

ვიქტორ ჰიუგო

ოთხმოცდაცამეტი წელი

თქვენი

პირველი ნაწილი. ზღვაზე

წიგნი პირველი. სოდრეს ტყე

1793 წლის მაისის უკანასკნელი დღეები იყო. პარიზიდან სანტერის[1] მიერ წამოყვანილი ერთი ბატალიონთაგანი დარეოდა საშიშარ სოდრეს ტყეს ასტილემი. სამასი კაციღა დარჩენილიყო, რადგან ბატალიონს მრავალი ხალხი დაჰკლებოდა იმ დროის საშინელ ომში. ეს ის დრო იყო, როდესაც არგონის, ჯემაპის და ვალმის ბრძოლის შემდეგ პარიზის პირველ ბატალიონს ექვსას მოხალისეთაგან ოცდაშვიდი კაციღა დარჩენოდა, მეორეს- ოცდაცამეტი და მესამეს- ორმოცდაჩვიდმეტი. ეს იყო ხანა ეპიკური ომებისა.

პარიზიდან ვანდეაში გაგზავნილ თითო ბატალიონს ცხრაას თორმეტი კაცი ჰყავდა და სამ- სამი ზარბაზანი ჰქონდა. საჩქაროდ გაგზავნეს ეს ჯარი ვანდეაში. გოიეს, მართლმსაჯულების მინისტრის, და ბუშოტის, სამხედრო მინისტრის დროს, 25 აპრილს, სიკეთის საბჭოს განყოფილებამ, აღძრა შუამდგომლობა, ვანდეაში მოხალისეთა ჯარი გავგზავნოთო. კომუნის წევრმა ლიუბენმა სათანადო მოხსენება შეადგინა და პირველ მაისს სანტერს უკვე მზად ჰყავდა გასაგზავნად თორმეტი ათასი კაცი, ოცდაათი ზარბაზანი და ერთი ბატალიონი მეზარბაზნენი. ასე სასწრაფოდ შეკრებილი ბატალიონები ისე კარგად იყვნენ შედგენილი, რომ დღევანდლამდე მაგალითად დარჩენილან და ამ ბატალიონების შემადგენლობით ხელმძღვანელობენ დღესაც საომარი რაზმების მოსაწყობად, ოღონდ შესცვალეს ძველი ოდენობა სალდათების და ათისთავებისა.

28 აპრილს პარიზის კომუნამ[2] ეს ბრძანება მისცა სანტერის მოხალისეებს: არავითარი შებრალება! არავითარი ლმობიერება! - პარიზიდან წამოსული თორმეტი ათასი კაცისგან მაისის გასულს რვა ათასი უკვე მკვდარი იყო.

სოდრეს ტყეში შეგზავნილი ბატალიონი დიდი სიფრთხილით მიიწევდა წინ. საშიში იყო აჩქარება. ერთსა და იმავე დროს წინაც იყურებოდნენ მიმავალნი, უკანაც, მარჯვნივაც და მარცხნივაც. კლებერმა თქვა, კარგ სალდათს ზურგზედაც უნდა ჰქონდეს თვალიო. კარგა ხანი იყო წინ მიიწევდნენ ტყეში. რამდენი საათი იქნებოდა? მწელი იყო ამის თქმა, რადგან იმისთანა ტევრ ტყეში ერთგვარი ბინდი დგას ყოველთვის და სინათლე არსაით მოჩანს.

სისხლით იყო მორწყული სოდრეს ტყე. ამ ტყეში დაიწყო 1792 წ. ნოემბერში სამოქალაქო ომის უდიერობა . ამ ტყეში დანავარდობდა კოჭლი, სისხლით გაუმადლარი მუსკეტონი. თმა აეშლებოდა ადამიანს, რომ დაეთვალა, რამდენ კაცს აუგეს ანდერძი ამ ტყეში. სხვაგან არსად იყო ამისთანა საფრთხე. დიდი სიფრთხილით მიდიოდნენ სალდათები. გაზაფხულებრ ყვაოდა იქაურობა. ცოცხალ, მერყევ მწვანე კედლებშორის იძროდა ჯარი და თავში ხვდებოდა აყვავებული ტოტები თავისი სურნელებით და სიგრილით. აქა-იქ მზის სხივი შეეპარებოდა დაბურულ ტოტნარს და შუქსა სცემდა ამწვანებულ ბუჩქნარს. მიწას აყვავებული საკადრისა ამშვენებდა, ჭაობის ზამბახი, გარეული ნარგიზი, კარგი დარის მაჩვენებელი კოპწია კურდღლისფრჩხილა, გაზაფხულის ზაფრანა, და ნაქარგივით მოსდებოდა მცენარეულ ორხოს, რომელშიც მრავლად ჩარეულიყო

სხვადასხვაგვარი ხავსი, ზოგი მატლივით შეკუმშული და ზოგი ვარსკვლავით მოციალე. ნელი ნაბიჯით მიდიოდა რაზმი. ხმისამოუღებელივ ძლივს იკვლევდნენ ბუჩქნარში გზას. ხიშტებს ზემოდან ჩიტები დაჰგალობდნენ.

სოდრე ძველად ერთი იმ ყორულთაგანი უნდა ყოფილიყო, რომელშიც მშვიდობის დროს ფრინველზე ნადირობდნენ ღამით. ახლა კი ადამიანზე ნადირობდნენ ამ ტყეში.

არყის ხეები, წიფელი, მუხა... მიწა ისე იყო დაფარული ხავსით და ყვავილებით, რომ მიმავალთა ფეხის ხმა არ ისმოდა. კვალი არსად ჩანდა ნავალი, და თუ გამოჩნდებოდა სადმე, იქვე იკარგებოდა. ჭყორი, კვრინჩხი, გვიმრა, ღობესავით ამართული ნარ- ეკალი, ეკლით მოსილი მაყვალი. ადამიანს ვერ დაინახავდით, ათ ნაბიჯზე რომ მდგარიყო. ხანდახან ოყარი გაიფრთხილებდა ხის ტოტებში, ან წყლის ქათამი. ჭაობი უნდა ყოფილიყო იქვე ახლო.

წინ მიიწევდა რაზმი, შემთხვევის ანაზრად, გულის ფანცქალით და შიშით, - არსად შევხვდეთ, ვისაც ვემებთო.

აქა-იქ ნაბანაკებს წააწყდებოდნენ ხოლმე - ამომწვარ მიწას, გათელილ ბალახს, ჯვარად შეკრულ ჯოხებს, სისხლით შესვრილ ხეებს. აქ ვახშამი ეჭამათ მტრებს, იქ წირვა მოესმინათ, ან დაჭრილებისთვის მოევლოთ, ჭრილობა შეეხვიათ, მაგრამ გაველოთ და გამქრალიყვნენ. სად იყვნენ? ვინ იცის? შორს სადმე მიმალულიყვნენ, თუ იქვე იყვნენ ახლოს სადმე ჩასაფრებული და ჩახმახზე ედოთ ხელი? ტყე მიყრუებულსა ჰგავდა და ახლა უფრო მეტი სიფრთხილით მიდიოდა ბატალიონი. დუმილი - მამ უნდობლობა! მტერი არსად ჩანდა, მამ უფრო მოსალოდნელი იყო რაიმე საფრთხე. ავი სახელი ჰქონდა გავარდნილი ამ ტყეს.

ალბათ ჩასაფრებული იყო სადმე მტერი.

ბატალიონს მსტოვრად გამოეყო ოცდაათი კაცი და ათისთავისთვის დაევალებინა მათი უფროსობა. თვითონ კი კარგა დაშორებით უკან ჩამორჩენოდა თავის მეკვლე რაზმს. ბატალიონის მარკიტანტკა[3] მსტოვარებთან იყო. მარკიტანტკა ყოველთვის ხალისიანად მისდევდა წინმავალს: განსაცდელი მეტია, მაგრამ სანახავიც მრავალი, ცნობისმოყვარეობა ერთი თვისებათაგანია დედაკაცის გულადობისა.

და უცებ როგორღაც შექრჟოლდნენ ამ პატარა რაზმის სალდათები, - მონადირეთაგან კარგად ცნობილი გრძნობა, რომ უკვე მიაგნეს ნადირის ბუნაგს. თითქოს სუნთქვა შემოესმათ ბუჩქნარიდან და ფოთლების შრიალი.

დარაჯობას და გუშაგობას რომ მსტოვარს მიანდობენ, ოფიცრების საქმეში ჩარევა საჭირო არღარ არის; თავისთავად რიგდება, რაც გასარიგებელია.

თვალის დახამხამების უმალ გარს შემოეხვივნენ იმ წერტილს, სადაც ფოთლების მოძრაობა შენიშნეს, და დაუმიზნეს ხიშტიანი თოფები. მიზნად დაიდეს ბნელი, შუაგული ბუჩქისა, ჩახმახი ასწიეს, თვალს არ აშორებდნენ საეჭვო ბუჩქს და ათისთავის ბრძანებასლა ელოდებოდნენ, რომ ოცდაათი ტყვია დაეხალათ.

მაგრამ მარკიტანტკამ გაბედა, აქეთ-იქით მისწია ბუჩქის ტოტები, შეიჭყიტა და სწორედ იმ წამს, როდესაც ათისთავს ბრძანება უნდა გაეცა, - ესროლეთო , იმან სხვა ბრძანება გასცა: - შეჩერდით!

მერე სალდათებს გადახედა: - არ ესროლოთ, ამხანაგებო !

და სწრაფად შეძვრა ბუჩქებში. მსტოვრებიც მიყვნენ.

და მართლაც, ბუჩქებში ვიღაც იყო მიმალული.

ბუჩქის შუაგულში პატარა ადგილი იყო მოტიტვლებული, რომელსაც ნახშირის გამოსაწვავი ორმო სტოვებს ტყეში. ისე იყო, თითქოს მწვანე ბალახით აგებული, წალოსოდენა ოთახი არისო. ორმოში დედაკაცი იჯდა. გულში ბავშვი ჰყავდა ჩაკრული და ძუძუს აწოვებდა. ორ ბავშვს კი თავი დაედო დედის მუხლებზე და ტკბილად ეძინათ.

ეს იყო საფარი.

- აქ რა გინდა, ამ უდაბურ ტყეში? - შეჰყვირა მარკიტანტკამ.

პასუხის გაცემა ვერ შესძლო დედაკაცმა.

და კვლავ შეუტია გაბრაზებულმა: - შეშლილი უნდა იყოს ადამიანი, რომ აქ მოსულიყო ამ დროს!

და დაუმატა: - ცოტა კიდევ და სულს გაგაფრთხობინებდით ოთხივეს!

მერე ჯარისკაცებს მიუბრუნდა: - ქალი ყოფილა, ამხანაგებო!

- განა ჩვენ კი ვერა ვხედავთ? - მიუგო ერთმა სალდათმა.

მარკიტანტკა კი ისევ დედაკაცს მივარდა: - ამოსაწყვეტად წამოიყვანე ბავშვები ტყეში? გიჟი ხომ არა ხარ, ადამიანო?

გაშტერებულიყო დედაკაცი, გაქვავებულიყო შიშით და, თითქოს საზარელ სიზმარს ხედავსო, გონმიხდილივით შესცქეროდა თოფებს, ხიშტებს, ხმლებს და მოქურუმებულ კაცებს.

ბავშვებსაც გამოეღვიძათ.

- პური მშია, - დაიძახა ერთმა.

- მეშინია, - დაიძახა მეორემ.

პატარა კი ისევ ძუძუსა სწოვდა.

ამ პატარას გადახედა მარკიტანტკამ: - მართალი ხარ, პაწიავ! მოწოვე, მოწოვე!

ათისთავმა დაუყვირა დედაკაცს: - ნუ გეშინიათ! ჩვენ წითელქუდა ბატალიონიდან ვართ.

თავით ფეხამდე თრთოდა საწყალი. შეხედა ათისთავს, - პირქუში სახე, ჯაგარივით აშლილი წარბ- წამწამი, გრძელი წვერ- უღვაში და ორი ნაკვერჩხალი თვალების ალაგას.

აქამდე კი წითელ ჯვარისად წოდებულ ბატალიონიდან, - დაუმატა მარკიტანტკამ.

ათისთავმა კითხვა დაუწყო: - ვინა ხარ ქალო?

მაგრამ იგი პასუხს არ აძლევდა და შეჰყურებდა გულგახეთქილი. ყმაწვილი ქალი იყო, გამხდარი, გაყვითლებული, ძველი ტანსაცმლით მოსილი, თავზე ძველი, ბრეტანული თავსახვევი ჰქონდა, კაბაზე წინსაფარი, ბაწრით კისერზე ჩამოკიდებული. მდედრულ დაურიდებლობით არავის უმაღავდა შიშველ ძუძუს. არც წინდა ეცვა, არც ფეხსაცმელი და მთლად დასისხლიანებული ჰქონდა ფეხები.

- ღარიბია, უბედური! - წამოიძახა ათისთავმა.

ახლა მარკიტანტკა გამოელაპარაკა თავისი სალდათური, მაგრამ ქალის ტკბილი ხმით: - რა გქვია?

ლულულდით უპასუხა, ძლივს ისმოდა მისი სიტყვა: - მიშელ ფლეშარი.

მარკიტანტკა ამ დროს ძუძუმწოვარს უაღერებდა, თავზე უსვამდა თავის ტლანქ ხელს: - რამდენი ხნისაა ეს კუდრაჭა?

დედამ ვერ გაიგონა. კითხვა გაუმეორეს; - რამდენი თვისა არის ეს ბავშვი?

- ჰოო! თვრამეტი თვისა გახლავთ.

- დიდი ყოფილა, - თქვა მარკიტანტკამ, - რაღა დროს ამისი ძუძუა? გავაშვებინოთ, ახლა წვენი ვაჭამოთ.

ნელ-ნელა გონებას იკრებდა დედა. ორ პატარას უკვე ეღვიძათ და უფრო ცნობისმოყვარეობა ეტყობოდათ, ვიდრე შიში და აღტაცებით შესცქეროდნენ ჯარისკაცების მორთულობას.

- ოჰ! - ამოიკვნესა დედამ, - შიმშილით დამეხოცებიან ეს უბედურები!

და დაუმატა: - რძეც რომ აღარა მაქვს ძუძუში!

პურს გაჭმევთ, ნუ გემინია, - ამშვიდებდა ათისთავი, - შენცა და მაგათაც. მაგრამ საქმე შიმშილი კი არ არის. ჯერ შენი პოლიტიკური რწმენა ვნახოთ.

ისევ ისე გაშტერებით შესცქეროდა ათისთავს დედაკაცი და პასუხს არ აძლევდა.

- ხომ გაიგონე, რასა გკითხავ?

- სულ პატარა ვიყავი, მონასტერში რომ შემიყვანეს, მაგრამ გავთხოვდი, სარწმუნოებას არ ვეკუთვნი, მოლოზნებმა ფრანგული მასწავლეს... ჩვენს სოფელს ცეცხლი წაუკიდეს. ისეთი სისწრაფით გამოვიქეცი, რომ ფეხსაცმლის ჩაცმაც კი ვერ მოვასწარი.

- მე შენ პოლიტიკურ რწმენასა გკითხავ! შენი რწმენა?

- არ ვიცი.

ათისთავი არ იშლიდა: ჯაშუშებით გაივსო ქვეყანა! ვაი იმათი ბრალი! სულ ტყავს გავაძრობთ, საცა მოვასწრებთ! ჰოდა თქვი! ბოშა ხომ არ ხარ? სად არის შენი სამშობლო?

ის კი შესცქეროდა ათისთავს ხმისამოუღებლივ. ეტყობოდა, ვერა გაიგო რა.

ათისთავმა გაუმეორა: - სად არის შენი სამშობლო?

- არ ვიცი.

- როგორ? ისიც არ იცი, სადაური ხარ?

- აჰ, სადაური ვარ, ვიცი.

- ჰოდა სადაური ხარ?

ახლა კი უპასუხა: - სისკუნარელი გახლავართ, აზეს სამწყსოდან.

ახლა ათისთავის რიგი იყო, ახლა ის შესცქეროდა გაოცებული. ერთ წამს ჩაფიქრებული იდგა. მერე ჰკითხა: - სადაურიო?

- სისკუნარელი.

- განა სისკუნარი სამშობლოა?

- მე იქაური გახლავართ.

და ცოტა ხნის ფიქრის შემდეგ დაუმატა: - მივხვდი, ბატონო, თქვენ ფრანგები ხართ და მე ბრიტანელი.

- მერე რაო?

- სხვადასხვა ქვეყნებია.

- ორივე ჩვენი სამშობლოა! - შეჰყვირა ათისთავმა.

იმან მაინც თავისი არ დაიშალა: - მე სისკუნარელი ვარ.

- ხარ და იყავი სისკუნარელი, - დაჰყვა ათისთავი.- იქაურია მამ შენი ოჯახი?

- - დიახ.

- რას აკეთებ?

- სულ დაიხოცენ. ცოცხალი არვინა მყავს.

მჭერმეტყველი კაცი იყო ათისთავი და განგრძო დაკითხვა: - აი დალახვრა!.. მშობლები ჰყავს ყველა ჩვენგანს, ან არა ჰყავს ისინი. ვინა ხარ შენ?

ჰყავს, ან არა ჰყავს ისინიო, - ამისი ვერ გაიგო რა საწყალმა და შეჰყურებდა განცვიფრებული.

მარკიტანტკამ იგრძნო საჭიროება ბაასში ჩარევისა. ალერსი დაუწყო ძუძუმწოვარს და ცხვირში წვიპურტი ჰკრა ორ პატარას.

- რა ჰქვია ამ გაუმადლარ გოგონას?

- ჟორჟეტი, - უპასუხა დედამ.

- უფროსს? უკვე ვაჟკაცია, ეს სამაგელი!

- რენე-ჟანი.

- უმცროსს? ესეც ვაჟკაცია, ეს გაბლენძილი ესა!

- გრო-ალენი.

- კარგი ბავშვები არიან, ცუცუნები! ისე გვიყურებენ, როგორც შეგნებული ადამიანები.

ათისთავს კი ჯერაც არ გაეთავებინა: - მაშ, მიპასუხე, ქალო! სახლი გაქვს?

- სახლი მაქვს.

- სადა?

- აზეში.

- მერე რატომ შენს სახლში არა ხრ?

- იმიტომ, რომ სახლი დამიწვეს.

- ვინა, ვინ?

- აბა, რა ვიცი? ბრძოლა იყო.

- საიდან მოდიხარ?

- იქიდან.

- სად მიხვალ?

- რა ვიცი?

- ჰოდა გავათავოთ! ვინა ხრ შენ?

- არ ვიცი.

- არ იცი, ვინა ხარ?

- ის ვიცი, რომ განსაცდელს გამოვექეცი.

- რომელ პარტიას ეკუთვნი?

- არ ვიცი.
- თეთრებისკენა ხარ, თუ ლურჯებისკენ? ვისთანა ხარ?
- მე ჩემ შვილებთანა ვარ.

მიჩუმდა ყველა. ცოტა ხანს უკან მარკიტანტკამ თქვა: - მე შვილები არა მყავს. ვერ მოვიცალე.

და ისევ ათისთავმა დაიწყო: - შენი მშობლები? გვითხარი და გაათავე, ქალო, ვინ არიან შენი მშობლები? აი მე რადუბი ვარ, ათისთავი, პარიზში, შერშ-მიდის ქუჩაში გვაქვს სახლი. მამაჩემიც იქა ცხოვრობდა, დედაჩემიც. აი, როგორ ვასახელებ ჩემ მშობლებს. შენც დამისახელე შენები: ვინ იყვნენ შენი მშობლები?

ფლეშარები იყვნენ, მორჩა და გათავდა.

- ჰო, ფლეშარი ფლეშარია, და რადუბი - რადუბი. მაგრამ ხელობა ექნებოდათ რამე. რა ხელობისა იყვნენ შენი მშობლები? რას აკეთებდნენ? რას აკეთებენ? რითი ცხოვრობენ? რას ფლეშარობენ შენი ფლეშარები?

- ხნავდნენ, თესავდნენ. მამაჩემი ხეიბარი იყო, მუშაობა არ შეეძლო იმიტომ, რომ ჯოხით გაალახვინა ბატონმა, მამიჩემის ბატონმა, ჩვენმა ბატონმა, რადგან მამაჩემმა ბატონის ყორულში ერთი კურდღელი მოჰკლა. ძალიან ღვთისნიერად მოიქცა მაშინ ბატონი, რადგან ბატონის ყორულში მონადირეს სიკვდილით სჯიდნენ ყველას. მაგრამ ბატონმა შეუნდო და ბრძანა: - ჯოხითა სცემეთ, ასი დაჰკარითო. და ხეიბრად დარჩა მამაჩემი.

- მერე?

- პაპაჩემი ჰუგენოტი იყო. ჩვენმა მღვდელმა დააჭერინა თურმე და ციხეში დაალოპინა. მე პატარა ვიყავი.

- მერე?

- ჩემი მამამთილი საზღვარგარეთიდან მარილს ეზიდებოდა ფარულად. დაიჭირეს და ჩამოახრჩეს მეფის ბრძანებით.

- შენი ქმარი რაღას აკეთებს?

- ომში იყო და იბრძოდა.

- ვისთვის იბრძოდა?

- მეფისთვის!

- მერე?

- მერე ბატონისთვის.

- და მერე?

- და მერე კიდევ ჩვენი მღვდლისთვის!

- თქვენც შეგარცხვინათ, თქვენი მღვდელიც, თქვენი ღმერთიც! - შეჰყვირა ერთმა სალდათმა.

ისევ კანკალი მოერია დედაკაცს.

- იცი, ჩვენ პარიზელები ვართ, - უთხრა დაყვავებით მარკიტანტკამ.

დედაკაცმა ხელები აღაპყრო ცისკენ და შეჰლაღადა: - ღმერთო ძლიერო! ღმერთო დიდებულო!

- კმარა ეგ ცრუმორწმუნეობა! - შეუტია ათისთავმა.

დედაკაცს გვერდით მიუჯდა მარკიტანტკა და კალთაში ჩაისვა უფროსი ბიჭი. ისიც მიჰყვა, არ იუცხოვა. ბავშვი ერიდება უცხოს, ან თვითონვე მიიწევს მისკენ, მაგრამ ვინ იცის, რით ხელმძღვანელობს? რაღაც შინაგანი წინათგრძნობა უნდა ამოქმედებდეს მის გულს.

- მართლა ლამაზი შვილები გყავს, შე საცოდავო ბრეტანელო, ცოცხალი მარგალიტები! ეს ოთხი წლისა უნდა იყოს, შუათან ა- სამისა. ეგ შენი ძუძუმწოვარი კი ღორმუცელაა სწორედ, ეგ გაუმადლარი ეგ! გეყოფა გოგო, ხომ არ შექამ დედაშენს! ჰოდა ნუ გეშინია, ქალო. შემოდი ჩვენს ბატალიონში. ჩემსავით ემსახურე ამხანაგებს. მე ჰუზარი მქვია. ეგ ზედმეტი სახელია ჩემი. მე ჰუზარს რომ მეძახიან, ეს უფრო მომწონს, ვიდრე - ქალო ბიკორნო, დედაჩემს რომ ეძახდნენ ხოლმე. მე ბატალიონის მარკიტანტკა ვარ, და თითო ყლუპ სასმელს ვაწვდი ამ ბიჭებს, როდესაც ბრძოლაში არიან და ყელსა სჭრიან ერთმანეთს. ავი სული და მისი წადილი! ჩემი ფეხის ტოლი უნდა იყოს შენი ფეხი და ჩემს ფეხსაცმელს მოგცემ. პარიზში ვიყავი აგვისტოს ათს. ვესტერმანსაც მე დავალევი. ძალიან სერიოზული იყო, გილიოტინაზე რომ ააბრძანეს ლუი მეთექვსმეტე და თავი გააგდებინეს, აი, ლუი კაპეს რომ უწოდებენ. დიდ ურზე ბრძანდებოდა, არ მინდა გილიოტინაო, წარმოიდგინე: იანვრის ცამეტს იჯდა თავისთვის დამშვიდებული თავის ცოლ-შვილში და წაბლს აწვევინებდა ბავშვებისთვის. რომ აიყვანეს გილიოტინაზე, დაწოლა არ ინება, გაუძალიანდა. სტაცეს ხელი, გაშლართეს. აღარც ტანისამოსი ჰქონდა, აღარც ფეხსაცმელი. პერანგიღა შერჩენოდა, ლურჯი მაუდის შარვალი და აბრეშუმის ლურჯი წინდები. ჩემი თვალითა ვანახე. ეტლით მოაბრძანეს დასასჯელად. მწვანედ იყო შეღებილი იმისი ეტლი. შემოდი ჩვენს ბატალიონში! სულ კაი ბიჭები არიან ეს ამხანაგები და შენც მარკიტანტკა იქნები, ნომერი ორი. მე გასწავლი საქმეს, ისეთი ადვილია, ისეთი ადვილი! ერთი კარგი გოზაური და ერთი პატარა სასმისი! როგორც კი დაიწყება ბრძოლა, ატყდება თოფის სროლა და ზარბაზნის ჭექა-ქუხილი, შეხვალ მებრძოლთა რიგებში და დაიყვირებ: - პირი გაისველეთ, ბიჭებო! არა გწყურიათ? ამაზე ადვილი რა იქნება? მე ყველას ვასმევ, ვინც უნდა იყოს, გარწმუნებ, თეთრებსაც და ლურჯებსაც, თუმცა მე თვითონ კი ლურჯი ვარ. და ძალიან კარგი ლურჯიც! მაგრამ ყველას ვასმევ! წყურვილით კვდება დაჭრილი. მოდი შენა და... ყველა კვდება, განურჩევლად თავისი აზროვნებისა. სიკვდილის დროს მაინც შერიგდებოდნენ მომაკვდავები! მხეცად უნდა იქცეს კაცი, რომ ადამიანს კლავდეს. მაშ წამოდი! თუ მომკლეს, შენ იქნები ჩემ მაგივრად. აგრე კი ნუ მიყურებ: იერით არა, და საქმით კი გულკეთილი ქალი ვარ და თანაც ყოჩაღი ბიჭი! შიში ნურაფრისა გაქვს, იცოდე! - მარკიტანტკამ რომ ეს თქვა, დედაკაცმა წაილულლულა; - ჩვენ მეზობელს ჟანა ერქვა და ჩვენს გოგოს მარიაში.

ათისთავი რადუბი კი სალდათს ტუქსავდა: - რა გაყვირებს, შე კაი კაცო?! გული გაუხეთქე ამ საწყალს. ქალებთან და ემაგისთანა სიტყვები!

- რა ვქნა, რომ ცოფს შეჰყრის მაგის ნათქვამი პატიოსან კაცს! - უპასუხა სალდათმა.- ჩინელი ყეყეჩები ხომ არა ვართ, რომ მამაჩვენი ბატონმა გაახეიბროს, მამამთილი მეფემ ჩამოახრჩობინოს, პაპა ციხეში დაალობინოს მღვდელმა, და მაინც ვიბრძოდეთ და ვიხოცებოდეთ ბატონისთვის, მეფისთვის და მღვდლისთვის! ვებრძოდეთ ჩვენ გამათავისუფლებელ რევოლუციას! მტრად მიგვაჩნდეს ჩვენი მოკეთე და მოყვარედ - ჩვენი მოსისხლე მტერი!

გაჯავრდა ათისთავი და შეუტია: - ჩუმადა!

- ჩუმადა ვარ, ათისთავო, მაგრამ გული კი მიკვდება, რომ ვუყურებ ამ საწყალ ქალს, რომელსაც თავი გაუწირავს თავის მტრისათვის.

- ძალიან კარგი, მაგრამ აქ ხომ ჩვენს კლუბში არა ვართ. რა დროს მჭერმეტყველებაა?

და ისევ დედაკაცს მიმართა: - შენი ქმარი, ქალო? სად არის? რას აკეთებს?

- რას უნდა აკეთებდეს, რომ მკვდარია?

სადა?

ღობის ძირას.

როდის?

- ეს სამი დღეა.
- მერე ვინ მოჰკლა?
- არ ვიცი.
- როგორ? არ იცი, ვინ მოჰკლა ქმარი?
- არა.
- თეთრი იყო შენი ქმრის მკვლელი თუ ლურჯი?
- თოფის ტყვია იყო.
- ამ სამი დღის წინათ?
- დიად.
- რომელ მხრიდან?
- ერნეს მხრიდან. მკვდარი დაეცა ჩემი ქმარი.
- შენ რას აკეთებ შენი ქმრის სიკვდილის შემდეგ?
- ბავშვები მიმყავს.
- სად მიგყავს?
- სადა და გადასარჩენად.
- სადა გმინავს?

საცა მომხვდება, მიწაზე.

რასა ჭამ?

- არაფერს.

მხედრული სიბრაღული გამოაჩნდა ათისთავს, რომლის გამო ცხვირს შეეხო მისი ულვაში.

- არაფერს?
- როგორ არა! კვრინჩხსა ვჭამ, თუ შემხვდა სადმე ბუჩქზე შარშანდელი, ან კიდევ მაცვალს, ჩადუნის ნეკერს.
- ესე იგი არაფერს.

და თითქოს მიხვდა, რაზეც იყო ბაასი, უფროსმა ბიჭმა წამოიძახა: - პური მშია.

ათისთავმა ჯიბიდან ერთი ნაჭერი პური ამოიღო, თავისი სამხედრო წილი, და დედას მისცა. იმან შუაზე გატეხა პური, ნახევარი ერთს მისცა, ნახევარი მათრეს, ბავშვები ხარბად იღმურმლებოდნენ.

- თვითონ კი ლუკმაც არ დარჩა, - წაიბუზღუნა ათისთავმა.
- არა შია და იმიტომ, - თქვა ერთმა სალდათმა.
- დედა არის და იმიტომ, - უპასუხა ათისთავმა.

ამ დროს ბავშვების ხმა გაისმა: - წყალი მწყურია! - წამოიძახა ერთმა.

- მეცა მწყურია! - დაიძახა მეორემ.

- წყარო მაინც იყოს სადმე ამ გასატიალებელ ტყეში, - თქვა ათისთავმა. მარკიტანტკამ ხელი სტაცა პატარა სასმისს, რომელიც ქმარზე ეკიდა, დაასხა რამდენიმე წვეთი და პირთან მიუტანა ბავშვს.

უფროსმა დალია და დაიღრიჯა.

მეორემ დალია და გამოაფურთხა.

- დამიწუნეს ამ სამაგლებმა, - ჩიოდა მარკიტანტკა.

- უკვდავება არის? - ჰკითხა ათისთავმა.

- დიახ. მერე საუკეთესო. მაგრამ რა? გლებები არიან!

და გაწმინდა სასმისი.

ათისთავმა ისევ დედაკაცს მიმართა: - მამ აგრე? თავის გადასარჩენად გარბიხარ?

- მამ რა ვქნა?

- მირბიხარ და მირბიხარ, არც კი იცი საით!

- მივრბივარ რაც ძალი და ღონე მაქვს; მერე მივდივარ და მერე დავეცემი სადმე.

- საწყალი ქალი! - წამოიძახა მარკიტანტკამ.

- ყველგან ბრძოლაა, - მოსთქვამდა დედაკაცი, - ყველგან თოფის სროლა. ველარა გამიგია რა, - ვინ არიან, რად იბრძვიან? ქმარი მომიკლეს, მე მის მეტი ვერა გამიგია რა.

ათისთავმა მაგრად დაჰკრა კონდახი მიწას და დაიყვირა: - რა უბედურებაა ეს ოხერი ომი!

დედაკაცმა განაგრძო: - წუხელის ღრუვიანში გვეძინა.

- ოთხივეს?

- ოთხივეს.

- იწექით?

- ვიწექით.

- მამ მდგომიარედ წოლილხართ, - გაუსწორა ათისთავმა.

და მერე თავისებრ მიმართა: - იცით, ამხანაგებო, დიდი ხნის ხე უნდა იყოს დაფულუროვებული, რომ ერთი ადამიანი შეეტეოდეს, და ფულურო ხეს ეს ველურები ღრუვიანს უწოდებენ. რას იზამთ? ყველა ხომ პარიზელი არ იქნება?

- ხის ფულუროში გეძინა? სამი ბავშვით? - მოსთქვამდა მარკიტანტკა.

- წარმოგიდგენიათ, - განაგრძო ათისთავმა, - ბავშვების ტირილი მოესმათ გამვლელებს. მიიხედეს, მოიხედეს, ვერავინ დაინახეს. მტირალი ხის გარდა. ტირის ხე და იძახის: დედიკო! მამიკო!

- ჩვენი ბედი, რომ ზაფხულია, - ამოიკვნესა დედაკაცმა.

და თავი დალუნა საცოდავმა, აუცილებელი განსაცდელით თავზარდაცემულმა.

გარს შემოხვეოდნენ ამ უბედურებას სალდათები და სიბრალულით შესცქეროდნენ გაჩუმებულნი.

ქვრივი, სამი ობოლი, მარტოობა, ირგვლივ ბრძოლა და ზარბაზნის სროლა, შიმშილი, წყურვილი, საჭმლად არაფერი, გარდა ბალახისა, ჭერად არაფერი, გარდა ცისა.

ათისთავი მიუახლოვდა დედაკაცს და დააცქერდა პატარას, რომელიც ძუძუსა სწოვდა. იმანაც პირი მოაშორა ძუძუს, ათისთავისკენ მიბრუნდა, თავის ჟუჟუნა თვალებით გადახედა ჯაგრით მოსილ, აბურმგნილ ქერა სახეს, რომელიც მას დასცქეროდა, და ტკბილად გაუღიმა.

წამოიწია ათისთავმა, წელში გასწორდა და ცრემლი ჩამოუგორდა, - ერთადერთი; ნელ-ნელა ჩაცურდა მის ლოყაზე და ულვაშის წვერზე გაჩერდა ობოლი მარგალიტით. და ხმის ამალვებით მიმართა ჯარისკაცებს: - ამხანაგებო! ყოველივე ამისგან მე ის დასკვნა გამომყავს, რომ მამობილად უნდა გახდეს ჩვენი ბატალიონი. თანახმანი ხართ? უნდა ვიმვილოთ ეს სამი ბაღლი.

- რესპუბლიკას გაუმარჯოს! - შეჰყვირეს სალდათებმა.

- მაშ დამტკიცებულა, - თქვა ათისთავმა.

ორი ხელი გადაავლო თავზე დედას და შვილებს და წარმოთქვა: - დღეიდან, თქვენ, წითელქუდა ბატალიონის შვილები ხართ.

სიხარულით ცას დაეწია მარკიტანტკა.

- სამი თავი ერთ ქუდში! - წამოიძახა აღტაცებით.

მერე ქვითინი წასკდა, მოეხვია ბავშვების დედას, გულში ჩაიკრა და უთხრა: - ხედავ რა კუდიანია ეს პატარა გოგონა!

- რესპუბლიკას გაუმარჯოს! - შეჰყვირეს ხელახლა ჯარისკაცებმა.

- აბა, წავიდეთ, მოქალაქევ, - უთხრა ათისთავმა ბატალიონის შვილების დედას.

წიგნი მეორე. გემი „კლეიმორი“

I. ინგლისის და საფრანგეთის არისტოკრატია რევოლუციის წინააღმდეგ

1793 წლის გაზაფხულზე, როდესაც საფრანგეთს ყოველ თავის საზღვარზე მტერი შემოხვეოდა და თავის აღმგზნებელ გასართობად ფრანგებს ჟირონდელების დაცემალა ჰქონდათ, დიდი მზადება წარმოებდა ლამანშის კუნძულებზე.

თიბათვის პირველს, საღამოს, ჟერსეის კუნძულზე, ბონნუის პატარა მიყრუებულ ყურეში, გემი ემზადებოდა გასასვლელად. ერთი საათი იქნებოდა მზის ჩასვლამდე. მოღრუბლული იყო ზეცა, - ხელსაყრელი გასაქცევად და უვარგისი გაქცეულის დასაჭერად. გემს უფროს და მოსამსახურეებად ფრანგები ჰყავდა, მაგრამ ინგლისისაც ირიცხებოდა. ერთი იმ გემთაგანი იყო, რომლებიც კუნძულის აღმოსავლეთ მხარე იდგნენ ვითომ ნავსადგურში, ნამვილად კი სადარაჯოდ. ამ, ინგლისის გემების უფროსად იყო პრინცი დე-ლა-ტურ დ-ოვერნი, ბუილონის გვარისა, და მისი ბრძანებით, სასწრაფო და საგანგებო დავალების ასასრულებლად ემზადებოდა გემი საგზაოდ.

ეს გემი, ინგლისურ გემების სიაში „კლეიმორად“ წოდებული, გარეგნობით სატვირთო გემი იყო, მაგრამ ნამდვილად კი - სამხედრო. შეხედულებით მძიმე, მშვიდობიანი ტვირთსაზიდი გემი იყო, მაგრამ არ უნდა ნდობოდით შეხედულებას. ორი დანიშნულებით იყო იგი აგებული: თვალი აუხვიოს თუ შესაძლებელია, და იბრძოლოს, თუ საჭიროა.

იმ ბრძანების გამო, რომელიც იმ ღამეს უნდა აესრულებინა, ტვირთის მაგივრად გემის საწყობში ოცდაათი დიდი ყალიბის ზარბაზანი ჩაიტანეს. ეს ოცდაათი ზარბაზანი ავი დარის და ლელვის მოლოდინით იყო, თუ უფრო იმიტომ, რომ გემისთვის მშვიდობიანი სახე მიეცათ, დამაგრებული იყო, ესე იგი მჭიდროდ დაებათ თავ-თავის ალაგას სამკვეც ჯაჭვით. ზარბაზნებს პირი სარკმლებისკენ ჰქონდათ და სარკმლებს მაგრად ეფარა სარქველი. გარედან არა ჩანდა რა, ფანჯრები დაეხშოთ. ისე იყო გემი, თითქო ნიღაბი აფარია თავით ბოლომდეო. ზარბაზნები ბრინჯაოსთვლიან ძველებურ ზედადგარებზე იყო მოთავსებული. სამხედრო გემს ზარბაზნები

ბაქანზე უწყვია; ამას კი მტრის თვალის ასახვევად და მახეში გასაბმელად ზარბაზნები დამალული ჰქონდა ტვირთსაწყობში და ბაქანი - მოტიტვლებული. გემი ისე იყო აგებული, რომ შესძლებოდა, როგორც უკვე ვთქვით, მთელი ბატარეა ეზიდა ფარულად. დიდი სიგრძე-სიგანის გემი იყო „კლეიმორი“, ტლანქი, და ამასთან დიდი სიჩქარით მავალი. თავის აგებულების სიმაგრით საუკეთესოდ ითვლებოდა ინგლისის ფლოტში და ბრძოლაში უდიდეს სამხედროსაც არ ჩამოუვარდებოდა, თუმცა უკანა ანძად სულ უბრალო ლატანი ჰქონდა პატარა იალქნით. იშვიათი ფორმის საჭე ჰქონდა, მეცნიერულად მოწყობილი, ძვირფასი, მოღუნული, ჩარჩოთი, რომლის ფასად ორმოცდაათი სტერლინგი იყო მიცემული სუთჰამპტონის ქარხანაში.

გემის უფროსი და მოსამსახურენი სულ ფრანგები იყვნენ, - ემიგრანტი ოფიცრები და საზღვარგარეთ გადაპარული დეზერტირი მატროსები, და ისიც სულ საგანგებოდ ამორჩეულნი. ერთი არ ერია იმისთანა, რომ კარგი მეზღვაური არა ყოფილიყო, კარგი ჯარისკაცი და ერთგული მომხრე მეფისა. სამგვარ ფანატიზმით იყვნენ გახელებული: გემით, ხმალით, მეფით.

გემის მეზღვაურებს ჩაურთეს მათსავით მოსილი ნახევარი ბატალიონი ქვეითი ჯარი, რომ ზღვის პირს გადაესხათ თუ საჭიროება მოითხოვდა.

„კლეიმორის“ კაპიტნად სენ-ლუის რაინდი, გრაფი ბუაბერტელო იყო, საუკეთესო ოფიცერი მეფისდროინდელ მეზღვაურებში. მის თანაშემწედ რაინდი დე-ლა ვიევილი, მეფის დროს იმ გემის უფროსი, რომელშიც ათისთავად მსახურობდა ჰოში და მესაჭედ შორსმჭვრეტელობით აღსავსე ჟერსეელი გაკეილი.

ცხადი იყო, რომ ამ გემს რაღაც საშინელი, საიდუმლო რამ ჰქონდა დავალებული. და მართლაც, გემში ჩაჯდა ერთი კაცი, რომელიც, ეტყობოდ, ბედის საცდელად მიდიოდა თავგანწირული. მოხუცებული კაცი იყო, მაღალი ტანისა, წელში მოუხრელი, მაგარი, მკაცრი სახის. ძნელი გამოსაცნობი იყო მისი ხნოვანება, რადგან ერთსა და იმავე დროს მოხუცებულსაც ჰგავდა და ჭაბუკსაც. იმ კაცთაგანი იყო, რომლებიც სავსენი არიან ხნიერებით და სავსენი ძალ-ღონით; რომელთაც ჭაღარა თმა უმშვენებს შუბლს და მრისხანე ელვა - თვალს. ორმოცი წლისა იქნებოდა ჭარმაგობით და ოთხმოცისა - ბრძანებლობით. გემზე რომ ადიოდა, საზღვაო წამოსასხამი აუფრიალდა და სულ სხვა გამოჩნდა ამ წამოსასხამის ქვეშ: განიერი ბრეტანული შარვალი ეცვა, მაღალყელიანი წაღები და მოკლე ცხვრის ტყავის ზედატანი, რომელსაც გარედან აბრეშუმის ნაქარგი ამშვენებდა, და შიგნიდან კი აბურძგნელი, ჭუჭყიან ბალანი, - სრული ტანსაცმელი ბრეტანელი გლეხკაცისა. ამ ძველებურ ბრეტანულ სამოსს ორი დანიშნულება ჰქონდა და გამოსადეგი იყო როგორც უქმე დღეს, ისე მუშაობის დროს. გადაბრუნება იყო მარტო საჭირო, რომ ხან მატყლი გამოსულიყო გარეთ, ხან მოქარგული ტყავი. ამგვარ ტყავით იყო გლეხკაცი მთელი კვირის განმავლობაში, და მორთულ-მოკაზმული კვირა დღეს. გლეხკაცური ტანისამოსი, ამ მოხუცებულს რომ ეცვა, კარგად გაცვეთილი იყო მუხლებსა და იდაყვზე, რომ უფრო დიდი ხნის ნახმარად გამოჩენილიყო, და საზღვაო წამოსასხამი, უვარგის ფართალისა, მეთევზის ფარატინს ურო ჰგავდა, ვიდრე წამოსასხამს. საჭირო იყო მოხუცებული ნამდვილ გლეხკაცად ჩვენებოდა, სადაც მიდიოდა. თავზე იმდროინდელი მრგვალი ქუდი ეხურა, მაღალი, განიერფარფლებიანი; ერთი მხრივ, დაწვეა შეიძლებოდა ამ ფარფლებისა, გლეხკაცურად; მეორე მხრივ, შეიძლებოდა მხედრულად ზევით აწვეა ზონარით და ზედ სამხედრო ნიშნის მიბმა. მოხუცებულს ქუდი გლეხკაცურად ეხურა, არც ზონარი ჰქონდა, არც სამხედრო ნიშანი.

თვითონ ლორდმა ბალკარამ, კუნძულის გამგემ, და პრინცმა ტურ-დ-ოვერნმა აიყვანეს გემზე მოხუცებული. პრინცების საიდუმლო მოხელემ, ჟელამბრმა, გრაფ დ-არტუას[4] ყოფილმა ქემიკმა, თავის ხელმძღვანელობით დაალაგებინა მისი ოთახი, და იქამდე მიიყვანა მისდამი ზრუნვა და პატივისცემა, რომ თვითონ, აზნაურმა ასწია მისი ბარგი, უკან მიჰყვა და ისე შეუტანა და დაულაგა ოთახში და გამოთხოვებისას, როდესაც უკან გამობრუნება დააპირა, ბატონმა ჟელამბრმა თითქმის მუხლი მოიყარა ამ გლეხკაცის წინაშე. ლორდმა ბალკარამ მოახსენა: - მაშ გამარჯვება, გენერალო! - და პრინცმა დე-ლა-ტურ დ-ოვერნმა, - ნახვამდის ბიძაჩემო.

„გლეხკაცად“ ასახელებდა მას ყველა მოკლე, გაკვრით საუბარში, რომლისთვის ძლივს მოიცლის ხოლმე მეზღვაური, მაგრამ ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ მიუხედავად ამისა, ძალიან კარგადა გრძნობდნენ ყველანი, რომ არც ის იყო გლეხი კაცი და არც იმათი გემი იყო ტვირთის მზიდავი

გემი.

ქარი ოდნავ ქროდა. „კლეიმორმა“ უკან დასტოვა ნავსადგური, ბულეი-ბეის წინ გაიარა, და ცოტა ხანს კიდევ მოჩანდა ნაპირთან ახლოს მიმავალი.

ერთი საათის შემდეგ შინ დაბრუნდა ჟელემბარი, სენტ-ელიემი, და სუთჰამპტონის საშათიროს დახმარებით გაუგზავნა გრაფ დ-არტუსს, იორკის ჰერცოგის მთავარ სამხედრო ბინაზე, შემდეგი მოკლე ცნობა: - ბატონო ჩემო, გემი წავიდა. გამარჯვება ჩვენია! ერთი კვირის შემდეგ გამარჯვების ცეცხლი მოედება მთელ ზღვის პირს გრანვილიდან სენ-მალომდე“.

ოთხი დღით ადრე კი, ერთი ჯაშუშის დახმარებით, რესპუბლიკის წარმომადგენელმა პრიორ დე-მარნმა შერბურგის მხარეს მყოფ ჯარებთან მთავრობის მიერ საგანგებო დავალებით გამოგზავნილმა, იმჟამად გრანვილში მყოფმა, პატარა ბარათი მიიღო, იმავე ხელით დაწერილი, რომლითაც წინა ცნობა იყო: „მოქალაქე, რესპუბლიკის წარმომადგენელო! პირველ ივნისს ზღვის მოქცევის დროს, სამხედრო გემი „კლეიმორი“, შიგ ჩამალულ ზარბაზნებით, მოადგება საფრანგეთის ნაპირს, რომ გადმოსვას ერთი კაცი, რომლის ნიშნებია: მაღალი ტანი, ბებერი, ჭადარა, ტანისამოსი გლეხკაცისა, ხელები დიდებულისა. დაწვრილებით ცნობებს ხვალ გაახლებთ. ჩამოვა თიბათვის ორს, დილით. მზადა გყავდეთ საგუშაგო გემი, დაიჭირეთ „კლეიმორი“, გილიოტინით მოაკვლევინეთ ბებერი.

II. ღამე გემისა და მგზავრისა

გემი, იმის მაგივრად რომ სამხრეთისკენ, სენ-კატერინისკენ წასულიყო, ჯერ ჩრდილოეთისკენ გაემართა, მერე დასვლეთისკენ და გაბედვით შევიდა სერკის და ჟერსეის შუა, ზღვის იმ სრუტეში, რომელსაც მარცხის გზას უწოდებენ. მაშინ ამ გზის პირას კანდელი არსად მოიპოვებოდა.

მზე დიდი ხნის ჩასული იყო. ბნელი ღამე იყო, უფრო ბნელი, ვიდრე ზაფხულის ღამეა. მთვარე აპირებდა ამოსვლას, მაგრამ იმისთანა ღრუბელი მოჰყენოდა ცას, უფრო ბუნობისა, ვიდრე მზის მოქცევისა, რომ ეტყობოდა, მთვარე არსად გამოჩნდებოდა, ვიდრე ჰორიზონტს არ მიაღწევდა ჩასასვლელად. აქა-იქ ღრუბელი ძირს დაშვებულიყო, წყლამდე, და ნისლსა ჰყენდა ზღვაზე.

მალიან ხელსაყრელი იყო გემისთვის ეს ბნელი ღამე.

მესაჭის გაკეილის განზრახვა იყო, მარცხნივ დაეტოვებინა ჟერსეი, მარჯვნივ გერნსეი, სახიფათო გზით გაეგლო ჰანუის და დუვრის შუა და სენ-მალოს ნაპირს მისდგომოდა სადმე პატარა ყურეში. ეს გზა უფრო გრძელი იყო, ვიდრე მანკიერისკენ, მაგრამ უფრო საიმედო, რადგან საფრანგეთის საგუშაგო გემს ჩვეულებრივი ბრძანება ჰქონდა - უმთავრესად სენ-ჰელიერის და გრანვილის შუა გაეწია დარაჯობა.

თუ ქარმა ხელი შეუწყო, თუ მოულოდნელი არა გამოტყვრა რა, გაკეილის იმედი ჰქონდა, გემზე იალქანს გავშლი და გათენებისას საფრანგეთს მივადგებო.

რიგიანად იყო ყველაფერი, გრონეს გასცდა გემი, ცხრა საათი იქნებოდა, როდესაც, რომ დარმა ცელქობა დაიწყო, როგორც მეზღვაურები ამბობენ ხოლმე, - ქარი ამოვარდა, ზღვას დელვა დაეტყო; მაგრამ ქარიც საგზაო იყო და დელვაც ზომიერი, თუმცა ხანდახან ისე ეცემოდა ხოლმე ტალღა, რომ წინა მხარეს უსველებდა გემს.

„გლეხკაცს“, რომელსაც ლორდი ბალკარა გენერალს უწოდებდა და პრინცი დე-ლა-ტურ დ-ოვერნი - „ბიძაჩემო“, ნამდვილი მეზღვაურის ფეხები ჰქონდა და სრულიად დამშვიდებული დასეირნობდა გემის აივანზე. ისე დადიოდა, თითქოს არც კი ამჩნევს გემის რყევასო. ხანგამოშვებით ჩაიყოფდა ხოლმე ჯიბეში ხელს, ამოიღებდა ერთ ნაჭერ შოკოლადს, კბილებით კვნეტდა და აკნატუნებდა. მიუხედავად იმისა, რომ თმა ჭადარა ჰქონდა, ეტყობოდა, კბილი არ აკლდა.

არავის ელაპარაკებოდა, ოღონდ ხანდახან რამდენიმე სიტყვით ჩუმად მიმართავდა კაპიტანს, და ისიც მოწიწებით ისმენდა მის ნათქვამს, და ისე შესცქეროდა ამ მგზავრს, თითქოს ის ყოფილიყოს გემის უფროსი და არა თვით კაპიტანი.

ძალიან ხელოვანი მესაჭე ყავდა გემს. სულ ახლო, მაგრამ მაინც შეუმჩნევლად გაუარა ჟერსეის ჩრდილოეთ ციკაბო ზღვის პირს, რომ მორიდებოდა საშიშარ პიერ დე-ლეკის ბრაგებს, რომელიც შუაგულ სრუტეში იმალება ჟერსეის და სერკის შუა. ფეხზე იდგა გაკეილი, რიგრიგობით ასახელებდა გზადგავილ გრევ დე-ლეკს, გრონეს, პლემონს, და ისე მიაცურებდა გემს ბრაგოვანში და ბნელში, მაგრამ სრული რწმენით, თითქო ზღვის წიაღში აღზრდილიყოს და დაბეჯითებით შეესწავლოს ოკეანის ძირი. გემს თავის წინა მხარეს სანათი არ ჰქონდა, - ემინოდათ, ზღვაზე სადარაჯო გემები იყვნენ და არ დაგვინახონო. მეზღვაურები ერთმანეთს ულოცავდნენ ამ ღრუბელს და წყვდიადს. გრანდ-ეტაპს მიუახლოვდნენ. ისე ჩამოწოლილიყო ღრუბელი, რომ ძლივსლა ჩანდა მაღალი პინაკლი. სენტ-უენის სამრეკლოდან ამ დროს საათის ხმა გაისმა, ათი საათი დაჰკრა, ნიშანი, რომ ქარი კვლავაც უკანიდანა სცემდა გემს. რიგზე იყო ყველაფერი, მხოლოდ ზღვას მღელვარება ემატებოდა, რადგან კორბიერის ახლოს იყო გემო.

ათი საათის შემდეგ ცოტა ხანმა განვლო. გრაფმა ბუაბერტელომ და რაინდმა ვიევილმა გლეხკაცურ ტყავით მოსილი მგზავრი მიაცილეს მის ოთახამდე, რომელიც ნამდვილად კაპიტანისა იყო, და იმ დროს, როდესაც იქ უნდა შესულიყო, მგზავრმა ჩუმი ხმით უთხრა თავის მხლებლებს: - ხომ იცით, ბატონებო, საჭიროა წმინდად შევინახოთ საიდუმლოება. ჩუმად იყავით, ვიდრე დავიჭეჭებდეთ. აქ მარტო თქვენ იცით ჩემი ვინაობა.

- საფლავში ჩავიტანთ და კი არსად ვიტყვით, - უპასუხა ბუაბერტელომ.

- აგრეთვე მე, - დაუმატა მოხუცებულმა, - რომ მომკლან, ვერ მათქმევინებენ. - და თავის ოთახში შევიდა.

III . დიდებული და მდაბიო

კაპიტანი და მისი თანაშემწე გემბანზე ავიდნენ და ბაასი გააბეს, თან ბოლთასა სცემდნენ. ეტყობოდათ, მგზავრი ჰყავდათ სალაპარაკოდ, და აი დაახლოებით მათი ნათქვამი, რომელიც ქარს მიჰქონდა ბნელში: - ვნახოთ, როგორი მხედართმთავარი გამოდგება.

ვიევილმა უპასუხა: - ვნახოთ, ისიც კარგია, რომ პრინცია.

- თითქმის პრინცი.

- აზნაური საფრანგეთისა, მაგრამ პრინცი ბრეტანისა.

- როგორც ტრემუილები, როჰანები[5].

- ეგეც იმათი მოკავშირეა.

ბუაბერტელომ განაგრძო: - საფრანგეთში და მეფის ეტლში ეგ არის მარკიზი, როგორც მე ვარ გრაფი და თქვენ - რაინდი.

- სადღაა, ნეტავ, ეგ ეტლი? - შეჰყვირა ვიევილმა. - დღეს თქვენთვის ურემიც არამიაო!

გაჩუმდნენ.

ბუაბერტელომ დაიწყო ისევ: - ფრანგი პრინცი რომ აღარა გყავს, ბრეტანელი მაინც გყავდეს.

- მოლალური არსად იყო... არა! არწივი რომ არსად იყო კაჰკაჰს მისცეს არწივობაო.

- ქორი მაინც ყოფილიყო!

ვიევილიც დაეთანხმა: - აბა! ნისკარტი მაინც ექნებოდა და კლანჭები!

- ვნახოთ, იქნება გამოიჩინოს.

- დიახ, - მიუგო ვიევილმა, - უფროსი გვინდა, ხელმძღვანელი. მხედართმთავარი. სრული ჭეშმარიტება თქვა ტენტენიაკმა: „ მხედართმთავარი და თოფის წამალი!“ უნდა მოგახსენოთ, ბატონო, თითქმის ყველას ვიცნობ, ვინც გამოდგება და არ გამოდგება უფროსად, - გუშინდელელებსაც, დღევანდელელებსაც და ხვალინდელელებსაც. ერთი არ მეგულება ისეთი მებრძოლი, როგორც ჩვენ გვესაჭიროება. იმ ამოსაწყვეტ ვანდეაში იმისთანა მხედართმთავარი გვინდა, რომ გენერალიც იყოს და პროკურორიც. თავბედი უნდა აწყველინოს მტერს, ერთ წამს არ მოასვენოს, წისქვილიც წაართვას, ბაღიც ბუჩქიც, რუვიც, ქვებიც კი! ბრძოლით გაუმწაროს სიცოცხლე, ყველაფრით ისარგებლოს, ყველაფერზე თვალი ეჭიროს, შეუბრალებლად ჰხოცოს, რომ ზარი დასცეს ხალხს. არც მოსვენება ჰქონდეს და არც სიბრალული! დღეს იმ გლეხების ჯარში მრავალია გმირი, მაგრამ არც ერთი - მხედართმთავარი. დ-ელზე არაფერია, ლესკური - ავადმყოფი, ბონშანი - გულკეთილი და, მამასადამე სულელი, ლარომჟაკლენი - ძალიან კარგია, როგორც თანაშემწე; სილი - თვითონ ჩარიეთ ბრძოლაში, მხედრული მოხერხებისა იმას არა გააჩნია რა; კატელინო - გულუბრყვილო მეურმეა, სტოფელი - ვერაგობით სავსე ბაზიერი, ბერარი - უქმი, ბულენვილიე - დასაცინი. შარეტი - საშინელი. დალაქ გასტონისას აღარას ვიტყვი, რადგან, დასწყევლა ღმერთმა, რაღად ვებრძვით რევოლუციას, ან რა განსხვავებაა ჩვენსა და რესპუბლიკელებს შორის, თუკი ჩვენს თავადაზნაურობას მხედართმთავრებად ხარაზებს დაუწინაშავეთ!

- საქმეც ეგ არი, რომ ჩვენც ნელ-ნელა გვედება რევოლუციის ქეცი!

- დიახ, ქეცი მოედვა საფრანგეთს!

- მესამე წოდების ქეცი! - მოუწონა ბუაბერტელომ, - მარტო ინგლისსდა შეუძლია ჩვენი ხსნა.

- შეუძლია და კიდევ გვიხსნის, დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, კაპიტანო.

- და მანამ პეტრე მოვიდაო...

- ლამის ტყავი გაგვადრონ, მართალია! მდაბიონი წამოიჭიმნენ ყველგან. მონარქია, რომელსაც უფროს გენერლად სტოფლე ჰყავს, ბ. მულეფრიეს ბაზიერი, ველარაფერს დააყვედრებს რესპუბლიკას, რომელსაც მინისტრად პაში ჰყავს, ჰერცოგ კასტრის მეკარის შვილი პირდაპირ დაუყენა ერთმანეთს ვანდეას ომმა ერთი მხრივ სანტერი, ლუდის მხდელი, და მეორე მხრივ - გასტონი, დალაქი.

- არც ეგრე დავამცირებდი მე გასტონს, ჩემო ვიევილ. არ გახსოვს რა საუცხოოდ მოიქცა, გემენეში რომ გაიმარჯვა? სამასი ლურჯი ჰყავდა ტყვედ დაჭერილი, თვითონ იმათვე ამოათხრევიან თავიანთი საფლავი და შიგ ჩაჰკლა ყველანი.

- მამა ვაცხოწვე იმისი! მეც აგრე გავუსწორდებოდი!

- მაგას რაღა თქმა უნდა! ტყავს გავადრობდი!

- თუ გნებავთ, რომ გამარჯვებით აწარმოთ ბრძოლა, პატოსანი, დიდებული კეთილშობილი უნდა გყავდეთ მხედართმთავრად. გამარჯვება გახლავთ ხვედრი კეთილშობილებისა და არა ვარსამებისა.

- ჭეშმარიტებაა, - მიუგო ბუაბერტელომ, - მაგრამ მესამე წოდებასაც მოეპოვება პატოსაცემი კაცები. აი, მაგალითად, თუნდაც მესაათე ჟოლი. ათისთავად იყო ფლანდრის რაზმში, მერე ვანდელეების ჯარში შევიდა და ოფიცრობა მიიღო. ერთი შვილი ჰყავდა, რესპუბლიკის მომხრე. მამა თეთრებს ემსახურებოდა, შვილი ლურჯებს! ომში შეხვდნენ ერთმანეთს. ატყდა ბრძოლა. მამამ ტყვედ დაიჭირა თავისი შვილი და თავის ხელით მოჰკლა.

- აი, ვაჟკაცობა მაგას ჰქვია!

- მეფის მომხრე, ბრუტი, - თქვა ბუაბერტელომ.

- ძალიან კარგი, მაგრამ ვერ წარმომიდგენია, როგორ უნდა გაუძლოს კეთილშობილმა კაცმა ოტროველა კოკეროს, ჟანჟანის, მულენის, ფორსარის, ბუჟუს და შუპის ბრძანებას?

- ეჰ, ჩემო კარგო! ჩვენი მტერიც მაგასვე ჩივის. ჩვენ თუ ბურჟუები შემოგვერივნენ, იმას დიდებულნი ჩაერივნენ. ნუთუ გგონიათ, რომ „უნიფორები“ კმაყოფილნი არიან, რომ იმათ მბრძანებლად გრაფი კანკლო გამხდარა, გრაფი მირანდა, გრაფი ბოჰარნე, გრაფი დე-ვალანსი, მარკიზი დე-კუსტინი და ჰერცოგი ბირონი!

- დომხალია სწორედ!

- და ჰერცოგი დე-შარტრი[6].

- შვილი „თანასწორობისა“. ნეტავ, ეგ როდისღა გამეფდება?

- არც როდის!

- თუ ტახტზე ავიდა, თავის ავკაცობის წყალობით ავა.

- და ტახტზე არ აუშვებენ თვისი ბიწიერებანი.

ცოტა ხანს გაჩუმდნენ. მერე ბუაბერტელომ განაგრძო: - ძალიან კი ცდილობდა შერიგებას. მეფის სანახავად მივიდა ვერსალში. მეც იქ ვიყავი იმ დროს. ფურთხი დააზილეს ზურგში!

- კიბის თავიდან?

- - დიახ!

- ახია იმაზე!

- ჩვენ იმას ბურბონ-წუმპონს ვეძახდით.

- თავმოტვლეპილი, მუწუკიანი, მეფის მკვლეელი! ფუ!

- მე და ის ერთად ვიყავით უაზენში, - თქვა ვიევილმა.

- „სულიწმინდაზე“

- დიახ.

- იმას რომ ადმირალ დ-ორვილიეს ნიშნით მიღებული ბრძანება აესრულებინა, ინგლისელები გამოვიდოდნენ.

- ეგა ბრძანეთ და!

- ნუთუ მართალია, რომ გემსარდაფში ჩაძვრა და იქ დაიძალა?

- არა, მაგრამ მაინც აგრე ვიძახოთ. - და სიცილი დაიწყო ვიევილმა. ბუაბერტელომ დაიწყო ისევ:

- რამდენი სულელია ამ ქვეყანაზე! აი, თუნდა ბულენვილიე, თქვენ რომ ახსენეთ, ვიევილ.

კარგად ვიცნობ, ძალიან ახლო ვიყავ იმასთან. თავდაპირველად გლეხები შუბებით იყვნენ შეიარაღებული; და დაიჭინა კაცმა, - შუბსაც ხმარება უნდაო, - მისდგა და ვარჯიშით სიცოცხლე გაუმწარა უბედურებს; სულ იმასა ცდილობდა, ველური გლეხები გაწვრთნილ სალდათებად გარდაექმნა. დააყენებდა ოთხკუთხად და კუთხეების გაფართოებას ასწავლიდა, ამ ბატალიონის შუანაწილის დაცარიელებას, დავიწყებულ სამხედრო ენის აღდგენას ცდილობდა, ჯგუფის უფროსს ჯგუფის თავს ეძახდა, რაც ლუი XIV დროს ათისთავის სახელს ნიშნავდა. აიხირა, მთელი რაზმი უნდა შევადგინო ყორულში მონადირეთაგანაო. პატარ-პატარა ჯგუფები, რომლების ათისთავები წრიულად გამწკრივდებოდნენ ყოველ სადამოს, რომ რაზმის უფროსის ბრძანება მიეღოთ: რაზმელი ათისთავი ჩურჩულით გადასცემდა ბრძანებას ათასეულის ათისთავს, ის ასევე ჩურჩულით ასეულის ათისთავს, ის თავისთან მდგომს და ამგვარად ყურიდან ყურში ჩურჩულით გადადიოდა ბრძანება, მანამ უკანასკნელს მიაღწევდა. ერთ ოფიცერს ღირსება აჰყარა, - როგორ გაბედე და არ წამოდეგ, არც ქუდი მოიხადე ასისთავისგან რაზმის უფროსის ბრძანების მოსასმენადო. წარმოიდგინეთ, რა შედეგი მოჰყვებოდა ამ სისულელეს! ვერა და ვერ შეიგნო იმ

ხეპრემ, რომ გლებებს გლებურად უნდა ექცეოდე, და დაგეშილ სალდათად ვერ გადააქცევ ტყის ნადირს.

რამდენიმე ნაბიჯი გაიარეს დუმილით, რაღაცას ფიქრობდნენ.

მერე ისევ განაგრძეს ბაასი.

- ხომ არ იცით, მართალია დამპიერის სიკვდილი?

- დიახ, ბატონო.

- კონდეს წინ?

- პამარის ბანაკში ზარბაზნის ყუმბართ.

ამოიოხრა ბუაბერტელომ: - გრაფი დამპიერი! კიდევ ჩვენი, რომელიც ჩვენს მტერს მიემხრო!

- ჯანდაბას იმისი თავი და ტანი, - წამოიძახა ვიევილმა.

- ქალბატონები სადღა ბრძანდებიან?

- მეფის დები? ტრიესტში.

- ისევ იქა?

- ისევ იქ ბრძანდებიან.

და ბრაზი მოერია ვიევილს: - აჰ, ეს რესპუბლიკა! დაღუპა ქვეყანა რაღაც წვრილმანის გამო! არა, ასე როგორ გადარია ხალხი რამდენიმე მილიონის ნაკლმა?

- ერთდეთ წვრილმანის გამიზეზებას, - ურჩია ბუაბერტელომ.

- ქვეყანა კი იღუპება და!

- დიახ! რუარი მოკვდა, დრესნეი - ხეტია! უმწყემსოდ დარჩა ხალხი! რა სიკეთეს უნდა მოველოდეთ დღევანდელ ეპისკოპოსებისგან? წარყვნეს ხალხი! აი, თუნდა სუსი, ლაროშელის ეპისკოპოსი, ბოპუალ სენტ-ილერი, ეპისკოპოსი პუატუსი, ან კიდევ მერსი, ეპისკოპოსი ლუსონისა და საყვარელი ქალბატონ დე-ლემასერიისა...

- რომელსაც სერვანტო ჰქვია, ბატონო, ლემასერი მამულის სახელი გახლავთ.

- და კიდევ ყალბი ეპისკოპოსი დ-აგრისა, რომელიც უბრალო მღვდელი უნდა იყოს.

- დიახ, დოლისა. გილიო დე ფოლვილი ჰქვია. მაგრამ ყოჩალი კაცი კი არის, იბრძვის.

- იბრძვის მღვდელი, როდესაც სალდათია საჭირო! ვიღაც მღვდლები ეპისკოპოსების ალაგას! ვიღაც მენაგვეები გენერლების ალაგას!

ვიევილმა სიტყვა შეაწყვეტინა: - უკაცრავად, ბატონო! „მონიტორის“ ნომერი ხომ არა გაქვს თქვენს ოთახში?

- მაქვს.

- რას უჩვენებენ ამჟამად პარიზის თეატრში?

- „ადელ და პოლინს“. აგრეთვე „ბუნაგს“.

- რომ იცოდეთ, როგორ მინდა მათი ნახვა!

- გინდათ და ნახეთ კიდევაც. პარიზში შევალთ ამ ერთ თვეში. - ბუაბერტელო ჩაფიქრდა ერთ წამს და დაუმატა: - და უფრო ადრეც! ბ. ვინდჰამმა აგრე უთხრა მილორდ ჰოოდს.

- კარგი, მაგრამ აგრე ჩქარა რომ არ რიგდება საქმე!
- გარიგდება, თუ კარგად ვისარგებლეთ ვანდულების აჯანყებით.

ვიევილმა თავი გაიქნია.

- მაშ გადავსხამთ ქვეით რაზმს?
- გადავსხამთ, თუ ჩვენკენ არის ზღვისპირი. ვერ გადავსხამთ, თუ მტრისკენ არის. ხან კარს შეამტვრევს ომი, ხან გველივით შეძვრება. სამოქალაქო ომს ყოველთვის ჯიბეში უნდა ჰქონდეს ყალბი გასაღები. ყველაფერს ვიზამთ, რაც კი შესაძლებელია. უმთავრესი კი მხედართმთავარია.

ჩაფიქრდა ცოტა ხანს ბუაბერტელო და მერე ჰკითხა: - ვიევილ, რა აზრისა ხართ თქვენ ბ. დიეზის შესახებ?

- დიეზი? უმცროსი?
- დიახ.
- მხედართმთავრად?
- დიახ.
- კარგი ოფიცერი გახლავთ, მინდორში ომის მცოდნე, ტყეში კი გლეხი აჯობებს, გამოცდილება არა აქვს.

- მაშ გენერალი სტოფელი და გენერალი კატელინო?

ვიევილი ჩაფიქრდა ერთ წამს და თქვა: - პრინცი გვინდა, პრინცი საფრანგეთისა, ნამდვილი, გვარიშვილი პრინცი!

- ვითომ რათაო? ვინცა თქვა პრინციო...
- ლაჩარი უნა ეთქვათ, განა? ვიცი, ბატონო. მაგრამ სხვაფრივ რით აუხვევთ თვალს ჩვენს ოტროველა ხალხს?
- რომ აღარა ნებავთ პრინციები?
- აღარა ნებავთ და აკი ვირებს დარჩათ მოედანი!
- მაშ ამ გენერალით ვცადოთ?
- კარგი გვარიშვილია.
- გამოგვადგება?
- თუ ივარგა.
- ესე იგი, თუ სისხლით გაუმადლარი მხეცია, - თქვა ბუაბერტელომ.

და ერთმანეთს გადახედეს.

- მართალი ბრძანეთ, ბატონო, სისხლით გაუმადლარი უნა იყოს, სწორედ მაგისთანა მხედართმთავარი გვინდა ამჟამად. დღევანდელ დღეს ლობიერება ღალატია და თავის მოკვლა. გამარჯვებული ის დარჩება, ვინც დედაბუდიანად ამოჟლიტავს მტერს. მეფის მკვლელებმა თავი მოსჭრეს ლუი მეთექვსმეტეს! ჩვენ თავ-ფეხს დაგაყრევინებთ მეფის მკვლელებს! ჭეშმარიტებაა, ჩვენი მხსნელი სისხლით გაუმადლარი გენერალი უნდა იყოს. ანჟუსა და ზემო პუატუში მეტად გულკეთილად იქცვიან ჩვენები, სიბრალულის მორევში დაცურავენ და ლამის დაღუპონ საქმე, მარესა და რეცში ჩვენები სასტიკად იქცვიან და საგანგებოდ მიდის საქმე, მძვინვარია შარეტი და ამიტომ არის, რომ ასე მაგრად უდგას პარენს, - აფთარი აფთარის წინააღმდეგ.

ბუაბერტელომ ხმის ამოდება ვედერ მოასწრო: ვიევილს პირში ჩარჩა სიტყვა, რადგან უცბად საშინელი ყვირილი გაისმა და იმავე დროს რაღაც გრიალი, რომელიც არა ჰგავდა ადამიანის მირ გაგონილ რაიმე ხმაურს. ყვირილი და გრიალი გემის შიგნიდან გამოდიოდა.

მაშინვე საწყობისკენ გაექანენ კაპიტანი და მისი თანაშემწე, მაგრამ ჩასვლა შეუძლებელი იყო: გულგახეთქილები ამორბოდნენ იქიდან მეზღვაურები.

საშინელება მოხდა გემზე.

IV . თორმენტუმ ბელლი [7]

აშვებულიყო ერთი ოცდაოთხსანტიმეტრიანი ზარბაზანი, ამაზე საშინელი არა მგონია სხვა იყოს რამე მეზღვაურობაში. წარმოიდგინეთ სამხედრო გემი შუა ზღვაში და ზედ დაუბმელი ზარბაზანი!

ზარბაზანი რომ თავის საბამს გაწყვეტს, უცბად რაღაც არაბუნებრივ მხეცად იქცევა. მანქანა უცბად გველემპადად, ურჩხულად გარდაიქმნება. მიმე ლითონი დამრწის თავისი თვალებით, ბილიარდის ბურთის მსგავსად, ხან წინ იწევს, ხან უკან, მარჯვნივ, მარცხნივ, მიდის მოდის, ჩერდება, თითქო ფიქრობდეს რასმე, ისევ იძვრის, ისრის სისწრაფით მიექანება გემის თავიდან ბოლომდე, ტრიალებს ერთ ადგილას, რაღაცას გაურბის, ერიდება, ყალყზე დგება, ეხლება, ამტვრევს ჭყლეტს, ხოცავს, ანადგურებს. ურნალი, რომელიც თავის ნებისად სცემს კედელს! და ამას დაუმატეთ შემდეგი; ურნალი ლითონისაა - რკინა ან ფოლადი, და კედელი კი ხისა. ეს არის მასალის განთავისუფლება, თითქო ჯავრს იყრის და სისხლს იღებს საუკუნოდ მონად ქმნილი მონაო. გეგონებათ, უძრავ საგანსაც ჰქონია ღვარძლით აღსავსე გული და შესაძლებელია მისი დანთხევა, თითქო აევსო ფიალა მოთმინებისა და ცოფს აყრის, რასაც ეჯახებო. სხვას ვერას წარმოიდგენთ იმისთანა უღმობელს, როგორც უსულოს გამმაგება. ვეფხვის ნახტომი აქვს ამ მძვინვარე ლოდს, სპილოს სიმძიმე, სიმარდე თავისა, დაჟინება ცულისა, მოულოდნელობა ზღვის ზვირთისა, დაცემა მეხისა, სიყრუე აკლდამისა. წონით ათიათასია, და ხტომით ბავშვის ბურთი. ციბრუტივით ტრიალი, უცბად სწორკუთხედად გადაჭრილი. რა ჰქნას კაცმა? ავდარს ერთხელაც იქნება ბოლო მოედება, ციკლონი გადაივიდეს, ქარი ჩავარდება, გატეხილი ანძის მაგივრად ახალი აიმართება, ხანძარი ჩაქრება; მაგრამ რას მოველოდეთ ამ უზარმაზარი ლითონის ბელტისაგან? საიდან მივუდგეთ? ძალს ჩააგონებთ თქვენსას, ხარს გააშტერებთ, გველს მოჰხიბლავთ, ვეფხვს შეამინებთ, ლომს მოაღბილებთ; მაგრამ არავითარი ცდა არ გაგივათ ამ დევთან, გემზე აშვებულ ზარბაზანთან. ხომ ვერ მოკლავთ, მკვდარია, და ამავე დროს ცოცხალი. ცოცხალია, რაღაც ავბედი სიცოცხლით, რომელიც უსაზღვროებიდანა აქვს. სარბიელად იატაკი აქვს. სანავარდოდ გემის მოძრაობა, რომელსაც ბურთივით ათამაშებს ქარით აღელვებული ზღვა. უსაზღვრო ძალითაა აღჭურვილი და იმავე დროს პატარა ბუმბულია, გემის ზღვის ზვირთების და ქარის სათამაშო, მაგრამ საშინელი და მანადგურებელი. რით დაიმორჩილებთ ამ რკინისკბილოვან ანაგს? როგორ გააჩერებთ ამ საზარელ, გემის დამღუპველ მექანიზმს? როგორ გამოვიცნოთ მოსალოდნელი მიმართულება ამ უსულო მხეცისა, მისი ბრუნვა, გაჩერება, ტრიალი? ყოველი მისი მოძრაობა, თუ გვერდის ფიცარს ევა, დამღუპველია გემისთვის. როგორ მივუხვდეთ ვერაგობას მისი მოძრაობისას? ყუმბარაა უზარმაზარი, რომელიც ისე იქცევა, თითქოს ფიქრობდეს, აზროვნებდეს და ყოველ წამს იცვლიდეს მიმართულებას. როგორ ავირიდოთ ასარიდებელი? ცოფიანივით თარეშობს, , მეხივით ჭექავს და ქუხს, წინ მიქრის გაქნევით, მაგრამ მყისვე ჩერდება, უცბად უკან იწევს, ხან მარჯვნივ გაინავარდებს, ხან მარცხნივ. დარბის, დამრწის, აცრუებს ჩვენს მოლოდინს, ამსხვრევს რაც მოხვდება. კაცსა ჰკლავს და სრისავს, როგორც პატარა ბუზს. საშინელებას ამ მდგომარეობისას წარმოადგენს გემის ფსკერის მოძრაობა. რას იზამს მერყევ ფართობთან, რომელსაც ზღვის ზვირთი ათამაშებს და აჟინიანებს? თვითონ გემში, მის აგებულებაში მოიპოვება დამწყვდეული მეხი, რომელიც თავის საპატიმროს გატეხას და გათავისუფლებას ცდილობს, როგორც მიწისძვრის დროს მიწაზე მგრგვინავი ჭექა.

და უცბად ფეხზე დადგა ყველა. შეცდომა მეზარბაზნისა იყო, რომელსაც დაუდევრობით კარგა არ მოეჭირა დასაბმელი ჯაჭვის ქანჩი და ცუდად დაემუხრუჭებინა ზარბაზნის ოთხი თვალი, რის გამოც დაიძრა საგორავები ზარბაზნის თვლებისა, დაირღვა დაზგის თვლების ერთიანობა და გადასწია მოკლე ღვედი, რომლითაც ზარბაზანი მიმაგრებული იყო გემის კედელზე. ღვედი გამწყვდარიყო, ისე რომ ზარბაზანი მაგრად აღარ იდგა თავის დაზგაზე. უძრავი ღვედი, რომელიც

აბრკოლებს ზარბაზნის უკან დაწევას, ჯერ ხმარებაში არ იყო იმ დროს. ზღვის ზვირთი ეცა საზარბაზნე დოლაბს, ცუდად დაბმულმა ზარბაზანმა უკან დაიწია, გაწყვიტა თავისი ჯაჭვი და თავზარი დასცა მთელ გემს.

ისე სწრაფად და მიმართულების მიუხედავად მიექანებოდა გემის საწყობში ზარბაზანი, როგოც ერთი წვეთი წყალი მერყევ გლუვ მინაზე.

ღვედი რომ გაწყდა, მეზარბაზნენი იქვე იყვნენ. ზოგნი ჯგუფად, ზოგნი ცალ-ცალკე; ყველა საქმეში იყო გართული, ცდილობდნენ მომზადებულნი დახვედროდნენ მოსალოდნელ დღეზად ზღვისას და მტერთან ბრძოლას. ისე მოულოდნელად ეცა ზარბაზანი, რომ ოთხი კაცი იქვე მოკლა ჯგუფში, მერე მეორედ გასრიალდა, ორად გაჭრა ერთი უბედური, დაეჯახა მარცხენა კედელთან ერთ ზარბაზანს და გატეხა, მაშინ გაისმა საშინელი ყვირილი თავზარდაცემული მეზარბაზნეებისა და კიბეს ეცნენ ყველანი. თვალის დახამხამების უმალ თავს უშველა ყველამ. მარტოდმარტო დატოვეს იმდენი მოძრავი ყუმბარა, სრულიად თავისუფლად, თავის სურვილისამებრ მოძრავი და თავის ჭინისამებრ გემის უფალი. მის ხელთ იყო გემისა და იმოდენა ხალხის სიცოცხლე და სიკვდილი. გემის მოსამსახურენი, მეზღვაურები, რომელნიც გამწარებულ ბრძოლაშიც კი გულიანად ხარხარებენ, აქ შიშით თრთოდნენ. შიში მორეოდა ყველას.

კაპიტანი ბუაბერტელო და იმისი თანაშემწე ვიევილი, ორივე მამაკაცი ვაჟკაცი, კიბის თავთან გაჩერებულიყვნენ და გონმხდილნი, გაყვითლებულნი, ენაჩავარდნილნი ჩასცქეროდნენ ზარბაზნის სრიალს. ვილაცამ გვერდით გაუარათ, იდაყვით იქით მიაყენა და კიბეზე ჩავიდა.

ეს იყო გემის მგზავრი, გლეხიკაცი, რომლის შესახებ ის იყო, ბაასობდნენ კაპიტანი და ვიევილი.

ჩავიდა ძირს და გაჩერდა.

V. Volს ეტ წირ [8]

ზარბაზანი კი დათარეშობდა თავისუფლად. იტყოდით ცოცხალი ეტლი არის აპოკალიფსისაო. საზღვაო სანათის შუქი სცემდა და ხან სხივით მოციალედ ჩანდა ეს მოჩვენება, ხან სულმთლად ბნელი. ზარბაზნის ფორმა უჩინარი ხდებოდა მის სწრაფ მოძრაობაში და ხან შავად ჩანდა სინათლეში, ხან შუქის გამტყორცნად წყვდიადში.

და განაგრძობდა გემის დარბევას. ოთხი სხვა ზარბაზანი დაემტვრია უკვე, ორგან გაეპო კედელი, კიდევ კარგი, რომ ზვირთსაშიში ხაზის ზემოდან იყო ეს უბედურება, თუმცა წყალი მაინც შევიდოდა გემში, თუ ქარიშხალი ამოვარდებოდა. გაშმაგებითა სცემდა კედლებს, სამაგრად ჩატანებული მასალა უძლებდა, - დიდი სიმაგრე აქვს მოხნეკილ ბოძს. მაგრამ წამდაუწუმ ისმოდა სამაგრის ბოძების ჭრიალი, რადგან უზომო სიმძიმით და სისწრაფით ეჯახებოდა ყოველგან და ყოველმხრივ ერთიდაიმავე დროს. ტყვიის მარცვალი რომ ჩააგდო პატარა ბოთლში და აჭანჭყაროთ, იმასაც არ ექნება ისეთი მოულოდნელი და სწრაფი მოძრაობა, რაც ზარბაზანს ჰქონდა. გადადიოდა და გადმოდიოდა ოთხი თვალი დახოცილ კაცებზე, ჭრიდა უბედურებს, სრესდა, ასო-ასოდ ანაწილებდა და ხუთი მკვდარისა მრავალი ასო და ნაჭერი იძვროდა ზარბაზნების ქვეშ. ისეთი გამომეტყველება შერჩენოდათ მკვდარ თავებს, თითქო ყვირილს აპირებენ, - გვიშველეთ! სისხლის ნაკადი დიოდა იატაკზე, ხან აქეთ, ხან იქით, გემის ქანაობის მიხედვით. შიდა მოფიცრულობა კედლებისა რამდენსამე ალაგას იყო გატეხილი და ინგრეოდა. საშინელი გრგვინვა ისმოდა მთელ გემზე.

კაპიტანმა სწრაფად მოიკრიბა გონება და თანახმად მისი ბრძანებისა ზემოდან ჩაჰყარეს ზარბაზნებში ყველაფერი, რითაც კი შეიძლებოდა შეყენება, ან შემცირება ამ უხიაკის სრბოლისა. ჩაჰყარეს ლეიბები, თოკის კიბეები, მარაგი იალქნისა, თოკი და ბაგირი, მოსამსახურეების ჩანთები და ყალბი ასიგნაციების ოზმები, ამით იყო დატვირთული გემი, რადგან ამ სამარცხვინო საქციელს ინგლისისას პატიოსნად წარმოებულ ომის საშუალებად თვლიდნენ მტრები.

მაგრამ რას უშველიდათ ეს მძვრები, როდესაც კაცი არ იყო რომ გაეხედა და საწყობში ჩასულიყო მისი საჭიროებისამებრ დასაწყობად? რამდენიმე წუთის შემდეგ ნაძენმ ფთილად იქცა ყველაფერი.

საუბედუროდ, ზღვაც ისე დელავდა, რომ სავსებით მოსალოდნელი იყო გემის დაღუპვა. მაგრამ იქნება ამ გაჭირვებაში ზღვის დელვა კი არა, დიდი ქარიშხალი უფრო სასურველი ყოფილიყო, რომ დაებერა, აეწია გემი და პირაღმა დაეწვინა ზარბაზანი, და მაშინ, რაკი თვლები ზევით ექნებოდა, იქნება მორეოდენ როგორმე ამ მხეცს.

ამასობაში ნელ-ნელა იმტვრეოდა გემი. უკვე ანძებს დასჯახებოდა ზარბაზანი და ზოგისთვის კანი გაეძრო, ზოგისთვის მეტიც წაეგლიჯა. ძირი უფუჭდებოდა ანძებს, რადგან ისინი გემის ფსკერში არიან ჩასხმული, ადიან მის სართულებში და მერე ზევით აიწევენ სქელ, მრგვალ ბოძებად. სცემდა ზარბაზანი წინა ანძას, ჩამოამტვრია ქვემო აფრის საკიდი. თვით დიდი ანძაც შერყეულიყო, ზარბაზანსაც დიდი ზიანი ემჩნეოდა. ოცდაათიდან ათი ზარბაზანი უკვე უვარგისი იყო სასროლად. გემის კედლებში უფრო და უფრო მრავლდებოდა ნაპრალი და გემში ოდნავ წყალი ჩადიოდა.

ძირს ჩავიდა მოხუცებული მგზავრი და იდგა კიბის ბოლოს, თითქოს ქანდაკება ყოფილიყოს. იდგა და სასტიკი თვალებით შესცქეროდა გემის მტვრევას. უძრავად იყო, შეუძლებელი იყო ერთი ნაბიჯით მაინც წასულიყო წინ, ზარბაზნისაკენ.

ზარბაზნის ყოველი მოძრაობა აუცილებლად მოასწავებდა ახალ ზიანს გემისას. ცოტა ხანი კიდევ და დაიღუპებოდა გემი.

ან დაიღუპებოდნენ ყველანი, ან დაუყოვნებლივ უნდა შეებორკათ აწყვეტილი ზარბაზანი. მაგრამ როგორ?

რით შეებორკათ ეს უცნობი მტერი, აქამდე უნახავი?

საჭირო იყო გაჩერება ამ თავაშვებული ლოდისა.

საჭირო იყო მახეში გაბმა ელვისა.

საჭირო იყო განადგურება მეხისა.

ბუაბერტელომ ვიევილს ჰკითხა: - ღმერთი გწამთ, ვიევილ?

იმანაც დაურიდებლად აღიარა თავისი: - ჰო. არა. ხანდახან.

- ქარიშხალში?

- დიახ. და ამისთანა განსაცდელში.

- ჰოდა, ღვთის განგება, თორემ ჩვენ ამ განსაცდელს ვერ გადავრჩებით.

გაჩუმებულიყვნენ ყველანი. თავისუფლად, თავისნებისად დაფორიაქობდა გემის მნგრეველი.

შიგ თუ ზარბაზნის გრიალი ისმოდა, გარედან მძლავრი ზვირთი სცემდა გემს, თითქო ორივე მხრიდან სცემენ უროსო.

და უცებ ერთი კაცი გამოჩნდა იმ მიუვალ მოედანზე, სადაც ხტოდა გაცოფებული ზარბაზანი, ხელში გრძელი, ბერკეტისანი რკინა ეჭირა. ეს იყო გამომწვევი ამ უბედურებისა, - თავის დაუდევრობით და უგულისყურობით - მიზეზი საშინელი განსაცდელისა, უფროსი მეზარბაზნე. შეცდომა მე მომივიდა, ჰხამს მევე გამოვასწორო საქმეო. გრძელი რკინა ეჭირა ერთ ხელში, ბერკეტისანი, და მეორეში თოკი, რომლითაც საჭის ღერძზე გადადის თვლების მოძრაობა.

საშინელი ბრძოლა დაიწყო, საარაკო, დევური, ბრძოლა ზარბაზნისა და მისი მსროლელისა; ბრძოლა ნივთიერებისა და გონიერებისა. დუელი ადამიანისა და უსულო მასალისა.

კუნჭულში დადგა კაცი, თავის რკინით და თოკით, ბოდისკენ ზურგით, და მაგრად იდგა, თითქო ფოლადისა აქვს ფეხებიო, გალურჯებული, დამშვიდებული. ტრაგიკული, თითქო ფესვები ჩაუყრია იატაკშიო. იდგა და ელოდა.

ელოდა, რომ ზარბაზანს მის ახლო გაეელო.

კარგად იცნობდა თავის ზარბაზანს, და ფიქრობდა, ისიც კარგად უნდა მიცნობდესო. დიდი ხანი იყო ამ ზარბაზანთან ცხოვრობდა. რამდენჯერ ჩაუჩრია ხელი მის ხახაში! მხეცი იყო, მაგრამ მხეცი შეჩვეული. და ლაპარაკი დაუწყო, როგორც გაწვრთნილ ძაღლს: - აქეთ წამოდი! - იქნება კიდევ უყვარდა.

ეტყობოდა, უნდოდა, რომ იმისკენ გამოქანებულიყო.

მაგრამ იმისკენ გამოქანება, იმაზე გადავლას ნიშნავდა. მაშინ დაღუპული იყო კაცი, გასრესილი, გაჭყლეტილი. როგორ აეცდინა ეს გასრესა? ეს იყო საფიქრებელი. ყველანი იმას შეჰყურებდნენ გულგახეთქილნი. სუნთქვა ეკვროდა ყველას, გარდა, მგონი, მოხუცებულისა, რომელიც მარტოდმარტო იდგა ამ ბრძოლის ველზე და შეჰყურებდა მეზობლს.

შეიძლებოდა, თვითონ მას დასჯახებოდა ზარბაზანი და ზედ გადაეელო. არც კი იძვროდა.

მათ ქვემოთ - ზღვის დეღვა, უგლიმი და უგბილი განაგებდა ამ ბრძოლას.

იმ წამს, როდესაც ხელჩართულ ბრძოლაში გავიდა ადამიანი ამ უსულო მხეცთან და - გამოდიოდა - შეუტია, ზღვის ტალღის რაღაც უცნაურმა, შემთხვევითმა მოძრაობამ უძრავად დააყენა ზარბაზანი, უძრავად და განცვიფრებულად. - მოდი რაღა! - ეძახდა კაცი, და ისიც იდგა, თითქოს ყურს უგდებო.

და უცებ გამოექანა კაცისკენ. გადარჩა კაცი, გვერდზე გაუხტა.

და დაიწყო ბრძოლა. ბრძოლა ძნელი წარმოსადგენი, ლბილისა და ფოლადის ჭიდილი, ჭიდილი ხორციელისა და მოძრავი ლითონისა. ერთი მხრივ - ძალა, მეორე მხრივ - სული.

უცნაურია, მაგრამ ისე იბრძოდა ზარბაზანი, იტყოდით, - ამასაც სული უდგასო, ოღონდ სული სიძულვილისა და გამმაგებისა, უსინათლო ბრინჯაოს თითქო თვალები ჰქონიათო. ისე იბრძოდა, თითქო უთვალთვალეებს თავის მტერს, თითქო ვერაგობითა აღსავსე. ისიც შესაფერ წამს ელოდა, რომ დასჯახებოდა თავის მტერს. რაღაც წარმოუდგენელი უზარმაზარი მწერი იყო ლითონისა, რომელსაც, გეგონებოდათ, ქაჯის ნება და მოხერხება აქვსო. უსაზღვრო სისწრაფით მსრბოლი და მხტომი უცბად დაბალ ჭერს ეცემოდა საწყობისას, მისვე დაეშვებოდა თავის ოთხ თვალზე, როგორც მძვინვარი ვეფხვი თავის ბრჭყალებზე, და ისევ კაცისკენ მიქროდა. ისიც. ცქვიტი, მარჯვე მოძრავი, გველივით იკლაკნებოდა, რომ აეცდინა მეხის დაცემა, თავს არიდებდა, მაგრამ ის თავისას არ იშლიდა, გემსა სცემდა და განაგრძობდა მის მტვრევას.

ჯაჭვის ნაწყვეტი შერჩენოდა ზარბაზანს და, - ვინ იცის როგორ დაჰხვეოდა მისი რკალის ხრახნს, ისე რომ ნაწყვეტის თავი ზარბაზანის ლულაზე იყო, ბოლო კი თან მისდევდა ჩხარუნით, და ერთიორად ახმაურებდა და აზვიადებდა ყველა მის ნახტომს. ისე იყო ხრახნზე დაბმული, რომ ახლა ეს ჯაჭვის ნაწყვეტი ამრავლებდა უროს ცემას ლახტის ტრიალით და საზარელ გრიგალს ქმნიდა ზარბაზანის ირგვლივ. რკინის მათრახი ბრინჯაოს ხელში. ჯაჭვის ნაწყვეტი ართულებდა ბრძოლას.

კაცი კი მაინც იბრძოდა. არათუ იბრძოდა, ხანდახან თვითონ მივარდებოდა ხოლმე ზარბაზანს, კედლის ძირას მიცოცავდა თავის რკინით და ღვედით, და ისე გაურბოდა ზარბაზანი, თითქო მიუხვდა განზრახვას და ერიდებდა, - ხაფანგში არ გამაბასო. ის კი მაინც თავისას ცდილობდა თავგანწირული.

დიდხანს ვერ გაგრძელებოდა ამისთანა საშინელება. და თითქო ზარბაზანმაც გადაწყვიტა, - კმარა, ახლა კი გავათავოთო! - გაჩერდა. განსაცდელის დასასრულის მოახლოება იგრძნეს. დაბმულივით იდგა ზარბაზანი და ეტყობოდა, უნდა ჰქონოდა, ან მართლაც ჰქონდა, რადგან ყველას სულდგმულ მეზობლად ეჩვენებოდა, ჰქონდა რაღაც მძვინვარე გადაწყვეტილება, და უცებ მეხივით მივარდა კაცს. ის გვერდზე გადაუხტა და, რომ გაისრიალა, სიცილით დაუძახა: - ერთხელ კიდევ! ზარბაზანმა კი ჯავრი სხვა ზარბაზანზე ამოიყარა: მიეხალა და გატეხა. მერე თითქო შურდულში სდებოდეს უხილავი ძალა და გამოესროლოს, მარჯვენა მხარეს გაქანდა კაცის გასასრესად, მაგრამ კიდევ განზე გაუხტა. აქაც სამი ზარბაზანი დააზიანა. და მერე თითქო

ბრმა არის გახელებული და არ იცის, რას სჩადისო, ზურგი შეაქცია თავის მდევარს, უკანით წინ გაიწია, გაამტვრია გემის წინა მხარის ბოძრთული და კედელი . კაცი კიბესთან ატუზულიყო, მოხუცებულ, ბრძოლის მოწამის ახლოს. ჯერაც ხელში ეჭირა თავისი რკინა. თითქო დაინახა სად არის ზარბაზანი, არც კი იკადრა მობრუნება, მოღერებულ ცულის სისწრაფით წამოვიდა მის მოსასპობად. კუნჭულში კედელზე მიყრდნობილს გადასახტომი აღარსად ჰქონდა, ილუპებოდა კაცი. ყვირილი აღმოხდა მთელ ეკიპაჟს.

მაგრამ მოხუცებული მგზავრი, რომელიც აქამდე უძრავად იდგა, ჩაერია ბრძოლაში და უფრო მეტი სიმკვირცხლე გამოიჩინა, ვიდრე ზარბაზნის სრბოლას ჰქონდა: ერთი ოზმა აიტაცა ყალბ ასიგნატებისა[9] და თავგანწირვით, რადგან შეიძლებოდა ქვეს მოჰყოლოდა, ისე ესროლა, რომ თვლებს შუა შევარდნილიყო. ამ სროლას, გადამწყვეტს და საბედისწეროს, ვერავინ შესძლებდა იმაზე უკეთ, იმისავე სისწრაფით და მიზანში ამოღებით, თუნდა დუროზელის სახელმძღვანელოს „საზღვაო ზარბაზნის ხმარების“ მიხედვით დღე და ღამე გაესწორებინა ამ წიგნში აწერილ ვარჯიშობაში.

ასიგნატების ოზმა მუხრუჭად მოედო ზარბაზანს. პატარა კენჭი აჩერებს ლოდს, ხის ტოტი გზას აცვლევინებს თოვლის ზვავს. ზარბაზანმა წაიბორძიკა, ამ წამით ისარგებლა მეზარბაზნემ და ერთ უკანა თვალის რიკებში ჩაარჭო დიდი რკინის კეტი. ზარბაზანი გაჩერდა.

ბერკეტად გამოიყენა კაცმა თავისი რკინა, დააწვა, დასწია და გადააბრუნა ზარბაზანი. საშინელი ხმა გამოიღო მძიმე ლითონმა, თითქო ზარი ჩამოვარდა სამრეკლოდანაო. საწყალ კაცს წურწურით სდიოდა ოფლი, მაგრამ მაინც თავგანწირვით იბრძოდა, და დაცემულ გველეშაპს შიგ კისერში, ლულაზე მოახვია თავისი ღვედი.

გათავდა. კაცმა გაიმარჯვა. ჭიანჭველამ აჯობა მასტოდონტს; ჯუჯამ დააპატიმრა მეხი.

ტაში დაჰკრეს სალდათებმა და მეზღვაურებმა.

მისცვიდნენ ყველანი. ზოგს ჯაჭვი მოჰქონდა , ზოგს თოკი და შვეკრეს, დააბეს ზარბაზანი.

გამარჯვებული მეზარბაზნე მივიდა მოხუცებულთან და თავი დაუკრა: გმადლობთ, ბატონო. თქვენ გადამარჩინეთ სიკვდილს.

მოხუცებული ისევ ისე გულცივად იდგა გაქვავებულივით და არა უთხრა რა.

VI. ორი პინა სასწორისა

ადამიანმა გაიმარჯვა, მაგრამ შეიძლება გვეთქვა, რომ ზარბაზანმაც გაიმარჯვა. გემის დაღუპვა ამჟამად აიცდინეს, მაგრამ გადარჩენა კი ჯერ საეჭვო იყო. გემი იმდენად იყო დაზიანებული, რომ შეუძლებელი იყო მისი შეკეთება. გარემუფიცვრა ხუთგან იყო გატეხილი, და ერთგან წინამხარეს ძალიან საშიშრადაც. თვით ზარბაზანი რომ დაიჭირეს და ჯაჭვებით შეკრეს სრულიად უვარგისი იყო და გამოუსადეგარი: ამწევი ხრახნი დამრულიყო და, მამსადამე, შეუძლებელი იყო მიზანში სროლა. ცხრა ზარბაზანი დარჩენილიყო დაუზიანებელი. გემსარდაფში წყალი ჩადიოდა. საჭირო იყო დაუყოვნებლივი საშუალებანი გემის გადასარჩენად, ტუმბოების ხმარება.

საშინელი სანახავი იყო გემის ქვედა ერდო. გაშმაგებული სპილო ვერ დაამტვრევდა ისე თავის გალიას, როგორც ის იყო დამტვრეული.

საჭირო იყო შეუმჩნევლად ევლო გემს, მაგრამ ახლა სხვა საჭიროება აღიძრა, - სასწრაფო ზომები გემის გადასარჩენად. და მიუხედავად განსაცდელისა, რამდენიმე სანათი გაამაგრეს მოაჯირებზე და გაანათეს გემბანი.

და იმ ხნის განმავლობაში, როდესაც ამ გაჭირვებაში იყო გემი, და დიდი და პატარა იმის ცდაში იყო ყველა, რომ თავი გადაერჩინა როგორმე სიკვდილ-სიცოცხლის ბრძოლაში, აღარც კი აგონდებოდათ ენახათ, რა ხდებოდა გემს გარეთ. ნისლი დასწოლოდა ზღვას; დარი გამოცვლილიყო და ქარი თავისნებისად მიაქროლებდა გემს; გზას ასცდენოდა, მიახლოვებოდა ჟერსეის და გერნსეის და უფრო სამხრეთისკენ დაშვებულიყო, ვიდრე საჭირო იყო. აღელვებული

ზღვა და დაზიანებული გემი! ზვირთი ზვირთს მოსდევდა, თითქო ცდილობენ ეამბორონ პირღია ჭრილობას გემისასო, და მომაკვდინებელი იქნებოდა ეს ამბორი, საზარელი.

მუქართ იძვროდა ზღვა. გრიგალივით ქროდა ქარი და ქარიშხალი იყო მოსალოდნელი. ახლა ზღვაც უმზადებდა განსაცდელს. წყვდიადით იყო მოცული ცა, ზვირთს იქით აღარა ჩანდა რა.

მანამ გემის მოსამსახურენი ცდილობდნენ შეეკეთებინათ როგორმე საჩქაროდ საშიში ჭრილობები კედლებისა, გზები შეეკრათ წყალისთვის გემში შესასვლელად და დაელაგებინათ მარცხს გადარჩენილი ზარბაზნები, მოხუცებული მგზავრი გემბანზე ასულიყო.

დიდ ანძას მიჰყრდნობოდა.

ვერც კი შენიშნა, რომ რაღაც მოძრაობა წარმოებდა გემზე. კაპიტნის ბრძანებით ორ წყობად გამწვრივებულიყვნენ დიდი ანძის აქეთ-იქით ქვეითი ჯარისკაცები და ზარბაზნის მსროლელები. კაპიტნის სტვენითი ბრძანება გაისმა და მეზღვაურებიც გამწვრივდნენ სხვებთან ერთად.

გრაფი ბუაბერტელო მოხუცებულ მგზავრთან მივიდა.

კაპიტანს უკან მისდევდა ერთი დაღვრემილი, ქშინვით მავალი, ტანისამოსჩამოხეული კაცი. მიდიოდა ბარბაცით, დაღლილ-დაქანცული, მაგრამ სახის გამომეტყველება მაინც კმაყოფილი ჰქონდა.

მეზარბაზნე იყო, რომელმაც დროზე გაჰბოჭა საშინელი მხეცი და განსაცდელს გადაარჩინა გემი და იმდენი ხალხი.

გრაფმა სამხედრო სალამი მისცა გლეხიკაცისსამოსიან მოხუცს და მოახსენა: - აი ის კაცი, ბატონო გენერალო.

გაშეშებულივით იდგა მეზარბაზნე თავდაშვებული, როგორც შეეფერება სალდათს უფროსის წინაშე.

ბუაბერტელომ კიდევ მიმართა მოხუცებულს: - ჩემო გენერალო, იმისთანა ვაჟკაცობა გამოიჩინა ამ კაცმა, რომ იქნება დამეთანხმოთ, ღირსი გახლავთ წარმატებისა.

- თანახმა ვარ, - წარმოთქვა მოხუცებულმა.
- მაშ კეთილინებთ და გაეცით ბრძანება, - სთხოვა ბუაბერტელომ.
- ბრძანება თქვენ უნდა გასცეთ, თქვენა ხართ კაპიტანი.
- დიახ, მაგრამ თქვენ გენერალი ბრძანდებით, - უპასუხა ბუაბერტელომ.

მოხუცებულმა თვალი გადაავლო მეზარბაზნეს და უბრძანა: - აქ მოდი.

წინ წადგა მეზარბაზნე.

მოხუცებული კაპიტანს - გრაფ ბუაბერტელოს მიუბრუნდა, წმ. ლუის ჯვარი ჩამოხსნა და მეზარბაზნეს გაუკეთა ლურჯ ხალათზე.

- ურრა! - შეჰყვირეს მეზღვაურებმა. ჯარისკაცები თოფით მიესალმნენ.

მერე ხელი გაიშვირა მოხუცებულმა მგზავრმა გაკვირვებულ მეზღვაურისკენ და ბრძანა: - ახლა წაიყვანეთ და დახვრიტეთ ეს კაცი.

აღტაცებას განცვიფრება მოჰყვა.

და ისევ მოხუცებულმა დაარღვია აკლდამური დუმილი და ხმის ამაღლებით წარმოსთქვა: - დაუდევრობამ განსაცდელში ჩააგდო გემი. ამჟამად იქნება დაღუპულადაც ჩაითვალოს. ვინც ზღვაში არის, მტერთან არის. ზღვით მიმავალი გემი ლაშქარია, ბრძოლის ველზე გასული. შეიძლება იმალებოდეს ქარი, მაგრამ წასვლით კი არსად წავა და კვალდაკვალ მოგვდევს. ზღვაში

ყველგან მტერია ჩასაფრებული. სიკვდილით ისჯება ყოველი შეცდომა, მტერთან ბრძოლის დროს ჩადენილი, რადგან შეუძლებელია შეცდომის გამოსწორება. ვაჟკაცობა დაჯილდოვებული უნდა იქნეს და შეცდომა - დასჯილი.

ნელ-ნელა მოდიოდა ეს სიტყვები, ერთიმეორის მიდევნით, მძიმედ, უღმობელი ზომიერებით და შიგ გულში ხვდებოდათ, როგორც მუხას პირი ცულისა.

მერე სალდათებს მიუბრუნდა და უბრძანა: - დახვრიტეთ ეს კაცი.

თავი დალუნა უბედურმა, რომლის ხალათს წმ. ლუის ჯვარი ამშვენებდა.

ბუაბერტელოს ბრძანებით ორი მეზღვაური ჩავიდა გემბანის ქვეშ და ჰამაკ-სუდარა ამოიტანეს. თან გემის მღვდელი მოსდევდათ, რომელიც ოფიცრების განყოფილებაში იყო და ლოცულობდა, რაც ხანი გზაში იყო. ათისთავმა მწკრივიდან თორმეტი სალდათი გამოჰყო, და ორ წყებად დააყენა, ექვს-ექვსი კაცი. მეზარბაზნე ხმის ამოუღებლად ჩადგა მათ შუა. მღვდელმა ჯვარი აღმართა და გვერდზე დაუდგა უბედურს.

- იარეთ! - უბრძანა ათისთავმა.

ნელი ნაბიჯით წავიდა ორი მწკრივი გემის თავიდან. უკან ორი მეზღვაური მისდევდა ჰამაკ-სუდარით.

გულსაკლავი დუმილი ჩამოვარდა გემზე. შორიდან გრიგალის ხმა ისმოდა.

რამდენიმე წამის შემდეგ გაისმა თოფის ხმა. წამიერმა სხივმა გაიციალა ბნელში და კვლავ მიჩუმდა ყოველივე. და მერე ტყაპანი მოილო რაღაცამ გემიდან წყალში გადაგდებულმა.

მოხუცებული მგზავრი კი ისევ ისე იდგა დიდ ანძაზე მიყრდნობილი, გულხელდაკრევილი, ფიქრებით გატაცებული.

ბუაბერტელომ მარცხენა ხელის სალოკი თითი გაიშვირა მოხუცებულისკენ და ვიევილს მიმართა ჩუმად: - ძლივს პატრონი გამოუჩნდა ვანდეას.

VII. ბედსა ცდის, ვინც აფრას გაშლის

მაგრამ გემს რაღა მოელოდა?

ნისლი დასდებოდა ზღვას. ზვირთებში ერეოდა მთელ ღამეს, და ისე მძიმედ დასწოლოდა, რომ ჰორიზონტი აღარსად იყო; თითქო მთლიანი საბურავი გადაჰყენოდა ზღვას. ნისლის მეტი - აღარაფერი. მდგომარეობა - ყოველთვის საშიში სრულიად დაუზიანებელ გემისთვისაც კი.

ნისლს ღელვა ემატებოდა ზღვისა.

დროს არა კარგავდნენ. წყალში გადაყარეს, რაც კი ზარბაზნის მიერ დამტვრეული, ან წამხდარი მოეპოვებოდათ, და მით შეამსუბუქეს გემი; გადაყარეს გაფუჭებული ზარბაზნები, დამტვრეული დაზგები ზარბაზნისა, სათევზაო მოწყობილობები, ხის ან რკინის იარაღი და ხელსაწყო. სარკმლები გააღეს და ფიცრებით ჩააცურეს წყალში ბრეზენტში შეხვეული დახოცილების გვამი და იმათი დაგლეჯილი ნაშთი.

ზღვას ვეღარ უძლებდა გემი. არა იმიტომ, რომ ქარი გაძლიერებულიყო; პირიქით, თითქო კიდევაც შემცირდა. ჰორიზონტის იქით მძვინვარებდა გრიგალი და ჩრდილოეთისკენ იწევდა; მაგრამ ზვირთი მაინც მეტად მაღლა სცემდა, რაც ცხადი ნიშანი იყო ზღვის ძირის საშინელებისა. და ისე დაზიანებული, როგორც გემი იყო, ვეღარც ამ ტალღების მოძრაობას გაუძლებდა, ვეღარც ტალღების ცემას.

გაკვილი საჭეს მართავდა ჩაფიქრებული.

ჭირსა შინა გამაგრება - ეს ბუნება არის მეზღვაურისა.

ვიევილიც ამ ბუნების კაცი იყო და, რაც უფრო მეტი იყო გაჭირვება, მით უფრო მხიარულად შესცქეროდა განსაცდელს.

- ჰა, მესაჭევ, წელი სწყდება ჩვენს გრიგალს! ბევრიც რომ ეწვალოს, ცხვირს ვერ დააცემინებს. გადავრჩით, გადავრჩით! ერთი უკანიდან დაგვიბეროს!

გაკვილმა დარბაისლურად უპასუხა: - ქარს ღელვაც ტან ახლავს.

არც მხიარული, არც დაღონებული, ასეთია მეზღვაური პასუხს დამამშვიდებელი არა ჰქონდა რა. გემში რომ წყალი შევა, თუ ტალღაც მიემატა, ადვილად გაივსება. და თავის სიტყვის ამ აზრს ხაზი გაუსვა გაკვილმა წარბის შეჭმუხვნით. იქნება ულაგოდ ეჩვენება ზარბაზნის მიერ მიყენებული მარცხის და უბედური კაცის დახვრეტის შემდეგ ეს მხიარული სიტყვა და ხუმრობა. ბევრი რამ არის უბედურების მომასწავებელი, როდესაც ზღვის ხელთა ხარ, ზღვის ანაბარად. ხვაშიადია ზღვა; ვინ იცის გულში რა უდევს. სიფრთხილეს თავი არა სტკივავ.

ვიევილმაც იგრძნო, რომ ხუმრობის დრო არ იყო.

- სადა ვართ, მესაჭევ?

და პასუხი მიიღო: - ღვთის განგებაში.

მესაჭე ბატონია; ნება უნდა მისცე, ყოველთვის თავისებურად მართოს საჭე, და ხშირად - თავისებურად თქვას სიტყვა. და ესეც რომ არ იყოს, ლაპარაკი ეზარება ამგვარ კაცს. თავი დაანება ვიევილმა.

ვიევილმა მესაჭეს მიმართა კითხვით და პასუხი ჰორიზონტიდან მიიღო - ფარდა გადაიხადა უცებ ზღვამ.

ზღვას რომ ნისლი დასწოლოდა და ტალღას ჰფარავდა, დარღვეულიყო. შორამდე, სადაც კი თვალი მისწვდებოდა, მოჩანდა ბუნდოვან სინათლეში ზღვის ღელვა და ზვირთები. ცას ღრუბელი აჰფარებოდა, მაგრამ ზღვას არ ეხებოდა; აღმოსავლეთით მკრთალი სინათლე მოჩანდა, გათენების მომასწავებელი; დასავლეთით რაღაც თეთრი ციალი, ნიშანი მთვარის ჩასვლისა. ეს ორი მკრთალი ნათელი ჰორიზონტისა, ერთმანეთის მოპირდაპირე ორ ვიწრო ზოლად გადაშლილიყო მოქურუმებულ ზღვის და მოღრუბლულ ცის შუა.

ამ ორ სინათლეზე იხატებოდნენ შავი, მალა ამართული, უძრავი სილუეტები.

დასავლეთით, მთვარით განათებულ ცაზე, სამი მაღალი კლდე მოჩანდა, მალა ამართული, როგორც კელტური საფლავის ქვები.

აღმოსავლეთით, გათენების ფერმკრთალ ჰორიზონტში მოჩანდა რვა გვამი, წყობისად დალაგებული, ერთმანეთს შუა გაუვალ მანძილით დაშორებული.

სამი კლდე - ბრაგი იყო, რვა გემი - მთელი ესკადრა.

უკან კიდევ მანკიერის კლდე მოჩანდა, რომელსაც სამინელი სახელი ჰქონდა გავარდნილი, და წინ - საფრანგეთის სადარაჯო გემები. აღმოსავლეთით - უფსკრული, დასავლეთით - სისხლის ღვრა. აქეთ გემის დამტვრევა და ჩაძირვა, იქით მძლავრ მტერთან ბრძოლა.

ბრაგისკენ წავიდოდა გემი, კედელი რომ დახვრეტილი არა ჰქონოდა და დარღვეული, ძირიანად დაძრული ანძები: ბრძოლას ირჩევდა, მაგრამ ოცდაათი ზარბაზნიდან ოცდაერთი მოშლილი ჰქონდა და საუკეთესო მეზარბაზნენი ეყარნენ ზღვის ძირში ზარბაზნის მიერ დახოცილნი.

განთიადი მოახლოვდა. ჯერ კიდევ სიბნელეში იქნებოდნენ ცოტა ხანს. იქნებ კარგა ხანგრძლივადაც ჰღირსებოდათ ეს სიბნელე, რადგან მალა ცას სქელი, სხივგაუვალნი ღრუბელი მოჰფენოდა და მჭიდრო თაღად გადაშლილიყო ზღვაზე.

ქარი თავისას არ იშლიდა, და როცა მთლად ააცილა წყალზე ჩამოწოლილი ნისლი, ახლა მანკიერის კლდისკენ მიიქცია გემი.

უზომოდ დადლილი, გატეხილი, ანმებმორყეული გემი თითქმის აღარ ემორჩილებოდა საჭეს; თვითონ კი არ მიდიოდა, ქარის ქროლისამებრ მიცურავდა, საითაც ქარი დაჰკრავდა.

განსაცდელით სავსე მანკიერის კლდე მაშინ უფრო სალი იყო, ვიდრე დღეს. რამდენიმე მახვილკედლიანი ციცაბო ამ უფსკრულის მიუვალ სიმაგრისა უკვე ჩამოსჭამა ზღვის დაუდგრომელმა ტალღამ. აგებულება ზღვისპირის კლდისა იცვლება; ტყუილად კი არ დაარქვა ხალხმა ტალღას მახვილი; ყოველი მოქცევა ზღვისა, ყოველი ზვირთი ზღვისა ხერხის პირია კლდისთვის. მიუვალი იყო იმ დროს მანკიერი და დაილუპებოდა, ვინც იმას მიუახლოვდებოდა.

რაც შეეხება რვა სადარაჯო გემს, ეს იყო ქ. კანკალის ესკადრა, რომელმაც შემდეგში კაპიტან დუშენის მეთაურობით იმდენად ისახელა თავი, რომ ლეკინიომ თავის გაზეთს „პერ დუშენი“ დაარქვა.

მდგომარეობა კრიტიკული იყო. გემი შეუმჩნევლად თავის გზას ასცდენოდა ზარბაზანთან ბრძოლის დროს და უფრო გრანვილისკენ მიდიოდა, ვიდრე სენ-მალოსკენ. კიდევ რომ შესძლებოდა თავისნებისად ცურვა და აფრის გაშლა, ჯერსეისკენ ვეღარ გაბრუნდებოდა, რადგან წინ მანკიერი ელობებოდა, და ესკადრა გზას უკრავდა საფრანგეთში შესასვლელად.

ქარიშხლის შიში აღარ იყო, მაგრამ, მესაჭის სიტყვისა არ იყოს, ქარი ქროდა და ღელვაც თან ახლდა. ქარი სცემდა ზღვას, თავისნებისად მიაქანებდა მის ტალღებს კლდოვან ძირში და პატარა ნაფოტივით ათამაშებდა გემს.

ზღვა თავის დღეში არ იტყვის თავის სურვილს, არასდროს. ყველაფერია ზღვის გულში, ყოველგვარი ვერაგობა. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ზღვას თავისი გეგმიანი განზრახვა აქვს: წინ მიიწევს და უკან იხევს, აღვითქვამს და უარყოფს, გააფთრებული გეჩვენება და უცბათ დაწყნარდება. შთანთქმას გიქადის, უფსკრულს, და მყისვე იღიმება, აღმოსავლეთით გემუქრება და დასავლეთით დაგკრავს. მთელ ღამეს ნისლი აწვა „კლეიმორს“ და ქარიშხლის შიში. და სულმთლად გაცრუვდა ზღვა, სამარცხვინოდ გაცრუვდა: გრიგალით აშინებდა და წინ კი კლდე აღუმართა. იგივე განსაცდელი, ოღონდ ახლა სხვაგვარი.

ფურთუნით დალუპვას ემატებოდა მტრის მიერ ამოჭლეტა. ერთ მტერს მეორე ემატებოდა.

ვიევილი მაინც კარგ გუნებაზე იყო და სიცილით დაიძახა: - აქეთ გემის დამსხვრევა, იქით ბრძოლით სიკვდილი! დუფანჯი აქაც, იქაც!

VIII. 9=380

ბედისანაზარად მიგდებულ ნაოხარსა ჰგავდა გემი. აკლდამური ზეიმოვნება მორეოდა მკრთალ, გაბნეულ სინათლეს, შავით მორთულ ღრუბელს, გამოურკვეველ მოძრაობას ჰორიზონტისას, საიდუმლოებით სავსე შხუილს ზვირთებისას. ქარიღა იყო, რომ მტრულად ქროდა, თორემ სხვა ყველა დუმილს მოეცვა. განსაცდელი დიდებულად ამოდიოდა უფსკრულიდან და მოჩვენებას უფრო ჰგავდა, ვიდრე იერიშით მომავალს. არა იძროდა რა კლდეში, აღარა იძროდა რა გემზე. უსაზღვრო დუმილი ჩამოვარდნილიყო. ნამდვილად არსებულად მოჩანდა ყოველივე ეს, თუ ლანდი იყო, ზღვის ზემოდან მიმავალი? ძველ თქმულებაში მოიპოვება ამგვარი მოჩვენებანი. გემი, ძველებურად რომ ვთქვათ, ქაჯების კლდესა და ლანდური ესკადრის შუა ჩავარდნილიყო.

ბუაბერტელომ ჩუმი ხმით ბრძანება მისცა ვიევილს და ისიც ზარბაზნებისკენ გაემართა, მერე კაპიტანმა ჭოგრი აიღო, უკან დაიწია და გვერდით დაუდგა მესაჭეს.

მთელ თავის ძალ-ღონეს ხმარობდა გაკეილი, რომ გემი ტალღებისათვის აერიდებინა იმ ღელვაში, რადგან გვერდიდან ქარისა და წყლის შემოტევა გემის აუცილებელ ჩაძირვას მოასწავებდა.

- მესაჭევ, - მიმართა კაპიტანმა, - სადა ვართ?

- მანკიერის კლდეებთან.

- რა მხრიდან?

- ავი მხრიდან.

- ძირი როგორია?
- ტალი კლდე.
- ვერ შევძლებთ მივეყრდნოთ სადმე?
- სიკვდილს ყოველთვის შევძლებთ.

კაპიტანმა აღმოსავლეთისაკენ მიმართა თავისი ჭოგრი და სინჯვა დაუწყო მანკიერის კლდეს, მერე დასავლეთისკენ - სადარაჯო გემების იალქანს.

მესაჭე კი თავისას გაიმახოდა, თითქოს თავის თავს ელაპარაკებო.

- მანკიერი გახლავთ. მეთოვლიას დასასვენებელი კლდე, როდესაც გუნდად მიფრინავს ჰოლანდიიდან.

კაპიტანი ამ დროს ესკადრის გემებს სინჯავდა.

მართლაც რვა გემი ჩანდა, წყობისად ჩამწკრივებული, წყალზე თავის სამხედრო მოწყობილობით ამართული. შუაში ერთი დიდი სიმაღლის გემი მოჩანდა, სამი გემბანით აღჭურვილი.

კაპიტანმა ისევ მესაჭეს დაუწყო კითხვა: - იცნობთ ამ გემებს?

- ძალიან კარგად, - უპასუხა გაკვილმა.
- რა გემებია?
- ესკადრა.
- საფრანგეთისა?
- ეშმაკისა და ქაჯისა.

გაჩუმდნენ ცოტა ხანს. მერე კაპიტანმა ჰკითხა: - მთელი ესკადრა არის მანდ?

- მთელი არ არის.

და მართლაც, ორ აპრილს ვალაზემ მოახსენა კონვენტს, რომ ლამანშის სადარაჯოდ დანიშნული იყო თექვსმეტი გემი. კაპიტანსაც მოაგონდა ეს მოხსენება.

- დიახ, ესკადრას თექვსმეტი გემი დაუნიშნეს. აქ კი სულ რვა არის.
- დანარჩენები, - განაგრძო გაკვილმა, - ქვევით არიან, მთელ ზღვის პირს სდარაჯობენ.

კაპიტანი ისევ ესკადრას გასცქეროდა და წარმოსთქვა: - ეგენი დარაჯობენ, და მეც კარგად ვიჯაშუშე, მაგ ესკადრაზე რომ ვიყავი, - ჩაიცინა გაკვილმა.

- კარგი გემებია, - თქვა კაპიტანმა, - ცოტა ხანს მეც ვიყავ მაგ ესკადრაზე.
- მეც ძალიან ახლო გავსინჯე, - თქვა მესაჭემ, - ერთმანეთში არ ამერევან. დაწვრილებით მახსოვს ყველას ნიშნები.

კაპიტანმა მესაჭეს გადასცა ჭოგრი.

- მესაჭევ, ხომ კარგად ხედავთ მალალ გემს?
- დიახ, ჩემო კაპიტანო. „კოტ-დ-ორი“ გახლავთ.
- იმათ მიერ გადანათლული, - თქვა კაპიტანმა, - აქამდე „ბურგუნდის შტატი“ ერქვა. ახალი გემია. ას ოცდარვა ზარბაზანი აქვს.

პატარა რვეული ამოიღო კაპიტანმა, ფანქარი და ჩაიწერა 128.

მერე განაგრძო: - მესაჭევ, რა გემია, მარცხნივ რომ დგას, პირველი?

- „გამოცდილი“ გახლავთ.

- პირველი ხარისხისა. ორმოცდათორმეტი ზარბაზანი. ახლა 52 ჩაწერა თავის რვეულში.

- მეორე, მარცხნიდან?

- „დრიადი“.

- პირველი ხარისხისა. ორმოცი ზარბაზანი, სიგანით თვრამეტეიანი. ინდოეთში არის ნამყოფი. საგანგებო ისტორია აქვს მაგ გემს.

და 52- ის ქვემოდან 40 მიუწერა.

- ახლა მარჯვენა მხარე.

- ჩემო კაპიტანო, ეგ სულ მეორე ხარისხის გემებია. ხუთი გახლავთ.

- რა ჰქვია პირველს, სამ გემბაჟნიანის გვერდით?

- „გამბედავი“.

- ოცდა თორმეტი. მეორეს?

- „რიშმონი“.

- იმავე ძალისა. მერე?

- „ათე“.

- უცნაური სახელი ზღვაში მიმავლისთვის. მერე?

- „კალიპსო“.

- მერე?

- „დამპყრობი“.

- ხუთჯერ ოცდათორმეტი ზარბაზანი.

და ზემოთ აღნიშნულ რიცხვებს ქვემოდან ას სამოცი მიუწერა კაპიტანმა.

- მესაჭევ, ხომ კარგად იცანით ყველა?

- თქვენმა, ჩემო კაპიტანო? თქვენ კარგად იცით ესკადრა, რადგან მე მხოლოდ ვცნობ, და თქვენ კი კიდევაც გცოდნიათ.

კაპიტანი თავის რვეულს დასცქეროდა.

- ას ოცდარვა, ორმოცდათორმეტი, ორმოცი, ას სამოცი...

ამ დროს ვიევილი ამოვიდა ქვემოდან.

- ვიევილ, - შეჰყვირა კაპიტანმა, - ჩვენ წინააღმდეგ სამას ოთხმოცი ზარბაზანია, გატენილი.

- იყოს სამას ოთხმოცი, - თქვა ვიევილმა.

- ჰოდა ხომ შეამოწმეთ ჩვენები. რამდენი გაქვს, რომ დანამდვილებით შეიძლებოდეს მათი ხმარება?

- ცხრა.

- ცხრა იყოს, - თქვა ახლა ბუაბერტელომ.

ჭოგრი გამოართვა მესაჭეს და ჰორიზონტს გადაავლო თვალი.

ჩუმად იდგა რვა შავი გემი, პატარად, მაგრამ შესამჩნევად კი იზრდებოდა, ნელ-ნელა უახლოვდებოდნენ ერთმანეთს მტრები.

ვიევილი მხედრულად გამოეჭიმა თავის კაპიტანს: - მოისმინეთ, კაპიტანო, ჩემი მოხსენება: უნდობლად მიმაჩნდა ეს „კლეიმორი“. ჭირვით მეჯავრება უცბად დაძვრა გემისა, რომელიც მე არ მიცნობს, ან რომელსაც არ ვუყვარვარ. ინგლისის გემია, საფრანგეთის მტერი, რაც ცხადად დაამტკიცა იმ გასაოხრებელმა ზარბაზანმა. ის ზარბაზანი, თორემ სხვა ყველა კარგი იყო. დავიარე, გავსინჯე. საგანგებო ღუზები, უბრალო რკინისა კი არა, უროთი შეჭედილ რამდენიმე ზოლისა. ბაგირები - ძალიან მაგარი, ადვილად გასაწევი, დადებულ ორასორმოცდაათი მეტრის სიგრძისა. საკმარი მარაგი სასროლი მასალისა. ექვსი მეზარბაზნე მკვდარი. ას სამოცდათორმეტი სროლა თითო ზარბაზანზე.

- რადგან ცხრა ზარბაზანილა შეგვრჩა, - წარმოთქვა სინანულით კაპიტანმა.

ბუაბერტელომ ისევ ესკადრისკენ მიმართა ჭოგრი. ნელა უახლოვდებოდნენ გემები.

იმ დროის ზარბაზანს ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ სამი კაცი კმაროდა მის მოსახმარებლად; მაგრამ ნაკლიცა ჰქონდა: შორს ვერა სცემდა და მიზანსაც კარგად ვერ იღებდა. საჭირო იყო ახლო მოეშვათ ესკადრა, რომ ზარბაზანი ესროლათ.

კაპიტანმა ჩუმი ხმით გასცა ბრძანება. მიჩუმდა ყველაფერი გემზე. განგაში არ აუტეხიათ, მაგრამ სამზადისი კი იყო. გემს არავითარი ბრძოლა არ შეეძლო არც მტერთან, არც ზღვის ღელვასთან, და ეცადნენ გამოეყენებინათ ყველაფერი, რაც კი მოეპოვებოდათ მტრის საზიანოდ. ჯირგინებთან დააგროვეს რაც კი გემბანზე თოკები ჰქონდათ, რომ საჭიროებისამებრ გაემაგრებინათ ანძები. წესიერად მოაწყეს დაჭრილების ოთახი. მეზღვაურების მამინდელი ჩვეულების მიხედვით გემბანს გვერდები გაუმაგრეს, რაც კარგად ააცდენდა ტყვიას, მაგრამ ყუმბარისგან კი ვერ დაიფარავდა. ყველა მატროსს მისცეს სავაზნე, ხანჯალი შემოარტყეს და ორ-ორი დამბაჩა ჩაუდეს ქამარში; საწოლები დაკეცეს; ზარბაზნები დაუმოხნეს; თოფოსნები მოამზადეს; იქვე დაილაგეს ცულები და გრძელტარიანი კავები; გააღეს ყუმბარის, ტყვიის და თოფის წამლის საწყობი. თავ-თავის ალაგას დადგა ყველა. ყოველივე ეს წარმოებდა ჩუმად, ხმისამოუღებლად, როგორც სულთმობრძავის ოთახში. სწრაფი იყო ეს მზადება, პირქუში.

მერე გემი გააჩერეს. ექვსი ღუზა ჰქონდა, როგორც დიდ გემს. ექვსივე წყალში ჩაუშვეს, - სამარაგო ღუზა წინ, გასაჩერებელი - უკან, საზვირთე - ქარის მხრივ, უკუ მისაქცევი - მის პირდაპირ, მარცხენა - მარჯვნივ და მარჯვენა - მარცხნივ.

მარცხს გადარჩენილი ცხრა ზარბაზანი გაამწკრივეს ერთ მხარეს ყველა და პირი მტრისკენ უყვეს.

ესკადრაც ჩუმადვე ემზადებოდა საბრძოლველად. რვა გემს უკვე რგოლი შეეკრა, რომლის ქორდა მანკიერს უერთდებოდა. ამ ერთ რგოლში მომწყვდეული „კლეიმორი“, გაჩერებული თავის ღუზებით, კლდეზე იყო მიყრდნობილი, ესე იგი აკლდამაზე.

მწევრები შემოხვეოდნენ ტახს, არ იყეფებოდნენ, მაგრამ იღრინებოდნენ.

ისე იყვნენ ორივე მხარეს, თითქოს რაღაცას ელიანო.

მეზარბაზნეები „კლეიმორზე“ თავ-თავის ალაგს იდგნენ, ზარბაზნებთან.

ბუაბერტელომ ვიევილს გაუზიარა თავისი წადილი: - მგონი, მე დავიწყებ ბრძოლას.

- როგორც შეჰფერის კეკლუცს, მრავალ აშიყის სატრფოს, - მიუგო ვიევილმა.

IX. ერთი მაინც გადარჩეს

მოხუცებული მგზავრი ისევ გემბანზე იდგა და გულგრილად შეჰყურებდა იქაურობას.

ბუაბერტელო მიუახლოვდა და მოახსენა: - ყველაფერი მზად გახლავთ, ბატონო. გათხრილია ჩვენი სამარე და ვეცდებით ძვირად დავუსვით მტერს ჩვენი სიკვდილი. ორ ცეცხლშუა გახლავართ, იქ ესკადრა და აქ ეს კლდე. ან მტერს უნდა დავნებდეთ, ან აქვე დავიღუპოთ. სხვა გზა აღარა გვაქვს რა, და ერთადერთილა დაგვრჩენია - სიკვდილი. დახრჩობას ბრძოლა სჯობია და ჩვენც ვიბრძვით. დახრჩობას ტყვიით გამიგმირონ გული, ის მირჩევნია. დიახ, რაკი სიკვდილზე მიდგა საქმე, წყალს ცეცხლი სჯობია. მაგრამ სიკვდილი ჩვენი ხვედრია, ბატონო, და არა თქვენი. თქვენ ბრძანდებით დიდებულთაგან არჩეული და დიდებული დავალებით აღჭურვილი კაცი: თქვენ უნდა აწარმოოთ ვანდელების ომი რესპუბლიკის წინააღმდეგ. თქვენ რომ დააკლდეთ ამ ომს, იქნება თვით მონარქიასაც ბოლო მოეღოს. თქვენ უნდა გადარჩეთ, ვალდებული ბრძანდებით იცოცხლოთ. ჩვენი სახელი გვავალებს აქ დავრჩეთ და ვაჟკაცურად დავუხვდეთ სიკვდილს; თქვენ კი - თავის გადარჩენას გავალებთ და სიცოცხლეს. უნდა წახვიდეთ, ჩემო გენერალო. ნავს მოგართმევთ და ერთ კაცს. შეუძლებელი არ გახლავთ შორს მოვლით ნაპირს მიუდგეს ნავი. ჯერ არ გათენებულა. მაღალი ზვირთი, ბნელი ზღვა, ცდა ბედის მონახევრეა. ზოგჯერ ბრძოლიდან გაქცევა ბრწყინვალე გამარჯვებაა.

მოხუცებულმა ხმისამოუღებლად თავი დაუქნია ნიშნად თანხმობისა.

ბუაბერტელომ ხმა აამალა: - სალდათებო და მატროსებო!

შეწყდა ყოველი მოძრაობა. გაშეშებულივით იდგნენ ყველანი თავ-თავის ადგილს და კაპიტანს შესცქეროდნენ.

- ჩვენთან მყოფი მოხუცებული მეფის წარმომადგენელი ბრძანდება. ჩვენ მოგვანდეს მისი სიცოცხლე და პირნათლად უნდა ავასრულოთ ეს დავალება. ჩვენი თანამგზავრი საჭირო არის საფრანგეთის ტახტისთვის. რადგან პრინცი არა გვყავს, მან უნდა იკისროს ვანდელების მხედართმთავრობა. დიდი კაცი ბრძანდება, დიდი სამხედრო გამოცდილების პატრონი. ჩვენთან ერთად უნდა მიბრძანებულიყო საფრანგეთში. ვინც მეთაურს გადაარჩენს, გამარჯვებაც იმისია.

- მართალია, მართალი! - შეჰყვირეს გემის ყოველი მხრიდან.

კაპიტანმა განაგრძო: - ჩვენ ხომ, და ამასაც დიდი განსაცდელი მოეღოს. არც ისე ადვილია ზღვის პირად გასვლა. დიდი უნდა იყოს ნავი, რომ ამ ზვირთებს გაუძლოს, და პატარა უნდა იყოს ნავი, რომ ამ ესკადრას გაეპაროს. საჭიროა იმისთანა ადგილს მივაყენოთ ნავი, რომ საშიში არა იყოს რა, უფრო ფუჟერისკენ, ვიდრე კუტანსისკენ. ერთი მეზღვაური გვინდა, ყოჩაღი ბიჭი, რომ კარგად უსვამდეს ხოფს და კარგად ცურავდეს; ჩვენებური, რომ კარგად იცოდეს ზღვის პირის ყველა ბილიკი. ჯერ კიდევ საკმაოდ ბნელა და მნელი არ იქნება მტრის შეუმჩნეველად გაპარება ნავისა. და გარდა ამისა სროლას ავტეხთ და იმისთანა კვამლს მოვახვევთ აქაურობას, რომ მთლად ჩაიმალება ჩვენი ნავი. თავისი სიმცირე უშველის ამ გაჭირვებაში. ქრცვინი ლაღად დახტის, საცა ლომი გაეზმისო, ხომ გაგიგონიათ. ჩვენ გასასვლელი აღარსადა გვაქვს, ბატონს კი - ადვილად შესაძლებელი. ხოფის მოსმაა საჭირო. ისე გაივლის ნავი რომ, თვალსაც ვერ მოჰკრავენ ისინი, და, უკვე გითხარით, ნავის გასვლის დროს ისე გავართობთ ჩვენს მტრებს, რომ თავბედისა აღარა ახსოვდეთ რა. რას იტყვიან? კარგია?

- ძალიან კარგი! ძალიან კარგი! - შეჰყვირეს მატროსებმა და სალდათებმა.

- მაშ დროს ნუ ვკარგავთ, - განაგრძო კაპიტანმა, - ვის უნდა ამ საქმის გარიგება?

ერთი მეზღვაური გამოვიდა წყობიდან და მოახსენა: - მე გაიხლებით.

X. გადარჩება კი

რამდენიმე წამის შემდეგ გასცილდა გემს ერთი პატარა ნავი, რომელსაც მეზღვაურები კიკოს უწოდებენ, და რომელსაც მარტო კაპიტანი ხმარობს. ორი კაცი იჯდა ამ ნავში, - მოხუცებული მგზავრი, რომელიც უკან დამჯდარიყო, და მოხალისე მატროსი, რომელიც წინ იჯდა. ჯერ ბნელოდა. მატროსი თანახმად კაპიტანის ბრძანებისა მიაქანებდა ნავს მანკიერისკენ. თუ გაძვრებოდნენ, მხოლოდ ამ კლდით, სხვა გზა აღარ იყო.

ნავში ცოტა რამ სურსათი ჩაეყარათ, ერთი პარკი გამხმარი პური, ერთი ლორი და ერთი კასრი წყალი.

და იმ დროს, როდესაც უნდა დაძრულიყო ნავი, ვიევილი - ამ განწირვის დროსაც კი არ დაიშალა თავისი, - გადმოაწვა საჭის ტარს და ამ სიტყვებით გამოეთხოვა მიმავალს: - კარგი რამ არის ეგ კიკო გასაქცევად და უფრო კარგი დასახრჩობად.

- რა დროს ხუმრობაა, ბატონო? - შეაყენა მესაჭემ.

შურდულივით მისრიალებდა ნავი და, არ გასულა დიდი ხანი, კარგი მანძილი გაიარა, ზღვის ღელვაც და ქარიც იმას ეხმარებოდა და მიცურავდა ქარით გატაცებული და ზვირთებით მალული.

რადაც გაუგებარი, ავბედითი მოლოდინი იდგა ზღვაზე.

და ამ ღელვას ოკეანის უსაზღვრო დუმბილში უცბად გაისმა სიტყვა, ხმის გადამცემით გაძლიერებული, რომელიც ისე სჭექდა, როგორც ძველ ტრაგედიებში თითბერ-ნილაბიანის ნათქვამი.

კაპიტან ბუაბერტელოს სიტყვა იყო მატროსების და სალდათებისადმი მიმართული: - მეზღვაურნო მეფისანო! თეთრი დროშა ააფრიალეთ დიდ ანძაზე. დღეს უკანასკნელად ვნახავთ ამომავალ მზეს.

და ზარბაზანმაც იფეთქა.

- ჩვენ მეფეს გაუმარჯოს! - შეჰყვირეს სალდათებმა და მატროსებმა.

და შორიდან კიდევ სხვა ხმა გაისმა ამის პასუხად, მედგარი, შორეული, მაგრამ ადვილად გასაგონი: - რესპუბლიკას გაუმარჯოს!

საშინელი გრგვინვა მოჰყვა ამ ძახილს, თითქო სამასმა მეხმა დაიჭიქა ოკეანის უფსკრულში.

ბრძოლა იწყებოდა.

ზღვას კვამლი და ცეცხლი მოედო.

დაჰკრავდა წყალს ყუმბარა, ააფეთქებდა და აქაფებული ნაკადულებით მოსავდა ტალღებს.

„კლეიმორმა“ დაალო პირი და ცხრა ზარბაზნის ცეცხლით ფურთხვა დაუწყო ესკადრას. ისინიც თავის მხრივ ერთგოლად შემოეხვივნენ განწირულს და მთელი თავის ზარბაზნებით ერთ მიზანს სცემდნენ. გაცეცხლდა ჰორიზონტი, ცეცხლისმფრქვევი მთა გეგონებოდათ, ზღვის ძირიდან ამოვარდნილი. ქარი ჰხვეწავდა ამ საზარელ მეწამულს ბრძოლისას, რომელშიც ხან ლანდივით ციალებდნენ გემები, და ხან მყისვე ქრებოდნენ. და ამ ცეცხლოვანი სივრცის პირველ რიგში ამართულიყო შავი ჩონჩხი „კლეიმორისა“.

დიდი ანძის კენწეროზე დროშა ფრიალებდა.

პატარა ნავით მიმავალნი ორნივე ჩუმად იყვნენ.

სამკუთხი მეჩეჩი მანკიერის კლდისა, ზღვის ქვედა ტრინაკრის მსგავსი, უფრო დიდია, ვიდრე მთელი ჟერსეის კუნძული. ზღვა ჰფარავს ამ ფართობს. უმაღლეს წერტილად პატარა მწვერვალი აქვს, რომელსაც ძალიან მაღალი ზვირთიც ვერა ჰფარავს. ამ მწვერვალიდან ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთისკენ ექვსი ძლიერი ქედი მიიწევს სწორი ხაზით და იმისთანა შთაბეჭდილებას ახდენს, თითქო კედელი ყოფილიყოს აქ აშენებული, ალაგ-ალაგ დანგრეული. სორეტი, მწვერვალის და ექვსი კლდის შუა გასავალი, იმდენად ვიწრო არის, რომ მათში გავლა მხოლოდ ძალიან პატარა გემს შეუძლია. სორეტს გასცდება კაცი და უკვე ზღვაშია.

თავის სურვილით წამოსულმა მატროსმაც სწორედ ამ ვიწრო სორეტში შეიყვანა ნავი. ამგვარად მეზრძოლთა და ნავის შუა მანკიერის კლდე იყო ამართული. დიდი სიფრთხილით მიცურავდა

ვიწრო გასავალში, მოხერხებულად ერიდებოდა მარჯვნივ იქნებოდა, თუ მარცხნივ, ბრაგებს, მტრის შიში აღარა ჰქონდა, რადგან უკვე მიეფარა მანკიერს. შორეული, ჰორიზონტის რიჟრაჟი მოჩანდა, ზარბაზნების სროლის ხმა ნაკლებად ისმოდა, რაც უფრო და უფრო წინ მიიწევდა ნავი. მაგრამ სროლა მაინც ისმოდა; ცხადი იყო, „კლემორი“ ჯერ კიდევ მედგრად იბრძოდა და ცდილობდა უკლებლივ დაეხარჯა თავისი ას ოთხმოცდათორმეტი ყუმბარა.

ცოტა ხანს უკან ნავი ფართო ზღვაში გავიდა, უკან დასტოვა კლდეები, ბრძოლა, იმდენად შორს, რომ ყუმბარაც ვეღარ მოსწვდებოდა.

ნელ-ნელა სჯობნიდა მკრთალი სინათლე ზღვაზე გადაშლილ წყვდიადს, ფართოვდებოდა თვალგადასაწვდენი სივრცე, ნათელი ეფინებოდა ზღვის ტალღას.

მტრის შიში აღარა ჰქონდა ნავს, მაგრამ ჯერ კიდევ არ ასცდენოდა განსაცდელს. ზარბაზანს გადარჩა, მაგრამ ზღვის გრგვინვას ჯერ არ გადარჩენოდა, შუა ზღვაში იყო ნავი, ოკეანისა და ქარიშხლისაგან თავის დასაცავად ხოფის მეტი არა ჰქონდა რა. ატომი იყო ბუმბერაზის ხელში.

და ამ განმარტობაში, ამ უსაზღვროებაში უკან მჯდომ მოხუცებულს მიუბრუნდა ფერმიხდილი სახით მეზღვაური და უთხრა: - მე ძმა ვარ იმისი, თქვენ რომ დაახვრეტინეთ.

წიგნი მესამე. ჰალმალო

I. სიტყვის ძალა

მოხუცებულმა ნელ-ნელა აწია თავი.

ოცდაათი წლისა იქნებოდა მეზღვაური, შუბლი მზისგან ჰქონდა დამწვარი და უცნაური თვალები: მატროსული შორსგამჭვრეტობა უბრწყინავდა გლეხკაცურ გულწრფელობით სავსე თვალებში. მაგრად ეჭირა ხელში ხოფები, ავკაცს არა ჰგავდა.

ხანჯალი ეკრა, ქამარში ორი დამბაჩა უჩანდა და კრიალოსანი.

- ვინა ხარ შენ? - ჰკითხა მოხუცებულმა.

აკი მოგახსენეთ.

მერე რა გინდა ჩემგან? მატროსმა ხოფები დაჰყარა, გულხელი დაიკრიბა და უპასუხა: - თქვენი მოკვლა.

- როგორც გენებოს, - უთხრა მოხუცებულმა.

ხმა აიმაღლა მკვლელმა: - მაშ მოემზადეთ.

- რისთვის მოემზადო?

სიკვდილისათვის.

რადა? - ჰკითხა მოხუცებულმა.

დუმილი ჩამოვარდა. ეტყობოდა, აღარ მოელოდა ამ კითხვას მატროსი. მერე გაუმეორა: - აკი მოგახსენეთ, უნდა მოგკლათ.

- მე კიდევ გეკითხები, რად უნდა მომკლა?

ელვამ გაუარა უცებ თვალებში მატროსს: - იმიტომ, რომ თქვენ მოაკვლევინეთ ჩემი ძმა.

დამშვიდებით მიუგო მოხუცებულმა: - ჯერ სიკვდილს გადავარჩინე.

- მართალია, ჯერ სიკვდილს გადავარჩინეთ და მერე მოჰკალით.

- მე არ მომიკლავს.
- მაშ ვინ მოჰკლა?
- თავისმა შეცდომამ.

პირლია დარჩა მეზღვაური. მერე ისევ საზარლად შეიჭმუხნა წარბები.

- რა გქვია? - ჰკითხა მოხუცებულმა.
- ჰალმლო მქვია, მაგრამ განა აგრე საჭიროა ჩემი სახელის ცოდნა, რომ ჩემ მიერ იქნათ მოკლული?

ამ დროს მზე ამოვიდა. სხივი მოხვდა მატროსს სახეში და მთლად გაანათა ეს ველური არსება. გულსყურთანად სინჯავდა მას მოხუცებულს.

სროლა კიდევ ისმოდა შორიდან, მაგრამ უკვე ნაწყვეტ-ნაწყვეტად, ხანგამოშვებით. სულმოზრდავისა იყო ეს სროლა. ჰორიზონტს შავ ღრუბელივით დასწოლოდა კვამლი. ხოფს აღარ უსვამდა მატროსი და ქარს მისდევდა ნავი.

მატროსმა მარჯვენა ხელი დამზაჩას სტაცა, მარცხენა ხელით კრიალოსანი აიღო.

- შენ ღმერთი გწამს?
- მამა ჩვენი, რომელიც არს ცათა შინა, - უპასუხა მეზღვაურმა და პირჯვარი დაიწერა.
- დედა გყავს?
- მყავს.

და კიდევ პირჯვარი დაიწერა. მერე უთხრა: - ვთქვი და გავათავე. ერთ წუთს გაძლევთ, ბატონო. და ჩახმახი აუწია დამზაჩას.

- ბატონს რად მეძახი?
- იმიტომ, რომ ბატონი ხართ. განა არა ვხედავ?
- შენ შენი ბატონი გყავს?
- მყავს. დიდებული კაცია. განა უბატონოდ ცხოვრება შეიძლება?
- სად არის?

- არ ვიცი. თავი გაარიდა აქაურობას. მარკიზ დე ლანტენაკი გახლავთ, ვიკონტი ფონტენეისა, პრინცი ბრეტანისა, სეფორეს ბატონია, მე ჩემს დღეში არ მინახავს, მაგრამ მაინც ჩემი ბატონია.

- და რომ ნახო? აასრულებ მის ბრძანებას?

- რა თქმა უნდა, რომ ავასრულებ. ურჯულო უნდა ვიყო, რომ ბატონის ბრძანება არ ავასრულო. კაცი ღმერთს უნდა ემორჩილებოდეს, მერე მეფეს, რომელიც ღმერთივით არის დედამიწაზე, მერე ბატონს, რომელიც მეფესავით არის სოფელში. მაგრამ მაგას თავი დავანებოთ. თქვენ მოჰკალით ჩემი ძმა და ახლა მე უნდა მოგვკლათ, ჩემო ბატონო.

მოხუცებულმა უპასუხა: - ჯერ ერთი ისა, რომ მე კარგად მოვიქეცი, რომ მოვაკვლევი შენი ძმა.

მატროსმა თითები დააჭირა დამზაჩას და შეუტია: - აბა!

- კარგი, - თქვა მოხუცებულმა.

და გულდამშვიდებულმა კითხვით მიმართა მატროსს: - სად არის მღვდელი?

მეზღვარი გაშტერებული შესცქეროდა.

- მღვდელიო?

- დიახ, მღვდელი, მე შენ ძმას მღვდელი დავახმარე, შენც უნდა მღვდელი დამახმარო.

- მე აქ მღვდლები არა მყავს, - თქვა მატროსმა და წამოიძახა: - მღვდლები მომინდომა შუა ზღვაში!

უფრო შორიდან და ხანგამოშვებით, მაგრამ მაინც ისმოდა ზარბაზნის ხმა.

- აი იქ რომ კვდებიან ახლა, მღვდლები ჰყავთ, - თქვა მოხუცებულმა.

- მართალია, - ბუზღუნებდა მატროსი, - გემს თავისი მღვდელი ჰყავს.

მოხუცებულმა განაგრძო: - სულს წამიწყმიდავ, აგრე ადვილად ნუ სჯი.

მატროსმა თავი დაღუნა. ჩაფიქრდა.

- და მე რომ წამწყმიდავ, შენც წაწყდები. გესმის, მეზღვრები და იმიტომ გეუბნები. ჰქმენ, რაც გენებოს. მე კი, მე წელან პირნათლად ავასრულე ჩემი მოვალეობა; ჯერ სიკვდილს გადავარჩინე შენი ძმა, და მერე სიკვდილით დავსაჯე. და ეხლაც პირნათლად ვასრულებ ჩემს მოვალეობას, რომ ვცდილობ გადავარჩინო წაწყმედას შენი სული. დაფიქრდი. ხუმრობა კი არ არის. ხომ გესმის ზარბაზნის გრიალი, იქ ხალხი იღუპება, დაჭრილები ყრიან და გმინავენ სულთმობრძანნი. რამდენია იქ უბედური, რომ ვეღარ ეღირსება თავის საყვარელი ცოლის ნახვას; რამდენია იქ უბედური, რომ ობლად სტოვებს თავის წვრილშვილს; რამდენია, რომ ემაგრე შენსავით ვეღარა ნახავს თავის ძმას. მერე ვისი ბრალია ამდენი ხალხის დაღუპვა, ამდენი ხალხის დაობლება და უბედურება? შენი ძმის ბრალია - ღმერთი გწამს, ხომ მართალია? ჰოდა, იცი რა მწუხარებას განიცდის ამჟამად ღმერთი? ღმერთს აწუხებს თავისი ერთგული ძის, საფრანგეთის ქრისტიანი მეფის წამება, რომელიც მე არის ღვთისა, როგორადაც ქრისტე არის მე ღვთისა, და რომელიც დამწყვდეულია ტანპლის ციხეში. ღმერთს აწუხებს ბრეტანში სარწმუნოების წარყვანა; ღმერთს აწუხებს თავისი ტამრების შეურაცხყოფა, თავისი სახარების დაფხრეწა, თავისი სალოცავი ეკლესიების გახრწანა; ღმერთს აწუხებს თავისი მოძღვრების ხოცვა. მერე სად მივდიოდით, რისთვის მივდიოდით იმ გემით, რომელიც აგერ იღუპება ამ წამს? ღვთის საშველად მივდიოდით, ღვთის აღსადგენად. შენი ძმა რომ კარგი მოსამსახურე ყოფილიყო, შენს ძმას რომ ერთგულად აესრულებინა თავისი მოვალეობა, მოვალეობა ღვთისნიერი, გონიერი ადამიანისა, ჩვენს გემს ეს უბედურება არ ეწეოდა, ჩვენ ნებისად ივლიდა, თავის გზას არ ასცდებოდა, არ ჩავარდებოდა იმ განსაცდელში, რომელიც აღსასრულია მისი, და ეხლა ჩვენ უკვე საფრანგეთში ვიქნებოდით ყველანი უკლებლივ, საფრანგეთის ერთგული შვილნი, მხნეობით და ვაჟკაცობით აღსავსე მხედარნი და მეზღვარნი. ხმაღს ვიშიშვლებდით, თეთრ დროშას ავავრიალებდით და რიცხვმრავალნი და ბედნიერნი მხიარულად შევერეოდით ვანდეას, მივეშველებოდით თავგანწირულ ვანდეელ გლეხკაცობას, ვიხსნიდით საფრანგეთს, ვიხსნიდით მეფეს, ვიხსნიდით შეგინებულს ჩვენ ღმერთს. აი, რად მივდიოდით და რას ვაპირებდით. აი, სად მივალ და რას ვაპირებ, თუმცა მარტო მეღა დავრჩი. შენ კი გზას მიკრავ. საშინელი ბრძოლა მძვინვარებს ჩვენში: ღვთის მტრები ებრძვიან მღვდლებს, მეფის სისხლისმსმელნი ებრძვიან მეფეს, ეშმაკი ებრძვის ღმერთს, და შენც ეშმაკისკენა ხარ. ჯერ შენი ძმა დაეხმარა ეშმაკს, და ახლა შენ აპირებ მის დახმარებას. შენმა ძმამ დაიწყო, შენ აბოლოვებ. შენც მეფის მკვლელებისკენა ხარ სამეფო ტახტის დასამხობად, შენც უკუღმართობისკენა ხარ ეკლესიის დასაგმობად. უკანასკნელ იმედს აცლი შენ ღმერთს. თუ მე იქ არა ვარ, მე - წარმომადგენელი მეფისა, ბოლო არ მოეღება თქვენი სახლ-კარის დაწვას, თქვენი ცოლ-შვილის ტირილს, მღვდლების ხოცვას, ბრეტანის წამებას, მეფის პატიმრობას და იესო ქრისტეს გაწვილებას. და ვისი ბრალი იქნება ამოდენი უბედურება და ქვეყნის დაღუპვა? შენი! ახლა შენ იცი! მე სულ სხვას მოველოდი შენგან. შევცდი, ეტყობა. ჰოდა, მართალი ხარ, მე მოვკალი შენი ძმა. ძალიან ვაჟკაცობა გამოიჩინა შენმა ძმამ და მეც დავაჯილდოვე; დანაშაული აღმოაჩნდა, და მეც დავასჯევინე. შენმა ძმამ უღალატა თავის მოვალეობას. მე კი ვერ ვუღალატებ ჩემსას. რაც შენს ძმას ვუყავ, კიდევაც ვიზამ. და გეფიცები წმ. ანნა დორეისს, რომელიც ჩვენ დაგვყურებს, ამგვარ შემთხვევაში, როგორც შენი ძმა არ დავინდე და დავახვრეტინე, ჩემს შვილსაც არ დავინდობ და დავახვრეტინებ. ახლა შენ იცი,

ჰოდა, მებრალეები! შენ ტყუილი უთხარ შენს კაპიტანს. ქრისტიანი ხარ და ქრისტე არა გწამს; ბრეტანელი ხარ და პატიოსნება არა გაქვს, შენს პატიოსნებას მიანდევს ჩემი გადარჩენა და პატიოსნებისთვის კი არა, ღალატისთვის მიუზღვიათ. იცი კი, ვისა ღუპავ შენ აქ? შენს თავს! მეფეს ჩემს სიცოცხლეს აკლებ, და უკუნითი უკუნისამდე ეშმაკს აძლევ შენს სულს. რაღას უყურებ? დამკარ რაღა! ძალიან იაფად ჰყიდი შენს წილს სამოთხისას. შენი წყალობით გაიმარჯვებს ეშმაკი, შენი წყალობით დაინგრევიან ეკლესიები, შენი წყალობით განაგრძობენ მწვალებლები ზარების დნობას და ზარების წილ ზარბაზნების ჩამოსხმას. ხალხს გაჟღეტენ იმის სროლით, რითაც აქამდე სულის სიწმინდეს და ცხოვნებას მოვიპოვებდით, და აი, ამ წამს, როდესაც შენ გელაპარაკები, იქნება მოჰკლა დედაშენი სწორედ იმ ზარმა, რომლითაც შენი ნათლობის დღეს წირვას რეკდნენ. მიეშველე, რაღა, ეშმაკს, რაღას უყურებ? რაღას აყოვნებ? მართალია, მე მოვაკვლევი შენი ძმა, მაგრამ იცოდე, მე ვარ აღმასრულებელი ღვთის ბრძანებისა. მამ აგრე? სენ ბედავ ღვთის განგების განსჯას? შენ ბედავ იმ მეხის განსჯას, რომელიც ზეცაში არის? უბედურო! სწორედ იმ მეხით იქნები განსჯილი და დასჯილი შენ. მამ ფრთხილად! იცი კი, რამდენად შესანდობელი ვარ ღვთისა მიერ? არ იცი. მაგრამ მაინც შეუდექ შენს საქმეს. როგორც გინდოდეს. შენ შეგიძლია ჯოჯოხეთში ჩამაგდო და თვითონაც თან ჩამომყვე. შენ ხელთ არის ჩვენი სვე-ბედი, ჩემი და შენი. პასუხისმგებელი წინაშე ღვთისა შენ იქნები. მარტონი ვართ და უფსკრულის პირსა ვდგევართ ერთმანეთის პირდაპირ. განაგრძე, დააბოლოვე, აასრულე შენი განზრახვა. მე მოხუცი ვარ, შენ ყმაწვილი, მე უიარაღო, შენ იარაღიანი, მომკალ რაღა!

მაღალი ხმით ამბობდა მოხუცებული ამ სიტყვას, უფრო მაღალით, ვიდრე ზღვის ხმა იყო, და მკრთალ, ღრუბლებით პობილ სინათლეში ხან ბუნდოვნად ჩანდა, ხან სხივმოსილად. მატროსს ფერი წასვლოდა; შუბლიდან წურწურით სდიოდა ოფლი, ფოთოლივით თრთოდა. ხანგამოშვებით თავის კრიალოსანს ემთხვეოდა. მოხუცებულმა რომ დაასრულა თავისი, მატროსმა დამბაჩა გადააგდო და დაიჩოქა.

- შემინდევ, ბატონო, მაპატიეთ, - შეჰყვირა მატროსმა, - ღვთის ბრძანებაა თქვენი სიტყვა! შევცდი, ბატონო, ჩემი ძმაც შეცდა. ყოველ ღონისძიებას ვიხმარ, რომ გამოვასწორო მისი დანაშაული. თქვენი მონა ვარ, მიბრძანეთ, ყველაფერს აგისრულებთ. შემინდეთ, ბატონო.

- შეგინდობ, - უთხრა მოხუცებულმა.

II. გლეხის მეხსიერება არ დაუფარდება კაპიტნის ცოდნას

უსარგებლო არ გამოდგა ნავში ჩაყრილი სანოვაგე.

მეტად შორს მოვლა დასჭირდა ორ მგზავრს, ოცდათერთმეტი საათი იარეს, ვიდრე ზღვის პირს მიაღწევდნენ. ერთი ღამე ზღვაში გაატარეს, მაგრამ კარგი ღამე იყო, მთვარით გაკაშკაშებული, თუმცა ბნელ ღამეს ირჩევდნენ ჩვენი მგზავრები.

ჯერ შორს დასტოვეს საფრანგეთი და ჟერსეისკენ წავიდნენ შუაზღვაში გასასვლელად.

კარგა ხანს ესმოდა მომაკვდავ „კლეიმორის“ სროლა, როგორც უკანასკნელი ბრდღვინვა ლომისა, რომელსაც გარს შემოხვევიან მონადირეები და ჰკლავენ. მერე დუმილი გამეფდა ზღვაზე.

ეს გემი, „კლეიმორი“ ისეთი გმირული თავგანწირვით დაიღუპა, როგორადაც გემი „სისხლის ამლები“, მაგრამ დიდება კი ვერ მოიხვეჭა; და ვერც მოიხვეჭს დიდებას, ვინც თავის სამშობლოს ებრძვის.

განსაცვიფრებელი მეზღვაური იყო ჰალმალო. სიმარჯვისა და მოხერხების სასწაული იყო მისი მგზავრობა და ნავის მართვა იმ კლდეებში და ბრაგებში, აღელვებულ ზღვაში და გამარჯვებული მტრის მიერ მოსალოდნელ დევნაში. ქარი ჩადგა და საშიში აღარ იყო.

მანკიერს გაუარა ჰალმალომ, შორიდან მოუარა შოსსეი ობიოფს, შიგ გაჩერდა, რომ რამდენიმე საათით მაინც შეესვენა პატარა ყურეში, რომელიც აღმოსავლეთით მოჩანს ხოლმე, როდესაც ზღვა დამშვიდებულია. მერე სამხრეთისკენ დაემგა, მოახერხა გრანვილის და შოსსეის კუნძულებშუა გავლა, ისე რომ ვერც შოსსეის დარაჯებმა დაინახეს, ვერც გრანვილისებმა. იქიდან სენ-მიშელის

ყურეში შეუხვდეს, რომელიც დიდ საშიშროებას წარმოადგენდა, რადგან ნავს კანკალის ახლო უნდა გაევილო, რომელიც ესკადრას თავის ნავსადგურად გაეხადა.

მეორე დღეს, საღამო ჟამს, დაახლოებით ერთი საათით ადრე მზის ჩასვლამდე, უკან დასტოვეს სენ-მიშელის მთა და მიადგნენ ერთ ქვიშნარს, რომელიც ყოველთვის უდაბურად რჩება, რადგან მეტად საშიშია: ქვიშაში იფლობა, ვინც იქ მივა.

საბედნიეროდ, ზღვის მოქცევა იყო.

ჰალმალო რაც შეიძლება შორს, მიწისკენ მიჰყვა ტალღას. მოსინჯა ქვიშა, რომელიც ბოლოს მყარი გამოდგა, გააჩერა ნავი და გადახტა.

მერე მოხუცებული გადავიდა და თვალი გადაავლო ჰორიზონტს.

- აჟ, ბატონო, გესნონის შესართავში ვართ. აგერ ბოვუარი მარჯვნივ და ჰუისნი მარცხნივ. ჩვენ პირდაპირ სამრეკლო არდევონი გახლავთ.

დაიღუნა მოხუცებული ნავისკენ, ერთი ნაჭერი ხმელი პური ამოიღო და ჯიბეში ჩაიღო.

- დანარჩენი შენ წაიღე, - უთხრა ჰალმალოს.

ჰალმალომ პარკში ჩაალაგა რაც პური და ხორცი რჩებოდა, და ზურგზე მოიგდო პარკი.

მერე მოხუცებულს მიმართა: - როგორ მიბრძანებთ, ბატონო, გზა გიჩვენოთ, თუ უკან მოგყვით?

- არც ერთი მინდა, არც მეორე.

გაუკვირდა ჰალმალოს. დააცქერდა მოხუცებულს.

მოხუცებულმა განაგრძო: - უნდა გავიყარნეთ, ჰალმალო. ორი ერთად არად ვარგა; ათასი უნდა იყოს, ან ერთი.

მეორე ჯიბიდან ამოიღო ერთი ნასკვი მწვანე აბრეშუმისა, კაკარდის მსგავსი, რომლის შუაგულში ამონაკერი იყო ოქრომკედლით შრომანის ყვავილი, და ჰკითხა: - კითხვა იცი?

- არა.

- ძალიან კარგი. მოსარიდებელია წიგნის მცოდნე. მეხსიერება კარგი გაქვს?

- დიახ.

- ძალიან კარგი. ყური დამიგდე, ჰალმალო. შენ მარჯვნივ წახვალ, მე მარცხნივ. მე ფუჟერისკენ, შენ ბაზუჟისკენ. ეგ პარკი აგრე გეკიდოს, რომ გლეხკაცს ჰგავდე. იარაღი დამალე. ერთი კარგი ჯოხი მოჭერი გზაში. გზაზე ნუ ივლი. ყანაში ჩამვერი, კარგად დაიმალები, ღობეებს უკან გაუარე. ტყრუშულზე გადაძვერი, რომ სოფლად კი არა, მინდვრად იარო. მგზავრს შორს გაუარე. ერიდე გზებს და ხიდებს. ნუ შეხვალ პონტ- ორსონში. ეჰ, გესნონი გაქვს გასასვლელი! გესნონს რით გახვალ?

- ცურვით.

- ძალიან კარგი. მაგრამ ფონიც არის. იცი, სად არის ფონი?

- ანსეისა და ვიე-ვიელის შუა.

- კარგი. მართლაც და აქაური ყოფილხარ.

- დიახ, ბატონო, მაგრამ აგერ დამდება. სად მოისვენებთ?

- ეგ მე ვიცი. შენ სად დაიძინებ?

- ხავსში. მატროსობამდე გლეხკაცურად ვცხოვრობდი.

- გადააგდე ეგ შენი მეზღვაურის ქუდი, თორემ ეგ გაგცემს. ერთ უბრალო ქუდს როგორ ვერსად იშოვი?

- ქუდი- ჩაჩი, რამდენიც გნებავთ. მეთევზეს შევხვდები სადმე და იმისგან ვიყიდი.

- ძალიან კარგი. ახლა ყური მიგდე. ამ ტყეებს იცნობ?

- სულყველას.

- აქვე ახლოს, თუ შორსაც?

- ნუარმუტიედან ლავალამდე.

- ამ ტყეების სახელებიც იცი?

- ტყეებაც ვიცი, სახელებიც, სუყველაფერი.

- არა დაგავიწყდება რა?

- არაფერი.

- კარგი, ახლა ყურადღება. რამდენ ეჯს გაივლი დღეში?

- ათს, თხუთმეტს, თვრამეტს. ოცს, თუ საჭიროა.

- საჭიროა. ერთი სიტყვით არ გამოგრჩეს, რასაც მე გეტყვი, სენტ-ობენის ტყეში მიხვალ.

- ლამბალის ახლო?

- ჰო. სენ-რიოლის და პლედელაკის შუა რომ ხევია, იმის პირას ერთი დიდი წაბლი დგას. იქ გაჩერდები. ვერავის დაინახავ.

- თუმცა იქ ვიღაც იქნება. ვიცი.

- ანიშნებ. აბა, როგორ ანიშნებ?

ჰალმალომ ლოყები გამოიბერა, ზღვისკენ მიბრუნდა და გაისმა ჭოტის ჩხავილი.

- კარგი, - უთხრა მოხუცებულმა, - ძალიან კარგი.

და ჰალმალოს გაუწოდა მწვანე აბრეშუმის ნასკვი.

- აი ნასკვი ჩემი მხედართმთავრობისა. გამომართვი. ჯერჯერობით არ უნდა იცოდნენ ჩემი სახელი. მაგრამ ეს ნასკვიც კმარა. თეთრი შროშანის ყვავილი ამოჰკერა თვით დედოფალმა ტანპლის ციხეში.

ცალი ფეხით დაიჩოქა ჰალმალომ, ხელის კანკალით ჩამოართვა ნასკვი, პირისკენ წაიღო, მაგრამ გაჩერდა, თითქო შიში მოერიაო, და ჰკითხა: - შეიძლება, ვემთხვიო?

- ემთხვიე, რადგან ჯვარცმას ემთხვევი.

ჰალმალო ემთხვია ნასკვს.

- ადექი, - უთხრა მოხუცებულმა.

ჰალმალო წამოდგა და ნასკვი უბეში ჩაიდო.

მოხუცებულმა განაგრძო: - კარგად დაიხსომე. აი ბრძანება: „აღსდექით! არავინ დაინდოთ!“ ჰოდა, სენტ-ობენის ტყის ხევის პირას, წაბლთან მისცემ ნიშანს, სამჯერ ზედიზედ. მესამედ რომ დაიძახებ, ერთი კაცი ამოძვრება მიწიდან.

- ხეებზე რომ ხვრელია, ვიცი.

- ის კაცი პლანშენო არის, რომელსაც მეტსახელად მეფისგულს ეძახიან. იმას აჩვენებ მაგ აბრეშუმს. დანარჩენს თვითონ მიხვდება. იქიდან ასტილიეს ტყეში მიხვალ, ოღონდ გზით კი არა, უვალით; იქ ერთ ფეხმრუდ კაცსა ნახავ, რომელსაც მუსკეტონს ეძახიან; იმან შებრალება არ იცის. უთხარი, რომ მე ის მიყვარს და აშალოს თავისი სამწყსოები. მერე კუსბონის ტყეში მიხვალ, რომელიც პლიერმლიდან ერთი ეჯით არის დაშორებული, იქაც ჭოტის ნიშანს მისცემ; ერთი კაცი ამოძვრება სოროდან, ბ. ტუო, მსაჯული, წვერი ეგრეთწოდებული კონსტიტუციის შემდგენელი კრებისა, ოღონდ ჩვენი მომხრე. ბ. ტუოს ეტყვი, რომ გაამაგროს კუსბონის სასახლე, რომელიც მარკიზ დე-გერს ეკუთვნის, გახიზნულს; ხეები, პატარა ტყეები, აღმართ-დადმართი, ძალიან კარგი ადგილია. ბ. ტუო პათიოსანი, ჭკვიანი კაცია. მერე სენტ-ჟან-ლე-ტუაში მიხვალ და ნახავ ჟან შუანს; მე რომ მკითხონ, ის არის ვანდელების მხედართმთავარი. იქიდან ვილ-ანგლოზის ტყეში მიხვალ, გიტერსა ნახავ, სენ-მარტენს რომ ეძახიან და ეტყვი, რომ თვალი ეჭიროს ერთ კაცზე, გურმესნილზე; ეს გურმესნილი სიძეა მოხუცებულის გუპილ დე პრეფელნისა და მეთაური დარჟანტალელ ჟაკობელებისა. კარგად დაიხსომე ყველაფერი. მე არაფერს ვწერ, რადგან საჭირო არ არის რისამე წერა. ლა-რუარიმ ერთი ცნობა შეადგინა და ქვეყანა დაჰღუპა. იქიდან რუჟფეს ტყეში მიხვალ და მიელეტსა ნახავ; გრძელ სარს ჩაუშვებს ხოლმე ხევში და ჩიტივით გადაფრინდება.

- მაგას ხალა ჰქვია.

- შენც იცი მაგ ხალის ხმარება?

- მაშ არც ბრეტანელი ვიქნებოდი და მაშასადამე არც გლეხკაცი. ხალა - ფეხია ჩვენი, ხელს გვიზრდის და ფეხს გვიგრძელებს.

- ესე იგი გიმცირებთ მტერს და ამოკლებს მანძილს. ხერხი სჯობია ღონესაო...

- ერთხელ ჩემი ხალით მოვიგერიე სამი კაცი, მარილის საბაჟოელები, თუმცა ხმალი იშიშვლა სამივემ.

- როდის იყო?

- ამ ათი წლის წინათ.

- მეფის დროს?

- დიახ.

- მაშ მეფის დროსაც იბრძოდი?

- დიახ.

- მერე ვის ებრძოდი?

- ღმერთმა მკითხოს, თუ ვიცოდე. მარილს ვეზიდებოდი უბაჟოდ.

- კარგი, კარგი.

- მარილის ბაჟს ვებრძოდით. განა მარილის ბაჟი და მეფე ერთი და იგივეა?

- ჰო... არა. საჭირო არ არის შენთვის მაგის შეგნება.

- დიდ ბოდის ვიხდი, ბატონო, რომ ეგ კითხვა გაგიბედეთ.

- განვაგრძოთ. ტურგი იცი?

- ვიცი და აგრე? ტურგელი გახლავართ.

- როგორ?

- ისე რომ პარინიელი გახლავართ.

- მართლა, ტურგი მეზობელია პარინისი.

- ტურგი იციო? დიდი მრგვალი სასახლე ჩემი ბატონებისა! ერთი უზარმაზარი კარია რკინისა, ძველსა და ახალ შენობის შუა. იმისთანა სქელია, რომ ზარბაზნის ტყვიაც ვერას დააკლებს. ჰოდა, სწორედ ახალ შენობაში ინახება სახელოვანი წიგნი წმ. ბართლომესი; რამდენი ხალხი დაირბევა იმ წიგნის სანახავად! ბაყაყებით სავსეა ბალახი. ჩემ პატარაობისას სულ იმ ბაყაყებში ვთამაშობდით. ახლა ის მიწისქვეშა გასავალი ხვრელი! ვიცი და აგრე! მგონია, კაცი არ იყოს, რომ ჩემზე უკეთ იცოდეს იქაურობა.

- რა ხვრელი? რა მიწისქვეშა გასავალი? არ ვიცი რას ამბობ.

- უწინდელ დროისთვის იყო, როდესაც ტურგს მტერი მიესეოდა ხოლმე. როცა გაუჭირდებოდათ, ხვრელით ჩუმიად გაივლიდნენ ხოლმე მიწის ქვეშ და ტყეში ამოჰყოფდნენ თავს.

- მართალია, ამგვარი მიწისქვეშა გასავალი აქვს ჟუპელიერის სასახლეს, უნოდისას, კამპონის ციხეს; მაგრამ ტურგში კი არაფერია მაგისთანა.

- გახლავთ, ბატონო, გახლავთ. თქვენ რომ ბრძანეთ, მაგეების არა ვიცი რა, მაგრამ ტურგისა კი ძალიან კარგად ვიცი, იმიტომ რომ ტურგელი გახლავართ. და ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ მაგ საიდუმლო ხვრელისა ჩემს მეტმა არავინ იცის. სალაპარაკოდ კი არა ჰქონდათ მაგვარი გზები. კრინტს ვერ დავძრავდით, აკრძალული იყო მაგის ხსენება. მაგ გზით ძალიან თურმე ისარგებლეს როგანის ომის დროს. მარტო მამაჩემმა იცოდა ეგ გზა. მერე მეც მასწავლა და დღეს მარტო მე ვიცი საიდუმლოება იქ შესვლისა და გასვლისა. თუ ტყეში ვარ, ისე ავალ გალავანში, თვალს ვერავინ მომკრავს; თუ სასახლეში ვარ და ისევე ფარულად გავალ ტყეში. მტერი რომ მიადგეს ტურგს და აიღოს კიდეცა, ზევით სასახლეში და ციხე- გალავანში არავინ დახვდება, არავინ! აი, რა გახლავთ ტურგი. ვიცი, და!

ერთხანს ჩაფიქრებული იდგა მოხუცებული.

- ცხადია, ცდები. მე მეცოდინებოდა, იქ რომ მაგისთანა ყოფილიყო რამე.

- გარწმუნებთ, ბატონო. ერთი ქვა გახლავთ, ისა ბრუნავს...

- კარგი და! რა არა სჯერათ ამ გლეხკაცებს! ქვები ბრუნავენო, ქვები მღერიანო, ქვები ღამე წყლის სასმელად ჩადიან წყაროზედაო. ზღაპარი მართლად მიაჩნიათ.

- თუკი ჩემი ხელით დავაბრუნე ის ქვა?

- როგორც სხვებმა თავის ყურით გაიგონეს ქვების სიმღერა. ამხანაგო, ტურგი მეტად მიუვალი ციხეა, ადვილად დასაცველი მტრისაგან; მაგრამ გულუბრყვილო უნდა იყოს კაცი, რომ იქ თავის დასაცავად რაღაც მიწისქვეშა გასავლის იმედი ჰქონდეს.

- გეფიცებით, ბატონო...

მხრები აიჩეჩა მოხუცებულმა.

- ტყუილად დროს ნუ ვკარგავთ! ჩვენ საქმეზე ვილაპარაკოთ.

ამ ბრძანებითმა კილომ ხმა ჩააკმედინა ჰალმალოს.

მოხუცებულმა განაგრძო: - მაშ ჩვენსას დავუბრუნდეთ. ყური მიგდე. რუჟყედან მონშევრიეს ტყეში მიხვალ და აკურთხენსა ნახავ, თორმეტა უფროსს. ისიც ჩვენია.

„აკურთხენო“ ლოცულობს სწორედ იმ დროს, როდესაც იმის ბრძანებით ხვრეტენ ხალხს. ომმა შებრალება არ იცის. მონშევრიედან წახვალ...

შეწყვიტა სიტყვა.

- ფული კი მავიწყდება.

ჯიბიდან ქისა ამოიღო, პატარა აბგა, და ხელში ჩაუდო ჰალმალოს.

- ამ აბგაში ოცდაათი ათასი ფრანკია, ასიგნატები; დაახლოებით, ოქროდ რომ ვიანგარიშოთ, სამფრანკუნახევარია. მართალია, ყალბია ეს ასიგნატები, მაგრამ მართალიც მაგ ფასად გადის. ამ ქისაში კიდევ, გესმის, ორი ათასი ფრანკია, სულ ოქრო. სულ შენ გაძლევ, რაცა მაქვს. მე აღარა მიჭირს რა. და, გარდა ამისა, ისა სჯობია, რომ ფული არ მიპოვონ, მაშ განვაგრძოთ. მონშევრიედან ოტრენს მიხვალ და ბ. დეფროტესა ნახავ. ოტრენიდან ჯუპელიერში, დე-როშკოტსა ნახავ; ჟუპელიერიდან ნუარიოს მიხვალ და ნახავ მღვდელ ბოდუენს. დაგახსომდება კი ამდენი რამ?

- როგორც „მამაო ჩვენო“.

- ბ. დიუ-ბუა-გისა ნახავ სენ-ბრის-ან-კოგლში, ბ. დეტიურპინს მორანში; ხომ იცი, დაბაა, მაგრამ ძალიან გამაგრებული, და პრინც დე-ტალმონს, შატო გონტიერში. - მერე პრინცი მე მელაპარაკება?

- თუკი მე გელაპარაკები.

ჰალმალომ ქუდი მოიშვლია.

- ყველა კარგად მიგიღებს, როგორც კი დაანახვებ დიდებულ ქალბატონის ხელით ნაკერ ყვავილს. ესეც იცოდე, რომ იმისთანა ადგილებში მოგიხდება სიარული, სადაც მთიულები არიან და გაუთლელეები. ტანისამოსი უნდა გამოიცვალო. ეგ ადვილია. ისეთი სულელები არიან ეს რესპუბლიკელები, რომ თუ ცისფერი რამ ჩაიცვი, სამყურა ქუდი დაიხურე და ზედ სამფერი კაკარდა მიაკარ, მთელ ქვეყანას მოივლი. აღარც რაზემეზია ჯარისა, აღარც სამხედრო ტანისამოსი. ნომრები აღარა აქვთ ლაშქრის ნაწილებს, და ყველა თავის ნებისად ეხვევა ძონძებში. სენ-მერვეს მიხვალ, გოლიესა ნახავ, დიდპიერად წოდებულს, პარნეში, სადაც მხედრობის განრიგებას აწარმოებენ; გაშვებულ პირისახის კაცებსა ნახავ; თოფში ხრეშსა ჰყრიან, ორ სროლა თოფის წამალს, რომ უფრო მეტი ხმა ჰქონდეს იმათ სროლას; ძალიან კარგსა შერებია. მაგრამ უკეთესი იქნება, რომ ჰხოცონ, ჰხოცონ და ჰხოცონ ქვეყნის დამღუპველები! ვაშ-ნუარის ბანაკში ახვალ, მადლობზე, დე-ლა-შარნის ტყის გულში; მერე ლაფუანის ბანაკში, ვერისაში, ფურმისაში. მიხვალ გრანმორდაჟში, ჰო-დე-პრეს რომ ეძახიან; იქ ქვრივი ცხოვრობს ერთი, რომლის ქალი ტრეტონმა შეირთო, ინგლისელს რომ ეძახიან. გრან-ბორდაჟი კელენის სამწყსოში არის. ნახავ ეპინშევრიელს, სიე-ლე-გილიომს, პარანს და ყველას, ვინც ტყეებში დაგხვდება. მეგობრები გეყოლება და ზემო და ქვემო მენის საზღვრებისკენ გაგზავნი. ჟან ტრეტონსა ნახავ ვეზგის სამწყსოში, სან-რეგრეს ბინიონში, შამბორს ბონმანში, ძმებს კორბენს მეზონსელში, და პეტი-სან-პერს სენ-ჟან-ერვში, მეტსახელად ბურდუაზოს რომ ეძახიან. ამას ყველაფერს აასრულებს, ბრძანებას - „აჯანყდით, და არავინ დაინდოთ“ - გასცემ ყველგან და მოსძებნი დიდ ლაშქარს, კასაქარს კათოლიკებისას და მეფისას, სადაც კი უნდა იმყოფებოდეს. იქა ნახავ ბ. დელბეს, დე-ლეს-კურს, დე ლაროშაკლენს, მხედართმთავრებს, რომლებიც ჯერ კიდევ ცოცხლები იქნებიან, და აჩვენებ ჩემი ბრძანების ნიშანს. დანარჩენი თვითონ იციან. შენ უბრალო მატროსი ხარ მართალია, მაგრამ კატილინოც დიდი არაფერია, უბრალო მეურმეა, სხვა კი არაფერი. მიხვალ და ეტყვი ჩემ მაგივრად, რომ დრო არის ერთად ვაწარმოოთ ომი, - დიდი და პატარა - დიდ ომს დიდი ხმა გააქვს, პატარა - მტერსა სრისავს. ვანდეა კარგია, გლეხების აჯანყება ავია; მაგრამ სამოქალაქო ომში ავი სჯობია კარგს. ომი კარგი მაშინ არის, როცა მტრის ხსენებასაც კი არსად სტოვებს.

ცოტა ხანს გაჩუმდა.

- ჰალმალო, ყველაფერი გითხარი, რაც სათქმელი მქონდა .სიტყვების შეგნება არ შეგიძლია, მაგრამ საქმის ვითარება კი გესმის. სანდო კაცად მაშინ გიცან, ნავს რომ მოასრიალებდი, გეომეტრიისა არა იცი რა, მაგრამ საკვირველი იყო ყოველი შენი ზღვაოსნური მოძრაობა. ვინც კარგად მიუძღვის ნავს, აჯანყებასაც კარგად გაუძღვება. შენ ისე მარჯვედ გამოხვედი მღელვარე ზღვიდან რომ, დარწმუნებული ვარ, ჩემს ბრძანებასაც ყველას მაგრევე მარჯვედ აასრულებ. მამ ერთხელ კიდევ: ჩემ ნათქვამს გადასცემ მოთავეებს, დაახლოებით, როგორც შეგეძლება, მაგრამ ეგეც იკმარებს; მინდორში ბრძოლას მე ტყეში ბრძოლა მირჩევნია. გიჟი კი არა ვარ, ასი ათასი გლეხკაცი გავამწყრივო რესპუბლიკელების სალდათების და კარნოს ზარბაზნების პირდაპირ. მე

მინდა ისე მოვაგვარო საქმე, რომ ერთ თვეზე ადრე ხუთასი ათასი კაცი მყავდეს ტყეში დამალული რესპუბლიკელების სისხლის სასმელად. ჩემი ნადირი რესპუბლიკელების ჯარი არის. ნამდვილი ომი აკრძალული ნადირობაა, დაბურულ ტყეში არის ჩემი ბრძოლის ველი, იქა ვარ კარგი მხედართმთავარი. ჰო, აი კიდევ ერთი სიტყვა, რომელიც იქნება ვერც კი შეიგნო. ეგ არაფერია. დაიხსომე: არავინ დაინდო! ჩასაფრებულები იყვნენ ყველგან! მე მალულად უფრო მეტს ვიზამ, ვიდრე ვანდელების ლაშქარი. იმასაც ეტყვი, რომ ინგლისელები ჩვენკენ არიან, ორ ცეცხლ შუა უნდა მოვაქციოთ რესპუბლიკა. ევროპა გვიშველის - ბოლო მოვუდოთ ამ რევოლუციას. ხელმწიფეები ხელმწიფურად ებრძვიან, ჩვენ ჩვენებურად, ხალხურად ვებრძოლოთ. ასე ეტყვი. ხომ შეიგნე?

- დიახ. ყველგან ცეცხლი და მახვილი.

- სწორედ აგრა.

- არც სიბრალოე, აღარც დანდობა.

- არავითარი.

- ყველგან მივალ.

ოღონდ ფრთხილად. ამ ქვეყანაში ჩალის ფასადაც აღარ აგდებენ ადამიანების სიცოცხლეს.

- სიკვდილს სად წაუვა კაცი? ზურგზე აზის, თან მისდევს და საცა ნებავს, იქ ჩაჰკლავს.

- ყოჩალი ბიჭი ხარ.

- და ბატონის სახელი რომ მკითხონ?

- ჯერ არ უნდა იცოდნენ. ეტყვი, არ ვიციო, და მართალსაც ეტყვი.

- მერე სადა გნახოთ?

- სადაც ვიქნები.

- როგორ გავიგო?

- მთელს ქვეყანას ეცოდინება. ერთი კვირა არ გავა, რომ ხმა გავარდება ჩემი. მაგალითს ვაჩვენებ, სისხლს ავიღებ მეფისას და სარწმუნოებისას, და შენც ადვილად მიხვდები, რომ ჩემზე ლაპარაკობენ.

- გავიგე.

- არა დაგავიწყდეს რა.

- დამშვიდებული ბრძანდებოდეთ.

- ახლა კი წადი. ღმერთი იყოს შენი მფარველი! წადი!

- ყველაფერს ავასრულებ, რაც თქვენ ბრძანეთ. წავალ, ვეტყვი, დავემორჩილები, ვუბრძანებ.

- ძალიან კარგი.

- და თუ ყველაფერი აგისრულებ?

- წმ. ლუის რაინდობას მოგცემ.

- როგორც ჩემს ძმას. და თუ ვერ ავასრულე, მეც ანდერძს ამიგებთ?

- როგორც შენ ძმას.

- კარგი, ბატონო.

თავი დაღუნა მოხუცებულმა; ეტყობოდა, ღრმად ჩაფიქრდა. მერე როცა მიიხედ- მოიხედა, უკვე მარტო იყო, შორს ჰორიზონტზე შავ წერტილად მოჩანდა ჰალმალო.

მზე ჩავიდა.

რაც მოუსვენრობა ერეოდა ბუნებას, რომელიც წინ უძღვის ღამეს: ბაყაყები ყიყინებდნენ, ზღვის პირს ფრინველები ერთმანეთს უხმობდნენ, მაგრამ ადამიანისა კი აღარა ისმოდა რა.

იალქანი აღარსად მოჩანდა წყალზე, გლეხი არსად იყო მინდორში, აღარსად, საცა კი თვალი მისწვდებოდა. ნარ-ეკალი შრიალებდა ქვიშაზე. შებინდების თეთრი ცა მკრთალ სინათლესა სცემდა ზღვის პირს. ვაკეზე შორი-შორს გაფანტული გუბეები ისე მოჩანდნენ, თითქო ზედ კალის მონეტები მიმოებნიათ. ზღვიდან ქარი ქროდა.

წიგნი მეოთხე. ტელმარში

I. ქვიშის ბორცვზე

თვალისა და რომ მიეფარა ჰალმალო, მოხუცებული გაეხვია თავის საზღვაო წამოსასხამში და გზას გაუდგა. ნელი ნაბიჯით მიდიოდა ჩაფიქრებული. ჰუისნისკენ მიდიოდა, ჰალმალო კი ბოვუარისკენ.

მის უკან ამართულიყო უშველებელი შავი სამკუთხა თავი ტაძრისა, საფარ-გალავნის ხოირით, და ორი დიდი ციხით აღმოსავლეთით; ერთი მრგვალი იყო, მეორე ოთხკუთხი. ისინი უმსუბუქებდნენ მთას ტაძრის და სოფლის - სენ-მიშელის - სიმძიმეს. ამ სენ-მიშელის მთას იგივე მნიშვნელობა აქვს ოკეანისთვის, რაც ხეოპსის პირამიდას საქარისთვის.

ზღვისპირის ქვიშა სენ-მიშელის მთასთან მოძრავია და შეუმჩნევლად იცვლის ზედაპირს. მაშინ ჰუისნისა და არდევიონის შუა ერთი ძალიან მაღალი ბორცვი იყო, რომელსაც შემდგომში ბუნობამ ჩაჰკრა და მიწასთან გაასწორა. იშვიათი სანახავი იყო ეს ბორცვი თავის სიძველით და კიდევ იმით, რომ თავის თხემზე ათასი წლის ქვა ჰქონდა მეთორმეტე საუკუნეში დადგმული სახსოვრად კრებისა, რომელიც ავრანში ჰქონდა წმ. კანტორბერელ თომას მკვლევლობის საწინააღმდეგოდ. ამ ბორცვის კენწეროდან მშვენივრად ჩანდა მთელი ის მხარე და შეიძლება მიმართულების და გზის ამორჩევა.

მოხუცებულები ამ ბორცვისკენ გაემართა და ზედ ავიდა.

კენწეროს რომ მიაღწია, ჩამოჯდა ათასი წლის ქვაზე და დაუწყო სინჯვა იმ თვალუწვდენელ გეოგრაფიულ რუკას, რომელიც მის თვალწინ გადაშლილიყო. ეტყობოდა გზას ეძებდა ნაცნობ მხარეში. ამ ფართო ბინდმორეულ სივრცეში გარკვეულად მარტო შავი ჰორიზონტი მოჩანდა თეთრ ცაზე.

ჯგუფებად მოჩანდა თერთმეტი სოფლის ბანები; მოჩანდა სამრეკლოები ზღვისპირის სოფლებისა, რომლებსაც ძალიან მაღალს აშენებენ, რომ შორს ზღვაში გასულთ ნიშანი ჰქონდეთ უკან დასაბრუნებლად.

რამდენიმე წუთის შემდეგ, თითქო ეპოვა ამ სიბნელეში რასაც ეძებდაო, დააცქერდა კედლებს, ბანს და ხეების ღობეს, რომელიც ძლივსა განირჩეოდა იქვე მდებარე ტყიდან. სახლი სოფლიდან დაშორებული, განცალკევებული იყო თავის კარმიდამოთი და სახნავ-სათესით. კმაყოფილებით დაიქნია თავი, როგორც ჩვეულება აქვს ადამიანს, როდესაც მიაგნებს ძნელად მისაგნებს, და, ის არისო, იფიქრა. მერე სივრცეში თითის ქნევით დაიწყო იმ სახლამდე მისავალი გზის რჩევა ნათესების და ღობეების გადავლით. ხანდახან რაღაცას დააცქერდებოდა ხოლმე მოძრავს და ბნელში ძნელად გასარჩევს, რომელიც იმ სახლის ბანზე ჩანდა, თითქო თავის თავს ეკითხება, - ნეტავ, რა არის ამართული იმ ბანზედაო? რაღაც იყო, უფერული ბინდის გამო. აფრა არ უნდა ყოფილიყო, რადგან ფრიალებდა, და არავითარი საბუთი არ იყო ეფიქრა, რომ იმ სახლზე ალამი ყოფილიყო.

დადლილი იყო და ეზარებოდა ქვიდან წამოდგომა. იჯდა ქვაზე ზურგიმყრდნობილი და ეძლეოდა იმ თავდავიწყებას, რომლითაც დასვენების პირველი წამი ატკბობს დაქანცულ ადამიანს.

პატარა ხანია დღეში, რომელსაც შეიძლება უხმაურო ვუწოდოთ; ეს არის მშვიდი სადამო ჟამი. სწორედ ასეთი სადამო ჟამი იყო და ისიც ტკბებოდა ამ სიმშვიდით; გადასცქეროდა, ყურს უგდებდ, რას? სიმშვიდეს. მძვინვარეობს რომ იყოს კაცი, იმას კი მოერევა ხოლმე ცოტა ხნით ჭმუნვა. და უცებ ეს სიმშვიდე დაარღვია მიმავალთა ხმებმა; ქალების და ბავშვების ხმა გაისმა. მოხდება ხოლმე, ღრმა დუმილში უცბად გაისმის მოულოდნელი ზარი. შეუძლებელი იყო მოლაპარაკეთა დანახვა, ბუჩქნარი ჰფარავდა, მაგრამ ცხადი იყო, ბორცვის ქვევით იყვნენ ქალები და შინისაკენ მიდიოდნენ. ჩაფიქრებულ მოხუცს გარკვევით ესმოდა ნაზი, ნორჩი ხმა; ისე ახლო იყვნენ, რომ სიტყვა არ გამოჰპარვია.

ქალის ხმა იყო: - ავჩქარდეთ, ფლეშარ, ასე გავიაროთ?

- არა, აი აქეთ.

ორი ხმა ისმოდა, ერთი მაღალი, მეორე გაუბედავი.

- რა ჰქვია ჩვენ განცალკევებულ სახლს?

- ჰერბ-ან-პაილ.

- ჯერ კიდევ შორსა ვართ?

- ერთი თხუთმეტი წუთიც კიდევ.

- ავჩქარდეთ, თორემა ვახშამი დაგვიგვიანდა.

- ჰო, ძალიან დაგვიგვიანდა.

- ცოტა ჩქარა უნდა გვევლო, მაგრამ დაიღალნენ შენი ბაჭყალები. სამი ბავშვი როგორ ავიყვანოთ ორმა ქალმა? მერე ეგ ერთიც ძლივს მოგყავს, ფლეშარ, ისეა ჩასუქებული ეგ სამაგელი, ეგა! მძიმეა, მძიმე, ტყვია გეგონება. ძუძუ გააშვებინე, მაგ ღორმუცელას მაგასა, მაგრამ მაინც სულ ხელში გიჭირავს. ცუდი ჩვეულება გახლავთ. გაუშვი, იაროს, მუხლი გაიმაგროს. ეჰ, რა გაეწყობა, წვენი გაგვიცივდებოდა.

- რა კარგი ფეხსაცმელი მომეცით! თითქო სწორედ ჩემ ფეხზე იყოს გამოჭრილი.

- კარგია თუ ავია, ფეხშიშველა სიარულს მაინც ეგა სჯობია.

- გამოიარე, რენე-ჟან!

- კიდევაც მაგან დაგაგვიანა. საცა პატარა გოგოს დაინახავდა, მაშინვე გამოელაპარაკებოდა. ჯერ დედამიწას არ ასცილებია და...

- ხუთი წლისა გახდება მალე.

- ერთი მითხარი, რენე-ჟან, რად დაელაპარაკე პატარა გოგოს სოფელში?

- იმიტომ, რომ ჩემი ნაცნობია.

- როგორ თუ ნაცნობი? სად გაიცანი განა?

- ნაცნობი არის, მაშ? ამ დილას სათამაშოები მაჩუქა.

- ამას უყურეთ? სულ სამი დღეა, რაც აქა ვართ, და ამ პატარას კი, მუმტის ტოლიც არ არის ჯერა, უკვე კურკური დაუწყია.

გაიარეს და მიჩუმდა იქაურობა.

II. ურეს ჰაბეტ ეტ ნონ აუდიეტ უძრავად იყო მოხუცებული; აღარა ფიქრობდა; იჯდა ისე მილულული. დამშვიდებული იყო იქაურობა, დაწყნარებული, იმასავით მილულული, სანდო, განმარტოებული. ჯერ კიდევ სინათლე იდგა ზღვის პირას, მაგრამ უკვე ბნელოდა მინდორში, და წყვდიადი დასწოლოდა ტყეს. აღმოსავლეთით მთვარე ამოდიოდა. რამდენიმე ვარსკვლავი ციალებდა მკრთალ მოლურჯო ზენიტში. და ეს კაცი, საქვეყნო საქმეებით აღსავსე, სულით ხორცამდე შთაენთქა გამოუთქმელ სიმშვიდეს უსაზღვროსას. გრძნობდა, რომ გულში ეშლებოდა მკრთალი სინათლე, იმედი, თუ შეიძლება იმედი ვუწოდოთ ძმათა შორის ატეხილ ბრძოლაში გამარჯვებას, იმედი უღიმოდა იმ წამს - რაკი ულმობელ ზღვას გადავრჩი და სამშობლოს მივადწიე, საშიში აღარა მაქვს რაო, ფიქრობდა. არავინ იცოდა მისი სახელი. მარტოდმარტო იყო, მტრისთვის დაკარგული; კვალიც კი არსად მოიპოვებოდა მისი ნავალისა, რადგან ზღვის ფართობმა კვალი არ იცის, დამალულია უცნობი, ეჭვიც კი არავისა აქვს, რომ აქ არის, უადრეს სიმშვიდეს გრძნობდა და მოსვენებას. ცოტა კიდევ და დაეძინებოდა.

კაცი სულით ხორცამდე ტანჯული იყო ქვეყნის ვაებით და ამ ღრმა დუმილს, რომელსაც აქ ქვეყანა მოეცვა და იქ ზღვა, ისიც მოეხიბლა და დაემშვიდებინა.

ქარის მეტი აღარა ისმოდა რა, რომელიც ზღვიდანა ქროდა. მაგრამ ქარი ისე ხანგრძლივად ზუზუნებს და ისე მიეჩვევა ხოლმე ყური, რომ აღარც კი ესმის მისი ქროლა.

უცებ ზეზე წამოდგა მოხუცი.

რადაცა მოხვდა მის ყურადღებას, ჰორიზონტს გადაავლო თვალი. უცნაური შორსმხედველობა შეეტყო მის თვალს.

გაშტერებული შეჰყურებდა კორმერეის სამრეკლოს, რომელიც მის პირდაპირ მოჩანდა მინდვრის ბოლოში. და მართლაც რაღაც საკვირველი სანახავი იყო ის სამრეკლო.

ბორცვიდან მშვენივრად ჩანდა სამრეკლო; გარკვევით ჩანდა მისი ციხე, ზედ პირამიდა, და ციხისა და პირამიდის შუა მოთავსებული სამრეკლო. ოთხკუთხი, გვერდებდაუფარავი, ისე რომ ყოველი მხრიდან შეიძლებოდა ზარების დანახვა, ბრეტანში სულ ასე აშენებენ სამრეკლოებს.

და ეს სამრეკლო ხან ღია ჩანდა, ხან დახურული; თანასწორ ხანგამოშვებით ხან მთლად ნათლად ჩანდა მისი ზემო სარკმელი, ხან შავად; ცა მოჩანდა იმ სამრეკლოში, და რამდენიმე წამის შემდეგ ისევ ბნელდებოდა; ხან სინათლე, ხან წყვდიადი. დაფარვა სარკმელისა და ახდა იმისთანა წესიერებით და მიმდევრობით წარმოებდა, როგორითაც ურო სცემს ხოლმე გრდემლს.

კორმერეის სამრეკლო ორი ეჯით იქნებოდა ბორცვიდან დაშორებული. ახლა სხვას გადაჰხედა, მარჯვნივ ბაგე-პიკანის სამრეკლოს, მის თვალწინ ამართულს. სარკმელი ამ სამრეკლოს გალისა ისევე ბნელდებოდა და ნათდებოდა, როგორც კორმერეისა.

მარცხნივ გადაიხედა ტანის სამრეკლოსაკენ. ხან ნათელი იყო ტანის სამრეკლოს სარკმელი, ხან ბნელი, ისევე, როგორც ბაგეპიკანისა.

მერე ყველა სამრეკლოები გასინჯა, რაც მის წინ ამართულიყო ჰორიზონტზე. რიგ-რიგობით დააცქერდა ყველას: მარცხნივ სამრეკლოები კურტილისა, პრესეისა, კროლონისა და კრუა-ავრანშენისა; მარჯვნივ რა-გესნონისა, მორდრეისა, პაზისა; პირდაპირ კიდევ პონტორსონისა. ყველა ამ სამრეკლოების სარკმელი ხან ნათლად მოჩანდა, რიგ-რიგით, ხან შავად.

რითი აიხსნება ეს უცნაური გარემოება?

მარტო იმით, რომ ყველგან რეკდნენ ზარებს.

ასე თანმიმდევრობით სარკმელის განათება და დაბნელება მარტო მაშინ შეიძლებოდა, თუ ზარებს საშინელი ძალით, გაშმაგებით გააქანებდნენ.

მაშ რა მოხდა, რა იყო? ცხადი იყო, განგაშის ზარს რეკავდნენ.

განგაშის ზარი იყო. ზარსა რეკდნენ გამზაგებით, გაცოფებით. ზარსა რეკდნენ ყველგან, ყველა სამრეკლოზე, ყველა სამწყსოში, ყველა სოფელში. და კი არა ისმოდა რა.

არ ისმოდა, რადგან საკმაოდ დაშორებული იყო ამ სამრეკლოებიდან მოხუცებულის ბორცვი, და გადა ამისა ქარი ზღვიდან უბერავდა და ყოველი ხმაური ხმელეთისა უკანვე მიჰქონდა.

იმდენი სამრეკლოების მძვინვარი ზარი და ზღვისპირას კი ეს დუმილი. რა იქნებოდა ამაზე მეტად ავბედითი?

გაკყურებდა მიდამოს მოხუცებული, ცდილობდა გაეგონა რამე.

განგაშის ხმა არ ესმოდა, განგაშს ჰხედავდა. უცნაური გრძნობაა განგაშის დანახვა.

მიზეზი ზარის რეკვისა?

ვის წინააღმდეგ ატყდა განგაში?

III. სარგებლობა დიდი ასობისა

ცხადი იყო, ვიღაცას ეძებდნენ, გზას უკრავდნენ.

ვის?

თრთოლა მოერია ამ გულ-ფოლად კაცს.

მის წინააღმდეგ არ უნდა ყოფილიყო. გულთმისნები ხომ არ იყვნენ, რომ მიმხვდარიყვნენ მის მოსვლას. შეუძლებელი იყო, რომ რესპუბლიკის წარმომადგენელთ მოსვლოდათ ცნობა მისი აქ ყოფნისა. ის იყო, ახლა გადმოვიდა ნავიდან. მისი გემი, ცხადია, დაილუპებოდა, ცოცხალი ვერავინ გადარჩებოდა: და გემზე ბუაბერტელოს და ვიევილის გარდა არვინ იცოდა მისი ვინაობა.

ზარებს კი ისევ ისე საშინლად რეკდნენ. გასცქეროდა სამრეკლოებს და თვლა დაუწყო თავისდა შეუმჩნევლად. ხან რა წარმოუდგებოდა, ხან რა. ფიქრი ფიქრს მისდევდა იმ მიმდინარეობით, რომელსაც გამოიწვევს უსაზღვრო მშვიდობიანობის მოულოდნელად გაუგებარ საშიშროებად შეცვლა. მაგრამ ხომ შეიძლებოდა განგაშის მიზეზი სხვა რამ ყოფილიყო? არა, არავინ იცის ჩემი მოსვლა, არავინ იცის ჩემი ვინაობა, და თავს ტყუილად ვიწუხებო, იმეორებდა თავის დასამშვიდებლად.

რამდენიმე წუთი იყო რაღაც ოდნავი შრიალი ისმოდა მაღლიდან და მის უკან, თითქო ხის ხმელ ფოთლებს ანძრევს ქარიო. ჯერ ყურადღება არ მიაქცია; მაგრამ მერე კი, რაკი ხმაური არ შეწყდა და პირიქით, დაჟინებით ისმოდა, უკან მიიხედა. და მართლაც ფოთოლი კი არა, ერთი ფურცელი ქაღალდი იყო თურმე მიკრული, მოხუცებულის თავის ზემოდან, ქარს აეგლიჯა ცოტად და ის შრიალებდა. განცხადება იყო. ეტყობოდა, დიდი ხნის მიკრული არ უნდა ყოფილიყო, რადგან ჯერ ისევ სველი იყო და ნებდებოდა ქარს, რომელსაც თავის სათამაშოდ გაეხადა და ახლა მთლად აგლეჯას უპირებდა.

მოხუცებული მეორე მხრიდან ასულიყო ბორცვის მწვერვალზე და ვერ დაინახავდა ამ განცხადებას.

ავიდა ქვაზე და ხელი დაადო განცხადების ნაწილს, რომელსაც ქარი აფრიალებდა. ცა მოწმენდილი იყო; ბინდი ხანგრძლივი იცის თიბათვემ. ბორცვის ქვედა მხარე მთლად ბნელში გახვეულიყო, მაგრამ მწვერვალს კი ჯერ ისევ სინათლე ადგა. განცხადების ერთი ნაწილი დიდი ასობით იყო დაბეჭდილი. და ჯერ კიდევ შეიძლებოდა მისი წაკითხვა. და წაკითხა შემდეგი: „საფრანგეთის რესპუბლიკა, ერთიანი და განუყოფელი.

ჩვენ, პრიორ დე მარნი, წარმომადგენელნი ხალხისა, კოტ-დე-შერბურგის ლაშქართან წარმოვლენილი, გაძლევთ ბრძანებს: ამასწინად ყოფილი მარკიზ დე-ლანტენაკი, ვიკონტი დე-ფონტენეი, ეგრეთწოდებული პრინცი ბრეტანისა, საიდუმლოდ შემოპარული გრანვილის მხრით, გამოცხადებულია კანონის გარეთ მყოფად, ჯილდო არის დანიშნული მის დასაჭერად - ვინც იმას მოგვეგვრის ცოცხალს, და თუნდა მკვდარს, მიიღებს სამოც ათას ფრანკს. ამ ფულს მიიღებს

არა ასიგნატებით, არამედ ოქროთი. კოტ-დე-შერბურგის ლაშქრის ერთი რაზმი დაუყოვნებლივ იქნება გაგზავნილი ყოფილ მარკიზ დე-ლანტენაკის საპოვნელად და დასაჭერად. სოფლები ვალდებული არიან დაეხმარონ ამ რაზმს. შედგენილია გრანვილის საზოგადო სახლში 2 ივნისს 1793 წ. ხელმოწერილია: „პრიორ დე მარნი“.

ამ გვარის ქვემოდან კიდევ იყო მეორე ხელმონაწერი, მაგრამ ძალიან წვრილი ასოებით და სინათლის სიმცირის გამო შეუძლებელი იყო მისი წაკითხვა.

ქუდი თვალებზე ჩამოიცვა მოხუცებულმა, თავით ბოლომდე შეიკრა საზღვაო წამოსასხამის ღილები და ჩქარი ნაბიჯით ჩავიდა ბორცვიდან. საშიში იყო ამ განათებულ მალლობზე დარჩენა.

იქნებ დიდ ხანსაც იყო იმ ბორცვზე. ერთადერთი ადგილი იყო მთელ ზღვისპირას იმ ბორცვის მწვერვალი, რომელიც ნათლადა ჩანდა.

ქვევით რომ ჩავიდა და ბნელს შეეფარა, უკლო სიჩქარეს.

იმ მიმართულებით მიდიოდა, რომელიც წედან დაისახა, განცალკევებული სახლისკენ, რადგან, ეტყობოდა, საფუძველი ჰქონდა იქ შეეფარებინა თავი.

ჭაჭანება არსად იყო ადამიანისა. ის დრო იყო, როდესაც წყალსაც კი მოერევა ერთი პირი ძილი.

ბუჩქნარს ამოეფარა, გაჩერდა, მოიხსნა წამოსასხამი, გადააბრუნა თავის ქურთუკი, ტყავით გარეთ. კისერზე ბაწრით ჩამოიკიდა თავისი დაბრანძული, თოკით შეკრული წამოსასხამი, და გზას გაუდგა.

მთვარიანი ღამე იყო.

მეზობირთან მივიდა, სადაც გაჯვარედინებული იყო გზა, და ძველი ჯვარი იყო აგებული ქვისა. ჯვარის კვარცხლბეკზე ცხადად მოჩანდა თეთრი ოთხკუთხი, რომელიც, ადვილი წარმოსადგენია, იმისთანავე განცხადება უნდა ყოფილიყო, როგორც ის იყო წაკითხა. მივიდა, მიუახლოვდა.

- საით მიბრძანდებით? - ჰკითხა ვიღაც კაცმა.

მიბრუნდა.

ერთი კაცი იდგა ღობესთან, ისეთივე მაღალი, როგორც თითონ იყო, ისეთივე ბებერი, ისეთივე ჭადარა, როგორც თვითონ, და უფრო მეტად დაბრანძულ ტანისამოსით, ვიდრე მოხუცებულს ეცვა. თითქმის მსგავსი იყო მისი.

გრძელ ჯოხს დაჰყუდებოდა ის კაცი.

კითხვა გაუმეორა: - საით მიბრძანდებით-მეთქი, გეკითხებით?

- ჯერ ეს მითხარით, სადა ვარ? - უთხრა მოხუცებულმა დამშვიდებულ, ოდნავ მედიდურ კილოთი.

კაცმა პასუხი მისცა: - თქვენ ბრძანდებით ტანის საბატონოში. მე აქაური გლახა გახლავართ და თქვენ აქაურობის ბატონი და პატრონი.

- მე?

- დიახ, თქვენ, ბატონო მარკიზ დე-ლანტენაკ!

IV. კემანი

მარკიზ დე-ლანტენაკი, - ამის შემდეგ კი თავის სახელით ვახსენებთ მოხუცს, - არ შეკრთა და გულცივად უპასუხა: - აგრე იყოს. მაშ გამეცი.

კაცმა ამაზე სულ სხვა უპასუხა: - ჩვენსა ვართ ორივე. თქვენ თქვენს ციხე-დარბაზში, მე ჩემ ბუჩქნარში.

- გავათავოთ. რაღას უყურებთ? გამეცი.

ის კი თავისას გაიძახოდა: - თქვენ ჰერბ-ან-პაილისკენ მიბრძანდებოდით, არა?

- დიახ.

- ღმერთმა დაგიფაროთ!

- რატომ?

- იმიტომ, რომ იქ ლურჯები არიან.

- დიდი ხანია?

- სამი დღე გახლავთ.

- წინააღმდეგობა გაუწიეს სახლის პატრონებმა და მუშებმა?

- არა, კარლია დახვდნენ ყველანი.

- ეჰ! - ამოიოხრა მარკიზმა.

გლებმა ხელი გაიშვირა სახლისკენ, რომელიც უკვე მოჩანდა ხეების იქიდან.

- ხედავთ სახლის ბანს, ბატონო მარკიზო?

- დიახ.

- ბანზე რაღა არის?

- რომ ფრიალებს?

- დიახ.

- ალამი არის.

- სამფერი ალამი, - თქვა გლებმა.

სწორედ ის საგანი იყო, რომელმაც მიიპყრო მარკიზის ყურადღება, ბორცვის მწვერვალისგან რომ დასცქეროდა.

- განგამის ზარიც უნდა იყოს? - ჰკითხა მარკიზმა.

- გახლავთ.

- რის გამო?

- თქვენ გამო, რაღა თქმა უნდა.

- და რომ არ ისმის?

- ქარს უკანვე მიაქვს.

მერე ჰკითხა: - განცხადება ნახეთ?

- ვნახე.

- გეძებენ.

თვალი გადაჰკრა ჰერბ-ან-პაილის სახლს და დაუმატა: - ნახევარი ბატალიონი დგას იმ სახლში.

- რესპუბლიკელები?

- დიახ, პარიზელები.
- რაც არის, არის, - თქვა მარკიზმა. - წავიდეთ.

და სახლისკენ წავიდა.

გლებმა ხელი სტაცა.

- იქ ნუ მიხვალთ!
- მაშ სად ჯანდაბას წავიდე?
- ჩემთან წამობრძანდით.

მარკიზი დააცქერდა გლებს.

- მომისმინეთ, ბატონო მარკიზო. კარგად არა ვარ ჩემსას მოწყობილი, მაგრამ შიში კი არაფრისა მაქვს. ჩემი ბუნაგი უფრო ღრმად არის მიწაში, ვიდრე კარგი სარდაფი. იატაკად ზღვის მცენარე მაქვს დაგებული, ჭერად - ხის ფესვები და ბალახი. წამობრძანდით. იმ სახლში დაგხვრეტენ. ჩემსას არხეინად დაიძინებთ. დაღლილი უნდა იყვეთ, და ხვალ დილით, ლურჯები რომ თავის გზას გაუდგებიან, თქვენც წაბრძანდებით, საითაც მოისურვებთ.

მარკიზი გლებს შესცქეროდა.

- მერე შენ საითკენლა ხარ? - ჰკითხა მარკიზმა, - რესპუბლიკისკენ თუ მეფისკენ?
- მე ღარიბ- ლატაკი კაცი ვარ.
- არც მეფის მომხრე, არც რესპუბლიკისა?
- არა მწამს.
- მეფისკენა ხარ, თუ მეფის წინააღმდეგ?
- მაგისტვის სადა მცალია?
- ხომ ხედავ, როგორ აირია ქვეყანა. რა აზრისა ხარ ჩვენ მომავალზე?
- ლუკმა პური მენატრება.
- და ჩემს შველას კი აპირებ?
- ვხედავ, რომ კანონის გარემყოფადა ხართ გამოცხადებული. რა არის, ნეტავი, რაღაც კანონია? მაშ კანონგარეთაც შეიძლება ცხოვრება? ველარა გამიგია რა... პირადად მე კანონში ვარ, თუ კანონგარეთ? აბა, რა ვიცი? კაცი რომ შიმშილით კვდებოდეს, კანონში არის თუ კანონგარეთ?
- დიდი ხანია ამ გაჭირვებაში ხართ?
- რაც ცოცხალი ვარ.
- და ჩემი ხსნა გინდა?
- დიახ.
- რადა?
- იმად, რომ ვთქვი: აგერ კიდევ ერთი, უფრო ღარიბი, ვიდრე მე. მე მაქვს უფლება ჰაერით სუნთქვისა, იმას კი ესეც აღარ აქვს.
- მერე ის კი არ იცი, რომ ძვირადა ვარ დაფასებული?

- ვიცი.
- საიდან იცი?
- განცხადება წავიკითხე.
- კითხვა იცი?
- კითხვაც, წერაც. რად უნდა ვიყო ოტროველა!
- ჰოდა, რაკი კითხვა გცოდნია და განცხადებაც წავიკითხავს, ისიც გეცოდინება, რომ ვინც გამცემს, სამოც ათას ფრანკს მიიღებს.

- ვიცი.
- ასიგნატებით კი არა.
- დიახ, ვიცი. სულ ოქროთი.
- ისიც გეცოდინება, რომ სამოცი ათასი ფრანკი სიმდიდრეა და უზრუნველყოფა?
- ვიცი.
- და ვინც გამცემს, გამდიდრდება და ბედს ეწევა?
- ძალიან კარგი. მერე?
- ბედს ეწევა.

- მეც სწორედ მაგას ვფიქრობდი, თქვენ რომ დაგინახეთ: - ეს კაცი რომ გასცეს ვინმემ, - ვამბობდი ჩემს გუნებაში, - ჯილდოდ სამოც ათას ფრანკს მიიღებს და ბედს ეწევა. მაშ წავალ და საჩქაროდ დავმალავ სადმე.

მარკიზი თან გაჰყვა იმ ღარიბს.

ტყიან ბუჩქნარში შევიდნენ. იქა ჰქონდა საწყალ კაცს თავისი ბინა. პატარა მიწური იყო. ბებერ, დაფულუროვებულ მუხას დაეთმო ღარიბი კაცისთვის. შესასვლელად მუხის ფულურო გვერდი ჰქონდა, ბანად მისი ტოტები, თვითონ ბუნაგი კი მუხის ფესვების ქვეშ იყო გათხრილი. დაბალი სორო იყო, ბნელი, დამალული, შეუმჩნეველი. ორი კაცი კარგად მოთავსდებოდა.

- გულმა მიგრძნო, რომ სტუმარი მეყოლებოდა, - თქვა გლეხმა.

ამგვარი მიწური სახლი ისე იშვიათი არ არის ბრეტანში, ვიდრე ჩვენა გვეგონია, და ადგილობრივ გლეხკაცურად კარნიშო ეწოდება. იგივე სახელი ჰქვია კედლის სისქეში მოწყობილ სამალავს.

რამდენიმე ქვაბ-ქოთანი ამშვენებს იქაურობას, ჩალის, ან გარეცხილი და გამხმარი ზღვის მცენარის ტახტად დალაგებული საწოლი, სქელი ჯვალო საბნის მაგივრად, გაქონილი პატრუქი თავის ტალკვესით და რამდენიმე ღრუვი ღერი ბალახისა ასანთად სახმარად.

დაკუზულნი ჩამვრნენ მუხის მსხვილი ძირებით დაყოფილ მიწურში და დასხდნენ მჭიდროდ შეკრულ გამხმარ ზღვის ბალახის ტახტზე. მუხის ფულურო და ორ ძირსშუა პატარა სივრცე, რომელიც კარად ჰქონდა მიწურს, ცოტაოდენ სინათლეს უშვებდა მის სიღრმისკენ. უკვე დადამებულიყო, მაგრამ თვალი სინათლის ოდენობის შესაბამისად ირჯება და ცოტა რამ სინათლეს ყოველთვის ჰპოვებს წყვილიადში. მთვარის სხივი ოდნავად ათეთრებდა მიწურში ჩასავალს. კუნჭულში სურა იდგა წყლით, გამხმარი პური და წაბლი.

- ვიგახშმით, - თქვა მასპინძელმა.

წაბლი აიღეს. მარკიზმა თავისი პური შესთავაზა. მოტეხეს გამხმარი პური, მოიწაფეს ერთი და იგივე სურა.

და ბაასი დაიწყეს.

მარკიზმა კითხვით მიმართა მასპინძელს: - მამ შენთვის არაფერია ეს არეულობა?

- არაფერია. თქვენ ბატონები ბრძანდებით. ეგ თქვენი საქმეა.
- ხომ ხედავ, რა ხდება?
- ეგ თქვენსა, ზევითა ხდება.

და ცოტა ხანს უკან დაუმატა: - დიახ. და ბევრი რამ არის, რომ უფრო ზევითა ხდება, - მზის ამოსვლა, გაბადრული მთვარე და იმის კლება. მე ამას უფრო ვხედავ.

სურით წყალი მოიწაფა, - რა კარგი წყალიაო, - თქვა და განაგრძო: - თქვენ მოგეწონათ, ბატონო, ეგ წყალი?

- რა გქვია? - ჰკითხა მარკიზმა.
- ტელმარში მქვია, მაგრამ კემანს მეძახიან.
- კემანსაო? ვიცი, ადგილობრივი სიტყვაა.
- დიახ, და მათხოვარსა ნიშნავს, გლახას. ბებერსაც მეძახიან.

და დაუმატა: - აგერ ორმოცი წელიწადია, რაც ბებერს მეძახიან.

- ორმოცი წელიწადი? მაშინ ყმაწვილი ბიჭი იქნებოდი?

- მე ყმაწვილი ჩემ დღეში არა ვყოფილვარ. თქვენ ეხლაც ყმაწვილი ბრძანდებით, ბატონო. ოცი წლის ჭაბუკის მუხლები გაქვთ. დიდ ბორცვზე ადინართ, მე ძლივსლა დავფარფატებ. ათი ნაბიჯი რომ გადავდგა, ძლივსლა ვქმინავ, და ერთი ხნისანი კი ვართ. მაგრამ მდიდარს დიდი უპირატესობა აქვს - მამდრისადა სჭამს ყოველ დღე. ვინცა სჭამს, ჯანსაღიც ის არის და დღეგრძელიც.

ცოტა ხანს ჩაფიქრდა, მერე განაგრძო: - ეს მდიდრებო, ეს ღარიბ- ღატაკებო, სამინელება სწორედ. სწორედ ეს არის მიზეზი ქვეყნის არე- დარევისა. რა ვიცი, მე კი ასე მეჩვენება და! ღარიბს გამდიდრება უნდა, მდიდარს გაღარიბება არა ჰსურს. მე მგონია, რომ ცოტა არ იყოს, ეს უნდა იყოს საფუძველი უთანხმოებისა და ბრძოლისა. მე განზედ ვდგევარ, რაც მოხდება, მოხდება. არც მევახშისკენა ვარ, არც მევალისკენ. მე მართო ის ვიცი, რომ ვალი ადევთ და ვალს იხდიან. მორჩა და მოისვენა! მე იმას ვირჩევდი, რომ არ მოეკლათ მეფე, მაგრამ ძალიან გამიჭირდება პასუხის მიცემა, რომ მკითხონ, რადაო? ის კი აღარ გახსოვსო, მეტყვიან, რომ წარსულში სულ უბრალო დანაშაულისთვის ტყავს გაძრობდნენ და ცოცხლივ გაწამებდნენ? ჩემი თვალთა ვნახე ერთი უბედური წვრილშვილის, შვიდი შვილის მამა, როგორ ჩამოახრჩვეს, - როგორ გაბედე, რომ მეფის სანადიროში შველი მოჰკალიო. დიახ, ნურვინ იტყვის, სიკეთით მე გჯობივარ შენაო.

ცოტა ხანს კიდევ გაჩუმდა. და მერე თქვა: - ისე ვარ, დანამდვილებით ვერა გამიგია რა. მიდიან, მოდიან, იბრძვიან. მე იქა ვარ ვარსკვლავებში.

კიდევ გაჩუმდა, თითქო ფიქრებმა გაიტაცესო, და დაუმატა: - ცოტა არ იყოს, წამლობაც ვიცი, ექიმობას ვეწევი. კარგად ვიცნობ ბალახებს, ვიცი მცენარეების გამოყენება. გლეხკაცები ჩაფიქრებულს, გაშტერებულს დამინახავენ ხოლმე და ჯადოქრის სახელი მაქვს გავარდნილი. მე ჩემი ფიქრებითა ვარ გატაცებული და იმათ კი ჰგონიათ, რომ ბევრი რამ ვიცი.

- აქაური ხარ?
- ჩემს დღეში არ მოვშორებივარ აქაურობას.
- მამ მიცნობ?

- გიციობთ და აგრე! ამ ორი წლის წინათ გნახეთ, უკანასკნელად რომ გამოიარეთ. აქედან ინგლისს წაბრძანდით. წედან ბორცვის თავზე ერთი კაცი დავინახე. ახოვანი, მოსული ტანის კაცი იშვიათია ჩვენში. მომგრო ტანის ხალხის ქვეყანაა ჩვენი ბრეტანი. დავუწყე ყურება. განცხადება წაკითხული მქონდა. დავაცქერდი და ბიჭოს! ქვევით რომ ჩამობრძანდით, მთვარე ანათებდა, მაშინვე გიცანით.

- და მე კი ვერა გცნობ.

- რამდენჯერ გინახივართ, მაგრამ არ დაგინახივართ.

- და განმარტა თავისი ნათქვამი: - მე კი გხედავდით. გლახა რომ ბატონს შესცქერის, ბატონი თვალს არიდებსო.

- მაშ რამდენჯერმე შეგხვედრივარ?

- ხშირად, რადგან მე თქვენი მათხოვარი გახლავართ. თქვენი ციხე- დარბაზის ასავალ გზაზე ვეგდე ხოლმე ხელგაწვდილი. რამდენჯერმე მოწყალებაც მიმიღია თქვენგან. მაგრამ ვინც მოწყალებას გაიღებს, არც კი უყურებს, და ვინც მოწყალებას მიიღებს, უკვირდება და უფიქრდება. ტყუილად კი არ არის ნათქვამი, მათხოვარი მსტოვარიაო. მე კი თუმცა ხშირად ვარ დაღონებული, ვცდილობ ავი არა ჩავიძინო რა. მე ხელგამოწვდილი ვიდექ; თქვენ ხელის მეტს ვერასა ხედავდით, და ხელში მიდებდით მოწყალებას, რომელიც საჭირო იყო ჩემთვის დილით, რომ შიმშილით არ მოვმკვდარიყავი იმ საღამოს. ხანდახან მოხდება ხოლმე, ულუკმაპუროდ გდია კაცი მთელი დღე და ღამე, და ხშირად ერთი სუ ალუდგენს სიცოცხლეს. მე თქვენი ვარ ცოცხალი და, ვალს გადახდა უნდაო, ვალს გიხდით, სიკვდილისაგან გიხსნით.

- მართალია, სიკვდილისაგან მიხსნი.

- დიახ, ბატონო, სიკვდილს გადაგარჩინეთ...

და ცოტაოდენი სიმკაცრე დაეტყო შემდეგ მის სიტყვას: - ერთი პირობით.

- რა პირობით?

- იმ პირობით, რომ აქ ავი არა მოახდინოთ რა.

- მე აქ სიკეთის აღსადგენადა ვარ, - მიუგო მარკიზმა.

- მაშ დავიძინოთ, - სთხოვა გლახამ.

ერთად დაწვნენ ზღვის გამხმარ ბალახზე. გლახას მაშინვე ჩაეძინა, მარკიზს კი, თუმცა ძალიან დაღლილი იყო, ჯერ ძილი არ ეკარებოდა, და კარგა ხანს იყო ფიქრებით გართული. მერე იმ ბნელში ერთხელ კიდევ გადახედა გლახას, და გვერდით მიუწვა. მიწაზე წოლა იყო ამ ჩალაზე წოლა. ამით ისარგებლა, მიწაზე დასდო თავი და სმენად გადაიქცა. რაღაც ზრიალი ისმოდა. ცნობილია, რომ დედამიწის სიღრმეშიც ვრცელდება ზგერა. ზარის რეკვა ისმოდა მიწიდან.

ისევ განგამი იყო.

მარკიზს ჩაეძინა.

V. გოვენის ხელმოწერილი

უკვე თენდებოდა, როდესაც გამოეღვიძა.

გლახა ამდგარიყო, ოღონდ მიწურში კი არ იყო; შეუძლებელი იყო იმ დაბალ სოროში დგომა. გარეთ გასულიყო. თავის ჯოხს დაჰყუდებოდა, თავზე მზის სხივი ადგა.

- ეს არის, ოთხი საათი დაჰკრა ტანის სამრეკლომ. კარგად გავიგონე ოთხივე; მაშასადამე, ქარი შეცვლილა, დღეს ხმელეთიდანა ქრის. ზარის ხმა აღარ ისმის, მაშ აღარც განგამია. სრული სიმშვიდე ჰერბ-ან-პაილის სახლში და მიდამოებში. ლურჯებს სძინავთ ან წასულან. აღარ არის,

რაც მართლა საშიში იყო. და, მგონია, ემჯობინება, რომ გავშორდეთ ერთმანეთს. სწორედ დრო არის ჩემი წასვლისა.

და ხელი გაიშვირა მარჯვნივ.

- მე იქით გაიხლებით.

მერე მარცხნივ გაიშვირა ხელი და უთხრა: - თქვენ აქეთ მიბრძანდით.

თან ზრდილობიანი სალამი მისცა ხელით.

წასვლის წინ ვახშმის ნახორხალი დაანახვა და შესთავაზა: - წაბლი წაიღეთ, თუ გშიათ.

და ბუჩქებში გაქრა.

წამოდგა მარკიზი და იქით წავიდა, საითაც ტელმარშმა მიუთითა.

მომხიბლავი დილა იყო. დრო იყო მზის ამოსვლისა, რომელსაც ძველი გლეხკაცური ენა ბრეტანელებისა „გულისწარმტაცს“ უწოდებდა. ფრინველების გალობა ისმოდა ყველგან. მარკიზი იმ ბილიკით მიდიოდა, რომლითაც მათხოვარმა გამოატარა. ბუჩქნარიდან გავიდა და ისევ იმ ჯვარს მიადგა ქვისას. ამ ქვაზედაც განცხადება იყო გაკრული, თეთრი, და ამომავალ მზით გაბრწყინებული. მაშინვე მოაგონდა, რომ რაღაც იყო განცხადების ბოლოში, რომელიც ვერ გაარჩია წუხელის, რადგან წვრილი ასოებით იყო დაბეჭდილი და ბნელოდა კიდეც. ჯვარის კვარცხლბეკთან მივიდა, და მართლაც განცხადებაში პრიორ დე მარნის ხელმოწერის ქვემოდან კიდეც იყო წვრილი ასოებით დაბეჭდილი ორი სტრიქონი: „როგორც კი დამტკიცდება პიროვნება ყოფილ მარკიზ დე-ლანტენაკისა, მაშინვე დასჯილი იქნება სიკვდილით. - ხელმოწერა: მოწინავე რაზმის უფროსი გოვენი“.

- გოვენი! - განცვიფრდა მარკიზი.

და იდგა ღრმად ჩაფიქრებული, თვალს ვეღარ აშორებდა განცხადებას.

- გოვენი! - გაიმეორა ჭმუნვით მარკიზმა.

ცოტა გაიარა, გაჩერდა, მობრუნდა ჯვარისკენ, დააცქერდა. მერე დაბრუნდა და ერთხელ კიდეც წაიკითხა განცხადება.

მერე ნელი ნაბიჯით წავიდა თავის გზაზე. მის ახლოს რომ ყოფილიყო ვინმე, გაიგონებდა მის ჩურჩულს. მიდიოდა და იმახდა განცვიფრებული: გოვენი!

ტყეში ჩამალული ბილიკიდან არ ჩანდა ჰერბ-ან-პაილი და მისი შენობები. პატარა, ციცაბო მაღლობს მისდევდა, აყვავებულ კვრინჩხით მოსილს, გრძელეკლიანს რომ უწოდებენ. ამ მაღლობის მწვერვალი ღორის თავსა ჰგავდა, შუაზე გახეთქილს, და სახელიც სწორედ შესაფერი ერქვა. მაღლობის ძირიდან კაცი ვერას დაინახავდა, ხეების გარდა. ფოთლები მზის სხივში ამოვლებულსა ჰგვანდნენ. ბუნება ტკბებოდა დილის უსაზღვრო ნეტარებით.

და უცებ საშინელება დაერია ამ სურათს, თითქო საფარი იყო და ერთბაშად იფეთქაო. მზის სხივით გაბიზინებულ მდელოს და ტყეს რაღაც საშინელი, მხეცური ყვირილისა და თოფის სროლის ხმა მოედო. განმარტოებული სახლის მხრივ კვამლი ავარდა ცაში, ცეცხლის ალით დასერილი, თითქო ის სახლი და მისი სხვა შენობები ჩალის კონებად გამხდარიყოს და ცეცხლი წაჰკიდებოდეს. უეცარი იყო და საზარელი ეს მოულოდნელი შეცვლა სიმშვიდისა, თითქო ქვესწელით ცეცხლი ამოვარდა და გადაჰბუგა ქვეყანაო.

ბრძოლა იყო ჰერბ-ან-პაილის ახლოს.

მარკიზი გაჩერდა.

კაცი არ იქნება, რომ ამგვარ შემთხვევაში არ აღეძრას გრძნობა შიშზე უფრო ძლიერი, - დაუძლეველი ცნობისმოყვარეობა. უნდა ნახოს, გაიგოს, თუნდა დაღუპვასაც უქადდეს

ცნობისმოყვარეობა. მარკიზი ავიდა მაღლობზე. მაღლობზე გამოჩნდებოდა, მაგრამ თვითონაც დაინახავდა. რამდენიმე წუთის შემდეგ „ღორის თავზე“ იდგა და გადასცქეროდა ჰერბ-ან-პაილს.

მართლაც ბრძოლა იყო. თოფის სროლა და ხანძარი. ყვირილი ისმოდა, ცეცხლი ჩანდა. განცალკევებული სახლი რაღაც უბედურების შუაგულად გამხდარიყო. მაგრამ რად?რისთვის? მტერი შემოსეოდა ამ სახლს და იერიშით ჰტყავდა? მტერი? ბრძოლა იყო თუ მხედრული დასჯა? ლურჯებს ბრძანება ჰქონდათ რევოლუციური დეკრეტით და სასტიკად ასრულებდნენ ამ ბრძანებას, - ცეცხლს უკიდებდნენ სახლ-კარს და ხშირად მთელ სოფელსაც, საცა კი წინააღმდეგობას დაინახავდნენ. ცეცხლს წაუკიდებდნენ სამაგალითოდ სახლ-კარს იმ კაცისას, ვინც ბრძანებისამებრ არ გასჭრა ტყეში, ან ჭალაში რესპუბლიკელ ჯარის გასასვლელი გზა. სწორედ ასევე დასაჯეს ამასწინათ ბურგონის სამწყსო, ეტნეს მახლობლად. იქნება ჰერბ-ან-პაილსაც ამისთანა დანაშაული მიუძღოდა? ცხადი იყო, რომ არც ტყეში, და არც სადმე ჭალაში გზა არსად იყო გაკაფული და შეიძლება სწორედ ამიტომ იწვოდა იქაურობა. მაშ სასჯელი იყო ეს ცეცხლი? იქნება ბრძანება მოუვიდა იმ სახლში მდგომ ჯარს? და ეს ჯარი? განა წინა ნაწილი არ არის იმ ლაშქრისა, რომელიც აქეთ იყო გამოგზავნილი და რომელსაც ჯოჯოხეთის ჯარს უწოდებდნენ?

ძალიან ხშირი, მაღალი ბუჩქნარით იყო მოსილი ყოველ მხრივ ბორცვი, რომელზედაც მარკიზი იდგა და ზვერავედა იქაურობას. ამ ბუჩქნარს ჰერბ-ან-პაილის ჭალაკს უწოდებენ, თუმცა ოდენობით კარგი ტყის სივრცე ჰქონდა, განცალკევებულ სახლამდე მიდიოდა, და, როგორც ყველა სხვა ბრეტანული ტყე, ჰვარავდა მთელ ქსელს ხეების, ბილიკების და გაუვალ გზებისას, მთელ ლაბირინთს, რომელშიც გზას ვერ იკვლევდა რესპუბლიკის ჯარი.

დასჯა დამნაშავეებისა, თუ მართლა სასჯელით იყო გამოწვეული ეს ხანძარი, მეტად სასტიკი უნდა ყოფილიყო, რადგან სწრაფად იქნა აღსრულებული. მხეცური უნდა ყოფილიყო ბრძანება და მხეცურივე სისწრაფით ასრულებული. სამოქალაქო ომის სიმძაფრეს თან ახლავს ეს ველურობა. მანამ მარკიზი ამ ფიქრებით იყო გატაცებული, ყოყმანობდა, ვერც ჩამოსვლა გადაეწყვიტა, ვერც იქ დარჩენა, ყურს უგდებდა და გადასცქეროდა, ეს უცნაური ყვირილი შეწყდა, ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, განიზნა, მაშინ შენიშნა, რომ მთელ ჭალას მოსდებოდა წვრილ-წვრილი გამშაგებული, მაგრამ მხიარული რაზმები. საშინელი ღრიალი გაისმა ხეების ქვეშ. დამწვარ სახლიდან ახლა ტყეს შემოესივნენ. გაგიჟებით უკრავდნენ იერიშის ნაღარას. თოფს აღარ ისროდნენ. გეგონებოდათ, მტერს მისდევენ, მტერს გზას უკრავენო: მოდიოდნენ, ჩხრეკდნენ ბუჩქებს, თითქო ნადირი მოიმწყვდიეს ბუჩქნარში და ახლა დამალულის პოვნას ცდილობენო. ცხადი იყო, ვიღაცას ეძებდნენ. ხმაური გაფანტულად ისმოდა, მაგრამ მძლავრად, გაცოფებულის რისხვით და გამარჯვებულის სიხარულით; ყვირილი იყო, ღრიალი, გარკვეული სიტყვა არსად იყო.

და უცხად, თითქო კვამლში სხივმა იელვაო, გარკვეული, შესაგნები სიტყვა გაისმა ამ ღრიალში; სახელი იყო, ათასი პირით ამოძახილი სახელი და შიგ გულში ეცა მარკიზს, როდესაც გაიგონა ძახილი: ლანტენაკ! ლანტენაკ! მარკიზ დე ლანტენაკ!

მარკიზს ეძახდნენ!

VI. სამოქალაქო ომი

მარკიზის გარშემო, ყოველი მხრიდან ერთბაშად, ჯარით აივსო იქაურობა, თოფებით ხიშტებით, ხმლებით; ერთი სამფერი დროსა გამოვიდა ხის ტოტებიდან, ყვირილი - ლანტენაკ! ეცა ყურში და ბუჩქებიდან გამოძვრნენ გააფთრებული სახეები.

მარკიზი მარტო იყო. მაღლობის თავზე იდგა და კარგად ჩანდა ტყის ყოველი მხრიდან. ვერც კი ხედავდა იმ ხალხს, რომელიც მის სახელს გაიძახოდა, მაგრამ თვითონ იმას კი ყველა ხედავდა. თუ ათასი თოფი იყო იმ ტყეში, მარკიზი იყო ერთადერთი მიზანი იმ თოფებისა. ვერას არჩევდა ხშირ ბუჩქებში, გარდა გაცეცხლებული თვალებისა, რომლებიც მას შესცქეროდნენ.

ქუდი მოიხადა, კალთა აუწია, კვრინჩხის ბუჩქს ჩამოჰკლიჯა ერთი გამხმარი ეკალი, ჯიბიდან თეთრი კაკარდა ამოიღო, ეკლით მიაკრა ქუდის აწეულ კალთას, ისევ დაიხურა, ოღონდ ისე, რომ კარგად გამოჩენილიყო მისი შუბლი და კაკარდა, და მაღალი ხმით, მთელი ტყის გასაგონად

შესძახა:

- მე ვარ, ვისაც თქვენ ეძებთ! მე ვარ მარკიზი დე-ლანტენაკი, ვიკონტი დე-ფონტენეი, პრინცი ბრეტანის, გენერალი მეფის ლაშქრისა! ახლა? აბა, დამიმიზნეთ! ცეცხლი!

ორივე ხელით გადაიღელა გული და ხალხს მიუშვირა.

თავი დახარა, მისკენ დამიზნებული თოფების დანახვა უნდოდა და მუხლმოყრილი ხალხი დაინახა.

და იგრილა ხალხმა: - ლანტენაკს გაუმარჯოს! ჩვენს ბატონს გაუმარჯოს! ჩვენს გენერალს გაუმარჯოს! - ყვიროდნენ, თან ქუდებს მაღლა ისროდნენ, ამოდებულ ხმალს იქნევდნენ გახარებულები და მთელ ჭალაში გამოჩნდნენ მაღლა ამართულ ჯოხებზე ჩამოცმული სელის მრეში ქუდები.

მარკიზს გარს შემოხვეოდნენ ვანდეელები.

და რომ დაინახეს, მუხლი მოიყარეს მის წინაშე.

ძველი თქმულება დარჩენილა ხალხში, რომ ტურინგის ტყეები ოდესღაც უცნაურ, ბუმბერაზის ჯიშის, ადამიანის მსგავსი ცხოველებით იყო სავსე, რომლებსაც რომაელები საზიზღარ არსებად თვლიდნენ და გერმანელები - ღვთიურ განსახიერებად. და ვის შეხვდებოდნენ, ამაზე იყო დამოკიდებული მათი სიკვდილ-სიცოცხლე: რომაელები ხოცავდნენ, გერმანელები თავყანსა სცემდნენ.

მარკიზმაც დაახლოებით იგივე გრძნობა განიცადა, რაც უნდა ეგრძნო ვისმე იმ ბუმბერაზთაგანს, ადამიანს რომ შეხვდებოდა: ურჩხულად მიმიღებს, მომკლავსო და მისი თავყანისმცემელი კი აღმოჩნდებოდა, მუხლმოყრილი მის წინაშე.

ცეცხლივით აღზნებული თვალთ შესცქეროდა მარკიზს იმოდენა ხალხი, მაგრამ ამ თვალეზში პირუტყვილი სიყვარული იყო და არა სიძულვილი.

შეიარაღებული იყო ეს ხალხი თოფით, ხმლით, ნამგლით, თოხით, კომბლით. დიდრონი კალთიანი ნაბდის ქუდები ეხურათ, ან სელისა - მრეში და ზედ თეთრი კაკარდა; კრიალოსანი ჰქონდა ყველას ლამა ყელზე ან გულზე - თვალი არავინა მკრას, ან ჯადო არ გამიკეთოსო. განიერი შარვალი ეცვათ, მუხლამდე ტყავის ზედატანი, ტყავის პაიჭი, გრძელი თმა. ზოგს მხეცური შეხედულება ჰქონდა, ერთიანად ყველას - გლეხკაცური გულუბრყვილობა.

ერთმა ახოვანმა ყმაწვილმა კაცმა ჩქარი ნაბიჯით გამოიარა დაჩოქილ ხალხში და მარკიზთან მივიდა. იმასაც, როგორც გლეხკაცებს, კალთააწეული კაკარდიანი ქუდი ეხურა ნაბდისა; ტყავი ეცვა, მაგრამ თეთრი ხელები ჰქონდა; წმინდა ტილოს პერანგი ეცვა, თეთრი, აბრეშუმის სარტყელი ეკრა და ზედ შოქვრილქარქაშიანი ხმალი.

მარკიზთან რომ მივიდა, ქუდი იქით გადააგდო, სარტყელი მოიხსნა, ცალი ფეხით დაიჩოქა, მარკიზს მიართვა სარტყელი და ხმალი და მოახსენა: - თქვენ გემებდით, ბატონო, და კიდევაც გიპოვეთ. ინებეთ ხმალი მხედართმთავრისა. თქვენი გახლავთ ეს ხალხი. აქამდე მე გახლავდით ამათი წინამძღოლი და ახლა წარმატება მეძლევა, რადგან თქვენს მორჩილად ვხდები. გთხოვთ მიიღოთ ჩვენი თავყანისცემა... თქვენს ბრძანებას ველით, ჩემო გენერალო.

ნიშანი მისცა და ბუჩქებიდან გამოვიდნენ და მარკიზთან გამწკრივდნენ ბიჭები, რომელთაც სამეფო დროშა ეჭირათ. მერე მივიდნენ და ფეხქვეშ დაუდეს სამხედრო დროშა, ის დროშა, რომელსაც თვალი მოჰკრა ხეებში ცოტა ხნის წინათ.

- ჩემო გენერალო, - მოახსენა ყმაწვილმა კაცმა, რომელმაც სარტყელი და ხმალი მიართვა - ეს დროშა ლურჯებს წავართვით ამ დილას, ჰერბ-ან-პაილის სახლში რომ იყვნენ. მე, ბატონო, გავარი მქვია, მარკიზ დე-ლა-რუარის კაცი გახლავართ.

- ძალიან კარგი, - თქვა მარკიზმა.

და მშვიდად, დარბაისლად შემოირტყა სარტყელი.

მერე ხმალი ამოიღო, მალლა აიქნია და შეჰყვირა: - ადექით! ჩვენს მეფეს გაუმარჯოს!

ფეხზე წამოდგა ხალხი.

და მთელ ტყეს მოედო აღელვებული, გამარჯვებული ძახილი: - ჩვენს მეფეს გაუმარჯოს! ჩვენს მარკიზს გაუმარჯოს! გაუმარჯოს ლანტენაკს!

მარკიზი გავარს მიუბრუნდა: - მაშ რამდენი ხართ?

შვიდი ათასი, ბატონო.

მარკიზი ქვევით დაეშვა მალლობიდან. გზას გლეხკაცები მიუკვლევდნენ ბუჩქებში. გავარი თან მისდევდა მოხსენებით: - სულ უბრალო საქმე გახლავთ, ბატონო, ეხლავ მოგახსენებთ. მზად ვიყავით, ნაპერწკალსდა ველოდით. და სწორედ ამ ნაპერწკლად გამოდგა რესპუბლიკელების განცხადება. თქვენი მოზრმანება გაიგო ხალხმა და მაშინვე აიშალა. გარდა ამ განცხადებისა ჩუმი ცნობაცა გვექონა გრანვილის მამასახლისისაგან, მღვდელი ოლივიე რომ გადაარჩინა. სულით ხორცამდე ჩვენი გახლავთ ის კაცი. ღამე განგაშის ზარი დაგვკარით.

- რადა? რა მოხდა?

- თქვენ სამეზნელად.

- ჰოო!

- და ჩვენც მზად გახლავართ.

- შვიდი ათასი ხართ?

- დღეს, დიახ. ხვალ თხუთმეტი ათასი ვიქნებით. თხუთმეტი ათასი უნდა მოგვეცეს ჩვენმა მხარემ. ბ. ანრი დე ლაროშჟაკლენი რომ კათოლიკეთა ჯარისკენ მიდიოდა, განგაში დაჰკრეს და ერთი ღამის განმავლობაში ათი ათასი კაცი მიჰგვარა ექვსმა სამწყსომ: იზერნიემ, კორკემ, ემობრუანმა, ობიემ, სენტ-ობენმა და ნუეილმა. მომარაგებული არა ჰქონდათ რა. ერთ ქვისმთელს უპოვეს სამოცი გირვანქა თოფის წამალი, კლდის ასაფეთქებლად ჰქონდა და ის წაიღო, სხვა არაფერი ჰქონია. დარწმუნებული გახლდით, რომ აქ სადმე გიპოვიდით, ამ ტყეში, და სამეზნელად წამოვედით.

- და ჰერბ-ან-პაილში ლურჯებს მიუხტით?

ქარი დაგვეხმარა, ისე ქროდა, რომ უკანვე მიჰქონდა ზარის ხმა, და განგაშისა ვერა გაიგეს რა. იყვნენ თავისთვის დამშვიდებულნი, მით უფრო, რომ სახლში ოტროველა გლეხები იყვნენ და კარგად დახვდნენ. ამ დილას შეეცვივდით სახლში. ლურჯებს ეძინათ და კაცი არ გადაგვრჩენია ცოცხალი. ცხენი მყავს, ბატონო, იქნებ ინებოთ?

- კარგი იქნება.

ერთმა გლეხმა მიჰგვარა თეთრი, სამხედროდ შეკაზმული ცხენი. მარკიზი სხვის დაუხმარებლად მოახტა ზურგზე.

- ურრა! - შეჰყვირეს გლეხებმა, რადგან ინგლისური ყვირილი ხშირად გაისმის ბრეტან-ნორმანდის ზღვისპირას, რომელსაც მუდმივი ვაჭრული დამოკიდებულება აქვს ლამანშის კუნძულებთან.

გავარმა მხედრული სალამი მისცა და ჰკითხა: - სად იქნება თქვენი მთავარი სადგომი, ჩემო გენერალო?

- ჯერჯერობით ფუჟერის ტყეში.

- ფუჟერი, ერთი თქვენი შვიდ ტყეთაგანი.

- მღვდელი დაგვჭირდება.

- გვყავს, ბატონო.

- ვინ არის?

- შაპელ-ერბრეს მოძღვარი.

- ვიცნობ, ჟერსეში იყო ამას წინათ.

ერთი მღვდელი გამოვიდა მწყობრიდან და მოახსენა: - სამჯერ გახლდით, ბატონო.

- დილა მშვიდობისა, მამაო, მგონია, საქმე გექნებათ.

- მით უკეთესი, ბატონო მარკიზო.

- უნდა აზიაროთ ხალხი, ვინც მოისურვებს. ძალდატანება არ ივარგებს.

- გნემენეს მოძღვარი, ბატონო, რესპუბლიკელებსაც აზიარებს და...

- მოძღვარი კი არა, ვარსამი ყოფილა. სიკვდილი თავისუფალი უნდა იყოს.

გავარი რაღაც ბრძანების გასაცემად წასულიყო, დაბრუნდა, მარკიზს გამოეჭიმა: - თქვენს ბრძანებას ველი, ბატონო.

- მაშ ფუჟერის ტყეში შევიკრიბებით. დავიშალნეთ და იქით წავიდეთ.

- ბრძანება გაცემული გახლავთ.

- ჰერბ-ან-ჰაილის გლეხები კარგად დაუხვდნენ რესპუბლიკელებსაო. ასე მითხარით წედან, თუ არა ვცდები.

- დიახ, ბატონო.

- სახლი დასწვით?

- დიახ.

- დანარჩენი შენობები?

- არა, არ დაგვიწვია.

- ისინიც დასწვით.

- ძალიან ცდილობდნენ ლურჯები თავის დაცვას, მაგრამ ისინი ასორმოცდაათნი იყვნენ და ჩვენ შვიდი ათასი.

- სადაურები იყვნენ, თუ იცით?

- სანტერის ჯარისა.

- სანტერისა! ნადარა რომ დააკვრევინა იმ დროს, როდესაც თავსა სჭრიდნენ მეფეს! მაშ პარიზელები იქნებოდნენ?

- ნახევარი ბატალიონი.

- სახელი ამ ბატალიონისა?

- დროშაზე გახლავთ ამოქარგული: წითელქუდა ბატალიონი.

- სისხლის მსმელები!
- დაჭრილებს რა ვუყოთ?
- დახოცეთ.
- დაჭრილებს? დაპატიმრებული გახლავან...
- დახვრიტეთ.
- ოთხმოცამდე კაცია...
- დახვრიტეთ ყველანი.
- ორი ქალი გახლავთ.
- ისინიც.
- სამი ბავშვი გახლავთ.
- თან წამოიყვანეთ. მერე ვნახოთ.

და მარკიზმა მუხლი ჰკრა თავის ცხენს.

VII. არავინ შეიბრალოთ! - ბრძანება კომუნისა. არავინ დაინდოთ! - ბრძანება პრინციებისა

იმ დროს, როდესაც ტანის ახლოს ლანტენაკი თავის ძალით იჭურვებოდა, ტელმარში კროლინისკენ მიდიოდა. ხევ-ხევ მიდიოდა დაბურულ ტყეში, ყურადღებას არაფერს აქცევდა უფრო თავის ოცნებით გატაცებული, ვიდრე ფიქრით, რადგან ფიქრს თავის მიზანი აქვს და ოცნებას კი - არავითარი. დაეხეტებოდა ტყეში, აქა-იქ ჩერდებოდა, მჯაუნას ჭამდა, წყაროს წყალს ეწაფებოდა. ხან შორეული რაღაც ყვირილი მოესმოდა, გაჩერდებოდა, ყურს მიუგდებდა; მაგრამ ბუნების მშვენიერებით მოხიბლული, ისევ თავის ლანდს მისდევდა, თავის ბრანძების მზეზე გატანას ცდილობდა და, თუმცა ესმოდა ხალხის ყვირილი, სმენით მარტო ფრინველთ გალობას ისმენდა.

მოხუცებული კაცი იყო, ნელი მოსიარულე. შორს წასვლა არ შეეძლო. მალე იღლებოდა, როგორც თვითონვე უთხრა ლანტენაკს. პატარა გზა გაიარა კრუა-ავრანშენისკენ და კიდევ დაბინდა უკან მობრუნება რომ დააპირა.

მასეის, ცოტა იქიდან ბილიკს რომ მისდევდა, პატარა მალლობზე ავიდა, უტყეოზე, საიდანაც კარგადა ჩანდა დასავლეთი თვით ზღვის პირამდე.

რაღაცა კვამლმა მიიქცია მისი ყურადღება.

არაფერია იმაზე ტკბილი, როგორც კვამლის დანახვა და არაფერია იმაზე საზარელი. არის კვამლი მშვიდობიანი, არის კვამლი სისხლისმღვრელი. კვამლი, სისქე და ფერი კვამლისა, ეს შეადგენს სრულ განსხვავებას მშვიდობიანობის და ომის, ძმობის და მტრობის, მასპინძლობის და აკლდამის, სიცოცხლის და სიკვდილს შორის. ხეებშიდან რომ კვამლი ამოდის, შეიძლება იმის ნიშანი იყოს, რაც ნეტარებას შეადგენს სიცოცხლისას, ნიშანი ოჯახისა; ან უსამინლესის ნიშანი იყოს, ხანძრისა. და მთელი ბედნიერება ადამიანისა, როგორადაც მთელი მისი უბედურება ხანდახან სწორედ ამ ქარით სანიავებელ კვამლში არის ხოლმე.

ტელმარში რომ კვამლს გასცქეროდა, საშიშარსა ჰგავდა.

შავი კვამლი იყო, მაგრამ ხანგამოშვებით ალი მოედებოდა ხოლმე წამიერი, თითქო ჩამწვარ მუგუზოებს დასაწვავი რამ ჩაერია და ალი ავარდაო. კვამლი ჰერბ-ან-პაილს ასდიოდა.

ტელმარში ფეხი ააჩქარა და ცეცხლისკენ წავიდა. მეტად დაღლილი იყო, მაგრამ უნდოდა გაეგო, რა უბედურება ეწია ამ სახლ-კარს.

პატარა დაღმართს მიადგა, რომელსაც ჰერბ-ან-პაილი მიჰკვროდა.

აღარც სახლი იყო და აღარც სხვა შენობები. შენობებისა ნანგრევი იწვოდა ყველგან. ჰერბ-ან-პაილი დანგრეული იყო და გადამწვარი.

არის რამ სანახავად უფრო გულსაკლავი, ვიდრე სრა-პალატის ხანძარი - ეს გახლავთ მუშაკაცის სახლ-კარის დაწვა. გულსაწყლავი და საგლოვი. საწყალი კაცის სიღარიბეს აფორიაქება ემატება, მიწის მუშას მეხი ეცემა. ძნელი წარმოსადგენია ამაზე მეტი უბედურება.

დაბადების თქმულებას თუ დავუჯერებთ, ვინც ხანძარს უცქერის, ქანდაკებად გადაიქცევა. ტელმარშიც ცოტა ხანს ქანდაკებად გადაიქცა. იმისთანა სანახავი გადაშლილიყო მის თვალწინ, რომ გაქვავებულივით იდგა უძრავად. იწვოდა იქაურობა, მაგრამ უსაზღვრო დუმილი იდგა ყველგან. არა ერეოდა რა კვამლს ადამიანისა, არც ყვირილი, არც კვნესა... ცეცხლი ეკიდა ყველაფერს, ცეცხლი ანადგურებდა ადამიანის ნაამაგარს და გამარჯვების ტკაცუნით და ნაპერწკლის სროლით ჰბუგავდა, რასაც კი მოედებოდა. ხანდახან გაიხეოდა ხოლმე კვამლი და გადამწვარი ბანის ქვეშ მოჩანდა ჭერდამწვარი ოთახები, ალით გაწითლებული გლეხის ჭურჭელი და ზოგან უკვე ნაღვერდალი თავისი უთვალავი ბალახშით.

გულგახეთქილი შესცქეროდა გლახა ამ უბედურებას.

სახლის გვერდზე წაბლოვანის რამდენსამე ხეს მოჰკიდებოდა ცეცხლი და იწვოდა.

ყურს უგდებდა, ცდილობდა გაეგონა ხმა ადამიანისა, ყვირილი, ტირილი. არა იძროდა რა, გარდა ცეცხლის ალისა, არა ხმაურობდა რა, გარდა ხანძრისა.

ნუთუ ყველანი გაიქცნენ?

ქვევით ჩავიდა.

საზარელი გამოცანა იდგა მის თვალწინ. ნელ-ნელა მიუახლოვდა, აჩრდილის ნაბიჯით. ლანდად გრძნობდა თავს ამ აკლდამაში.

მივიდა იქამდე, სადაც ალაყაფის კარები იყო, და ეზოში შეიხედა. ღობეები მთლად გადამწვარიყო და ჭალას უერთდებოდა კარმიდამო.

არაფერი იყო ამასთან რაც ადრე ნახა. საშინელის მეტი ჯერ არა ენახა რა. და ახლა საზარელი წარუდგა მის თვალს.

შუა ეზოში რაღაც იყო შავად დაგროვილი, მკრთალად განათებული ერთი მხრივ მთვარით, მეორე მხრივ ცეცხლით. ადამიანების გროვა იყო ეზოში, მკვდრების გროვა. და აქვე, ამ გროვის ირგვლივ, დიდი გუბე მოჩანდა, რომელსაც ჯერ კიდევ ასდიოდა ორთქლი. ცეცხლის ალი ანათებდა და აწითლებდა ამ გუბეს, მაგრამ ალი რა საჭირო იყო, როდესაც უცეცხლოდაც წითელი იყო. სისხლის გუბე იყო, ადამიანის სისხლისა.

ახლო მივიდა ტელმარში. სინჯვა დაუწყო გვამებს. ყველა გასინჯა. მკვდრები იყვნენ ყველანი.

მთვარე დაჰკაშკაშებდა, ცეცხლი დასციალებდა სისხლის გუბეს.

საღდათები იყვნენ დახოცილები. ყველა ფეხშიშველი იყო, ფეხსაცმელი გაეხადათ მკვლელებს; იარაღიც მოესწათ; სამხედრო ტანისამოსი შერჩენოდათ, ლურჯი; აქა-იქ ადამიანის ხელ-ფეხის და თავების გროვაში სამფერი ქუდი მოჩანდა ტყვიით გახვრეტილი. რესპუბლიკელები იყვნენ, პარიზელები იყვნენ, რომლებიც ჯერ ისევ ცოცხლები იყვნენ გუშინ და ჰერბ-ან-პაილში გაჩერებულიყვნენ სადარაჯოდ.

დახვრეტილები იყვნენ უბედურები, რადგან ეტყობოდა წყობისად ეშვებოდა მკვდარი ამ გროვაში. იქვე ეზოში დაეხვრიტათ ყველანი და ძალიან ბეჯითადაც, რადგან სიცოცხლის ნიშანი აღარავისა ჰქონდა.

ტელმარშმა რიგ-რიგით გასინჯა ყველანი, ერთი არ დარჩენია გაუსინჯავი. თოფის ტყვიით იყვნენ დახვრეტილი ყველანი.

იმდენი ხალხი დახოცეს და ალბათ ძალიან ეჩქარებოდათ, რომ იქვე დასტოვე და არ დამარხეს.

ის იყო წასვლას აპირებდა, რომ ეზოში დაბალ კედელს მოჰკრა თვალი და კედლის ბოლოს ოთხი გამოშვებული ფეხი დაინახა.

ფეხსაცმელი ზედა ჰქონდათ, უფრო პატარები, ვიდრე სხვები იყო. ტელმარში ახლა იქით წავიდა. ქალებისა იყო ეს ფეხები.

ორი დედაკაცი ეგდო კედლის იქით, ორივე ერთად, ორივე დახვრეტილი.

დაიღუნა ტელმარში, სინჯვა დაუწყო. ერთს სამხედრო ტანსაცმლის ეცვა; გვერდზე იქვე საღვინე ეგდო, ცარიელი. მარკიტანტკა უნდა ყოფილიყო. ოთხი ტყვია მოხვედროდა თავში. მკვდარი იყო.

ახლა მეორეს დაუწყო სინჯვა. გლეხი დედაკაცი იყო. მკვდრისფერი ედო; პირღია ეგდო, თვალდახუჭული. თავში არავითარი ჭრილობა. წაქცევისას ტანსაცმლის, ძველისძველი კონკები გადაღვლიდა და გულმკერდი უჩანდა. უფრო მეტად გადაუწია გულისპირი ტელმარმა და მხარზე მრგვალი ჭრილობა აღმოაჩინა ტყვიისა. ლავიწი ჰქონდა გატეხილი. ჩალურჯებულ ძუძუს დაჰხედა.

- დედა და მანოვარი, - წაიღუდუნა ტელმარშმა.

ხელი შეახო. ცივი არ იყო.

სხვა ჭრილობა არა ჰქონდა რა გარდა გატეხილი ლავიწისა და დაჭრილი მხარისა.

გულზე დაადო ხელი და იგრძნო სუსტი ცემა გულისა. მკვდარი არ იყო ქალი.

წამოვარდა ტელმარში და საშინელი ხმით შეჰყვირა: - მამ არავინ არის აქ?

- შენ ხარ, კემან? - გამოსძახა ვიღაცამ ისეთი ნელი ხმით, რომ ძლივს ისმოდა.

და ერთი თავი ამოძვრა ნანგრევებიდან.

მერე მეორე გამოჩნდა სხვა ნანგრევებიდან.

გლეხკაცები იყვნენ. დამალულიყვნენ, ეს ორი კაციღა გადარჩენილიყო იმოდენა ხალხიდან.

ხმაზე იცნეს მათხოვარი, მამ შიში აღარ არისო და გამოძვრნენ თავიანთი სამალავი ორმოებიდან.

ჯერ კიდევ თრთოდნენ უბედურები. ტელმარშთან მივიდნენ.

ტელმარშმა ყვირილი შეძლო, მაგრამ ლაპარაკი ვერ მოახერხა. ასე იცის ღრმა მღელვარებამ.

ქალზე ანიშნა, მის ფეხებთან განრთხმულზე.

- ნუთუ ცოცხალია? - ჰკითხა ერთმა გლეხმა.

თავი დაუქნია ტელმარშმა, ცოცხალიაო.

- ის მეორე? ისიც ცოცხალია? - ჰკითხა მეორემ.

თავი გაიქნია, არაო.

პირველად რომ გამოძვრა ნანგრევებიდან კაცი, იმან დაიწყო მოთქმა; - სხვანი ყველანი დახოცეს, განა? ჩემი თვალთა ვნახე. მე სარდაფში ვიყავი. რა მადლობას სწირავს ღმერთს ადამიანი ამგვარი განსაცდელის დროს, რომ არც ცოლი ჰყავს, არც შვილი! იწვოდა ჩემი ქოხი! ღმერთო ძლიერო! ამოდენა ხალხი როგორ დახოცეს? ამ დედაკაცს ბავშვები ჰყავდა. სამი ჰყავდა. სულ პაწიები! ბავშვები - დედა, დედიკოო! - გაიძახოდნენ, დედა - ჩემი შვილებიო! - გაჰკიოდა. აჰა,

ღმერთო! დედა მოუკლეს ბავშვებს და ბავშვები თან წაიყვანეს! ჩემი თვალითა ვნახე! ღმერთი ჩემო! ღმერთო ჩემო! ღმერთო ჩემო! ააოხრეს, მიწასთან გაასწორეს აქაურობა და წავიდნენ! მერე რა კმაყოფილები იყვნენ! ბავშვები თან წაიყვანეს და დედა კი მოუკლეს! მაგრამ ჯერ ცოცხალია უბედური, არა? ჯერ ცოცხალია? ხმა ამოიღე, კემან, იქნება უშველო რამე და სიკვდილს გადაარჩინო! აი, ჩვენ დაგეხმარებით, შენ მიწურამდე მივიყვანთ.

ტელმარშმა თავი დაუქნია თანხმობის ნიშნად.

იქვე მოამტვრიეს ფოთლიანი ტოტები, საკაცე გამართეს, ზედ ჩადუნა გაშალეს, დააწვინეს ზედ დაჭრილი, ჯერ ისევე გულწასული დედაკაცი და შეერივნენ ჭალას. ორ გლეხკაცს საკაცე მიჰქონდა. ერთს თავით, მეორეს ფეხთით. ტელმარშს დაჭრილის ხელი ეჭირა და მაჯას უსინჯავდა.

მიდიოდნენ და ლაპარაკობდნენ გლეხკაცები.

- ამოჟლიტეს ხალხი!
- გადასწვეს აქაურობა!
- ღმერთო დიდებულო! ეს არის შენი სამართალი?
- სულ იმისი ბრალია, აი, მაღალი კაცი რომ იყო. იმან ბრძანა.
- ჰოდა მხედართმთავარიც ისა ბრძანდება.
- ველარ დავინახე, ხალხს რომ ხვრეტდნენ, ისიც იქ იყო?
- არა წასული იყო. მაგრამ ეგ სულერთია. რაც მოხდა, სულ იმის ბრძანებით მოხდა.
- მაშ ღმერთმა ჰკითხოს!
- იმან ბრძანა: - დაჰხოცეთ! დასწვით! არავინ დაინდოთ!
- მარკიზია, და!
- მარკიზია, ჩვენი ბატონი.
- ჰო, სახელად რა ჰქვია?
- მარკიზ დე-ლანტენაკი.

ტელმარშმა ზეცას აღაპყრო თვალები და დაიკვნესა.

- ეჰ, რა ვიცოდი?!

მეორე ნაწილი. პარიზში

წიგნი პირველი. სიმურდენი

I. იმ დროის პარიზის ქუჩები

სახალხოდ ცხოვრობდა პარიზი; ქუჩაში, კარებთან მაგიდას სდგამდნენ და პურს ისე სჭამდნენ. ქალები ისხდნენ ეკლესიების სტოვაზე, დაჭრილთათვის ფილთას ამზადებდნენ და თან მარსელიოზას მღეროდნენ. მონსოს და ლუქსემბურგის ბაღში სამხედრო მანევრებს აწარმოებდნენ. მეზომირეზე ყველგან მესაჭურველები ისხდნენ და იარაღს აკეთებდნენ - თოფებს, ხიშტებს;

ხალხი სიამოვნებით უყურებდა იმათ შრომას და ტაშს უკრავდა. ერთსა გაიძახოდა დიდი და პატარა: მოთმინება! რევოლუციის ხანაში ვართ“. გმირულად იცინოდნენ. თეატრში ისე მიდიოდნენ, როგორც ათენელები პელოპონეზის ომის დროს. ქუჩები აჭრელებული იყო აფიშებით: „გარემოცვა ტიონვილისა“. „ხანძარს გადარჩენილი დედა ოჯახისა“, „უზრუნველთა კლუბი“, „უფროსი პაპა ჟანა“, „ფილოსოფოსი სალდათები“, „სოფლური სიყვარული“.

საფრანგეთს გერმანელები მოსდგომოდნენ; ხმა დადიოდა, - პრუსიის მეფემ ლოჟა დაიკვეთა ოპერაშიო. საშინელი იყო ყველაფერი, და არავინ იყო შეშინებული. ბნელად შედგენილი „კანონი საეჭვოთა შესახებ“ [10], რომელიც ბრალად ედებოდა მერლენ-დედუეს, ქუდზე კაცს ემუქრებოდა გილიოტინით. ერთი პროკურორი, სერანი, დაებუზღებინათ და არხეინად ელოდა დაპატიმრებას; საშინაო ტანისამოსი ეცვა. ფეხზე - ფლოსტები, იდგა ფანჯარასთან და ფლეიტას უკრავდა. რატომღაც ჩქარობდნენ ყველანი. ქუდს ვერ დაინახავდით, რომ ზედ კაკარდა არ ყოფილიყო. ქალები იძახდნენ, - ძალიან გვიხდება წითელი ქუდიო. ისე ირეოდა პარიზი, თითქოს გასახიზნავად ემზადებო. ძველ-ძველის ვაჭრებს გატენილი ჰქონდათ მაღაზიები სასახლეებიდან გამოტანილი გვირგვინებით, მიტრებით, სკიპტრებით, - სულ შეოქრვილი ხისა, თეთრი შროშანით დამშვენებული. ეს იყო ნგრევა მონარქიისა, მისი განადგურება. ძველი ტანისამოსის მაღაზიები სავსე იყო ოლარებით, სამკლავებით, ომფორმებით.

პორშერონსა [11] და რამპონოს მიკიტნებთან სასმელად ვირებით მიდიოდნენ ყმაწვილი ბიჭები; ვირები ენქერით ყავდათ შემოსილი, თვითონ კვერთხი ეჭირათ, ან ჯვარი შეოქრვილ ხისა, ბეჭებზე მანტია, თავზე - ბარტყულა, და ბარძიმით სვამდნენ. სენ-ჟაკის ქუჩას ჰკირწყლავდნენ ფეხშიშველი მუშები; ვაჭარი დაინახეს, წაღები გამოეტანა გასაყიდად; ფული მოაგროვეს ერთმანეთში, თხუთმეტი წყვილი წაღა იყიდეს და კონვენტს გაუგზავნეს სალდათებისთვის. ყველგან ფრანკლინის, რუსოს, ბრუტისა, და - როგორ არა ვთქვათ? - მარატის ქანდაკებას ხედავდა კაცი. კლოშ-პერსის ქუჩაში მარატის ქანდაკების ძირში მიკრული იყო მინით დაფარული, შავ ჩარჩოში მოთავსებული ბრალდება მალუესი [12] დამამტკიცებელი საბუთებით და შემდეგ მინაწერით; „ეს საბუთები გადმომცა სილვენ ბაიის საყვარელმა, გულწრფელმა პატრიოტმა, რომელსაც კარგი განწყობილება აქვს ჩემთან. მარატი“. პალეროილის მოედანზე შადრევანის ქვაზე წარწერა „უანტოს ეფფუნდიტ ინ უსუს“ დაფარული იყო ორი დიდი სურათით: ერთზე დახატული იყო კაიე დე შერვილი, - საერო კრებას განუმარტავდა არლელ შეთქმულების ანბანის საიდუმლო ნიშნებს, - და მეორეზე - მეფე ლუი XVI, ვარანიდან დაბრუნებული თავის სამეფო ეტლით, და ამ ეტლის ქვეშ, თოკით მიკრული ფიცრის თავში და ბოლოში - თითო გრენადერი ხიშტიანი თოფებით.

ძალიან ცოტადა იყო დიდი მაღაზიები. საწვრილმანოს და სათამაშოს ქალები დაატარებდნენ ქუჩებში ურიკით; ღამე ქონის სანთლით ანათებდნენ და ზედ დასდიოდა სავაჭროს ქონის ნაღვეთი. ფარდულებში ყოფილი მოლოზნები ვაჭრობდნენ, თეთრი პარიკით მოსილნი. აი, ის ქალი ქუჩაში რომ იჯდა და დახეულ წინდების გამოკვეთვით ირჩენდა თავს, გუშინ დიდებული ქალბატონი ბრძანდებოდა. ბუფერის მეუღლე ერთ სხვენზე ცხოვრობდა და იქიდან გადაჰყურებდა თავის სასახლეს.

ყვირილით დარბოდნენ ქუჩებში გაზეთის გამყიდველები და „ახალ ქალღმერთს“ სთავაზობდნენ ხალხს. ყიყიანს ეძახდნენ, ვინც მაღალ საყელოში იმაღავდა ნიკაპს. ქალაქი სავსე იყო მოყიადლე მომღერლებით. ხალხს ეჯავრებოდა და სტვენით აჯილდოებდა მეფის მომხრე მოშიარეს, პიტუს, თუმცა ყოჩაღი კაცი იყო, ოცდაორჯერ დაჭერილი; ერთხელ რევოლუციურ სასამართლოს წარუდგინეს, - სიტყვა „მოქალაქე“ რომ წარმოსთქვა, უკან წელქვევით იკრა ხელიო; - ხედავდა რომ თავს გააგდებინებდნენ და შეჰყვირა: - თავმა რა ჰქნას? სულ ამის ბრალიაო! - გაეცინათ მსაჯულებს და გადარჩა განსაცდელს. ეჰ, პიტუ იყო, რომ თავის შაირებით მასხრად იგდებდა მაშინდელ მოდას, ლათინურ და ბერძნულ სახელებით გატაცებას; ძალიან გავრცელებული იყო იმისი ლაქსი ერთი ხარაზის შესახებ, რომელსაც ჩუჟუს ერქვა, და იმის ცოლს - ჩუჟუსლამი.

ქუჩაში მღეროდნენ და ცეკვავდნენ „კარმანიოლს“. „კავალერისა და დამის“ მაგივრად „მოქალაქეს“ იძახდნენ. აკლებულ მონასტრებში ცეკვავდნენ; საკურთხეველზე სანათი იდგა, ჭერში, ორ გაჯვარედინებულ ტალანზე - შანდლები, და ფეხქვეშ - მიცვალებულთა საფლავი. ლურჯ ტანისამოსს მტარვალურს ეძახდნენ. ქინძისთავს ხმარობდნენ საყელოს შესაკრავად, რომელსაც „თავისუფლების ქუდს“ ეძახდნენ, სამფერს, - თეთრ, ლურჯ და წითელ ქვიანს. რიშელიეს ქუჩას ერქვა ქუჩა კანონიერებისა; სენტ-ანტუანის უბანს - დიდების უბანი; ბასტილიის მოედანზე

ქანდაკება იყო „ბუნებისა“. ერთმანეთს ურვევებდნენ ხოლმე ზოგ-ზოგ ცნობილ გამვლელს, - შატლეს, დიდის, ნიკოლას და გარნიე დე ლონის, რომლებიც დამეს ათევდნენ დურგალ დიუპლეს კარებთან; აგრეთვე ვულანს, რომელიც ყოველდღე, უკლებლივ, გილიოტინამდე მიჰყვებოდა დასასჯელად განწირულთ, ტკბებოდა გილიოტინის მოქმედებით და იმახდა - წითელ წირვაზე ვიყავი; ან კიდევ მონფლაბერს, რევოლუციონერ-მსაჯულს, რომელმაც „ათი აგვისტო“ დაირქვა სახელად. სამხედრო სკოლის მოწაფეებს კონვენტის დეკრეტით „მარსის სკოლის“ მოწაფეებს ემახდნენ და ხალხი - „რობესპიერის პაფებს“. ფრერონის პროკლამაციებს კითხულობდნენ, რომელიც „საეჭვოებს“ „ვაჭროვნობას“ აბრალებდა. „სალუქები“ იდგნენ ქალაქის თვითმმართველობის კარებში და მასხარად იგდებდნენ მოქალაქურად შეუღლებულთ: შეგროვდებოდნენ მეფე-დედოფლის გზაზე და გაჰყვიროდნენ, - „მუნიციპალურად დაქორწინებულნიო“. ინვალიდების სასახლეში წმინდანების და მეფეების ქანდაკებას თავზე ფრიგიული ქუდეები ეხურათ. ქალადს თამაშობდნენ ქუჩაში; ქალადის თამაშიც რევოლუციას განიცდიდა: ხელმწიფის მაგივრად გენია შემოიღეს, ქალის მაგივრად, რომელსაც ფრანგები დამას ემახობდნენ, შემოიღეს თავისუფლება; სალდათის მაგივრად - თანასწორობა და კიკოს წილ - კანონი. საზოგადო ბალებს ხვნა დაუწყეს. ტუილრიში გუთანი ჭრიალებდა. და ყველა ამას ემატებოდა, მეტადრე დამარცხებულ წრეებში, რაღაც მედიდური შემახება სიცოცხლისა. ეს კაცი სწერდა ფუკიე-ტენვილს: „კეთილ ინებეთ და გამათავისუფლეთ სიცოცხლისაგან. აი ჩემი მისამართი...“ შენსენე დაიჭირეს, რადგან ხმამაღლა დაიყვირა პალე-როიალის სასახლეში: „ოსმალეთში როდისღა მოხდება რევოლუცია? ვერ წარმოიდგენთ, როგორ მენატრება ოსმალეთის რესპუბლიკა!“ მრავალი გაზეთი იბეჭდებოდა. ვარსამის ქარგლები სახალხოდ უხუჭუჭებდნენ ქალებს პარიკს და თვით ვარსამი ამ დროს ხმამაღლივ კითხულობდა გაზეთ „მონიტორს“ . სხვები კიდევ ხმამაღლა უკითხავდნენ ხალხს და განუმარტავდნენ, მძლავრად ხელების ქნევით, დუბუა-კრანსეს[13] „თანხმობას“, პერბელროზის „საყვირს“. ხშირი იყო, რომ დალაქი იმავე დროს ხორციტაც ვაჭრობდა და კოხტად მორთულ, ოქროსთმიან მანეკენებს გვერდს უმშვენებდა ღორის ღორი და ძეხვი. ქუჩებში სირაჯები „გახიზნულების ღვინოსა“ ჰყიდდნენ; ერთი ვაჭარი განცხადებით აცნობებდა ხალხს, ორმოცდათორმეტნაირი ღვინო მაქვსო. სხვები ქნარის ფორმის საათებს სთავაზობდნენ და მეფურ სავარძლებს. ერთ ვარსამს წარწერა ჰქონდა კარებზე: „სამღვდელოებას ვპარსავ, თავადაზნაურობას ვვარცხნი, მესამე წოდებას ვკრეჭ“. მარტენთან დაიარებოდნენ, მკითხავთან, და ქალადს აშლევინებდნენ, ანჟუს, ყოფილ დოფინის ქუჩაზე, № 173

მწელი საშოვარი იყო პური, ნახშირი, საპონი. სოფლებიდან მრავლად მოერეკებოდნენ მეწველ ძროხებს. ხბოს ხორცი თხუთმეტ ფრანკად ფასობდა გირვანქა. განცხადება იყო კომუნისა, რომლითაც ყოველ მოქალაქეს უფლება ჰქონდა ათ დღეში ერთხელ მიეღო ერთი გირვანქა ხორცი. მაღაზიებთან ხალხი იდგა „კუდში“, რომ ჯერი რგებოდა და შეეძინა რამე. ერთი ამგვარი კუდი დღესაც არ დავიწყებია ხალხს, იმდენად დიდი იყო და საზარელი: ბაყალის კართან იწყებოდა პტიკაროს ქუჩაში და ტორგეილის ქუჩის ნახევრამდე გაგრძელებულიყო. კუდში თოკით იდგნენ: გრძელი თოკი იყო გაჭიმული ქუჩაში და ხელით ეჭირათ ერთმანეთის უკან. მეტად მხნედ და მოთმინებით იქცეოდნენ ამ გაჭირვებაში ქალები, მთელ დამეს ათენებდნენ ქუჩაში, რომ მეორე დღეს ჯერი რგებოდათ და ხაბაზთან შესულიყვნენ.

უნარიანად ახერხებდა საქმეს რევოლუცია; ორ საშინ საშუალებით ებრძოდა ამ გაჭირვებას, ასიგნატებით და მაქსიმუმით[14]; ასიგნატებს ბერკეტად ხმარობდა, მაქსიმუმს - საყრდენ ფუძედ. ამ ემპირიზმმა გადაარჩინა საფრანგეთი. მტერი, როგორც გერმანია ისე ინგლისი აჟიოტაჟს აწყობდა ასიგნატებით. ყმაწვილი ქალები ტრიალებდნენ ქუჩაში, გასაყიდად დაჰქონდათ ლავანდის წყალი, წვივსაკრავები, თმის ნაწნავები და თან ზარაფობას ეწეოდნენ. პერონის და ვივიენის ქუჩა სასვე იყო ამ ზარაფებით; ქუჩაში იდგნენ ტალახიანი წაღებით, გაქონილი თმით, მელიის კუდიანი ტყავის ქუდით ვალუას ქუჩაში კი უფრო კოხტად ჩაცმულები იდგნენ, გაწმენდილი წაღებით, პირში კბილის საჩიქნით, ლამაზი ქუდით; ამ ვაჟბატონებს შენობით ელაპარაკებოდნენ წვივსაკრავის გამყიდველი გოგოები. ისე სდევნიდა ხალხი ამ ზარაფებს, როგორც ქურდებს; მეფის მომხრენი კი იმათ „მოღვაწე მოქალაქეებად“ იხსენიებდნენ.

ასეთი გაჭირვება და იმავე დროს თითქმის მოსპობა ქურდობისა! საშინელი გაჭირვება და სტოიკური პატიოსნება! ფეხშიშველები და „შიმშილით ცოცხალ-მკვდარნი“ თავდაღუნულნი, თვალდაშვებულნი გაუვლიდნენ ხოლმე ოქრომჭედლების მაღაზიებს. ბომარშეს სახლი გაუჩხრიკეს სენტ-ანტუანის უბანში; ამ დროს ერთმა დედაკაცმა ყვავილი მოგლიჯა მის ბაღში და

ხალხისაგან კარგი სილები მიიღო ამ ქურდობისათვის. შემა ოთხასი ფრანკი ღირდა დაახლოებით საყენი, ოქროთი; ქუჩაში გამოჰქონდათ დასახერხად სარეცელის ფიცრები და იმას წვავენ. ზამთარში წყალსადენი გაყინული იყო, ფრანკად ფასობდა ორი გოჭა წყალი და დიდი და პატარა თვითონ გამხდარიყო მერწყულედ. ლუიდორი სამიათას ცხრას ორმოცდაათ ფრანკად ფასობდა. ეტლით გავლა ექვსასი ფრანკი იყო; რამდენიმე საათის სიარულის შემდეგ ამისთანა დიალოგი ჩნდებოდა: - „რამდენი გერგება, მეეტლე?“ - „ექვსი ათასი ფრანკი!“ მწვანის გამყიდველი დედაკაცი ოციათას ფრანკს იღებდა. ერთი მთხოვარა გაიძახოდა: „გამიკითხეთ, მოწყალეობა მოიღეთ! ორას ოცდაათი ფრანკი მაკლია ფეხსაცმელის საყიდლად“.

ხიდის თავში უზარმაზარი ალაღმები იდგა დავიდის მიერ ნაქანდაკევი და დახატული, რომლებსაც მერსიე[15] დაცინვით - ხის ვეებერთელა მასხარებს ეძახდა; ეს ალაღმები გამოსახვა იყო დამარცხებული ფედერალიზმის და კოალიციისა. არავითარი სისუსტე ხალხში, დაღონებული სიხარული, რომ ძირს დავამხეთ სამეფო ტახტებიო. მრავლად მოდიოდნენ მოხალისეები, რესპუბლიკისთვის თავგანწირულნი. ქუჩა არ იყო, რომ თავისი ბატალიონი არ შეედგინა. უბნების დროშას ყველას თავისი დევიზი ჰქონდა ზედ წარწერილი და ისე დაფრიალებდა გამარჯვებული. ერთზე იყო ამოქარგული სიტყვები - „იოლად ხელში ვერ ჩაგვიგდებთ“, მეორეზე - „დიდებულება მარტო გულშია“. კედლები აჭრელებული იყო აფიშებით, დიდებით, პატარებით, თეთრებით, ყვითლებით, მწვანეებით, წითლებით; ზოგი დაბეჭდილი იყო, ზოგი ხელნაწერი, და ყველგან - ერთი და იგივე: „რესპუბლიკას გაუმარჯოს“. პატარა ბავშვები „წავა, წავა“-ს მღეროდნენ.

პატარა ბავშვები, ესე იგი დიდებული მომავალი.

შემდეგში ტრაგიზმი პარიზისა ცინიზმად შეიცვალა. ორი რევოლუციური სახე ჰქონდა პარიზის ქუჩებს, სრულიად განსხვავებული თერმოდორის ცხრამდე და მას შემდეგ. სენ-ჟუსტის პარიზი ტალიენის პარიზად გარდაიქმნა. ეს გახლავთ მუდმივი ანტითიზები ღვთისა: სანაის შემდეგ მაშინვე ქეიფი გაჩნდა.

მოხდება ხოლმე, რაღაც სიგიჟე მოერევა საზოგადოებას. სწორედ ეს სიგიჟე დაემართა საფრანგეთს რევოლუციამდე ოთხმოცი წლის წინათ. ლუი XIV-ის , როგორცაც რობესპიერის დროს, ძლივს და სუნთქავს კაცი; და აქედან ლუი XV მცირეწლოვანობის დროს, რომლითაც იწყება მეთვრამეტე საუკუნე, და დირექტორია[16], რომლითაც თავდება ეს საუკუნე. თავაშვებული ღრეობა ტერორიზმის შემდეგ. საფრანგეთმა თავი დააღწია როგორც პურიტანულ მონასტერს, ისე მონარქიულ ციხეს და გულიანად დაეწაფა თავისუფლებას.

ცხრა თერმოდორის შემდეგ გამხიარულდა პარიზი; რაღაც გიჟურმა მხიარულებამ გაიტაცა, რაღაც ავადმყოფური სიხარული შეეყარა. გაგიჟებით ნატრობდა სიკვდილს, ახლა გაგიჟებით ტკბებოდა სიცოცხლით, და დაიხრდილა დიდება... ტრიმალქიონიც[17] კი გაჩნდა, სახელად გრიმო დე-ლარენიერი; დაიბეჭდა „ტკბილ-მუცელას ალმანახი“. პალე-როიალში მუსიკით შეექცეოდნენ საუზმეს, ქალების ორკესტრით. გამეფებული იყო ლხინი და დროსტარება. ვახშამს მეოსთან მიერთმევდნენ აღმოსავლურად, - სასადილოში საპკურით სავსე კოლოფები ელაგა. მხატვარმა ბომპა თავისი შვილები დახატა, მშვენიერი, უმანკო, თექვსმეტი წლის ქალები როგორც გილიოტინით დასასჯელნი, ესე იგი წითელი პერანგით, გულღიები. გუშინდელ გაცხარებულ ცეკვას გაუქმებულ ეკლესიებში დღეს საცეკვაო ღამეები მოჰყვა რუჯიერთან, ლუკესთან, ვენცელთან, მოდუსთან, მონტანსიესთან. დარბაისელ ქალებს, სამშობლოსთვის რომ ფილთას ამზადებდნენ, მოჰყვნენ სულთან-ქალები, ველურები, ალები. ფეხშიშველა სალდათების მაგივრად, რომელთაც სისხლი, ტალახი და მტვერი ედოთ, ახლა ფეხშიშველი ქალები გამრავლდნენ, ძვირფას თვალმარგალიტით დამშვენებულნი. ურცხვობასთან ერთად ავკაცობაც გაჩნდა. ზევით საქონლის მომარაგეები იტენიდნენ ჯიბეს, ქვევით ქურდ-ზაცაცები. პარიზს კალიასავით მოედო ჯიბგირი და ქურდი. და ყველა იმას ცდილობდა, ჯიბიდან ქისა არ ამომაცალონო. დროს გასატარებლად ჰქონდათ სასამართლოს მოედანზე გასვლა, რომ ტაბურეტზე მჯდომი ქურდი ქალები ენახათ, შესარცხვენად გამოყვანილნი; იძულებულნი გახდნენ ამ ქალებისთვის ისე შეეკერათ კაბა, რომ აწევა ვერვის შესძლებოდა. თეატრიდან გამომავალ საზოგადოებას ბიჭები ეტლებისკენ ეპატიჟებოდნენ და თან გადაჰკრავდნენ, - მარტო ორნი ჩაეტევით, ოღონდ ქალი და კაციო.

აღარ ყვიროდნენ გაზეთის გამყიდველები „ბებერ კორდელიეს“, ან „ხალხის მოყვარეს“; ამ გაზეთების მაგივრად „მასხარას წერილებსა“ ჰქონდათ გასავალი და „ბიჭბუჭების სათხოვარს“, მარკიზი დე-სადა ქაღალდის მოთამაშეთა საზოგადოების თავმჯდომარედ ბრძანდებოდა ვანდომის მოედანზე. გახარებული იყო რეაქცია და მძვინვარე. 92 წლის „თავისუფლების დრაგონების“ წილ „ხანჯლის რაინდები“ გამოჩნდნენ. იმავე დროს სცენაზე გამოჩნდა ეგრეთ წოდებული „დოჟლაპია“. გაჩნდნენ გულისწარმტაცი, ტურფად მოკაზმული ქალები და აგრეთვე „მიუწვდომელნი“. პატიოსანი სიტყვის მაგივრად „მსხვერპლოვან“ სიტყვით ფიცავდნენ. მირაბოდან უკან დაიწიეს მასხარა ბობეშამდე[18].

ასე მიდის და მოდის პარიზი. პარიზი დიდი საათია ცივილიზაციის, რიგ-რიგითა სცემს მისი ქანქარა ხან ერთ პოლუსს, ხან მეორეს, ხან თერმოპილს და ხან გომორს. ოთხმოცდაცამეტი წლის შემდეგ უცნაური ბინდი მოერია რევოლუციას, თითქო დაავიწყდა საუკუნეს იმის გათავება, რაც თვითონ დაიწყო. ლხინი და დროს ტარება გამეფდა, უკუ აქცია საშინელი აპოკალიფსი, ფარდა გადააფარა გადამეტებულ ლანდს და ხარხარი დაიწყო საშინელების შემდეგ. ტრაგედია შთანთქა პაროდიაში და ჰორიზონტის ფუძეზე კარნავალის სურათმა დააბნელა და წაშალა სურათი მედუზისა.

მაგრამ ჩვენ ჯერ ოთხმოცდაცამეტს ვართ. პარიზის ქუჩებს ჯერ ისევ ჰქონდათ დიდებული და სასტიკი იერი რევოლუციის დასაწყისისა. ქუჩებს თავისი ორატორები ჰყავდა, - ვარლე, რომელიც გორგოლაქებზე შედგმულ ფარდულს მიაგორებდა ქუჩაში, რომ ზედ ასულიყო და ისე მიემართა ხალხისთვის; თავისი გმირები, რომელთაგან ერთს „დარკინული ჯოხის კაპიტანი“ ერქვა; თავისი ერთგულები, - ჟოფრუა, დამწერი პამფლეტისა „რუჟიფი“. ზოგი ამ სახელოვან კაცთაგანი მავნებელი იყო, ზოგი სასარგებლო. ერთი ამ სასარგებლო, პატიოსან მოღვაწეთაგანი იყო სიმურდენი.

II. სიმურდენი

სიმურდენი წმინდა სინდისის კაცი იყო, მაგრამ დაღვრემილი, უაღრესად თავისებური. წინათ მღვდლად ყოფილიყო, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანის ცხოვრებაში. როგორც ზეცა, ისე ადამიანის გულიც შეიძლება გაუდარებელმა ბნელმა მოიცვას: საჭიროა, რომ მოხდეს ცხოვრებაში რაიმე განსაკუთრებული და გული დაუბნელოს; მღვდელობამ გული დაუბნელა სიმურდენს. ვინც მღვდლად იყო, მღვდლად რჩება.

გულს გვიბნელებს ცხოვრება, მაგრამ შეიძლება ვერ დაგვიბნელოს გულის ვარსკვლავები. სიმურდენი აღსავსე იყო სათნოებით და სიმართლით, მაგრამ ბნელში ბრწყინავდნენ ეს ღირსებანი.

მოკლე იყო მისი ისტორია, სოფელში მღვდლად ყოფილიყო და იქვე მასწავლებლად ერთ დიდებულ ოჯახში; მერე პატარა მემკვიდრეობა მიეღო და მოეპოვა თავისუფლება.

მეტად კერპი იყო თავის აზროვნებაში. ისევე ხმარობდა თავის ფიქრს, როგორც სხვა თავის მარწუხს; უფლებას არ აძლევდა თავის თავს მიენებებინა რაიმე ფიქრი, მანამ ძირისძირამდე არ ჩაჰყვებოდა მის შედეგს. ფიქრობდა მძვინვარებით. ევროპული ენები ყველა იცოდა და ცოტად სხვებიც. დაუღალავად სწავლობდა და ეს შრომა უადვილებდა უბიწოების ატანას; მაგრამ არაფერია იმისთანა საშიში, როგორც ბუნების მოთხოვნილებათა უარყოფა.

მანამ მღვდელი იყო, სიამაყე იყო, მდგომარეობა თუ სიდიადე სულისა, წმინდად იცავდა თავის აღთქმას; მაგრამ თავის მრწამსის დაცვა კი ვერ შეძლო; ცოდნამ ალგავა მისი მრწამსი და განაიავა მისი დებულებანი. და რომ დაუკვირდა ამ გარემოებას, ხეიბარივით დამახინჯებულად იგრძნო თავი და, რადგან მღვდლის გარდაქმნა ვერ შეძლო, მკაცრად შეუდგა თავისი ადამიანობის გარდაქმნას; შვილი არა გყავდესო, იმან სამშობლო იშვილა; ცოლი არა გყავდესო, იმან კაცობრიობა შეირთო. ეს უშველებელი სავსება ნამდვილად ყოველისმშთანთქმელი სიცარიელე იყო.

მისმა მშობლებმა, გლეხკაცებმა, მღვდლად აღზრდა მოინდომეს მისი, რომ ხალხიდან გასულიყო. ის ისევე ხალხს დაუბრუნდა.

აღტაცებით დაუბრუნდა ხალხს. მწვავე სიყვარულით შესცქეროდა ხალხის ტანჯვას. მღვდელი ფილოსოფოსად გარდაქმნილიყო და ფილოსოფოსი - ათლეტად. ჯერ ისევ ცოცხალი იყო ლუი XV, რომ სიმურდენი ბუნდოვნად, მაგრამ მაინც გრძნობდა თავს რესპუბლიკელად. როგორ რესპუბლიკას ოცნებობდა? პლატონისას, იქნება, და შეიძლება აგრეთვე დრაკონის რესპუბლიკას.

სიყვარული აკრძალული ჰქონდა და სიძულვილი გამოიყენა. სძულდა სიცრუე, მეფე ხელმწიფე და ხელმწიფური წესწყობილება, სარწმუნოება. თავისი ანაფორა; სძულდა აწმყო და ყვირილით მოუწოდებდა მომავალს. წინასწარ ხედავდა მომავალს, გრძნობდა მის საშინელებას და ბრწყინვალეობას და მოუთმენლად მოელოდა თავისუფლებას. იცოდა, რომ ხალხის დამამონებელი ჭირის განკურნებისთვის საჭირო იყო სისხლისმამძიებელი, და სისხლისძიება თავისუფლებით გათავდებოდა. შორიდანვე თავყანსა სცემდა რევოლუციას.

1789 წელს დაიწყო რევოლუცია და მზადაც დაუხვდა სიმურდენი. სულით ხორცამდე ჩაერია ამ ცხოვრების ძირიანად გადახალისების მოძრაობას; ჩაერია სრული ლოგიკით, ესე იგი თავის აზროვნების თავგანწირვით და ულმობელობით. ლოგიკამ ღმობიერება არ იცის. მოქმედი პირი იყო რევოლუციის დიდებული წლებისა და გულს უტკობდა მისი გამარჯვება; ოთხმოცდაცხრას - ბასტილიის ციხის აღება და ხალხის ტანჯვის მოსპობა; ოთხმოცდაათს, ცხრამეტ ივნისს - ფეოდალიზმის გაუქმება; ოთხმოცდათერთმეტს - ვარენი, ესე იგი გაუქმება მეფობისა; ოთხმოცდათორმეტს - დაარსება რესპუბლიკისა ნახა და ხედავდა რევოლუციის ზრდას და გაშმაგებას, მაგრამ ისეთი კაქცი როდი იყო, რომელსაც შეაშინებდა ეს ბუმბერაზი, პირიქით, ამ ზრდამ ბრძმედში გაატარა სიმურდენი და გააფოლდა; ხედავდა სახსოვთა ზრდას და თვითონაც იზრდებოდა იმათან ერთად. თავდაპირველად შიში მოერია, - კისერი არ მოიტეხოს რევოლუციამო, და თვალყურს ადევნებდა; მაგრამ გრძნობდა, იცოდა, რომ საფუძველიც ჰქონდა რევოლუციას, უფლებაც, და თავგამეტებით მიიღვწოდა გამარჯვებისკენ. და რამდენადაც უფრო მეტ საშიშროებას აძლევდა რევოლუცია, იმდენად უფრო უმცირდებოდა შიში და ეჭვი. უნდოდა, რომ ეს მინერვა, მომავლის ვარსკვლავებით დაგვირგვინებული, პალადაც ყოფილიყო და ფარად გველების ნიღაბი ჰქონოდა. უნდოდა, რომ მინერვას თავისი ღვთიური თვალით ქვეყნის მტრებისთვის ჯოჯოხეთის ალი გადაესხა და ბოროტებისთვის ბოროტებავე მიეზღო.

ამგვარად მიაღწია ოთხმოცდაცამეტს.

ოთხმოცდაცამეტი ომია ევროპისა საფრანგეთის წინააღმდეგ და საფრანგეთისა პარიზის წინააღმდეგ. მამ რა არის რევოლუცია? რევოლუცია არის დამარცხება საფრანგეთის მიერ ევროპისა და პარიზის მიერ საფრანგეთისა. აი, რით არის ბრწყინვალე ეს საშინელი ოთხმოცდაცამეტი, უაღრესად უფრო ბრწყინვალე და დიდებული, ვიდრე მეთვრამეტე საუკუნის დანარჩენი წლები.

არარა იქნება რა ამაზე მეტად ტრაგიკული: ევროპა - იერიშით საფრანგეთზე, და საფრანგეთი - იერიშით პარიზზე. დრამა - ეპოსის შინაარსით.

სასწაულებრივია ეს წელიწადი. ქარიშხალი გრგვინავს შიგ მთელი თავისი მრისხანებით და მთელი თავისი სათნოებით. სიმურდენი მშვენივრად იყო ამ ჭექა-ქუხილში და ძველის ნგრევაში. ეს მძვინვარი, ველური და თან ბრწყინვალე სტიქიონი სწორედ შესაფერი იყო მისი გონებრივი მიმართულებისა. ამ კაცს, როგორადაც ზღვის ორბს, ღრმა შინაგანი სიმშვიდე ჰქონდა და უსაზღვრო გამბედაობა. ზოგი ფრთოსანი ქმნილება, საშინელი და მშვიდი, გაჩენილია მარტო ქარიშხლისთვის. არის აგრეთვე გრიგალით სულდგმული ადამიანიც.

სიბრალულიც იცოდა, ოღონდ მარტო უბედურების და ტანჯულებისა. რაც უფრო საზიზღარი იყო სენი, მით უფრო თავგანწირვით იცოდა მოყვასის დახმარება. შველა შესძლებოდა, თორემ იმისთვის საზიზღარი არა იყო რა. ეს იყო მისი გულკეთილობის თავისებურება. რაც უფრო მოსარიდებელი იყო სხვისი ტანჯვა, მით უფრო ღვთაებრივი იყო მისი დახმარება. დაწყლულებულს ეძებდა, რომ ეკოცნა. მოხდება ხოლმე, რომ სიკეთით სავსეა ადამიანის საქციელი, მაგრამ სანახავად კი ავი, და ამიტომ საქმნელად მძიმე და ძნელი. და სწორედ ამგვარი დახმარების გაწევას ცდილობდა სიმურდენი. ერთხელ საავადმყოფოში მომაკვდავი კაცი ნახა; ყელი დასიებული ჰქონდა, ჩირქი მოჰგროვებოდა მყრალი, საზიზღარი, იქნება გადამდებიც; ჩირქის ამოწურვა იყო საჭირო დაუყოვნებლივ, თორემ კვდებოდა კაცი. სიმურდენი იქ იყო. დაეწაფა სიმსივნეს, გამოსწუწნა, გადმოაფურთხა რამდენჯერმე ჩირქი, როცა პირი ემსებოდა, და

გადაარჩინა უბედური. იმ დროს ჯერ ისევ ანაფორით დადიოდა, და ეს რომ ნახა ვიღაც კაცმა, უთხრა - მეფისთვის რომ გექნათ, ეპისკოპოსობას მოგანიჭებდათო.- მეფისთვის ამას არ ვიზამდიო, - უპასუხა სიმურდენმა. ამ ამბავმა და პასუხმა, რომელიც მაშინვე გავრცელდა ხალხში, დიდი სახელი მოუხვეჭა სიმურდენს პარიზის ბნელ უბნებში.

იმდენად სახელგანთქმული იყო მდაბიო ხალხში, რომ თავის ნებისად გამოიყენებდა ყველა იმათ, ვინც იტანჯებოდა, გოდებს და იმუქრება. ერთ ხანად ჩარჩები ბატონობდნენ პარიზში, მამასისხლად ჰყიდდნენ ყველაფერს. ხალხი სდევნიდა ჩარჩებს და ამ დევნაში ხშირი იყო შეცდომა და უსამართლობა. სიმურდენმა ერთი სიტყვით შეაყენა ხალხი, რომელიც გამარცხას უპირებდა საპნით დატვირთულ ნავს სენ-ნიკოლას ნავსადგურში, და იმანვე გაფანტა გამშაგებელი ხალხი, სენ-ლაზარის კართან რომ მიესია სანოვავით მომავალ ურმებს.

სიმურდენი იყო, რომ ათი აგვისტოს შემდეგ, როდესაც მეფე დააპატიმრეს, მეფეების ძეგლების სანგრევად გაიყვანა ხალხი. ვანდომის მოედანზე ერთი დედაკაცი დაიტანა და გასრისა მეფე ლუი XIV ძეგლმა, რეინ ვიოლე, რომელმაც ძეგლს კისერზე გამოსდო თოკი და ძირს ეწეოდა წასაქცევად. ეს ძეგლი ლუი XIV ისა სწორედ ასი წელიწადი იდგა მოედანზე. - 1692 წ. 12 აგვისტოს ამართეს და 1792 წ. 12 აგვისტოს დაამხეს. კონკორდის მოედანზე, ხალხი რომ ძეგლებს ანგრევდა, ვიღაც კაცმა, გინგერლომ, - არამზადებო! - დაუყვირა, და ზედ ლუი XIV კვარცხლბეკზე იქნა მოკლული, ძეგლი კი დამსხვრეული. შემდეგში ის ნამსხვრევები შავ ფულად გადადნეს. მარტო ერთი მკლავი გადარჩა, მარჯვენა მკლავი, რომელსაც ლუი XV რომაელი იმპერატორის მედიდურობით აიწევდა ხოლმე. სიმურდენმა სთხოვა ხალხს, ამოარჩევინა დეპუტაცია და ის მკლავი მიართვეს ლატუდს, რომელიც ოცდაჩვიდმეტი წელიწადი დამწყვდეული იყო ბასტილიის ციხეში. რას წარმოიდგენდა ლატუდი, რკინის საყელურით კისერზე და ჯაჭვით წელზე, ცოცხლად მღპობი ციხის ორმოში იმ მეფის ბრძანებით, რომლის ძეგლი ამშვენებდა პარიზს, რას წარმოიდგენდა, რომ ხალხი მიწასთან გაასწორებდა ამ ციხეს, დაამსხვრევდა ამ ძეგლს, თვითონ ლატუდი გამოვიდოდა საფლავიდან და ახლა მონარქიას ჩაკლავდნენ ამ საფლავში? რას წარმოიდგენდა, რომ იმას, დიდი ხნის პატიმარს, მიათმევდნენ იმ ხელს ბრინჯაოსას, რომელმაც მისი ციხეში ჩასმა დაამტკიცა და ამ მეფისა, ტალახის მეფისა, აღარა დარჩებოდა რა, გარდა ამ ბრინჯაოს მკლავისა?

სიმურდენი იმ კაცთაგანი იყო, რომელთა გულში ხმა ისმის წმინდა, და ამ ხმით იღწვიან. უგულისყუროსა ჰგვანან, მაგრამ პირიქით, ყურადმღებნი არიან.

ყველაფერი იცოდა სიმურდენმა და არა იცოდა რა. ყველაფერი იცოდა მეცნიერებისა, და არა იცოდა რა ცხოვრებისა. აქედან - მისი სიმკაცრე. თვალები ახვეული ჰქონდა, როგორც ჰომერის თემიდას და ისრის ბრმა რწმენა ჰქონდა, რომელიც თავის მიზნის მეტს ვერასა ხედავს და იქით მიისწრაფის. რევოლუციაში არაფერია ისეთი საშიში, როგორადაც სწორი ხაზი. სიმურდენი სწორი ხაზით მიიწევდა მიზნისკენ, ბედისწერისკენ.

ღრმად სწამდა, რომ სოციალურ გარდაქმნაში მყარ საფუძვლად უმაღლესი წერტილის მიღწევა უნდა იქნას დასახული, - შეცდომა იმ მოღვაწეებისა, რომლებიც გონების წილ ლოგიკით ხელმძღვანელობენ. კონვენტი[19] არ აკმაყოფილებდა სიმურდენს; არ აკმაყოფილებდა კომუნა, ის ევეშელებთან იყო.

ევეშელებს ემახდნენ, რადგან ერთი ძველი საეპისკოპოსო სასახლის დარბაზში იკრიბებოდნენ ეს ევეშელები. კრება იყო ხალხისა და არა პარტია. იქ იკრიბებოდნენ, როგორც კომუნაში, ის ჩუმი და მნიშვნელოვანი მაცურებლები, რომლებსაც, გარას სიტყვით, იმდენი დამბაჩა ჰქონდათ თან წამოდებული, რამდენიც ჯიბე. ვინ გნებავთ, რომ იქ არ გენახათ, ევეშელებში? ერთმანეთში ირეოდნენ კოსმოპოლიტი და პარიზელი, რაც სრულიად ბუნებრივია, რადგან პარიზი ის ადგილია, საცა გული უცემს მთელ კაცობრიობას. ევეშელებში ენთო ნამდვილი ცეცხლი პლუბეებისა. იმათთან შედარებით, კონვენტი ცივი იყო და კომუნა - ნელთბილი. ევეშელები[20] ქმნილება იყო რევოლუციისა, ვულკანური ქმნილების მსგავსი. ყველაფერი მოიპოვებოდა ევეშელებში, - უვიცობაც, სისულელეც პატიოსნებაც, გმირობაც, ბრაზით და პოლიციაც. ბრაუნშვეიგს იქ თავისი ჯაშუშები ჰყავდა, მრავალი იყო იქ ღირსი სპარტისა და მრავალი - ღირსი სახრჩობელისა. უმრავლესობა - გამშაგებელი და პატიოსანი. ჟირონდელმა ისნარმა, ერთი წამით კონვენტის თავმჯდომარედ მყოფმა, საზიზღარი სიტყვა თქვა: - ჭკვიანად იყავით,

პარიზელებო, თორემ ქვა-ქვაზე აღარ დარჩება თქვენი ქალაქიდან და მომავალში იმ ადგილსაც ვეღარ იპოვნინან, საცა პარიზი იყო. - ამ მუქარის შემდეგ იყო ევეშელების შექმნა. ყველამ იგრძნო, და უკვე ვთქვით, ფრანგებთან ერთად ყველა ერის შვილმაც, რომ საჭირო იყო პარიზის დაცვა და დახმარება. სიმურდენიც ამ ჯგუფს მიემხრო.

რეაქციონერებს ებრძოდნენ ევეშელები. საზოგადოებრივ საჭიროებად ხდება რევოლუციის დროს გაშმაგება და ეს შეადგენს მის საშინელ და იდუმალ თვისებას. ამ საჭიროებას აკმაყოფილებდა ევეშელების ჯგუფი და მით გამძლავრებულმა დაარსებისთანავე გამოიჩინა თავისი ძალა. პარიზის არეულობის დროს კომუნა ისროდა ზარბაზანს, მაგრამ განგაშის ზარს კი ევეში რეკდა.

ურყევ უმანკოებით სწამდა სიმურდენს, რომ ხალხის თავისუფლების მოსაპოვებლად წმინდაა ყოველი საშუალება და მით უკიდურეს პარტიებსაც კი იმორჩილებდა. გაიმძვრები პატიოსან კაცად იცნობდნენ და კმაყოფილნი იყვნენ. ავკაცობას ნეტარებად მიაჩნია პატიოსანი თავმჯდომარე; არცხვენს, მართალია, მაგრამ იმას მაინც მოსწონს და პატივსაც სცემს. პატივსაც სცემდა სიმურდენს პალუა ხუროთმოძღვარი, რომელმაც თავისად გამოიყენა ბასტილიის ციხის დანგრევა და ჯიბე გაივსო ნანგრევი ქვის გაყიდვით; პალუა, რომელსაც ლუი XVI-ის საპატიმროს კედლების დახატვა მიანდეს და რევოლუციონერების გულის მოსაგებად კედლებზე ბორკილები დახატა, რკინის საყელურები და ჯაჭვები; პატივსაც სცემდა გონშონი, საექვო ორატორი სენტ-ანტონის უბნისა, რომელსაც შემდგომში ქვითრები აღმოუჩინეს - გაეფლანგა ხალხის ფული; პატივსაც სცემდა ფურნიე, ამერიკელი, რომელმაც 17 ივლისს დამბაჩა ესროლა ლაფაიეტს, და, როგორც ამბობდნენ, მოსყიდული იყო თვით ლაფაიეტის მიერ; აგრეთვე ანრიო, რომელიც ის იყო ციხიდან გამოუშვეს, წინანდელი მსახური, ქურდი და ჯაშუში, ვიდრე გენერლობას მიანიჭებდნენ და ზარბაზანს დაუმიზნებდა კონვენტს; პატივსაც სცემდა ლა რეინი, წინანდელი შარტრის ეპისკოპოსის მოადგილე, რომელსაც თავის ლოცვანის მაგივრად გაზეთი „პერ დუშენი“ - ეჭირა ხელში. ყველა ესენი დამორჩილებული ჰყავდა სიმურდენს და, მოხდებოდა ხოლმე, რომ ზოგიერთებს, რომლების მზად იყვნენ სამარცხვინო რამ ჩაედინათ, საკმარი იყო მოჰგონებოდათ, რომ წინ უდგათ ეს უმწიკვლო პატიოსნება და ჩერდებოდნენ. ასევე აშინებდა შნეიდერს სენ-ჟუსტი[21]. იმავე დროს ევეშელების უმრავლესობას, რომელსაც ღარიბები და სასოწარკვეთილები, მაგრამ გულკეთილები შეადგენდნენ, სწამდა სიმურდენი და მას მისდევდა. თანაშემწედ მეორე რესპუბლიკელი მღვდელი ჰყავდა, დანჟა, რომელიც ხალხს უყვარდა მისი ახოვანობისა გამო და მეტსახელით შეამკო - აყლაყუდა მღვდელიო. სიმურდენი თან წაიყვანდა, საცა კი მოისურვებდა, ვაჟკაცობით განთქმულ ვაჟკაცს, რომელსაც შუბ-გენერალს უწოდებდნენ, და აგრეთვე მამაც ტრუშონს, დიდ წმ. ნიკოლოზად წოდებულს, რომელმაც პრინც ლამბალის მეუღლეს მის გადასარჩენად ხელი გაუწოდა მოკლულებზე გადმოსაყვანად, და კიდევ გადაარჩენდა, დალაქ შარლოს უწმაწური ნაკვესი რომ არ ყოფილიყო.

კომუნა ზვერაავდა კონვენტს, ევეში ზვერაავდა კომუნას. სიმურდენს ჭირივით სძაგდა ცბიერება და , ვინ იცის, რამდენი საიდუმლოდ მოწყობილი ვერაგობა ჩაუშალა პაშს, რომელსაც ბერნოვილი „შავკაცს“ ეძახდა. კარგი განწყობილება ჰქონდა ყველა ევეშელებთან. დობსანი და მომორო მას სთხოვდნენ რჩევას, როცა გაჭირდებოდა საქმე. გუსმანს ესპანურად ებასებოდა, პიოს იტალიურად, არტურს ინგლისურად, პრეირას ფლამანდურად, პროლის, ვილაც პრინცის ნაბიჭვარს, გერმანულად. თანხმობად გადააქცევდა ხოლმე უთანხმოებას. აქედან - საიდუმლო და მძლავრი მდგომარეობა. ჰებერტს ეშინოდა სიმურდენისა.

იმ დროს და იმ დროინდელ ტრაგიკულ ჯგუფებში სიმურდენის ხელთ იყო ძლიერება. ეს იყო უცოდველი, რომელსაც უღმობელად მიაჩნდა თავი. ტირილი არ იცოდა, არავის ენახა მტირალი. სათნოება იყო მიუწვდენელი და გაყინული. საზარლად მართალი კაცი იყო.

რევოლუცია მოსისხლე მტერია მღვდლებისა და თუ ჩაერეოდა ვინმე მღვდელი მის მეზრძოლ ტალღაში, ან საზიზღარი რამ წადილი ექნებოდა, ან უწმინდესი; ან გაწბილებული იქნებოდა, ან უმწიკვლოდ პატიოსანი. სიმურდენი პატიოსნებით აღსავსე კაცი იყო, მაგრამ განცალკევებული, ციცაბო კლდის წვერზე უფსკრულის პირად მარტოდ მდგომი. მარტო მაღალ მთასა აქვს ეს ავბედი უმანკოება.

იერი უბრალო კაცისა ჰქონდა. უბრალო ტანისამოსი ეცვა, შეხედულება - ღარიბი კაცისა. ყმაწვილობისას აღკვეცილი, სიბერეში მელოტი იყო, და თუ თმა შერჩენოდა რამე, ისიც

გაჭადრაკებული. დიდი, გაშლილი შუბლი ჰქონდა და შუბლზე, თუ დააკვირდებოდა კაცი, პატარა ნიშანი. სიტყვა მარტივი ჰქონდა, სწრაფი, აღზნებული, დიდებული; ხმა - მოკლე, კილო - ბრძანებითი, პირი - მწარე, დაღვრემილი, თვალი - ბრწყინვალე და ღრმა, და სახის გამომეტყველება - აღმფოთებული.

ასეთი იყო სიმურდენი.

დღეს აღარავინ იცის მისი სახელი. ისტორიას ბევრი ჰყავს ასეთი საშინელი უცნობი.

III. სტიქსს გადარჩენილი კუთხე

ამგვარი ადამიანი იყო კი ადამიანი? კაცობრიობის კეთილდღეობით გატაცებულს შეეძლო კი პირადი სიყვარული ჰქონოდა რამე? მარტო სული იყო სიმურდენი, თუ გულიც მოეპოვებოდა? ყველას რომ ეხვეოდა ეს კაცი, შეეძლო თუ არა ვისმე ერთს მოჰხვეოდა იმავე გრძნობით? შეეძლო სიმურდენს სიყვარული?

დიახ, შეეძლო.

ყმაწვილკაცობისას მასწავლებელი იყო ერთ დიდებულ, არისტოკრატულ ოჯახში. პატარა მოწაფე ჰყავდა, ერთადერთი შვილი და მემკვიდრე იმ სახლისა, და ის უყვარდა. ისეთი ადვილია ბავშვის შეყვარება! რას არ აპატიებენ ბავშვს? იმასაც კი დაივიწყებენ, რომ დიდებულია, რომ პრინცია, რომ მეფის შვილია. უმანკოება უსუსურისა გვავიწყებს გვარის აკაცობას, სისუსტე ჩვილისა გვავიწყებს დიდებულების ვერაგობას. ისეთი პატარაა ცუცუნა, რომ გვავიწყებს თავის დიდობას. მონა შეუნდობს მას ბატონობას, მოხუცებული ზანგი თაყვანსა სცემს თავის ჩვილს, თეთრ ბატონის შვილს. და სიმურდენსაც გაგიჟებით უყვარდა თავისი მოწაფე. ბავშვი მით არის კარგი, რომ შეიძლება მას შეალიოთ მთელი თქვენი სიყვარული. რაც კი რამ ჰქონდა სიმურდენს შემძლე სიყვარულისა, სულ იმ ბავშვით ხარობდა და ეს ტკბილი უმანკო არსება ერთადერთ ნუგეშად გამხდარიყო მის მარტოობაში. უსაზღვროდ უყვარა ბავშვი; მამაც ის იყო პატარისა, ძმაც, მეგობარიც, გამჩენიც. ბავშვი შვილი იყო მისი; შვილი არა ხორციელი, არამედ სულიერი; მამა არ იყო, მისი ქმნილება არ იყო მოწაფე, მაგრამ მისი აღზრდილი იყო და მამასადამე მისი ქმნილება. ადამიანად აღზარდა პატარა ბატონი. ვინ იცის, იქნებ დიდებულ ადამიანადაც, რადგან ასეთია ოცნება აღმზრდელისა. ბავშვის ოჯახის დაუკითხავად - საჭირო კი არის ნებართვა ოჯახისა, რომ გონებრივ სრული ადამიანი აღზარდოთ, მტკიცე ხასიათის და ზნეობისა? - ყმაწვილ ვიკონტს, თავის მოწაფეს, სიმურდენმა მთლად გადასცა თავისი გონებრივი განვითარება; იმასვე გადასცა თავისი უხეში სათნოება. ძარღვებში და სისხლში ჩაუნერგა თავისი მრწამსი, თავისი ადამიანობა, თავისი იდეალი; არისტოკრატის გულს ხალხის სული ჩაუდგა.

მასწავლებელი გონებას აწოვებს ბავშვს, როგორც ძიძა თავის ძუძუს. ერთგვარი მსგავსება მოიპოვება ძიძასა, რომელიც თავის რძეს აძლევს ბავშვს, და მასწავლებელს შორის, რომელიც თავის აზრს აძლევს. ხანდახან მასწავლებელი უფრო მამაა, ვიდრე თვით მამა, როგორადაც ხშირად ძიძა უფრო დედა არის, ვიდრე მშობელი დედა.

ეს ღრმა სულიერი ნათესაობა აერთებდა სიმურდენს და მის მოწაფეს, მისი დანახვაც კი სიხარულით უვსებდა გულს.

ესეც მივუმატოთ: მამის მაგივრობის გაწევა ადვილი იყო, რადგან ბავშვს მამა აღარ ჰყავდა; ობოლი იყო, აღარც მამა ჰყავდა, აღარც დედა; პატრონად დიდებდა ჰყავდა, უსინათლო და ბიძა, რომელიც სხვაგან ცხოვრობდა. მერე დიდებდაც მოუკვდა; ბიძა, გვარის უფროსი, სამხედრო სამსახურში მეტად დიდებული კაცი იყო, სასახლის დარბაისელი, და გაურბოდა ძველებურ, მამაპაპეულ გალავანს და კოშკებს; ვერსალში ცხოვრობდა და მარტოდ სტოვებდა ობოლს განმარტოებულ ციხე-სიმაგრეში. მასწავლებელი სრულიად თავისუფალი იყო მოწაფის აღზრდაში.

ამასთან ისიც უნდა ვთქვათ, რომ სიმურდენმა ნახა დაბადება ბავშვისა, რომელიც მერე მის მოწაფედ გახდა. ობოლი ბავშვი, ჯერ უსუსური, ძალიან ავად გახდა ერთხანს და დღესა და ღამეს ასწორებდა სიმურდენი, რომ სიკვდილისაგან გადაერჩინა; ექიმი სწამლობს, მომვლელი იხსნის სიკვდილისგან და სიმურდენმაც სიკვდილს ხელიდან გამოგლიჯა ბავშვი. მოწაფეს მისგან ჰქონდა მიღებული არა მარტო აღზრდა, განვითარება და სწავლა, არამედ განკურნება და

ჯანმრთელობა; მოწაფეს მისგან ჰქონდა მიღებული არა მარტო აზროვნება, არამედ სიცოცხლეც. აკი ჩვენზე მეტად გვიყვარს და ვალმერთებთ ვისაც ჩვენგანა აქვს ყველაფერი; და სიმურდენიც აღმერთებდა იმ ბავშვს.

ცხოვრების მიმდინარეობამ გამოიწვია მათი განშორება. მოწაფე წამოიზარდა, უკვე ყმაწვილი კაცი იყო, სწავლა და ხელმძღვანელობა მოთავებული ჰქონდა. რა საშინელი, შეუგნებელი სიცივით წარმოებს ხოლმე ეს განშორება! რა გულცივად დაითხოვენ ხოლმე ოჯახიდან მასწავლებელს, რომელიც თავის რწმენას სტოვებს მოწაფეში და ძიძა, რომელიც თავის გულსა სტოვებს ბავშვში. გაუსწორდნენ სიმურდენს, დაითხოვეს და იმანაც მიატოვა უმადლესი წრეები საზოგადოებისა, რომ დაბლა ხალხს შერეოდა. დიდებულთ და მდაბიოთა შუა მგიდე გამაგრდა. ყმაწვილი კაცი, დიდებული და ოფიცერი შთამომავლობით, კაპიტნად დანიშნეს სადღაც საგუმავგოში. მდაბალი მასწავლებელი, გულით უკვე მღვდლობის წინააღმდეგი, იძულებული გახდა ჩარეულიყო სარწმუნოების იმ ბნელ წრეში, რომელსაც დაბალ სამღვდელოებას ემახდნენ, და სიმურდენმა აღარა იცოდა რა თავისი მოწაფისა.

დაიწყო რევოლუცია. ხსოვნა იმ ბავშვისა, რომელიც მან ადამიანად აქცია, გულში უღვიოდა ყოველთვის, ფარულად მაინც, რადგან პოლიტიკურ გარემოებათა მძვინვარებასაც კი ვერ ჩაეპრო ეს გრძნობა.

მიღწევა არის ქანდაკება ქვისა და მისი განსულიერება და უფრო დიდი მიღწევა არის გაწვრთნა გონებისა და მისი სიმართლეზე დაყენება. ქანდაკება შექმნა პიგმალიონმა, და ადამიანი - სიმურდენმა.

შეიძლება სათნოებასაც ჰყავდეს შვილი.

ეს მოწაფე, ეს ბავშვი, ეს ობოლი - ეს იყო ერთადერთი არსება, რომელიც უყვარდა ამ ქვეყნად სიმურდენს.

მაგრამ შესაძლებელი იყო ამ უსაზღვრო სიყვარულის მოწყლვა იმ სიმაგრის კაცში როგორც სიმურდენი იყო?

ვნახავთ.

წიგნი მეორე. პანის ქუჩის სამიკიტნო

I. მინოსი, ეაკი და რადამანტი

ერთი სამიკიტნო იყო პანის ქუჩაზე, რომელსაც კაფეს ემახდნენ. ამ კაფეს უკანა ოთახი ჰქონდა, დღეს ისტორიულად გამხდარი. ამ ოთახში იკრიბებოდნენ მოსალაპარაკებლად, თითქმის საიდუმლოდ, რევოლუციის ძლიერი მოღვაწენი, რომლებსაც კვალდაკვალ დასდევდნენ ჯაშუშები, და ამიტომ ერთდებოდნენ სახალხოდ ერთმანეთთან შეხვედრას. ამ ოთახში იყო, რომ 1792 წლის ოქტომბრის ოცდასამს ერთმანეთი გადაჰკოცნა „მთამ“ და ჟირონდამ[22]. ამ ოთახში შევარდა ცნობების მისაღებად გარა, თუმცა ამას არ იხსენიებს თავის მოგონებებში იმ საზარელ დამეს, როდესაც კლავიერი დამალა ბონის ქუჩაში და მეფის ხიდზე გააჩერა თავისი ეტლი, რომ განგაში გაეგონა.

1793 წ. ივნისი 28, სამი კაცი იყო ამ უკანა ოთახში. მაგიდას შემოსხდომოდნენ, ერთმანეთისგან საკმარისად დაშორებით. რვა საათი იქნებოდა საღამოსი, ქუჩაში ჯერ ისევ დღე იყო, მაგრამ უკანა ოთახში უკვე ბნელოდა და ჭერზე ჩამოკიდებული კინკეს ლამპა, ფუფუნების ნიშანი იმ დროისა, ანათებდა იქაურობას.

ერთი ამ სამთაგანი ფერმკრთალი ყმაწვილი კაცი იყო, ჩაფიქრებული, თხელბაგიანი და ცივთვალისანი. დაწვი ნერვიულად უთრთოდა და სიცილს უმნელებდა. დაპუდრული იყო, კარგად გაწმენდილი ტანისამოსით, ხელთათმანებით, ღილებშეკრული. ისე ადგა ტანზე მოლურჯო

ტანისამოსი, რომ ნაკვეცი არსად უჩანდა. ნაშურის შარვალი ეცვა, თეთრი წინდები, მაღალი ყელსახვევი და მარმაშის ჟაბო. ფეხსაცმელზე ვერცხლისფერი აბზინდები ეკეთა.

ორი კიდევ სხვა იყო, ამ პირველს გარდა. ერთი ბუმბერაზივით ახოვანი, მეორე - ქონდრის კაცი. ახოვანს უშნოდ ადგა თვისი განიერი, მოწეულის ფერის მაუდის ტანისამოსი. ყელსახვევი გახსნოდა და უშნოდ ჩამოწოლილიყო ჟაბოს ქვევით. ღილები გახსნოდა, ზოგი სულაც მომწყდარიყო. ყელგადმოწეული წაღები ეცვა. აბურმგნილი ჰქონდა თმა, თუმცა ეტყობოდა ცოტა რამ დავარცხნისა. ფაფარივით ჩამოშვებული პარიკი. სახე დაკენკილი ჰქონდა, წარბებშუა - ბრაზის ნაოჭი, გულკეთილი გამომეტყველება. სქელი ლაში, დიდრონი კბილი, ფალავნის მუშტი და მცხინვარი თვალი.

ყმაწვილი კაცი იყო მესამე და, სკამზე რომ იჯდა, მახინჯსა ჰგავდა. თავი უკან ჰქონდა გადაწეული, თალები - სისხლმორეული, ჩალურჯებული ლაქები სახეზე; გაქონილ თმაზე თავსახვევი ჰქონდა მოჭერილი; შუბლი არა ჰქონდა, მაგრამ უშველებელი საშინელი პირი. გრძელი შარვალი ეცვა, განიერი წაღები, ჟილეტი, რომელიც ოდესღაც თეთრი სატინისა უნდა ყოფილიყო და ზემოდან სერთუკი. რომლის ნაკვეცებში, ეტყობოდა, ხანჯალი უნდა ყოფილიყო ჩამალული.

პირველი ამ კაცთაგანი იყო რობესპიერი, მეორე დანტონი, მესამე მარატი.

მარტონი იყვნენ ოთახში. დანტონს წინ ჰქია ედგა და ერთი მტვრიანი ბოთლი ღვინო, რომელიც ლუთერის ლუდის მტვრიან სასმისს მოგაგონებდათ; მარატს ერთი ფინჯანი ყავა ედგა წინ; რობესპიერს ქაღალდები.

ქაღალდებთან ერთი მძიმე, ტყვიის სამელნე იდგა, მრგვალი, რომელიც კარგად ეხსომება ყველას, ვინც მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს დაიარებოდა სასწავლებელში. იქვე კალამი იდო, სამელნესთან. ქაღალდებზე ერთი დიდი, სპილენძის თეგი იდო, რომელზეც ამოჭრილი იყო პატარა ზედმიწევნით ნახჭი ბასტილიის ციხისა ლათინური სიტყვებით - „პალოლუმ გააკეთა“.

მაგიდაზე საფრანგეთის რუკა იყო გაშლილი.

ოთახის შემოსავალ კართან, გარედან იდგა ერთგული ძალი მარატისი, ლორან ბასი, კორდელიეს ქუჩის № 18 დალაქი, რომელმაც ამ კრების შემდეგ, ჯერ ორი კვირაც არ იყო გასული, 13 ივლისს, სკამი ჩაჰკრა თავში ერთ ქალს, სახელად შარლოტ კორდეს[23]. ლორან ბასი ატარებდა „ხალხის მეგობრის“ საკორექტურო ფურცლებს. იმ საღამოს მარატს თან წამოეყვანა და ებრძანებინა, - კარებს არ მოშორდე. მანამ აქა ვარ, და არავინ შემოუშვა, გარდა საზოგადოებრივი განრინების, კომუნის, ან ევეშის კომიტეტის წევრებისაო.

რობესპიერს არ უნდოდა კარი ჩაეკეტა სენ-ჟუსტისთვის; დანტონს არ უნდოდა კარი ჩაეკეტა პაშისთვის; მარატს არ უნდოდა კარი ჩაეკეტა გუსმანისთვის.

დიდი ხანი იყო უკვე ბჭობდენ და კამათს ბოლო არ უჩანდა. საგანი ამ ბჭობისა იყო ის ქაღალდები, რომლებიც რობესპიერმა წაუკითხა და წინ დაილაგა მაგიდაზე. ხმის ამაღლება ემჩნეოდა კამათს. რაღაც ბრაზი ერეოდა ამ სამ კაცს. გარედან ხანდახან ხმა შემოდიოდა ლაპარაკისა. იმ დროინდელმა ხალხისადმი სიტყვით მიმართვის ჩვეულებამ გამოიწვია, რომ, როგორც ეტყობა, უფლება ყურის გდებისა. ეს ის დრო იყო, როდესაც ქაღალდების გადამწერი ფაბრიციუს პარი კარის ჭუჭრუტანაზე მიკრული ათვალერებდა კომიტეტს საზოგადოებრივი განრინებისას, რაც, რაკი სიტყვამ მოიტანა, - არ იყო უსარგებლო, რადგან სწორედ ამ პარიმ გააფრთხილა დანტონი და 1794 წლის მარტის 30 დამის განსაცდელს გადაარჩინა. ლორან ბასსაც ყური მიედო უკან ოთახის კარისთვის, რასაც დანტონი, მარატი და რობესპიერი კამათობდნენ, და ცდილობდა სიტყვა არ გამოჰპარვოდა. ლორან ბასი მარატს ემსახურებოდა, მაგრამ თვითონ ევეშელი იყო.

II. აგნა ტესტანტურ ვოცე პერ უმბრას [24]

წამოვარდა დანტონი, გაბრაზებით მისწია უკან სკამი და შეჰყვირა: - გაიგეთ, დაუყოვნებლივი საზრუნავი ერთადერთია დღეს, განსაცდელშია რესპუბლიკა! ერთადერთი ვალდებულება გვაწევს ჩვენ დღესა, - ვიხსნათ საფრანგეთი მტერთაგან. ყველა საშუალება უნდა ვიხმაროთ ამისათვის!

ყველა! ყველა! ყველა! ყველა განსაცდელი რომ მომადგება კარზე, მეც ყველა ღონისძიებას ვხმარობ, და როცა ყველაფრის შიში მაქვს, მეც ყველაფრით ვიბრძვი. ცეცხლია ჩემი ფიქრი! რა დროს სიფრთხილეა და საშუალებათა ვარგისობის რჩევა ამ რევოლუციაში? სულელი კი არ იყო ნემეზისი! ჩვენც საშინელნი უნდა ვიყვნეთ და სასარგებლონი. განა სპილო ხედავს, სად ადგამს ფეხს? გავსრისოთ მტერი!

რობესპიერმა უპასუხა ტკბილად: - ძალიან კარგი.

და დაუმატა: - მაგრამ საქმე ის არის, სად არის მტერი?

- მტერი გარედა გვყავს, - თქვა დანტონმა, - მე განვდევენე საფრანგეთიდან.

- მტერი შინა გვყავს და თვალს არ ვაშორებ, - თქვა რობესპიერმა.

- და კიდევაც განვდევენი, - წამოიძახა დანტონმა.

- შეუძლებელია შინაური მტრის განდევნა.

- მაშ რა ვქნათ?

- ამოვწყვიტოთ!

- ძალიან კარგი, - დათანხმდა დანტონი.

და მაინც თავისი თქვა: - რობესპიერ, გეუბნებით, მტერი განდევნილი გვყავს.

- დანტონ, გეუბნებით, მტერი შინა გვყავს.

- რობესპიერ, მტერი ჩვენს საზღვრებს მოადგა.

- დანტონ, მტერი ვანდეაშია.

- დამშვიდდით, - წამოიძახა მესამე ხმამ, - მტერი ყველგან არის და დალუპულნი ხართ თქვენ!

მარატი იყო რომ ასე ჩაერია კამათში.

რობესპიერმა მარატს გადახედა და მშვიდად უპასუხა: - კმარა ეგ განყენებანი. საქმეს დავუბრუნდეთ. მე მოკლედ მოგახსენებთ.

- პედანტი! - წაიბურტყუნა მარატმა.

რობესპიერმა ხელი დაადო მის წინ გაშლილ ქაღალდებს და განაგრძო: - ეს იყო წაგიკითხეთ პრიორ დე-მარნის ტელეგრამები. ეს იყო მოგახსენეთ ჟელამბრის მიერ გამოგზავნილი ცნობები, გაიგეთ დანტონ, უცხოელებთან ომი არაფერია, სამოქალაქო ომი კი ქვეყნის დამლუპველია. უცხოელებთან ომი პატარა კაწრია იდაყვზე; სამოქალაქო ომი კი წყლულია, რომელიც ღვიძლს გილპობთ და ყოველივე იმისგან, რაც მოგახსენეთ, გამოდის შემდეგი: თუ აქამდე ვანდეა გაფანტული იყო და რამდენიმე მბრძანებელი ჰყავდა, ამჟამად უკვე ერთდება და ამიერიდან ერთი მხედართმთავარიღა ეყოლება.

- ერთი ქვეყნის მტერი ყაჩაღი, - ჩაურია დანტონმა.

- ეს გახლავთ, - განაგრძო რობესპიერმა, - ის კაცი, რომელიც პონტორსონის ახლო გამოვიდა ორ ივნისს, ხომ ნახეთ, ვინ არის ეს კაცი. ისიც იქონიეთ მხედველობაში, რომ ამ კაცის გამოსვლა სწორედ მაშინ მოხდა, როდესაც იქ დაჭერილები იყვნენ რესპუბლიკის წარმომადგენლები პრიორ დე-ლა-კოტ-დორი და რომში; დაჭერილები ბეიოში, სამშობლოს მოღალატე კალვადორის მხარეში, სწორედ იმავე დღეს, ორ ივნისს.

- და მათი გადაგზავნა კანის ციხეში, - ჩაუმატა დანტონმა.

რობესპიერს ჯერ არ გაეთავებინა.

- განვაგრძობ ტელეგრამების ცნობებს. ომს ტყეში გვიპირებენ და ძალიან დიდ ფართობზედაც. იმავე დროს ინგლისი ემზადებ, ჯარი უნდა გადმოსხას ვანდიაში. ვანდიალები და ინგლისელები, ეს გახლავთ ბრეტანი და ბრიტანია შეერთებული. ფინისტერელი ხეპრეები იმავე ენით ლაპარაკობენ, რა ენითაც კორნაილელი ოტროველები. წელან პუიზეს[25] წერილი გაჩვენეთ, რომელშიც ნათქვამია, - „ოცი ათასი წითელი სამოსი დავურიგეთ აჯანყებულებს და მით ასი ათასს კაცს სხვას ავაჯანყებთ“, და როდესაც მთლად ააჯანყებენ გლეხკაცობას, ინგლისელების ჯარიც შემოგვესევა. აი გეგმა. ამ რუკაზე უფრო ნათლად დაინახავთ მათ განზრახვას.

რობესპიერმა თითი დაადო რუკას და განაგრძო: - ინგლისელებს ჯარის გადმოსასხმელად შეუძლიათ ამოირჩიონ რომელიმე ნავსადგური კანკალიდან პემპოლამდე. კრეგი, მგონია, სენ-ბრიეს ყურეს ირჩევდა, კორნვალისი - სენ-კასტისას. ეგ სულერთია. მარცხენა მხარე ლუარისა გამაგრებული აქვს აჯანყებულ ვანდელების ჯარს, და რაც შეეხება ანსანის და პონტორსონის შუა ას თორმეტ კილომეტრ ღია ადგილს, იმასაც ჰყავს თავისი მფარველი: ნორმანდიელების ორმოც სამწყსოს აღუთქვამს მის დასაცავად ჯარის გამოყვანა. ინგლისელების ჯარი სამი ნავთსადგურით მოგვადგება, - პალერენით, იფინიაკით და პლენეფით. პლენენიდან სენ-ბრიესკენ წავა და პლენეფიდან ლამბალისკენ; მეორე დღეს დინანს დაიჭერენ, სადაც ცხრასი ინგლისელი გყვავს დაპატიმრებული და იმავე დროს აიღებენ სენ-ჟუანს და სენ-მენს; იქ ცხენოსან ჯარს დასტოვებენ. მესამე დღეს დაიძვრის ორი რაზმი, - ერთი ჟუანიდან ბედესკენ, მეორე დინანიდან ბემერელისკენ, რომელიც ბუნებრივ სიმაგრეს წარმოადგენს; ბესერელს ბატარეებით გაამაგრებენ. მეოთხე დღეს რენში შევლენ. რენი - ღია კარია ბრეტანის დასაპყრობად. ვინც რენს აიღებს, მთელ ბრეტანს აიღებს. რაკი რენს აიღებენ, თავისთავად დანებდებიან შატონევი და სენმალო. რენში ერთი მილიონი ფინდიხი გვაქვს და ორმოცდაათი ზარბაზანი სამინდვრო არტილერიით.

- რომლებსაც ჩვენვე დაგვიშენენ, - წაიდუღუნა დანტონმა.

რობესპიერმა განაგრძო: - ვათავებ. რენიდან სამი რაზმი შემოგვესევა ერთდროულად: ერთი ფუჟერისკენ, მეორე ვიტრესკენ, მესამე რედონისკენ. და რადგან ხიდები დანგრეულია, მტერს თან ექნება, - ხომ ნახეთ, რომ ამ მხრივაც კარგად არიან მომზადებულნი, - ფიცრები და ნახიდეები. გზის მაჩვენებელიც მრავალი ეყოლებათ, რომ ფონი უჩვენონ და ისე გადაიყვანონ ცხენოსანი ჯარი. ფუჟერიდან ავრანშისკენ წავლენ, რედონისკენ, ანსენისკენ, ვიტრესკენ. ნანტი დანებდა, ბრესტი დანებდა. რედონიდან გახსნილი გზა აქვთ ვილენისკენ, ფუჟერიდან - ნორმანდიისკენ. ვიტრედან - პარიზისკენ. ორი კვირის შემდეგ სამასი ათასი ყაჩაღი შემოესევა საფრანგეთს და მთელი ბრეტანი საფრანგეთის მეფეს დარჩება.

- ესე იგი ინგლისის მეფეს, - თქვა დანტონმა.

- არა, საფრანგეთის მეფეს.

- და რობესპიერმა განმარტა: - საფრანგეთის მეფე უარესია ჩვენთვის. უცხოელის განდევნას ერთი-ორი კვირა დასჭირდება, და საფრანგეთის მონარქიის დამხობას დასჭირდა თვრამეტი საუკუნე.

დანტონი ისევ დაჯდა. იდაყვებით მაგიდას დაეყრდნო, თავი დაუშვა, ჩაფიქრდა.

- ხომ ხედავთ, რა საშიშ მდგომარეობაში ვართ. ვიდრე შარაგზას აძლევს ინგლისელებს პარიზისკენ.

დანტონმა წამოიწია. თავისი ტლანქი ხელები რუკას დაჰკრა როგორც ბრძმედს, და შეჰყვირა: - რობესპიერ, განა ვერდენი კი შარაგზას არ აძლევდა პრუსიელებს პარიზისკენ?

- მერე რაო?

- მერე ისაო, რომ ინგლისელებსაც ისევე განვდევნით, როგორც პრუსიელები განვდევნით.

და ისევ წამოვარდა დანტონი.

რობესპიერმა თავისი გაყინული ხელი დაადო დანტონის ცხელ მუშტს.

- დანტონ, შამპანი პრუსიელებისკენ არ იყო და ბრეტანი კი ინგლისელებისკენ არის. ვერდენის ასაღებად უცხოელებთან გვექონდა ომი, ვიტრეს ასაღებად სამოქალაქო ომი უნდა დავიწყოთ.

და ცივად, ღრმა რწმენით წაიდუღუნა: - მნიშვნელოვანი განსხვავებაა.

მერე დანტონს მიმართა: - დაბრძანდით, დანტონ. რა დაგიშავათ ამ რუკამ, რომ აგრე დაჰკარით? აი, ინგლისელების გზა პარიზისკენ.

მაგრამ დანტონი თავის ფიქრს გაეტაცა, რუკას არ უყურებდა.

- უცნაურია სწორედ, - წამოიძახა დანტონმა. - განსაცდელს დასავლეთიდან ხედავენ, როდესაც აღმოსავლეთით მოიწევს. რობესპიერ, თანახმა ვარ, რომ ინგლისელი რაღაცას გვიქადის სახიფათოს ოკეანეზე; მაგრამ ნუ დაივიწყებთ, რომ ესპანეთი პირენეიში გვიმზადებს სახიფათოს, იტალია ალპებში, გერმანია რეინზე, და მათთან ერთად დიდი დათვი - რუსი. რობესპიერ, განსაცდელი რგოლია და ჩვენ ამ რგოლში ვართ მომწყვდეული. გარედან კოალიცია, შიგნიდან ლაღატი. სამხრეთით სერვანი უღებს საფრანგეთის კარს ესპანეთის მეფეს; ჩრდილოეთით დუმურიე[26] მტრისკენ გადადის, - მაგრამ ის ყოველთვის ორჭოფობდა და პარიზს უფრო ემუქრებოდა, ვიდრე ჰოლანდიას. ნერვინდის[27] შემდეგ განა სახსენებელია ჟემაპი[28] და ვალმი[29]? ფილოსოფოსი რაბო სენტ-ეტიენი გვღალატობს, როგორც პროტესტანტი და მეფის ერთგულ მონტესკიუსთან აქვს მიწერ-მოწერა. ლაშქარი განახევრებულია. ბატალიონს ვერ ნახავთ, რომ ოთხას კაცზე მეტი ჰყავდეს; მამაცობით განთქმულ დე-პონის ბატალიონში ას ორმოცდაათი კაციღა დარჩენილა. პამარის ბანაკი მივატოვეთ. ჟივეში სულ ხუთასი ტომარა ფქვილიღა გვაქვს. უკან ვიწევთ ლანდოსკენ. კლეზერს საქმეს უჭირვებს ვერმსერი. მაიანსი გამირულად მარცხდება, კონდე ლაჩრულად, ვალანსიენიც აგრეთვე. და მიუხედავად ამისა გამირადა ვხდით ვალანსიენის დამცველს შანსელს, აგრეთვე კონდეს დამცველს, ბებერ ფეროს, და ამ ლაჩრებთან ერთად ვახსენებთ მართლად და გამირს, მაიანსის დამცველ მეუნის. სხვები კი სულ მოღალატენი არიან. დარვილი ექს-ლა-საპელში გვღალატობს, მუტონი - ბრიუსელში, ვალანსი - ბრედაში, ნეუილი - ლიმბურგში, მირანდა - მესტრიშტში. სტენგელი მოღალატეა, ლანუ მოღალატეა, ლიგონიე მოღალატეა, მენუ მოღალატეა, ნდილონი მოღალატეა, - სულ თავლაფდასხმული მოწაფეები დუმურიესი! ჰოდა ჰკუა ვასწავლოთ! ვაჩვენოთ მაგალითი ჩვენებური სასჯელისა! მე საეჭვოდ მიმაჩნია კუსტინის უთავბოლო წიალი; ეჭვი მერევა, რომ კუსტინს მდიდარი ფრანკფურტის ალება უფრო უნდა, ვიდრე ჩვენი გამარჯვებისთვის საჭირო კობლენცის ალება. მართალია, ფრანკფურტს შეუძლია გადაგვიხადოს ომის ხარჯად ოთხი მილიონი, მაგრამ ნუთუ ეგ ფული უფრო საჭიროა, ვიდრე გახიზნული არისტოკრატების ბუნაგის აღმოფხვრა? ღალატი არის, ღალატი! მენიემ თქვენი ჭირი წაიღო ცამეტ ივნისს და დარჩა მარტოდმარტო კლეზერი. და ბრაუნშვეიგი კი ამრავლებს თავის ლაშქარს, წინ მოიწევს და გერმანულ დროშას აფრიალებს მის მიერ აღებულ საფრანგეთის ციხე-სიმაგრეებზე. ევროპის ბედისწერა დღეს ბრანდერბურგის მარკგრაფს[30] დარჩენია და ისიც თავის სამფლობელოს უმატებს ჩვენ პროვინციებს. აი ნახავთ, ბელგიასაც ის დაისაკუთრებს! ისეა ჩვენი საქმე, თითქოს ბერლინისთვის ვიღვწოდეთ, და თუ არა ვიზრუნეთ რა, საფრანგეთის რევოლუცია თუ არგებს ვისმე, მარტო პოტსდამს არგებს, და ერთადერთ შედეგად ფრიდრიხ მეორის პატარა სამფლობელოს გადიდებაღა მოჰყვება. თითქო იმიტომ მოგვეკლას ჩვენი მეფე, რომ გაგვეძლიერებინა მეფე პრუსიისა.

და დანტონს, მრისხანე დანტონს, სიცილი წასკდა.

დანტონის სიცილმა ღიმილი გამოიწვია მარატისა.

- ეგ არის თქვენი! აიხივებთ რასმე და თან გადაჰყვებით ორივე! - დაიწყო მარატმა. - თქვენ, დანტონ, პრუსია, და თქვენ, რობესპიერ, ვანდეა! ახლა მე მომისმინეთ. თქვენ ვერ ხედავთ ნამდვილ საშიშროებას. ჩვენ თუ დაგვლუპავს რამე, კაფე დაგვლუპავს და ქალაქის სათამაშო სახლები. შუაზელის კაფე იაკობინელებისა არის, პატენის კაფე - მეფის მომხრეებისა; რანდე-ვუს კაფე მტერია ეროვნულ გვარდიისა, სენ-მარტენის კაფე - მომხრე ამ გვარდიისა; რეჟანსის კაფე წინააღმდეგია ბრისსოსი, კორაზას კაფე მომხრეა ბრისსოსი; პროკოპის კაფე დიდროსა ჰფიცავს, ჩვენი თეატრის კაფე - ვოლტერს; როტონდის კაფეში ასიგნატებს ფხრეწენ, სენ-მარსოს კაფეები გაცოფებულან; მანურის კაფე ფქვილის საკითხს ამწვავებს; ფუას კაფეში - ჩხუბი და კრივია, პერრონის კაფეში - ფინანსების მონაგარის ბზუილი! აი, რა არის საშიში.

დანტონი აღარ იცინოდა. მარატი სიცილით ამბობდა თავისას. ჯუჯას სიცილი უფრო საზარელია, ვიდრე ბუმბერაზისა.

- რა? დაგვცინით, მარატ? - წაიბუზღუნა დანტონმა.

მარატს მუხლი აუკანკალდა. განთქმული იყო თავის ფილენჯის ქარით. სიცილი გაჰქრობოდა.

- აჰ! ძლივს არა გპოვეთ, მოქალაქე დანტონ! მგონია, თქვენ ბრძანდებოდით, რომ კონვენტში, კრებაზე, „ვიღაც მარატი“ მიწოდეთ. ჰოდა, მიპატიებია! გესმის? საშინელ მდგომარეობაში ვართ! მამ დაგვცინით? და მართლაც, ვინა ვგდივარ? ან რა ვარ? მე ვამხილე შაზო, მე ვამხილე პეტონი, მე ვამხილე კერზენი, მე ვამხილე მორეტონი, მე ვამხილე დუფრიშვალაზე, მე ვამხილე ლიგონი, მე ვამხილე მენუ, მე ვამხილე ბანვილი, მე ვამხილე ჟანსონე, მე ვამხილე ბირონი, მე ვამხილე ლიდონი და შამბონი. მერე? ვტყუოდი, რომ ვამხილე? ავად მოვიქეცე? მე ღალატს ვგრძნობ ხალხის მტერში და სასარგებლოდ მიმაჩნია დროისად ვამხილო მოღალატე, რომ არ განახორციელოს თავისი განზრახვა. მე ჩვეულებადა მაქვს წინადადე ვთქვა ის, რასაც თქვენ ყველანი ნაგვიანევად ბრძანებთ ხოლმე. დიახ, მე ის გახლავართ, ვინც სრული გეგმა მისცა კრებას დამნაშავეთა სასჯელისა. რა გავარიგე აქამდე? მე მოვითხოვე გამოძიება სექციების მოქმედებისა, რომ უფრო დამორჩილებოდნენ რევოლუციის წარმატებას; მე ავასხნევიანე ბეჭედი ოცდათორმეტი გასაუქმებლად ჩამალული საქმისა; მე ჩამოვართმევიანე თვალმარგალიტი, რომელიც როლანისთვის მიებარებინათ დასამალავად; მე დავამტკიცე, რომ ბრისოს ამხანაგებს საზოგადოებრივ განრინების კომიტეტისთვის მიეცათ დაპატიმრების სუფთა ბლანკები; მე აღვნიშნე, რომ ლინდეს მოხსენებაში განზრახ იყო გამოტოვებული ლუი პაკეს დანაშაულებანი; მე ხმა მივეცი ლუი პაკეს ოცდაოთხ საათში სიკვდილით დასჯას; მე ვიცავდი ცილწამებულ მოკონსეილის და რესპუბლიკის ბატალიონს; მე დავუშალე და არ წავაკითხვიანე წერილები ნარბონისა და მალუესი; მე შევიტანე წინადადება, რომ დახმარება აღმოეჩინათ დაჭრილ სალდათებისთვის; მე გავაუქმებინე ექვსის კომისია; მე წინასწარ ვიგრძენი მონსის საქმეში ღალატი დუმურიესი; მე მოვითხოვე, რომ დაეჭირათ ასიათასი კაცი, გახიზნულების ნათესავები და ჰყოლოდათ როგორმე მძევლები იმ კომისრებისა, რომლებიც მტერსა ჰყავს დამწყვედული; მე შევიტანე წინადადება, სამშობლოს მტრად იქნას გამოცხადებული ყველა წარმომადგენელი ხალხისა, ვინც ქალაქიდან გავა; მე ავხადე ნიღაბი როლანდის ამხანაგებს მარსელის არეულობაში; მე მოვითხოვდი, რომ გამოეცხადებინათ, რა ჯილდოს მისცემდნენ, ვინც ფილიპე - ეგალიტეს შვილს ჩაგვიგდებდა ხელში; მე ვიცავდი ბუმოტს; მე მოვითხოვდი ისნარის გადასაყენებლად ყველასაგან ხმამაღლივ თანხმობას, ან უარის თქმას; მე დავადგენინე, რომ პარიზელებმა დიდი ღვაწლი დასდეს სამშობლოს და ამიტომ ლუვემ მასხარა მიწოდა; ფინისტერელები ჩემს განდევნას მოითხოვენ და ქალაქი ლუდენი ჩემს გახიზვნას; ამიენი მოითხოვს - ალიკაპი ამოსდეთო, კობურგი მოითხოვს ჩემს დამწყვედევას, და ლეკუანტპურიავო სთხოვს კონვენტს ჩემს შემლილად გამოცხადებას. ჰოდა, ერთი მითხარით, მოქალაქე დანტონ, რისთვის მომიწვიეთ თქვენ კრებაზედ, თუ არ ჩემი აზრის მოსასმენად? განა მე გეხვეწებოდით, დამიძახეთო? გიჟი კი არა ვარ! ჭირვიით მეჯავრება ფარული მოლაპარაკება იმისთანა კონტრრევოლუციონერებთან, როგორც ბრძანდებით რობესპიერ და თქვენ. მაგრამ სხვას რას უნდა მოელოდეს თქვენგან კაცი? თქვენ ჩემი არა გესმით რა! არც თქვენ და არც რობესპიერს! არც რობესპიერს და არც თქვენ! მამ არა გვეყოლია სახელმწიფო საჭიროებათა შემგნები კაცი? მამ პოლიტიკისა ანბანი უნდა გადაგიშალოთ თქვენ კაცმა, რომ ავი და კარგი გაგარჩევინოთ? აი, რის თქმა მინდოდა თქვენთვის: სცდებით ორივე! განსაცდელი ლონდონში კი არ არის, როგორც გვარწმუნებს რობესპიერი; განსაცდელი ბერლინში კი არ არის, როგორც გვარწმუნებს დანტონი. განსაცდელი პარიზში არის; განსაცდელი მოგველის, რადგან ერთობა არა გვაქვს; ყველა იმას გაიძახის, მე უფლება მაქვს თავისუფლებისაო; ყველა თავისკენ იწევს, როგორც თქვენ ორივე. განსაცდელი მოგველის, რადგან გათახსირებულია გონიერება და გამეფებულია ანარქია წადილისა.

- ანარქიაო! - შეჰყვირა დანტონმა, - მერე ვინ შეჰქმნა ეგ ანარქია, თუ არა თქვენ?

მარატს ჯერ არ გაეთავებინა.

- რობესპიერ, დანტონ! განსაცდელი იფარება იმ კაფეებში, იმ ქაღალდის სათამაშო სახლებში, იმ კლუბებში, რომლითაც სავსეა პარიზი. კლუბი შავებისაო, კლუბი ფედერალისტებისაო, კლუბი ქალებისაო, კლუბი უპარტიოებისაო, რომელიც კლერმონ-ტონნერის დროისა არის და 1790

წლიდან მონარქისტების კლუბად გახდა. მერე სოციალური წრე, გამოგონილი მღვდლის - კლოდ ფომეს მიერ; კლუბი სელისქუდიანებისა, მეგაზეთე პრუდომის[31] მიერ დაარსებული და სხვა მრავალი; თქვენი იაკობინელების კლუბი კი არ ვახსენე, რობესპიერ, და აგრეთვე თქვენი კორდელიერების კლუბი, დანტონ. განსაცდელი მოგველის შიმშილისაგან, რომლის გამო მუშა ბლერმა ქალაქის თვითმმართველობის წინ ფანარის ბოძზე ჩამოხრჩო პურის ვაჭარი ფრანსია დენისი, და იმ სამართლისაგან, რომელმაც მუშა ბლენს ჩამოხრჩობა მიუსაჯა ჩარჩის, ფრანსუა დენის ჩამოხრჩობისთვის, განსაცდელი მოგველის ქალაქის ფულისგან, რომლის ღირებულება უფრო და უფრო მცირდება. ტანპლის ქუჩაზე ვიღაცას ასფრანკიანი ქალაქი გაუვარდა ხელიდან, და ერთმა გამვლელმა, ღარიბმა კაცმა თქვა, - დახრად არა ღირსო. ჩვენი განსაცდელი ჩარჩებია და ჩარზ-ზარაფები. ქალაქის თვითმმართველობის შენობაზე შავი დროშა ააფრიალეთ! დიდი რამ გარბიეთ, სწორედ! ბარონი ტრენკი დაიჭირეთ, - ეგ არა კმარა! თავი უნდა დააგდებინოთ იმ ბებერს, პატიმრების მტანჯველს! თქვენი რევოლუციისადმი სამსახური იმით კმაყოფილდება, რომ თავზე მამულიშვილის გვირგვინს ადგამთ ლიბერტემს, რომელმაც ყემაპში ორმოცდაერთი ჭრილობა მიიღო ხელჩართულ ბრძოლაში, და გვირგვინთან ერთად - ანდრე სენიეს ხოტბა-დიდება! კომედია და ხალხის თვალის ახვევა! მამ პარიზს არ უყურებთ? მამ განსაცდელს სადღაც შორს ეძებთ, როდესაც ახლო გიდევთ ეგ განსაცდელი? ნეტავი, რას გიკეთებთ თქვენი პოლიცია, რობესპიერ? რადგან კარგად ვიცი, თქვენ თქვენი ჯამუშები გყავთ, - პეიანი კომუნაში, კოფინალი რევოლუციურ სასამართლოში, დავიდი საზოგადო უშიშროების კომიტეტში, გუთონი - საზოგადოებრივ განრინების კომიტეტში. ხომ ხედავთ, რომ ჩემთვის დამალული არა არის რა! მამ ესეც იცოდეთ, განსაცდელი თავზე გადგათ, განსაცდელი ფეხქვეშ გიდევთ! ყველგან შეთქმულებაა, შეთქმულება და შეთქმულება! ქუჩაში გამვლელები ერთმანეთს გაზეთებს უთითებენ, - აი, წაიკითხეთო. და რაღაცასაც ანიშნებენ ხმის ამოუღებლად. ექვსი ათასი კაცი არის პარიზში უპასპორტო; უკან დაბრუნებული ემიგრანტები, სალუქები და ხალხის მტრები დამალულნი არიან სარდაფებში, სხვენებზე და პალე-როიალის ტალანებში. რიგში უნდა ჩადგეს კაცი, რომ ლუკმა პური იყიდოს. საწყალი დედაკაცები რომ შეხვდებიან ერთმანეთს, ხელაპყრობილები იმახიან, - როდის გვეღირსება დამშვიდებაო? ხომ სულ კარჩაკეტილები ხართ, როცა საქმე გაქვთ რამე აღმასრულებელ საბჭოში. გინდათ, რომ მარტონი იყვნეთ, თქვენი ნათქვამი არავინ გაიგოს. ყველაფერი ვიცით, რასაც ამბობთ. დასამტკიცებლად, რობესპიერ, აი რა სიტყვით მიმართეთ წუხელის სენ-ჟუსტს: „ბარბარუს ღიპი ებერება და გაქცევას გაუძნელებს“. - ჰოდა, განსაცდელი ყველგან არის, მაგრამ უმთავრესად პარიზში. ყოფილი დიდებულები კბილებს ილესავენ, ვერაგულად, ფარულად; პატრიოტები ფეხშიშველა დადიან. მარტის ცხრას დაჭერილი არისტოკრატები ისევ თავისუფლად დამრწიან. გაბღენძილების ეტლების რაშები, რომლებიც ზარბაზანში უნდა ებნენ ბრძოლის ველზე, ტალახითა გვსვრიან ქუჩაში, ოქროს ფასად იყიდება პური. თეატრებში უზნეო პიესებს თამაშობენ და რობესპიერი გილიოტინაზე აიყვანს დანტონს.

- ეგ არის, დიახ! - წამოიძახა დანტონმა.

რობესპიერი რუკას დაჰყურებდა თავდალუნული.

- თუ გვიხსნის რამე, - წარმოთქვა უცებ მარატმა, - დიქტატორი გვიხსნის. რობესპიერ, ხომ იცით, რომ

- მე დიქტატორი მინდა? - წამოიძახა რობესპიერმა: - ვიცი, მარატ. თქვენ, ან მე.

- მე, ან თქვენ. - თქვა მარატმა.

- დიქტატორიო? ეგ არის, დიახ! - წაიდუღუნა წარბშეჭმუხვნილმა დანტონმა.

მარატმა თვალი შეასწრო.

- აი, ინებეთ, ერთხელ კიდევ ვცდი შეთანხმებას. უნდა მოვრიგდეთ როგორმე. თვით მდგომარეობა გვავალებს ამას. ხომ მოვახერხებთ და შევთანხმდით მაისის ოცდათერთმეტისთვის?[32] ჩვენი შეთანხმება და ერთობა უფრო დიდი საკითხია, ვიდრე ჟირონდიზმი, რომელიც წვრილმანი ნაწილია უმთავრეს საკითხისა. მართალი არის თქვენი ნათქვამი; მაგრამ მართალი, ნამდვილი და ჭეშმარიტია ის, რასაც მე გეუბნებით: სამხრეთით - ფედერალიზმი, დასავლეთით მეფობის აღდგენა, პარიზში კონვენტის და კომუნის ბრძოლა. საზღვრებზე კუსტინის უკან დახვევა და დუმურიეს ღალატი. ეს ყველაფერი უტყუარი ნიშანია

ჩვენი რღვევის და უთანხმოებისა. ჩვენ თუ გვიხსნის რამე, ერთობა. მხოლოდ ერთობა! ოღონდ დავჩქარდეთ! პარიზმა ხელთ უნდა იგდოს რევოლუციის გამგებლობა. ერთი საათითაც რომ დავიგვიანოთ, ვანდეელები შეიძლება ორლეანს დაეპატრონონ და პრუსიელები - პარიზს. ამას თქვენ გითმობთ, დანტონ, და თქვენ გიძღვნი, რობესპიერ. ვიკისროთ დიქტატორობა. ჩვენ სამნი, ჩვენა ვართ რევოლუციის წარმომადგენელები. ჩვენა ვართ სამი თავი ცერბერისა. ამ სამ თავთაგან ერთი ლაპარაკობს, ეს თქვენა, რობესპიერ; მეორე გრგვინავს, ეს თქვენ, დანტონ...

- მესამე ჰკბენს, - გააწყვეტინა სიტყვა დანტონმა. - ეს თქვენა, მარატ.

- სამივე ჰკბენს, - თქვა რობესპიერმა.

დუმილი ჩამოვარდა ცოტა ხანს, და მერე კვლავ დაიწყო ბრაზიანი კამათი.

- ერთი მითხარით, მარატ... ჯერ ერთმანეთის გაცნობა და მერე ქორწინებაო. საიდან იცით, როდის და რა ვუთხარ სენ-ჟუსტს?

- ეგ ჩემი საქმეა.

- მარატ!

- მე ვალდებული ვარ ყველაფერი ვიცოდე და როგორ ვახერხებ ამას, ეგ ჩემი საქმეა.

- მარატ!

- უნდა ვიცოდე ყველაფერი და ვიცი.

- მარატ!

- რობესპიერ! მე ვიცი, რა უთხარით სენ-ჟუსტს, როგორადაც ისიც ვიცი, რაც დანტონმა უთხრა ლავრუსს. ვიცი, რა არის თეატენის ქუჩაზე ლაბრიფის სასახლე, სადაც იკრიბებიან ემიგრანტების ლამაზი ქალები. ვიცი, რა ხდება ვალმრანჟის სახლში, - ფოსტის ყოფილ მოხელის სახლში, - სადაც წინათ მორი და კაზალე დაიარებოდნენ, და მერე სიეისი და ვერნიო, და სადაც ამჟამად კვირაში ერთხელ იკრიბებიან...

ამ სიტყვების წარმოთქმის დროს მარატმა დანტონს გადახედა.

დანტონმა შეჰყვირა: - საშინელება მოხდებოდა, მე რომ ცოტა რამ უფლება მქონოდა!

მარატმა განაგრძო: - ვიცი თქვენი ყველა სიტყვა, რობესპიერ, როგორც ვიცოდი და ვიცი ყოველივე, რაც ხდებოდა ტანპლის ციხეში, როდესაც იქ ასუქებდნენ ლუი XVI; ისე ასუქებდნენ, რომ ერთ თვეში, სექტემბერში, მგელმა, ძუკნა მგელმა და მგლის ლეკვებმა ოთხმოცდაექვსი კალათი ატამი შეჭამეს, იმ დროს, როდესაც ხალხი შიმშილით იხოცებოდა. ვიცი ეს ყველაფერი, როგორც ვიცი, რომ როლანი იმალებოდა ლაგარპის ქუჩის ერთ უკანა ეზოს სახლში; როგორც ვიცი, რომ თოთხმეტ ივლისს[33] შუბოსნებს ჰერცოგ დ-ორლეანის მჭედელმა გაუკეთა ექვსასი შუბი; როგორც ვიცი, რა ხდება სილერის საყვარელ ქალბატონ სენტ-ილერის სახლში; მეჯლისის დღეს თვითონ ბებერი სილერი წმინდავს ცარცით ყვითელ დარბაზის პარკეტს, ნევდე-მატურენის ქუჩაში; ბიზო და კერზენი სადილად ეწვეოდნენ ხოლმე; სალდენი იქ იყო სადილად ოცდაშვიდს, ერთად... ვისთან, თუ იცით, რობესპიერ? ერთად თქვენ მეგობარ ლასურსთან.

- ჭორები, - წაიბუტბუტა რობესპიერმა, - ლასურსი ჩემი მეგობარი არ არის.

და დაუმატა დაფიქრებულმა: - და ამასობაში თვრამეტი ქარხანაა ლონდონში და ბეჭდავს და ბეჭდავს ყალბ ასიგნატებს!

მარატი კი თავისას არ იშლიდა და დამშვიდებით, მაგრამ ხმის ოდნავ კანკალით, რაც საშინელი იყო, მიმართა რობესპიერს: - თქვენ ხართ იმედი დარბაისლებისა. ჰოდა, აკი ვამბობ, ყველაფერი ვიცი მიუხედავად იმისა, რომ სენ-ჟუსტის სიტყვით, ეს არის სახელმწიფოს საიდუმლოება.

მარატმა გამოთქმით ხაზი გაუსვა ამ სიტყვებს, გადახედა რობესპიერს და დაუმატა: - ვიცი, რას ლაპარაკობენ თქვენსა, რობესპიერ, სუფრაზე იმ დღეს, როდესაც ლეზა მოიწვევს ხოლმე სადილად დავიდს, რომ ასიამოვნოს თავის დანიშნულს, ელისაბედ დუპლესის, მომავალში თქვენი ცოლისდის სამზარეულო ხელოვნებით. მე ვარ ყოველად მხილველი თვალი ხალხისა და ყველაფერს ვხედავ ჩემი სარდაფის ძირიდან. დიახ, ყველაფერს ვხედავ! დიახ, ყველაფერი მესმის და ყველაფერი ვიცი! თქვენ წვრილმანითაც კმაყოფილი ხართ. თქვენ თაყვანისმცემელი ხართ თქვენი თავისა. რობესპიერი ტკბება მით, რომ მას გუნდრუკს უკმევს შალაბრის ქალი, ქალი იმ მარკიზ შალაბრისა, რომელიც ქალადს ეთამაშებოდა ლუი XV დამიენის დასჯის სადამოს. დიახ, ძალიან მაღლა ვიწვევთ თავს. სენ-ჟუსტი აღარც კი ჩანს თავის საყელოში! ლეჟანდრი ახალ არისტოკრატიაში მიძვრება, - საგანგებო პერანგი და თეთრი ჟილეტი, ზედ კოხტა ჟაბო, რომ ხსენებაც კი აღარ იყოს იმის მუშური კურტანისა. რობესპიერსა ჰგონია, რომ ისტორია აღნიშნავს იმის ზეთისხილისფერ სერთუკს, რომელიც დამფუძნებელ კრებაში ეცვა, და ლურჯი ფერისას, რომლითაც კონვენტში დაიარება. თავისი სურათები უკიდია ოთახის ყველა კედლებზე.

რობესპიერმა შეაწყვეტინა უფრო მშვიდი ხმით, ვიდრე მარატი ამბობდა: - თქვენა, მარატ, ტულეტის ოთხშიც კი გიკიდიათ თქვენი სურათი.

და ამგვარად, უბრალო ბაასის კილოთი განაგრძეს კამათი, რაც უფრო ამწვავებდა პასუხის სიმკაცრეს და მუქარას რაღაც ირონიას უმატებდა.

- რობესპიერ, თქვენ „კაცობრიობის დონ-კიხოტები“ უწოდებთ იმათ, ვისაც მეფის ტახტის დამხობა უნდოდა.

- თქვენ, მარატ, ოთხი აგვისტოს[34] შემდეგ „ხალხის მეგობრის“ ხუთას ორმოცდამეცხრამეტე ნომერში, - დიახ, მე დავიხსომე ეს რიცხვი, რადგან ძალიან სასარგებლოა ამეების ხსოვნა, თქვენ მოითხოვდით, რომ დიდებულთათვის აღედგინათ მათი წოდება. თქვენ წერდით: „ჰერცოგი ყოველთვის ჰერცოგად დარჩება“.

- რობესპიერ, შვიდ დეკემბერს თქვენ გამოხვედით როლანის ცოლის დამცველად ვიარის წინააღმდეგ.

- სწორედ ისევე, როგორც ჩემი ძმა გამოვიდა, მარატ, თქვენ დამცველად იაკობინელების კლუბში. რა მნიშვნელობა აქვს მაგას? არავითარი.

- რობესპიერ, ტულიერიში ერთი ოთახი ვიცი, რომელშიც თქვენ შესჩვილეთ გარას, „გული გამიწყალა ამ რევოლუციამა“.

- მარატ, აი აჟ, ამ ოთახში იყო, ოქტომბრის ოცდაცხრას, თქვენ რომ გადაჰკოცნეთ ბარბარუ.

- რობესპიერ, თქვენ უთხარით ბუზოს: „რესპუბლიკა? რა არის რესპუბლიკა?“

- მარატ, აი, ამ ოთახში მოგყავდათ თქვენ საუზმეზე დაპატიჟებული სამ- სამი მარსელელი ფედერალისტი.

- რობესპიერ, თქვენ ყოველთვის ერთი მოედნის მუშა გახლავთ კეტით შეიარაღებული.

- თქვენა, მარატ, აგვისტოს ათის[35] წინა სადამოს ბუზოსა სთხოვეთ დახმარება, რომ მარსელში გაპარულიყავით მეჯინიბის ტანისამოსით.

- სექტემბერში რომ ხალხის მტრებს ვხოცავდით[36], თქვენ დამალული იყავით, რობესპიერ.

- თქვენ კი ხალხს ეჩვენებოდით, მარატ.

- რობესპიერ, თქვენ მიწაზე დაანარცხეთ წითელი ქუდი.

- დიახ, როდესაც ქვეყნის მოღალატემ დაიხურა წითელი ქუდი. რაც მოუხდებდა დუმურიეს, შეარცხვენს რობესპიერს.

- რობესპიერ, შატოვიეს სალდათების გავლის დროს, თქვენ ნება არ მიეცით, რომ ლუი XVI-სათვის თავზე რიდე დაეფარებინათ.

- მე უკეთ მოვიქეცე: რიდე არ დავაფარე და თავი გავაგდებინე.

დანტონი ჩაერია, მაგრამ ცეცხლში ნავთის ჩასხმა იყო მისი სიტყვა.

- რობესპიერ, მარატ! დამშვიდდით!

მარატს შეურაცხყოფად მიაჩნდა თავის სახელის ვისიმე შემდეგ ხსენება და დანტონისკენ მიბრუნდა: - დანტონს რაღა უნდა?

დანტონი წამოხტა.

- როგორ თუ რა უნდა? დანტონს ის უნდა რომ ძმა არ შემოაკვდეს ძმას! რომ ერთმანეთს არ ებრძოდეს ორი მოღვაწე, რომლებიც ხალხის კეთილდღეობას ემსახურებიან. უცხოელებთან და სამოქალაქო ომიც გვეყოფა, და დავიღუპებით, თუ ერთმანეთს ავუტეხეთ ომი. მე მოვახდინე რევოლუცია და არ მინდა, რომ წაახდინონ. აი, რა მინდა და რად ვერევი თქვენ კამათში.

მარატმა ხმის აუმაღლებლივ გასცა პასუხი: - თქვენ თქვენი საქმეც ბევრი გაქვთ. ის გირჩევნიათ, ანგარიში წარმოადგინოთ.

- ანგარიში წარმოადგინო? - შეჰყვირა დანტონმა, - წადით და ანგარიში მოსთხოვეთ არგონის მთებსა და ველებს, გათავისუფლებულ შამპანს. საფრანგეთთან შემოერთებულ ბელგიას, ჩვენს ლაშქარს, რომელთანაც უკვე ოთხჯერ ვიყავ ბრძოლაში თავგანწირული! წადი და მოსთხოვე ანგარიში რევოლუციის მოედანს, ოცდაერთ იანვრის ეშაფოტს, მიწასთან გასწორებულ მეფის ტახტს. დაქვრივებულ გილიოტინას...

მარატმა წაართვა სიტყვა: - ქალწულია გილიოტინა! ზედა წვანან , მაგრამ კი არ ანაყოფიერებენ.

- თქვენ რა იცით? - შეუტია დანტონმა. - მე გავანაყოფიერებ!

- ვნახოთ, - უპასუხა მარატმა.

და გაიცინა.

დანტონმა დაინახა.

- მარატ, - შეჰყვირა გაბრაზებით დანტონმა, - თქვენ ფარულად მოქმედებთ, მე კი ყველას დასანახად, გარეთ ჰაერზე და სინათლეზე. ჭირივით მძაგს ქვემძრომული ცხოვრება. მატლი კი არა ვარ, რომ ყველას ვემალეობდე. თქვენ ჯურღმულში ცხოვრობთ, მე ქუჩაში. თქვენ გულდახშული ხართ, ხმას არავის გასცემთ, მე კი ხალხში ვარ და ყველას შეუძლია ჩემი ნახვა და, თუ უნდა, ჩემთან ბაასიც.

- კოხტა ბიჭო, ერთ წამს ჩემთან ვერ ამოხვალ? - წარმოთქვა მარატმა ქალის ხმით.

მერე შეიკავა სიცილი და გადაჭრით უთხრა: - დანტონ, წარმოადგინეთ ანგარიში ოცდაცამეტი ათასისა, მონმორენმა რომ მოგცათ მეფის წყალობით, ვითომდა შატლეში პროკურორის თანამდებობის ასანაზღაურებლად.

- მე წინ ვუძღოდი თოთხმეტ ივლისს, მე ავადვინე ხალხს ბასტილიის ციხე, - თქვა მედიდურად დანტონმა.

- მეფის ავეჯი? ტახტის თვალ- მარგალიტი?

- მე გადმოვათრიე ლუი XVI ვერსალიდან პარიზში.

- და თქვენი ალტერეგოს ლაკრუას ქურდობა ბელგიაში?

- მე მოგიძღვენით ოცი ივნისი[37].

- მონტანსიეს რომ ფულები ჩაუჩხრიალეს?
- მე დავაბრუნებინე ხალხს გაპარული მეფე.
- ოპერის დარბაზი, თქვენგან მიღებული ფულით რომ ააშენეს.
- პარიზელ ხალხს მე შევუძინე იარაღი.
- ასი ათასი ლივრი მართლმსაჯულების საიდუმლო თანხიდან?
- მე დავაჭერინე ხალხს მეფე და გამოვაცხადე მეფობის მოსპობა.
- და ორი მილიონი საერო კრების საიდუმლო დანახარჯი? მეოთხედი ხომ თქვენ მიიღეთ?
- საფრანგეთზე მომავალი მტერი შევაყენე და გზა შევუკარ.
- უნამუსო! - წამოიძახა მარატმა.

გაცოფებული წამოვარდა დანტონი.

- დიახ, კახა გოგო ვარ! გავყიდე ჩემი ტანი, მაგრამ ქვეყანა კი გადავარჩინე.

რობესპიერი ფრჩხილებს იკვნეტდა. არც სიცილი შეეძლო, არც ღიმილი. სიცილი დანტონისა იყო ჭექა-ქუხილი, და ღიმილი მარატისა იყო წვერმახვილი ნესტარი. რობესპიერს არც ერთი გააჩნდა, არც მეორე.

დანტონი გრგვინავდა: - მე ოკვანე ვარ! მეცა მაქვს ოკვანური მოქცევა და უკუქცევა. უკუქცევის დროს ჩანს ხოლმე ჩემი მეჩეჩი და მოქცევის დროს ძლევაძმოსილი ჩემი ტალღები.

- მარტოოდენ ქაფი, - დაიძახა მარატმა.

- გრგვინვა და გრიალი, - უპასუხა დანტონმა. დანტონთან ერთად მარატიც წამოვარდა. ისიც გაცოფებული იყო. გველხოკერა უცბად გველეშაპად გადაქცეულიყო.

- აჰ! - ყვიროდა მარატი, - აჰ, რობესპიერი! აჰ, დანტონ! მაშ არა გნებავთ ჩემი მოსმენა?! ჰოდა, ამას ხომ მომისმენთ! წასულია თქვენი საქმე! გაუვალ ზღუდესთან მიგიყვანთ თქვენი პოლიტიკა და ველარას გააწყობთ, ძალიანაც რომ ახალოთ თავი. გასავალი აღარსად გექნებათ! თქვენ ისე იქცევით, რომ ყველგან დაკეტილი დაგხვდებათ კარი, გარდა საფლავისა.

- ჩვენი დიდებაც ეგ არის, - უთხრა დანტონმა.

და მხრები აიჩეჩა.

მარატი კი აღარ იშლიდა: - ფრთხილად, დანტონ! ვერნიოსაც დიდი პირი ჰქონდა შენსავით, მსხვილი ლაში და შმაგი თვალ-წარბი; ისიც აგრეთვე იყო დაკენკილი, როგორც მირაზო და შენა, მაგრამ მაისის ოცდათერთმეტს ვერ გადაარჩინა ამ სილამაზემ. აჰ, მხრები აიჩეჩე?! მხრების აჩეჩა ხანდახან თავის მოჭრას მოასწავებს. გესმის, დანტონ? შენი ღრიალი, შენი გახსნილი საკინძე, შენი რბილი წაღები, შენი პატარა ვახშმები და შენი დიდრონი ჯიბეები ლუიზეტას ჩაჰბარდება და იმასლა გაახარებს.

გილიოტინას ლუიზეტას ეძახდა მარატი, როცა ალერსით იხსენიებდა.

და ახლა რობესპიერს მიუბრუნდა: - რაც შეგეხება შენ, რობესპიერი, შენ ზომიერი ხარ, მაგრამ ეგ ზომიერება ვერას გიშველის. აგრე, ჩემო რობესპიერი, დაიყარე ეგ პუდრი, კოხტად მოირთე თავი, იყავ ემაგრე სალუქი, მორთულ-მოკაზმული მშვენიერ პერანგებით, დახუჭუჭებულ თმით, მაგრამ მაინც ვერ ასცდები გრევის მოედანს. წაიკითხე ბრაუნშვეიგის განცხადება. შენც ისეთივე მკვლელი ხარ მეფისა, როგორც დამიენი. იყავ კოხტად- კოპწიად, რადგან მალე მიგაბრძანებენ გულწარმტაც ლუიზეტასთან.

- კობლენცს იმეორებ. - წარმოსთქვა რობესპიერმა.

- მე არაფერს ვიმეორებ, რობესპიერ, მე ხმა ვარ ხალხისა. აჰ, თქვენ ყმაწვილები ხართ, განა? რამდენი წლისა ხართ, დანტონ? ოცდათოთხმეტისა? რამდენი წლისა ხარ, რობესპიერ? ოცდაცამეტისა! ჰოდა, მე, მე მარად ცოცხალი ვიყავ; მე ვარ ძველი ტანჯვა ხალხისა, მე ექვსი ათასი წლისა ვარ.

- მართალს ამბობ, - უთხრა დანტონმა, - ამ ექვსი ათასი წლის განმავლობაში კაინი სუფევს მძულვარებაში, როგორადაც ჯოჯო კლდეში. კლდე რომ გასკდება, კაინი გამოვარდება და ხალხში ჩაერევა მარატად.

- დანტონ! - შეჰყვირა მარატმა და სისხლი აუვარდა თავში.

- რაო? რა გნებავთ? - შეუტია დანტონმა.

ასე ლაპარაკობდა ეს სამი მძლავრი მოღვაწე; ჭექა და ქუხილი ჩხუბობდნენ ერთმანეთში.

III. შიდაძარღვების თრთოლა

სამივე ჩაჩუმდა ცოტა ხანს. თავის ფიქრებს გაჰყვნენ ეს ბუმბერაზები.

ლომი ლომია, მაგრამ მაინც ერიდება გველს. რობესპიერი მთლად ფერმიხდილი იჯდა და დანტონი აწითლებული. ორივე შეთრთოლდნენ ერთწამს. თვალი ჩაუკრა მარატს; სიმშვიდე, მედიდური სიმშვიდეა მოჩანდა ამ მრისხანეთათვისაც მრისხანე სახეზე.

დანტონი დამარცხებულად გრძნობდა თავს, მაგრამ არ უნდოდა დანებება და თქვა: - მარატი ძალიან გაჰყვირის - დიქტატურა და ერთობაო და ნამდვილად კი რღვევის და შუღლის მეტი არა შეუძლია რა.

რობესპიერმაც როგორც იყო გააღო მაგრად მოკუმული პირი და დაუმატა: - მე ანაქარსის კლოტისის[38] აზრისა ვარ: არც როლანი, არც მარატი.

- მე კიდევ ჩემსას ვიმეორებ, - თქვა მარატმა, - არც დანტონი, არც რობესპიერი.

თვალი გადაავლო ორივეს და დაუმატა: - ნება მიბოძეთ, პატარა რჩევა მოგცეთ, დანტონ. ვიცი, რომ გიყვართ. ვიცი, რომ აპირებთ მეორედ ცოლის შერთვას. ჰოდა, ნუღარ ჩაერევით პოლიტიკაში, ჰკუაზე მოდით.

კარისკენ გადასდგა ერთი ნაბიჯი, წასვლას აპირებდა, და გამოეთხოვა მუქარით სავსე სიტყვებით: - ნახვამდის, ბატონებო!

თრთოლა მოერიათ დანტონს და რობესპიერს.

ამ დროს ვიღაცის ხმა გაისმა კარის მხრიდან.

- სცდები, მარატ.

სამნივ კარისკენ მიბრუნდნენ. იმ დროს, როდესაც ბრაზმორეული ლაპარაკობდა მარატი, ვიღაც შემოსულიყო ოთახში მათ შეუმჩნევლად.

- შენა ხარ, მოქალაქე სიმურდენ? - მიმართა მარატმა, - გამარჯვება შენი!

მართლა სიმურდენი იყო.

- მე ვარ, და ვიმეორებ, სცდები, მარატ.

მარატი გამწვანდა; ასე მოუვიდოდა ხოლმე ფერმიხდილს.

- შენ სასარგებლო ხარ, რობესპიერი და დანტონი კი საჭირონი. რას ემუქრები? ერთობა, ერთობა, ამხანაგებო! ხალხი მოითხოვს ჩვენს ერთობას.

ისეთი გავლენა იქონია სიმურდენის შემოსვლამ, თითქო ცეცხლს წყალი გადაასხესო; და როგორც უცხოს შემოსვლამ, როდესაც ჩხუბია ოჯახში, უცბად დაამშვიდა მოქალაქენი, გარეგნულად მაინც თუ გულში არა.

სიმურდენი მაგიდასთან მივიდა.

დანტონი და რობესპიერი იცნობდნენ სიმურდენს. ხშირად შეუნიშნავთ კონვენტში, ხალხისთვის დანიშნულ ტალანში, ეს ძლიერი უცნობი კაცი, რომელსაც სალამს აძლევდა ხალხი. რობესპიერმა მაინც კითხვით მიმართა: - აქ როგორ მოხვედით, მოქალაქე?

- ევეშელი არის, - უპასუხა მარატმა იმისთანა ხმით, რომ შიგ პატარა მორჩილებაც მოისმოდა.

მარატი არაფრად აგდებდა კონვენტს, წინ უძღოდა კომუნას და ეშინოდა ევეშისა.

ეს კანონია.

მირაბო გრძნობს, რომ სადღაც სიღრმეში, იძვრის და ღონეს იკრებს რობესპიერი; რობესპიერი გრძნობს მარატის მოძრაობას, მარატი ჰებერტისას, ჰებერტი[39] ბაბეფისას[40]. მანამ უძრავად არის ფეხქვეშ ნიადაგი, თამამად იღწვის პოლიტიკის მოღვაწე; მაგრამ რაც უნდა დიდი რევოლუციონერი იყოს კაცი, მაინც მიწაზე უდგას ფეხი და ჰკარგავს თავის სიმშვიდეს, როგორც კი იგრძნობს ფეხქვეშ იმ ნიადაგის რყევას, რომელსაც თვითონ ამაგრებს.

განსხვავება უნდა ედვას პირად - კუჭით და ჯიბით გამოწვეულ მოღვაწეობს, და იმ მოღვაწეობას, რომელიც მარტოოდენ პრინციპით არის გამოწვეული. პირველთან ბრძოლა, მეორეს - დახმარება, აი სად გამოჩნდება რევოლუციონერის გენიოსობა და სათნოება.

დანტონმა ქედმოხრილი ნახა მარატი.

- ოჰ, ჩვენი მოქალაქე სიმურდენი, - თქვა დანტონმა და ხელი ჩამოართვა. მერე დაუმატა: - მართლა და სწორედ დროზე შემოგვესწრო ეს დალოცვილი. ავუხსნათ მდგომარეობა მოქალაქე სიმურდენს. მე მთიელებს წარმოვადგენ, რობესპიერი წარმოადგენს კომიტეტს საზოგადოებრივი განრიგებისა, მარატი წარმოადგენს კომუნას, სიმურდენი წარმოადგენს ევეშს. ჩვენ ვერ შევთანხმდებით. იქნება სიმურდენმა თქვას რამე და ჩვენც მივხმართ.

- ძალიან კარგი, - თქვა თავმდაბლად სიმურდენმა, - რაშია საქმე?

- ვანდეაში, - უპასუხა რობესპიერმა.

- ვანდეაში, - გაიმეორა სიმურდენმა. - დიდ უბედურებას გვიქადის ვანდეა. თუ დამარცხდა და ჩაიშალა რევოლუცია, ამის მიზეზი ვანდეა იქნება. ჩვენი ვანდეა უფრო საშინელია, ვიდრე ათი გერმანია. თუ გნებავთ, რომ ცოცხალი დარჩეს საფრანგეთი, ანდერმი უნდა ავუგოთ ვანდეას.

ამ სიტყვებით მოიგო გული რობესპიერისა.

იმან კი მაინც შემდეგი კითხვით მიმართა სიმურდენს: - თქვენ ყოფილი მღვდელი ხართ?

მღვდლის იერი არ გამოეპარა რობესპიერს. იგი ადვილად ამჩნევდა სხვებში იმას, რაც თვითონ ჰქონდა გულში ჩამალული.

სიმურდენმა უპასუხა: - დიახ, მღვდლად ვიყავ.

- მაგას რა მნიშვნელობა აქვს? - შეჰყვირა დანტონმა, - თუ კარგი არის, მღვდელიც ისეთივე კარგია, როგორც სხვა ერისკაცი. რევოლუციის დროს მღვდლები მოქალაქეებად გადაიქცევიან, როგორც ზარები ფულად და ზარბაზნებად. დანაჟ მღვდელია, დონაჟ მღვდელია, თომა ლინდე ეპისკოპოსია დ-ვერეისა. რობესპიერ კონვენტში თქვენ გვერდით უზიხართ მასსიეს, ბოველ ეპისკოპოსს. ეპისკოპოსის მოადგილე ვოჟუა[41] ათ აგვისტოს აჯანყების კომიტეტის წევრი იყო. შაბო ბერი არის, კაპუცინი. ბერი ჟერლის წინადადებით გაიფიცა საერო კრება ოც ივნისს 1789 წ. - არ დავიშლებით, ვიდრე კონსტიტუციას არ შევადგენთო. მღვდელი ოდრანის რჩევით იქმნა გამოცხადებული საერო კრება მეტი უფლებებით აღჭურვილად, ვიდრე მეფე. მღვდელმა გუტმა

მოსთხოვა კანონმდებელ კრებას - ლუი XVI-ის ტახტს ბალდახინი ახსენითო. მღვდელმა გრეგუარმა გამოიწვია გაუქმება მეფობისა.

- რომელსაც მხარი დაუჭირა მასხარა კოღლო დ-ებრუამ. - წამოიძახა მარატმა. - ამ ორმა კაცმა დაამხო მეფობა: მღვდელმა ტახტი დაანგრია, მსახიობმა მეფე წააქცია.

- ძალიან კარგი, - დაეთანხმა სიმურდენი. - მაგრამ რა მოხდა, რას შვრება თქვენი ვანდეა?

რობესპიერმა უპასუხა: - რას შვრება და, მხედართმთავარი ჰყავს უკვე და საშინელებას გვიქადის.

- ვინ არის ეგ მხედართმთავარი, მოქალაქე რობესპიერ?

- ყოფილი მარკიზი, დე-ლანტენაკი, რომელსაც ბრეტანელ პრინცად მოაქვს თავი.

სიმურდენი შეინძრა.

- ვიცნობ. მღვდლად ვიყავ იმასთან.

ცოტა ხნის ფიქრის შემდეგ დაუმატა: - ქალების მოტრფიალე იყო, ვიდრე ხმაღს აიღებდა.

- როგორც ბირონი, რომელიც ლოზენს არ დაუვარდებოდა, - თქვა დანტონმა.

სიმურდენი ჩაფიქრებული იყო და ისიც დაეთანხმა: - სიამოვნების კაცი იყო ჩემ დროს. დღეს საშინელი იქნება.

- საზარელი, - დაეთანხმა რობესპიერი. - სოფლებსა სწავს, დაჭრილებს ხოცავს, ტყვეებსა ხვრეტს, ქალებსაც იმასთან ერთად.

- ქალებსაო?

- დიახ, ამას წინათ სხვებთან ერთად დედაკაცი დაახვრეტინა, სამი შვილის დედა. ბავშვებისა აღარა იცინა რა. და გარდა ამის გამოცდილი მხედარია, კარგად იცის ომი.

- მართალია, დაემოწმა სიმურდენი. - ჰანოვერში იყო ჯარში და სალდათები ამბობდნენ: - იქ, მაღლა რიშელიე და ჩვენთან დაბლა ლანტენაკიო! - ნამდვილი გენერალი ამ ომში ლანტენაკი იყო, თქვენ დიუსოლსა ჰკითხეთ, ის გეტყვით დაწვრილებით.

რობესპიერი დაფიქრებული იყო ცოტა ხანს, მერე ისევ სიმურდენს მიუბრუნდა: - ჰოდა, მოქალაქე სიმურდენ, ეგ კაცი ვანდეაში არის.

- დიდი ხანია?

- სამი კვირაა.

- კანონის გარეშე გამოვაცხადოთ.

- გამოცხადებულია.

- ჯილდო დავუნიშნოთ მის მკვლელს.

- დანიშნულია.

- ჯილდო აღვუთქვათ, ვინც დაიჭერს. დიდი ფული შევთავაზოთ.

- ჯილდოც არის.

- ასიგნატებით კი არა...

- უკვე არის.

- სულ ოქრო?

- დიახ, ოქრო.
- და მერე გილიოტინაზე ავიყვანოთ.
- ეგ ხომ აგრე იქნება.

ვინ იქნება ამის აღმასრულებელი?

- თქვენ.
- მე?
- დიახ, თქვენ იქნებით ვანდეაში საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტის მიერ სრული უფლებით აღჭურვილი.
- თანახმა ვარ, - თქვა სიმურდენმა.

ჩქარი ამორჩევა უყვარდა რობესპიერს, - სახელმწიფო კაცის თვისება. მის წინ დალაგებული ქაღალდებიდან ერთი თაბახი თეთრი ქაღალდი ამოიღო, რომელსაც ზემოდან დაბეჭდილი ჰქონდა სიტყვები: „საფრანგეთის რესპუბლიკა, ერთი და განუყოფელი. კომიტეტი საზოგადოებრივი განრინებისა“.

სიმურდენმა გაიმეორა: - დიახ, თანახმა ვარ. საშინელი საშინელის წინააღმდეგ, ლანტენაკი სისხლით გაუმამღარია, მეც ისევე მოვიქცევი. ან მე და ან ის ამ ომში! ამ მტერს ჩამოვაცლი რესპუბლიკას, თუ ღმერთი შემეწია.

- გაჩუმდა, მერე ბოდიშით თქვა: - მღვდელი ვიყავ, მაგრამ სულერთია. მე მწამს ღმერთი.
- დაბერდა ღმერთი! - უთხრა დანტონმა
- მე მწამს, თქვა მშვიდად სიმურდენმა.

თანხმობის ნიშნად თავი დაუქნია რობესპიერმა.

სიმურდენმა ჰკითხა: - ვისთან ვიქნები წარმომადგენლად გაგზავნილი?

რობესპიერმა უპასუხა: - ლანტენაკთან საბრძოლად გაგზავნილ მოწინავე ჯარის მხედართმთავართან. ოღონდ ეხლავე გაფრთხილებთ, - დიდებულის შთამომავალი არის.

დანტონმა შეჰყვირა: - რით ვერ გაიგეთ, რომ აღარ არის დიდებულება! რას ჩასციებიხართ წარსულს! დიდებულის შთამომავალი არის! მერე? დიდებულსაც ის მოუვა, რაც მღვდელს, - გარდაქმნა და აწინდელის შეგუება, თუ კარგია, საუცხოოა. დიდებულება ცრუმორწმუნეობადა დაარჩენილა და საჭიროა არა მარტო ავს, კარგსაც ვხედავდეთ ამ სიტყვებში. რობესპიერ, განა სენ-ჟუსტი დიდებული არ არის? სახელს უყურეთ თქვენ, - ფლორელ დე-სენ-ჟუსტ. ანაქარსის კლოოტსი ბარონი არის. ჩვენი მეგობარი შარლ ჰესი, რომელიც ერთ კრებას არ დააკლდება კორდელიერებისას, პრინცი არის და მმა ჰეეს-როტენბურგის მეფისა. მონტო, გულითადი მეგობარი მარატისა, არის მარკიზი დე- მონტო. რევოლუციურ სასამართლოებში მსაჯული გყავთ ერთი, ყოფილი მღვდელი, ვილაგი, და ერთი კიდევ დიდებული, ლერუა, მარკიზი დე- მონფლაბერი - ორივე ერთგული მოღვაწენი.

- ნურც რევოლუციურ სასამართლოს თავმჯდომარეს დაივიწყებთ, - მოაგონა რობესპიერმა.
- ანტონელს?
- რომელიც მარკიზ ანტონელია, - თქვა რობესპიერმა.

ისევ დანტონმა განაგრძო: - დიდებულთაგანი არ იყო დამპიერი, რომ რევოლუციისათვის გასწირა თავი? ან ბორეპერი, რომელმაც თავი მოიკლა და პრუსიელებს კი არ გაუღო ვერდენის კარი?

- და მიუხედავად მაგისა, - წაიბუზღუნა მარატმა, - კონდორსემ რომ თქვა - „გრაკები დიდებულნი იყვნენო“, - დანტონმა დაუყვირა: „ყველა დიდებული მოღალატეა, მირაბოდან რომ დავიწყოთ, შენამდე შიგ ჩართვითაო“!

სიმურდენის ხმა გაისმა მშვიდი, ოდნავ ამაღლებული: - მოქალაქე დანტონ, მოქალაქე რობესპიერ, იქნება მართალიც იყვნეთ, რომ ასე ნდობით უყურებთ დიდებულთ. მაგრამ ხალხი კი უნდილად ექცევა და არცა სცდება, რომ ასე იქცევა. მღვდელს რომ დაავალებენ დიდებულის ზვერას, ერთიორად მატულობს პასუხისმგებლობა და მაშასადამე უღმობელი უნდა იყოს მღვდელი.

- ცხადია, - დაეთანხმა რობესპიერი.

სიმურდენმა დაუმატა: - და ლოდივით უდრეკელი.

რობესპიერმა აუხსნა ვისთან ექნება საქმე სიმურდენს: - სწორედ აგრე, მოქალაქე სიმურდენ. ყმაწვილ კაცს გაბარებთ. თქვენ ერთიორად უფროსი ხართ იმაზე და მაშასადამე გავლენაც გექნებათ. თქვენ უნდა ხელმძღვანელობდეთ, მაგრამ დიდი სიფრთხილით, რომ არაფრით შელახოთ მისი პიროვნება. როგორც ეტყობა, ძალიან ნიჭიერი მხედართმთავარია. ამ მხრივ ერთსა და იმასვე იწერებთან ყველა მოხსენებაში. რეინის ლაშქარიდან გამოჰყვეს ნაწილი და იმასთან ერთად გადაჰზავნეს ვანდეაში. ეს არის ბრძოლის ველიდან დაბრუნდა, სადაც საკვირველი მოხერხება და ვაჟკაცობა გამოიჩინა. საგანგებოდ სარგებლობს თვისი ჯარით. აგერ ორი კვირაა წინ უდგას და ყოველ განზრახვას ურღვევს იმ ბებერ მარკოზ ლანტენაკს. უკან ახევიანებს და მისდევს, როგორც დამფრთხალ ნადირს. ბოლოს ზღვის პირთან მიიმწყვდევს და ზღვაში ჩააყურყუმალავებს. ლანტენაკს ბებერი გენერლის ვერაგობა აქვს და იმას ყმაწვილი კაპიტნის სიმამაცე. ამ ყმაწვილ კაცს უკვე გამოუჩნდნენ მტრები და მოშურნენი. თვით გენერალი ლეშელიც კი ველრ ჰვარავს თავის შურს.

- ეგ თქვენი ლეშელი, - შეაწყვეტინა დანტონმა, - სულ იმის ცდაშია, რომ მხედართმთავრობა მიიღოს და ერთი კალამბურის მეტი არა გააჩნია რა ამის მისაღწევად: მე ლეშელი - კიბე ვარ შარეტზე ასასვლელიო და ამასობაში სცემს და სცემს შარეტი.

- და არ უნდა, რომ იმის გარდა ვინმე სხვამ დაამარცხოს ლანტენაკი. ვანდეას ომის უბედურებაც სწორედ ამ ქიშპობაში არის. სულ გმირები არიან ჩვენი სალდათები, მაგრამ რას იზამთ, რომ წინამძღვარნი არ უვარგანან? ერთი უბრალო კაპიტანი, შამბონი, შედის თავის პატარა რაზმით სომურში სა-ირას ძახილით. სომური აიღო; ძალიან ადვილად შეუძლია განაგრძოს წინსვლა და შოლეს აღებაც, მაგრამ ბრძანება არა აქვს, ბრძანებას ელის და ტყუილად ჰკარგავს დროს. სულ უნდა გამოვცვალოთ, რაც ვანდეაში ჯარის უფროსები გვყავს. სადარაჯო რაზმები გაფანტულია, გაფანტულია მებრძოლი ჯარი, - გაფანტული ლაშქარიო, საბრძოლველად წამხდარიო. ბრეს აადენს მტერი თუ შემოუტია. პარიმეში ცარიელ კარვების მეტი აღარა არის რა. ტრეგიეს და დინანის შუა ასამდე პატარა საგუმავგოა მოწყობილი, სრულიად უსარგებლო, რომლების შეერთებით შეიძლება მთელი დივიზიის შედგენა და ზღვისპირის დაცვა. ლეშელი უპატრონოდ სტოვებს ზღვისპირის ჩრდილოეთს, - სამხრეთს უფრო სჭირია დაცვაო; ამაში პერრეინიც მას ემხრობა და ამგვარად საფრანგეთის კარს უღებს ინგლისს. ნახევარ მილიონამდე აჯანყებული გლეხკაცი და ინგლისის ჯარის გადმოსხმა საფრანგეთში, - აი ლანტენაკის გეგმა. ყმაწვილი მხედართმთავარი, ვანდეაში გაგზავნილი ლაშქრის მოწინავე რაზმისა, წინ უდგას ლანტენაკს, გულში სცემს ხმალს და უკან ახევიანებს ლეშელის ნებადაურთველად. და ლეშელი კი უფროსია მისი. ლეშელიც აბეზღებს და აბეზღებს! სულ სხვადასხვა აზრისანი არიან ყმაწვილი კაცის შესახებ ჩვენი მეთაურები: ლეშელი ამბობს, - დასახვრეტი არისო, პრიორ დე მარნი ამტკიცებს - მხედართმთავრად ის დავნიშნოთო.

- დიდი ღირსების ადამიანად მიმაჩნია მე ეგ ყმაწვილი კაცი, - თქვა სიმურდენმა.

- მაგრამ დიდი ნაკლულოვანებაცა სჭირს, - დაუმატა მარატმა.

- რა ნაკლულოვანება? - ჰკითხა სიმურდენმა.

- ლმობიერება.

და განმარტა თავისი ნათქვამი.

- ტალივით მაგარია ბრძოლაში და ცვილივით ჩვილი ბრძოლის შემდეგ. ეს შებრალებათ, ეს შენდობა და შეწყალებათ! მოლოზნებს ეხმარება, არისტოკრატების ცოლსა და ქალს მფარველობას უწევს, დაპატიმრებულს უშვებს, მღვდლებს ათავისუფლებს.

- დიდი შეცდომაა, - თქვა სიმურდენმა.

- დანაშაულია, - თქვა მარატმა.

- ხანდახან მხოლოდ. - თქვა დანტონმა.

- ხშირად, - თქვა რობესპიერმა.

- თითქმის ყოველთვის, - ოდნავ დაეთანხმა მარატი.

- ყოველთვის, თუ საქმე სამშობლოს მტრებს შეეხება, - გაუსწორა სიმურდენმა.

მარატი სიმურდენისკენ მიბრუნდა.

- მაშ რას უზამ, ამხანაგო სიმურდენ, რესპუბლიკის მართებლობის წარმომადგენელს, თუ გაუწყრა შენი ღმერთი და მეფის მომხრე გენერალი გაათავისუფლა?

- მეც ლეშელის აზრისად მოვიქცევი, დავახვრეტინებ.

- ან გილიოტინით მოსჭრი თავს, - უთხრა მარატმა.

- თვითონვე აირჩიოს, - თქვა სიმურდენმა.

დანტონს სიცილი წასკდა: - არჩევანი ძნელია: ორივე სანატრელია!

- დარწმუნებული ხარ, რომ ვერც ერთს ასცდები, ვერც მეორეს, - გადაჰკრა მარატმა.

მერე ისევ სიმურდენს მიუბრუნდა: - მაშ, მოქალაქე სიმურდენ, თავს გააგდებინებთ რესპუბლიკის მოღვაწეს, თუ ფეხი წაუსხლტა სადმე?

- ოცდაოთხ საათში.

- ჰოდა, მეც ვეთანხმები რობესპიერს, - თქვა მარატმა, - ზღვის პირის ლაშქარის მოწინავე ჯარის მხედართმთავართან დავნიშნოთ საზოგადოებრივ განრინების კომიტეტის წრმომადგენლად მოქალაქე სიმურდენი. რა ჰქვია იმ გულჩვილ მამაკაცს?

- პასუხი რობესპიერმა გასცა: - დიდებული გვარისაა.

და ქალაქებს ფურცვლა დაუწყო.

- მღვდელს მივანდოთ დიდებული, - თქვა დანტონმა. - მე მღვდელისა არა მწამს რა, როცა ის მარტო არის. არც დიდებულისა მწამს რამე, თუ ისიც მარტოა. მაგრამ, როცა ერთად არიან, საშიში აღარაფერია; ყურს უგდებენ ერთმანეთს და ვედარას ჰბედავენ.

წარბი შეიჭმუხნა სიმურდენმა, ეწყინა ეს სიტყვა, მაგრამ ეტყობოდა, საფუძვლიანად მიაჩნდა, და ისევ რობესპიერისკენ მიბრუნდა.

- თუ ჩაიდინა რამე რესპუბლიკის საზიანო, სიკვდილით იქნება დასჯილი.

რობესპიერი ქალაქებს დასცქეროდა და უთხრა: - აი იმისი სახელი, მოქალაქე სიმურდენ. ჯარის უფროსი, რომელთანაც თქვენ მიხვალთ სრულუფლებით აღჭურვილი, არის ყოფილი ვიკონტი. გოვენი ჰქვია.

სიმურდენი გაყვიოთლდა.

- გოვენი? - შეჰყვირა თავისუნებურად.

მარატმა შენიშნა ეს მღელვარება.

- ვიკონტი გოვენი? - გაიმეორა სიმურდენმა.

- დიახ, - უპასუხა რობესპიერმა.

- მერე? - ჰკითხა მარატმა და დააცქერდა სიმურდენს.

დადუმდა ყველა. და ისევ მარატის ხმა გაისმა ცოტა ხანს უკან: - მოქალაქე სიმურდენ, თანახმა ხართ იკისროთ ვალდებულება სრულუფლებიანი კომისრისა ჯარის უფროს გოვენთან იმ პირობით, რომელიც თქვენვე განაცხადეთ? თანახმა ხართ?

- თანახმა ვარ, - უპასუხა სიმურდენმა.

მთლად ფერმიხდილი იყო სიმურდენი.

რობესპიერმა კალამი აიღო და თავისი ნელი, მაგრამ გარკვეული ხელით ოთხი სტრიქონი დაწერა ქაღალდზე, რომლის თავში დაბეჭდილი იყო სიტყვები: „საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტი“. ხელი მოაწერა და კალამთან ერთად გადასცა დანტონს. დანტონმა ხელი მოაწერა და წინ დაუდო მარატს, რომელიც თვალს არ აშორებდა ფერმიხდილ სიმურდენს. დანტონის შემდეგ მარატმა მოაწერა.

რობესპიერმა აიღო ქაღალდი, თარიღი დაუსვა და სიმურდენს მისცა. სიმურდენმა წაიკითხა: „II წელიწადი რესპუბლიკისა.

სრული უფლება ეძლევა მოქალაქე სიმურდენს საზოგადოებრივი

განრინების კომიტეტის მიერ ზღვისპირის ლაშქრის მოწინავე ჯარის

მხედართმთავრად გოვენთან კომისრად მივლინებულს.

რობესპიერი - დანტონი - მარატი.

და ხელმოწერის შემდეგ, ქვემოთ: 28 ივნისს, 1793 წ.“.

რევოლუციური კალენდარი, ეგრეთ წოდებული სამოქალაქო კალენდარი, იმ დროს ჯერ არ იყო კანონიერად შემოღებული; კონვენტმა ახალი კალენდარი დაამტკიცა, თანახმა რომის წინადადებისა, მხოლოდ ოქტომბრის ხუთს, 1793 წ.

სიმურდენი რომ კითხულობდა, თვალს არ აშორებდა მარატი და ჩუმად წარმოთქვა, თითქო თავისთავს ელეპარაკებაო: - ჩვენი დადგენილება დამტკიცებული უნდა იქმნას კონვენტის დეკრეტით, ან კომიტეტის საგანგებო ბრძანებით. ცოტა რამ კიდევ არის გასარიგებელი.

- მოქალაქე სიმურდენ, - მიმართა რობესპიერმა, - სადა გაქვთ ბინა?

- კომერსის ეზოში.

- ოჰო! მეც იქვე ვარ, - წამოიძახა დანტონმა. - მეზობლები ვყოფილვართ.

რობესპიერმა მიმართა ისევ სიმურდენს: - წამსაც კი ნუ დავკარგავთ. ხვალ მიიღებთ თქვენს მივლინების წესისამებრ შედგენილ ბრძანებას, ხელმოწერილს კომიტეტის ყველა წევრის მიერ. ეს კი, საბუთი იმავე დავალების, მთავრობის იქ მყოფ წარმომადგენლებთან გამოგადგებათ; ფილიპო არის ამჟამად იქ, პრიორ დე-მარნი, ლეკუანტრი, ალკიე და სხვანი. ჩვენ გიცნობთ; ვიცით, რაცა ხართ. უსაზღვრო უფლებითა ხართ აღჭურვილი. თქვენ შეგიძლიათ გენერლობა მისცეთ გოვენს ან დაახვერეტინოთ. ბრძანებას ხვალ სამ საათზე მიიღებთ. როდის წახვალთ?

- ხვალ ოთხ საათზე, - უპასუხა სიმურდენმა.

და დაიშალნენ.

შინ რომ მივიდა მარატი, სიმონა ევრარს[42] უთხრა, - ხვალ კონვენტში ვიქნებიო.

წიგნი მესამე. კონვენტი

I. კონვენტი

დიდ მწვერვალს ვუახლოვდებით.

აი კონვენტი.

გაშტერებული რჩება თვალი, ამ მწვერვალს რომ დაინახავს.

ამაზე უმაღლესი თავის დღეში არა უნახავს რა ადამიანს ჰორიზონტზე.

არის ჰიმალაი და არის კონვენტი.

კონვენტი შეიძლება უმაღლესი წერტილი იყოს ისტორიისა.

მანამ ცოცხალი იყო კონვენტი, რადგან ცოცხალი არსება არის კრება, აზრდაც არავის მოსდიოდა მისი სიდიადე. სწორედ მისი სიდიადე გამოეპარათ თანამედროვეთ; მეტად შეშინებულნი იყვნენ, რომ დიადის დანახვა შესძლებოდათ. რაც დიადია, რაღაც წმიდა შიშსა ჰგვრის ადამიანს. ადვილია აღტაცება საშუალო რამით, თუნდაც ბორცვით, მაგრამ რაც მეტად მაღალია, - ნიჭი იქნება თუ მთა, კრება იქნება თუ ხელოვნების ნაწარმოები, - განაცვიფრებს კაცს, თუ ახლო მივიდა მის სანახავად. გარდამეტებას მომაგონებთ ყველა მწვერვალი. ასვლა გქანცავთ, სუნთქვა გეკვრით ციცაბოზე, ფეხი გისხლტებათ დაღმართზე, ფეხს იტკენტ მის დამამშვენებელ კლდეებზე; აქაფებული ჩანჩქერი ჩაგმახით უფსკრული ხევის სიახლოვეს, ღრუბელი გიმაღავთ მწვერვალს; ისევე საზარელია ასვლა, როგორც მაღალი მთიდან ჩამოგორება. და აქედან - უფრო მეტი შიში, ვიდრე აღტაცება. რაღაც უცნაურს განიცდის კაცი და ერიდება დიადს. საშინელ ხევსა ხედავს და ვეღარ ამჩნევს მშვენიერებას; ბუმბერაზს ხედავს და ვეღარ ამჩნევს საკვირველებას. ასე იყო თავდაპირველად განხილული კონვენტი. კონვენტს ბევები ზომავდნენ, არწივების თაყვანსაცემად შექმნილ მზისდარს.

დღეს კონვენტი წარსულშია, ბრწყინვალე, მაგრამ ტრაგიზმით სავსე წარსულში, დიადად ამართული უსაზღვრო ცაში, და ყოველმხრივ გვიხატავს საფრანგეთის რევოლუციის საოცარ სურათს.

II

მკათათვის თოთხმეტს - ბასტილიის აღება და გათავისუფლება ხალხისა.

ავვისტოს ათს - ლუი XVI დაპატიმრება და ტახტის დამხობა.

სექტემბრის ოცდაერთს[43] - რესპუბლიკის დაარსება.

სექტემბრის ოცდაერთს - ბუნიობა, დღისა და ღამის გასწორება, თანასწორობა, წონასწორობა, სასწორი. და, რომის[44] შენიშვნისა არ იყოს, - თანასწორობის და მართლმსაჯულების ზეციური ნიშნების დღეს იქმნა დაარსებული რესპუბლიკა. თანავარსკვლავედმა მისცა მიმართულება.

კონვენტი წარმოადგენს პირველ გარდაქმნას ხალხისას. კონვენტი პირველი ნაბიჯია იმ განახლებისა, რომელსაც მომავლად მოჰყვება ჩვენი აწინდელი.

ყველა აზრს თავისი გამოხატულება უნდა ჰქონდეს, დასანახავი; ყველა პრინციპს - თავისი სამკვიდრო; საყდარი - ღმერთია ოთხკედელში. ყოველ რწმენას - თავისი ტაძარი. კონვენტის შეკრებისთანავე აღიძრა კითხვა - სად იქნებოდა იმისი ტაძარი.

ჯერ მანუჟი მოთავსდა, მერე ტულიერიში. ჩარჩოები დადგეს, მოკაზმულობა; ერთი დიდი სურათი, დავიდის მიერ დახატული; წყობისად დალაგეს სკამები, ოთხკუთხი ტრიბუნა, პარალელურად ამართული სვეტები კუნძის მსგავს კვარცხლბეკით; გრძელი მოაჯირები, სწორკუთხოვანი ტალანები, სადაც ყოველთვის ჭედვა იყო ხალხისა და სახელადაც სახალხო ტრიბუნა ერქვა; რომაული ფარდა, ბერძნული მოფარდაგება და ამ სწორ ხაზებში მოათავსეს კონვენტი, ამ გეომეტრიულ სხეულში ჩააყენეს გრიგალი. ტრიბუნის ზევიდან რომ წითელი ქუდი იყო, ლურჯად შედებეს. მეფის მომხრეებმა მასხარად აიგდეს ეს წითელ- ლურჯი ქუდი, ეს უშნოდ მორთული დარბაზი, ეს კარტონის ძეგლი, ეს ქაღალდით აგებული საკურთხეველი, ეს პანთეონი ტალახისა და ნაფურთხისა. და როგორ მალე უნდა შეცვლილიყო ეს ყველაფერი! სვეტები კასრის ტკეჩისა იყო, თაღები - ყავარისა, კვარცხლბეკი - კირისა, ლავგარდანი - ფიჭვისა, ძეგლები - მარმარილოდ შეღებილ თაბაშირისა, კედლები - ტილოსი. და ამ დროებითი საფრანგეთმა შექმნა მარატი.

მანუჟის კედლები, როდესაც კონვენტმა გადაწყვიტა იქ ჰქონოდა თავისი კრებები, მთლად დაფარული იყო აფიშებით, რომლებიც მრავლად იბეჭდებოდა პარიზში ლუი XVI ვარენიდან დაბრუნების[45] შემდეგ. ერთზე დაბეჭდილი იყო: მეფე უკანვე მოდის. გავლახოთ, ვინც ტაშს დაუკრავს; ჩამოვახრჩოთ, ვინც შეურაცხყოფს. მეორეზე: მშვიდად იყავით! ქუდი არ მოუხადოთ! წინ გაუვლის თავის მსაჯულს. ერთზე კიდევ: მეფე ხალხს უმიზნებდა, და ახლა ხალხმა ესროლოს. ან კიდევ: კანონიერება! კანონიერება! ამ აფიშებით დაფარულ კედლებში განიხილა კონვენტმა მეფე ლუის დანაშაული.

ტულიერიში კონვენტი გადავიდა 10 მაისს 1793 წ. და სახელიც შეუცვალა, საერო პალატი უწოდა. ამ პალატში კონვენტის საბჭო დარბაზს ჰქონდა მთელი ფართობი „სათის“ დარბაზის, რომელსაც ერთობის დარბაზი უწოდეს, და მარსანის დარბაზსშუა, რომელსაც თავისუფლების დარბაზი დაარქვეს. ფლორის დარბაზი თანასწორობის დარბაზად იქცა. კონვენტის საბჭო დარბაზში ჟუან ბულანის დიდი კიბით ადიოდნენ. მეორე სართული კონვენტსა ჰქონდა და მის ქვეშ, პირველში, ერთი უშველბელი გრძელი დარბაზი იყო დარაჯებით, თოფის ჯოჯგინით და მხედრობის ყოველგვარი რაზმის ლოგინებით გატენილი. კონვენტს ირგვლივ ეხვია მოდარაჯე ჯარი. კრებას საპატიოდ მიჩენილი რაზმი ჰყავდა, რომელსაც „კონვენტის გრენადერებს“ უწოდებდნენ.

გრძელი, განიერი სამფერი ლენტი იყო კონვენტის სასახლესა და მის ბაღსშუა. ბაღი ყოველთვის სავსე იყო ხალხით.

III

ახლა კრების დარბაზი ვნახოთ. ღირსშესანიშნავია ყველაფერი ამ საშინელ პალატაში. დარბაზში შესვლისთანავე თვალში ეცემოდა კაცს ერთი მაღალი ქანდაკება თავისუფლებისა, მოთავსებული ორ განიერ სარკმელს შუა.

ორმოცდაორი მეტრი სიგრძე, ათი მეტრი სიგანე - ეს იყო სივრცე იმ დარბაზისა, რომელიც გუშინდლამდე მეფის თეატრი იყო, და ახლა რევოლუციის თეატრად გამხდარიყო. კოხტა, დიდებულად მოკაზმული დარბაზი, აშენებული ვიგარანის მიერ მეფის მუქთახორა მლიქვნელებისთვის, გაქრა იმ ტლანქ ფიცრებში, რომლებსაც ოთხმოცდაცამეტ წელს უნდა დასწოლოდა ხალხის სიმძიმე. ამ ფიცრებზე იყო ამართული სახალხო ტრიბუნები და თვითონ ფიცრებს, ამ წვრილმანსაც აქვს თავისი მნიშვნელობა, ერთადერთი ბოძი ჰქონდათ ძირიდან შედგმული. ეს ბოძიც მთლიანი ხისა იყო, გათლილი, და ათი მეტრის ფართობი აწვა თავზე. ბევრი არ იყო სვეტი, რომელსაც ამოდენი სიმძიმე აეტანოს. რამდენიმე წლის განმავლობაში ზედ აწვა საშინელი წნევა რევოლუციისა. ზედ გაისმოდა აღტაცება, აღფრთოვანება, ლანძღვა, ღრიალი, გრგვინვა, უშველბელი ხალხი ბრაზისა, აჯანყება. მაგრამ არ შედრკა. კონვენტის შემდეგ ნახა უხუცესთა საბჭო[46]. ბრუმერის თვრამეტს[47] გამოსცვალეს.

მაშინ პერსიემ[48] ხის ბოძის წილ მარმარილოს სვეტები შეუდგა დარბაზს, მაგრამ ბოძისოდენი იმათ ვერ შეძლეს.

უცნაური არის ხანდახან ხუროთმოძღვრის იდეალი. რივოლის ქუჩის ხუროთმოძღვარს იდეალად ზარბაზნის ტყვიის სასრბოლი ჰქონდა; კარლსრუის ხუროთმოძღვარს იდეალად მარაო ჰქონდა. და ეს უზარმაზარი უჯრა კამოდისა უნდა ჰქონოდა იდეალად იმ ხუროთმოძღვარს, რომელმაც

ააგო კონვენტის ახალი დარბაზი. ამ ახალ დარბაზში გადავიდა კონვენტი 1793 წ. ათ მაისს, გრძელი იყო დარბაზი, მაღალი და ბრტყელი.

პარალელოგრამის ერთ გრძელ მხარეს მოჰყუდებოდა ფართო ამფითეატრი და იქ ელაგა კონვენტის წევრების სკამები, ოღონდ უმაგიდოდ. გარან-კულონი, რომელიც ბევრსა სწერდა, იძულებული იყო მუხლზე დაედო ქაღალდი. ამ სკამების პირდაპირ ტრიბუნა იყო ამართული; ტრიბუნის წინ ქანდაკება ლეპელეტიე სენ-ფარჟოსი; ტრიბუნის უკან სავარძელი თავმჯდომარისა.

ქანდაკების თავი უფრო მაღალი იყო, ვიდრე ზემო ნაწილი ტრიბუნისა და ამიტომ შემდეგში სხვაგან გადაიტანეს ლეპელეტიე სენ-ფარჟო[49].

ამფითეატრში ცხრამეტ რიგად ეწყო გრძელი სკამები, წინა რიგთან შედარებით უკანები თანდათანობით ამაღლებული; სკამები ელაგა აგრეთვე ამფითეატრის ორივე მხარეს დარბაზის კუთხემდე.

ქვემოთ, ტრიბუნის ცხენის ნალის მსგავს ნაწილში იყვნენ იასაულები.

ტრიბუნის ერთ მხარეს, შავი ხის ჩარჩოში იყო მოთავსებული დიდი, სამი მეტრის სიმაღლე ქაღალდი - „ადამიანის უფლებათა დეკლარაცია“[50], - რომელიც ორ სვეტად იყო დაბეჭდილი; ორ სვეტს შუა კვერთხი იყო დახატული. ტრიბუნის მეორე მხარეს ცარიელი ადგილი იყო, რომელშიც შემდეგში ამისთანავე ჩარჩო მოათავსეს და შიგ კონსტიტუცია II წლისა, ისევე ორ სვეტად დაბეჭდილი; ამ ორ სვეტს შუა კი ფარი იყო დახატული: ტრიბუნის ზემოდან, ორატორის თავს დაჰფრიალებდა ხალხით გაჭედნილი, ორ ლოჯა გაყოფილ ტალანიდან გამომავალი, თითქმის ჰორიზონტალურად დაკიდებული სამი უზარმაზარი სამფერი დროშა. ეს დროშები ერთგვარ საკურთხეველს ეყრდნობოდნენ, რომელზეც ეწერა „კანონი“. ამ საკურთხეველის უკან ამართულიყო რომაელების ჩვეულებისამებრ, თითქო დარაჯი იყოს თავისუფალი სიტყვისაო, ერთი დიდი კონა წნელი, მაღალი, როგორც სვეტი. კონვენტის წევრების პირდაპირ კედელთან მრავლად იდგა დიდი ქანდაკებები, თავმჯდომარეს მარჯვნივ ლიკურგი უდგა და მარცხნივ სოლონი, ამფითეატრის უმაღლესი სკამების უკან, სადაც ეგრეთ წოდებული მთიელები იხდნენ, იყო ქანდაკება პლატონისა.

კვარცხლბეკად ამ ქანდაკებებს ჰქონდათ გათლილი ოთხკუთხი ქვები, რომლებიც გრძელ, წინ გამოწეულ ლავგარდანზე ეწყო. ეს ლავგარდანი ირგვლივ უვლიდა მთელ დარბაზს და საზღვრად იდო კონვენტის წევრებსა და ხალხს შორის. მაყურებლები ამ ლავგარდანზე იყვნენ დაყრდნობილი.

შავი ხის ჩარჩო, რომელშიც „ადამიანის უფლებათა დეკლარაცია“ იყო მოთავსებული, ლავგარდანამდე ადიოდა, შლიდა კედლის ზემო ნაწილის მხატვრობას, არღვევდა სწორ ხაზს. ამაზე იყო რომ - საზიზღარიაო, - უთხრა შაბომ ვადიეს.

ყველა ქანდაკებას თავზე გვირგვინი ედგა, რიგ-რიგით ზოგს მუხისა და ზოგს დაფნისა.

გვერდითა ლავგარდანიდან ძირს იყო ჩამოშვებული ერთი დიდი მწვანე ფარდა, რომელზეც მუქი მწვანით იყო დახატული იგივე გვირგვინები; მსხვილ, სწორ ნაკეცებით ეშვებოდა იგი საბჭოს დარბაზში და ჰფარავდა კედლის ქვემო ნაწილს; მის ზემოდან კი კედელი თეთრი იყო და უამური. ამ კედლებში გამოთხრილი იყო ორსართულიანი სახალხო ტრიბუნა, ოთხკუთხი ქვევით და მრგვალი ზევით. თანახმად მოდისა, რადგან ვიტრუვი ჯერ ისევ მეფობდა ხუროთმოძღვრებაში, არქივოლტები არქიტრავებზე იყო მოქცეული. სახალხოდ ათ-ათი ტრიბუნა იყო დარბაზის ორივე მხარეს, და ორ-ორიც უფრო დიდ დარბაზის ბოლოში; სულ ოცდაოთხი. იქ იკრიბებოდა ხალხი.

ქვემო ტრიბუნებიდან ხალხი ძვრებოდა, საცა კი კედლებზე აცოცება შეიძლებოდა. რკინის ძელი იყო გრძელი, მაგრად გადებული ზემო ტრიბუნების წინ, ადამიანის დასაყრდნობ სიმაღლეზე, რომ არავინ გადმოვარდნილიყო, რადგან მაყურებლებს უკანიდან მრავლად აწვებოდა კიბეებით ამაველი ხალხი. მაგრამ მაინც მოხდა ერთხელ და ერთი კაცი ჩავარდა ძირს, მასსიეს დაეცა, ბოვეს ეპისკოპოსს; მაგრამ გადარჩა სიკვდილს და წამოიძახა: „ხედავთ, ხანდახან ეპისკოპოსიც ვარგა რადმეო.“

კონვენტის დარბაზში ორი ათასი კაცი ეტეოდა, აჯანყების დროს სამი ათასი.

კონვენტი დღეში ორჯერ იკრიბებოდა; ერთი კრება დღისით იყო, მეორე ღამით.

თავმჯდომარის სავარძლის ზურგი მრგვალი იყო, მოოქროვილი ლურსმნებით. თავმჯდომარის მაგიდას ფეხად ოთხი ფრთიანი ცალფეხა ურჩხული ჰქონდა, თითქო აპოკალიფსიდან გამომძვრალიყვნენ, რომ რევოლუციას დაესწრონო. ეზეკიელის ეტლიდან გამოშვებულს ჰგვანდნენ, რომ ახლა ჯალათის სანსონის ეტლში შებმულიყვნენ.

მაგიდაზე თავმჯდომარეს ერთი კარგი დიდი ზარი ედო, თითქმის საყდრის ზარის ტოლი, განიერი სპილენძის სამელნე და ერთი დიდი, ეტრატის ყდიანი წიგნი-ოქმები კონვენტის კრებებისა.

შუბის წვერზე აგებულ მოჭრილ თავებს რომ შეიტანდნენ ხოლმე კონვენტში, მათგან სისხლის წვეთები დარჩენილიყო თავმჯდომარის მაგიდაზე.

ტრიბუნაზე ასასვლელი კიბე იყო, ცხრა საფეხურით. მაღალი იყო ეს საფეხურები, ციცაბოდ დაწყობილი და ძნელი სავალი. ერთხელ ფეხი წაუსხლტა ჟანსონეს, ტრიბუნაზე ამავალს, და წამოიძახა: - რაღა ეს და რაღა ემაფოტის კიბე!

- მიეჩვიე, დაგჭირდება! - დაუძახა კარრიემ.

საცა კედელი მეტად ტიტველად მოჩანდა, დარბაზის კუთხეებში ხუროთმოძღვარს დასამშვენებლად წნელის კონები დაედგა და შიგ გალესილი ცული ჩაერჭო.

ტრიბუნის მარჯვნივ და მარცხნივ ზემირკველზედ ორი კანდელაბრი იყო ამართული, სამი მეტრის სიმაღლისა, და ოთხი წყვილი კინკეს ლამფა ენთო თითოზე. სახალხო ლოქებშიც ამგვარი ჭადები იყო. ამ ჭადების ზემირკველზე რგოლები იყო გამოქანდაკებული, რომელსაც ხალხი „გილიოტინის შიშთილს“ უწოდებდა.

კონვენტის წვერების უკანა სკამები თითქმის ეხებოდა სახალხო ტრიბუნებს; წარმომადგენლებსა და ხალხს შორის ხშირი იყო გაბაასება.

სახალხო ტრიბუნებიდან ტალანების ლაბირინთებში იყო გასავალი და ყოველთვის საშინელი ხამური ისმოდა ამ ტალანებში.

მეფის სასახლე მთლად დაეჭირა კონვენტს და, რადგან ვერ ეტეოდა, მეზობელ სასახლეებსაც დაპატრონებოდა, კონვენტში მისული ხალხით იყო სავსე ლონგვილის სასახლე, კონინის სასახლე. აგვისტოს ათის შემდეგ ამ კონინის სასახლეში გადაზიდეს, თუ ვერწმუნეთ ლორდ ბრადფორდის წერილს, მეფის სასახლის ავეჯული; ორი თვე დასჭირდათ ტუილერიდან ბარგის გასატანად.

კომიტეტებიც საბჭო დარბაზის ახლო მოეწყოთ. თანასწორობის დარბაზში იმყოფებოდა კომიტეტი კანონმდებლობისა, მიწათმოქმედებისა და ვაჭრობისა; თავისუფლების დარბაზში - მეზღვაურობისა, ახალშენებისა, ფინანსებისა, ასიგნატებისა და საზოგადოებრივი განრინებისა; ერთობის დარბაზში - სამხედრო კომიტეტი.

საზოგადოებრივი უშიშროების კომიტეტს უშუალო დამოკიდებულება ჰქონდა საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტთან ერთი ძნელი ტალანით, რომელშიც ლამფა ენთო დღეცა და ღამეც. ეს ტალანი ყოველთვის სავსე იყო ყველა პარტიის ჯაშუშებით. აქ ყოველთვის ჩურჩულით ლაპარაკობდნენ.

კონვენტის დარბაზის ბარიერს ხშირად უცვლიდნენ ადგილს, ერთობ კი თავმჯდომარის მარჯვნივ იდგა.

დარბაზის ორსავე ბოლოში ორი ტიხარი იყო ამართული, რომლებითაც ბოლოვდებოდა მარჯვენა და მარცხენა მხარეს თავმოყრილი რიგები ამფითეატრისა. ტიხარების და კედლების შუა გრძელ ვიწრო ტალანს კარები ჰქონდა დატანებული და ამ კარებით შედიოდა და გამოდიოდა კონვენტში ხალხი.

კონვენტის წარმომადგენლები პირდაპირ დარბაზში შედიოდნენ კარით, რომელიც ბაღში გადიოდა.

დარბაზს დახშული ფანჯრები ჰქონდა და დღეც ვერ იყო საკმარისად განათებული; საღამო ჟამს და ღამე სანთლებს ანთებდნენ. დღეც ღამეს მოგაგონებდა იქაურობა. ეს ოდნავი სინათლე ემატებოდა ღამის სიბნელეს და სანთლითა და ღამით ბჭობას რაღაც სამწუხაროს ჰმატებდა. ერთმანეთს ვერა ხედავდნენ, დარბაზის ერთი მხრიდან მეორისკენ, მარჯვნიდან მარცხნივ ერთმანეთს ლანძღავდნენ თითქმის უჩინარი ჯგუფები. ერთმანეთს ვერა სცნობდნენ, რომ შეხვდებოდნენ. ერთხელ იყო, ტრიბუნისკენ მიექარებოდა ღენლო და ვიღაცას დაეჯახა სიბნელეში. - უკაცრავად, რობესპიერ! - მოიხადა ბოდიში. მაგრამ უცნობმა შეურაცხყოფად მიიღო, - რობესპიერი რად ვიქნებო? - და შეუტია ხრინწიანი ხმით. - უკაცრავად, მარატ! - მიმართა ბოდიშით ღენლომ.

ქვემოთ, თავმჯდომარის მარჯვნივ და მარცხნივ კიდევ იყო ორი ტრიბუნა წარჩინებულთათვის. დიახ, უცნაურია, მაგრამ მართალი - კონვენტს წარჩინებული მაყურებლებიც ჰყავდა. მხოლოდ ამ ორ ტრიბუნას ჰქონდა ოქროს კრკოით მიმაგრებული ფარდა. სახალხო ტრიბუნები შიშვლათ დაეტოვებინათ.

მთლიანად კი კონვენტის მოწყობილობას მძვინვარე, ველური, მაგრამ სიმეტრიული სახე ჰქონდა. სიმკაცრე და სიმეტრია - აი მოკლე დახასიათება მთელი რევოლუციისა. კონვენტის დარბაზი წარმოდგენდა უსრულეს ნიმუშს იმისას, რასაც ხელოვანებმა მას შემდეგ უწოდეს „მესიდორის არქიტექტურა“. მეტად დიდი მასივი და თან მჩატე. იმ დროის მშენებლებს მშვენივრად მიაჩნდათ სიმეტრიული. უკანასკნელი სიტყვა XV და XVI საუკუნის მიმართულებისა წარმოთქმული იქნა ლუი XV დროს და მას მიეცა რეაქცია. ბრწყინვალე უხამსამდე მიიყვანეს და სიწმინდე - მოსაწყენამდე. სიმკაცრე ბუნებრივი თვისება არის არქიტექტურისა. მეთვრამეტე საუკუნის თვალისწარმტაცი ფერებისა და ფორმების შემდეგ ხელოვნებამ ფარები ირჩია და სწორი ხაზების გარდა აღარას ბედავდა. ამგვარი პროგრესი ბოლოს სიმახინჯეში გადადის. ხელოვნებას ჩონჩხის მეტი აღარა სწამს რა და ეს არის ამ მიმართულების ბოლო. ეს მოსდევს ამგვარ სიფრთხილეს და მოკრძალებას. სტილი იმდენად ფრთხილი და ზომიერია, რომ უვარგისად ხდება.

ყურადღება რომ არ მივაქციოთ პოლიტიკურ მნიშვნელობას ამ დარბაზისას და მარტო არქიტექტურა ვსინჯოთ, მაინც აგვიტრთოლდება გული. მოგვაგონდება მკრთალად ძველი თეატრი, თაიგულებით მორთული ლოჟები, ცისფერი მეწამული ჭერი ხელოვნური ჭაღები, აღმასივით შუქმფრქვევი შანდლები, მტრედის ფერი ფარდები, ამ ფარდებზე ამოქარგული სიყვარული და ნიმფები - მთელი იდილია მეფური, - ზრდილობა და თავაზიანობა საუკუნის დახატული, გამოქანდაკებული, და შეოქროვილი, რომელიც მშვენიერებით ავსებდა ამ უშნო შენობას, და ახლა კი ყველგან ირგვლივ ეს მოტიტვლებული კედლები და სწორხაზოვანი, ფოლადივით ცივი და ბასრი კუთხეები. სწორედ იგივე მოხდა იმ დროს ხელოვნებაში - დავიდმა ანდერძი აუგო ბუშეს.

IV

ვინც კრებას დაინახავდა, დარბაზს ვეღარა ხედავდა; ვინც დრამას უყურებდა, თეატრი აღარ აგონდებოდა. არაფერი იქნება ასე არეული და ასე დიადი. ჯგუფი გმირებისა და ბრბო ლაჩრებისა, არწივები მთაზე და ქვემძრომები ჭაობში. აქ ფუფუნებდნენ, ირეოდნენ, ერთმანეთს ეძიძგილავებოდნენ, აღიზიანებდნენ, ემუქრებოდნენ, ებრძოდნენ სიცოცხლით აღსავსე მოღვაწენი, რომელნიც დღეს ლანდადლა გვეჩვენებინან.

აღრიცხვა ბუმბერაზებისა.

მარჯვნივ ჟირონდა, - რაზმი მოაზროვნეებისა, მარცხნივ „მთა“, ჯგუფი ბუმბერაზებისა.

ერთ მხრივ, ბრისსო, რომელმაც მიიღო გასაღები ხალხის მიერ აღებული ბასტილიისა; ბარბარუ, რომელსაც ემორჩილებოდნენ მარსელელები; კერველეგანი, რომელსაც ყოველთვის მზადა ჰყავდა ბრესტის ბატალიონი, სენ-მარსის უბანში დაბინავებული; ჟანსონე, რომელმაც გენერლები კონვენტის წევრებს დაუმორჩილა; ავბედიტი გადე, რომელსაც ერთ ღამეს ტუილერის სასახლეში

დედოფალმა ტახტის მემკვიდრე აჩვენა მძინარე; გადე შუბლში ემთხვია ბავშვს და თავი მოაგდებინა მის მამას; სალი, რომელმაც რაღაც დამოკიდებულება დასწამა „მთას“ ავსტრიასთან და დააბეზდა; სილერი - კოჭლი მარჯვენა მხარისა, როგორც კუთონი იყო ხეიბარი მარცხენა მხარისა; ლოზ-დუპერე, რომელმაც იმით გადაუხადა ერთ მწერალს, გაზეთში მის ავკაცად მხსენებელს, რომ სადილად დაპატიჟა და უთხრა: - საწყენი არაფერია, რადგან დღეს ავკაცად ის მიგაჩნიათ, ვინც ჩვენებურად არა ფიქრობსო; როზო- სენტ-ეტიენი, რომელმაც თავისი 1790 წლის კალენდარი დაიწყო ამ სიტყვებით: რევოლუცია გათავებული არის; კინეტი, ერთი იმათგანი, რომლებმაც ტახტიდან ჩამოაგდეს ლუი XVI; იანსენისტი კამიუსი, რომელიც ადგენდა საერო წესდებას სასულიერო წოდებისთვის, სწამდა დიაკვნის პარისის სასწაულთმოქმედება და მუხლმოდრეკილი ეგდო ყოველ დამე ერთი უზარმაზარი ქრისტეს წინაშე, რომელიც მილურსმული ჰქონდა თავის ოთახში; ფოშე, მღვდელი, რომელმაც კამილ დემულენთან ერთად ბასტილიის ციხე ააღებინა ხალხს; ისრარი, რომელმაც ის დააშავა, რომ დაიძახა: - პარიზი დანგრეული იქნებაო, სწორედ იმ დროს, როდესაც ბრაუნშვეიგი ამბობდა: - პარიზი გადამწვარი იქნებაო; იაკობ დუპონი, რომელმაც პირველმა გაბედა და დაიყვირა, მე ათეისტი ვარო, და პასუხი მიიღო რობესპიერისაგან, - ათეიზმი არისტოკრატთა გასართობიაო; ლანჟუინე - მაგარი, ჭკვიანი და მხნე ბრეტანელი; დუკოსი - ბუაიე-ფონფრედის ევრიალი; რებეკი - ბარბარუს პილადი, რომელმაც უარი განაცხადა - კონვენტის წევრობა აღარ შემიძლია, რადგან ჯერ სიკვდილით დასჯილი არ არის რობესპიერიო; რიშო, რომელიც ებრძოდა საფრანგეთის ამომრჩევი ნაწილების „მუდმივობას“; ლასურსი, რომელსაც ეკუთვნის ეს მომაკვდინებელი ნაკვეთი, - ვაი გულკეთილ ერებსაო! და რომელმაც, ეშაფოტთან რომ მიიყვანეს, ამ სიტყვებით მიმართა მთიულებს: ჩვენ ვიხოცებით, რადგან ხალხს სძინავს და თქვენ დაიხოცებით, როდესაც გაიღვიძებ ხალხი; ბიროტო, რომელმაც გამოაცემინა დეკრეტი, - გაუქმებულ იქნას შეუხებლობა კონვენტის წევრისაო, და ამგვარად თვითონვე გამოსჭედა თავის მკვლელი მახვილი და გაიკეთა ეშაფოტი; შარლ ვილეტი, თავისი სინდისი რომ შეაფარა შემდეგ სიტყვებს: მე არ შემიძლია ხმის მიცემა, როდესაც დანას მიღერებენ; ლუჟე, ავტორი „ფობლასის“, რომელმაც შემდეგში წიგნებით ვაჭრობა დაიწყო, და ნოქრად გრაფის მეუღლე ლოდოსკა ჰყავდა; მერსიე, ავტორი „პარიზის სურათებისა“, რომელმაც თქვა: მეფეებმა ყველამ იგრძნო თავის კისერზე ოცდაერთი იანვარი; მარევი, რომელსაც საზრუნავად ჰქონდა „მველი საზღვრების დაცვა“; მწერალი კარა, რომელმაც ეშაფოტთან რომ მიიყვანეს, უთხრა ჯალათს: ძალიან მეზარება სიკვდილი, მინდოდა მენახა რა მოჰყვებოდა რევოლუციას; ვიჟე, რომელიც იძახდა, - მაიენისა და ლუარის მეორე ბატალიონის გრენადერი ვარო; ერთხელ მუქარა დაუწყეს სახალხო ტრიბუნიდან, და შეჰყვირა: დავადგინოთ, რომ როგორც კი მუქარა გაისმის სახალხო ტრიბუნიდან, გავალთ ყველანი და ხმალამოდებულნი გავეწვეთ ვერსალისკენ! ბუზო, შიმშილით რომ მოკვდა; ვალაზე, ცოტა ხანს შემდეგ თავი რომ მოიკლა ხანჯლით; კონდორსე, რომელმაც თავი მოიწამლა ბურგ- თანასწორობაში, წინანდელ ბურგ-ლა-რენში, რომ ეშაფოტს ასცდენოდა, ჰორაციუსის თხზულება ედო ჯიბეში, იმით იცნეს და დაიჭირეს; პეტიონი, უცნაურ ბედიწერის ადამიანი: 1792 წ. თაყვანსა სცემდა ხალხი და 179 წ. მგლების შესაჭმელად გახდა; ოცი კიდეც სხვა, პონტეკულანი, მარბოსი, ლიდონი, სენ- მარტენი, დუსსო - მთარგმნელი უივენალისა, რომელმაც მონაწილეობა მიიღო ჰანოვერის ომში; ბუალო, ბერტრანი, ლესტერ- ბოვე, ლესაჟი, გომერი, გარდიენი, მენვეილი, დუპლანტიე, ლაკაზი, ანტიბული და სათავეში - ბარნავი, რომელსაც ვერნიოს ეძახდნენ.

მეორე მხარეს ანტუან- ლუი- ლეონ ფლორელ დე სენჟუსტი - ფერმკრთალი, შუბლდაბალი, კარგი სახის, იდუმალი მზერით, ღრმად დაღონებული ყმაწვილი კაცი ოცდასამი წლისა; მერლენი ტიონვილიდან, რომელსაც გერმანელები „ცეცხლის ქაჯს“ უწოდებდნენ; მერლენი დუედან, რომელმაც დიდი ცოდვა ჩაიდინა, რომ დაამტკიცა თვისი „კანონი საეჭვოთა შესახებ“; სუბრანი, თავის გენერლად რომ მოითხოვა ხალხმა პირველ პრერიალს; ყოფილი მღვდელი ლეზონი, რომელსაც ჯვარის მაგივრად ახლა ხმალი ეჭირა ხელში; ბილო-ვარენი, რომელმაც წინასწარ გამოიცნო მომავლის მართლმსაჯულება. - საჭირო არა არის მსაჯული, შუაკაციც იკმარებსო; ფაბრ დ-ეგლანტინი, რომელმაც საგანგებო რამ შექმნა - რესპუბლიკური კალენდარი; რუჟე დე-ლილი[51], ზემთაგონებით რომ დასწერა მარსელიოზა; ერთიცა და მეორეც ამით დაკმაყოფილდა და მას შემდეგ აღარა შეუქმნიათ რა; მანუელი, პროკურორი რესპუბლიკისა, რომელმაც თქვა: - მეფე რომ კვდება, ადამიანთა რიცხვს არა აკლდება რაო; გუჟონი, რომელმაც ტრიპშტადტი აიღო, ნეივშტადტი და შპეირი და პრუსიელების ჯარი გააქცია; ლაკრუა, გენერლად შეცვლილი ვეილი, ექვსი დღით ადრე ათ აგვისტომდე სენ-ლუის რაინდის წოდებით დაჯილდოვებული; ფრერონ-ტერსიტი, შვილი ფრერონ-ზოილისა; რული, დაუღალავი მხხრიკავი ბანკის რკინის განჯინისა,

რომელმაც რესპუბლიკის გაუქმების დღეს მოიკლა თავი; ფუშე - სულით დემონი, სახით კი მიცვალებული; კამბულასი - მეგობარი გაზეთისა „პერ-დუშენი“[52], რომელმაც უთხრა გილიოტენს[53]: შენ ფილიანების კლუბისა ხარ, მაგრამ შენი ქალი კი იაკობინელთა კლუბისა არის; ჟაგო, - რომ გაიგო ხალხის საყვედური, - პატიმრები შიშველ-ტიტვლები ჰყრიანო, - თქვა: - ქვის ტანისამოსი ხომ აცვიათ, სხვა რაღა უნდათო? ჟავოგი, საზარელი მთხრელი მეფეების აკლდამისა სენ-დენიში; ოსლენი, სამშობლოდან გამდევი, რომელიც თავის სახლში მალავდა განდევნილს შარის ცოლს; ბესტაბოლი, - თავმჯდომარედ რომ გამოიჭიმებოდა, ანიშნებდა სახალხო ტრიბუნას, ტაში დაჰკარით, ან ღრიალი და სტვენა დაიწყეთო; მწერალი რობერი, ქმარი კერალიოს ქალისა, რომელიც წერდა: არც რობესპიერი დაიარება ჩემთან, არც მარატი; რობესპიერი მოზრმანდეს, როცა ნებავდეს, მარატი კი თავის დღეში არა; გარან კულონი, რომელმაც ამაყად მიმართა კრებას, როდესაც ესპანეთი ჩაერია ლუი XVI საქმის გარჩევამი, - ნუ დავიმცირებთ თავს და ნუ წავიკითხავთ მეფის წერილს მეორე მეფის დასახმარებლად; გრეგუარი, ეპისკოპოსი, დასაწყისში პირვანდელი ეკლესიის ეპისკოპოსობისა, შემდეგში კი, ხელმწიფის აღდგენის შემდეგ, ეპისკოპოსი გრაფ გრეგუარად გარდაქმნილი; ამარი, რომელიც წერდა: მთელმა ქვეყნიერებამ გაამტყუნა ლუი XVI. მაშ ვიდასთან გასაჩივროს ეს განაჩენი? ცთომილ ვარსკვლავებთან? რუიე, რომელიც ამტკიცებდა იანვრის ოცდაერთს, - საჭირო არ არის ზარბაზნის სროლა: მეფის თავი რომ დაეცემა მიწაზე, მეტი ხმა არ უნდა ამოიღოს, ვიდრე სხვა ვისინმე თავმაო; შენიე, ძმა პოეტის ანდრე შენიესი[54]; ვადიე, ერთი იმათგანი, რომლებიც დამბაჩას დებდნენ ტრიბუნაზე და სიტყვას ისე ამზობდნენ; ტანისი, რომელმაც უთხრა მომოროს: მინდა მივიწვიო რობესპიერი და მარატი ჩემს სუფრაზე, რომ ერთმანეთს ეხვეოდნენ. მერე სადა დგებარ? - ჰკითხა მომორომ. - შარანტონის საგიჟეთში! მე იმათ სხვაგან ვერსად მივიღებ, ლეჟანდრი, სახელოვანი ყასაბი საფრანგეთის რევოლუციისა, როგორადაც პრაიდი იყო სახელოვანი ყასაბი ინგლისის რევოლუციისა; მოდი ყელი გამოგჭრა! - და უყვიროდა იგი ლანჟუინეს და ლანჟუინემ უპასუხა: ჯერ დააკანონებინე, რომ მე ხარი ვარ! კოლო დ-ერბუა, დადგრემილი მსახიობი, რომელსაც პირზე ძველებური ორპირიანი ნილაბი ჰქონდა და ერთად გაიძახოდა ჰოსა და არას, - ამტკიცებდა ერთით იმას, რასაც მეორითა გმობდა, ლაფს ასხამდა ნანტში კარრიეს და აღმერთებდა ლიონში შალიეს, რობესპიერს ეშაფოტზე გზავნიდა და მარატს პანთეონში; ჟენისიე, რომელიც მოითხოვდა, - სიკვდილით დაესაჯოთ ყველა, ვისაც კი შევამჩნევთ მედალს - „ლუი XVI წამებული“, ლეონარ ბურდონი, სკოლის გამგე, რომელმაც თავისი სახელი შესთავაზა მოხუცებულ მოწყურელს; ტოსპანი - მეზღვაური, გუპილიო - ვეპილი, ლორან ლეკუანტრი - ვაჭარი, დუგემი - ექიმი, სერჟანი - მოქანდაკე, დავიდი[55] - მხატვარი, ჟოზეფ ეგალიტე - პრინცი და კიდევ სხვანი: ლეკუანტ-პუირავო, რომელიც მოითხოვდა, მარატი შემლილად გამოვაცხადოდ დეკრეტიითაო; რობერ ლინდე, - შემქმნელი იმ ობობასი, რომლის თავი იყო კომიტეტი საზოგადოებრივი უშიშროებისა და ფეხებით - რევოლუციურ კომიტეტებით - ზედ დაჰკროდა მთელ საფრანგეთს; ოცდაერთი ათასი კომიტეტი იყო მაშინ; ლებეფი, რომლის შესახებ ჟირე-დუპრემ თავის „ცრუ პატრიოტების ღრეობაში“ დასწერა: ლებეფმა ლეჟანდრი ნახა და ბღავილი დაიწყო

თომა პეინი, ამერიკელი და გულკეთილი; ანაქარსის კლოოტსი, პრუსიელი, ბარონი, მილიონერი, ათეისტი. ებერტისტი, იმანკო; პატიოსნებით აღსავსე ლეზა, მეგობარი დუპლევებისა; როვერი, ერთი იმ იშვიათთაგანი, რომლებიც ავკაცობენ ავკაცობისთვის, რადგან ხელოვნება ხელოვნებისთვის უფრო მეტად არის გავრცელებული, ვიდრე ჩვენ გვგონია; შარლე, რომელიც ამტკიცებდა, არისტოკრატებს თქვენობით უნდა ველაპარაკოთო; ტალენი, დაღონებული და მკაცრი, რომელიც ქალის სიყვარულმა თერმიდორელი გახადა; კამბასერე, პროკურორი, რომელიც შემდეგში პრინცი გახდა; კარრიე, პროკურორი, რომელიც ვეფხვად იქცა; ლაპლანში, რომელმაც შეჰყვირა: მე მოვითხოვ უპირატესობა მიეცეს საგანგაშო ზარბაზანს; ტურიო, რომელიც ამტკიცებდა, რევოლუციურ სამსჯავროს მსაჯულებმა კენჭისყრით კი არა, ხმამაღლივ გამოთქვან თავისი დასკვნაო; ბურდონ დე-ლუაზი, რომელიც დუელში იწვევდა შამბონს, აბეზღებდა პენს და დაბეზღებული იყო ებერის მიერ; ფეიო, რომელმაც წინადადებით მიმართა კონვენტს, - ხანძრის ამნთები ჯარი გავგზავნოთ ვანდეშიო; ტავო, რომელიც აპრილის ცამეტს შუაკაცად იყო ჟირონდის და მთიელების შორის; ვერნიე, რომელიც ამტკიცებდა, ჟირონდის და მთიელების მეთაურები ისევე უნდა მსახურობდნენ ჯარში, როგორც სხვა ყველა, უბრალო სალდათებდაო; რეველი, მაიანსი რომ გაამაგრა; ბურბოტი, სომურის ადების დროს ცხენი რომ მოუკლეს; გიმბერტო, შერბურგის ჯარის ხელმძღვანელი; ჟარ-პანვილიე, ლარომელის ჯარის ხელმძღვანელი; ლეკარპანტიე, კანკალის ესკადრის ხელმძღვანელი; რობერჟო, რომელსაც ჩასაფრებული ჯარის

მახე მოელოდა რამტადში; პრიორდე ლა-მარნი, რომელსაც ბრძოლის დროს მხარზედა ჰქონდა თავისი ძველი ეპოლეტი ესკადრონის უფროსისა; ლევასერ დე ლასარტი[56], რომელმაც ერთი სიტყვით შთააგონა სერანს, სენტ-ამანის ბატალიონის უფროსს, საჭიროება თავგანწირვისა; რევერშონი, მორი, ბერნარ დე-სენტი, შარლ რიშარი, ლეკინიო, და ამ ჯგუფის მეთაური - ახლადმოვლენილი მირაბო, რომელსაც დანტონი ერქვა.

ამ ორი ჯგუფის გარედ ბუმბერაზივით ამართულიყო რობესპიერი, რომელსაც მოკრძალებით ექცეოდნენ ჟირონდელებიც და მთიელებიც.

V

ქვემოთ ეფინებოდა ელდა, რომელიც შეიძლება კეთილშობილი იყოს. და შიში, რომელიც ყოველთვის სიმდაბლესა; ზემოთ - ვნებათა ღელვა, გმირობა, თავის განწირვა, ცოფი და გრგვინვა; ქვემოთ - დაღვრემილი ალიაქოთი უსახოთა. ამ ნაწილს კონვენტისას ვაკე ერქვა. აქ მოგროვილიყო ყველა, ვინც კი მერყეობდა. აქ იყო ყველა გაუბედავი, ეჭვიანი, უკანდამხევი, მერყევი, შეშინებული და ამიტომ ყველას მზვერავი. „მთა“ - რჩეულთ სამყოფელი იყო; ჟირონდაც[57] - რჩეულთ სამყოფელი; ვაკეში ბრბო მოგროვილიყო. ვაკე ისახებოდა და აზროვნდებოდა სიეისით.

დიდი კაცი იყო სიეისი, მაგრამ მალე დაფუღუროვდა. მესამე წოდებამდე მივიდა და იქ გაჩერდა, ხალხამდე მისვლა ვერ შესძლო. ასე იცის ზოგმა, - იღვწის, მიიწევს მწვერვალისკენ და შუა გზაში კი გაჩერდება. სიეისი რობესპიერს ვეფხვს ეძახდა, და რობესპიერი სიეისს - თხუნელას. მეტაფიზიკი იყო და სიბრძნეს კი არა, სიფრთხილეს მიაღწია. რევოლუციის მლიქვნელი იყო და არა მოსამსახურე. აიღებდა ხოლმე ნიჩაბს და ხალხთან ერთად მუშაობდა მარსის მოედანზე, ხელით მიაქანებდა ხელმარას ალექსანდრე ბოარნესთან ერთად. - გამხნევდითო, - ურჩევდა სხვას, და თვითონ არა გააჩნდა რა ამ მხნეობისა. ჟირონდელებს ურჩევდა - ზარბაზანი უნდა გქონდეთ, რომ მძლავრნი იყვნეთო. არის ბრძენი, მარტო ბრძოლით სულდგმული; ასეთები იყვნენ კონდორსე და ვერნიო, ან კიდევ კამილ დუმულენი და დანტონი. არის ბრძენი, რომელსაც ტკბილი ცხოვრების მეტი არა სწამს რა; ასეთი იყო სიეისი.

რაც უნდა კარგი იყოს ქვევრი, მაინც ნადირალი აქვს. ვაკის ძირში ჭაობი იყო ჩამყავებული, უძრავი ჭაობი, რომელშიც ეგოიზმის მეტი არა ჩანდა რა. იქა თრთოდა მუნჯი მოლოდინი შიმშილისა. იმაზე საზიზღარი აღარა იქნებოდა რა, - ყოველგვარი ბიწი და არავითარი სირცხვილი; გულში ჩამალული ცოფი; აჯანყება მორჩილებით დაფარული. ურცხვად შიმშირეულნი იყვნენ და ლაჩრულ ვაჟკაცობით აღსავსენი; ჟირონდელებისკენ იყვნენ და მთიელებს ირჩევდნენ; იმათზე იყო დამოკიდებული გადაწყვეტა საკითხისა და ხმას იმას აძლევდნენ, ვისკენაც ძალას გრძნობდნენ. ლუი XVI-ზე ვერნიო გაამარჯვეს, ვერნიოზე - დანტონი, დანტონზე, - რობესპიერი, რობესპიერზე, - ტალიანო. თავზე ლაფს ასხამდნენ მარატს და ღვთაებრ თავყანს სცემდნენ მარატს მკვდარს. მხარს უჭერდნენ ყველაფერს იმ დღემდე, ვიდრე თვითონვე დაანგრევდნენ ყველაფერს. ალლო ჰქონდათ და გადამჭრელ მუშტსა კრავდნენ, ვისაც წაუბორძიკდებოდა ფეხი. ძლიერის მონები იყვნენ, იმ პირობით, რომ ძლიერი ძლიერად ყოფილიყო, და პირად ღალატად მიაჩნდათ ძლიერის უმცირესი რყევა. რიცხვმრავალი იყო ჭაობი და ამიტომ ძალოვანი და საშიში. აქედან - თავხედობა ლაჩრისა.

აქედან ოცდათერთმეტი მაისი - აჯანყება ჟირონდელების წინააღმდეგ; თერთმეტი ჟერმინალი - აჯანყება ხალხისა კონვენტის წინააღმდეგ. ცხრა თერმიდორი - დამარცხება რობესპიერისა; ტრაგედია, შეკრული ბუმბერაზის მიერ და გახსნილი ჯუჯების მიერ.

VI

ამ ვნებისასვე კრებაში ოცნებით გატაცებულნიც ერივნენ. ყოველგვარად მოიპოვებოდა აქ უტოპია; ზოგი ძალით ოცნებობდა ბრწყინვალე მომავლის დამყარებას და სწამდა ეშაფოტი; ზოგი - სწავლით, შთაგონებით, და უარყოფდა სიკვდილით დასჯას; ლანდი ტახტისთვის, ანგელოზი ხალხისთვის. ამათთან ერთად, ვინც იბრძოდა, იყვნენ ისეთებიც, ვინც გონებრივად ქმნიდა მომავალს. ზოგს ომისა და ბრძოლის მეტი არა ჰქონდა რა გულში, ზოგს - მარტო მშვიდობა. ერთი კაცის გონებამ, კარნოს გონებამ, შექმნა თოთხმეტი ლაშქარი; მეორის გონება, ჟან დებრისა, ოცნებობდა ერთ დემოკრატიულ ფედერაციად მთელი კაცობრიობის შეერთებას. ამ გაშმაგებულ

მჭერმეტყველებაში, ღრიალში და ყიჟინაში ნაყოფიერი დუმილიც ერია. ლაკანელი ჩუმად იყო და გონებით აწყობდა ხალხის საზოგადოებრივ აღზრდას; ლანტენასი ჩუმად იყო და ქმნიდა პირველდაწყებით სკოლებს; რევლერლეოვც ჩუმად იყო და ოცნებობდა ფილოსოფიის იქამდე ამადლებას, რომ სარწმუნოების ღირსება ჰქონოდა. სხვანი სხვასა ფიქრობდნენ, უფრო წვრილმანს და უფრო ხელსაყრელს. გუიტონ-მორვო ცდილობდა საავადმყოფოების გაუმჯობესებას; მერი - სხვადასხვა გადასახადების მოსპობას; ჟან-ბონსენტი-ანდრე - ვალის გადაუხდელობის გამო დაპატიმრების გაუქმებას; რომში ცდილობდა შაპის[58] გამოგონების - ტელეგრაფის განხორციელებას; დუბოე - არქივების მოწესრიგებას; კორან- ფუსტიე - ანატომიური კაბინეტების და ბუნებისმეტყველების მუზეუმების დაარსებას, გუთომარი - მდინარეებზე ნაოსნობის და მდინარე ესკოს საგუბარს.

ხელოვნებასაც ჰყავდა თავისი ფანატისკოსები და მონომანები. ოცდაერთ იანვარს[59], იმ დროს, როდესაც რევოლუციის მოედანზე დაეცა მოჭრილი თავი მონარქიისა, ბეზარი, უაზის წარმომადგენელი, მიეშურებოდა რუბენსის ერთი ნახატის სანახავად, რომელიც სენ-ლაზორის ქუჩის ერთი სახლის სხვენზე ეპოვათ. არტისტები, ორატორები, წინასწარმეტყველები, ბუმბერაზ-კაცები, როგორც დანტონი, და ჩვილკაცები, როგორც კლოტი, გლადიატორები და ფილოსოფოსები ერთ მიზნისკენ მისწრაფოდნენ ყველანი, პროგრესისკენ. არ იყო იმისთანა ძალა, რომ შეეყენებინა იმათი შრომა. კონვენტი იმითი იყო დიადი, რომ ეძებდა რაც შეიძლება მეტ სინამდვილეს იქ, სადაც ადამიანს შეუძლებლად მიაჩნდა. კონვენტის ერთი მხრიდან რობესპიერი თვალს არ აშორებდა კანონიერებას; მეორე მხრიდან კონდორსე არ აშორებდა თვალს მოვალეობას.

კონდორსე ბრწყინვალე გონების და ოცნების კაცი იყო; რობესპიერი კაცი იყო აღსრულებისა, და ხანდახან მოხდება ხოლმე, დაბერებულ საზოგადოებათა საბოლოო კრიზისში აღსრულება ნიშნავს ამოჟლეტას. ორი ფერდობი აქვს რევოლუციას, აღმართი და დაღმართი, და ამ ფერდობებზე სართულებად დაწყობილს მიეზიდება ყველა არეს. ყინულიდან აყვავებულ წალკოტამდე. ყოველი სარტყელი ამ ფერდობებისა ქმნის თავის ჰავის შესაფერის მოღვაწეებს, ზოგს იმისთანას, რომელიც მზეშია ცოცხალი, და ზოგს იმისთანას, რომელიც ჭექა-ქუხილში არის ცოცხალი.

VII

კონვენტის მნახველები ერთმანეთს უჩვენებდნენ მარცხენა ტალანის ერთ- ერთ კუნჭულს, სადაც რობესპიერმა ჩუმად ჩასჩურჩულა ყურში გარას, კლავიერის მეგობარს, ეს საზარელი სიტყვა: - კლავიერი შეთქმულებას გვიმზადებს, საცა კი გაიჭაჭანებს. - იმავე კუნჭულში, განცალკევებულში ჩუმად მოსალაპარაკებლად და ჩუმი ხმით საჩხუბრად, ფაბრ დეგლანტინი უკმეხად უსაყვედურებდა რომმს, თავის კალენდრის წარყვანას, სიტყვა „ფერვიდორის“ „ტერმიდორად“ გადაკეთებას. ერთმანეთს უჩვენებდნენ იმ კუთხეს, სადაც ერთად ისხდნენ ჰოტგარონის შვიდივე წარმომადგენელი, რომლებსაც ყველაზე უწინ ხვდათ პასუხის გაცემა კითხვაზე, - რით დაისაჯოს ლუი XVI? - და ასეთი პასუხი მისცა შვიდივემ: მაილმა - სიკვდილით, დელმმა - სიკვდილით, პროჟანმა - სიკვდილით, კალუმ - სიკვდილით, ეიხალმა - სიკვდილით, ჟულიენმა - სიკვდილით, დეზასიმ - სიკვდილით. - მარადი ანარეკლი, რომლითაც სავეს არის ისტორია. მას შემდეგ, რაც ადამიანთა შორის მართმსაჯულება არსებობს, ეს ანარეკლი აკლადამის გამოძახილად შედის სასამართლოს დარბაზში.

თითო უჩვენებდნენ აყაყანებულ კონვენტში იმ წევრებს, რომლებმაც მეფის სიკვდილით დასაჯას მისცეს ხმა. პაგანელმა დაიძახა, - მოჰკალით! მეფე სიკვდილით არის სასარგებლო. მილონმა თქვა: - მოჰკალით! სიკვდილი რომ არა ყოფილიყო, დღეს უნდა შემოგველო მეფის დასასჯელად. - მოხუცებულმა რაფონ დე-ტრუიემ - სიკვდილი! დღესვე! - გუპიდომ - ემაფოტი, საჩქაროდ! დაყოვნება ანელებს სიმწარეს. - სიეისმა მოკლედ მოჭრა - სიკვდილი! - ბუზომ წინადადება შეიტანა, - ხალხსა ვკითხოთ რას იტყვისო. ამაზე ტურიომ უპასუხა გაშმაგებულმა: - როგორ? ახლა ხალხის კრებები? ორმოცდაოთხი ათასი კრება? ბოლოს ვეღარ ვედირსებით! მთლად გაუთეთრდება ლუი XVI თავი, მანამ სიკვდილით დატკბება. - ოგუსტენ ბონ რობესპიერმა თავის ძმის შემდეგ წამოიძახა, - ღმობიერება კარგია, მაგრამ ვერ წარმომიდგენია იმისთანა ღმობიერება, რომ ხალხსა ჟლეტავდეს და მეფეს კი შეუნდობდეს. მოკვდეს! საქმის გადადება ხალხისადმი მიმართვა კი არა, მტარვალთადმი მიმართვა იქნება. ფუსდუარმა, მოადგილემ ბერნარდენ სენ-პიერისადმი, - საშინლად მეზარება სისხლის დაქცევა ადამიანისა, მაგრამ მეფის სისხლი ადამიანის სისხლი არ არის, და მოკვდეს. - ჟან ბონ-სენტანდრემ - შეუძლებელია თავისუფალი

იყოს ხალხი, თუ მტარვალნი ცოცხალია; ლავიკონტერმა თქვა - თავისუფლება სულთმოზრმავეა, მანამ სული უდგას მტარვალს, - სიკვდილი! შატო ნევ-რანდონმა შეჰყვირა: - მოვკლათ ლუი უკანასკნელი! - გიარდენმა მოითხოვა მეფის მოკვლა, ოღონდ მეფისავე გადაბრუნებულ ტახტზე; - ტელიემ დაიძახა, - მტრების გასამუსრავად ზარბაზნები ჩამოვასხათ მეფე ლუი XVI-ის თავის ყალიბისა!

მაგრამ ყველა არ იყო ასე სასტიკი. ჟანტილმა თქვა, - დაპატიმრება, მანამ მოკვდებოდეს. რომ მოვკლათ, კარლოს პირველად გავხდით და მამასადამე კრომველი დაგვაჯდება კისერზე, - ბანკალმა მეფის განდევნა მოითხოვა: - მინდა მუშად ვნახო უუდიდებულესი ამქვეყნად მეფე, რომ თავის შრომით შოულობდეს ლუკმა-პურს, - ალბუიმ განდევნა მოითხოვა, - წავიდეს და იწიალოს ამ ცოცხალმა აჩრდილმა მეფეების ტახტებს შორის; ზანჯია კობმა თქვა: - დავამწყვდიოთ, მეფე ცოცხალი შევინახოთ, როგორადაც საფრთხობელა; შელონმა წარმოთქვა: - ნუ მოვკლავთ, თორემ რომი მაშინვე წმინდა წამებულად გამოაცხადებს.

და იმ დროს, როდესაც ამგვარი მომაკვდინებელი, და ხან ლმობიერი მსჯავრი ისმოდა კონვენტში და ისტორიაში იფანტებოდა, ტრიბუნებში კეკლუცად მორთულ, გულმკერდგაღვილი ქალებს წევრთა სია ეჭირათ ხელში და ქინძისთავით ნიშნავდნენ ყოველ გვართან, - ვინ რა მიუსაჯა მეფეს, სიკვდილი, თუ სიცოცხლე.

საცა ტრაგედია შევა, იქ შიში და სიბრალოლიც რჩება.

რა დროსაც უნდა გადახედოთ კონვენტს, მანამ იღვწოდა და მეფობდა, მაშინვე უკანასკნელი მეფის განსჯა და სასჯელი დაგიდგებათ თვალწინ, თითქო კონვენტის ყოველ დებულებაში ჩარეულიყო ლეგენდა ოცდაერთი იანვრისა. მრისხანე კრება სულით ხორცამდე გაჟღენთილი იყო იმ ქროლით, რომელმაც დაჰკრა და საუკუნოდ ჩააქრო ძველი, თვრამეტი საუკუნის განმავლობაში მოკამკაშე ჩირაღდანი მონარქიისა. გადამწყვეტი განსჯა მეფე ლუი XVI- ისა იყო განსჯა ყველა მეფეების საქმისა და დასაწყისი იმ ბრძოლისა, რომელსაც ხალხი უმზადებდა წარსულს. რა კრებასაც უნდა დასწრებოდა ადამიანი, რა საგანზედაც უნდა ყოფილიყო კამათი, მაინც აჩრდილი უდგა ლუი XVI- ის ეშაფოტისა.

ერთმანეთს უამბობდნენ მაცურებლები, რომ კერზენმა და რილანმა, რა ნახეს, რომ უმრავლესობამ სიკვდილით დასჯას მისცა ხმა, უარი განაცხადეს, - კონვენტის წევრებად აღარა ვრჩებითო. დუმატელი, სევრის დეპუტატი, ავად იყო და გადაწყვიტა, უთუოდ დასწრებოდა კრებას; თავის სარეცელით მისცვენეს დარბაზში და მომაკვდავმა სიცოცხლე გადაუწყვიტა მეფეს, რამაც გულიანად გააცინა მარატი. ეძებდნენ თვალთ აგრეთვე ერთ დეპუტატს, დღეს ისტორიისაგან დავიწყებულს, რომელმაც ვერ გაუძლო ამ ოცდაჩვიდმეტი საათის კრებას, დაღლილ-დაქანცულს ჩაემინა თავის სკამზე, და რომ გააღვიძეს, - აბა, რას იტყვი, შენი რიგიაო, - ერთ წამს გაახილა თვალი, - სიკვდილიო! - დაიძახა და ისევ ჩაემინა.

ლუი XVI რომ სიკვდილი მიუსაჯეს, რობესპიერს თვრამეტი თვის სიცოცხლე რჩებოდა, დანტონს - თხუთმეტი თვისა, ვერნიოს - ცხრა თვისა, მარატს - ხუთი თვისა და სამი კვირისა, ლეპელეტიე სენ-ფარჟოს - ერთი დღისა. მოკლე და საშინელი სუნთქვა ადამიანისა!

VIII

ხალხს ღია ფანჯრები ჰქონდა კონვენტში საყურებლად, სახალხო ტრიბუნები, და როდესაც ეს ფანჯრები არ ჰყოფნიდა, კარსაც აღებდა და ქუჩა შედიოდა კრების დარბაზში. განსაცვიფრებელი მოვლენაა ეს შესევა ბრბოსი სენატში. ხალხი რომ შევარდებოდა დარბაზში, ამხანაგურად ექცეოდა კონვენტს და იმის წევრებს. ქუჩისა და კურულის ძმობა, რომელმაც ერთ დღეს, სამ საათში ხელთ იგდო ზარბაზნები და ორმოცი ათასი თოფი. წამდაუწყუმ შედიოდა დარბაზში ხალხი და აწყვეტინებდა ბჭობას; ხან რაიმეს სათხოვრად გამოგზავნილი დეპუტატები შევიდოდნენ, ხან ქების და მადლობის გამოსაცხადებლად, ხან რაიმეს მისართმევად. სენტ-ანტუანის უბნის დიდებული შუბი ქალებმა შეიტანეს კონვენტში. ინგლისელები ოცი ათას წყვილ წაღს სთავაზობდნენ კონვენტს ფეხშიშველი ჯარებისთვის; „მოქალაქე არნუ, - წერდა გაზეთი „მონიტორი“ [60], - ობინიანის მღვდელი, დრომის ბატალიონის უფროსი, სთხოვს კონვენტს, საბრძოლველად გაგზავნოს საზღვარზე, ოღონდ მისადვე დარჩეს მისი სამწყსო“. უბნების წარმომადგენელნი მოდიოდნენ და ტახტრევანით მოჰქონდათ ძვირფასი ლანკანები, ფეშუმები,

ბარძიმები, ოქროს, ვერცხლის და შოქოროვილი ვერცხლის ნამტვრევი, რომელსაც სამშობლოს სწირავდა დაფლეთილ ტანსაცმლით მოსილი ხალხი და ერთს მოითხოვდა სამაგიეროდ, - ნება გვიბოძეთ კარმანიოლი ვიცეკვოთ კონვენტის წინაშე. შენარი, ნარბონი და ვალიერი კონვენტში მღეროდნენ მთიელების პატივსაცემად. მონბლანის მხრიდან ლეპელეტიეს ძეგლი მოართვეს. ერთმა ქალმა წითელი ქუდი დაჰხურა თავმჯდომარეს; ისიც მოეხვია და გადაჰკოცნა ნიშნად მადლობისა. მაილის მხრიდან ქალები მოვიდნენ და ყვავილებით მოფინეს „კანონმდებელი“.

„სამშობლოს მოწაფენი“ მიდიოდნენ მუსიკით და მადლობას სწირავდნენ კონვენტს, რომ „მოამზადა კეთილდღეობა საუკუნისა“. „სამშობლოს დამცველი ქალები „ ვარდებს სთავაზობდნენ კონვენტის წევრებს. ელისეს მოედნის უბნის ქალებმა მუხის გვირგვინი მიართვეს, ტანპლის უბნელი ქალები მოვიდნენ კონვენტში და ფიცი დასდეს, - მეუღლედ არავინ გვინდა, თუ არ რესპუბლიკელი. მოლიერის უბნელებმა მედალი მიართვეს ფრანკლინისა, რომლითაც თანახმად გამოცხადებული დეკრეტისა, თავისუფლების ქანდაკება დაამშვენეს. მიგდებული ბავშვები რესპუბლიკის შვილებად იყვნენ გამოცხადებული და ეროვნული ფორმის ტანისამოსით შედიოდნენ კონვენტში მწყობრად. ორმოცდამეთორმეტე განყოფილების ქალები გრძელი თეთრი კაბებით ეწვივნენ კონვენტს და მეორე დღეს „მონიტორში“ ეწერა შემდეგი: „თავმჯდომარეს თაიგული მიართვა ერთმა ტურფა „უმანკომ“. კონვენტის ორატორებიც ესალმებოდნენ ხოლმე ხალხს, ეფერებოდნენ, ხანდახან მლიქვნელობასაც კადრულობდნენ და ეუბნებოდნენ: - თქვენა ხართ უცოდველი, უმწიკვლო დიდებული. - ხალხს ბავშვური ხასიათი აქვს, ძალიან უყვარს ეს სიტკბოება. მაგრამ მოხდება ხოლმე, უკმაყოფილება, აჯანყება შეიჭრებოდა კონვენტში; აღშფოთებული შევარდებოდა დარბაზში და გამოდიოდა დაწყნარებული, როგორც მდინარე რონა, რომელიც ლემანის ტბაზე გადის: ტბაში შესვლამდე ცარიელი ტალახია, და - კამკამა, წმინდა, ტბიდან რომ გამოვა.

მაგრამ ყოველთვის მშვიდობიანად არ ბოლოვდებოდა ხალხის შესვლა და ამიტომ კონვენტს საკმარი დამცველი ჯარი ჰყავდა და იარაღიც.

IX

რევოლუციას მიუძღოდა კონვენტი და იმავე დროს განათლებასაც ემსახურებოდა. ცეცხლი იყო, მაგრამ ბრძმედიც. ქვაბში დუღდა ტერორი და ქმნიდა დადუღებულ პროგრესს. ამ ჩრდილების ქაოსიდან და ამ ახმაურებულ ღრუბელთ სრბოლიდან გამოდიოდა უსაზღვრო, ბუნების მარადი კანონების სიმლიერის სხივები. ჰორიზონტზე დარჩნენ ეს სხივები, ისინი ანათებენ ხალხთა ცას და წარმოადგენენ ერთი მათგანი - მართლმსაჯულებას, ერთი - სხვისი მრწამსის პატივისცემას, ერთი - გულკეთილობას, ერთი - განსჯას, ერთი - სიმართლეს, ერთი - სიყვარულს. კონვენტმა გამოაცხადა ეს დიდებული აქსიომა. მოქალაქის თავისუფლება ბოლოვდება იქ, სადაც იწყება თავისუფლება მეორე მოქალაქისა; ეს დებულება მოკლე, ორ სტრიქონიან დასკვნას წარმოადგენს მთელი კაცობრიობის საზოგადოებრიობისას. კონვენტმა წმიდად გამოაცხადა სიღარიბე; წმიდად გამოაცხადა უძღურება უსინათლოსი და ყრუ-მუნჯისა, რომლებსაც სახელმწიფო უნდა ინახავდეს; წმიდად გამოაცხადა მშობიარობა გასათხოვარი ქალისა, რომელსაც ნუგემსა სცემდა და ეხმარებოდა; წმიდად გამოაცხადა ბავშვობა და სამშობლოს შვილობილად ყველა ობოლი; წმიდად გამოაცხადა უბრალობა სასამართლოს მიერ გამართლებულისა, რომელსაც სამაგიეროს უხდიდა უსაფუძვლო წამებისათვის. კონვენტი არცხვენდა თეთრების მიერ ზანგების დამონებას; კონვენტმა მოსპო მონობა, კონვენტმა გამოაცხადა მოქალაქეთა ურთიერთობრივი ვალდებულება. კონვენტმა შემოიღო უსასყიდლო სწავლა; ეროვნული განვითარებისათვის შემოიღო „ნორმალის სკოლა“ პარიზში, „ცენტრალი სკოლები“ ქალაქებში და პირველდაწყებითი სკოლები სოფლებში; გახსნა კონსერვატორიები და მუზეუმები. კონვენტმა შემოიღო საერთო მთელი საფრანგეთისთვის, კანონები, საერთო წონა და ზომა და საერთო თვლა ათობითი სისტემით. კონვენტმა დააარსა ფინანსები საფრანგეთისა და მონარქიის ხანგრძლივი კოტრობის წილ დაამყარა საზოგადოებრივი ნდობა. მიმოსვლას და მიმოზიდვას ტელეგრაფი გაუჩინა, სიბერეს - თავშესაფარი და უზრუნველყოფა, ავადმყოფობას - გაწმენდილი საავადმყოფოები. სწავლას - პოლიტექნიკური სკოლა, მეცნიერებას - გეოგრაფიული სიგრძე, ადამიანის გონებას - აკადემია. ეროვნული იყო კონვენტი და იმავე დროს კოსმოპოლიტი. თერთმეტი ათას ორას ათი დეკრეტი გამოსცა კონვენტმა; ერთ მესამედს აქვს პოლიტიკური დანიშნულება და ორ მესამედს - კაცობრიული; ზნეობა საზოგადოების საფუძვლად გამოაცხადა და სინდისი - კანონის საფუძვლად. და ყოველივე ეს, - მონობის მოსპობა, მშობის გამოცხადება, მოყვასის დახმარება, ხალხის შეგნების განვითარება, შრომის ვალდებულების უფლებად გარდაქმნა და საზარალო შრომის მაგივრად

სასარგებლოს შემოღება, საერთო ქონების დამკვიდრება, ბავშვების დახმარება და განათლება, მწერლობის და მეცნიერების გავრცელება, ყველა მწვერვალზე სინათლის გაშუქება, ყველა გაჭირვებულის დახმარება, გამოცხადება დიდებული პრინციპებისა, ყოველივე ეს კონვენტმა შეძლო იმ დროს, როდესაც გულში უჯდა და გულს უღრღნიდა ჰიდრა-ვანდე, და გარს მრავლად ეხვია ვეფხვი - ევროპის მეფეები.

X

უსაზღვრო მოედანი იყო კონვენტი. ყოველგვარი კაცი მოიპოვებოდა იქ, - ადამიანი, არაადამიანი, ზეადამიანი. ეპიკური გროვა ქიშპობისა. გიოტენი დავიდს ერიდებოდა, ბაზირი შაბოს ლანძღავდა, გადე სენ-ჟუსტს დასცინოდა, ვერნიოს ეჯავრებოდა დანტონი, ლუვე არ ასვენებდა რობესპიერს, ბუზო აბეზღებდა ეგალიტეს, შამბონი მიწასთან ასწორებდა პაშს, და ყველას ჭირივით სძულდა მარატი. და რამდენი კიდევ სხვა არის მოსახსენებელი! არმონვილი, წითელქუდად წოდებული, რადგან კრებაზე ყოველთვის ფრიგიული წითელი ქუდით იჯდა, მეგობარი იყო რობესპიერისა და ძალიან უნდოდა „ლუი XVI შემდეგ რობესპიერი აებრძანებინა გილიოტინაზე“, თანასწორობის ასასრულებლად. მასსიე, ამხანაგი და გამოჭრილი ასლი გულკეთილი ლამურეტისა; ეს ლამურეტი ეპისკოპოსი იყო და სიყვარულს უანდერძა თავისი სახელი. ლეარდი დემორბიან, რომელმაც ლავი გადაასხა ბრეტანელ მღვდლებს. ბასერი - უმრავლესობის მომხრე, თავმჯდომარე იმ კრებისა, რომელიც არჩევდა ლუი XVI საქმეს; მერე ვაჭრობა დაიწყო და ისე ჰყავდა ნოქრად პამელა, როგორც ლუვეს ლოდოსკის ცოლი. ორატორის[61] წევრი დონუ, რომელიც სულ იმას გაიძახოდა, - მოვითმინოთ, ნუ ავჩქარდებითო. დუბუა-კრანსე, რომელსაც სულ ყურში ჩასჭურჭულებდა მარატი. მარკიზი დე-შატონევი, ლაკლო[62], ეროლ დე-სემელი, რომელიც ანრიომ შეაშინა ყვირილით - „მზად იყავით, მეზარბაზნენო“. ჟულიენი, რომელიც თერმოპილის გამირებს ადარებდა მთიელებს. გამონი, რომელიც მოითხოვდა სახალხო ტრიბუნას ცალკე ქალებისთვის. ლალუა, რომელმაც კრების მადლობა უძღვნა ეპისკოპოს გობელს, როდესაც მან კონვენტს მიაართვა თავისი მიტრა და წითელი ქუდი დაიხურა. ლეკონტი, რომელმაც თქვა, - რაღას უყურებენ მღვდლები, რატომ არ გაიკრიჭებიან? ფერო, რომლის მოჭრილ თავს თავყანი სცა ბუასსი დ-ანგლამ, - თავს, ესე იგი მოკლულს, თუ მახვილს, ესე იგი მკვლელს? ორი ძმა დეპრა, - ერთი მთიელი, მეორე ჟირონდელი, რომელთაც ისე სძულდათ ერთმანეთი, როგორც პოეტ შენიეს და იმის ძმას.

მრავალი სიტყვა იყო წარმოთქმული კონვენტის ტრიბუნიდან თავზარდამცემი, რომელსაც ხშირად წინასწარმთხრობი რევოლუციური მნიშვნელობა ჰქონდა, თუმცა შეიძლება ამას ვერა გრძნობდა თვით სიტყვის მთქმელი; ამგვარი სიტყვის შემდეგ კონვენტის მოქმედებას რაღაც გაჯავრება და აღელვება ემჩნევა, თითქო ცუდად მიიღო კრებამ წარმოთქმული სიტყვაო. მოქმედებას მოსმენილის ბრაზი ერევა: მოულოდნელი არეულობა მოდის ზედიზედ მოსმენილ სიტყვით გაშმაგებული და იმედმიხდილი. ასეა, ერთი ხმა კმარა მათში, რომ ზვავი ჩამოაწვინოს. ერთი სიტყვაც რომ იყოს მეტი, შეიძლება ერთმა სიტყვამ გამოიწვიოს აღშფოთება და ნგრევა. სიტყვა რომ არა თქმულიყო, იქნება არც ავი მომხდარიყო, თუმცა ხანდახან თვით ცხოვრების მიმდინარეობამაც იცის გაცოფება.

სწორედ ამგვარად მოხდა, ორატორის შემთხვევით ცუდად გაგებული სიტყვის გამო, რომ თავი მოსჭრეს დედოფალ ელისაბედს.

ავი სიტყვა ჩვეულებად იყო კონვენტში და ორატორის უფლებად.

მუქარა ისმოდა ყოველმხრივ და ისევე ხშირად იყო, როგორც ნაპერწკალი ხანძარში. პეტიონი: - საგანს დაუბრუნდით, რობესპიერ. - რობესპიერი: - საგანი თქვენა ხართ, პეტიონი: დაუბრუნდები და მაშინ ნახავთ! - ვილაც ყვირის: - სიკვდილი მარატი! - მარატი: - იმ დღეს, როდესაც მოკვდება მარტი, აღარც პარიზი იქნება და იმ დღეს, როდესაც დაიღუპება პარიზი, აღარც რესპუბლიკა იქნება! ბილლო-ვარენი დგება და ამბობს: - ჩვენ გვინდა... - ბარერი აწყვეტინებს: - რა მეფესავით ლაპარაკობ მრავლობითად! ერთხელ კიდევ ფილიპო: - ერთმა წევრმა ხმალი იმიშვლა და ისე მოიწევდა ჩემზე. - ოდუანი: - თავმჯდომარე, მოაგონეთ წესიერება იმ კაცის მკვლელს! - თავმჯდომარე: - მოითმინეთ... პანო: - თავმჯდომარე, იძულებული ვარ მე მოგაგონოთ წესიერება.

სიცილი და ხარხარიც ხშირად ისმოდა კონვენტში. ლეკუანტრი: - შან-დე-ბუს მღვდელი უჩივის ფომეს, თავის ეპისკოპოსს, ცოლის შერთვის ნებას არ მამღვესო. - ერთი ხმა: - ვერ წარმომიდგენია, რად დაუშლის ვისმე ფომე ცოლების შერთვას, როდესაც თვითონ საყვარლები ჰყავს? - მეორე ხმა: - მღვდელი, დედაკაცი ვერსად იპოვე?

სახალხო ტრიბუნებიც ჩაერეოდნენ ხოლმე კონვენტის წევრების კამათში და შენობით ელაპარაკებოდნენ. ერთხელ, კონვენტის წევრი რუანი ადიოდა ტრიბუნაზე; ერთი კუნთი მეტად დიდი ჰქონდა მეორესთან შედარებით, და ერთმა მაყურებელმა დაუყვირა სახალხო ტრიბუნადან: - მარჯვნივ მიიღე ეგ გამობერილიო! - ასე თავისუფლად ექცეოდა ხალხი კონვენტს, მაგრამ ერთხელ მოხდა, 1793 წ. აპრილის თერთმეტს იმისთანა ალიაქოთი ასტეხა სახალხო ტრიბუნამ, რომ თავმჯდომარემ დააჭერინა ერთი მაყურებელი რომელიც სიტყვას აწყვეტინებდა ყველას.

ერთხელ ამ კრებას მოხუცებული ბუნაროტი[63] დაესწრო მოწმედ; რობესპიერმა ითხოვა სიტყვა და ორი საათი ლაპარაკობდა; თან დანტონს შესცქეროდა დაშტერებით, რაც საშიშროებას მოასწავებდა, და ხანდახან მარტო თვალს გადაავლებდა, რაც საშიშროებაზე უარესი იყო; გრგვინავდა, ცოფსა ჰყრიდა, როცა ათავებდა საშინელი მუქარით აღსავსე: - ვერაგებსაც კარგად ვიცნობთ და ცბიერებსაც; ვიცნობთ წამბილწველებსაც და წაბილწულებსაც; ვიცნობთ სამშობლოს მტრებს და რევოლუციის მოღალატეებსაც; სულ აქვე ბრძანდებიან, ამ კრებაზე; ჩვენი სიტყვა ესმით; ჩვენცა ვხედავთ ყველას და თვალს არ ვამორებთ; ცოტა ზევით რომ აიხედონ, თავზევით, კანონის მახვილს დაინახავენ; თავიანთ სინიღისში რომ ჩაიხედონ, ბიწიერების მეტს ვერას იპოვიან; მაშ, ფრთხილად იყვნენ!.. - და რომ გაათავა, დანტონმა თვალეები მოჭუტა, ჭერისკენ აიღო თავი, ერთი ხელი ძირს დაუშვა, სკამზე გადაწვა და ღულუნი დაიწყო ყველას გასაგონად: კადე რუსული მეტად გრძლად ამბობს, მოკლედ ვერ იტყვის, რადგან თავს იმკობს.

ლანძვაც ხშირად გაისმოდა კონვენტში. - მოღალატე! - სისხლით გაუმამდარო! - კაცისმკვლელო! - ქვეყნის მტერო! - ერთმანეთს აბეზღებდნენ ბრუტის ძეგლის წინაშე, რომელიც დარბაზში იდგა. ლანძვა, შეურაცხყოფა, მუქარა, ცოფიანი თვალეების ბრიალი, მუშტების მოღერება, დამბაჩის ქნევა, ხანჯლის ნახევრად ამოღება. ცეცხლის აღში იდგა ტრიბუნა. ზოგი ისე ლაპარაკობდა, თითქო გილიოტინაზედა წევსო. ღელავდა ყველა, ფელიანელები, გულგახეთქილი და თან საშინელი, მთიელები, ჟირონდელები, ზომიერები[64], ტერორისტები[65], იაკობინელები, კორდელიერები; თვრამეტი მღვდელი - მეფისმკვლელი.

აი, ყველა ისინი! როგორც კვამლი ქვეყნად, ქარით მოფენილი.

XI

ქარის ხვედრად გამხდარიყო აზრი.

მაგრამ სასწაულთმოქმედი იყო ეს ქარი.

კონვენტის წევრი იგივე იყო, რაც ოკეანის ზვირთია. სწორედ ოკეანის ზვირთები იყვნენ უდიდესი წარმომადგენლები ხალხისა. ძალი შემოქმედებისა ზემოდან მოდიოდა. ერთი წადილი იყო კონვენტში, რომელიც ეკუთვნოდა ყველას, და პირადად - არავის. ეს წადილი იყო ერთი იდეა, იდეა დაუცხრომელი და უსაზღვრო, რომელიც მალლა ცაში ციალებდა. ამ ციალა იდეას ჩვენ რევოლუციას ვუწოდებთ. ეს იდეა რომ გაურბენდა კონვენტს, ზოგს ძირს დასცემდა, ზოგს ამალეზდა, ზოგს ქაფს გადაავლებდა და წალეკავდა, ზოგს კლდეს მიახლიდა. ამ იდეამ იცოდა საით მიდიოდა და თავის წინ მიაქროლებდა უფსკრულს. შეუძლებელია ადამიანს მიაწეროთ რევოლუცია, როგორადაც შეუძლებელია ზვირთს მიაწეროთ ზღვის მოქცევა და უკუქცევა.

რევოლუცია რაღაც უცნობის მოქმედებაა. გნებავთ, კეთილი უწოდეთ ამ მოქმედებას, გნებავთ - უკეთური. ეგ იმაზეა დამოკიდებული, სად დაგისახავთ თქვენ იდეალი, წარსულში თუ მომავალში. მაგრამ თვით რევოლუცია კი მის შემომქმედს აკუთვნეთ. რევოლუცია დიადი მოვლენების და დიადი მოღვაწეების შეერთებულ ქმნილებასა ჰყავს, მაგრამ ნამდვილად მარტო მოვლენების შედეგი არის. მოვლენები ხარჯავენ, ადამიანი იხდის ამ ხარჯს. მოვლენები ბრძანებენ, ადამიანი ხელს აწერს. ივლისის თოთხმეტს - ბასტილიის ციხის აღება - ხელს აწერდა კამილ დემულენი; აგვისტოს ათს - ლუი XVI დაპატიმრება და მეფის დამხობა - ხელს აწერდა დანტონი; სექტემბრის ორს - დაჭერილების ხოცვა - ხელს აწერდა მარატი; სექტემბრის

ოცდაერთს - რესპუბლიკის დაარსება - ხელს აწერდა გრეგუარი; იანვრის ოცდაერთს - მეფის მოკვლა - ხელს აწერდა რობესპიერი. მაგრამ დემულენი, დანტონი, მარატი, გრეგუარი და რობესპიერი - ოქმის შემდგენლები იყვნენ. ყოველ ძლიერ და ავბედით რედაქტორს ამ დიდებულ ფურცლებისას აქვს თავისი სახელი - მოვლენები და თავის ნიღაბი - ბედი. ამ რედაქტორს რობესპიერი ღმერთს ეძახდა. დიახ, რობესპიერს სწამდა ღმერთი.

რევოლუცია არის მოთხოვნილება იმ მოვლენებისა, რომლებსაც მაგრად ჩავუბოჭივართ ყოველმხრივ და რომლებსაც ჩვენ საჭიროებას ვუწოდებთ.

იდუმლად გართულებული კეთილდღეობის და ტანჯვის მოვლენათა წინაშე აღიძვრის ისტორიული საკითხი: რ ა დ?

ი მ ი ტ ო მ. ეს არის პასუხი იმისა, ვინც არა იცის რა, და აგრეთვე პასუხი იმისა, ვინც ყველაფერი იცის.

ეს საზარელი დროგამოშვებითი კატასტროფები აფორიაქებენ და ასულდგმულებენ ცივილიზაციას. წვრილმანების კვლევას და ძიებას აქ დიდი მნიშვნელობა არა აქვს. შედეგის მიხედვით რომ მოღვაწენი ვლანძლოთ, ან ვადიდოთ, იგივე იქნება, ჯამის მიხედვით რომ ციფრებს დაუწყყოთ ლანძღვა და ქება, რამაც უნდა გაიაროს, გაივლის; რამაც უნდა დაჰქროლოს, დაჰქროლავს. მარად სიმშვიდეს ვერას ავნებს ეს გრიგალი. რევოლუციებს ზემოდან დაჰყურებს ჭეშმარიტება და სამართლიანობა, როგორაც მოღრუბლულ ქვეყანას ვარსკვლავებით მოკრიალებული ზეცა.

XII

ასეთი იყო ეს კონვენტი, შემოზღუდული ბანაკი ხალხისა, რომელზედაც ერთად მოდიოდა იერიშით რაც ქვეყანაზე ავი არის და უმეცარი; იდეების ლაშქარი შეკრებილიყო და ანათებდა ქვეყნიერებას მიუხედავად გარემოცვისა; უსაზღვრო ბანაკი აზროვნებისა უფსკრულის ფერდობზე. არაფერი მოიპოვება ისტორიაში ისეთი, რომ შეედრებოდეს ამ ჯგუფს, ერთი და იმავე დროს სენატს და ხალხს, კრებას და ქუჩას, არეოპაგს და მოედანს, სასამართლოს და ბრალდებულს.

კონვენტს ყოველთვის ხრიდა ქარი. მაგრამ ქარი ხალხის ამონასუნთქი იყო და ხალხის კეთილდღეობისკენ მიმქროლი.

და დღეს, ოთხმოცი წლის შემდეგ, ვისაც კი წარმოუდგება კონვენტი, ვინც უნდა იყოს, ისტორიკოსი, თუ ფილოსოფოსი, ღრმად ჩაფიქრებული დარჩება დიდხანს. შეუძლებელია ჩვენი ყურადღება არ მიიპყრას ამ აჩრდილთა წარსულმა.

XIII. მარატი კულისებში

როგორც უთხრა სიმონა ევრარს მარატმა, მეორე დღეს, დანტონთან და რობესპიერთან კამათის შემდეგ კონვენტისკენ წავიდა.

ერთი მარკიზი იყო კონვენტში, მარატის მომხრე, ლუი დე მონტო, რომელმაც შემდეგში კონვენტს კედლის საათი მიართვა მარატის ქანდაკებით.

მარატი რომ შევიდა დარბაზში, შაბო ელაპარაკებოდა მონტოს.

- შენ ეი, ყოფილო!
- მონტომ თვალი გადაავლო.
- ყოფილს რად მეძახი?
- იმიტომ რომ იყავ.
- მე?
- მარკიზი იყავ.

- ჩემს დღეში არა!
- ამას უყურეთ!
- მამაჩემი სალდათი იყო, პაპაჩემი ფეიქარი.
- რას მიედ- მოედები, მონტო?
- მე მონტო არა ვარ.
- მაშ ვინ ბრძანდები?
- მარიბონი მქვია და მარიბონი ვარ.
- ვინც გინდა, იყავ! რა მენაღვლება, - უპასუხა შაბომ და წაიდუღუნა: - ბედნიერი ის არის, ვინც მარკიზი არ არის.

მარატი გაჩერდა და მონტოსა და შაბოს დაუწყო ცქერა.

მარატის შემოსვლა კონვენტში ყოველთვის ხმაურობას გამოიწვევდა ხოლმე, ოღონდ ხმაურობას - მოშორებით. მის ირგვლივ კი დუმილი სუფევდა. ამ ხმაურს ყურადღებას არ აქცევდა მარატი. ეზიზღებოდა „ჭაობის ყიყინი“.

ქვემოთ, ბნელ სკამებზე კუპე დე ლ-უაზი, პრუნელი, ეპისკოპოსი ვილარი, შემდეგში საფრანგეთის აკადემიის წევრი, ბურტუ, პეტი, პლემარი, ბონე, ტიბოდო, ვალდრუში ერთმანეთს თითოთ აჩვენებდნენ მარატს.

- აგერ მარატი!
- მაშ ავად არა არის?
- ეტყობა, ავად არის, რომ საშინაო ტანისამოსით მობრძანდება.
- საშინაო ტანისამოსით?
- მაშ! ვერ ხედავთ?
- რა თავხედი კაცია!
- კონვენტში აგრე მოდის?
- თუკი დაფნის გვირგვინით მორთული მობრძანდა ამას წინათ, რატომ საშინაო ტანისამოსით კი არ მოვა?
- სპილენძის შუბი და ჟანგის კბილი!
- საშინაო ტანისამოსი ახალსა ჰგავს.
- რისაა?
- რიპსისა.
- ზოლიანი.
- წალების ყელს შეხედეთ.
- ტყავისაა.
- ვეფხისა.
- არა, ყარყუმისა.

- ისიც ყალბი.
  - წინდებიც რომ ჩაუცვამს!
  - მარატი და წინდები?
  - წალის ყელზე ღილები.
  - ვერცხლის ღილები!
  - რას აპატივებს მაგას კამბულას ხის ქოშები!
  - სხვა სკამებზე ისე ისხდნენ, თითქო მარატს ვერა ხედავენო.
- იქაც საუბარი იყო. სანტონა ეკითხებოდა ამხანაგს: - გაიგეთ, დუსსო?
- რა?
  - ყოფილი გრაფი რბიენი?
  - რომელიც ფორსში იყო ყოფილ ვილრუასთან?
  - დიახ.
  - ორივეს ვიცნობდი. მერე?
  - ისე იყვნენ დაშინებულნი, რომ საცა წითელ ქუდს შეხვდებოდნენ, მაშინვე სალამს აძლევდნენ. ერთხელ ქალაღი არ ითამაშეს, რადგან სათამაშო ქალაღზე ძველებურად ხელმწიფე იყო გამოსახული და დედოფალი.
  - მერე?
  - გუშინ დასაჯეს ორივე გილიოტინით.
  - ორივე?
  - ორივე.
  - ნეტავი ციხეში როგორ იქცეოდნენ?
  - ლაჩრად.
  - ეშაფოტზედაც აგრევე?
  - პირიქით, ვაჟკაცურად.

და დუსსომ ამ ნაკვესით დააბოლოვა საუბარი: - ზოგჯერ სიკვდილი უფრო ტკბილია, ვიდრე სიცოცხლე.

ბარერი მოხსენებას კითხულობდა. ვანდეას საქმეზე ბჭობდა კონვენტში. ცხრაასი კაცი წასულიყო მორბიანიდან ზარბაზნით ქალაქ ნანტის საშველად. რედონს გლეხკაცები ემუქრებოდნენ. პემბეფს გარსშემორტყმოდა მტერი. მენდრენში გემები დაცურავდნენ, რომ მტერს ჯარების გადმოსხმა არ შესძლებოდა. ინგრანდიდან მორამდე მთელი მარცხენა ნაპირი ლუარისა როიალისტების არტილერიით იყო გამაგრებული. პორნიკს სამი ათასი გლეხკაცი დაპატრონებოდა და - ინგლისელებს გაუმარჯოსო! - გაჰყვიროდნენ. სანტერის წერილი იყო კონვენტისადმი, რომელიც ხმამაღლივ წაუკითხა კრებას ბარერმა. წერილი ასე იყო დაბოლოვებული: „შვიდი ათასი გლეხკაცი მოადგა ვანს. მოვიგერიეთ, გავრეკეთ და ოთხი ზარბაზანი წავართვით“.

- ტყვეები? რამდენი ტყვე არის? - შეაწყვეტინა ვილაცამ.

ბარერმა განაგრძო...წერილის ბოლოში ნათქვამია: „ტყვეები არა გვყავს, რადგან არ ვატყვევებთ“.

ისევ ისე უძრავად იჯდა მარატი, ყურს არ უგდებდა; ეტყობოდა, რაღაც აწუხებდა საშინელი და იმით იყო მისი ფიქრი გატაცებული.

ქალადი ედო და ჭმუჭნიდა. რომ წაერთმიათ და გაეშალათ, მომოროს ხელით დაწერილ ბარათს ნახავდნენ, ალბათ პასუხს მარატის მიერ დასმულ კითხვებისას: „- ყოვლად ძლიერად მიაჩნიათ თავი მოვლინებულ კომისრებს, მეტადრე საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტის კომისრებს, და ვერას გავაწყობთ ამათთან. ხომ თქვა ექვს მაისს კრებაზე ჟენისლომ, - კომისარი უფრო ძლიერია, ვიდრე, მეფეო, - მაგრამ ეს მარტო სიტყვა იყო; საქმით კი ამათ ხელშია ადამიანის სიკვდილ-სიცოცხლე. მასადი ანჟერში, ტრულარი სენტ-ამანდში, ნიონი გენერალ მარსესთან, პარენი საბლის ჯარში, მილიერი ნიორის ჯარში ნამდვილ ხელმწიფურად მბრძანებლობენ. იაკობინელების კლუბი იქამდე გაკადნიერდა, რომ პარენს გენერლობა მისცა. გარემოება ამართლებს ყველაფერს. ერთს საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტის კომისარს აბუჩად ჰყავს აგდებული თვით მხედართმთავარი ჯარისა“.

დაჭმუჭნა წერილი მარატმა, ჯიბეში ჩაიდო და ნელი ნაბიჯით წავიდა მონტოსა და საბოსკენ, რომლებიც განაგრძობდნენ ბაასს და მარატის დარბაზში შესვლა ვერ შეამჩნიეს.

- მარიბონი ხარ, თუ მარატი, გაიგონე, რას გეუბნები: ეს არის, საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტიდან მოვდივარ.

- მერე რაო?

- ერთი დიდებული ჩააბარეს მღვდელს, - შენ იცი და მაგანაო.

- ჰოო?

- დიდებული, როგორც შენა...

- მე დიდებული არა ვარ, - თქვა მონტომ.

- მღვდელს ჩააბარეს.

- მღვდელს, როგორც შენა...

- მე მღვდელი არა ვარ, - თქვა შაბომ.

და სიცილი წასკდა ორივეს.

- იგავებით ნუ მელაპარაკები. რაშია საქმე?

- აი, რაშია. ერთი მღვდელი, სახელად სიმურდენი, დანიშნეს სრულუფლებიან დელეგატად ერთ ვიკონტ გოვენთან. ეს გოვენი მოწინავე ჯარის უფროსია ზღვის პირის ლამქარში. უნდა ისე მოაგვარონ საქმე, რომ დიდებულმა არ ივერაგოს და მღვდელმა არ გვიღალატოს.

- მაგაზე ადვილი რა იქნება, - უპასუხა მონტომ, - სიკვდილი უნდა ჩავრთოთ საქმეში.

- მეც მაგიტომ მოვდივარ, - უთხრა მარატმა.

წამოიწიეს ორთავემ.

- დილა მშვიდობისა, მარატ, - მიესალმა საბო. - ხშირი სტუმარი არა ხარ ჩვენი კრებებისა.

- სულ აბანოში ვყევარ ჩემ ექიმს, - უთხრა მარატმა.

- ნურც აგრე ენდობი მაგ აბანოებს, - უთხრა საბომ. - სენეკა აბანოში მოკვდა.

მარატმა ჩაიციინა: - საბო, აქ ნერონი არ არის.

- აქ შენა ხარ, - გაისმა უკმეხი ხმა დანტონისა, რომელიც თავის სკამისკენ მიემშურებოდა და ყური მოჰკრა მარატის ნათქვამს.

მარატი არც კი მიბრუნდა.

მარატისა და შაბოს შუა ჩადგა, დაიხარა და ჩუმად უთხრა: - ყური მიგდეთ. ძალიან დიდი საქმეა და მეც ამიტომ მოვედი. დღეს ერთი ახალი დეკრეტი უნდა მივალეზინოთ კონვენტს. ჩვენში ერთ-ერთმა უნდა წარადგინოს და დაასაბუთოს საჭიროება ამ დეკრეტისა.

- ოღონდ მე არა! - წამოიძახა მონტომ. - მე ყურს არ მიგდებენ, რადგან მარკიზი ვარ.

- არც მე, - თქვა შაბომ. - მე ყურს არ მიგდებენ, რადგან მღვდელი ვარ.

- და მე კი, მე ყურს არ მიგდებენ, რადგან მარატი ვარ.

და გაჩუმდნენ.

მარატი თავის ფიქრით იყო გატაცებული და სახიფათო იყო ამ დროს რისამე კითხვა; მაგრამ მაინც გაბედა მონტომ: - მარატ, რა დეკრეტია, რომ აგრე ცდილობ მიაღებინო?

- მინდა გამოვაცემინო ბრძანება, რომ სიკვდილით იქნება დასჯილი ყველა სამხედრო პირი, ვინც გააპარებს დაჭრილ აჯანყებულს.

შაბო ჩაერთა ბაასში: - ეგ დეკრეტი უკვე არსებობს. აპრილის დამღვეს მიიღო კონვენტმა.

- ჰოდა, ისეა დღეს საქმე, თითქო არც კი არსებობდეს, - თქვა მარატმა, - ყველგან, მთელს ვანდეაში კარს უღებენ დაჭრილებს, თითქო ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ, - ვინ უფრო მეტს გააპარებსო, და დაუსჯელად რჩება გააპარებულის მფარველი.

- მარატ, მაშ დეკრეტს არ ასრულებენ.

- შაბო, მეც ის მინდა, რომ დეკრეტს ასრულებდნენ.

- სასტიკად უნდა ასრულებდნენ!

- და მაშასადამე უნდა მივმართოთ კონვენტს.

- მარატ, რა საჭიროა კონვენტი? საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტიცა კმარა.

- ჩვენ ჩვენსას გავიტანთ, - თქვა მონტომ, - თუ საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტმა გასცა ბრძანება, რომ დეკრეტი გამოვიდებულ იქნას ვანდეას ყველა კომუნაში და გარდა ამისა ორ-სამ კარგ მაგალითსაც ვაჩვენებთ მის ასრულებისას.

- სამაგალითოდ მეტად დიდრონი თავები ავიღოთ, გენერლებისა.

მარატმა წაიდუღუნა: - მართლაცა ეგეც იკმარებს.

- მარატ, - მიმართა შაბომ, - მოდი, შენვე მოახსენე ეგ მოსაზრება საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტს.

თვალი თვალში გაუყარა მარატმა, რაც არ იყო სასიამოვნო თვით შაბოსათვისაც კი.

- შაბო, - უთხრა მარატმა, - საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტში მისვლა რობესპიერთან მისვლა იქნება, და მე კი რობესპიერთან არ დავიარები.

- მე წავალ, - თქვა მონტომ.

- კარგი, - მოუწონა მარატმა.

მეორე დღეს ბრძანება გაგზავნეს საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტისა, რომ ვანდეაში ყველგან, ქალაქებში, დაბებში, სოფლებში გამოეკიდათ კონვენტის დეკრეტი, რომლითაც სიკვდილით ისჯებოდა, ვინც დაჭერილ აჯანყებულს და ყაჩაღს გააპარებდა, ან ხელს შეუწყობდა მის გაპარვას; და თან ბრძანება, რომ სასტიკად ყოფილიყო ასრულებული ეს დეკრეტი.

ეს პირველი ნაბიჯი იყო. კონვენტი იძულებული იყო უფრო შორსაც წასულიყო. რამდენიმე თვის შემდეგ, თერთმეტ ბრუმერს (1793 წ. ნოემბერს), როდესაც ქალაქმა ლავალმა კარი გაუღო გამოქცეულ ვანდელებს, კონვენტმა დაადგინა, რომ დანგრეული იქნება და მიწასთან გასწორებული ქალაქი, რომელიც თავშესაფარს მისცემს აჯანყებულებს.

ევროპელი მეფეებიც არა ცხრებოდნენ და ბრაუნშვეიგის მანიფესტით გამოაცხადეს, რომ დახვრეტილ იქნება ყველა ფრანგი, ვისაც დაჭერის დროს იარაღი აღმოჩნდება, და გარდა ამისა პარიზი აღგვილი იქნება მიწის პირიდან, თუ გაზედეს და მეფეს ავნეს რამე. მანიფესტი გახიზნულების შთაგონებით იყო შედგენილი პრინც ორლეანის მმართველის მარკიზ ლენონის მიერ.

დიდებული მხეცები თანასწორობისთვის მებრძოლი ხალხის წინააღმდეგ.

მესამე ნაწილი. ვანდეა

წიგნი პირველი. ვანდეა

I. ტყეები

საშინელი ტყეები იყო იმ დროს ბრეტანში. ვანდეა მღვდლების მიერ სულდგმული აჯანყება იყო. ამ აჯანყებას ხელს უწყობდა ტყე, ერთმანეთს ეხმარებოდა სიბნელე.

შვიდი შავი ტყე იყო ბრეტანში. ფუჟერის ტყე, რომელიც გზასა სჭრის, დოლიდან ავრანშისკენ მიმავალს; პრენსის, კარგა მოზრდილი; პენსონის ტყე, ხეებით და მდინარეებით სავსე, თითქმის მიუვალი ბენონის მხრიდან, მგრამ ადვილად გადამყვანი კონკორნესკენ, რომელიც მეფის მომხრეების დაბა იყო; რენის ტყე, სადაც კარგად ისმოდა ქალაქის ახლოს მდებარე სამწყსოების რესპუბლიკური განგაში; ამ ტყეში იყო, რომ პუიზემ დაამარცხა ფოკარი; მაშკულის ტყე, რომელშიც ვეფხვივით იყო გამაგრებული ერთი მეთაურთაგანი ვანდელებისა, შარეტი; გარნაშის ტყე, საკუთრება ტრემუალებისა, გოვენებისა და როჰანებისა; ბროსელიანის ტყე, საკუთრება ალებისა.

ერთ დიდებულ ბრეტანელს ჰქონდა წოდება „შვიდი ტყის ბატონისა“. ეს იყო ვიკონტი დე ფონტენე, პრინცი ბრეტანისა.

დიახ, არსებობდნენ ბრეტანელი პრინციებიც, გარდა საფრანგეთის პრინციებისა. როჰანები ბრეტანელი პრინციები იყვნენ. გარნიე და სენტი თავის მოხსენებაში კონვენტს, რესპუბლიკის მეორე წელს, თხუთმეტ ნივთს ასე ახასიათებდა პრინც ტალმონს: „ეს კაპე ყაჩაღებისა, მეფე მენისა და ნორმანდიისა“.

ბრეტანული ტყეების ისტორია 1792-დან 1880 წლამდე შეიძლება ცალკე იქნას დაწერილი და ლეგენდად ჩაერიოს ვანდელების ბრბოს აჯანყებას.

ისტორიას თავისი სიმართლე აქვს. ლეგენდას - თავისი. ლეგენდარული სიმართლე ზღაპარია, რომელსაც სინამდვილე მოსდევს შედეგად. ბოლოს და ბოლოს ერთი და იგივე მიზანი აქვს ისტორიასაც და ლეგენდასაც, - წამიერი ადამიანით გამოსახონ მარადი ადამიანი.

შეუძლებელია სრული შეგნება ვანდელების ბრძოლისა, თუ ლეგენდამ არ შეავსო ისტორია; საერთოსთვის საჭიროა ისტორია, და წვრილმანებისთვის - ლეგენდა.

უნდა ვთქვათ, რომ ღირსია ამისი ვანდეა. საკვირველება არის ვანდეა.

ამ ბრძოლამ ხეპრეებისამ, ასე რეგვენულმა და თან ბრწყინვალემ, სამარცხვინომ და თან სახელოვანმა, დააწყელულა საფრანგეთი და თან დიდებაც შესძღვნა. ვანდეა წყლულია საფრანგეთისა და იმისი დიდება.

ადამიანის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში დადგება ხოლმე ხანდახან გაუგებრობის, ხვალინდელის ამოცანის დრო, და ამ ამოცანაში მომავალს ბრძენი სინათლით ირკვევს, უვიცი - წყვდიადით, ძალმომრეობით და ბარბაროსობით. ფილოსოფოსი ყოყმანობს, ვისიმე, ან რისიმე ბრალდების გამოტანას; მხედველობაში აქვს ის არეულობა, რომელიც ბუნებრივი შედეგია ამ ამოცანებისა. საზოგადოებრივი ცხოვრების მიერ აღძრულ ამოცანებსაც თავისი ჩრდილი აქვთ, როგორც ღრუბლებს.

ვანდეას აჯანყების გასაგებად საჭირო არის გავიხსენოთ ორი მოურიგებელი ძალის არსებობა, - ერთი მხრივ საფრანგეთის რევოლუცია, და მეორე მხრივ ბრეტანელი გლეხი კაცი. წაუყენეთ ამ შეუდარებელ მოძრაობას, რომელიც საშინელი ძალით, ცივილიზაციის ბრაზით ემუქრებოდა წარსულის ყველა სიკეთეს, და გაშმაგებული სისწრაფით ცდილობდა განათლების, უსაზღვრო და მიუწვდენელი სათნოების მიღწევას, წაუყენეთ მას ეს ტყის ნადირი - ტლანქი და თავისებური, ეს უმანკო თვალის და გრძელი თმის ადამიანი, რძითა და წაბლით მცხოვრები, რომელსაც თავის ქობის, თავის ღობის და თავის ორმოს იქით თავისდღეში არა ენახა რა, მეზობელ სოფლებს ზარის ხმითა სცნობდა, წყალს მხოლოდ სასმელად ხმარობდა, ტანზე აბრეშუმის ძაფით ამოქარგული გამხმარი ტყავი ეცვა, ისევე აჭრელებული, როგორც მისი წინაპარი კელტები პირისახეს იჭრელებდნენ; თაყვანსა სცემდა თავის ჯალათს - ბატონს, ლაპარაკობდა რაღაც მკვდარ ენაზე, რაც აზროვნებაში აკლდამის შეტანას მოასწავებს, ერეკებოდა თავის ხარებს, ლესავდა თავის ნამგალს, მარგლავდა თავის ნათესს, ზელდა უგრეხელის ცომს, ადიდებდა ჯერ თავის გუთანს, მერე თავის დიდებას, სწამდა წმინდა მარიამი, ალი და მაჯლაჯუნა, ღვთის მოშიში იყო, საკურთხეველის და აგრეთვე მინდორში ამართულ საიდუმლო ქვის წინაშე. მიწის მუშა იყო სოფელში, მეთევზე - ზღვის პირას, ქურდულად მონადირე ბატონის ყორულში; ხეპრე, რომელსაც უყვარდა თავისი მეფეები, თავისი ბატონები, თავისი მღვდლები, თავისი ტილები; ჩაფიქრებული, ხშირად უძრავად მდგომი მთელი საათობით უდაბური ზღვისპირეთის ქვიშნარზე, დაღვრემილი მსმენელი ზღვის ხმაურისა.

წაუყენეთ ერთმანეთს რევოლუცია და ვანდეა და ბრძანეთ, - განა შეიძლებოდა ბრწყინვალე სინათლე მიეღო ამ ბრძმას?

II. ხალხი

ორი სახსარი აქვს ცხოვრებისა გლეხს: მიწა, რომელიც აცხოვრებს, და ტყე, რომელიც ჰმაღავს.

ძნელი წარმოსადგენია, რა იყო იმ დროს ბრეტანული ტყე, ტყე ქალაქი იყო. არა იქნება რა იმისთანა მიყრუებული, მიჩუმებული და იმისთანა ველური, როგორც იყო ეს წიწვოვანი და ფოთლოვანი გადაბმული ტყეები, - სამეფო უძრაობის და დუმილისა; ერთი შეხედვით, არა იქნება რა ასე განშორებული ადამიანისაგან, ასე მიმკვდარებული და აკლდამური; მაგრამ რომ ყოფილიყო იმისთანა ძალა, რომ ერთი დაკვრით, ელვასავით სწრაფი დაკვრით, ძირს დაეცა ეს ტყერი, უცხად მრავალი ხალხი გამოჩნდებოდა ამ უდაბურ ტყეში.

ორმოებით იყო სავსე იქაურობა, ვიწრო, მრგვალი ორმოებით; ზემოდან ქვებით და ხის ტოტებით იყო დაფარული და ისე ეშვებოდა ძირს; იქ კი, პატარა სიღრმეზე, ძაბრივით განივრდებოდა, ჰორიზონტალურ მიმართულებას იღებდა და შედიოდა პატარა, ბნელ ოთახში; აი, რა ჰპოვა კამბიზმა ეგვიპტეში და ვესტერმანმა ბრეტანში. ეგვიპტეში ეს ქვესკნელი უდაბნოში იყო, ბრეტანში კი - ტყეში; ეგვიპტის ქვესკნელში ადამიანისა ძვლებილა ეყარა, ბრეტანის ქვესკნელში ცოცხალი ადამიანი იმალებოდა. მისდონის ტყეში პატარა ველობი იყო, სრულიად ქსუვი, მის ქვეშ იყო გათხრილი მრავალი ტალანი, და ბუზებივით ირეოდა იქ მიმალული ხალხი; „დიდი ქალაქი“ ერქვა ამ სამალავს. ერთი კიდევ მეორე ველობი იყო, ასევე ქსუვი და ზემოდან ასევე უდაბური, მაგრამ ხალხით სავსე; სახელად „მეფის მოედანი“ ერქვა.

უხსოვარი დროიდან მიწაში ცხოვრობდნენ ბრეტანში, იმ დროიდან ალბათ, როდესაც ადამიანი ადამიანს ემალებოდა. დათვის ბუნაგებით იყო სავსე მიწა ხეების ძირის ქვეშ და ქვემძრომების სოროებით. დრუიდების დროისა უნდა ყოფილიყო ეს ნათხარი და ზოგი ამ სამარეთაგანი

ისეთივე ხანმორჭმული იყო, როგორც აყუდებული კლდის აკლდამა-დოლმენები. ამ ქვესკნელზე დათარეშობდა ლეგენდარული დევიც და ისტორიული საშინელებაც - გალების მამად წოდებული ღმერთი ტევტატუსი, ცეზარი, ჰოელი, ნეომენი, ჟოფრუა ინგლისელი, ალენ-ხელრკინა, პიერ მოკლერი[66], ფრანგი ბატონები დე-ბლუა, ინგლისელი ბატონი მონფორები, მეფეები და პრინცები, ცხრა ბატონი ბრეტანისა, დღესასწაულის მსაჯულები, ერთმანეთის სისხლისმსმელი ნანტელი და რენელი გრაფები, ყაჩაღები, ავაზაკები, ვაჭრები, რენე მეორე - ვიკონტი დე როჰანი[67], მეფის მოხელეები, „გულკეთილი პრინცი დემონი“, რომელმაც ქალბატონ სევინიეს ფანჯრებთან დაადგმევინა სახრჩობელა გლახკაცების სასჯელად, მეთხუთმეტე საუკუნეში ბატონების მიერ ხალხის ჟლეტა, მეთექვსმეტე და მეჩვიდმეტე საუკუნეში სარწმუნოებრივი ომები, მეთვრამეტე საუკუნეში - ოცდაათი ათასი ძალი დაგეშილი ადამიანზე მეძებრად და სანადიროდ. ამოდენა ვაივაგლახს თუ გაუძლო ხალხმა, მარტო იმიტომ, რომ გადასწყვიტა და მოახერხა დამალვა - ხან ტროგლოდიტები[68] იყვნენ, რომ კელტებს გადარჩენოდნენ, ხან კელტები, რომ რომაელებს გადარჩენოდნენ; ბრეტანელები, რომ ნორმანებს გადარჩენოდნენ, ჰუგენოტები, რომ კათოლიკებს გადარჩენოდნენ, მარილის კონტრაბანდად მზიდავნი, რომ მეფის საბაჟოს გადარჩენოდნენ. და გადარჩენა დამალვით შეიძლებოდა, ჯერ ტყეში, მერე მიწის ქვეშ ხვრელებში. ნადირივით მოიქცა ადამიანი. აი, სადამდე მიჰყავს ერი მტარვალობას, ორი ათასი წლის განმავლობაში ამ ყურმოჭროლ მონას ბატონისას ზედ აწვა სისხლის ღვრა, ფეოდალიზმი, ფანატიზმი, ხარჯი და გადასახადი, აწამებდა უბედურს, ტყავს აძრობდა საცა მოასწრებდა, და ისიც ძალმიხდილი და სასოწარკვეთილი უფრო და უფრო ღრმად ძვრებოდა მიწაში, ცოცხალი იფლობოდა.

შიშმა აღშფოთება იცის და ბრეტანელებს შიშით სავსე ჰქონდათ გული, როდესაც იფეთქა რევოლუციამ. დასამალავად მზად ჰქონდათ ტყეებში გათხრილი საფარები და აიშალა, აჯანყდა ბრეტანი. დამჩაგვრელად ეჩვენა რევოლუცია და შემინებული აღშფოთებით შეებრძოლა თავის განმათავისუფლებელს, - ჩვეულებრივი უნდობლობა მონისა.

III. ადამიანისა და ტყის ერთობა

ბრეტანის ტრაგიკულ ტყეებს მიმართა ისევ ხალხმა და ისევე გამოიყენა ამ აჯანყებაში, როგორც უწინ გამოიყენებდა ხოლმე თავის გაჭირვებაში.

მიწა ტყის ძირში გახრილი იყო ყოველი მიმართულებით მიმავალი ხვრელებით, ტალანებით, ოთახებით, საფარებით. თითო პატარა უსინათლო სენაკში ხუთი-ექვსი კაცი იმალებოდა. სუნთქვა ეკვროდათ, ჰაერი არ ჰყოფნიდათ. ცოტა რამ ცნობები მოგვეპოვება, რომლების დახმარებით შეიძლება გამოვიცნოთ ამ გლახკაცების აჯანყების მძლავრი შემადგენლობა. ილ-ე-ვილენში, პერტრის ტყეში, ტალმონის პრინცის თავმესაფარში, ხმა არ ისმოდა ადამიანისა, კვალი კი არა, ნაფეხური არსად ჩანდა, და ექვსი ათასი კაცი კი იმალებოდა იმათი მოთავე ფოკარით; მორბიგანში, მელაკის ტყეში, ადამიანი არსადა ჩანდა, და რვა ათასი კაცი იყო მოგროვილი. და ეს ორი ტყე, პერტრისა და მელაკისა, არც ისე დიდ ტყეებად ირიცხებოდა ბრეტანში. საშინელება იყო იქ გავლა. ზემოდან ტკბილი წალკოტი იყო და ქვემოდან კი მიუვალი საფარი, დიდი ჯარით სვსე ლაბირინთი, რომლიდან ისევე სწრაფად გამოდიოდა ხალხი, როგორც გაჟღენთილი ღრუბლიდან წყალი, თუ ზედ ფეხი დაადგეს. ბუმბერაზის ფეხი დაადგა რევოლუციამ ბრეტანის წყვდიადს და ძველ საფარებში ჩარეკა სამოქალაქო ომის ამტეხი ხალხი.

უხილავი ბატალიონები დარაჯობდნენ მიწისქვეშ. ზემოთ რესპუბლიკის ჯარები ტრიალებდნენ, მიწაში, ტყის ქვეშ ვანდელები; უცბად, მოულოდნელად ამოვიდოდნენ ქვევიდან და, თუ საჭირო იყო, უცბადვე ქრებოდნენ, თითქო მიწამ ჩაყლაპაო; საკვირველი უნარი ჰქონდათ: ყველგან იყვნენ, მაგრამ უხილავად; ზვავით მოდიოდნენ, მტვერივით იფანტებოდნენ; ბუმბერაზი იყო ეს ხალხი, უცნაური ნიჭის - დაკნინების - პატრონი; დევი იყო, როდესაც იბრძოდა და ჯუჯა, როდესაც იმალებოდა, თხუნელასავით მოხერხებული ვეფხვი.

ტყეს ჭალა ეხმარებოდა. როგორც ქალაქს გარს ახვევია სოფლები, ისე ტყეებს შორის ჭალები იყო ყველგან და თვით ტყეში გაუვალი ბუჩქნარი. ტყე ჭალით თავდებოდა და ჭალითვე უერთდებოდა სხვა ტყეებს. ძველებური სასახლეები მოჩანდა ყველგან თავის ციხეებით და გალავნით, სოფლები, რომლებიც ბანაკს წარმოადგენდნენ და სოფელში - სახლები თავის კარ-მიდამოთი, რომლებიც ხაფანგად დახვდებოდა მტერს; განცალკევებული სოფლის გარეთ სახლები

თავის რუებით, გათხრილი ეზოებით და ჩრდილოვანი ხეივანებით ცალ-ცალკე დაგებული მახე იყო, რომლებშიც ჩავიდნენ რესპუბლიკის ჯარები.

ტყეები, ციხეები, სოფლები, ყველა საბრძოლველად იყო მომზადებული და წარმოადგენდა იმას, რასაც ვანდეას ტვერი ეწოდება.

იყო მისდონის ტყე, რომლის შუა ნაწილში დიდი ტბა იყო; ეს ჟან შუანისა იყო, აჯანყებულ მაიანსელების წინამძღვრისა; იყო ჟანის ტყე - ტაილფერისა; იყო ჰუისერის ტყე - გუჟ ლე-ბრუანისა; იყო შარნის ტყე - კურტიე-ლე-ბატარისა, ნაბიჭვარისა, რომელსაც წინასწარმეტყველს, წმ. პავლეს ეძახდნენ და გამგე იყო ვაშ-ნუარის ბანაკისა; იყო ბურგოს ტყე - ბატონ ჟაკისა, უცნაური კაცისა, რომლის საიდუმლო დაღუპვა ჟუვარეელის მიწურში ჯერაც არ არის გამორკვეული; იყო შოროს ტყე, სადაც თავი ისახელა პიმუსმა და პტიპრენსმა: შატონეველი ჯარი იერიშით რომ მივიდა ვანდელებზე, ჩაერივნენ ორივენი; შევარდებოდნენ რესპუბლიკელებში, აიტაცებდნენ გრენადერს და ტყვედ აძლევდნენ თავისიანებს; იყო ტყე ერიოზერისა, მოწამე ლონგვეის რაზმის დამარცხებისა; იყო ოლნის ტყე, საიდანაც თვალს ადევნებდნენ რენიდან ლავალისკენ მიმავალ გზას; გრაველის ტყე, რომელიც ბურთის თამაშში მოიგო პრინცმა დელატრემუალმა; ლორჟის ტყე, რომელშიც შარლ დე-ბუიარდი მეფობდა ბერნარ დე-ვილნევის შემდეგ; ბანიარის ტყე, ფონტენის ახლო, სადაც ლესკურმა საბრძოლოდ გაიწვია შალბო, და თუმცა ერთი იყო ხუთის წინააღმდეგ, შალბო მაინც არ შეშინდა; დურონდეს ტყე, რომელსაც ოდესღაც ერთმანეთს ედავებოდნენ ალენ ლე-რედრუ და ჰერისპუ, შვილი შარლ ლე-შოვისა; კროკლუს ტყე - ზღვისპირის ახლოს, სადაც კოკერი ტყავს ამრობდა ტყვეებს; კრუა-ბატაილის ტყე, რომელშიც ჰომერულად ლანძღეს ერთმანეთი ჟამბ-დ-არჟარმა და მორიერმა; სოდრეს ტყე, რომელშიც პარიზელების ბატალიონი შესულიყო მტრის სამებნელად, როგორც უკვე ვთქვით. და მრავალი კიდევ სხვა ტყეები.

ზოგან ამ ტყეებში და ჭალებში მიწაში ჩათხრილი ტალანების და ოთახების გარდა, რომლებიც გარს ეხვეოდნენ წინამძღვრის სენაკს, პატარა დაბალი ქოხები იყო ბუჩქნარში და ხეების დაშვებულ ტოტებში ჩამალული. ზოგი ტყე სავსე იყო ამ ქოხებით. არსად ჩანდა ქოხი, მაგრამ კვალი ამხელდა დამალულ ადამიანს. სახელი გაეთქვა ბუჩქებში ჩამალულ ორ მოსახლეობას მონდონის ტყეში: ერთი ტბის ახლოს იყო, ლორიერი, და მეორე სენტ-უენ-ლეტუას მხრივ, სახელად რუდე-ბო.

ქალები ქოხებში ცხოვრობდნენ და კაცები მიწურებში. ომიანობა იყო და ომის საწარმოებლად პირვანდელ მღვიმეებსაც ხმარობდნენ და კელტების მიერ გათხრილ საფარებსაც, მიწაში ჩამალულ კაცებს საჭმელს ქალები უზიდავდნენ. მოხდებოდა ხოლმე, შიმშილით კვდებოდა დავიწყებული; მაგრამ ასე უხეიროები იღუპებოდნენ, რომლებიც ორმოდან ამოდრომას ვერ ახერხებდნენ, მთლიანად კი ისე ხელოვნურად ფარავდა მიწურში ჩასავალ ორმოს სარქველი, ხის ტოტებით და ხავსით გაკეთებული, რომ გარედან შეუძლებელი იყო მისი პოვნა და ქვემოდან კი ძალიან ადვილი იყო სარქველის ახდაც და დახურვაც. თხრილი ყველგან ხელოვნურად იყო გაყვანილი. ქვემოდან ამოღებულ მიწას მაშინვე ტბაში ჰყრიდნენ. სენაკში ძირიც და კედლებიც ხავსით იყო მოფენილი და ჩადუნით. ამგვარად მორთულ მიწურს სოროს ეძახდნენ. კარგად იყვნენ ჩამალულნი, რომ არ ჰკლებოდათ სინათლე, ცეცხლი, პური და ჰაერი.

დიდი განსაცდელი უნდა ყოფილიყო, რომ ასე ქვესკნელში ჩაემალა ხალხი, და დიდი სიფრთხილე უნდოდა იქიდან ამოდრომას; შეიძლებოდა ამოსულიყო კაცი და ფეხქვეშ მოჰყოლოდა ტყეში მიმავალ მტრის ჯარს. საშინელი იყო ეს ტყეები - ორპირი მახე: ლურჯები ვერ ბედავდნენ შიგ შესვლას, თეთრები ვერ ბედავდნენ იქიდან გამოსვლას.

IV. მიწურში ცხოვრება

გული ელეოდა ადამიანს ამ სოროში, ტყის ნადირის ბუნაგში. მოიწყენდა იქაურობას, ვეღარ მოითმენდა და ხანდახან, ღამით, გაბედავდა ამოსვლას. ერთს მეორე მიჰყვებოდა, მესამე, გავიდოდნენ ახლო ქვიშნარზე და გაჩადებოდა ცეკვა, ან არა და ლოცულობდნენ დროს მოსაკლავად. ბურდუაზო სწერს, ჟან შუანი ყოველ დღე წირვას გვიყენებდაო.

ზაფხულში, მკის დრო რომ დადგა, შეუძლებელი გახდა ხალხის მიწაში დარჩენა, მეტადრე დაბლა მენელებისა, რომლებსაც მკის დღეობაზე წასვლა ენატრებოდათ. ზოგი მოხერხებული იყო

და ბედავდა ცოცხლებში გარევას. ტრანშ-მონტანი ამბობდა, - დენისი ქალის ტანისამოს იცვამდა და ისე მიდიოდა ლავალის თეატრში; დატკბებოდა კომედიით და ისევ თავის სოროში ძვრებოდაო.

უცბად ეტაკებოდნენ ხოლმე მტერს, თავს შეაკლავდნენ, რომ ცოცხლივ დამარხულნი მკვდრად დამარხულიყვნენ.

ხანდახან ამოსწევდნენ ქვემოდან თავის ორმოს სარქველს და ყურს უგდებდნენ, - ბრძოლის ხმა ხომ არ ისმისო, - და ყურით სცნობდნენ ბრძოლის მიმდინარეობას: რესპუბლიკელები წყობისად ისროდნენ თოფს, მეფის მომხრენი - არეულად. ეს იყო იმათი ნიშანი: თუ უცებ შეწყდებოდა მწყობრი სროლა, დამარცხებული იყვნენ ვანდელები; თუ არეული სროლა ნელ-ნელა შორდებოდა იქაურობას, გამარჯვება იყო ვანდელებისა. თეთრები ყოველთვის მისდევდნენ დამარცხებულს, ლურჯები კი არა, რადგან მათ წინააღმდეგ იყო ეს ქვეყანა.

ძალიან კარგად იცოდნენ ომის ვითარება ამ მიწაში ჩამალულმა მეომრებმა. არა იქნება რა ისეთი სწრაფი, როგორც ვანდელების მიერ ერთმანეთისადმი ცნობების გადაცემა, და არა იქნება რა ამაზე საკვირველი. თვითონვე დაანგრის საცა ხიდი იყო, თვითონვე დაამტვრიეს, საცა კი პატარა, ჩქარმავალი ეტლი იყო, და მაინც საშუალება ჰქონდათ, რომ უცბად ეთქვათ ერთმანეთისთვის რაც საჭირო იყო, და უცბად გაეგოთ ყველაფერი. საჯინბოები ჰქონდათ მიმალული ტყეში, სოფლებში, და შიკრიკები დაფრინავდნენ ყველგან და ყოველთვის.

გზად მიეხეტებოდა კაცი, რომელიც ხეპრე გლეხი გეგონებოდათ, მას კი ფულურო ჯოხით ტელეგრამები მიჰქონდა.

საერო კრების ერთი წევრი, ბოეტიდუ, რესპუბლიკის პასპორტებს აძლევდა ყველას, მთელ ბრეტანში სასიარულოდ; ახლად შემოდებული პასპორტის ბლანკები ჰქონდა მთელი საპალნე ცარიელი სტრიქონით მიმავალის გვარის ჩასაწერად, და ხელს უმართავდა, ვისაც კი დასჭირდებოდა. შეუძლებელი იყო ვისიმე დაჭერა. პუიზე ამბობდა, - ოთხას ათას კაცზე მეტმა იცოდა, რაც საიდუმლო იყო, და ერთიც არ იყო, რომ გაემხილა ეს საიდუმლო.

დიდი ქვეყანა იყო ვანდეა, ოთხკუთხი ფართობი, რომლის საზღვარს სამხრეთით საბლიდან ტურამდე ხაზი შეადგენდა, აღმოსავლეთით - ტუარიდან სომურამდე და მერე ტუეს წყალი, ჩრდილოეთით - ლუარი და დასავლეთით - ოკეანი, და ისე იყო მოწყობილი საქმე, თითქო ერთადერთი ნერვის ცენტრით ყოფილიყოს აღჭურვილი ეს ოთხკუთხი ფართობი, და არც ერთი წერტილი არ აკანკალდებოდა ამ სივრცისა, რომ მთელ ვანდეას არ მოსდებოდა იგივე კანკალი. თვალის დახამხამების უმაღლეს მთელ ქვეყანას მოედებოდა საჭირო ცნობა ნუარმუტიეიდან ლუსონამდე. ლუეს ბანაკმა ყოველთვის კარგად იცოდა, რას აპირებს კრუა-მარინოს ბანაკი. იტყოდით, ფრინველები ეხმარებიანო. ჰოში წერდა, მესამე წელს, შვიდ მესიდორს: ისე იციან ყველაფერი თითქო ტელეგრაფი ჰქონდეთო.

თემებად იყვნენ დაყოფილი, როგორც შოტლანდიელები. თავისი სამხედრო წინამძღვარი ჰყავდა ყველა სამწყსოს. მამაჩემი მონაწილეობას იღებდა ამ ომში და მეც შემძლია ამბის გადმოცემა.

V. ომიანობა

ბევრს შუბის მეტი სხვა იარაღი არა ჰქონდა რა. ბევრი იყო კარგი სანადირო თოფი. საკვირველი მსროლელები იყვნენ აკრძალულ ტყეებში: ჩუმად მონადირე ბოკაჟელები და ლორუელი კონტრაბანდის მზიდველები. უცნაური მებრძოლნი იყვნენ - საშინელი და თან უშიშარი. დეკრეტი რომ მიიღეს, - სამასი ათასი კაცი გამოიყვანეთ სამხედრო სამსახურისათვისაო, - ექვსასმა სოფელმა ერთდროულად დარეკა განგაშის ზარი, თითქო ხანძარი მოედო და ერთიანად ალში არის მთელი ქვეყანაო. ერთი და იმავე დღეს აჯანყდნენ პუატუ და ანჟუ. მაგრამ ისიც ვთქვათ, რომ პირველი გრგვინვა ჯერ ისევ 1792 წელს გაისმა ვანდეაში, მკათათვის ათს, ერთი თვის წინათ მეფობის დამხობამდე, სახელდობრ კერზადერში. ალენ რედელერი, დღეს დავიწყებული, წინამორბედი იყო ლარომ-ჟაკლენისა და ჟან შუანისა. მეფის მომხრენი ძალას ატანდნენ ხალხს და ჯარში გაჰყავდათ, ვისაც კი იარაღის ხმარება შეეძლო. სიკვდილით სჯიდნენ, ვინც არ დაემორჩილებოდა; ართმევდნენ ხალხს საქონელს, ურმებს, სანოვაგებს: აჯანყების დაწყებისთანავე საპინოს სამი ათასი კაცი ჰყავდა, კატელინოს - ათი ათასი, სტოფელს

- ოცი ათასი და შარეტმა დაიჭირა ნუარმუტიეს კუნძული. ვიკონტმა დე-სკეპომ აშალა ზემო ანჟუა, რაინდმა დიეზიმ - ვილენის ლუარის შუა მხარე, ტრისტან ლ-ერმიტმა - ქვემო მანი, დალაქმა გასტონმა - ქალაქი გემენე და მღვდელმა ბერნიემ - დანარჩენი. ბევრი არაფერია საჭირო ამოდენა ხალხის ასაჯანყებლად. მღვდელს, რომელმაც ერთგულება შეჰფიცა რევოლუციას, დიდ შავ კატას ჩაუსვამდნენ ხოლმე სანაწილეში და წირვის დროს გამოუშვებდნენ, როცა ხალხით სავსე იყო საყდარი. - ეშმაკია, ეშმაკი! - ყვიროდა ხალხი და აჯანყებას ეხმარებოდა დიდი და პატარა. აღსარების სათქმელად მისულთ რევოლუციის მტრობით აღსავსედ უშვებდნენ მღვდლები, ლურჯების საჟღეტად და ხეებზე სახტომად გრძელი კეტები ჰქონდათ ვანდელებს, ხალხები, - შეუდარებელი იარაღი მტრის საკლავად, და თუ საჭირო იყო, მტრისაგან გასაქცევად. რაც უნდა გაცხარებული ყოფილიყო ბრძოლა, როდესაც გლეხები იერიშით მიდიოდნენ რესპუბლიკელებზე, თუ სადმე ჯვარს დაინახავდნენ, ან საყდარს, მუხლს მოიყრიდნენ მაშინვე, და თავის ლოცვას ამბობდნენ იმ დროს, როდესაც ზუზუნით გაჰქონდა ტყვიას; კრიალოსანით სთვლიდნენ ლოცვებს; რომ გაათავებდნენ, წამოვარდებოდნენ, ვინც ტყვიას გადარჩებოდა და ცოფიანივით ეცემოდა მტერს. დევები იყვნენ სწორედ! გარბოდნენ და თან თოფსა სტენიდნენ; მეტად ნიჭიერები იყვნენ ამ მხრივ. გულწრფელად სწამდათ ყველაფერი, რასაც კი მღვდელი ეტყოდა. კისერზე თოკს მოუჭერდნენ მღვდლები ერთ თავისთაგანს, კარგად გაუწითლებდნენ და მერე ხალხს აჩვენებდნენ, - გილიოტინით მოჰკლეს ღვთისმოსავი და აღდგა მკვდრეთითაო. რაინდული პატიოსნებით აღსავსე იყო ეს ხალხი; დიდ პატივსა სცემდნენ ფესკს, რესპუბლიკის ჯარისკაცს, რომელმაც ხელიდან არ გაუშვა დროშა, თუმცა აკუწული იყო ვანდელების ხმლით. ხუმრობა და ოხუნჯობა უყვარდათ და რესპუბლიკის მომხრე ცოლიან მღვდლებს უნიფხვოს ეძახდნენ. ჯერ ძალიან შეაშინა ზარბაზანმა, მერე კი მისცვივდნენ თავიანთი კეტებით და ხელთ იგდეს ეს საშინელი ცეცხლისმფრქვევი. ჯერ ერთი ლამაზი ბრინჯაოს ზარბაზანი წაართვეს რესპუბლიკელებს, რომელსაც „მისიონერი“ დაარქვეს; მერე კიდევ მეორე, სარწმუნოების ომის დროინდელი, რომელზეც რიშელიეს გერბი იყო ამოჭრილი და ღვთისმშობელი; ამას მარი-ჟანა უწოდეს. ფონტენი რომ წაართვეს რესპუბლიკელებმა, იქვე დაჰკარგეს ზარბაზანი, რომლის დასაცავად ექვსასმა გლეხკაცმა გასწირა თავი. მერე თვითონ მივიდნენ ფონტენიზე, წაართვეს რესპუბლიკელებს. წაართვეს აგრეთვე ის ზარბაზანიც, დროშებით და ყვავილებით მორთეს და ისე წამოიღეს; საცა ქალები შეხვდათ, ყველას ეუბნებოდნენ, - ემთხვეით წმ. მარი-ჟანასაო. მაგრამ რას ეყოფოდათ ორი ზარბაზანი? მარი-ჟანა სტოფლემ წამოიღო; კატელინო, შურიანი, დაეცა ჟალიის და ხელთ იგდო მესამე ზარბაზანი. ფორე იერიშით მივიდა სენ-ფლორანზე და მეოთხე იშოვა. ორი სხვა წინამძღვარი, შუპი და სენ-პოლი უფრო ხერხიანად მოიქცა: ხის ზარბაზანი გააკეთეს, გვერდზე მეზარბაზნის ტანისამოსით თოჯინები დააყენეს და ამ არტილერიით, რომელიც გულიანად აცინებდა ვანდელებს, მარკილამდე უკან დაახევინეს ლურჯებს. ეს იყო დრო გამარჯვებისა. შემდეგ კი, როდესაც შალბომ მარსონიერი დაამარცხა, გლეხკაცებმა ბრძოლის ველზე თავის სამარცხვინოდ დასტოვეს ინგლისიდან მიღებული ოცდათორმეტი ზარბაზანი. მაშინ ინგლისი ფულით შევლოდა საფრანგეთის პრინცებს. ნანსია წერდა 170 წ. 10 მაისს, რომ ინგლისი ფულს უზავნიდა საფრანგეთის დიდებულთ, რადგან პიტს, ინგლისის მთავრობის მეთაურს და რევოლუციის მოსისხლე მტერს მოახსენეს, რომ ამაში საძრახი არაფერიაო. მელინე წერდა 31 მარტის პატაკში, - აჯანყებულები სულ იმას გაიმახიან, - გაუმარჯოს ინგლისსაო! ჯერ ძარცვას ვერა ბედავდნენ გლეხები, თუმცა ქურდები იყვნენ მიუხედავად ღვთის შიშისა. თავისი ბიჭი აქვს ველურს და ამ ბიჭიერებით სარგებლობს ჩვენი ცივილიზაცია. - წერს პუიზე მეორე ტომში, გვ. 187, - რამდენჯერმე გადავარჩინე დაბა პლელანი გამარცვასაო. და ქვემოთ, გვ. 3, - მონფორში არ შევედი, გარს შემოვუარე, რადგან გაიმარცვებოდა იაკობინელების სახლებიო. შოლე აიკლეს, შალანი აგრეთვე. გრანვილი რომ გამარცვეს, ვილდეს მიესივნენ. იაკობინელების ბრბოს უწოდებდნენ ვინც რესპუბლიკას მიემხრო, და დედაბუდიანად ჰხოცავდნენ. სისხლისღვრა უყვარდათ, როგორც ჯარისკაცებს, და ძარცვა, როგორც ყაჩაღებს. ძალიან უყვარდათ „პატოს“, ესე იგი ბურჟუის დახვრეტა; მოჰკლავდნენ კაცს და - გავიხსნილეთო, - იძახდნენ. ერთმა ვანდელმა მღვდელმა, ბარბოტენმა, ფონტენიში ხმალი დაჰკრა მოხუცებულს და შუაზე გააპო. სენჟერმენში ერთმა ვანდელმა წინამძღვარმა თოფით მოკლა კომუნის პროკურორი და საათი ამოაცალა ჯიბიდან. მაშკულში რიგ-რიგობით ხოცავდნენ რესპუბლიკელებს, ოცდაათ კაცს ყოველდღე, ხუთი კვირის განმავლობაში; დასახვრეტად დამწკრივებულ ოცდაათს კრიალოსანს ეძახდნენ; ორმოს პირას დააყენებდნენ, ზურგით ორმოსკენ, და დაუწყებდნენ სროლას; ორმოში ცვივოდნენ, ხშირად ჯერ ისევ ცოცხლები; მკვდარსა და ცოცხალს ერთად აყრიდნენ მიწას. თვალი გადავავლეთ ამ საქციელს. ჟურეს, ოლქის თავმჯდომარეს, ხელები მოახერხეს. ლურჯ ტუსაღებს საგანგებოდ გაკეთებულ, მჭრელ ბორკილს

ადებდნენ. მოსაკლავად რომ გაიყვანდნენ მოედანზე, სულ - ჰალალო! - გაიძახოდნენ, გამარჯვება ჩვენიაო. შარეტმა, რომელიც ასე აწერდა ხელს - „მობა! რაინდი შარეტი“ - და რომელსაც თავზე მარატისავით თავსაფარი ჰქონდა წარბამდე ჩამოფხატებული, დაწვა ქალაქი პურნი და მცხოვრებნი თავთავიანთ სახლებში. ამ დროს, საშინელებას სჩადიოდა კარზე, რომელმაც თავის ავკაცობით შეარცხვინა რესპუბლიკა. ტერორმა ტერორი გამოიწვია. ბრეტანელ აჯანყებულს აჯანყებულ ბერძენის იერი ჰქონდა: მოკლე ტყავი ეცვა, თოფი ჰქონდა მხარზე ჩამოკიდებული, ქალის კაბასავით განიერი მუხლამდე შარვალი. ანრი დე ლაროშჟაკლენი, ამ ომში რომ ჩაერია, ოცდაერთი წლისა იყო, ერთი ჯოხი ჰქონდა და ორი დამბაჩა. ვანდელების ლაშქარში ას ორმოცდაათოთხმეტი დივიზია ირიცხებოდა. წესიერად აწარმოებდნენ გარემოცვას. ბრესუირს გარს შემოერთებდნენ და სამი დღე ჰყავდათ ქალაქი დამწყვდეული. წითელ პარასკევს ათი ათასი გლეხი მიადგა ქალაქ საბლს და წითლად გავარვარებული ყუმბარის სროლა დაუწყო. ერთ დღეს თოთხმეტი ბანაკი აიკლეს რესპუბლიკელებისა მონტინედან კურბვილამდე. ტუარში შემდეგი დიალოგი გაისმა მაღალ კედელთან: - კარლ!

- ბატონო!

- შენი მხარი, რომ ამ კედელზე ავძვრე.

- ინებეთ.

- შენი თოფი.

- ინებეთ.

ამვრა ლაროშჟაკლენი კედელზე. გადახტა ქალაქში და ვანდელებმა კიბეების დაუხმარებლად აიღეს ის ციხე-სიმაგრე, რომელსაც ამაოდ ებრძოდა დუგესკნელი.

ოქროზე ძვირად აფასებდნენ ვანდელები ზარბაზნის ყუმბარას. ტიროდნენ, როდესაც ისე შორს იყვნენ, რომ თავიანთ სამრეკლოს ვეღარ ჰხედავდნენ. უკან დახევა და გაქცევა ჩვეულებად ჰქონდათ; საჭირო იყო წინამძღვარის ბრძანება, - გადაჰყარეთ ფეხსაცმელი, გაუფრთხილდით თქვენს თოფებს! თოფისწამალი რომ შემოაკლდებოდათ, რესპუბლიკელების საჭურველს მიესეოდნენ ლოცვით და იარაღით; შემდეგში კი დ-ელზე ინგლისელებსა სთხოვდა ხოლმე. მტრის მიახლოებისას, თუ დაჭრილები ჰყავდათ, ყანებში მალავდნენ, ან მაღალ გვიმრაში, და ბრძოლა რომ გათავდებოდა, მაშინვე დაჭრილებს მიხედავდნენ. სამხედრო ერთგვარობა ტანისამოსისა - არავითარი. ზედვე შემოაცვდებოდათ, რაც ეცვათ, გლეხი იყო, თუ დიდებული, ყველა ჯღანებით დაიარებოდა, სადაც რას იშოვიდა, იმას იცვამდა. როჟე მულინეს რაღაც ყაუხი ეხურა და მანდილი, დელა ფლეშის თეატრის ტანსაცმელის განჯინიდან წამოდებული. რაინდ ბოვილეს ბრალმდებელის ხალათი ეცვა და ვანდეურ სელის ქუდზე ქალის ქუდი ეხურა. ყველას თეთრი ყელსახვევი და ქამარი ერტყა; ხარისხი კვანძებით განირჩეოდა. სტოფლეს წითელი კვანძი ამშვენებდა, ლაროშჟაკლენს - შავი; ვიმფენი, თანამგრძობი ჟირონდელებისა, რომელიც არ მოშორებია ნორმანდას, ტყავის სახელურებით დადიოდა. აჯანყებულებში ერივნენ ქალებიც: ლესკურის ცოლი, რომელიც შემდეგში ლაროშჟაკლენის მეუღლე გახდა; ტერეზა მოლიენი, ლაროშჟაკლენის საყვარელი, რომელმაც სამწყსოების წინამძღვრების სია დასწვა; ლაროშჟაკლენის ცოლი, ყმაწვილი, ლამაზი ქალი, რომელიც ხმალამოდებული აგროვებდა გლეხკაცებს პუი-რუსოს სასახლის ციხესთან; და ანტუანეტა ადამსი, რაინდ ადამსად წოდებული, იმდენად პატივცემული მტერთაგანაც კი, რომ ტყვედ დაჭერილი ფეხზე მდგომი დახვრიტეს, როგორც კარგი ვაჟკაცი.

საშინელი იყო ეს ეპიკური დრო. გაცოფებული იყო ხალხი. ლესკურის ცოლი განზრახ მიერეკებოდა თავის ცხენს იქითკენ, სადაც დაჭრილი რესპუბლიკელები ეყარნენ ბრძოლის ველზე; მკვდრები არიანო, იძახდა, თუმცა დაჭრილებიც იქვე იყვნენ. მოხდებოდა ხოლმე, უღალატებდა საქმეს კაცი, ქალი კი არასოდეს, მსახიობი ფლერი ჯერ რუასთან იყო, მერე მარატთან გადავიდა, მაგრამ ეს სიყვარულით მოუვიდა.

წინამძღვარი ხშირად ისეთივე უვიცი იყო, როგორადაც ჯარისკაცი. ზოგო ძლივს არჩევდა ანზანს. ერთმანეთი ეჯავრებოდათ უფროსებს; ქვემოურებს არაფრად მიაჩნდათ ზემოურები. ცხენოსანი ჯარი ცოტა ჰყავდათ და ძნელიც იყო მისი შედგენა. პიუზე წერდა: „სიხარულით მაძლევს კაცი თავის ორ შვილს და უარზედა არის, თუ ერთი ცხენი ვთხოვე, თუმცა რამდენიმე ჰყავს“. კეტი,

შუბი, ცული, ნამგალი, თოფი ახალი და ძველი, ხანჯალი, შამფური, ლურსმანით მიჭედილი კომბალი, - აი ვანდელების იარაღი, ზოგს გულზე ჯვარედინად ჰქონდათ ორი ძვალი მკვდარი ადამიანისა. საშინელი ყვირილით მიესოდნენ ხოლმე მტერს. მოულოდნელად გაჩნდებოდნენ ყველგან; გამოხტებოდნენ უცხად ტყიდან, ბორცვის უკანიდან, ხევიდან, მივარდებოდნენ მტერს, ხან ჯგუფად, ხან გაფანტულად, ებრძოდნენ, ჰხოცავდნენ და ისევ ისე სადღაც მიიმალებოდნენ. რესპუბლიკის მომხრე დაბაში რომ გაივლიდნენ, მოსჭრიდნენ თავისუფლების ხეს, დასჭრიდნენ, ცეცხლს წაუკიდებდნენ და გარს უვლიდნენ ცეკვით. მტრისთვის მოულოდნელი იყო ვანდელების საქციელი. წესადა ჰქონდათ დადებული, - მტერს ძალით კი არა, შიშის ზარით აჯობებო, მთელი დღის სავალს გაივლიდნენ ჩუმად, ხმას არ ამოიღებდნენ, კვალს არ დასტოვებდნენ ნავალისას. სადამოხე მოილაპარაკებდნენ წინამძღვრები და სამხედრო საბჭო, დანიშნავდნენ, სად უნდა დასცემოდნენ ხვალ დილით რესპუბლიკელებს, გატენიდნენ თოფს, წაიდუღუნებდნენ მამაო ჩვენოს, გაიხდიდნენ საბოს და ფეხშიშველები მიეშურებოდნენ ტყეში და ღრეში. მიდიოდნენ ჩუმად, კრინტს არ სძრავდნენ, არც კი სუნთქავდნენ, როგორც ბნელში მავალი კატა.

VI. მიწის სული ერთვის ადამიანს

აჯანყებულთა რიცხვი, სულ მცირე რომ ვთქვათ, ხუთასი ათასი იქნებოდა, - კაცი, ქალი და მოზარდები. ნახევარი მილიონი მებრძოლი, - ამ რიცხვს იძლევა ტუფენ დე ლარუერი. ფედერალისტებიც ეხმარებოდნენ. ვანდეას თანაურგმნობდა აგრეთვე ჟირონდაც. ლა ლოზერმა ოცდაათი ათასი კაცი გაგზავნა ბოკაჟში. რვა ოლქი შეთანხმებულიყო. ხუთი ბრეტანში და სამი ნორმანდიაში. ქალაქი ევრი და კანი შეთანხმებულიყვნენ და აჯანყებულების კრებაში თავის წარმომადგენლად შომონი ჰყავდათ, ქალაქის თავი, და გარდემბა დიდებული; ბიზო, გორსა და ბარბარუ მულენში, საშანი ლიონში, რაზო სენტ-ეტიენი ნიმში, მეილანი და დუმატელი ბრეტანში, - ყველა იმას ცდილობდა, რომ მთელს საფრანგეთს მოსდებოდა ეს ხანძარი.

ორი ვანდეა იყო ამ ბრძოლაში: დიდი ვანდეა, რომელიც ტყით იბრძოდა, და პატარა, რომელიც ჭალით იბრძოდა. ამაში მდგომარეობს განსხვავება, რომელიც ცალ-ცალკე აყენებს შარეტს და ჟან შუანს. პატარა ვანდეა გულუბრყვილო იყო, დიდი - ცბიერი; პატარა სჯობდა. დიდვანდელი შარეტი შემდეგში მარკიზი ბრძანდებოდა, მეფის ლაშქრის გენერალი და წმ. ლუის ჯვარით დამშვენებული; ჟან შუანი კი ჟან შუანად დარჩა. შარეტს ყაჩაღის სული ედგა, ჟან შუანს - რაინდისა.

რაც შეეხება იმ დიდსულოვან წინამძღვართ, როგორც იყვნენ ბონშანი, ლესკური, ლაროშაკლენი, ისინი შეცდნენ. უაზრო და უსაფუძვლო იყო კათოლიკების დიდი ლაშქრის შედგენა; ამაოდ უნდა დარჩენილიყო ეს ცდა და ასეც მოხდა. წარმოსადგენადაც კი საშინელება არის გლეხკაცების გრიგალი პარიზზე მიმავალი, შეერთებული სოფლები პანტონის დასანგრევად, მამაო ჩვენოს, ქრისტე აღსდგას მგალობლები მარსელიოზას ამოსაკვეთად, ოტროველი ბრზოს იერიში გონებრივ ბრწყინვალეაზე. ლემანმა და სავენემ დასაჯეს ეს უაზრობა. შეუძლებელი იყო ვანდელებისათვის მდინარე ლუარის გადალახვა. ბევრი რამ შეეძლო ვანდეას, მაგრამ ამოდენა ნაბიჯს კი ვერ გადადგამდა, სამოქალაქო ომმა დაპყრობა არ იცის. რეინზე გადასვლა ადიდებს ცეზარს, ასახელებს ნაპოლეონს; ლუარაზე გადასვლა ღუპავს ლაროშაკლენს.

ძალოვანი ვანდეა მარტო თავისას იყო, ვანდეაში. იქ ვანდეა მიუვალა და მოუწვდომელი. შინ რომ არის ვანდელი, კონტრაბანდასაც ეზიდება, მიწასაც ამუშავებს, სალდათიც არის, მწყემსიც, ყორულში მონადირეც, მეცხვარეც; გლეხიც არის, მნათეც არის, ყაჩაღიც; ნამდვილი ტყის ნადირია.

ლაროშაკლენი აქილევსი იყო, ჟან შუანი ცვალებადი პრომეთე.

დამარცხდა ვანდეა. სხვაგან გაიმარჯვა აჯანყებამ, შვეიცარიაში მაგალითად. აჯანყებული მთიული, შვეიცარიელი, მით განსხვავდებოდა ტყიურისაგან, როგორც ვანდელი იყო, რომ თითქმის ყოველთვის საბედისწერო გავლენას ახდენდა მათზე მათი სამშობლო. მთიული იდეალისთვის იბრძვის, ვანდელი ცრუმორწმუნეობისთვის. ერთი ციალებს, მეორე ცოცავს. ერთი კაცობრიობისთვის იღწვის, მეორე მარტო თავისთვის. ერთს თავისუფლება ენატრება, მეორეს თავისი სორო. ერთი კომუნას იცავს, მეორე სამწყსოს! - კომუნა! კომუნა! გაჰყვირის მორას გამირებთან ერთად მთელი შვეიცარია. ერთს ციცაბო კლდეები ახვევია და უფსკრული ხევები, მეორეს კი ქვიშნარი. ერთი დიდებული ჩანჩქერის შვილია, მეორე ჭაობად მდგარი წყლისა,

რომელიც ციების მეტს არაფერს იძლევა; ერთს ცა ახურია თავზე, მეორეს - დაბურული ტყე. ერთი მზის სხივში არის, მეორე სიბნელეში.

ერთი და იგივე არ არის აღზრდა მონიჭებული მწვერვალისა და დაბლობის მიერ.

მთა მიუვალი ციხე არის, ტყე კი - საფარი. ერთი ვაჟკაცობას გვავალებს, მეორე მახის დაგებას. უწინდელეები ღმერთებს მთის მწვერვალზე უდგამდნენ ტახტს, და ღმერთვაცებს, სატირებად წოდებულებს, ჭალაში. სატირი ველური იყო, ღმერთის სახელი ჰქონდა, თვითონ კი მხეცი იყო. თავისუფალ ქვეყნებს აქვთ აპენინი, ალპი, პირინეი, ოლიმპი. პარნასი მთა არის. ვილჰელმ ტელს თუ უშველა მარტო მონზლანის მთამ. დიდი ბრძოლა წარმოებდა და წარმოებს განათლებისა წყვდიადის წინააღმდეგ, რომლითაც სავსე არის ინდიური პოემები, და ამ უსაზღვრო ბრძოლას თავიდან ბოლომდე აშუქებს ჰიმალაის მთა. საბერძნეთს, ესპანეთს, იტალიას, შვეიცარიას მთა ახასიაებს; კიმერიას, გერმანიას და ბრეტანს - ტყე. ტყე კი ბარბაროსია.

ბევრს რასმე ურჩევს ადამიანს ზედაპირი დედამიწისა და უფრო ხშირია მისი ბრალი, ვიდრე გვგონია. ხანდახან, საშინელ რამ სურათს რომ დავინახავთ დედამიწისას, გაგვივლის ფიქრი, გავამართლოთ ადამიანი და ბრალი დავდოთ ბუნების უხიაკობას, - ჯიბრში უდგას, ცხოვრებას უძნელებსო; უდაბნო მავნებლად მოქმედებს ადამიანის სინიდისზე, მეტადრე გაუნათლებელი ადამიანის სინიდისზე. სინიდისი შეიძლება დიდებული იყოს, - ესა ჰქმნის სოკრატს და იესოს, მაგრამ შეიძლება კნინი იყოს, - ეს ჰქმნის სისხლით გაუმადლარ ატრეს და იუდას. კნინი შეგნებულეა ადვილად ხდება ქვემდრომად: დაბურული ტევრი, უღრანი ბუჩქნარი, ტოტებქვემ ჭაობი ავბედად მოქმედებენ ადამიანზე, რომელიც თავისდაუნებურად განიცდის მათ საიდუმლო გავლენას. ოპტიკური ლანდები, აუხსნელი მირაჟი, შემლა დროისა და ადგილისა, ადამიანს, ნახევრად სარწმუნოებრივ, ნახევრად მხეცურ საშიშროებაში აგდებს, რომელიც მშვიდობიანობის დროს ჰქმნის ცრუმორწმუნეობას და აღშფოთების დროს - გამხეცებას. ლანდს უჭირავს ის მამხალა, რომელიც გზას უნათებს სისხლისმღვრელს. ყაჩაღობაშიც არის რაღაც თავისებური თრობა. სასწაულთმოქმედ ბუნებას ორმაგი გავლენა აქვს ადამიანზე: თვალს უხელს გონებას და აბრმავებს უგუნურებას. როდესაც უვიცი არის ადამიანი, როდესაც ლანდიანი უდაბნო, წყვდიადი მარტოობისა ერთვის წყვდიადს გონებისას, და აქედან - უფსკრული ღრმავდება ადამიანის სულში. აგერ ის კლდე, აგერ ის ხევი, ჭალა, პატარა ველობი საშინელ ტყეში სადამო ჟამს ახელებს და ამხეცებს ადამიანს. შეიძლება ვთქვათ, რომ ბოროტებით სავსე ადგილები მოიპოვება ბუნებაში.

რამდენი რამ ნახა, ტრაგიზმით სავსე, დაბურულმა ბორცვებმა, რომელიც ბენიონის და პლელანის შუა დევს! ფართო ჰორიზონტი სულს უდგამ საზოგადოებრივ აზრებს, ვიწროდ შემოფარგლული ჰორიზონტი - კერძობითს და პირადს. ამიტომ არის, რომ ხშირად გულით დიდებული ადამიანი გონებით სუსტი არის. ამის მოწამეა ჟან შუანი.

საზოგადოებრივი აზრები ვერ ურიგდებიან კერძოს, პირადს, და აქედან - ბრძოლა პროგრესისა.

ქვეყანა! სამშობლო! - ამ ორი სიტყვით ამოიწურება მთელი ომი, ვანდელების მიერ წარმოებული; ბრძოლა კერძო აზრისა საზოგადოებრივთან, ბრძოლა გლეხკაცების პატრიოტებთან.

VII. ვანდეამ ბოლო მოუღო ბრეტანს

დიდიხნის მოჯანყე არის ბრეტანი. ყოველთვის მართალი იყო ეს ქვეყანა, როცა კი აჯანყებულა ამ ორი ათასი წლის განმავლობაში და უკანასკნელად კი მტყუანი გამოდგა. რომ ჩავუკვირდეთ ბრეტანის ბრძოლას, ვნახავთ, რომ რევოლუციას ებრძოდა თუ მონარქიას, რესპუბლიკის წარმომადგენლებს თუ ძველი მთავრობის მოხელე პრინცებს, ასიგნატებს თუ მარილის ბაჟს, ვინც უნდა ყოფილიყვნენ მეზრძოლნი - ნიკოლა რაპენი, ფრანსუა დე ლა ნუ, კაპიტანი პლუვიო და ქალბატონი ლა გარნაში, თუ სტოფლე კოკერო და ლემანდიე დე პიერვილი, როჰანების დროს მეფის საწინააღმდეგოდ იყო თუ ლაროშაკლენის დროს მეფის გასამაგრებლად, ამ ბრძოლას ყოველთვის ერთი და იგივე საფუძველი ჰქონდა, - კერძო ებრძოდა საზოგადოებრივს.

ტბა იყო ეს ძველი მხარე. სირბილი ეზიზღებოდა ამ მძინარ წყალს; ქარი რომ დაუბერავდა, ვერც აცხოველებდა, მარტო აღიზიანებდა. ფინისტერი - ბოლთა მიწისაო... ფინისტერში თავდებოდა საფრანგეთი, იქ თავდებოდა ადამიანის მაცხოვრებელი დედამიწა და თავდებოდა წინსვლა

ახალთაობათა. - დადევ! - უბრძანებდა ოკეანე დედამიწას და ბარბაროსობა განათლებას. ყოველთვის ისე იყო, როცა კი რამე ბიძგს მისცემდა ცენტრი, პარიზი, ვისგანაც უნდა ყოფილიყო ეს ბიძგი - მეფისაგან თუ რესპუბლიკისაგან, დესპოტიზმის გასაძლიერებლად იქნებოდა თუ თავისუფლების დასამყარებლად, მაინც ახალი იყო ბრეტანისთვის და ისიც ყალფზე დგებოდა, - თავი დაგვანებეთ! რა გინდათ ჩვენგან? რას ჩავგვიციხხართ - და წამოიშლებოდა ჭაობი, აიღებდა თავის ორთითს, ჭალა კიდევ თავის თოფს და იღვრებოდა სისხლი. ყველა ჩვენი ცდა, ყველა ჩვენი საშუალება კანონმდებლობითა და სწავლით ბრეტანის გულის მოსაგებად, ჩვენი ენციკლოპედია, ჩვენი ფილოსოფია, ჩვენი ნიჭი, ჩვენი დიდება მიუღებელი იქნა ხეპრეებისთვის. ბაზუგის განგაში ემუქრება საფრანგეთის რევოლუციას. ფაუს ქვიშნარი იარაღს ისხამს ჩვენი სახალხო კრებების საწინააღმდეგოდ და ჰო-დეპრეს ზარი ომს უცხადებს ლუვრის ციხეს, საზარელი გამოყრუება.

გულსაწყლავი შეცდომა იყო ვანდელების აჯანყება.

საშინელი აღტაცება, ბუმბერაზული ბრძოლა, საზღვარს გადაცილებული თავგანწირვა, რომელსაც წილად ხვდა ერთადერთი სიტყვის მეტი არა დაუტოვოს რა ისტორიას, - ვანდეა, - სიტყვა ბრწყინვალე, მაგრამ საგლოვი; თავგანწირული შორს მყოფთათვის, თავდადებული ეგოიზმისთვის. ერთია მთელი მისი წარსული, - უსაზღვრო ვაჟკაცობით ემსახურება თავის დამმონაგებელს! ერთია მთელი ომი ვანდელებისა, - იბრძვიან დაუფიქრებლად, უვიცად, უგეგმოდ, უმიზნოდ, უწინამძღვროდ, პასუხისუგებლად. იბრძვის ვანდეა და მით გვაჩვენებს, რომ შეიძლება მეტად თვისნება იყოს ადამიანი, მაგრამ სრულიად უძლური. ვანდეა რაინდია, და თან ველური; სინათლის წინააღმდეგ ბნელების მოაჯირის ამგები; ხეტი, რომელიც დაუღალავად, დიდი ხნის განმავლობაში მამაცურად ებრძვის ჭეშმარიტებას, სამართლიანობას, განათლებას, თავისუფლებას. რვა წლის სისხლის ღვრა, თოთხმეტი ოლქის აოხრება, ყანების გათელვა, სოფლების დაწვა, ქალაქების ნგრევა, სახლების აკლება, ქალების და ბავშვების ხოცვა, ცეცხლის ალი ხალხის ნამუშევარში და ბასრი ხმალი გულ-ღვიძლში, უარყოფა განათლებისა და სასოება ბატონ პიტისა და ინგლისისა: ასეთი იყო ეს ომი, შეუგნებელი გმობა თავის სამშობლოსი.

მაგრამ მაინც პროგრესს ემსახურა ვანდეა: ამ ბრძოლამ გამოიწვია მოთხოვნილება ყოველმხრივ გაგვესინჯა და გაგვეცნო ძველი ბნელეთი ძველი ბრეტანისა და სინათლის სხივმოსილი ისრებით გაგვეჭრა მისი დაბურული ტყე და დამყაყებული ჭაობი, რომ იქაც სინათლე შეგვეტანა: უბედურება ეწევა ქვეყანას, მაგრამ ხანდახან უბედურებაც სასარგებლო ნაყოფსა სტოვებს.

წიგნი მეორე. სამი ბავშვი

I. ლუს ქუამ ცივილია ბელლა [69]

ძალიან წვიმიანი იყო 1792 წლის ზაფხული; ძალიან ცხელი იყო 1793 წლის ზაფხული. სამოქალაქო ომის გამო ბრეტანში მთლად წამხდარიყო გზები. მაგრამ გაჭირვება იყო, თუ ზაფხულის მშვენიერება, გაუვალ გზებზე დადიოდა ხალხი. ოღონდ გამხმარი იყოს მიწა და უგზოდაც გაივლის კაცი.

მკათათვე იყო. ერთ მშვენიერ საღამოს, მზის ჩასვლის დაახლოებით ერთი საათის შემდეგ, ერთი ცხენიანი კაცი, ავრანშის მხრიდან მომავალი, მიადგა კრუა-ბრანშარის პატარა სამიკიტნოს, პონტორსონის შესავალში, რომლის კარზეთ მსხვილი ასოებით ეწერა სიტყვები: - „კარგი სინდრით გაისველეთ ყელი“. სამიკიტნო და ეს წარწერაც ისევ ისე იყო ამ რამდენიმე წლის წინთ. ძალიან სიციხე იდგა მთელ დღეს, მაგრამ გრილი სიო მოჰყვა საღამოს.

გრძელი წამოსასხამი ესხა მგზავრს, იმდენად გრძელი, რომ ფარავდა ცხენის გავას. თავზე განიერი ქუდი ეხურა, სამფერ კაკარდიანი, რაც საშიში უნდა ყოფილიყო ამ ჩასაფრებულებით სავსე ქვეყანაში, რომლის თოფისათვის სანატრელ მიზნად ითვლებოდა რესპუბლიკური ნიშანი. წამოსასხამი შეკრული ჰქონდა ყელზე, მაგრამ გულზე გახსნილი იყო და წელზე სამფერი სარტყელი უჩანდა და ორი დამბაჩა. ხმლის ბოლო გამოჩნდა წამოსასხამიდან.

ცხენის ფეხის ხმაზე კარი გააღო მიკიტანმა და გამოვიდა, ხელში სანათი ეჭირა. გარდამავალი დრო იყო, ჯერ არ დაბნელებულიყო გზაზე, სახლში კი ბნელოდა.

დააცქერდა მიკიტანი კაკარდას და ჰკითხა: აქ ჩამოხტებით, მოქალაქევ?

- არა.

- მაშ სად მიბრძანდებით?

- დოლს.

- მაშ ავრანში დაბრუნდით, ან აქ დარჩით, პონტორსონში.

- რად უნდა დავრჩე?

- იმიტომ, რომ დოლში იბრძვიან.

- ჰოო! - წარმოთქვა ცხენოსანმა.

მერე უბრძანა: - შვრია აჭამეთ ჩემ ცხენს.

მიკიტანმა გამოიტანა პატარა ვარცლი, ჩაჰყარა შვრია, აღვირი ახსნა ცხენს, რომელმაც ქმინვით მიაშურა თავის საჭმელს.

ბაასი განახლდა.

- რეკვიზიცისა გახლავთ, მოქალაქევ, ეს ცხენი?

- არა.

- თქვენია?

- დიახ. მე ვიყიდე და კარგი ფასიც მივეცი.

- საიდან მიბრძანდებით?

- პარიზიდან.

- პირდაპირ ჩვენკენ?

- არა.

- მე კი არ ვიცი! შეკრულია გზები, მაგრამ ფოსტა კი დაიარება.

- დიახ ალანსონამდე. ალანსონიდან ცხენით მოვდივარ.

- ეჰჰ! ხვალ-ზუგ იქნება ფოსტაც აღარ იყოს საფრანგეთში! ცხენები ვერ გვიშოვია. მამასისხლად ფასობს სამასფრანკიანი ცხენი. ახლა თივა ბრძანეთ და შვრია! ფოსტის უფროსად გახლდით აქ, სოფელში, და ხედავთ, მიკიტნად ვიქვე. ათას სამას ცამეტი ვიყავით ჩემი თანამდებობის მოხელეები და ორასმა თავი დაანება სამსახურს. თქვენ, მოქალაქევ, ახალი ტარიფით მოგზაურობდით?

- დიახ, პირველ მაისს რომ შემოიღეს.

- ოცი სუ ფოსტიდან ფოსტამდე ეტლით, თორმეტი სუ კაბრიოლეტით, ხუთი სუ ფურგონით. ეს ცხენი ალანსონში იყიდეთ?

- დიახ.

- დღეს მთელი დღე გზაში ხართ?

- ინათლა და წამოვედით.
- გუშინაც?
- და გუშინწინაც.
- ვხედავ და! დონფრონზე გამოიარეთ, მორტენზე.
- და ავრანშანზე.
- ჰოდა, დამიჯერეთ, მოქალაქე, დაისვენეთ. ძალიან დაღლილი უნდა იყვეთ თქვენცა და თქვენი ცხენიც.
- ცხენს აქვს დაღლის უფლება, ადამიანს კი არა.

და ხელახლა დააცქერდა მასპინძელი თავის სტუმარს. დარბაისელი კაცი იყო ცხენოსანი, მშვიდი, მკაცრი, ჭადარა წვერულვაშიანი.

მიკიტანმა თვალი გადაავლო გზას, მაგრამ ადამიანი არსად ჭაჭანებდა, სადამდეც კი თვალი მისწვდებოდა. მერე ჰკითხა: - და აგრე მარტო დადიხართ?

- ებგური თანა მყავს.
- სად არის?
- ჩემი ხმალი და დამბაჩა.

წყალი გამოიტანა მიკიტანმა, ცხენს დაუდგა, და მანამ ცხენი სვამდა, ის თავის სტუმარს შესცქეროდა და ფიქრობდა, - თუნდაც დავიფიცავ, რომ გაკრეჭილი მღვდელი არისო.

მგზავრმა ჰკითხა: - რა თქვით წელან, დოღში ბრძოლა არისო?

- დიახ, სწორედ ეხლა უნდა დაწყებულიყო.
- მერე ვინ არიან ეგ მებრძოლნი?
- ყოფილი ბატონი ყოფილი ბატონის წინააღმდეგ.
- რაო? რა თქვით?
- მე ის მოგახსენეთ, რომ ყოფილი ბატონი, რომელიც რესპუბლიკას მიემხრო, ებრძვის ყოფილ ბატონს, რომელიც მეფის ერთგულად დარჩა.
- და მეფე რომ აღარ არის?
- ის პატარა რომ არის, ბატონიშვილი! უცნაური ის არის, რომ ერთმანეთს რომ ებრძვიან ყოფილები ახლო ნათესავეები არიან.

ყურადღებით უსმენდა მგზავრი. მიკიტანმა განაგრძო: - ერთი ჭაბუკია, მეორე მოხუცებული. პატარა ძმისშვილი ებრძვის დიდ ბიძას. ბიძა მეფის მომხრე გახლავთ, ძმისშვილი - პატრიოტი. ბიძა თეთრი ჯარით იბრძვის, ძმისშვილი - ლურჯით. აჰ, არ დაინდობენ ერთმანეთს, მერწმუნეთ! ან ერთი მოკვდება, ან მეორე, ნახავთ.

- არ დაინდობენ ერთმანეთს?
- არა, მოქალაქე, არა! გნებავთ გაჩვენოთ, რა თავაზიანი ქათინაურებით ამკობენ ერთმანეთს? აი, ბატონო, განცხადება ბიძისა. როგორღაც ახერხებს მოხუცებული და, საცა კი გაიხედავს კაცი, ყველგან მისი განცხადებაა გაკრული, ყველა სახლზე და ყველა ხეზე. აი, ჩემს კარსაც რგებია თავისი წილი.

მასპინძელმა კარისკენ მიმართა თავისი სანათი, რომლზეც თეთრი ქაღალდი იყო მიკრული მსხვილასოებიანი განცხადებით და ცხენოსანმა შესძლო წაკითხვა.

„- მარკიზ დე ლანტენაკი თავის ძმისშვილს, ბატონ ვიკონტ გოვენს: თუ ღმერთი შემეწია და ხელთ ვიგდე ღვთისა და სამშობლოს მტერი - ჩემი ძმისშვილი, მაშინვე მოვაკვლევი ჩემს მარცხვენელს“.

- და, აი, ბატონო, თუ გნებავთ, მაგის პასუხიც.

მიბრუნდა და ახლა სანათი მეორე განცხადებისკენ მიმართა. მგზავრმა წაიკითხა: „- გოვენი აფრთხილებს ლანტენაკს, რომ დაახვრეტინებს თუ დაიჭირა“.

- გუშინ, - განაგრძო მიკიტანმა, - ლანტენაკის განცხადება იყო მიკრული ჩემ კარებზე; დღეს კიდევ მეორეც დამხვდა, რომ ავდექი. პასუხის დაგვიანება არა სცნობია გოვენს.

მგზავრმა ჩუმად, თითქო თავის თავს ელაპარაკებო, მაგრამ მიკიტანის გასაგონად წარმოთქვა, თუმცა იმან კარგად ვერ შეიგნო ნათქვამის აზრი: - საშინელება! სამშობლოში კი არა, ოჯახში არის ბრძოლა! რა გაეწყობა, დაე მოხდეს, რაც მოსახდენია. ალბათ ამ ფასად შეიძლება ხალხის გადახალისება.

თვალს ვეღარ აშორებდა მეორე განცხადებას, მაგრამ ეჩქარებოდა და გამოეთხოვა მიკიტანს.

გამოსალმების მაგივრად მიკიტანმა გაფრთხილება დაუწყო: - უნდა მოგახსენოთ, მოქალაქე, რომ ცოტა არ იყოს საშიშია თქვენი მოგზაურობა. ქალაქებში და დიდრონ დაბებში რევოლუციის მომხრენი გახლავთ, სოფლებში კი რევოლუციის მტრები არიან; ან სხვაფრივ რომ ვთქვათ, ქალაქში ფრანგები ვართ, და სოფელში - ვანდელები. ამ ომში ბურჟუა ებრძვის გლეხს. ჩვენ ისინი გაქნილს გვეძახიან, ჩვენ იმათ - როყიოს ვეძახით. დიდებულები დ მღვდლებიც იმათკენ არიან.

- ყველა არა, - შეაწყვეტინა მგზავრმა.

- ცხადია, ყველა არა, რადგან სწორედ აქ ებრძვის ვიკონტი მარკიზს.

მერე თავისთვის წაიბურტყუნა: „და ვიცი, რომ მღვდელს ველაპარაკები“.

მგზავრმა ჰკითხა: - მერე რომელი სჯობნის?

- აქამდე ვიკონტი სჯობნიდა, მაგრამ დიდი გაჭირვებით. ბებერი მგელია მარკიზი. გოვენის შთამომავალნი არიან ორივე, აქაური დიდებული ბატონებისა. ორ შტოდ არის დაყოფილი ეს გვარი. მთავარი შტოს წარმომადგენელი გახლავთ მარკიზ დე ლანტენაკი; მეორე, მომცრო შტოს წარმომადგენელი არის ვიკონტი გოვენი. და დღეს ერთმანეთს ებრძვის ეს ორი შვილი გვარისა. ხეებში ვერსადა ნახავთ ამგვარს რასმე და ადამიანებში კი ხშირია. მარკიზ დე ლანტენაკი ყოვლად ძლიერი კაცია ბრეტანში; გლეხებისთვის ლანტენაკი მარკიზი კი არა, მეფეა. იმის გადმოსვლა და რვა ათასი კაცის შეკრება ერთი იყო, იმავე დღესვე. ერთი კვირა არ გასულა, სამასი სამწყსო აჯანყდა. რომ შესძლებოდა და ზღვისპირი დაეჭირა სადმე, ინგლისელების ლაშქარი შემოგვესეოდა. კიდევ კარგი, რომ წინ გოვენი უდგას, იმისივე ძმისშვილი. რას არა ნახავს ამ ქვეყნად ადამიანი! გოვენმა რესპუბლიკის ჯარით გზა შეუკრა თავის ბიძას. შემდეგ კი, ლანტენაკმა როგორც კი ფეხი შემოადგა ვანდეაში, მრავალი ხალხი დახოცა, ტყვედ დაჭერილი რესპუბლიკელები, და მათთან ერთდ ორი ქალი დაახვრეტინა. ერთს ამ უბედურთაგან სამი ბავშვი ჰყავდა, პარიზის ბატალიონის შვილობილები. ბევრი არავინ გადარჩა ამ ბატალიონიდან ცოცხალი, მაგრამ ვინც გადარჩა, სისხლის აღების სურვილით არის ცოცხალი. ეს ბატალიონიც გოვენის რაზმისა არის და სხვა აღარა ახსოვს რა, - ქალების მოკვლა უნდა გადაუხადონ და ბავშვები წაართვან. არავინ იცის, რა უყო ბებერმა იმ ბავშვებს და ეს უფრო გულს უკლავს პარიზელ გრენადერებს. ის ბავშვები რომ არ რეულიყვნენ იქნება არც ასე გამწვავებულიყო ომი; დღეს ომი კი არა, სისხლისძიებაზე მიდგა საქმე. მეტად გულკეთილი და მართლა ვაჟკაცი გახლავთ ყმაწვილი გოვენი, და მარკიზი კი ცბიერებით და ვერაგობით სავეს ბებერი. იცით, რას ამბობენ გლეხები? ბელზებუთს ებრძვის წმ. მიხეილიო. - იქნება იცოდეთ, რომ ვანდელებს ყველაზე მეტად წმ. მიხეილი სწამთ. შუა ზღვაში, კუნძულზე, ერთი მთა აქვთ თავის მფარველი,

წმ. მიხეილის სადიდებლად. წმ. მიხეილმა სატანა ჩამოაგდო მთიდან და დასასაფლავებლად აქ მოიტანა, ტომბლენის მთის ძირში დამარხაო. - აქვე ახლო გახლავთ ტომბლენის მთა.

- დიახ, - თქვა მგზავრმა, - „ტუმბა ბელენი“ - საფლავი ბელენუსისა, ბელუსისა, ბელისა, ბელიალისა, ბელზებუთისა.

- დიახ, სწორედ აგრე.

და გულში თავისი გაიმეორა: „მღვდელია, მღვდელი! ასე ლათინური სხვას ვის ეცოდინება“.

მერე მგზავრს მიმართა: - იმას მოგახსენებდით, მოქალაქევ, გლეხკაცებისთვის ახლა ხელახლა იწყება ომი. იმათთვის, რაღა თქმა უნდა, წმ. მიხეილი მეფისთვის მეზრძოლი ლანტენაკი არის, და ბელზებუთი - პატრიოტი გოვენი. მაგრამ, თუ მართლა სადმე არის ჯიქი და ეშმაკი, ეს ლანტენაკი არის, და თუ არის სადმე ანგელოზი, მართლაც ანგელოზია გოვენი. მამ არაფერს ინებებთ, მოქალაქევ?

- აყრო მაქვს და ერთი ნაჭერი პური. ეგ ყველა კარგი, მაგრამ რატომ დოლისას არას მეუბნებით?

- აი, ბატონო. ზღვისპირის მოწინავე ჯარის უფროსად გახლავთ გოვენი. ლანტენაკის განზრახვა იყო, აეჯანყებინა მთელი ქვეყანა, ქვემო ბრეტანი ქვემო ნორმანდიით გაემაგრებინა, ნავსადგური გაეღო პიტისთვის და ვანდელების ლაშქარს დახმარებოდა ოცი ათასი ინგლისელით და ორასი ათასი გლეხით. გოვენმა თავით ბოლომდე ჩაუშალა ეს გეგმა. ზღვისპირი მთლად იმას უჭირავს; ლანტენაკს ზღვისკენ არ უშვებს და ინგლისელებს ხმელეთისკენ. აქა ბრძანდებოდა ლანტენაკი, მაგრამ გოვენმა გააგდო; პონტ-ობო წაართვა, ავრამიდან განდევნა, აგრეთვე ვილდიოდან; გრანვილში არ შეუშვა. ეხლა იმასა ცდილობს, რომ ფუჟერის ტყეში შეაგდოს და იქ მოიმწყვდიოს. ძალიან კარგად მიდიოდა საქმე. გულში გოვენი აქ იყო თავის ჯარით. და უცბად - განგაში! გაიძვერა კაცია ბებერი და აქაც ეშმაკობა გამოიჩინა: დოლისკენ დაიძრა უცბად. . თუ დოლი აიღო და დოლის მთაზე ზარბაზანი აიტანა, - უნდა იცოდეთ, რომ ლანტენაკს ზარბაზნებიცა აქვს, - დიახ, თუ ზარბაზანი აიტანა, მაშინ იმას დარჩება დოლის ზღვისპირი, ინგლისელები გადმოსხამენ თავის ჯარს და წასულია ჩვენი საქმე! და რადგან შეუძლებელი იყო სულ უმცირესი დაყოვნება, გოვენი, - უნდა მოგახსენოთ, ძალიან ჭკვიანი ბიჭია, - მხედართმთავარს არ დაეკითხა, ლოდინი არ დაუწყო იმის ბრძანებას, - ლოდინი რესპუბლიკის საბოლოო დამარცხება იქნებოდ, - საყვირით გასცა ბრძანება. საჩქაროდ გააწყო მხედრობა, არტილერია, ქვეითი რაზმი, იშიშვლა ხმალი და, ლანტენაკი რომ დოლს დაჰკრავს, გოვენი ლანტენაკს დაჰკრავს. დოლში დაჰკრავენ ერთმანეთს და ძალიანაც დაჰკრავენ. ეხლა უკვე დოლში არიან ერთიცა და მეორეც.

- რამდენი ხანი უნდა აქედან დოლამდე?

- ჯარს, თუ თან ულამიცა აქვს, სამი საათი მაინც. უკვე იქ არიან და იბრძვიან.

მგზავრმა ყური მიუგდო შორეულ ხმას და მერე თქვა: - მართლა და, მგონია, ზარბაზნის სროლა მესმის.

ყური მიუგდო მიკიტანმაც.

- დიახ, მოქალაქევ, სროლაა უკვე. მე რომ თქვენი ვიყო, ამაღამ აქ დავრჩებოდი. სიფრთხილეს თავი არა სტკივაო.

- არ შემიძლია. მეჩქარება და უნდა წავიდე.

- საშიშია, მოქალაქევ. მე თქვენი საქმეებისა არა ვიცი რა, მართალია, მაგრამ მაინც გაფრთხილებთ, თავგანწირვა იქნება ეხლა იქ მისვლა, თუ, მართლა არაფერია იქ იმისთან, რომ სიცოცხლეზე მეტად გიღირდეთ.

- სწორედ აგრეა, - თქვა მგზავრმა, - სიცოცხლეზე მეტად მიღირს.

- ღვიძლი შვილივით საყვარელი?

- თითქმის აგრე, - უპასუხა მგზავრმა.

ერთხელ კიდევ დააშტერდა მიკიტანი მგზავრს და გაიფიქრა: „მე მღვდლად მიმაჩნია ეს მოქალაქე და შვილი საიდან უნდა ჰყავდეს? მოდი შენა და! მღვდელი და შვილები?“

- ალვირი გაუკეთეთ ჩემს ცხენს. რამდენი გერგებათ?

და გაუსწორდა.

მიკიტანმა კედლისაკენ მიაწყო შვრიის ტომარა და ვარცლი. მერე ისევ მგზავრს მიმართა: - რაკი ასე გესაჭიროებათ წასვლა, ჩემი რჩევაც მოისმინეთ. ცხადია, თქვენ სენ-მალოს მიბრძანდებით. ჰოდა, დოლზე ნუ წახვალთ. ორი გზა არის აქედან სენ-მალოსკენ: ერთი დოლზე, მეორე ზღვისპირად. მანძილით ერთიდაიგივეა ორივე. ზღვისპირის გზა ბრენის სენ-ჟორჟზე გადის, შერუეზე, ირელ-ლე-ვივიეზე, ისე რომ დოლი სამხრეთით დაგრჩებათ და კანკალი - ჩრდილოეთით. ამ გზას რომ გაჰყვით, აქვე ახლო მეზობირს მიადგებით. მარცხნივ დოლისკენ მიდის გზა, მარჯვნივ - სენ-ჟოჟისკენ. თუ დოლისკენ წახვედით, გარწმუნებთ ბრძოლის ველში მოჰყვებით. ჰოდა, მარცხნივ ნუ წახვალთ, მარჯვნივ მიბრძანდით.

- გამადლობთ, - უთხრა მგზავრმა.

და დეზი ჰკრა თავის ცხენს.

უკვე ბნელოდა და ისიც მაშინვე მიიმალა ბნელში.

მიკიტანი თავის მგზავრს გაჰყურებდა, მაგრამ ვედარას ამჩნევდა.

მიაღწია მგზავრმა მეზობირს, საცა ორ მიმართულებას იღებდა გზა, და შორიდან მოესმა მიკიტანის ხმა, რომელიც უყვიროდა: - მარჯვნივ! მარჯვნივ!

იმან მარცხნივ გააჭენა ცხენი.

II. დოლი

დოლი, საფრანგეთის ესპანური ქალაქი ბრეტანში, როგორც იხსენიებდა ამ ქალაქს მონასტრის გუჯარი, ქალაქი კი არა, დიდი ქუჩა არის, ერთი დიდი, ძველი გოთური ქუჩა, მარჯვნივ და მარცხნივ სვეტიანი სახლებით მოღობილი. სახლები სწორ ხაზად არ არის გამწკრივებული, ზოგი წინ არის გამოწეული, ზოგი უკან არის შეწეული. თვით ქუჩა მაინც ძალიან განიერია. დანარჩენი ქალაქი წვრილ-წვრილი ქუჩებია და ყველა ამ დიდი, დიამეტრულ ქუჩას ერთვის, როგორც პატარა მდინარეები დიდს. ქალაქს არც კარები აქვს, არც გალავანი, ღია არის, ზედ დასცქერის დოლის მთა და ვერ გაუმაგრდება მტრის შემოსევას. მაგრამ დიდი ქუჩა კი ასე ადვილად ასადები არ არის. წინწაწეული ნაწილები სახლებისა, რომლებიც ჯერ ისევ ძველებურად დარჩენილიყო ამ ორმოცდაათი წლის წინათ, და სვეტებშუა დატოვებული ტალანები მეტად ძნელ ასადებ სიმაგრეს წარმოადგენდა. რამდენიც სახლი იყო, იმდენი ციხე, და ცალ-ცალკე ასადები იყო ყოველი სახლი. ძველი სავაჭრო მოედანი დაახლოებით შუა ქალაქში იყო, დიდ ქუჩაზე.

დე ლა კრუა-ბრანშარის მიკიტანმა მართალი თქვა. დიდი ბრძოლა იყო ქალაქში სწორედ იმ დროს, როდესაც ის მგზავრს ებაასებოდა. დუელი ჰქონდათ, ღამის დუელი, იმ დილით მისულ თეთრებს და სადამო ხანს მისულ ლურჯებს. ბრძოლა შიგ ქალაქში იყო. ძალით თანასწორნი არ იყვნენ მეზობოლნი: თეთრებს ექვსი ათასი კაცი ჰყავდათ, ლურჯებს - ათას ხუთასი, მაგრამ თანასწორნი იყვნენ გამმაგებით. შესანიშნავი ის იყო, რომ იერიშით ათას ხუთასი მივიდა ექვს ათასზე.

ერთ მხარეს - ბრბო, მეორე მხარეს - გაწვრთნილი ჯარი, ერთ მხარეს ექვსი ათასი ტყავით მოსილი გლეხკაცი, ტყავზე ამოკერილი იესო ქრისტეს გულით, მრგვალ ქუდზე თეთრი ლენტებით,, ქრისტიანული ნიშნებით სახელურზე, კრიალოსანით ქამარზე, რომლებსაც ორთითი უფრო მეტი ჰქონდათ, ვიდრე ხმალი, და უხიშტო თოფები; ზარბაზნებს თოკებით მიათრევდნენ; აღჭურვილობა თითქმის არავითარი, დისციპლინის უვიცნი, მაგრამ გამმაგებულნი. მეორე მხრივ ათას ხუთასი სალდათი, სამფერი კაკარდით ქუდზე, ჯვარედინი ამურმით, თითბერისტიანი ხმლით და გრძელხიშტიანი თოფით, გაწვრთნილი, მწყობრი ჯარი, საშინელი, რადგან კარგად

იცის მორჩილება, თუ კარგი უფროსი ჰყავს. მოხალისენი იყვნენ ესენიც, მაგრამ მოხალისენი სამშობლოსი, დაგლეჯილი ტანისამოსით და ფეხშიშველები. მონარქისთვის იბრძოდა გლეხი რაინდი, რევოლუციისთვის - გლეხი გმირი. ერთსაც და მეორესაც სულს უდგამდა თავისი მხედართმთავარი, მეფის მომხრეებს - მოხუცებული, რესპუბლიკელებს - ყმაწვილი კაცი. ერთ მხარეს - ლანტენაკი, მეორე მხარეს - გოვენი.

ბუმბერაზ ყმაწვილკაცებთან ერთად, როგორც იყვნენ დანტონი, სენ-ჟუსტი და რობესპიერი, რევოლუციას ჰყავს აგრეთვე იდეალური ყმაწვილკაცობაც, როგორც ჰოში და მანსო. გოვენიც ამ იდეალურ ყმაწვილკაცობას ეკუთვნოდა.

ოცდაათი წლისა იყო გოვენი, ჰერკულესით ახოვანი, მკაცრი თვალი ჰქონდა წინასწარმეტყველისა და სიცილი ბავშვისა. არა სვამდა, თამბაქოს არა სწევდა, გინება არ იცოდა. ამ ომიანობაში ყოველთვის თანა ჰქონდა თავისი ჩანთა და დაწმენდილი ჰქონდა ფრჩხილები, კბილები და ლამაზად დავარცხნილი შავი თმა. რომ გაჩერდებოდა ჯარი, თვითონვე ჰბერტყავდა თავის სამხედრო ტანისამოსს, ტყვიით დახვრეტილს და მტვრიანს, თავდავიწყებით ჩაერეოდა ხოლმე ბრძოლაში, თვით ხელჩართულშიც კი, მაგრამ დაჭრილიც არსად ყოფილა. ტკბილი ხმის კაცი იყო, მაგრამ მკაცრი ბრძანებაც იცოდა, როდესაც საჭირო იყო. ის აძლევდა მაგალითს მიწაზე ძილისას ქარში, წვიმაში, თოვლში, გაეხვეოდა თავის წამოსასხამში, ქვაზე დასდებდა მომხიბლავ თავს და ისე ეძინა, თითქო ლოგინში წევსო. სულით გმირი იყო, უმანკოებით - ბავშვი. ხმლის ამოღება მთლად შესცვლიდა ხოლმე კაცს: საშინელი იყო ბრძოლაში.

და ამასთან ერთად ჰკვიანი იყო და ფილოსოფოსი, ბრძენი; ალკიბიადე იყო მაყურებლებისთვის და სოკრატი მსმენელებისთვის.

იმ დიდებულ იმპროვიზაციაში, რომელიც არის საფრანგეთის რევოლუცია, გოვენი მაშინვე მხედართმთავრად ჩაერია.

გოვენის ჯარი, მის მიერვე შედგენილი, როგორც რომაელების ლეგიონი, წარმოადგენდა პატარა, ყველაფრით სრულ ლაშქარს; ქვეით უმრავლესობას საკმარისი ცხენოსანიც ჰყავდა: ჰყავდა თავისი მსტოვრები, მიწისმთხრელები, მესაფრეები, ნავბონდის გამყვანები; და როგორც რომაელების ლეგიონს ოწინარი, გოვენის ჯარს ზარბაზანი ჰქონდა; სამი პატარა ზარბაზანი ამაგრებდა ჯარს და არაფრით აბრკოლებდა მის მოძრაობას.

ლანტენაკიც მხედართმთავარი იყო, გოვენზე უარესი. ის უფრო მეტად ხერხიანი ოყო და უფრო გამბედავი. მოხუცებულ ნამდვილ გმირს უფრო მეტი გულცივობა აქვს, ვიდრე ყმაწვილს, რადგან განთიადს დაშორებია, და უფრო მეტი გამბედაობა, რადგან სიკვდილს მიახლოვებია.. რაღა შერჩენია, რომ უფროხილდებოდეს? თითქმის არაფერი! და ამიტომ საშინელია მოხერხებული და კარგად მოფიქრებული მოძრაობა ლანტენაკისა. მაგრამ ბოლოს და ბოლოს, მოხუცის და ყმაწვილის ამ გამწვავებულ ხელჩართულ ბრძოლაში, თითქმის ყოველთვის გოვენი იყო გამარჯვებული. ბედი სწყალობდა უფრო, ვიდრე საკუთარი ძალი. სიყმაწვილის ხვედრია ყოველი ნეტარება, თვით საშინელი ნეტარებაც კი. ცოტა არ იყოს, ყმაწვილ გოგოსა ჰგავს გამარჯვება.

ცოფსა ჰყრიდა ლანტენაკი, გოვენი რომ მოაგონდებოდა; ჯერ იმიტომ, რომ გოვენი სჯობნიდა, და მერე იმიტომ, რომ იმისი ნათესავი იყო. რა ღმერთი გაუწყრა, რომ იაკობინელებში ჩაერია? მისი გოვენი! ის საძაგელი, ისა! მისი მემკვიდრე, რადგან მარკიზს შვილი არა ჰყავდა და გოვენი იყო მისი ძმისშვილი, თითქმის შვილი! აჰ! - გმინავდა მოხუცებული, თითქმის პაპა. - თუ ხელში ჩამივარდა, ისე მოვკლავ, როგორც ცოფიან ძაღლს!

რევოლუციას მოსვენებას არ აძლევდა ლანტენაკი. მისი ვანდეაში მისვლა და ხალხის აშლა ერთი იყო. ისე სწრაფად მოედო იქაურობას მისი სახელი, თითქო იელვა და ყველას თვალში ეცაო. აჯანყების ცენტრად იქცა ლანტენაკი. ამგვარ მოძრაობაში, სადაც ერთმანეთს ეჯიბრებიან და ექიშებიან მოთავენი, სადაც ყველას თავისი ბუჩქნარი აქვს, ან თავისი ხევი, ზემოდან რომ გამოჩნდება ვინმე, მაშინვე გარს შემოიკრებს და აერთიანებს გაფანტულ ძალებს. ვანდელების თითქმის ყველა წინამძღვარი შეუერთდა ლანტენაკს და, ერთად იყვნენ თუ ცალ-ცალკე, იმას ემორჩილებოდნენ.

ერთადერთი გვარი იყო, რომ მოვიდა თუ არა ლანტენაკი, პირველად იმან დაუკრა თავი და აღიარა თავის უფროსად; მაგრამ მერე კი მიაწება და ბონშანთან გავიდა. რად მიაწება? ნდობით აღჭურვილი კაცი იყო გვარი. დაწვრილებით იცოდა ყოველი საიდუმლოება აჯანყებისა და მიზანშეწონილად მიაჩნდა სამოქალაქო ომის ძველი გეგმა, რომელიც ლანტენაკმა დაიწუნა და შეცვალა. ნანდობს ვერ უღალატა გავარმა; ლა-რუარის ნაცვამი არ იკადა ლანტენაკმა.

ომს ლანტენაკი მეფე ფრიდრიხ მეორის სკოლის მიხედვით აწარმოებდა, და ცდილობდა დიდისა და პატარა ომის შეერთებას. არ უნდოდა შეუგნებელი ბრბოს სიმრავლე, როგორც შედგენასაც ოცნებობდნენ კათოლიკების ლაშქრის მომხრენი, რადგან უსარგებლოდ, ამოდ გაიჟლიტებოდა მრავალი ხალხი; არც ის უნდოდა, რომ მისი ჯარი გაფანტულიყო ჭალებში და ტყეებში, რომ მტრისა მარტო გაღიზიანება შესძლებოდა და არა ხოცვა. შეთქმულების ბრძოლას მალე ავიწყდება თავისი საბოლოო მიზანი: თავდაპირველად რესპუბლიკაზე მივა იერიშით და მერე კი მგზავრების ძარცვას მოჰყვება. და ლანტენაკიც ვერა და ვერა და ვერ შეჰგუებოდა ამ ბრეტანულ ომიანობას; არც ლარომჟაკუნის ველად გასვლა მოსწონდა, არც ჟან შუანის ტყეში მტრის ლოდინი; არც ვანდეური, არც შუანური. ლანტენაკს ნამდვილი ომი სწყუროდა: გლეხკაცობას გამოიყენებდა, მაგრამ მეზობლ ძალად სალდათი უნდოდა. მტრისკენ მიმავლად ბრბოს სიმრავლე უნდოდა, და საბრძოლველად კი გაწვრთნილი რაზმები. აჯანყებული სოფლელები, უცბად რომ ამოძვრებოდნენ საიდანაც, და უცბადვე გაქრებოდნენ, თითქო მიწამ ჩაყლაპაო, უნდოდა იერიშის მისატანად და სიმრავლით მტრის შესაშინებლად, მოულოდნელი მისევით ელდის საკრავად და ჩასასაფრებლად; მაგრამ გრძნობდა, რომ მეტისმეტად სუსტი იყო ეს ძალა, რომ მას დაჰყრდნობოდა, - ამ წყალს, რომელიც დღეს ხელში უდგას და ხვალ კი ადვილად აორთქლდება. ამ მერყევ ომში გასამარჯვებლად საჭირო იყო ნამდვილი, წესიერი ჯარი, რომ ვერულ ვანდელებს ჩარეოდა და მის დედაბოძად გამხდარიყო. ღრმა და თან საშინელი იყო ეს აზრი: ამ აზრის განხორციელება და ვანდეას გამარჯვება ერთი იქნებოდა.

მაგრამ ვინ მისცემდა ნამდვილ, წესიერ ჯარს? ვინ მისცემდა სალდათებს და სალდათებისგან შემდგარ რაზმებს? ვინ მისცემდა მზამზარეულად შედგენილ და აღჭურვილ ლაშქარს? ინგლისი. და აქედან ერთადერთილა აგონდებოდა ლანტენაკს, დაეჭირა სადმე ნავსადგური, რომ თავისუფლად დარეოდნენ საფრანგეთს ინგლისის ჯარები. ასე ნებდება გარემოებას პარტიული სინიდისი. თეთრი კაკარდა ჰქონდა ლანტენაკს და მის იქით ვედარას ხედავდა. საჭირო იყო, რაც შეიძლებოდა მალე დაეჭირა სადმე ნავსადგური და პიტისთვის ჩაებარებინა ჯარის გადმოსასხმელად. და ამიტომ იყო, ნახა თუ არა, რომ დოლში რესპუბლიკელების ჯარი არ იდგა, მაშინვე იქით გაეშურა, რომ დოლის მთით დოლს დაპატრონებოდა და დოლით - ზღვისპირს და ნავსადგურს.

საგანგებოდ იყო ამორჩეული ეს ადგილი. დოლის მთიდან ზარბაზანი მთლად აღგვიდა ერთი მხრით ფრესნუას, მეორე მხრით სენ-ბრელადს, ახლო არ მოუშვებდა კანკალში მდგომ სადარაჯო გემებს და ჯარის გადმოსაყვანად უშიშარს ქმნიდა მთელ ზღვისპირს გენონიდან სენ-მელუარ-დე-ზონდამდე.

ამ გადამჭრელი განზრახვის განსახორციელებლად ლანტენაკმა თან წაიყვანა ექვს ათასზე ცოტა მეტი, საგანგებოდ ამორჩეული ღონიერი და ყოჩაღი კაცი და მთელი თავისი არტილერია; ათი ზარბაზანი თექვსმეტ სანტიმეტრიანი იყო, ერთი რვიანი და ერთიც უფრო პატარა. არტილერიას დოლის მთაზე განლაგებდა და იქიდან დაუწყებდა სროლას, თანახმად იმ პრინციპისა, რომ ათი ზარბაზნიდან ნასროლი ათასი ყუმბარა უფრო სასარგებლოა, ვიდრე ხუთი ზარბაზნიდან ნასროლი ათას ხუთასი.

გამარჯვება უეჭველად ეჩვენებოდა. ექვსი ათასი კაცი ჰყავდა. საშიში თუ იყო რამე, მარტო გოვენის, ავრანშის მხრიდან, თავის ათას ხუთასი კაცით, და ლემელი დინანის მხრიდან. მართალია, ლემელს ოცდახუთი ათასი კაცი ჰყავდა, მაგრამ მეტად შორს იყო, და ამიტომ სრულიად დამშვიდებული იყო ლესელის მხრივ, რადგან დიდ რიცხვთან ერთად დიდი მანძილი ქონდა გამოსავლელი; და გოვენის მხრივ კიდევ - მცირე მანძილთან ერთად სულ მცირე რიცხვით... ისიც მივუმატოთ, რომ ლემელი სულელი იყო და შემდეგში, კრუბატის ბრძოლაში მთლად გააჟღერებინა მტერს თავის ოცდახუთი ათასი კაცი და სამარცხვინოდ დამარცხებულმა თავის მოკვლით გადაიხადა შეცდომა.

სრული გამარჯვება მოელოდა ლანტენაკს, მით უფრო, რომ უცბად შევარდა დოლში და მეტად მკაცრად. სასტიკი კაცის ხმა ჰქონდა გავარდნილი: გულქვად და უწყალოდ იცნობდა ქვეყანა. და დოლმაც არავითარი წინააღმდეგობა არ გაუწია. თავზარდაცემული ხალხი თავთავის სახლებში შეიმალა და გაამაგრა შესავალი. ექვსი ათასი ვანდელი შევიდა ქალაქში და სოფლურად მოეწყვნენ ყველანი, თითქო დღეობაზე მისულიყვნენ. . არც თივა ჰქონდათ და ბალახი, არც დანიშნული ბინა; ეყარნენ, ვისაც სად მოეწონა. საჭმელს გარეთ ხარშავდნენ, ქარში, და დაეხეტებოდნენ ეკლესიების სანახავად და სალოცავად. თოფი ვიღას ახსოვდა, როდესაც კრიალოსანის მარცვლებით უნდა დაეთვაღათ ჩუმად წარმოთქმული ლოცვა? თვითონ ლანტენაკი და რამდენიმე არტილერიის ოფიცერი საჩქაროდ დოლის მთისკენ წავიდნენ.

თავის მოადგილედ გუჟ-ლე-ბრუანი დასტოვა ლანტენაკმა.

ამ გუჟ-ლე-ბრუანმა ფართო კვალი დასტოვა ისტორიაში. ორი სახელი ჰქონდა: ლურჯისმჟლეტი, რადგან მართლა ჟლეტდა, სადაც რესპუბლიკელებს მოასწრებდა, და იმანუსი, რადგან ამ კაცში განხორციელებულიყო რაღაც წარმოუდგენელი საშინელება. იმანუსს წარმომავალია ძველი ქვემო-ნორმანდიული სიტყვიდან იმმანის, რომელიც აღნიშნავს ზეადამიანურ სიღუბნურს უფრო ღვთაებრივს, ელდანაკრავისას, ქაჯს, ბახუსის ამხანაგ სატირს, ჭინკას. ერთ ძველ ხელნაწერში წერია, - ჩემი თვალითა ვნახე იმანუსიო. ბოკაჟელმა მოხუცებულებმა დღეს აღარც კი იციან, ვინ იყო გუჟ-ლე-ბრუანი, ან რას ნიშნავს ლურჯისმჟლეტი; მაგრამ იმანუსი კი კარგად ახსოვთ. იმანუსი ჩარეულია ადგილობრივ ხალხურ ცრუმორწმუნეობაში. ორ სოფელში, ტრემორელში და პლუმოგაში დღესაც ლაპრაკობენ იმანუსზე, რადგან იქ გამოეჩინა იმანუსს თავისი მხეცური ავკაცობა. ვანდეაში სხვები ხეპრეები იყვნენ. გუჟ-ლე-ბრუანი მხეცი იყო, სისხლით გაუმამღარი. კასიკივით სახეზე ჯვარი ჰქონდა გამოდაღული და შრომანის ყვავილი. საზარლად უელავდა თვალები, თითქმის ზებუნებრივად სხელით იყო თუ სულით, საშინელ საზიზღრობას წარმოადგენდა ეს ადამიანი. ბრძოლაში მამაცი იყო, ცეცხლს აფრქვევდა ჯოჯოხეთისას, ბრძოლის შემდეგ - მძვინვარე. სულით და გულით ჰგმობდა რევოლუციას, იმაზე უსაშინელესი არაფერი გააჩნდა და უსაზღვროდ ერთგული იყო თავის მრწამსისა. უსაზღვრო მძვინვარებით ებრძოდა რესპუბლიკას. შეემლო ფიქრი? დიახ, მაგრამ ხვეულად, როგორც გველი გლინავს. გმირობას ცდილობდა და კაცისმკვლელად დარჩა. შეუძლებელია წარმოდგენა, როგორ აღემოდა ფიქრი და გადაწყვეტილება, ხანდახან დიდებულებს თავის წარმოუდგენელი მძვინვარებით. საშინელების და საზიზღრობის განსახიერება იყო და ეპიკური კაციჭამია.

ამიტომ იყი, რომ მეტსახელად იმანუსი უწოდეს.

და მარკიზ ლანტენაკს სწორედ ამ კაციჭამიას იმედი ჰქონდა.

სისხლის ღვრაში, მართალი არის, ვერავინ შეედრებოდა იმანუსს, მაგრამ ბრძოლის მოწყობაში და წარმოებაში ბევრი არაფერი იყო, და იქნება კიდევაც შეცდა მარკიზი, რომ ის დატოვა თავის მაგივრად, ასე თუ ისე, მან იმანუსს მიანდო მთელი თავისი ჯარი და დროებით მხედართმთავრობა.

გუჟ-ლე-ბრუანმა კაცის კვლა უფრო იცოდა, ვიდრე ბრძოლის გაძლოა, ხალხის დედაბუდიანად ამოჟლეტა უფრო ეხერხებოდა, ვიდრე ქალაქის დაცვა, მაგრამ მაინც დააყენა დარაჯები.

ბინდისას, როდესაც მარკიზ ლანტენაკმა დაიარა დოლის მთა, ამოირჩია ადგილი ზარბაზნების დასაწყობად და უკვე ქალაქისაკენ მიდიოდა, ზარბაზანი გავარდა უცბად. დადგა, თვალი გადაავლო დოლს. დიდი ქუჩიდან ამოდიოდა გაწითლებული კვამლი. მოულოდნელი თავდასხმა, იერიში: ბრძოლა იყო გაჩაღებული ქალაქში.

ძნელი იყო გაკვირვება ლანტენაკისა, მაგრამ აქ კი გაშტერებული დარჩა. ყველაფერს წარმოიდგენდა შეუძლებელს და ამას კი არა. მერე ვინ უნდა ყოფილიყო ეს მებრძოლი? ცხადი იყო, რომ გოვენნი არ იქნებოდა. გიჟიც კი არა შეეხმის ერთი ათად თავისზე მძლავრს. მამ ლეშელი? მაგრამ როგორ გამოივლიდა ასე სწრაფად იმოდენა გზას? არა ეს ლეშელი არ უნდა ყოფილიყო. არც გოვენნი.

და გააჭენა ცხენი. წინ ქალაქიდან მოქცეული ხალხი შეხვდა. კითხვა დაუწყო, მაგრამ გაგიჟებულები იყვნენ შიშით და ერთსდა გაიძახოდნენ: „ლურჯები! ლურჯები! და ქალაქს რომ მიატანა, მაშინ ნახა, რომ ცუდად იყო საქმე.

აი რა მოხდა.

III. პატარა ლაშქარი და დიდი ბრძოლა

დოღში რომ შევიდნენ ვანდელები, როგორც უკვე ვნახეთ, თავისუფლად დაიფანტნენ ქალაქში, ყველა თავის გუნებისად, რაც ყოველთვის მოხდება ხოლმე, როდესაც „მეგობრობით იღვწის კაცი“, როგორც თვით ვანდელები ამბობდნენ. ეს არის ერთგვარი მორჩილება, რომელიც ქმნის გმირებს, მაგრამ ჯარისკაცს კი ვერა. თავიანთი არტილერია და ბარგი მოედანზე დატოვეს, ძველი სავაჭრო ფარდულების ქვეშ. თვითონ კი კარგად სჭამეს, სვეს და, რადგან დაღლილებიც იყვნენ, „კრილოსნით“ ილოცეს და მიეყარნენ, სადაც მოხვდათ, იქვე დიდ ქუჩაში, ისე რომ ქუჩა მძინარეებით იყო სავსე და არა დარაჯებით. ღამე იყო, უმრავლესობას გუდა ამოედო თავქვეშ და ჩასძინებოდა; ზოგს თან ჰყავდა თავისი ცოლი, რადგან დედაკაცები ხშირად თან მისდევდნენ თავიანთ ქმრებს; ორსული დედაკაცები ჯაშუშებად ჰყავდა ვანდელებს. მკათათვის ღამე იყო, სიტკბოებით სავსე. ვარსკვლავები ბრწყინავდნენ მოკაშკაშებულ ცის სივრცეში. ტკბილად და მშვიდად დასძინებოდა მთელ ჯარს. დაქანცული მგზავრების დასვენება იყო და არა სამხედრო ბანაკი. და უცბად სამი ზარბაზანი დაინახეს იმათ, ვისაც ჯერ არ ეძინა. სამი ზარბაზანი დაინახეს ქალაქის შემოსავალში, კარებში, დიდ ქუჩაზე.

გოვენისა იყო ეს ზარბაზანი. მიეპარა დარაჯებს და შევიდა ქალაქში. გოვენისა იყო დიდი ქუჩის თავი - ქალაქში შესავალი.

წამოიწია ერთმა გლეხმა, - ვინ არისო? - დაიყვირა და თოფი გაისროლა. პასუხი გოვენის ზარბაზანმა გასცა. და ატყდა სროლა თოფისა. გიჟებით გამოცვივდნენ ვანდელები. საშინელება იყო: დაიძინეს, ვარსკვლავები დასცქეროდნენ, და გაიღვიძეს, თოფის ტყვიები დაჰზუზუნებდათ.

საზარელი იყო პირველი წამი. თავზარდაცემული ბრბოსთანა უძლური და მხდალი სხვა არა იქნება რა. ტრაგიკული იყო ვანდელების არეულობა. იარაღს მისცვივდნენ, ყვიროდნენ, დარბოდნენ, ძირს ეცემოდნენ. - გარს მტერი შემოგვხვიაო! - ფეთიანებით დარბოდნენ. აღარ იცოდნენ, რას შვრებოდნენ, ერთმანეთსა ხოცავდნენ თოფით. ნამძინარევი ხალხი გამორბოდა სახლებიდან. გამოცვივდებოდნენ, ისევ შინ შევარდებოდნენ, მერე ისევ გარეთ, და გიჟებით ტრიალებდნენ სროლაში. ერთმანეთს ეძახდნენ. საზარელი რამ იყო ეს ბრძოლა, რომელშიც ქალები მოჰყოლოდნენ და ბავშვები. სტვენით მოქროდა ტყვია და ნათელ ზოლს ავლებდა სიბნელეს, ყველგან ისროდნენ, საცა კი ბნელოდა. ქალაქს კვამლი აწვა და ღრინაცელი. ფურგონები ეყარა გზაში. ცხენები ყალფზე დგებოდნენ. ყველანი გარბოდნენ, დაჭრილებს თელავდნენ. ფეხქვეშიდან უბედურების გმინვა ისმოდა. სალდათები და ოფიცრები ერთმანეთს დაეძებდნენ და ამოდენა ვაივაგლახში - სრული სიმშვიდე ერთი ქალისა, რომელიც ძუძუს აწოვებდა თავის ბავშვს, კედელთან მიკუნტული, და გვერდით ქმარი უწვა ფეხმოტეხილი; ფეხიდან თქრიალით სდიოდა სისხლი, ის კი სტენიდა თოფს და ისროდა და ისროდა, თითქოს ბნელის მოკვლას ცდილობსო. ზოგი ფურგონების ქვეშ ჩაწოლილიყო და იქიდან ისროდა. და ამ ღრინაცელს ზედ ერთოდა ზარბაზნის ჭეჭა.

საშინელება იყო, ცელვა იყო ყანისა, ძირს ვარდებოდა ყველა, ერთიმეორის შემდეგ.

გოვენი ჩასაფრებული იყო, კარგად ისროდა ზარბაზნით, და თვითონ ძალიან ცოტასა ჰკარგავდა თავისებს.

მაგრამ პირველმა შიშმა გაუარა გლეხკაცებს და იმათაც ბრძოლა დაიწყო თავის დასაცავად. შეიკრიბნენ ფარდულების ქვეშ ბნელ, ფართო ქვის სვეტებიან მოედანზე. იქ ფეხი მოიკიდეს. იმედს აღუძრავდა ამ ხალხს ყოველივე, რაც კი ტყეს მოაგონებდა. იმანუსი ცდილობდა, რამდენადაც კი შეემლო, ლანტენაკის მაგივრობას. ზარბაზანი ჰქონდა. მაგრამ, განცვიფრებული იყო გოვენი, ან რას იზამდა, როდესაც არტილერიის ოფიცრები მარკიუს წაეყვანა თან დოღის მთის დასათვალიერებლად, ბიჭებმა კი ზარბაზნისა არა იცოდნენ რა და გოვენის ზარბაზანს ისინი ხშირ, შეუწყვეტლივ თოფის სროლით უპასუხებდნენ. ერთი მხრით სამი ზარბაზანი იყო,

მეორე მხრით - ათასობით თოფი. ახლა უკვე ვანდელები იყვნენ საფარში. მოეგროვებინათ და წინ დაეყარათ ფურგონები, ურმები, კასრები, ყველაფერი, რაც კი ხელთ ეგდოთ ძველ ბაზარში. მაღალი ბარიკადი გაეკეთებინათ, იმას ამოჭვარებოდნენ და იქიდან ისროდნენ. ახლა კი საზარალო გახდა გოვენისთვის ეს სროლა.

მეტად სწრაფად მოხდა ეს ცვლილება. თხუთმეტი წუთი არ დასჭირებია ფარდულების გამაგრებას.

სახიფათო იყო გოვენის მდგომარეობა. მოედნის ასე სასწრაფოდ სიმაგრედ გადაკეთება მოულოდნელი იყო და საბედისწერო: იქ მოგროვილიყვნენ ვანდელები და სიმრავლით დიდ ძალას იძენდნენ. გოვენმა მოახერხა მიპარვა და ჯობნა, მაგრამ ის კი ვერ მოახერხა, რომ გაექცია, იარაღი გაეყრევინებინა დამარცხებულისთვის. ცხენიდან ჩამოხტა, ამოღებული ხმალი ეჭირა გულხელდაკრეფილს, იდგა ზარბაზნის მსროლელებისთვის საჭირო მაშხალის სინათლეში და გასცქეროდა მოედანს.

მაღალი ტანის კაცი იყო და ასე, სინათლეში მდგომი, საუცხოო მიზანს წარმოადგენდა მოედნიდან მსროლელებისათვის. ის იყო ერთადერთი მიზანი, მაგრამ, ამას ყურადღებას არ აქცევდა. სულ სხვას საზრავდა იმის ფიქრი.

მოედნიდან კი ფუტკარივით მოზუზუნებდა ტყვია.

თოფის საწინააღმდეგოდ გოვენს ზარბაზანი ჰქონდა. თოფის მსროლელებს ყუმბარა გაჰფანტავს. გამარჯვება იმისია, ვისაც არტილერია აქვს. და სამი ზარბაზანი რომ კარგად მოეხმარა, გამარჯვებული გოვენი დარჩებოდა.

მაგრამ ბნელ ბარიკადებში რაღაცამ იელვა უცბად. გაისმა გრგვინვა, თითქოს მეხი ჩამოვარდაო.

ერთმა ყუმბარამ გადაუარა თავზე გოვენს და სახლს ეცა მის უკან.

ბარიკადიდან ზარბაზნით უპასუხებდნენ ზარბაზანს.

რა მოხდა? რაღაც იყო, რომ შესცვალა მდგომარეობა, აღარა ჰქონდა გოვენს უპირატესობა, რომელსაც არტილერია აძლევდა.

პირველს მეორე ყუმბარა მოჰყვა და იქვე, გოვენის გვერდით, შეანგრია სახლი. მესამემ თავზე გადაუარა და ძირს დასცა გოვენის ქული.

მსხვილი ყალიბისა იყო ეს ყუმბარა, თექვსმეტსანტიმეტრიანი ზარბაზნისა.

- თქვენ გიმიზნებენ, - შეჰყვირეს მეზარბაზნეებმა.

და გააქრეს მაშხალა. გოვენი ჩაფიქრებული იდგა. ქული აიღო.

მართლა და გოვენს უმიზნებდნენ. ლანტენაკი მართავდა ზარბაზანს და მიზნად გოვენი ჰყავდა.

ის იყო დაბრუნდა მარკიზი დოლის მთიდან და უკანიდან შევიდა ბარიკადში.

წინ მიეგება იმანუსი.

- მოგვეპარნენ, ბატონო.

- ვინ შემოგვეპარა?

- რა მოგახსენოთ, არ ვიცი.

- დინანის გზაზე ხომ არ არიან?

- არ მგონია.

- მაშ დინანისკენ დავიხიოთ.

- უკვე დავიწყეთ. ბევრი გაიქცნენ დინანისკენ.
- გაქცევა კი არა, უკან დახევა გვინდა. რად გიყრიათ ასე უსარგებლოდ ზარბაზნები?
- რომ აღარა გვახსოვდა რა! და არც ოფიცრები იყვნენ აქ.
- მაშ მე მივალ.
- ფუჟერისკენ გავგზავნე, ბატონო, ბარგი, ქალები, რაც უსარგებლო გექონდა. იმ პატარა ბავშვებს რა ვუყოთ, სამი რომ წამოვიყვანეთ?
- აჰ! ის ბავშვები?
- დიახ.
- ბავშვები მძევლად გყავს. ტურგში გავზავნე.

ესა ბრძანა მარკიზმა და ზარბაზნებისკენ წავიდა. მხედართმთავრის მისვლამ უცბად შესცვალა მდგომარეობა. ბარიკადი ცუდად იყო მოწყობილი, სულ ორი ზარბაზანი დაეტეოდა. მაშინვე შეატანინა ორი თექვსმეტგირვანქიანი ზარბაზანი, პირი გაუღო საფარს და შიგ მოაქცია ლულები. დაღუნული იყო ზარბაზანზე, რესპუბლიკელების არტილერიას შეჰყურებდნენ და გოვენი დაინახა.

- ის არის! - შეჰყვირა სიხარულით.

და ხელი სტაცა სარცხს და ზუმბას, თვითონ გასტენა ზარბაზანი, გაამაგრა სამიზნო და ესროლა.

სამჯერ ესროლა გოვენს და სამჯერვე ააცდინა. მესამედ რომ ესროლა, ქუდი გადაუგდო.

- უხეირო! - წაიდუღუნა ლანტენაკმა. - ცოტა დაბლა რომ დამეჭირა, შიგ თავში ვტკიცავდი.

და უცბად ჩააქრეს მაშხალა. ველარას ხედავდა ლანტენაკი წყვილიადის მეტს.

- რა გაეწყობა! - წამოიძახა გამწარებულმა, მერე გლეხებს მიუბრუნდა და უბრძანა: - აბა, ფინდიხით!

გოვენი კი თავისას ფიქრობდა. უფრო და უფრო მწვავედებოდა მდგომარეობა. ახალ იერს იღებდა ბრძოლა. ახლა ზარბაზანს მას ესროდნენ. ერთიც ვნახოთ, თავდაცვა არ იკმარონ და თვითონ შემოუტეონ, მერე? სულ ნაკლები რომ ვთქვათ, გაქცეულები და მოკლულები რომ გამოვაკლოთ, მტერს ხუთი ათასი კაცი მაინც ჰყავდა, იმას კი სულ ათას ორასი გამოსადეგი. რაღა ეშველება რესპუბლიკელებს, თუ შენიშნა მტერმა მათი სიმცირე? მთლად შეიცვლება მდგომარეობა, აქამდე გოვენი ესროდა, ლანტენაკი თავს იცავდა, ახლა ლანტენაკმა დაიწყო სროლა. ბარიკადს რომ იერიში გაეხედა, დაილუპებოდნენ რესპუბლიკელები.

სამინელ მდგომარეობაში იყო გოვენი. იერიშით მისვლა ბარიკადზე ყოვლად წარმოუდგენელი იყო, რადგან თავს შეაკლავდნენ ამოდ. ათას ორასი კაცი საფარიდან ვერ განდევნის ხუთ ათასს. აჩქარება შეუძლებელი იყო, დაყოვნება - საზარელი. საჭირო იყო რამე ღონისძიება. მაგრამ რა?

გოვენი იქაური იყო და კარგად იცნობდა ქალაქ დოლს. იცოდა, რომ ძველ მოედანს სადაც გამაგრებულიყვნენ ვანდელები, გვერდით ვიწრო, დაკლაკნილი ქუჩებით სავსე უბანი ედო.

თანაშემწედ კაპიტანი გეშანი ჰყავდა, ყოჩალი კაცი, რომელმაც შემდეგში ძალიან ისახელა თავი, როდესაც კონსიზის ტყიდან გარეკა ვანდელები და ამ ტყის შვილი ჟან შუანი, და გარდა ამისა, აჯანყებულებს შენის ტბის გზა შეუკრა და მით გადაარჩინა ბურგნეფი ამოხოცვას და აკლებას.

- გეშან, - მიმართა გოვენმა, - თქვენ გამლევთ მეთაურობას. არ შეაყენოთ სროლა. რაც მეტი იქნება, ის უკეთესი. შეანგრით როგორმე ზარბაზანი რაღაც სანგარი აქვთ. ისე მოახერხეთ, რომ თავის ბარიკადის მეტი სხვა არა ახსოვდეთ რა.

- გავიგე, - უპასუხა გემანმა.
- მზადა გყავდეთ ყველანი, მწყობრად, ხმალამოდებულნი იერიშისთვის.

და რამდენიმე სიტყვა ყურში ჩასჩურჩულა თავის თანაშემწეს.

- გავიგე, - უთხრა გემანმა.
- მედოლე ხომ არავინ გვაკლია? - ჰკითხა გოვენმა.
- არა.

- ცხრა კაცი გყავს. ორი თქვენ, შვიდი მე.

შვიდი მედოლე გამოვიდა გაჩუმებული და წინ გამოეჭიმა გოვენს.

- წითელქუდა ბატალიონი! - დაიყვირა გოვენმა, - ჩემკენ!

თორმეტი კაცი გამოვიდა ჯარიდან, ერთი იმათგანი ათისთავი იყო.

- მთელი ბატალიონი მინდა, - თქვა გოვენმა.

- სულ აქ გახლავართ.

- თორმეტი კაცი?

- თორმეტნილა გახლავართ.

- ძალიან კარგი.

ათისთავი ის გულკეთილი და უხეში რადუბი იყო, ბატალიონის შვილობილად რომ აიყვანა სამი ბავშვი, სოდრეს ტყეში ნაპოვნნი, ბუჩქნარში.

ნახევარი ბატალიონი დახოცეს, როგორც უკვე იყო ნათქვამი, ვანდელეებმა ერბ-ან-პაილში, და ბედი ეწია სწორედ, რომ იმ დროს სხვაგან იყო გაგზავნილი.

იქვე ფურგონი იდგა თივით.

- ათისთავო, თივა შემოახვიეთ თქვენს თოფებს, რომ წკარუნი არ ისმოდეს რკინისა.

ერთი წამი კმაროდა ამ ბრძანების ასასრულებლად. თავით ბოლომდე თივა შემოახვიეს თოფის ლულებს.

- მზად გახლავთ, - მოახსენა ათისთავმა.

- ბიჭებო, წაღები გაიხადეთ, - უბრძანა გოვენმა. - დიდი ხანია, ფეხშიშველი დავდივართ, - მიუგო რადუბმა.

შვიდი მედოლე და მთელი ბატალიონი სულ ცხრამეტს შეადგენდა. მეოცე თვითონ გოვენი იყო.

და ბრძანება გასცა: - ცალხაზად! მომყევით! მედოლეები ჩემს უკან, მერე ბატალიონი. ათისთავო, ბატალიონს თქვენ უფროსობთ.

წინ გაუძღვა ცალხაზად გამწკრივებულ ცხრამეტ კაცს. და იმ დროს, როდესაც საშინელი სროლა იყო ორივე მხრივ, ჩრდილივით შევიდნენ ვიწრო ქუჩებში და ფეხაკრეფით გაუხვიეს მოედნისკენ.

ასე იარეს ცოტა ხანს ვიწრო ქუჩებში დიდი სიფრთხილით. ამოწყვეტილსა ჰგავდა ქალაქი. მცხოვრებნი სარდაფებში ჩამალულიყვნენ. კარი არსად იყო, რომ კარგად არა ყოფილიყო გამაგრებული; ფანჯარა არსად იყო, რომ ფარდები ან დარაბა არა ჰქონოდა აფარებული. სინათლე არსად მოჩანდა.

მიმკვდარებული იყო ქალაქი და ჭექა-ქუხილი გაჰქონდა დიდ ქუჩას. გრიალებდნენ ზარბაზნები ორივე მხრივ. რესპუბლიკელების და ვანდელების არტილერია გაცოფებულიყო. გავარვარებულ ფინდიხს აფურთხებდნენ ერთმანეთს.

ოცი წუთი იარეს ჩამოზნელებულ ქუჩებში. გოვენმა კარგად იცოდა ეს უბანი, იცოდა საით მიდიოდა, და ერთ დაკლაკნილ ვიწრო ქუჩაში გავიდა, რომელიც მოედანში შედიოდა, ოღონდ ბარიკადის მეორე მხრივ.

მდგომარეობა შეიცვალა. ვანდელებს მარტო წინა მხარე გაემაგრებინათ მოედნისა, - ეს არის მუდმივი შეცდომა ბარიკადის ამგებისა, - ამ მხრიდან სრულიად ღია იყო იქაურობა და სრულიად თავისუფალი, შეუმჩნევლად შეიძლებოდა სვეტებზეა შესვლა. რამდენიმე ფურგონი იდგა ბარგით სავსე, წასასვლელად გამზადებული. გოვენს და იმის ცხრამეტ კაცს წინ უდგა ხუთი ათასი, ოღონდ თვითონ გოვენი გვერდიდან მიეპარა ვანდელებს.

ჩუმად მისცა ბრძანება ათისთავს და თივა ჩამოაცალა თოფებს. თორმეტი გრენადერი იქვე სახლის კუნჭულთან გამწკრივდა და მედოლეები ბრძანებასღა ელოდნენ, რომ დაეკრათ.

არტილერიის სროლა ხანდახან შეწყდებოდა ხოლმე და უცხად, როდესაც გაჩუმდნენ ზარბაზნები, მანამ დატენავდნენ, გოვენმა ხმალი ამოიღო და მჭექარე ხმით, თითქო საყვირი დაუკრესო, დაიძახა: - ორასი კაცი მარჯვნივ! ორასი მარცხნივ! დანარჩენი - პირდაპირ!

ამას შვიდი ნადარა მოჰყვა და თორმეტი თოფის სროლა.

და ერთხელ კიდევ გააგონა მტერს საზარელი სიტყვა რესპუბლიკელებისა: - ხიშტით! დაჰკარით!

- მეხი დაეცა ვანდელებს.

- მოგვეპარა, მოგვიმწყვდია მტერმაო, - და აირია იმოდენა ხალხი. გოვენის ნადარას ელოდა ქალაქის შესავალში, დიდი ქუჩის თავში, გემანი. გაიგონა და მაშინვე იერიშის ბუკი დაიკრა. დასძრა თავისი ჯარი და სირბილით წავიდა ბარიკადისკენ. - ორ ცეცხლზე ვართო, - ანაზდეული შიში მოერია ხალხს. ზარდაცემულ ადამიანს მელა ლომად ეჩვენებოდა, - სწორედ ასე მოუვიდათ იმათაც. დამბაჩის სროლა არტილერიის გრგვინვად ელანდებოდათ, და თორმეტი კაცის თოფი - მთელი ლაშქრისად. ამასთან ისიც გავისხენოთ, რომ გლეხს ისე ერევა შიში, როგორც ჩალას ცეცხლის ალი, და როგორც ცეცხლწაკიდებული ჩალა ხანძრად იქცევა, ისე გლეხის შიში - იარაღის დაყრად და სამარცხვინო გაქცევად.

და მართლაც, სამარცხვინოდ გარბოდნენ ვანდელები.

მეყსეულად მოხდა ყველაფერი. მოედანზე არავინ დარჩა. თავზარდაცემული რაზმები დაიშალნენ და დაიფანტნენ. მარტოდმარტონი დარჩნენ ოფიცრები. - ორი- სამი კაცი მოჰკლა იმანუსმა, - რად გარბიხართო? მაგრამ ამოდ; ერთიღა ისმოდა მთელ ქალაქში: - თავს უშველეთო! - და უცხად გაქრა ეს ლაშქარი, უფრო მეტი სისწრაფით, ვიდრე გრიგალი მიაქანებს ცაზე ღრუბლებს, ისე გაძვრა ქალაქის ვიწრო ქუჩებში და დაიფანტა მინდორში, თითქო გააცხავესო.

ზოგი შატონევისკენ გარბოდა, ზოგი პლერგესკენ, ზოგი ოტრენისკენ.

მარკიზ ლანტენაკმა ნახა ეს გაქცევა. თავის ხელით მოქლონა ზარბაზნები და წავიდა მარტოდმარტო, უკანასკნელი იმოდენა ჯარიდან. მიდიოდა ნელა, გულმოკლული და ჩუმად გაიძახოდა: - არა, არად ვარგანან გლეხები, ჩვენ თუ გვიშველის ვინმე, ისევ ინგლისელები.

IV. ეს მეორედ

სრული გამარჯვება იყო.

წითელქუდა ბატალიონს მიუბრუნდა გოვენი და უთხრა: - თორმეტი ხართ, მაგრამ ათასად ღირხართ!

უფროსის ქება იმ დროს ჯვართ დაჯილდოებას უდრიდა.

გეზანი გოვენის ბრძანებისამებრ გაქცეულთ გაეკიდა და მრავალი დაიჭირა.

მაშხალები ანთეს. ქალაქი გაანათეს.

ვინც დარჩენილიყო, მაშინვე დანებდა. ჩაუარეს განათებულ დიდ ქუჩას. ქუჩა მოფენილი იყო მკვდრებით და დაჭრილებით. აქა-იქ კიდევ იყვნენ განცალკევებული, გაცოფებული მებრძოლნი, გარს შემოეხვივნენ, იარაღი აჰყარეს.

და ამ საშინელ არეულობაში, სადაც გაქცევის მეტი აღარა ახსოვდა რა ხალხს, ერთი გულადი კაცი დაინახა გოვენმა, დევივით ბრგე და მოძრავი. იდგა, თავისიანებს შველოდა, რომ გაქცეულიყვნენ და თვითონ კი არ გარბოდა. საგანგებოდ ხმარობდა ეს გლეხი თავის თოფს, ხან ტყვიით სცემდა, ხან კონდახით; ბოლოს თოფი გაუტყდა და ახლა ხმალი იძრო; ერთ ხელში ხმალი; მეორეში დამბაჩა. ახლო მოსვლას ვერავინ ზედავდა. უცბად წაბარბაცდა და კედელს მიეყრდნო. დაჭრილი იყო, მაგრამ ისევ მაგრად ეჭირა ხმალიც და დამბაჩაც. გოვენმა ილღიაში ამოიღო თავისი ხმალი და იმ კაცისკენ წავიდა.

- დაჰყარე იარაღი.

- დააცქერდა დაჭრილი, სისხლი სდიოდა ტანისამოსს ქვეშიდან და გუბედ უდგა ფეხქვეშ.

- დაგვნებდი-მეთქი, არ გესმის?

ხმას არ იღებდა ის კაცი.

- რა გქვია?

დაჭრილმა უპასუხა: - დანსა-ა-ლომბრ.

- ყოჩალი ბიჭი ხარ, - უთხრა გოვენმა.

და ხელი გაუწოდა ჩამოსართმევად.

პასუხად იმ კაცმა თავისი დაიძახა: - ჩვენს მეფეს გაუმარჯოს!

მოიკრიბა რაც ძალი და ღონე შერჩენოდა, წამოიწია, ორივე ხელით ერთად შიგ გულში ჰკრა გოვენს დამბაჩა და ხმალი აუქნია თავზე.

ვეფხვის სისწრაფისა იყო მისი მოძრაობა, მაგრამ ვიღაც იყო უფრო მარჯვე და მოსწრებული. ის იყო მისულიყო ცხენიანი კაცი და ყურს უგდებდა შეუმჩნევლად ამ ბაასს. ვანდელმა რომ ხმალი აიქნია და დამბაჩა, ის გოვენის და ვანდელის შუა შევარდა. ის რომ არ ყოფილიყო, გოვენი ვერ გადარჩებოდა. დამბაჩის ტყვია ცხენს მოხვდა, მოღერებული ხმალი - კაცს, და ორივე წაიქცა. საკვირველი სისწრაფით მოხდა ეს ყველაფერი, ხმის ამოდებას ვერ მოასწრებდა ადამიანი.

ვანდელიც მისუსტებულიყო და მიწაზე დაეშვა.

ხმალი ცხენოსანს პირისახეში მოხვედროდა. გულწასული ეგდო მიწაზე. ცხენი მკვდარი იყო.

- ვინ არის ეს კაცი? - იკითხა გოვენმა.

მივიდა, დააცქერდა. სახე მთლად სისხლში ჰქონდა, თითქო ნიღაბი აუფარებიათო. შეუძლებელი იყო მისი პირისახის გარჩევა, ჭადარა თმა შერჩენოდა სისხლმოურეველი. - სიკვდილს გადამარჩინა ამ კაცმა, - თქვა გოვენმა. - ხომ არავინ იცნობთ?

ერთი სალდათი წადგა წინ და მოახსენა: - ეს არის ეხლა შემოვიდა ქალაქში. წინ გამომიარა. პორტონსონის გზით მოდიოდა.

ჯარის დოსტაქარი უნდა მოსულიყო თავის აბგით. დაჭრილი ჯერაც გულწასული იყო. გასინჯა ექიმმა და დაამშვიდა გოვენი: - უბრალო ჭრილობა გახლავთ, საშიში არაფერია. შვიდი- რვა დღე და ფეხზე იდგება კაცი. ძალიან კი გადარჩენილა.

დაჭრილს წამოსასხამი ჰქონდა, სამფერი სარტყელი, ხმალი, ორი დამბაჩა. საკაცეზე დააწვინეს. ტანთ გაჰხადეს. წყალი მოიტანეს, ჭრილობა ჩამოჰბანა დოსტაქარმა. სახე გამოჩნდა. განცვიფრებული დასცქეროდა გოვენი, თვალს ვედარ ამორებდა.

- ქალაღები ხომ არა აქვთ რა? - ჰკითხა გოვენმა.

ხელი მოუსვა დოსტაქარმა უბეზე, პატარა ჩანთა ამოიღო და გოვენს გადააწოდა.

ამასობაში დაჭრილიც მოსულიერდა, ცივი წყალი რომ მოხვდა სახეზე. წარბები დაახამხამა, თვალის გახელას ცდილობდა.

გოვენი ჩანთას სინჯავდა. ოთხად დაკეცილი ქალაღი იყო შიგ. ამოიღო, გაშალა და წაიკითხა: „კომიტეტი საზოგადოებრივი განრინებისა. მოქალაქე სიმურდენი...“

და შეჰყვირა: - სიმურდენ!

ამ ყვირილმა მოასულიერა დაჭრილი. თვალი გაახილა.

განცვიფრებული იყო გოვენი.

- სიმურდენ! თქვენა ხართ? სიკვდილს გადამარჩინეთ, ეს მეორედ!

სიმურდენი სიყვარულით შესცქეროდა გოვენს. სიტყვით უთქმელი ნეტარება უბრწყინავდა დაჭრილ სახეზე.

მუხლებზე დაეცა დაჭრილთან გოვენი და შეჰყვირა: - ჩემო მასწავლებელო!

- ჩემო შვილო, - უპასუხა სიმურდენმა.

V. ცივი წყლის წვეთი

რამდენიმე წელიწადი იყო არ ენახათ ერთმანეთი, მაგრამ გულით ყოველთვის განუყრელნი იყვნენ, და ისე შეხვდნენ ერთმანეთს, თითქო გუშინ ყოფილიყვნენ ერთად.

დოლის ქალაქის თვითმმართველობის შენობაში მოაწყეს საავადმყოფო. სიმურდენი ერთ პატარა ოთახში დააწვინეს, დიდი ოთახის გვერდით, სადაც დაჭრილები მოათავსეს.

დოსტაქარმა ჭრილობა შეუხვია და - დაჭრილს მოსვენება უნდაო, - შეაწყვეტინა ბაასი. და არც სცალოდა გოვენს საბაასოდ. ათასი საკითხი ჰქონდა გადასაჭრელი, ათასი ბრძანება ჰქონდა გადასაცემი. გამარჯვებასაც მრავალი საზრუნავი აქვს და სიმურდენი მარტო დარჩა. მაგრამ ძილი არ ეკიდებოდა. ორგვარი ცხელება მორეოდა ერთად: ცხელება ჭრილობისა და ჭრილობა სიხარულისა.

არ ეძინა, მაგრამ სიზმრად ეჩვენებოდა ყველაფერი. ნუთუ აუსრულდა ნატვრა? სიმურდენი იმ კაცთაგანი იყო, რომელთაც არა სწამთ დუფანჯი, და დუფანჯი კი მოუვიდა. ყმაწვილი დაეტოვებინა გოვენი და ვაჟკაცი ჰპოვა, ახოვანი, ძლიერი, მამაცი. გამარჯვებული ჰპოვა და გამარჯვებული ხალხისთვის. გოვენი იყო ვანდიაში დედაბოძი რევოლუციისა და სიმურდენმა შეუქმნა რევოლუციას ეს სვეტი. მისი მოწაფე იყო გამარჯვებული. თავის ფიქრების ბრწყინვალეობას ხედავდა, თავის ოცნების განხორციელებას გოვენში, რომელმაც დღეს-ხვალ შეიძლება რესპუბლიკური პანთეონიც დაამშვენოს. მისი მოწაფე, შვილი მისი აზროვნების დღეიდან გმირი იყო და ცოტა ხანს შემდეგ დიდებასაც მოიხვეჭდა. განა სულერთი არ იყო, თვითონ სიმურდენი იქნებოდა მისი ოცნების აღმსრულებელი, თუ მისი სულიერი მოწაფე? თავის თვალითა ნახა, რა იყო გოვენი ბრძოლაში. აქილევის ბრძოლა მისმა აღმზრდელმა ნახა, კირონმა, და გოვენისა - სიმურდენმა. რაღაც საიდუმლო მსგავსება უნდა ყოფილიყო თხა-კაც კირონის და მღვდელ სიმურდენს შორის, რადგან მღვდელიც ისეთივე ნახევარკაცია, როგორადაც ზღაპრული თხა-კაცი.

ძილი აღარ ეკიდებოდა, ყოველი წვრილმანი თავისი თავგადასავლისა თვალწინ უდგა დაჭრილს და რაღაც ტკბილ ნეტარებით უვსებდა გულს. დიდებული მზე ამოდიოდა, ჯერ ჭაბუკი, მაგრამ

ქვეყნის მანათობელი, და ის ახარებდა სიმურდენს, რომ მის ხელთ იყო ამ მზის მომავალი. ერთი გამარჯვება კიდევ იმისთანავე, რომელიც თავის თვალთ ნახა, და ერთი სიტყვაც იკმარებს სიმურდენისა, ერთადერთი სიტყვა, რომ რესპუბლიკამ გოვენს მიანდოს თავისი ლაშქრების მხედართმთავრობა. არა აბრმავებს რა ადამიანს ისე ძალიან, როგორადაც თავის გამარჯვებით აღტაცება. ეს ის დრო იყო, როდესაც ყველას თავისებური მხედართმთავარი ენატრებოდა. დანტონს ვესტერმანი[70] უნდოდა, მარატს - როსინიოლი[71], ჰებერტს - როსინი[72]; რობესპიერს კიდევ ყველას გადაყენება. - რატომ გოვენი არა? - ეკითხებოდა თავისთავს სიმურდენი და ყოველმხრივ სინჯავდა საგანს. უსაზღვროება გადაშლილიყო მის წინ. ერთ მოსაზრებას მეორე მისდევდა. ქარით გატაცებული ღრუბელივით შორდებოდა ყოველი დაბრკოლება. ამ კიბეზე რომ ფეხს შედგამს კაცი, გაჩერება ძნელია და მიდის და მიდის უბოლოვოდ. ადამიანთაგან წავა და ვარსკვლავებს მიაღწევს. კარგი გენერალი მარტო უფროსი არის ლაშქრისა; კარგი მხედართმთავარი იმავე დროს მომხვეჭიც უნდა იყოს გამარჯვებისა და სწორედ ამისთანა მხედართმთავრად ესახებოდა სიმურდენის ოცნებას გოვენი. და რადგან ოცნებისთანა სწრაფი არა არის რა ამ ქვეყნად, ხან ოკეანეზე ეჩვენებოდა გოვენი, - ინგლისელებს მიერეკებოდა საფრანგეთიდან, ხან რეინზე - ჭკუას ასწავლიდა ჩრდილოეთის მეფეებს, ხან პირინეიში, - საფრანგეთის საქმეებში ნუ ერევით ესპანელებიო, ხან კიდევ ალპის მთებზე, - ნიშანს აძლევდა იტალიელებს, - რაღას უყურებთ, რატომ თქვენც არ აჯანყდებითო? - ორი ადამიანი ცხოვრობდა სიმურდენში: ერთი გულჩვილი და მეორე სასტიკი; ორივე კმაყოფილი იყო, რადგან მის იდეალს უღმობლობა შეადგენდა და ადამიანური ღირსებით აღსავსეს ხედავდა გოვენს, და იმავე დროს საშინელს. - ბევრი რამ ეჩვენებოდა სიმურდენს დასანგრევად, ვიდრე ახლის მშენებლობა დაიწყებოდა. - დღეს ჯერ ისევ ნგრევას უნდა ვცდილობდეთ და ჯერ დრო არ არის ლმობიერებისაო, - ფიქრობდა და სრულიად ღირსეულად მიაჩნდა გოვენი ამ ნგრევის დროისთვის. თვალწინ უდგა გოვენი, რომელიც სხივმოსილი, ბრწყინვალე, ფეხით სთელავდა წყვილიად, გზას აძლევდა იდეალურ მართლმსაჯულებას, გონიერებას და პროგრესს, თუმცა ბასრი ხმალი ეჭირა ხელში. ანგელოზი, მაგრამ მავნის მმუსრავი.

და ამ ტკბილ ოცნებით რომ იყო გატაცებული, მეორე ოთახიდან ლაპარაკი შემოესმა, ღია დარჩენოდათ კარი. ლაპარაკობდნენ დიდ ოთახში, სადაც დაჭრილები ჰყავდათ. გოვენის ხმა იცნო. ეს ხმა, თუმცა რამდენიმე წელიწადი იყო აღარ გაეგონა, მაინც სულ ყურში უდგა, და ვაჟკაცის ხმაშიც დარჩენილიყო ცოტა რამ ბავშვური, ტკბილი. ყური მიუგდო. ფეხის ხმა ისმოდა. სალდათმა მოახსენა: - ეს კაცი გახლავთ, წელან დამბაჩა რომ გესროლათ. მანამ ჩვენ დაჭრილს ვუვლიდით, სარდაფში ჩამძვრალიყო და იქიდან ამოვართით.

მერე შემდეგი დიალოგი მოისმა გოვენისა და იმ კაცისა: - დაჭრილი ხარ?

- იმდენად კარგადა ვარ, თუნდა ეხლავ დამხვრიტეთ.
- ლოგინში ჩააწვინეთ. ჭრილობა შეუხვიეთ. მოუარეთ და მოარჩინეთ.
- მე სიკვდილი მირჩევნია.
- ცოცხალი დარჩები. შენ ჩემი მოკვლა გინდოდა მეფის სასახელოდ, მე გაპატიებ რესპუბლიკის სასახელოდ.

შეიჭმუნხა სიმურდენი. მეტად ტკბილი იყო სიზმარი და მეტად მწარე მეყსეული გამოღვიძება. ლახვარივით ეცა გულში გოვენის სიტყვები და მწარედ წარმოთქვა: - მართლა ლმობიერი ყოფილა.

VI. ძუძუ განკურნებული, გული დაწყლულებული

ჭრილობა მალე განიკურნება; მაგრამ სხვაც იყო ვინმე უფრო მეტად დაჭრილი, ვიდრე სიმურდენი. ის დედაკაცი იყო, რომელიც დახვრიტეს ლანტენაკის ბრძანებით, მათხოვარმა ტელმარშმა რომ ამოიყვანა სისხლის გუბიდან ერბ-ან პაილის ეზოში.

მიშელ ფლემარი უფრო დიდ განსაცდელში იყო, ვიდრე ტელმარშს ეგონა, გულწასული რომ იპოვა დახვრეტილებთან. ტყვია ძუძუს ზემოდან მოხვედროდა და ბეჭში გასულიყო; მეორე კიდევ - მხარში, მაგრამ ფილტვს არ მოხვედროდა და გადარჩა უბედური. ტელმარში

„ფილოსოფოსი“ იყო, - ეს სიტყვა გლახკაცურად ნიშნავს ცოტად ექიმს, ცოტად დოსტაქარს და ცოტად ჯადოსანსაც. დააწვინა დაჭრილი თავის ბუნაგში გამხმარ ჩადუნაზე, უწამლა თავის საიდუმლო წამლებით, რომლებსაც „ხალხურს“ უწოდებენ.

მოუარა, უწამლა, ჭრილობა განუკურნა და რამდენიმე კვირის შემდეგ ადგომა შეძლო ავადმყოფმა.

ერთ დილას სოროდანაც ამოვიდა ტელმარშის დახმარებით, ხის ძირში დაჯდა მზეზე. ტელმარშმა ცოტა რამ იცოდა ამ ქალის შესახებ. გული რომ დაჭრილია, ავადმყოფს არ ალაპარაკებენ, და თვითონ ქალიც, ვიდრე თითქმის სულთმოზრდავი იყო, სულ გაჩუმებული იწვა. ხმის ამოდების ნებას არ აძლევდა ტელმარში, მაგრამ რაღაც აწუხებდა ფლემარს და ეტყობოდა საშინელი რამ იყო მისი მწუხარება, რადგან წამიერი ღიმილიც კი დაევიწყებინა. ამ დილას კი კარგად იყო, მარტოც შესძლებდა სიარულს თუ გაჭირდებოდა. ავადმყოფის მოვლა მამაშვილობა არის და ტელმარში ბედნიერი იყო თავის ნაღვაწით. მხიარულად შესცინა ფლემარს და ლაპარაკი დაუწყო.

- ეგეც ეგრე! ფეხზე ვდგავართ, ჭრილობა გაგვიმთელდა.

- გული კი ვერა, - შეაწყვეტინა ფლემარმა.

და კითხვით მიმართა: - მაშ არ იცით სად არიან?

- ვინა? - გაიკვირვა ტელმარშმა.

- ჩემი პაწიები.

ამ სიტყვაში „მაშ“ შეკრული იყო ყველა ის ფიქრი, რაც ფლემარს აწუხებდა ავადმყოფობის დროს. აზრი ამ სიტყვისა იყო შემდეგი: „რადგან არ მელაპარაკებით, რადგან ამდენი ხანია თქვენთანა ვარ და სიტყვა არ გითქვამთ ჩემთვის, რადგან პირში ბურთს მჩრით, როგორც კი ხმის ამოდებას დავაპირებ, რადგან გეტყობათ, გეშინიათ, რომ მე არა გკითხოთ, რაც მაწუხებს, ცხადია, რომ არ იცით და ჩემთვის სათქმელი არა გაქვთ რა“. სიცხე რომ ჰქონდა და თავდავიწყებული ზოდვას მოჰყვებოდა, ხშირად უძახდა თავის ბავშვებს, და ძალიან კარგად იცოდა, - ზოდვასაც აქვს მესხიერება, - რომ ტელმარში მის ძახილს პასუხს არ აძლევდა.

ან რა პასუხს მისცემდა, რომ არა იცოდა რა? ადვილი კი არ არის დაკარგული ბავშვების დედასთან საუბარი. რა უნდა ეთქვა, რომ არა იცოდა რა. იცოდა, რომ დახვერტილი იყო ერთი დედა; რომ ეს დედა იმან მიწაზე გართხმული იპოვა სისხლის გუბეში, და სინჯვა რომ დაუწყო, მკვდარს უფრო ჰგავდა, ვიდრე ცოცხალს; იცოდა, რომ უბედურს სამი შვილი ჰყავდა, და დედა რომ დაახვერტინა, მარკიზ ლანტენაკმა თან წაიყვანა ბავშვები. ეს იყო და ეს; ამის მეტი არც იცოდა, არც გაეგონა. რა მოუვიდათ ბავშვებს, რა ბედი ეწიათ? ცოცხალნი კი იყვნენ ჯერ ისევ? გაეგონა აგრეთვე, რომ ორი ბიჭი იყო და ერთი გოგო, პატარა, რომელსაც ის იყო ძუძუ გააშვებინა. სხვა არაფერი. თვითონაც ბევრს ეკითხებოდა თავის თავს, უნდოდა გაეგო რამე იმ უბედურებისა, მაგრამ ამაოდ. იქაურებს ბევრსა ჰკითხა ბავშვების ამბავი, მაგრამ პასუხი არავინ აღირსა, - თავს დაღუნავდნენ და ისე გაუვლიდნენ ხოლმე ხმის ამოუღებლად. არც ისე სახიერო იყო ბატონ ლანტენაკის ხსენება.

ერიდებოდნენ ლანტენაკის ხსენებას და ერიდებოდნენ აგრეთვე ტელმარშთან საუბარს - გლახკაცი, რაღაც თავისებური ეჭვით ექცევა ადამიანს. და ტელმარშსაც უნდობლად უყურებდნენ ყველანი. ტელმარშ-მათხოვარი საშიშად მიაჩნდა დიდსა და პატარას. რა ეგულებოდა ცაში, რომ თვალეზღაპრული სულ ზეცას შესცქეროდა? რას აკეთებდა და რას ფიქრობდა, რომ დაწვებოდა და ეგდო ისე გაუნძრევლად მთელი დღეობით? ცხადია, უცნაური კაცი იყო, ქვეყანა ბრძოლის ველად გამხდარიყო; ქვეყანას ცეცხლი და მახვილი მოსდებოდა, აშლილი, აწიოკებული იყო დიდი და პატარა; ადამიანს მარცვისა და დარბევის მეტი სხვა საფიქრალი აღარა ჰქონდა რა, და სისხლისღრის მეტი - სხვა საქმე; ყველა იმასა ცდილობდა, ცეცხლი წაეკიდებინა მტრის სახლისათვის, ამოეწყვიტა მტრის ოჯახი, გაეძარცვა ფოსტა, აეკლო მტრის სოფელი, ჩასაფრებოდა მტერს, ხაფანგში მოემწყვდია და იმის სისხლით გამძლარიყო. და ამ დროს განდეგილივით მარტო იყო ტელმარში, ბუნებით გატაცებული, თითქო შთანთქმულიყო ბუნების ნეტარ სიმშვიდეში. მარტო იყო ტყეში, ბალახსა ჰკრეფდა, ყვავილებს, და ამ ყვავილების, ფრინველების

და ვარსკვლავების მეტი აღარა აგონდებოდა რა. ცხადი იყო, რომ საექვო უნდა ყოფილიყო ეს კაცი. ეტყობოდა, თავის ჭკუაზე არ იყო, არც ჩაუსაფრდებოდა ვინმეს, არც თოფს ესროდა. აქედან იყო, რომ ემინოდთ ამ კაცისა და უნდობლად უყურებდნენ.

- შეშლილია, უბედური, - იმახდა ხალხი.

ტელმარში უფრო მეტი იყო, ვიდრე განდეგილი, - მოსარიდებელი იყო.

კითხვით არავინ მიმართავდა, მაგრამ პასუხსაც არავინ აღირსებდა. ამიტომ იყო, რომ ძალიან უნდოდა ბავშვებისა გაეგო რამე, მაგრამ ვერაფერი გაიგო. ბრძოლის ველმა წინ წაიწია და ახლა სხვაგან იყო ომი; მარკიზ ლანტენაკი გაქრა ჰორიზონტიდან, და ისე იყო ტელმარში გატაცებული თავის ფიქრებით, რომ ომისას ველარას განიცდიდა, ვიდრე ზედ არ დააწვებოდა ბრძოლის ვარამი.

ჩემი პაწიებიო, - რომ უთხრა ფლეშარმა, გული მოუკლა ტელმარშს, და თვითონაც აღარა თქვა რა; იჯდა ისე ჩაფიქრებული. რა წამებაში უნდა ყოფილიყო უბედური დედის გული! უფსკრულის ძირში იყო, სადაც სინათლე ვეღარ ჩადიოდა. და რომ ვეღარ გაუძლო წამებას, დააცქერდა ტელმარშს და შეჰყვირა ცოტაოდენი გაბრაზებით: - ჩემი პაწიები?

თავი დაღუნა ტელმარშმა, თითქო დამნაშავე ყოფილიყოს.

მოაგონდა მარკის ლანტენაკი, რომელსაც, რაღა თქმა უნდა, სიზმარშიც არ მოაგონდებოდა ვიღაც ტელმარში. ეს ძალიან კარგად იცოდა გლახამ და ამბობდა თავისთვის, ჩუმად: - ბატონს მაშინ ვახსოვართ, როცა გაუჭირდება. გადარჩება განსაცდელს, გლეხიც დაავიწყდება.

და თავის თავს ეკითხებოდა: „მაშ რაღად გადავარჩინე სიკვდილს ის ბატონი?“

და პასუხიც მზადა ჰქონდა: „იმიტომ, რომ ადამიანია“.

ცოტა ხანს იყო ჩაფიქრებული და კიდევ ჰკითხა თავის თავს: „დარწმუნებული კი ვიყავ, რომ ადამიანია ის ბატონი?“

და გაიმეორა თავისი მწარე სიტყვა: „ეჰ, რა ვიცოდი!“

გულს უწყალებდა ეს ამბავი, რადგან რაღაც გამოცანად ეჩვენებოდა თავისი საქციელი, და მწარედ იყო ჩაფიქრებული. ასეა: კეთილს რომ სჩადის კაცი, ბოროტებად ექცევა; ქორს რომ ფრთას გაუმთელე, ბრჭყალებსაც გაილესავს. მაშ ორფეხა მგელი გადაარჩინა სიკვდილს, რომ ცხვარი გაეჟლიტა.

მართლა დამნაშავედ იცნო თავი. დამსახურებული ჰქონდა ამ დედაკაცის რისხვა.

და სულის ქენჯნას - რად გადავარჩინე სიკვდილს მარკიზიო, - ნუგეშსა სცემდა გრძნობა, რომ ეს უბედურიც გადაარჩინა.

მაგრამ ბავშვები?

დედაც რაღაცას ფიქრობდა. იქნებ ერთმანეთს ხვდებოდნენ მათი ფიქრები ნატურის წყვილიადმი?

და ერთხელ კიდევ დაამტერა ფლეშარმა თავისი გლოვით სავსე თვალი ტელმარშს: - ასე ხომ არ იქნება?

- სუ! - წასძახა ტელმარშმა და თითი მიიღო პირზე.

ის კი არ იშლიდა: - ძალიან დააშავეთ, რომ გადამარჩინეთ, და არა ვარ თქვენნი მადლიერი. მე რომ ეხლა მკვდარი ვიყო, დარწმუნებული ვარ, ვნახავდი ჩემს შვილებს. მეცოდინებოდა, სად არიან. ისინი ვერ დამინახავდნენ, მაგრამ მე იმათთან ვიქნებოდი. მკვდარი ვიქნებოდი, მაგრამ ყოველ განსაცდელს ავაცდენდი ჩემს ანგელოზებს.

გლახამ ხელი აუწია და მაჯა გაუსინჯა.

- დამშვიდდით, თორემ სიცხეს მოგცემთ კიდევ.

ამას არავითარი ყურადღება არ მიაქცია ფლემარმა და ჰკითხა თითქმის უკმეხად: - როდის შემეძლება წასვლა?

- წასვლაო?

- დიახ. როდის შევძლებ სიარულს?

- არც როდის, თუ ჰკვიანად არ იქნებით. თუ ჰკვიანად იქნებით, მაშინ ხვალაც შეიძლება.

- რას ეძახით თქვენ ჰკვიანად ყოფნას?

- არ დაივიწყოთ სასოება ღვთისა.

- ღვთისაო?! სად დამიმალა ჩემი შვილები?

შეშლილსა ჰგავდა. უცბად მოლბა, ხმა დაუტკბა; - თქვენ კარგად იცით, რომ აღარ შემიძლია ასე დარჩენა. თქვენ შვილები არა გყოლიათ. მე კი მყავს და დედა ვარ. ესა ქმნის განსხვავებას. როგორ შეიძლება განსჯა იმისა, რაც ჩვენ თვითონ არ განგვიცდია. თქვენ შვილები არა გყოლიათ, ხომ მართალია?..

- მართალია, არა მყოლია.

- მე კი შვილების მეტი არა მყოლია რა, და რა ვარ, რად მინდა სიცოცხლე, თუ ჩემი შვილები აღარ მეყოლება? ჰოდა, მეც ის მინდა, რომ ამიხსნან, რატომ აღარა მყავს ჩემი შვილები? ვგრძნობ, რომ რაღაც მოხდა, მაგრამ ვერა და ვერ გამიგია, რა მოხდა, ან რა ხდება? ქმარი მომიკლეს, მე დამხვრიტეს, მაგრამ სულ ერთია, ვერა გამიგია რა.

- ჰოდა აგერ, გიმატათ სიცხემ, - გააჩუმა ტელმარშმა. - დამშვიდდით, ნულარ ილაპარაკებთ.

გადახედა დედამ და გაჩუმდა.

და იმ დღიდან მუნჯივით იყო გაჩუმებული.

უფრო მეტად დაემორჩილა ამ ბრძანებას, ვიდრე თვითონ გლახას უნდოდა. მთელი საათობით იჯდა ხის ძირში გაშტერებული. დუმდა და ოცნებობდა. წარმოუდგენელ შვებას აძლევს დუმილი დაწყლულვებულ გულს, რომელმაც განიცადა საშინელება განუშორებელი სევდისა. შეგნებას აღარ ცდილობდა. ხანდახან იქამდე მძლავრია სასოწარკვეთილება, რომ თვითონ სასოწარკვეთილსაც კი უჭირს მისი შეგნება.

ტელმარში თვალს არ აშორებდა. იმისთანა სულიერ ტანჯვას ხედავდა თავის ავადმყოფისას, რომ დედის ფიქრები მოერია მოხუცებულს. „ჰოდა რა? - ფიქრობდა ტელმარში, - ენით არას ამბობს, მაგრამ თვალები უფრო მეტყველი აქვს, ვიდრე ენა. კარგად ვხედავ, რომ ერთი ფიქრით არის გართული და იმით არის გახელვებული. დედა ყოფილიყოს ქალი და დედა აღარ იყოს! თავის ძუძუთი გამოეჩარდოს შვილები და ვეღარა ხედავდეს; როგორ გავამტყუნო საცოდავი? თვალწინ უდგას პატარა გოგო, რომელსაც ძუძუს აწოვებდა, მანამ ეს უბედურება შეემთხვეოდა. სულ იმათთან არის უბედური, იმათთან სულითაც და გულითაც... რა ტკბილი უნდა იყოს, მართლა პატარა, ვარდის კოკობივით ნაზი ბაგე რომ დაგეწაფება, სწოვს შენს სულს და შენი სულით და გულით ქმნის თავის მომავალს“.

ისიც გაჩუმებული იყო, რადგან გრძნობდა, რომ სრულიად უმნიშვნელო იქნებოდა სიტყვა ამ უსახლგრო ვაების სანუგეშოდ. ერთი ფიქრით გაგიჟებულის დუმილი საშინელია და განა შეაგნებინებთ რასმე შვილების ფიქრით გატაცებულ დედას? წმინდათა წმინდაა დედა, და თავის სიწმინდით არის ძლიერი, სხვისი არაფერი ესაჭიროება. და წმინდა იმით არის, რომ ერთგვარ ნადირად ხდება დედა. ღვთაებრივ ნადირულია დედის ალლო. დედაკაცი აღარ არის დედა, დედალიდაა.

ბავშვები პაწაწები არიან.

და ამ დროს დედაში რაღაც ჩნდება უფრო დაბალი, და იმავე დროს უფრო მაღალი, ვიდრე გონება. დედას თავისი ალლო ამძლავრებს. დედაში არის შეკრებილი უსაზღვრო, ბნელი სურვილი შექმნისა და ეს ალლო არის მისი წინამძღვარი. სიბრმავე, შორსმჭკრეტელობით აღსავსე.

ახლა თვითონ ტელმარში ცდილობდა ხმა ამოეღებინა უბედურისთვის, მაგრამ ამაოდ და ერთხელ უთხრა: - ჩემდა საუბედუროდ, ბებერი კაცი ვარ და სიარული მიმძიმს. მე ჩემი ძალ-ღონე უფრო მალე დავხარჯე, ვიდრე ჩემი გზის ბოლოს მივალწევდი. თხუთმეტი წუთი რომ ვიარო, ფეხი მეღლება და იძულებული ვარ გავჩერდე. ეს რომ არა ყოფილიყო, მეც თან გამოგყვებოდი. მაგრამ იქნება კარგიც იყოს, რომ მე არ წამოგყვეთ, რგებით, მგონია, ვერას გარგებთ და ვნებით კი, ვაი თუ გავნოთ, რადგან აქ მარტო მერიდებიან და სხვაგან კი რესპუბლიკელებისთვის გლეხი ვარ, და გლეხებისთვის - ჯადოქარი.

შეჰყურებდა, ელოდა, რას მიპასუხებდნენ. იმან არც კი შეხედა.

ერთი ფიქრი რომ გაიტაცებს ადამიანს, ან გააგიჟებს, ან გმირად გახდის. მაგრამ რა გმირობას შესძლებდა საწყალი გლეხის დედაკაცი? არავითარს, თავგანწირულ დედობას და სხვას არაფერს. და დღითი დღე უფრო და უფრო ღრმად იფლობოდა თავის ლანდებში. ტელმარში თვალს აღარ აშორებდა.

უნდოდა საქმით გაერთო. ნემსი და ძაფი მიუტანა, სათითოე, და მართლაც კერვა დაიწყო ფლემარმა და ამით დიდად ასიამოვნა საწყალი გლახა. თავის ფიქრებით იყო გართული, მაგრამ ჰკერავდა, მაშასადამე, ავად აღარ იყო; ნელ-ნელა იკრებდა თავის ძალღონეს; დაიკერა თავის საცვალი, თავისი ტანისამოსი, თავისი ფეხსაცმელი. მაგრამ თვალი კი ისევ ისე სევდიანი ჰქონდა. ჰკერავდა და ჩუმი ხმით მღეროდა რაღაც სიმღერებს. სახელებს ბუტბუტებდა, ალბათ ბავშვების სახელებს, მაგრამ ისე ჩუმად, რომ ტელმარში ვერა გაეგო რა. მღეროდა, უცბად შესწყვეტდა სიმღერას, და ყურს უგდებდა ჩიტების ჭიკჭიკს, თითქო იმათგან ელოდა სანატრელ ამბების გაგებას. თან ცას შესცქეროდა, - ნეტავ ასე კარგი დარი იყოს კიდევ. ტუჩები ეძროდა, რაღაცას ეუბნებოდა თავის თავს ჩუმად. პარკი შეიკერა და წაბლით გაივსო. და ერთ დილას წამოდგა და გზას გაუდგა ტყისკენ თვალგამტერებელი.

- სად მიხვალთ? - ჰკითხა ტელმარში.

და მიიღო პასუხი: - ჩემი პაწიების სამებნელად.

გლახამ აღარც კი სცადა მისი შეყენება.

VII. ორი მხარე ჭეშმარიტებისა

რამდენიმე კვირის შემდეგ, ამ სამოქალაქო ომით გამოწვეულ არეულობაში, ერთადერთიდა ჰქონდათ ფუჟერელებს სალაპარაკოდ, - ორი, ერთმანეთის წინააღმდეგი კაცი, რომლებიც მიუხედავად ამისა, ერთსა და იმავე საქმეს ემსახურებიან გულწრფელად, ესე იგი რევოლუციას.

მხეცური ბრძოლა ვანდელებისა ჯერაც არ გათავებულიყო, მაგრამ უკვე ნიადაგს ჰკარგავდა ვანდეა. მეტადრე ლილე-ვილენში, დოლის შემდეგ. სადაც ისე მარჯვედ წაართვა გოვენმა ქალაქი ლანტენაკს და ათას ხუთასი კაცით სამარცხვინოდ გააქცია ექვსი ათასი. ეს გამარჯვება იმდენად მნიშვნელოვანი იყო, რომ აქ აჯანყება საბოლოოდ ჩამქრალი თუ არა, შემცირებული მაინც იყო. ამ გამარჯვებას რამდენიმე სხვა მოჰყვა და ძირიანად შესცვალა მდგომარეობა.

მდგომარეობა შეიცვალა, მაგრამ ამავე დროს აღმოჩნდა უცნაური გართულება.

ვანდეას ამ ნაწილში გამარჯვებული რესპუბლიკა იყო, ეს ცხადი იყო ყველასთვის; მაგრამ რაგვარი რესპუბლიკა იყო გამარჯვებული? აჯანყების შემცირების სიხარულში რესპუბლიკა ესახებოდა ყველას, მაგრამ ორგვარი; ზოგს ტერორით გამაგრებული, და ზოგს - ლმობიერი; ზოგს უნდოდა მტრის დაუნდობელი ამოჟლეტა, ზოგს - მტრის გულის მოპოვება. რომელი ემჯობინებოდა? ამ ორ მიმართულებას, დაუნდობელს და ლმობიერს, წარმოადგენდა ორი მოღვაწე, რომლებსაც სახელიც დიდი ჰქონდათ და გავლენაც. ერთი მხედართმთავარი იყო, მეორე - ერის კაცი, მთავრობის წარმომადგენელი, და ერთი კითხვით იყო ყველა გატაცებული: რომელი მიმართულება უფრო სასარგებლო იყო. ამ ორი მიმართულების წარმომადგენლები,

ერთი, მთავრობის კომისარი, დიდი ძალით იყო აღჭურვილი; პარიზის კომუნის ბრძანება ჰქონდა სანტერის ჯარისადმი, - არავითარი შეზღუდვა რესპუბლიკის მტრებისათვის. კონვენტის დეკრეტი ჰქონდა, რომლითაც სრულფლებიანი წარმომადგენელი იყო მთავრობისა და შეეძლო თავის ბრძანებისამებრ ეწარმოებინა ყველაფერი და სიკვდილით დაესაჯა თანახმად კონვენტის დეკრეტისა ყველა, ვინც გაათავისუფლებდა, ან გააპარებდა აჯანყებული ხალხის წინამძღვარს. იმასვე ჰქონდა საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტის მოწმობა, ხელმოწერილი რობესპიერის, დანტონის, მარატის მიერ, რომლითაც რესპუბლიკის ყველა მოხელეს ეძლეოდა ბრძანება დაუყოვნებლივ აესრულებინა კომიტეტის დელეგატის ყოველი განკარგულება. მეორე მხედარი იყო, მეთაური ჯარისა, და სახელოვანი იყო თავის ვაჟკაცობით და გულჩვილობით. მძლავრი მკლავი ჰქონდა, რომლითაც დაუნდობლად ებრძოდა მტერს, და ლმობიერი გული, რომლითაც იცოდა ადამიანის შეზღუდვა. გამარჯვებისთვის იბრძოდა, მაგრამ რა გაიმარჯვებდა, მითვე ჰპოვებდა უფლებას დამარცხებულის შეზღუდვისას.

და აქედან ფარული, მაგრამ ღრმად გულსაწყლავი უთანხმოება ამ ორი მოღვაწისა. სხვადასხვა ღრუბლებში ჰპოვებდნენ რესპუბლიკის გასამარჯვებელ ძალას და სხვადასხვა მხესა სცემდნენ რევოლუციის მტრებს, - ერთი გამარჯვებით იბრძოდა, მეორე - ტერორით.

სხვა სალაპარაკო აღარა ჰქონდათ რა მთელ ბოკაჟში. ჭმუნვით შესცქეროდნენ ყველანი ორ მეგობარს, რადგან იცოდნენ, რომ მიმართულებით ასე განსხვავებულნი, გულითადი მეგობრები იყვნენ და უსაზღვროდ უყვარდათ ერთმანეთი. წარმოსადგენადაც კი შეუძლებელია მეტი და ღრმა სიყვარული და თანაგრძნობა, ვიდრე იმათ ჰქონდათ ერთმანეთისადმი. ტერორის მომხრემ სიკვდილს გადაარჩინა ლმობიერი, და ჯერაც ჭრილობა ჰქონდა სახეზე. განხორციელებას წარმოადგენდნენ ეს ორნი, ერთი სიკვდილისას, მეორე სიცოცხლისას; ერთი საშინელების პრინცი იყო, მეორე მშვიდობიანობისა და გაგიჟებით უყვარდათ ერთმანეთი. უცნაურ ამოცანებს გვაძლევს ცხოვრება. წარმოიდგინეთ ორესტი ლმობიერი და პილადი ულმობელი? წარმოგიდგენიათ ძმებად ამირანი და ორმუზდი?

ამასთან ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ ის ამ ორთაგანი, რომელსაც ულმობელად სთვლიდნენ, ძმური სიყვარულით იყო აღსავსე მოყვასისადმი; ავადმყოფებს უვლიდა, დაჭრილებს ჭრილობას უხვევდა, დღესა და ღამეს ასწორებდა საავადმყოფოში. გულწრფელად წუხდა, ფეხშიშველ ბავშვებს რომ შეხვდებოდა, თავისი არა ჰქონდა რა, და რაც ჰქონდა, სულ ღარიბებს ურიგებდა, საცა ბრძოლა იყო, ისიც იქ იყო. წინ მიუძღვოდა ჯარს შეიარაღებული, - წელზე ხმალი ერტყა და ორი დამბაჩა, - მაგრამ მაინც უიარალოდ, რადგან მის დღეში არავის უნახავს, რომ ხმალი ამოედოს, ან ხელი ეხლოს თავის დამბაჩისთვის. წინ მიუძღვოდა მეზრძოლთ, არ ერიდებოდა საფრთხეს, მაგრამ თვითონ საფრთხეს არავინ მიაყენებდა. ამბობდნენ, მღვდლად იყო წინადაო.

ერთი ამ ორთაგანი გოვენი იყო, მეორე - სიმურდენი.

სიყვარული აერთებდა ორ მოღვაწეს, მაგრამ ორ მიმართულებას შორის კი სიძულვილი მძვინვარებდა; ერთი სული ედგათ ორივეს, მაგრამ ორად გაჭრილი და გაყოფილი; და მართლაც, გოვენს სიმურდენმა ჩაუდგა სული, მაგრამ მთლად კი არა, ნახევარი მისცა თავის სულისა, ტკბილი ნახევარი. ისე იყო, თითქო გოვენს მარტო თეთრი სხივი გადასცა სიმურდენმა და შავი და ბნელი კი თავისთვის დაიტოვა. და აქედან - სულიერი უთანხმოება. ფარული იყო ეს უთანხმოება, მაგრამ ძირითადად პრინციპული და დღეს იქნება თუ ხვალ, შეუძლებელი იყო არ ეფეთქა. და კიდევაც იფეთქა ერთ დღეს.

სიმურდენმა დაიწყო: - როგორ არის ჩვენი საქმე?

გოვენმა იუცხოვა ეს კითხვა: - ჩემზე უკეთ იცით. ლანტენაკს მთლად დავუფანტეთ, რომ ხალხი ჰყავდა. რამდენიმე კაციღა შერჩა. ფუჟერის ტყეშია შემწყვდეული და ამ ერთ კვირაში მივაგნებთ სადმე.

- და ორ კვირაში?

- დავიჭერთ კიდევ.

- მერე?

- ჩემი განცხადება წაიკითხეთ?

- წავიკითხე. მერე რაო?

- ჰოდა, დახვრეტილი იქნება.

- აქაც შენი გულჩვილობა! გილიოტინა და იმისი თავი!

- არა, - მიუგო გოვენმა, - მე მხედრული სიკვდილის მომხრე ვარ.

- და მე კი, - მიუგო სიმურდენმა, - მე რევოლუციური სიკვდილის მომხრე ვარ.

თვალი თვალში გაუყარა გოვენს და ჰკითხა: - რად გაანთავისუფლებინე ის მოლოზნები, სენ-მარკ-ლელანის მონასტრისა?

- მე ქალებს არ ვეომები, - უპასუხა გოვენმა.

- მაგ ქალებს სძულთ ხალხი. და სიმულვილში ათ კაცს აჯობებს ქალი. ლუვინიეში რომ ბებერი მღვდლები დაიჭირეს, ფანატიკები, რევოლუციური სასამართლოსათვის უნდა გადაგეცა. რად იყავ ამის წინააღმდეგი?

- მე მოხუცებულებს არ ვეომები?

- ბებერი მღვდელი უფრო საშიშია, ვიდრე ახალგაზრდა. საშინელია ამბობება, როდესაც მას ჭადრა თმა დაღადებს, და ისიც მღვდლისა. ხალხს ყოველი სიტყვა სწამს სიბერით გატეხილი კაცისა. კმარა ეგ გულჩვილობა, გოვენ, ქვეყანას ვერ გაათავისუფლებდნენ, ეგრე გულჩვილები რომ ყოფილიყვნენ მეფის მკვლელები. გახსოვდეს ტანპლის ციხე.

- ტანპლის ციხე? რომ შემეძლოს, დღესვე გამოფუშვებდი მეფის შვილს. მე ბავშვებს არ ვეომები.

ბრაზი დაეტყო სიმურდენს.

- უნდა მოგაგონო, ჩემო გოვენ, რომ შენ ეომები ქალს, როდესაც იმას დედოფალი მარია-ანტუანეტა ჰქვია; ეომები მოხუცებულს, როდესაც იმას პაპი VI ჰქვია და ეომები პატარა ბავშვს, როდესაც იმას ბატონიშვილი ლუი კაპე ჰქვია.

- არა, ბატონო, ეგ პოლიტიკის საქმეა და მე პოლიტიკისა არა ვიცი რა.

- ჰოდა, ეცადე, არა ავნო რა რევოლუციას, იერიშით მიგყავდა ჯარი კოსზე. დაამარცხე, გააქციე. ერთმალა, ჟან ტრეტონმა გაგიბედა ბრძოლა, და ხმალამოღებული წამოვიდა შენკენ, ერთადერთი თავდადებული მთელი შენი ჯარის წინააღმდეგ. აჯანყებული იყო, უნდა მოგეკლა და შენ კი ბრძანება გაეცი, - „გახსენით მწყობრი, გაატარეთო“. მტერს მტრულად უნდა მოექცე.

- ათას ხუთასი კაცი მიმესია ერთის მოსაკლავად?

- დასტილეს კაიეტრში ვანდელ ჟოზეფ ბეზეს მოგაგონებ ახლა. ბრძოლა იყო, დასჭირეს კაცი, შენი ბიჭები მოკვლას უპირებდნენ. შენ კი ბრძანება მიეცი, - „წინ წადით, ამას მე მოვუვლი“. და ჰაერში აისროლე შენი დამბაჩა. რატომ არ მოაკვლევინე ის ხალხის მტერი?

- იმიტომ, რომ წაქცეულს არა ჰკლავენ.

- ჰოდა შეცდი, დღეს ორივე ცოცხალია შენი წყალობით და აჯანყებულების მეთაურებად არიან. ჟოზეფ ბეზიე დღეს მუსტაში არის და ჟან ტრეტონი - ჟამბ-დარჟანია... სახელები გამოიცვალეს, სიკვდილს გადაარჩინე შენ ეს ორი კაცი და მით მტერი გაუმძლავრე და გაუმრავლე რესპუბლიკას.

- მე კი სულ იმას ვცდილობ, მოყვარე შევძინო რესპუბლიკას და არა მტერი.

- ლანტენაკის დამარცხების შემდეგ სამასი კაცი დაგრჩა ტყვეები, რატომ არ დაახვრეტინე? ხომ აჯანყებული გლეხები იყვნენ?

- იმიტომ, რომ ბონშანსაც დაეჭირა ჩვენები, ტყედ წაეყვანა რესპუბლიკელები, და ლმობიერად მოჰქცეოდა. მე არ მინდა თქვას ვინმემ, რომ რესპუბლიკა უფრო ულმობელია, ვიდრე აჯანყებული ბრბო.

- ლანტენაკი რომ დაიჭირო? მაშ იმასაც დაინდობ?

- იმას არა.

- რატომ? თუკი სამასი გლეხი დაინდე?

- გლეხები უვიცეები არიან, სხვის მიერ გაბრიყვებულები. ლანტენაკმა კი კარგად იცის, რას სჩადის.

- ლანტენაკი რომ ნათესავია შენი?

- ჩემი ნათესავი საფრანგეთია.

- ლანტენაკი მოხუცებული კაცია.

- ლანტენაკი ჩემთვის უცხოა. სულ ერთია, მოხუცებულია თუ ყმაწვილი. ლანტენაკი ინგლისელებს მოიწვევს. ლანტენაკი მტრის შემოსევა არის. ლანტენაკი მტერია სამშობლოსი. მე და იმის დუელი სხვაფრივ ვერ დაბოლოვდება, ან ის უნდა მოკვდეს, ან მე.

- ეგ სიტყვა არ დაივიწყო, გოვენ.

- ვთქვი და კიდევაც ავასრულებ.

ცოტა ხანს იყვნენ ასე, გაჩუმებულნი, და ერთმანეთს შესცქეროდნენ.

ახლა გოვენმა დაიწყო: - სისხლისღვრის წელად დარჩება ოთხმოცდაცამეტი.

- ჰოდა, ფრთხილად იყავ, - შეჰყვირა სიმურდენმა, - საშინელი ვალდებულება გვაწევს დღეს რევოლუციის ერთგულებს. ნუ გაამტყუნებ, რაც არ არის გასამტყუნარი. ვინ იტყვის, ექიმის ბრალია ავადმყოფობაო? მართალია, წლევანდელს, მომავლისთვის დიდშედეგიან წელს ულმობლობა და სისხლისღვრა ახასიათებს, მაგრამ რად არის ასე? იმიტომ, რომ ეს არის დიდებული წელიწადი რევოლუციისა. წლევანდელი წელიწადი განხორციელება არის რევოლუციისა. ერთი მტერი ჰყავს რევოლუციას, - ძველი ქვეყანა, და დაუნდობლად ებრძვის თავის მტერს, როგორც დაუნდობლად ებრძვის დოსტაქარი სრსვილს და სისხლისღვრით ჰკურნავს სნეულს. რევოლუცია ძირიანად აღმოფხვრის მეფობას მეფეში, დიდებულებას - თავადაზნაურობაში, მტარვალობას - სალდათში, ცრუმორწმუნეობას - მღვდლებში, ბარბაროსობას - მსაჯულში, - ერთი სიტყვით, აღმოფხვრის ყველაფერს, რაც კი მტარვალობაში მოიპოვება. საშინელია ეს ოპერაცია, სისხლისღვრით სავსე, და რევოლუცია მედგრად აწარმოებს ამ ოპერაციას, ხელი არ აუკანკალდება. რაც შეეხება დაღვრილ სისხლს, ხშირად წმინდა, უდანაშაულოდ განწირულ სისხლს, ეს ბერჰავსა ჰკითხე, ვნახოთ, რას გეტყვის. როგორ შეიძლება, ისე მოიჭრას სიმსივნე, რომ საღი სისხლიც არ დაიქცეს? როგორ შეიძლება ისე ჩააქრო ხანძარი, რომ ცეცხლმა არა შეიწიროს რა? საშინელებაა, მაგრამ აუცილებელი საჭიროება რევოლუციისა, ურომლისოდ ყოვლად შეუძლებელია გამარჯვება და იდეალური მომავლის მიღწევა. დოსტაქარი ყსაბსა ჰგავს და შეიძლება სნეულის განმკურნებელი ჯალათად და სისხლისმღვრელად ეჩვენოს კაცს. თავისი უნდა გაიტანოს რევოლუციამ, თავისი უნდა აასრულოს. ბევრს ატკენს, მაგრამ განკურნავს და იხსნის - რა! ნუთუ შეიძლება თქვას ვინმემ, ჭირს ლმობიერად უნდა ვექცოდეთო? ნუთუ შეიძლება თქვას ვინმემ, უნდა გვებრალებოდეს ისიც კი, რაც გადამდები და მომწამლავი არისო? და კიდევ რომ სთქვან, რევოლუციას ყურთასმენა არა აქვს მაგრამ ჩაბოჭილი ჰყავს წარსული და არ მოისვენებს, მანამ ბოლოს არ მოუღებს. მაგრად დასჭრის ჩვენს ცივილიზაციას და ამ ღრმა ჭრილობის შედეგი იქნება განკურნება და ჯანსაღობა კაცობრიობისა. იტანჯებით? ვიცი რომ იტანჯებით. რამდენ ხანს გასტანს ეს ტანჯვა? დაავადებულის ოპერაციის გათავებამდე. და მერე კი დატკბით სიცოცხლით! რევოლუცია კვეთს ძველ ქვეყანას და მოკვეთას ყოველთვის სისხლის დენა მოსდევს. ამიტომ არის სისხლისღვრის წლევანდელი წელიწადი.

- დოსტაქარი მშვიდად მოქმედებს, - თქვა გოვენმა, - და ჩვენი რევოლუციონერები კი სულ ცოფსა ჰყრიან.

- რევოლუციას თავის დასახმარებლად მუშები სჭირია, - უპასუხა სიმურდენმა, - და გულმაგარი, მკაცრი მუშები. ახლო არ მიიკარებს, ვისაც მკლავი უთრთის. ნდობა მარტო სასტიკ სიმკაცრისა აქვს და სხვისი - არავისი. დანტონი საშინელი არის, რობესპიერი - გულფოლადი, სენ-ჟუსტი - გულქვა, მარატი - ულმობელი. მაშ ფრთხილად, გოვენ! საჭირონი არიან რევოლუციისთვის ეს სახელები. მთელ ლაშქარს უდრის ყოველი ამ სახელთაგანი, და შიმის ზარსა სცემს ევროპას.

- და იქნება აგრეთვე მომავალსაც, - უთხრა გოვენმა.

ცოტა ხანს გაჩუმებული იყო და მერე განაგრძო: - მაგრამ თქვენ ცდებით, ბატონო, - მე არავის ვამტყუნებ. მე რომ მკითხოთ, რევოლუციის ნამდვილი თვალსაზრისი პასუხისმგებლობა არის, - უდანაშაულო არავინ არის, და დამნაშავენიც - არავინ. ლუი XVI ცხვარია, ლომებში გამომწყვდელი. ცდილობს გაიქცეს სადმე, თავი დააღწიოს განსაცდელს, საშუალებას ეძებს თავის დასაცავად; კბენას დაიწყებდა, რომ შესძლებოდა. მაგრამ ყველა ლომი კი არა არის, ვისაც ლომობა ნებავს, და თავდაცვა საზიზღარ ცოდვად ხდება. ის ცხვარიც ცხვარია, მაგრამ ისიც ცხარდება და - ის მოღალატე, ისაო! - იძახიან ლომები და სჭამენ ცხვარს. ცხვარს სჭამენ და მერე ერთმანეთს დაეტაკებიან.

- პირუტყვია ცხვარი.

- და ლომები რაღა არიან?

- ერთ წამს ჩაფიქრდა სიმურდენი, მერე წამოიწია და თქვა: - ეს ლომები წარმოადგენენ შეგნებულებას, ეს ლომები წარმოადგენენ იდეობას, ეს ლომები წარმოადგენენ პრინციპულობას.

- ეგ ლომები წარმოადგენენ და ჰქმნიან ტერორს.

- მოვა დრო და რევოლუციის შედეგი გაამართლებს მაგ ტერორს.

- მე კი მეშინია, რომ შედეგი რევოლუციისა თავის მარცხვენელად მოიხსენიებს ტერორს.

და განმარტა თავისი აზრი: - თავისუფლება, თანასწორობა, ძმობა, - ეს არის დებულებანი მშვიდობისა და თანხმობისა. თქვენ კი საშინელებადა ხდით ამ წმინდა მცნებებს. რისთვის ვიბრძვით, რისთვის ვიღწვით ასე თავგანწირულნი? გვინდა ყველა ხალხები შევავერთოთ და შევქმნათ ერთი ქვეყნიური რესპუბლიკა. მაშ რაღად ვაშინებთ? რად ვუხეთქავთ გულს? რა საჭიროა აქ შეშინება? როგორც მტრედებს ვერ მოიზიდავთ საფრთხობელით, ისე ხალხს ვერ მოიზიდავთ თქვენი ტერორით. ავს ნურას იზამთ კარგის დასამყარებლად. განა იმიტომ დაამსხვრევენ ტახტს, რომ ეშაფოტი ააგონ? მეფის მოკვლა ხალხის სიცოცხლეა. დავამსხვრიოთ ტახტები, მაგრამ ნუ ვხოცავთ ხალხს. რევოლუცია ძმობა არის, სიყვარული და არა საშინელება. ნეტარ დებულებას რევოლუციისას ღირსეულად ვერ ასრულებს გულქვა მოღვაწე. ადამიანის ლექსიკონში სხვა სიტყვა არ არის იმისთანა ტკბილი, როგორც არის შენდობა. მე რომ ვიბრძვი და სისხლს ვაქცევ, სამაგიეროს ჩემსას ვაქცევინებ. მე ბრძოლის მეტი არა ვიცი რა. მე ჯარისკაცი ვარ და სხვა არაფერი. მაგრამ თუ ლმობიერება არ იქნება და შენდობა, მაშინ გამარჯვებასაც ეკარგება ყოველი მნიშვნელობა. ბრძოლის დროს მოსისხლე მტრები ვიყვნეთ ჩვენი მტრებისა, და გამარჯვების შემდეგ - იმათი ძმები.

- ფრთხილად! - შეჰყვირა მესამედ სიმურდენმა. - გოვენ! შენ ჩემთვის უფრო მეტი ხარ, ვიდრე შვილი. ფრთხილად იყავ!

და დაუმატა ჩაფიქრებულმა: - ჩვენი დროის ბრძოლაში ეგ ლმობიერება და დანდობა შეიძლება ღალატად იქცეს.

რომ გაეგონა ვინმეს ამათი კამათი, იტყოდა, - ხმალსა და ცულს მოსვლიათ უთანხმოებაო.

VIII. ოლოროსა [73]

დედა მაინც თავის შვილებს დაეძებდა.

მიდიოდა და მიდიოდა, თვითონაც არ იცოდა სად და საით. როგორ ცხოვრობდა? შეუძლებელია ამის თქმა, თვითონაც ვერას გეტყვოდათ. გზას ადგა დღე და ღამე. ლუკმა პურს თხოულობდა; ბალახსა სჭამდა, მიწაზე ეგდო, ცის ქვეშ ეძინა, ვარსკვლავების ქვეშ, ბუჩქებში და ხანდახან წვიმაში და ქარში.

სოფლიდან სოფელში გადადიოდა, სახლიდან სახლში. შესავალ კართან გაჩერდებოდა და კითხვას დაუწყებდა. კაბა დაფლეთილი ეცვა. ხან შეიბრალებდნენ, სახლში შეიყვანდნენ, ხან კარს უკეტავდნენ. და როცა სახლში არსად უშვებდნენ, ის ტყისკენ მიემშურებოდა.

ამ მხარეს თავის დღეში არ ყოფილიყო, აქაურობისა არა იცოდა რა. საერთოდაც არა იცოდა რა, გარდა სისკუნარისა და აზეს სამწყსოსი. სად მიდიოდა არ იცოდა, და ხშირად დაბრუნდებოდა ხოლმე, ხელმეორედ გაივლიდა გავლილ გზას და იქანცებოდა ამაოდ. ხან გზას მისდევდა, ხან ურმის კვალს, ხან ბილიკს სადმე ტყეში. და ამ ხეტიალში მთლად შემოხეოდა ტანისამოსი. ჯერ თავის ფეხსაცმლით დადიოდა, მერე ფეხშიშველი, მერე დასისხლიანებული ფეხით.

და მიდიოდა; ბრძოლის ველს გაივლიდა, ზარბაზნის სროლას; არც რასმე ხედავდა, არც რამე ეყურებოდა, არც რასმე ერიდებოდა, - თავის შვილებს ეძებდა. აჯანყებული იყო ქვეყანა, აღარც ჟანდარმები იყვნენ, აღარც მამასახლისი, აღარც მთავრობა. სადაც ვის შეხვდებოდა, ყველას ეკითხებოდა, გამვლელს და გამომვლელს.

ერთსა და იმავეს ჰკითხავდა ყველას: - ხომ არსად შეხვედრიხართ სამ პატარა ბავშვს?

თავს იქნევდა გამვლელი, - არაო.

- ორი ბიჭი და ერთი გოგო, - მოსთქვამდა დედა.

და სახელებს ეუბნებოდა; - რენე-ჟანი, გრო-ალენი და ჟორჟეტი. ხომ არ გინახავთ ეს ბავშვები?

და უმატებდა: - უფროსი ოთხი წლისა და ნახევრისა არის, პატარა - ოცი თვისა.

მერე ცრემლმორეული: - ხომ არ იცით, სად არიან? მომტაცეს ჩემი პაწიები.

შესცქეროდნენ და პასუხს არ აძლევდნენ.

არა, მე ამათ ჩემი ვერ გავაგონეო, - და განმარტავდა ხოლმე: - ჩემი შვილები არიან და ამიტომ გკითხავთ. იმათ დავეძებ.

გადახედავდნენ და თავის გზას გაუდგებოდნენ. ისიც დადგებოდა მწუხარე და ძუძუებს ილადრიდა ფრჩხილებით.

მაგრამ ერთხელ გლეხკაცი შეხვდა ერთი და მოუსმინა. მერე ჩაფიქრდა, რაღაც აგონდებოდა, ეტყობოდა.

- მოითმინე, მოითმინე, სამი ბავშვი იყო?

- დიახ.

- ორი ბიჭი?

- და ერთი გოგო.

- და იმათ დაეძებ?

- დიახ.

- რაღაცას ლაპარაკობდნენ, ბატონმა სამი ბავშვი მოსტაცა დედას და თან წაიყვანაო.

- მერე სად არის ის ბატონი? - შეჰყვირა დედამ, - სად არიან ბავშვები?

გლეხმა უპასუხა: - ტურგში მიდი.

- და იქ ვიპოვი ჩემ პაწიებს?
- შეიძლება იქ იპოვო.
- მაშ ტურგში?
- ჰო, ტურგში.
- რა არის ეგ ტურგი?
- იმ მხარეს ტურგი ჰქვია.
- მერე რა არის ტურგი? სოფელია, მებატონის სასახლე თუ რა?
- მე იქ ჩემ დღეში არ ვყოფილვარ.
- შორს არის?
- არც ახლოა.
- საითკენ არის?
- ფუჟერისკენ.
- საით წავიდე?
- აქ ვანტორტში ხარ, - აუხსნა გლახმა, - აგრე წახვალ, ერნეს მარცხნივ ჩაუვლი, კოქსელს - მარჯვნივ. ლორშანზე გაივლი, ლერუზე.

და ხელი გაიშვირა დასავლეთისკენ.

- აგრე იარე, სულ პირდაპირ, აი, მზე რომ ჩადის, იქითკენ.

ჯერ ხელი არ დაემვა გლახკაცს, რომ მწუხარე დედა უკვე დასავლეთისკენ მიემშრებოდა.

- ოღონდ, გესმის? ფრთხილად იყავ. ბრძოლა არის იმ მხარეს.

არც კი მიბრუნდა, თითქო არც კი გაუგონიაო, და ჩქარი ნაბიჯით წავიდა ტურგისკენ.

IX. პროვინციული ბასტილია

1. ტურგი

ამ ორმოცი წლის წინათ ფუჟერის ტყეში რომ შესულიყო მგზავრი ლენელეს მხრიდან და პარინიეს მხრიდან გამოსულიყო, როგორც კი თავს დააღწევდა დაბურულ ტყეს, მოულოდნელი სურათი ეცემოდა თვალში, - უცბად აიმართებოდა მის თვალწინ ტურგი.

ცოცხალი ტურგი კი არა, ძველი, მკვდარი ტურგი, დამსკდარი, დახეთქილი, ალაგ-ალაგ ჩამონგრეული, დაშლილი. ძველი შენობის ნანგრევი იგივეა, რაც მოჩვენება არის ადამიანისათვის. სამწუხარო სანახავი იყო ეს მოჩვენებაც. ძველიდან ერთი მაღალი მრგვალი კოშკი დარჩენილიყო, მარტოდმარტო აწოწილი ტყის პირას, თითქო ყაჩაღობას ლამობდესო. კოშკი აშენებული იყო ციცაბო კლდეზე, მეტად მაღალი იყო და ძალიან ჰგავდა რომაულს, იმდენად სწორი იყო და მაგარი, და ამ სიმაგრეში ცხადად იხატებოდა ერთმანეთში არეული დიდება და მისი ხანმოკლეობა. რომაულსა ჰგავდა, რადგან რომაული იყო ეს კოშკი. მეცხრე საუკუნეში დაეწყოთ მისი შენება და მეთორმეტეში გაეთავებინათ, მესამე ჯვაროსნობის შემდეგ. თაღების მოწყობილობა მოწმობდა მის ხნიერებას. მიუახლოვდებოდა კაცი, ავიდოდა ციცაბო კლდეზე, ნაპრალს ნახავდა კედელში, შევიდოდა და - ცარიელი იყო იქაურობა. ქვის მილს მოგაგონებდათ, მიწაზე აყირავებულს. იმ სიმაღლე კოშკში არ დარჩენილიყო აღარც სართულები, აღარც ბანი, აღარც ჭერი, აღარც იატაკი; თაღებისა და ბუხრის ნანგრევი, საზარბაზნე დოლაბები სხვადასხვა სიმაღლეზე, გრანიტის ბრჯენი აქა-იქ და რამდენიმე ძელი, რომლებზეც ოდესღაც სართულები

იყო მოწყობილი. ძელებზე - სქელი ფენა დამურების სკინტლისა. კედლების სისქე მეტად დიდი. თხუთმეტი ბიჯი ძირში და თორმეტი ჭერთან. აქა-იქ ნაპრალი, სადაც კარი უნდა ყოფილიყო და ამ ნაპრალიდან შიგ კედლებში, ბნელში დატანებული კიბე. სადამოს რომ შესულიყო ვინმე, ჭოტის კივილს გაიგონებდა, ასიდამისას, ღამის აკაურისას და მფრინავი ჯოჯოებისას. ფეხქვეშ კვრინჩხს დაინახავდა, ქვებს, ქვემძრომებს და ზემოთ, კოშკის მწვერვალს, რომელიც ჭის პირს მოგაგონებდათ და უფრო მაღლა, ცაზე, ვარსკვლავებს.

ხალხში ტრადიციად დარჩენილიყო თქმულება, რომ ამ კოშკის ზემო სართულებში საიდუმლო კარებია დატანებული, როგორც იუდეველების მეფეების აკლდამას ჰქონდა, მთელი ქვისა, რომელიც ღერძზე არის მიბმული და ზედ ტრიალებს; როცა მიხურულია ქვაკარი, ყოვლად შეუძლებელია კედელში მისი აღმოჩენა, ისე კარგად არის ჩართული კედლის ქვებში. ამგვარი ქვაკარის კედელში ფარულად დატანება ჯვაროსნებმა გადმოიტანეს აღმოსავლეთიდან. დღესაც შეიძლება ამ კარების ნახვა მიწისძვრით დანგრეულ ანტილივანიის დაბებში, რომელიც ტიბერის მეფობის დროს მოხდა.

2. ნაპრალი

ნაპრალი, რომლითაც კოშკში შესვლა შეიძლებოდა, იყო შედეგი ნაღმისა. გამოცდილი კაცი, ერარის, სარდის და პაგანის მცოდნე, წუნს ვერ დასდებდა ამ ნაღმს. საფეთქის სადები, მღვდლის ქუდისებური, ტოლფარდი იყო კედლის სისქისა, რომელიც უნდა შეენგრია. სულ ნაკლები რომ ვთქვათ, ორას კილოგრამ თოფის წამალს მაინც დაიტევდა. სადებამდე მოსასვლელად დაკლავნილი ხვრელი იყო გაყვანილი, რაც უფრო მიზანშეწონილია, ვიდრე სწორი ხაზით მიმავალი. ნაღმის ძალით დანგრეულ ნაპრალებში ერთი ქვის ნასკდომში კვალი დარჩენილიყო თოფის წამლით სავსე პარკისა, რომლის დიამეტრი საჭირო სიგრძისა უნდა ყოფილიყო, ესე იგი ქათმის კვერცხის დიამეტრის ტოლი. აფეთქებას იმდენად ფართო ჭრილობა მიეცა კედლისთვის, რომ სრულიად თავისუფლად შეცვივდებოდნენ გამარჯვებული მტრები. როგორც ეტყობოდა, საუკუნეთა განმავლობაში ამ კოშკს მრავალჯერ შემორტყმინან ალყით მტრები; გაცხავებული იყო ფინდიხით და ეს ფინდიხიც სულ ერთგვარი არ იყო. ყველა თავისებურადაა სცემს სანგრევს და თავისებურ კვალს ამჩნევს მის კედლებს, ადრინდელ მეთოთხმეტე საუკუნის ქვის ფინდიხით სულ სხვას, ვიდრე მეთვრამეტე საუკუნის თუჯის ფინდიხით.

ნაპრალის ქვემო სართულში შეიძლებოდა შესვლა. ამ შესავლის პირდაპირ კოშკის კედელში პატარა კარი იყო დატანებული კლდეში მოწყობილ აკლდამაში შესასვლელად, რომელიც ჩატანილი იყო თვით კოშკის საძირკვლის და მის ქვემო სართულის ძირში.

აკლდამა თითქმის მთლად მიწით ამოვსებულიყო და 1835 წ. იქნა გაწმენდილი ბ. ოგუსტ რეპრევოს, სიძველეთა მკვლევარის, თაოსნობით.

3. დილეგი

დილეგი იყო ეს აკლდამა. ციხე-სიმაგრეს ყოველთვის ჰქონდა დილეგი. აკლდამას, როგორადაც იმდროინდელ ყველა დილეგს, ორი სართული ჰქონდა. პირველ სართულში კოშკის ქვემო სართულიდან ჩადიოდნენ, ერთი დიდი ოთახი იყო თალიანი, კოშკის ქვემო სართულის დონეზე. ამ ოთახის კედელზე ჩაჭდული იყო ორი ხაზი სწვრივად მიმავალი კედლიდან ჭერზე და იქიდან მეორე კედელზე; ეს ხაზები ღრმად იყო ჩაჭდული კედელშიც და ჭერშიც და ურმის თვლების ნაკვალევს მოგაგონებდათ. და მართლაც თვლების ნაკვალევი აჩნდა კედელს, ოღონდ არც ურმისა იყო და არც რაიმე ეტლისა. წინათ ფეოდალიზმის დროს ამ ოთახში წარმოებდა ტანჯვა ადამიანისა, მისი ოთხად გაწყვეტა, რაღა თქმა არის საჭირო, უფრო ჩუმიად და ფარულად, ვიდრე გარეთ, უბედურის ოთხ ცხენზე მიბმით. ორი ჩარხი ტრიალებდა ამ ოთახში, იმდენად დიდი და მაგარი, რომ კედლებსაც ეხებოდნენ და ხეხავდნენ, და ჭერის თაღსაც. ერთ ჩარხს ადამიანის ერთ ხელს და ერთ ფეხს ააკრავდნენ, მეორე ჩარხს - მეორე ხელსა და ფეხს, და დაატრიალებდნენ ორივეს, ერთს წაღმა, მეორეს უკუღმა, და მჩვარივით ჰგლეჯდნენ უბედურს. ჩარხების ტრიალს იმისთანა ძალით აწარმოებდნენ, რომ კლდის კედელსაც კი ამჩნევდნენ მის კვალს. ამგვარი ოთახის ნახვა დღესაც შეიძლება ვიანდენში.

ამ ოთახის ქვემოდან კიდევ მეორე იყო, უფრო საშინელი. იქ შესვლა კარით კი არა, ჭერის ნახვრეტით შეიძლებოდა. ზემო ოთახის იატაკი გახვრეტილი იყო. გაატიტვლებდნენ კაცს,

ილიებში თოკს მოაბამდნენ და ამ ხვრეტილით ჩაუშვებდნენ ქვემო ოთახში. თუ გაკერპდებოდა და არა კვდებოდა, პურს ჩაუგდებდნენ ზემოდან. ამის ნახვაც შეიძლება დღეს ბუიონში.

ამ ნახვრეტით ამოდიოდა ქარი. ქვემო ოთახში, კოშკის ქვემო სართულის ქვეშ შეთხრილი ჭა იყო და არა ოთახი. შიგ წყალი დიოდა და გაყინული ჰაერით იყო სავსე. ძალიან საჭირო იყო ეს ქარი: ქვემო ოთახის პატიმარსა ჰკლავდა, ზემო ოთახის პატიმარს ჰაერს აძლევდა სასუნთქად, დილეგში ჰაერი შეჰქონდა. ზემო ოთახის პატიმარი, წყვდიადში ჩამწყვდეული, ჰაერს მარტო ამ ნახვრეტით იღებდა. მაგრამ ვისთვის რა საჭირო იყო ეს ჰაერი? ვისაც შეიყვანდნენ ან ჩააგდებდნენ დილეგში, ვეღარ გამოვიდოდა იქიდან. ზემო ოთახში სიფრთხილეზე იყო დამოკიდებული, რომ იმ სიბნელეში ხვრეტილს მორიდებოდა პატიმარი და ისიც არ ჩავარდნილიყო ქვემო სართულში. ფეხი რომ წასხლტომოდა, ზემო ოთახის პატიმარი ქვემო ოთახის პატიმრად ხდებოდა, - დაუყოვნებლივ სიკვდილის წილად. ეგ თვითონ იცოდა: თუ კიდევ სწყუროდა სოცოცხლე, მოერიდებოდა ნახვრეტს; თუ მწარ სიციციხლეს სიკვდილი უჯობდა, ნახვრეტი აუსრულებდა სურვილს. ზემო სართული საჯაჯავი იყო, ქვემო სართული - ცოცხალთ საფლავი. ზედამდებარეობა, რომელიც ფუძედ ედვა მაშინდელ საზოგადოებრივ წყობილებას.

ამას ემახდნენ ჩვენი წინაპრები „ორმო-ხვრელს“. ეს დილეგი აღარ არსებობს და მაშ ამ სახლსაც აღარ აქვს რაიმე მნიშვნელობა. რევოლუციის წყალობით სრულიად გულგრილად ვისმენთ დღეს ამ სიტყვას.

კოშკის კედელში, ცოტა ზევით, ვიდრე შესავალი ნაპრალი იყო, ერთი დოლაბი იყო, უფრო დიდი, ვიდრე სხვები, და ზედ რკინის რიკული ჰქონდა, დამტვრეული და დარღვეული.

4. ციხე-სიმაგრე

ამ კოშკის უკანა კედელი ქვის ხიდზე იყო აგებული. ხიდის სამი უმტვრევი თალიდა დარჩენილიყო. ხიდზე იყო აშენებული ნაწილი სასახლისა, რომლის რამდენიმე ნანგრევიდა მოწმობდა წარსულს. ამ შენობის ნაშთს ცხადად ეტყობოდა, რომ ნგრევამდე ხანძრით ყოფილა გადამწვარი, რადგან მთლად გარუჯული ჰქონდა ბოძები, რომლებიც ისე მოჩანდნენ კოშკთან, როგორც ჩონჩხი მოჩვენებასთან.

დღეს აღარაფერი დარჩენილა ამ ნანგრევებისა, კვალიც კი აღარსად არის. საუკუნეთა განმავლობაში მრავალი თაობის ნაშენებს ერთ დღეს ანგრევს და მიწასთან ასწორებს გლეხი.

ტურგი გლეხკაცური გამოთქმა არის ორი სიტყვისა ტურ - კოშკი - გოვენებისა, როგორც ერთი კუზიანის, ბრზოს მოთავის, სახელი პერსონ-ლე-ტორტუ პერსო-ლე-ტორად გადააკეთეს.

ტურგი ამ ორმოცი წლის წინათ ნანგრევებიდა იყო, დღეს ნატამალიც აღარსად არის მისი. 1793 წ. დიდ მიუვალ სიმაგრეს წარმოადგენდა. ეს იყო ძველი ციხე-სიმაგრე გოვენებისა. იგი ფუჟერის ტყეში შემავალ გზას ამაგრებდა დასავლეთით, იმ ტყისას, რომლისაც დღეს წვრილი ბუჩქიდა დარჩენილა.

ციხე-სიმაგრე აშენებული იყო ერთ დიდ ფიქალ კლდეზე, როგორც მრავლად მოიპოვება მაიანის და დინანის შუა ჭალებში დაფანტული, აქ თითქო დევები ყოფილიყვნენ ოდესღაც და ეს კლდეები ესროლათ ერთმანეთისათვის.

სიმაგრისათვის კოშკი იყო; კოშკის ქვემოდან - კლდე, და კლდის ძირს - ღრმა ხევი, რომელშიც, გაზაფხულდება თუ არა, დიდი მდინარე მოშხუის და ზაფხულში კი ცვარი წყალი ძლივს იპოვება.

მარტივად იყო აშენებული ეს სიმაგრე, მაგრამ თავის დროს, საშუალო საუკუნეებში, თითქმის მიუვალი იყო. მერე აშენებული ხიდი ასუსტებდა სიმაგრეს. გოთელმა გოვენებმა უხიდოდ ააგეს ეს შენობა და იმ ფარფატა ბონდით დადიოდნენ, რომლის გასატეხად ერთი ცულის დაკვრაც კმაროდა. მანამ ვიკონტებად იყვნენ, ძალიან მოსწონდათ ეს მოწყობილობა და სხვას არა ზრუნავდნენ; მაგრამ როგორც კი მარკიზის წოდება გაიკრეს და მამაპაპეული ბუნაგის შემდეგ ვერსალი ნახეს, რომ მეფის კარზე ბრძანებულებიყვნენ, სამი თალი გადაავლეს ხევს, ხიდი ააშენეს, და მინდვრიდანაც ადვილად მისავალად გახადეს თავიანთი სიმაგრე, როგორც თვითონაც

ადვილად მისაღებად ეახლნენ მეფეს. მეჩვიდმეტე საუკუნის მარკიზი, და მარკიზ-ქალბატონი მეთვრამეტე საუკუნისა, აღარ ცდილობდნენ მიუვალი ყოფილიყვნენ და აუღებელი. მამა-პაპეულის განგრძობის წილ ახალი მცნება გამეფდა, - მიბაძვა ვერსალისა.

კომპის პირდაპირ, დასავლეთით, საკმარად ამაღლებული ფერდობი იყო, რომელიც ნელ-ნელა, თითქმის შეუმჩნევლად ერთვოდა მინდორს, და თითქმის ეხებოდა თვით კომპსაც, - ხევი ჩაჭრილიყო მათ შუა პატარა მდინარისა, რომელიც ქვემოთ გენსონს უერთდებოდა. შენობების და ფერდობის შესაერთებლად ხიდი იყო აშენებული მაღალ საყრდენ ბურჯებზე და ამ ბურჯებზე იდგა, როგორც შენონსონში, მანსარისებული შენობა, უფრო სასარგებლო საცხოვრებლად, ვიდრე კომპი. მაგრამ ჯერ მეტად მკაცრი იყო ცხოვრება და ბატონებს დილეგის მაგვარი კომპი უფრო მოსწონდათ საცხოვრებლად, ვიდრე მოწყობილი ოთახები. ხიდზე აგებული სახლიც სიმაგრეს წარმოადგენდა; ქვემოთ შინაყმანი იყვნენ და იქიდანვე იყო ასავალი მეორე და მესამე სართულში; მეორე სართულში ბიბლიოთეკა იყო, და სულ ზემოთ, მესამეში - ბელელი. გრძელი ფანჯრები ჰქონდა, წვრილ-წვრილი ბოჭემური შუშებით და კედლებზე ამოჭრილი მედალიონები. სამი სართული იყო: ქვემოთ - თოფ- იარაღი, შუაზე - წიგნები, ზემოთ - შვრიით სავსე ტომრები. ყოველივე ეს, ცოტა არ იყოს, ველური იყო, მაგრამ დროის მიხედვით - ძალიან დიდებული.

ეს შენობა და გვერდით - საშინელი კომპი.

კომპი ზედ დასცქეროდა ამ კოხტა სახლს. კომპიდან შეიძლებოდა ხიდისკენ მომავალი მტრის მოგერიება თოფის სროლით.

ორი შენობა, ერთი ციცაბი, მეორე კოხტა, სრულიად არ შეეფერებოდა ერთმანეთს. არ იყო შეთანხმებული ამ შენობების სტილი. თუმცა ძნელია წარმოდგენა, რომ ერთმანეთისგან განსხვავდებოდეს ორი ნახევარ თალი, მაგრამ მაინც რომანული რკალთაღი სულ სხვაა, ვიდრე კლასიკური თამასა. კომპი ტყეში სადმე უნდა მდგარიყო და არა ამ კოხტა ხიდის ყურეზე, რომელიც ვერსალსაც დაამშვენებდა. წარმოიდგინეთ აბურმგნილი, ტურტლიანი ალენზარბტორტი ლუი XIV გვერდით. რა საშინელი სანახავი იქნებოდა! კარგი იყო ორივე შენობა ცალ-ცალკე, მაგრამ ერთად რაღაც უხამსს წარმოადგენდა.

სამხედრო თავლსაზრისით ხიდი გამცემი და დამლუპველი იყო კომპისა. ხიდი ამშვენებდა კომპს და ამავე დროს სიმაგრეს აცლიდა, ალამაზებდა და თანაც ასუსტებდა. ხიდი შარაგზას აძლევდა მინდვრით მომავალ მტერს. მიუვალი იყო იქაურობა ტყის მხრიდან, და კარღია - მინდვრის მხრიდან. წინათ კომპი ბატონობდა მთელ იქაურობაზე; ახლა კი მინდორი გაბატონებულიყო და მინდვრით მომავალი ბატონი იყო ხიდისა და მით კომპისაც. თუ მტერი მიადგებოდა, მეტად ხელსაყრელ მასალად გამოიყენებდა ბიბლიოთეკას და ბელელს, როგორც საგანგებო საწვავ მასალას, და ბრძოლით მიმავლისთვის, რომელიც ხანძარსა ხმარობს გამარჯვების საშუალებად, სულ ერთია ჰომეროსს დასწავს თუ ერთ კონა ჩალას, ოღონდ კი წაეკიდოს ცეცხლი. ეს დებულება კარგად დაუმტკიცეს ფრანგებმა გერმანელებს, ჰეიდელბერგის ბიბლიოთეკა რომ დასწვეს, და გერმანელებმა ფრანგებს, სტრასბურგის ბიბლიოთეკა რომ დასწვეს. ეს ხიდი ტურგის კომპთან მიშენებული, მხედრული თვალსაზრისით შეცდომას წარმოადგენდა; მაგრამ მეჩვიდმეტე საუკუნეში, კოლბერის და ლუფუას, გოვენები როგორადაც როჰანები და ლატრემუალები, დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ იმათ ბრძოლას ვეღარავინ გაუბედავდა. მაგრამ ხიდის ამშენებლებმა მაინც გამოიჩინეს ცოტა რამ სიფრთხილე. ხანძრის შიშით სამი ფანჯრის ზემოდან მდინარის მხრივ ჩამოჰკიდეს ბოძებზე, - ჯერ კიდევ შეიძლებოდა ამ ორმოცდაათი წლის წინათ იმ ბოძების ნახვა, - ერთი კარგი კიბე, რომლის სიგრძე უდრიდა ორ ზემო სართულის სიმაღლეს, და მიწაზე ეშვებოდა; გარდა ამისა, მტრების შემოსევაც იგულისხმეს და კომპის და ხიდის განსაცალკევებლად ერთი მძიმე, დაბალი, მაგარი რკინის კარი გააკეთეს. კარი ნახევარწრიული იყო. მუდამ დაკეტილი იყო და გასაღები, ერთი მძიმე, ტლანქი გასაღები დამალული ჰქონდათ. სამალავი მარტოდმარტო ბატონმა იცოდა. იმდენად მაგარი იყო ეს კარი, რომ აზარმაცსაც გაუძლებდა და თითქმის ზარბაზნის ყუმბარასაც.

ხიდზე უნდა გამოეგლო, ვინც კომპისკენ მოდიოდა, და რკინის კარს მიადგებოდა. მერე ეს კარი უნდა გამოეგლო, რომ კომპში შესულიყო.

5. რკინის კარი

ხიდის ბურჯზე აშენებული სახლის მესამე სართული იმავე სიმაღლისა იყო, რაც კოშკის მესამე სართულსა ჰქონდა, და სწორედ ამ სიმაღლეზე იყო გაკეთებული რკინის კარი.

ხიდის მხრივ ეს კარი ბიბლიოთეკაში შედიოდა და კოშკის მხრივ ერთ დიდ, თაღიან დარბაზში, რომელსაც სვეტი ჰქონდა შუაზე. ეს დარბაზი, როგორც ვთქვით, მეორე სართული იყო დილეგის მრგვალი იყო, როგორც თვითონ კოშკი. სინათლე მინდვრისკენ მიმართული გრძელი დოლაბებით შედიოდა. კედელი, სრულიად უშნო და ულამაზო, გაუღესავი იყო და არაფერი ფარავდა მის სიმეტრიულად დაწყობილ ქვას. ამ დარბაზში ასასვლელად ვიწრო კიბე იყო დატანებული კედელში, რაც არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენდა, რადგან კედელი თხუთმეტი ბიჯის სისქისა იყო. საშუალო საუკუნეებში ქალაქის ასაღებად საჭირო იყო ცალ-ცალკე აღება ყველა ქუჩისა, ქუჩის ასაღებად საჭირო იყო ცალ-ცალკე აღება ყველა სახლისა, და სახლის ასაღებად საჭირო იყო ცალ-ცალკე აღება ყველა ოთახისა. ციხე-სიმაგრეს რომ მიადგებოდნენ, ცალ-ცალკე იღებდნენ ყოველ სართულს. ტურგი ამ მხრივ ძალიან კარგად იყო აშენებული, მაგარი იყო და ძნელი დასამარცხებელი. ერთი სართულიდან მეორეში ასასვლელად კედელში დატანებულ კიბეს ხმარობდნენ და მეტად ძნელი და სახიფათო იყო ამ კიბეში შესავალი, - დაბალი და ვიწრო; შიგ ადამიანი ვერ გაიმართებოდა. უნდა დაღუნულიყო და ისე შემძვრალიყო. და ბრძოლის დროს თავდაღუნული თავგატეხილია, რადგან ყოველ კართან შიგნიდან იდგა ალყაშემორტყმული და ელოდა ალყის შემომრტყმელს.

ამ მხრივ დარბაზის ქვემოთ ორი ოთახი იყო პირველი სართულისა, და ზემოთ, მესამეში - სამი; კოშკს ქვითკირის ბანი ჰქონდა და ზედ - პატარა საგუმავო ფარდული.

თხუთმეტი ბიჯის სისქის კედელი უნდა დაემტვრიათ, რომ შიგ შუაში რკინის კარი გაემაგრებინათ, და ამიტომ, როდესაც დაკეტილი იყო, კოშკის მხრივ, თუ ხიდის მხრივ, შვიდ გოჯიანი თალი აწვა ზემოდან; და თუ ღია იყო, ერთდებოდა ორივე თალი და ქმნიდა თაღიან შესავალს.

ხიდის მხრივ კარიბჭე იდგა და მის ქვეშ, კედლის სისქეში - დაბალი ხრახნიანი კარი, რომელიც მეორე სართულის ოთახში შედიოდა, ბიბლიოთეკის ქვეშ. ესეც დიდ სიმაგრეს წარმოადგენდა. ხიდზე აგებულ შენობას მინდვრის მხრივ კედლის მეტი არა ჰქონდა რა და ხილით იქვე წყდებოდა. მინდორში გადასასვლელად მოძრავი ბონდი იყო, რომლითაც შეიძლებოდა შესვლა ქვემო სართულის დარბაზში. ეს ოთახიც რომ დაეჭირა მტერს, რკინის კარს ვერ მიადგებოდა, მანამ ხრახნიან კარს არ შეამტვრევდა, რომ მეორე სართულში ასულიყო.

6. ბიბლიოთეკა

მოგრძო ოთახი იყო ბიბლიოთეკისა, ხიდის სიგრძის და სიგანის, და ერთადერთი კარი ჰქონდა შესავალი, რკინისა. კედელს დატანებული ჰქონდა აგრეთვე პატარა კარი, მწვანე მაუდიით დაფარული, კოშკში ასავალი. კედლებს, იატაკიდან ჭერამდე, განჯინები ამშვენებდა შუშისანი კარებით, მეჩვიდმეტე საუკუნის დურგლობის ხელოვნებისა. ექვსი ფანჯარა ანათებდა ამ დარბაზს, სამ-სამი ორთავ მხრივ.

გარედან მშვენივრად ჩანდა ბიბლიოთეკის მოწყობილობა. ფანჯრების შუა მუხის კვარცხლბეკზე ექვსი ძველი იდგა მარმარილოსი: ბიზანტიელი ჰერმოლაუსისა, ნავკრატელ გრამატიკოსის ათენესი, სვიდისა, საფრანგეთის მეფის კლოვისისა და იმის კანცლერის ანაკალისა, რომელსაც ისევე არაფერი გაეგებოდა კანცლერობისა, როგორადაც მეფე კლოვისს მეფობისა.

ბევრი ღირსშესანიშნავი წიგნი მოიპოვებოდა ამ ბიბლიოთეკაში, მეტადრე ერთი სახელოვანი, ძველი დიდტანიანი და დასურათებული; ყდაზე მსხვილი ასოებით ეწერა „წმ. ბართლომე“ და მის ქვემოთ „სახარება წმ. ბართლომეს თვალსაზრისით და წინასიტყვაობა პანტენუსისა, ქრისტიან ფილოსოფოსისა, გამოსაკვლევად საკითხისა - აპოკრიფი ხომ არ არის ეს სახარება და ნათანაელი ხომ არ არის წმ. ბართლომე“.

ამ წიგნისა სხვა ასლი აღარსად მოიპოვება. იგი ცალკე მაგიდაზე იდო შუა ბიბლიოთეკაში. წარსულ საუკუნეს ცნობისმოყვარენი დაიარებოდნენ მის სანახავად.

7. ბეღელი

მოგრძო ბედელსაც იგივე სიგრძე-სიგანე ჰქონდა, რაც ბიბლიოთეკას. დიდი ოთახი იყო, ჭირნახულით და თივით სავსე, ექვსი ფანჯრით განათებული. ბედელს მშვენიერა არ ესაჭიროებოდა, მაგრამ იქაც კარზე, გამოქანდაკებული იყო წმ. ბარნაბა და ქვემოდან წარწერა ლექსად: „ არნაბუს სანცტუს ფალცემ ჯუბეტ ირე პერ პერბამ“.

ამგვარად ერთი დიდი კოშკი იყო, მაღალი და განიერი, მრავალსართულიანი, აქა-იქ დოლაბებით დახვრეტილი, რომლის ერთადერთი შესავალი რკინის კარი იყო; ამ კარით ხიდზე შეიძლებოდა გასვლა და ხიდის ბოლოს - ბონდი. კოშკის უკან ტყე იყო; კოშკის წინ მწვანე ფერდობი, უფრო მაღალი, ვიდრე ხიდი და უფრო დაბალი, ვიდრე კოშკი. ხიდის ქვეშ, კოშკისა და ფერდობის შუა ღრმა, ვიწრო ხევი, ბუჩქნარით სავსე, - მდინარე გაზაფხულზე, მშრალი და კლდოვანი - სიცხეში. აი, რას წარმოადგენდა გოვენების კოშკი, ტურ-გოვად - ტურგად წოდებული.

X. მძევალი

ივლისი გავიდა, დადგა აგვისტო. რაღაც გამირული და თან საშინელი დაერია საფრანგეთს. ორმა აჩრდილმა გადაიარა ჰორიზონტზე, მარატისამ, დანით განგმირულმა, და შარლოტ კორდესამ, თავმოჭრილმა. საშინელი დრო დადგა. რაც შეეხება ვანდეას, ვანდეას უკვე დამარცხებულ დიდ ომში, ლაშქრით ბრძოლა მიეტოვებინა და ტყეს შეჰფარებოდა. ტყით იბრძოდა, და აქ კი უფრო ძნელი იყო, როგორც წინათაცა ვთქვით, მისი დამარცხება. ერთ ადგილს აღარსად იყო, ტყეში - ყველგან. სამეფო, კათოლიკების ჯარად წოდებული ლაშქარიც დამარცხებული იყო. მაიანსის ჯარი იქ საჭირო აღარ იყო და დეკრეტით ვანდეაში იყო გადაყვანილი. ანსენში რვა ათასი ვანდელი იქნა მოკლული: ნანტიდან გარეკეს ვანდელები, მონტეგის ჭალებიდან, თუარიდან, ნუარმუტიეიდან, შოლიდან, მონგანიდან, სომურიდან; პართენე თვითონვე მიატოვეს ვანდელებმა, აგრეთვე კლისონი. შატილიონიდან გაიქცნენ, სენტ-ილერში ერთი დრომა დაჰკარგეს; პირნიკში დამარცხდნენ, საბლში, ფონტენეში, დუეში, შატო-დ-ოში, პონ-დე-სეში; განდევნილ იქნენ ლუსონიდან, შატნერედან და იონიდან. მაგრამ იარაღის დაყრას არა ფიქრობდნენ და ლაროშელს ემუქრებოდნენ; იმავე დროს ჟერნსეში ინგლისელების გემები იდგა გრეგის მეთაურობით და მარკიზ ლანტენაკის ნიშანს ელოდა, რომ საფრანგეთისკენ წასულიყო. ინგლისელ ჯარს და მეთაურებს საფრანგეთიდან გაქცეული ოფიცრები და საუკეთესო მეზღვაურები ერივნენ. ამ გემების საფრანგეთში შემოსვლას და ჯარის გადმოსხმას შეიძლებოდა მეფის მომხრეებისთვის მიეცა გამარჯვება. საქმეს პიტი განაგებდა, ვერაგი პოლიტიკოსი. მაგრამ დალატი და ვერაგობა ისეთივე აუცილებელი ნაწილია პოლიტიკისა, როგორც ხანჯალი აღჭურვილობისა. პიტი შიგ გულში სცემდა ხანჯალს ჩვენ ქვეყნას და დალატობდა თავისას, რადგან მოდალატა თავისი ქვეყნისა, ვინც სამარცხვინოდ იქცევა. პიტის დროს და პიტის წყალობით სწორედ პუნიკურ ომს აწარმოებდა ინგლისი საფრანგეთის წინააღმდეგ, - ჯაშუშები ჰყავდა ყველგან, ყალბობდა, ცრუობდა. კონტრაბანდის მზიდველს და ყალბი ასიგნაციებით მეომარს სამრახისად აღარ მიაჩნდა რა და სიძულვილით გახელებული ყველაფერს კადრულობდა. საფრანგეთში ქონი შეასყიდინა თავის კაცებს გირვანქა ხუთ ფრანკად. ლილში ერთი ინგლისელი დაიჭირეს, რომელსაც პრიგანის, ვანდეაში გამოგზავნილი პიტის მოხელის წერილი აღმოაჩნდა და შიგ შემდეგი ბრძანება: „ყაირათი და ფულის დაზოგვა საჭირო არ არის. დარწმუნებული ვართ, რომ ფრთხილად მოაწყობთ საქმეს და ისე მოაკვლევინებთ ღვთისა და ქვეყნის მტრებს. ამ საქმეში გადაცმული მღვდლებისა და ქალებისთანად კარგად ვერავინ დაგეხმარებათ. სამოცი ათასი სტერლინგი გაგზავნეთ რუანში და ორმოცდაათი ათასი კანში“.

ეს წერილი ბარერმა წაუკითხა კონვენტს პირველ აგვისტოს. ამ საზიზღარმა საქციელმა ინგლისისამ გამოიწვია მხეცური სისხლისღვრა პარენისა და მერე კიდევ მძვინვარება კარიესი. მეცელი რესპუბლიკელები და აგრეთვე სამხრეთელები კონვენტსა სთხოვდნენ, - ნება გვიბოძეთ აჯანყებულების ამოსაწყვეტად წავიდეთო. კონვენტის დეკრეტით ოცდაოთხი რაზმი უნდა შემდგარიყო პიონერებისა, რომ ბრეტანში მთლად გადაეწვათ ღობეები. საშინელ გაჭირვებას განიცდიდა საფრანგეთი. ერთგან რომ გათავდებოდა ომი, გათავდებოდა მხოლოდ იმისთვის, რომ სხვაგან დაწყებულიყო. - არავინ დაინდოთ! არავინ დაატყვევოთ! - აი, რას გაჰყვიროდა რევოლუციაც და აჯანყებაც. საშინელი აჩრდილებით ივსებოდა ისტორია.

და სწორედ ამ დროს მოამწყვდიეს რესპუბლიკელებმა მტერი ტურგში და ალყა შემოარტყეს.

ერთ ღამეს, როდესაც ის იყო ვარსკვლავთ ციალით დამშვენდა ზეცა, და ღრმად მისძინებოდა ბუნებას, სიოც კი აღარსად იძვროდა, რომ ფოთოლი შეენძრია ტყეში და ბალახი გაეჩუჩუნებინა მინდორში, საყვირის ხმა გაისმა უცხად. ტურგის კოშკის ბანიდან ისმოდა საყვირი.

საყვირს, როცა ის გაჩუმდა, ქვემოდან იმითვე უპასუხეს.

ზემოთ, კოშკის ბანზე ერთი კაცი იდგა, შეიარაღებული; ქვემოთ, ტურგის გარშემო ბანაკი იყო რესპუბლიკელებისა.

ტურგის სიმაგრის გარშემო ბუნდოვნად ჩანდა ბანაკის მოძრაობა. აქა-იქ ხეების ქვეშ და ფერდობის ბალახებში ცეცხლი ჩანდა და თავის სინათლით ალაგ-ალაგ გაარღვია ღამის სიბნელე, თითქო დედამიწას შემურდა ცის ვარსკვლავები და თვითონაც კაშკაშს აპირებსო, სამხედრო, სისხლისმღვრელი და საგლოვი ცეცხლითაო! ფერდობის მხრივ ბანაკი მინდვრამდე გაჭიმულიყო და ტყის მხრივ შიგ ტყეში შესულიყო. ალყა შემოერთყათ ტურგისთვის.

ბანაკის ვრცელი ფართობი ცხადყოფდა რესპუბლიკელების ჯარის სიმრავლეს.

შიგ შუაში მოემწყვდიათ ტურგი, კოშკის მხრივ კლდედ და ხიდის მხრივ ხევამდე დაბანაკებულიყო ჯარი.

მეორედ გაისმა საყვირი კოშკის ბანიდან, და მის პასუხად ბუკის ხმა ქვემოდან.

საყვირით კოშკი ეკითხებოდა ბანაკს, - მოლაპარაკება გვინდა თქვენთან, მოგვისმენთო? - და ბუკით პასუხი იყო საყვირისა, - ბრძანეთო.

ვანდელებს კონვენტი აჯანყებულებად სთვლიდა და არა მეომრებად და აკრძალული იყო ამ ყაჩაღებთან შუაკაცების დახმარებით მოლაპარაკება. და ამიტომ იძულებული იყვნენ ყოველგვარი სხვა საშუალება ეხმარათ ამ საჭიროებათა დასაკმაყოფილებლად, რომლებიც ნებადართულია ომში და აკრძალულია სამოქალაქო ომში. და აქედან - ერთგვარი შეთანხმება, შუაკაცების მაგივრად, საყვირისა და ბუკის ხმარება. პირველი ხმა - დამახება იყო; მეორე - შეკითხვა, - მოგვისმენთ თუ არა? საყვირის მეორე ხმას თუ ქვემოდან პასუხს არ გასცემდნენ, ეს უარის ნიშანი იქნებოდა, და თუ საყვირს მეორეჯერაც პასუხს მისცემდნენ, ეს თანხმობის გამოცხადება იქნებოდა და, მაშასადამე, დროებითი ზავი მოლაპარაკების განმავლობაში.

საყვირის მეორედ დაკვრას რომ ქვემოდანაც თანხმობის ნიშანი მისცეს, კოშკის ბანზე მდგომმა შემდეგი სიტყვით მიმართა რესპუბლიკელებს: „ - ხომ გესმით ჩემი? მე გუჟ-ლე-ბრუანი ვარ, მეტსახელად ლურჯების მკვლელს მეძახიან, რადგან მუსრი გავავლე თქვენებს, და კიდევ იმანუსს მეძახიან, რადგან ჯერ არ გავმძღარვარ თქვენი სისხლით და ერთიასად მეტს დაგზოცავთ, ვიდრე აქამდე დამიხოციხართ. გრანვილს რომ შევესიგენით, თქვენ თითო მომაგდებინეთ ხმლით, ჩახმახის აწევას რომ ვლამობდი, და ლავალში გილიოტინით თავი მოაგდებინეთ მამაჩემს, დედაჩემს და ჩემს დას, ჟაკლინას, თვრამეტი წლის გოგოს. ახლა ხომ გაიგეთ, ვინა ვარ?

„მე ბატონის, მარკიზ გოვენ-ლანტენაკის სახელით გელაპარაკებით, რომელიც ფონტენის ვიკონტი ბრძანდება, პრინცი ბრეტანისა, ბატონი შვიდი ტყისა და ჩვენი მხედართმთავარი“.

„იცოდეთ, რომ დიდებულმა ბატონმა მარკიზმა, ვიდრე გამაგრდებოდა ამ კოშკში, რომელსაც თქვენ ალყად შემოჰხვევიხართ, ექვს მხედართმთავარს მიანდო ომის განგრძობა, თავის თანაშემწეებს: დალიერს ბრესტის გზიდან ერნეს გზამდე; ტრეტონს ლაროედან ლავალამდე; ჟაკეს, რკინის მდრეკს, ზემო მენის საზღვარი; გოლიეს, სალ-კლდედ წოდებულს, გონტიეს ციხე-სიმაგრე; ლეკონტ გრაონი; ბატონ დებუა-გის ფუჟერი და ბატონ როსამბოს მთელი მაიანსი. ისე რომ, კიდევ რომ აიღოთ ეს სიმაგრე, ამით ომს ბოლოს ვერ მოუღებთ და, თუნდა კიდევ მიიცვალოს ბატონი მარკიზი, უპატრონოდ არ დარჩება ღვთისა და მეფის ხვედრი ვანდეა.

„რაც ვითხარით, ეგ იმისთვის, რომ გაგაფრთხილოთ; დიდებული ბატონიც აქვე ბრძანდება, ჩემ გვერდით. მე პირი ვარ და ენა, რომელიც მის სიტყვას გამცნობთ. ჰოდა, გაჩუმდით და მოგვისმინეთ.

ნუ დაგავიწყდებათ, რომ ყოვლად უსაფუძვლო არის და უმართებული თქვენი აქ შემოსევა. ჩვენ ჩვენს ქვეყანაში ვართ, ჩენს ქვეყანას ვიცავთ და პატიოსნად ვიბრძვით. გულწრფელები ვართ და წმინდები ღვთის წინაშე, როგორც უმანკო მდელო, ცვარით დანამული. ჩვენ კი არა, რესპუბლიკამ შემოგვიტია, შემოგვესია და აიკლო აქაურობა. ყანები გაგვითელა, სახლები დაგვიწვა, მოსავალი წაგვიხდინა. ზარბაზნის ტყვია დაგვიშინა და ჩვენი ცოლ-შვილი ტყისკენ გააქცია სწორედ იმ დროს, როდესაც ჯერ ისევ თოვლი ედო მიწას.

„ვინც მანდა ხართ და მისმენთ, ტყეებში შეგვყარეთ ყველა და აქაც მოგვაგენით, ამ სიმაგრეში, დამწვედულები გყევართ. დახოცეთ და გაფანტეთ, ვინც ჩვენს იყო. თქვენ ზარბაზნები გაქვთ. თქვენს ჯარს საგულმაგო რაზმები მიუმატეთ მორტენისა, ბატანტონისა, ტელისა, ლანდივისა, ევრანისა, ტანტენიაკისა და ვიტრესი, ისე რომ ოთხიათას ხუთასი კაცი მაინც ხართ ჩვენთან საბრძოლველად. და ჩვენ კი სულ ცხრამეტი კაცი ვართ თავის დასაცავად.“

„საჭმელ-სასმელიც საკმარისი გვაქვს და იარაღიც.“

„ხომ მოახერხეთ და ნაღმი ჩაგვიდეთ. ხომ ააფეთქეთ ნაწილი ჩვენი კლდისა და კედელიც დაგვინგრეთ.“

„კომპის ძირში დაგვინგრით კედელი და ამ ნანგრევით შეგიძლიათ შემოგვიცვივდეთ, თუმცა არც თუ ძალიან ადვილი იქნება იქიდან შემოსვლა, მით უფრო, რომ იმ ნანგრევს თავს ადგას და დაჰყურებს ტალივით მაგარი კომპი.“

„და ახლა იერიშით შემოტევას გვიმზადებთ.“

„ჩვენ კიდევ, სახელდობრ დიდებული ბატონი მარკიზი, რომელიც ბრეტანის პრინცი ბრძანდება და ამასთანავე საერო წინამძღვარი ლანტენაკების წმ. მარიამის ეკლესიისა, რომელშიც დედოფალის ჟანას შეწირულებით ყოველდღე გაისმის წირვა-ლოცვა, დიახ, ჩვენ, დიდებული ბატონი ლანტენაკი და სხვა დამცველები ამ კომპისა, რომელთა შორის დავასახელებთ მღვდელს ტურმოს, ბრძოლაში გულმაგრად წოდებულს, ჩემ ამხანაგ ნუიზოს, კაპიტანს მწვანე ბანაკისას, ჩემ ამხანაგს შანტ-ან-ივერს, კაპიტანს დავუანის ბანაკისას, ჩემ ამხანაგ მუზეტს, აგრეთვე კაპიტანს, და მე, ბურგ-დე-დანოელ გლეხკაცს, მორიანდრის წყალზე რომ არის, ჩვენ ცოტა რამ სათქმელი გვაქვს თქვენთვის.“

„მაშ ყური დამიგდეთ, ვინც მანდა ხართ, ამ კომპის ძირში.“

„ჩენ აქ სამი ბავშვი გყავს, ტყვეები, ეს ბავშვები შვილობილად აიყვან ერთმა თქვენმა ბატალიონმა და მამასადამე თქვენები არიან. ჰოდა, წინადადებას გამლევთ, მიიღოთ ეს ბავშვები.“

„ოღონდ ერთი პირობით.“

„იმ პირობით, რომ ჩვენც თავისუფლად გაგვიშვებთ აქედან, ყველას.“

„თუ არ მიიღებთ ჩვენს წინადადებას, კარგად მოისმინეთ ჩემი სიტყვა, იერიშით მოსვლას შესძლებთ, ან დანგრეულ კედლით, ტყიდან, ან ხილით, მინდვრიდან. ხიდზე აგებულ შენობას ოთხი სართული აქვს; ქვემო სართულში მე დავაწყობინე, მე იმანუსმა, თქვენ რომ გელაპარაკებით, მე დავაწყობინე ექვსი ტონა ფისი და ასი კონა კარგად გამხმარი ფიჩხი, ზემო სართულში ფიჩხი არის და შუა სართულში - წიგნები და ქაღალდები. რკინის კარი, რომლითაც ხიდიდან კომპში უნდა შემოხვიდეთ, დაკეტილია და გასაღები ბატონ მარკიზს უდევს ჯიბეში. მე კიდევ იმ კარისქვეშ პატარა ხვრელი გავთხარე და ამ ხვრელში გავატარე გოგირდიანი პატრუქი. ამ პატრუქის ბოლო ერთ ტონა ფისშია ჩართული და თავი კი მე მიჭირავს ხელში, რომ უცბად წავუკიდო ცეცხლი შიგ კომპში, და მამასადამე ავაფეთქებ აქაურობას, როდესაც კი მოვიპრიანებ. თუ ნებას არ მოგვცემთ, რომ თავისუფლად გავიდეთ, სამ ბავშვს ხიდზე აგებულ შენობაში ავიყვანთ, მესამე სართულში, რომელს ზემოდან ჩალით გატენილი ოთახი ადგას, და ქვემოდან - ფისით და ფიჩხით სავეს ოთახი, და კარს ჩავუკეტავთ. თუ ხიდიდან შემოგვესევით, შენობას თქვენ გაუჩინთ ხანძარს და ბავშვებსაც თქვენ დასწვავთ, თუ გატეხილი კედლით, მაშინ სახლსაც ჩვენ ავაფეთქებთ, ბავშვებსაც ჩვენ დავწვავთ. თუ ორივე მხრივ მოიტანეთ იერიში, ხიდიდანაც და

კომპის ნანგრევიდანაც, ცეცხლს ერთდროულად გავაჩნთ თქვენცა და ჩვენცა. ასე იქნება თუ ისე, თქვენი ბავშვები დაილუპებიან.

„და ახლა მიიღეთ ჩენი პირობა, ან უარი გვითხარით.

„თუ მიიღებთ, ჩენ მივდივართ.

„თუ არა და, დაილუპებიან თქვენი ბავშვები.

ვთქვი და გავათავე“.

გაჩუმდა კომპის ბანიდან მოლაპარაკე.

ქვემოდან ხმა გაისმა: - ვერ მივიღებთ მაგ წინადადებას.

მოკლედ მოჭრილი იყო პასუხი, მკაცრი კილოთი. და მას თან მოჰყვა მეორე, სიმკაცრეს მოკლებული, მაგრამ მაგარი და კითხვის საბოლოოდ გადამწყვეტი: - მოგვიცია თქვენთვის ოცდაათი საათი, რომ იარაღი დაჰყაროთ და დაგვენბდით ჩვენ ნებისად.

მიჩუმდა ყველა. და იმავე ხმამ განაგრძო ცოტა ხანს უკან: - ხვალ, ამდროსვე, თუ არ დაგვენბდით, ბრძოლას დავუწყებთ თქვენს სიმაგრეს.

და კვლავ გაისმა პირველი, მკაცრი ხმა: - და მაშინ კი არავითარი შებრალება!

ამ სიტყვებს, სასტიკად წარმოთქმულს, სულ სხვა ხმით უპასუხა კომპის ბანიდან ვიღაც სხვამ, და არა იმანუსმა; კომპის ბანის ორ ქონგურშუა ვიღაც მაღალი ტანის კაცი გამოჩნდა დაღუნული; მთვარე არ იყო, მაგრამ ვარსკვლავები ანათებდნენ ცას და ბუნდოვან სინათლეში ყველა იცნობდა, თუ ოდესმე ენახა სადმე, მარკიზ ლანტენაკს. დაკვირვებით დასცქეროდა ქვემოებს, თითქო ვიღაცას ეძებო, და ჩამოჰყვირა: - ოჰო! შენა ხარ, მღვდელი!

- მე ვარ, მე, მტარვალო! - უპასუხა ქვემოდან მკაცრმა ხმამ.

XI. ძველებურად მრისხანე

და მართლაც, მკაცრი ხმით ქვემოდან პასუხს სიმურდენი აძლევდა, და მერე, ბრძანებით, მაგრამ სიმკაცრეს მოკლებული ხმით, გოვენი.

არ შეცდა მარკიზ დე-ლანტენაკი, რომ ქვემოდან მოლაპარაკეში სიმურდენი იცნო.

რამდენიმე კვირის განმავლობაში დიდი სახელი გაითქვა სიმურდენმა ამ სამოქალაქო ომით აფორიაქებულ ქვეყანაში. მაგრამ საამო არა იყო რა ამ სახელოვნებაში. - მარტო პარიზშიო, - ამბობდა ხალხი, - შალიე ლიონში და სიმურდენი ვანდეაში. დიდ პატივსა სცემდნენ ოდესღაც მღვდელ სიმურდენს და ახლა კი თავზე ლაფს ასხამდნენ, - პატიოსანი კაცი რომ ყოფილიყო, ანაფორას არ გაიხდიდაო. საშინელებად გარდაქმნილიყო სიმურდენი. და ხშირად პირქუში კაცი უბედურია. მას ამტყუნებს ყველა, ვინც ხედავს მის საქციელს, მაგრამ რომ შეეძლოს მის გულში ჩახედვა, იქნება კიდეც გაამართლოს. ლიკურგს რომ შეხედავთ, თუ არ გაიცანით, ტიბერათ გეჩვენებათ. ასეა თუ ისე ხალხს საზიზღარად მიაჩნდა ორივე: მარკიზ ლანტენაკიც და სიმურდენიც სძულდა. მეფის მომხრეები სიმურდენს ლანძღავდნენ და სწყევლიდნენ, რესპუბლიკელები - ლანტენაკს. სიმურდენი ურჩხულად ეჩვენებოდათ აჯანყებულებს და ლანტენაკი - არა ნაკლებ საზიზღარად რესპუბლიკელებს. იმდენად მძლავრი იყო ორივესადმი ზიზღი და სიძულვილი, რომ სწორედ იმ დროს, როდესაც პრიორ დე-ლა-მარნი გრანვილში დიდ ჯილდოს ჰპირდებოდა განცხადებით, ვინც ლანტენაკს დაიჭერდა, ან მოჰკლავდა, სწორედ იმ დროსვე შარეტი ნუარმუტიეში განცხადებითვე დიდ ჯილდოს ჰპირდებოდა სიმურდენის დამჭერს, ან მკვლელს.

უნდა ვთქვათ, ეს პოლიტიკურად ერთმანეთის მტრები, მარკიზი და სიმურდენი, ნაწილობრივ ერთსა და იმავე ადამიანს წარმოადგენდნენ. ბრინჯაოს ნიღაბს სამოქალაქო ომისას ორი გვერდი აქვს; ერთი წარსულისკენ არის მიბრუნებული, მეორე მომავლისკენ იყურება, მაგრამ საშინელი და ტრაგიკულია ერთიც და მეორეც, ლანტენაკი წარსულისკენ მიბრუნებული გვერდი იყო ამ

ნიღაბისა, სიმურდენი - მომავლისკენ; ოღონდ მწარე პირი ლანტენაკისა წყვდიადს მოეცვა, და სიმურდენის შუბლზე კი განთიადი ბრწყინავდა.

ალყაშემორტყმულ ტურგს დღეს შიში არა ჰქონდა რა.

გოვენის წყალობით, როგორც ვნახეთ, ერთი დღე-ღამის ვადა მისცა მოსაფიქრებლად.

იმანუსმა ძალიან კარგად იცოდა, რომ სიმურდენის ბრძანებით ახალი ძალები მიემატა გოვენს და დღეს უკვე ოთხი ათას ხუთასი კაცი ჰყავდა, როგორც ეროვნული გვარდიელები, აგრეთვე სასაზღვრო ჯარები, და ამ ძალით ემუქრებოდა ტურგს. იცოდა აგრეთვე, რომ ტურგის სიმაგრის სანგრევად თორმეტი ზარბაზანი იყო გატენილი, ექვსი კოშკისკენ მიმართული ტყისპირიდან, დამალულ ბატარეად, და ექვსიც ფერდობიდან. გარდა ამისა გოვენმა ნაღმი ააფეთქა კოშკის ძირს და უკვე ნაპრალი ჰქონდა კოშკის კედელს.

და ამგვარად, როგორც კი გაივლიდა დანიშნული ოცდაოთხი საათის ვადა, ხელახლად დაიწყებოდა ბრძოლა.

აი, რა მდგომარეობაში იყვნენ მეომარნი: ფერდობზე და ტყეში ოთხიათას ხუთასი კაცი იყო მოგროვილი.

ტურგში - ცხრამეტი.

ამ ცხრამეტი კაცის ვინაობა შეიძლება ისტორიამ გამოიკვლიოს იმ განცხადებით, რომლებითაც კანონის გარეთ მყოფად იყვნენ გამოცხადებული ეს ვანდელები. იქნება ჩვენც შევხვდეთ სადმე.

ამ ოთხიათას ხუთასი კაცის, თითქმის ლაშქრის მეთაურისთვის სიმურდენს უნდოდა გენერლობა მიეცა, მაგრამ უარი განაცხადა გოვენმა: - ლანტენაკი დავიჭიროთ და მერე ვნახოთ. ჯერ კი არაფრით დამიმსახურებია ეგ წარმატებაო.

მაგრამ რესპუბლიკელებში ხშირი იყო და ჩვეულებად ხდებოდა ამგვარი მდგომარეობა: ხარისხით პატარა მოხელე იყო კაცი და თანამდებობით კი დიდი. შემდეგში იყო, ბონაპარტი არტილერიის ესკადრონის მეთაურად ირიცხებოდა ხარისხით და იტალიის ლაშქარს კი მხედართმთავრობდა.

უცნაური ბედი ეწია გოვენის კოშკს. ერთი გოვენი დანგრევას უქადადა, მეორე გოვენი დაცვას ცდილობდა. ამიტომ იყო, რომ სინანულს გრძნობდა გოვენი, მარტო გოვენი, რადგან ლანტენაკი იმ კაცთაგანი იყო, რომლებსაც ქვა უდევთ გულის მაგივრად, და ეგეც რომ არ ყოფილიყო, ის სულ ვერსალში ცხოვრობდა და არავითარი სიყვარული არა ჰქონდა ამ ციხე-სიმაგრისა, რომელსაც არც კი იცნობდა. სხვა გზა არა ჰქონდა და თავი შეაფარა ამ ციხეს. მიწისპირიდან აღგვიდა, თუ საჭირო იქნებოდა, წარბსაც არ შეიხრიდა. გოვენი კი პატივისცემით შესცქეროდა მამაპაპეულს.

სუსტი მხრე სიმაგრისა ხიდი იყო; მაგრამ სწორედ ამ ხიდზე იყო ბიბლიოთეკა და ბიბლიოთეკაში - საგვარეულო არქივი. აქედან რომ დაეკრა გოვენს, ხანძარი აუცილებელი იქნებოდა, და არქივის დაწვა შიგ გულში სცემდა გოვენს. - ნუთუ იარაღს ვიხმარ მამა-პაპაზედაო? მამაპაპეული ციხე-სიმაგრე და ბინა იყო გოვენებისა ტურგის კოშკი; ამ კოშკს ემორჩილებოდნენ ყველა დიდებულები ბრეტანისა, როგორც ყველა დიდებული საფრანგეთისა ემორჩილება ლუვრის სამეფო კოშკს. იქ გაეტარებინა გოვენს ბავშვობა, სიყმაწვილე. იქ დაბადებულიყო. გველივით შხამიანი ბედისწერა აიძულებს ადამიანს, იარაღით მივიდეს იმ კედლებზე, რომლებიც მის მფარველად იყვნენ, როდესაც ჩვილი ბავშვი იყო და აქ იზრდებოდა. ნუთუ ისე გულქვა იქნება, რომ ცეცხლს წაუკიდებს და ნაცრად აქცევს თავის აღმზრდელ სახლს? იქნება თვითონ მისი აკვანიც იქ არის სადმე მიმალული, ბედელში, ან ბიბლიოთეკაში, გულსაწყლავია ზოგი ფიქრი! შესცქეროდა გოვენი თავის საგვარეულო, ძველისძველ სახლს და გული უთრთოდა.

ამიტომ იყო, რომ დაინდო ხიდი. ისე მოაწყო საქმე, რომ ყოვლად შეუძლებელი გახდა ხიდის მხრივ გამოსვლა, ან გაპარვა ლანტენაკის და იმის კაცებისა. ხიდს ექვსი ზარბაზანი დაუმიზნა, მაგრამ საიერიშოდ კი სიმაგრის მეორე მხარე დანიშნა, კოშკი. ამის შემდეგ იყო ხვრელი კოშკის კედლის ქვეშ, ნაღმით კედლის მიწისპირთან დანგრევა და მის ზევით - ნაპრალი.

სიმურდენმა გოვენს მიანდო ეს საქმე, მაგრამ ნანობდა, რადგან მის სიმკაცრეს არაფრად მოსწონდა ეს გოთური სიმველენი, და ისევე დაუნდობლად დაანგრევდა, როგორც დაუნდობლად ხოცავდა რესპუბლიკის მტრებს. დიდებულების ბუნაგის დანდობა იმას გულჩვილობის ნიშნად მიაჩნდა და გოვენსაც ხომ სულ ამ გულჩვილობას, მის სუსტ მხარეს, უსაყვედურებდა. ამ მხრივ თვალს არ აშორებდა გოვენს, უფსკრულისკენ დაქანებულ დაღმართზე მდგომად მიაჩნდა და სულ იმის გაფრთხილებაში იყო.

მაგრამ თვითონ სიმურდენიც, თუმცა გაბრაზებით გამოხდა ამ გრძნობას, გულის კანკალით შეჰყურებდა ტურგს. სიამით აგონდებოდა დიდი დარბაზი, რომელშიც მამაშვილურად ასწავლიდა გოვენს კითხვას. იქვე ახლო მდვდლად იყო, სოფელ პარინიეში, და როგორც გოვენის მასწავლებელი, ისიც ამ სიმაგრეში ცხოვრობდა, ხიდის ბურჯზე აგებულ შენობაში. მოაგონდა პირველდაწყებითი მეცადინეობა, კალთაში რომ უჯდა პატარა გოვენი და ანბანის ასოებს არჩევინებდა. ამ ძველი შენობის კედლებში იყო, რომ მის თვალწინ იშლებოდა და ყვაოდა მისი საყვარელი მოწაფე, სულიერი მისი შვილი, იზრდებოდა გონებრივად და ზნეობრივად სრულ ადამიანად. აჰ, ამ ბიბლიოთეკაში, ამ კედლებში გაატარა თავისი ყმაწვილკაცობა, უმანკო ბავშვის სიყვარულით დამტკბარი, და ახლა თვითონვე უნდა დაანგრიოს და გადასწვას? არა, თვითონვე ხედავდა, რომ ამას ვერ იზამდა, თუმცა ძალიან უკმაყოფილო იყო თავის თავისა.

გოვენს მიანება ბრძოლის წარმოება, ხიდით კი არა, სიმაგრის მეორე მხრივ, კოშკის მხრივ დაკვრა. ტურგს თავისი ველური მხარე ჰქონდა, კოშკი, და თავისი განათლებული მხარე - ბიბლიოთეკა. სიმურდენმაც ნება მისცა გოვენს დასანგრევად ველური მხარე გავიმეტოთო.

გოვენი უპირებდა დანგრევას ამ ციხე-სიმაგრეს. გოვენივე ცდილობდა თავის დაცვას ამ ციხე-სიმაგრით. რევოლუციის ხანა იყო, მაგრამ ტურგს კი ძველი, ფეოდალური დრო დასდგომოდა. საშუალო საუკუნეების ისტორია სავსეა ნათესავეების ერთმანეთთან ბრძოლით. ეტეოვლე და პოლინიკე ბერძნები იყვნენ, მაგრამ გოთებშიც იგივე ომი ჰქონდათ ძმებს ერთმანეთთან, და ჰამლეტი სწორედ ისევე მოიქცა ელსინორში, როგორადაც ორესტი - არგოსში.

XII. ბავშვების გადასარჩენად

ხვალისთვის ემზადებოდნენ ორივე მხრივ. ღამე მზადებაში გაატარეს. როგორც კი გათავდა იმანუსის და სიმურდენის მოლაპარაკება, გოვენმა მაშინვე გეშანი დაიბარა.

გეშანი - საჭიროა, ცოტად მაინც გავიცნოთ გოვენის თანაშემწე, - პატიოსანი კაცი იყო, მამაცი, უფრო კარგი აღმსრულებელი, ვიდრე მბრძანებელი, ჭკვიანი, ადვილად შემგნები ბრძანებისა და ასევე არ შემგნები, როდესაც ამას საჭიროება მოითხოვდა, ულმობელი და თავისი მოვალეობით გატაცებული. არ უღალატებდა თავის მოვალეობას, რაც უნდა დიდი ყოფილიყო ცდუნება, რომ არ წარყვნილიყო სინიდისი, და არ უღალატებდა თავის მოვალეობას, რაც უნდა საბრალო ყოფილიყო მის ხელთ ჩავარდნილი, რომ არ წარყვნილიყო მართლმსაჯულება. გულზე და სულზე ორი შუქფარი ეფარა, როგორც ცხენს დააფარებენ ხოლმე ორსავე თვალზე, - დისციპლინა და მოვალეობა, და ისიც ისე იქცეოდა, ამ ორ მცნებას შუა მომწყვდეული, რომ არც ერთს ასცდენოდა, არც მეორეს. ნაბიჯი დიდი ჰქონდა, მაგრამ სავალი ვიწრო, თავის შუქფარების იქით ვერას ხედავდა.

ერთი სანდო კაცი იყო, მკაცრი, როდესაც მეთაურობდა, და სასტიკი აღმსრულებელი, როდესაც ბრძანება ჰქონდა.

გეშანის მისვლა და გოვენის კითხვა ერთი იყო: - გეშან კიბე გვჭირია.

- კიბე არა გვაქვს.
- უნდა ვიშოვოთ სადმე.
- აძრომას ვაპირებთ?
- არა, ბავშვების გადარჩენას.

ჩაფიქრდა გემანი. მერე მოახსენა: - ძალიან კარგი, მაგრამ მაგისტრის მეტად გრძელი კიბე დაგვჭირდება.

- სამივე სართულის სიმაღლე.
- დიახ, კოშკის სიმაღლე.
- და ცოტა მეტიც, რომ მოულოდნელი არა შეგვემთხვეს რა.
- მართალსა ბრძანებთ.
- როგორ მოხდა, რომ კიბეზე არ იზრუნეთ?
- თქვენი ბრძანება მაქვს, სიმაგრეს ფერდობიდან კი არა, კოშკის მხრიდან მივადგეთო, იერიში ხიდზე კი არა კოშკზე მივიტანოთო, და ჩვენც ნაღმისთვის თხრილის გაყვანას მოვუწოდით, აქეთ მხარისა აღარა ვიზრუნეთ რა.
- ეხლავე გააკეთებინეთ, სასწრაფოდ.
- სამი სართულის სიმაღლის კიბეს აგრე სწრაფად ვერ გააკეთებენ.
- რამდენიმე კიბე მიაბმევიანეთ ერთმანეთზე.
- რომ არც პატარები გვაქვს?
- უნდა იშოვოთ.
- აქ ვერსად ვიშოვით. გლეხკაცები ამტვრევენ და სწვავენ კიბეებს, ამტვრევენ ურმებს, ანგრევენ ხიდებს...
- რომ ხელ-ფეხი შეუკრან რესპუბლიკას. მართალია.
- დიახ, რომ ვეღარც რისამე ზიდვა შეგვეძლოს, ვეღარც წყალში გასვლა, ვეღარც კედელზე ამრომა.
- ეგ აგრე, მაგრამ მე მაინც კიბე მინდა.
- მეც მაგას ვფიქრობ. ჟაენეში, ფუჟერის ახლოს, დიდი ქარხანაა სადურგლო. იქნებ იქ ვიშოვოთ.
- აბა, ჩქარა!
- საროდისოდ გნებავთ ეგ კიბე?
- ხვალ, ამ დროისთვის. მაგრამ რაც მალე იქნება, მით უკეთესი.
- ეხლავე გავგზავნი, ცხენით. რეკვიზიციის ბრძანებას გავატან. ჟაენეში ცხენოსანი რაზმი დგას და ისინი გამოაყოლებენ მცველებად ბიჭებს. მგონია, რომ ხვალ მზის ჩასვლამდე კიბე აქ იქნება.
- ძალიან კარგი. აბა, ჩქარა!

ათი წუთიც არ გასულიყო, გემანი რომ გამოეჭიმა გოვენს და მოახსენა: - ასრულებული გახლავთ თქვენი ბრძანება. კაცი წავიდა.

გოვენი ფერდობზე ავიდა და თვალი ვეღარ მოაშორა თავის სახლს. იდგა და შესცქეროდა კოშკის ყრუ კედელს, რომელსაც სახურავიდან საძირკვლამდე არა ჰქონდა არც ფანჯარა, არც თალი, გარდა ერთი შესავალი კარისა, და იმისთვისაც მოძრავი კიბე დაეფარებინათ. ხევი უნდა გადაევილოთ, სხვა გზა არ იყო. ფერდობიდან ხიდის ბურჯებთან მისასვლელად ხევში უნდა ჩამძვრალიყო კაცი, ძალიან ფრთხილად, ბურჯიდან ბურჯამდე ცოცვით. მაგრამ ჩავიდოდა და ვაი იმისი ბრალი! სეტყვასავით დაატყდებოდა სამივე სართულის ფანჯრებიდან გამოსროლილი

თოფი და დამბაჩა. უყურა, უყურა გოვენმა და დარწმუნდა, რომ ერთადერთი გზა გამარჯვებისა კომპიუტერზე მისვლა იყო.

ყოველი ღონისძიება იხმარა, რომ მომწვედელთაგანი არავინ გაჰპარვოდა. უფრო ახლო და მჭიდროდ შემოახვია ტურგს ჯარი. ერთმანეთს დაუახლოვა თავისი ბატალიონები, რომ მათ შორის გავლა შეუძლებლად არავის შესძლებოდა. სიმურდენმა და გოვენმა გაინაწილეს სიმაგრის გარემოცვა: ტყისპირი გოვენმა ჩაიბარა და ფერდობის მხარე - სიმურდენმა. შეთანხმდნენ იმაზე, რომ გოვენი თავის თანაშემწის გეშანის დახმარებით კომპის კედლის ნანგრევით შეესევა აჯანყებულებს, სიმურდენი კი ცეცხლმოკიდებული პატრუქით გატენილ ზარბაზნებთან იქნება და ყურს უგდებს ხიდსა და ხევს.

XIII. რას აკეთებდა მარკიზი

გარეთ რომ ყველა იერიშის მისატანად ემზადებოდა, სიმაგრეში ყველა იერიშის მოსაგერიებლად ემზადებოდა.

საფუძველს მოკლებული არ არის, რომ კომპს კასრს ეძახიან და კომპსაც ისე აფუჭებენ პატარა ნაღმით, როგორადაც კასრს პატარა ლურსმნით. კედელიც ისევე იხვრიტება, როგორადაც კასრის ტკეჩი, და სწორედ ეს დაემართა ტურგს. ორი თუ სამი ცენტნერის წონა თოფის წამალი ისე მძლავრად მიეხალა კომპს, რომ კარი შეაღო იმ სისქე კედელში. გარედან, კედლის ძირიდან იწყებოდა ნაპრალი, გამსკდარ თაღსა ჰქმნიდა და მეორე მხარეს, კომპის ქვემო დარბაზში შედიოდა. გარედან, კიდევ უფრო ადვილად შესასვლელი რომ გაეხადა ეს ნაპრალი, გოვენმა ზარბაზანი დაუშინა და შესამჩნევად გააგანიერა.

ქვემო სართულის ეს ნაპრალიანი დარბაზი დიდი, მთლად ცარიელი ოთახი იყო; შუაზე სვეტი ჰქონდა დატანებული თაღის ქვის სამაგრად. ყველაზე დიდი ეს ოთახი იყო მთელ შენობაში; სულ ნაკლები რომ ვთქვათ, ორმოცი ბიჯის დიამეტრი მაინც იქნებოდა. სხვა სართულების ოთახებიც ამ დარბაზის მზგავსები იყო, მაგრამ ნაკლების სიგანისა, დოლაბებით, და დოლაბებში მოწყობილი საფარით. ამ ქვემო სართულის დარბაზს არც დოლაბი ჰქონდა, არც სარკმელი, არც სანიავე, და სწორედ იმდენივე ჰქონდა ჰაერი და სინათლე, რამდენიც საფლავეში მოიპოვება.

ამ დარბაზშივე იყო დილეგში ჩასასვლელი კარი, რკინით დაჭედილი. ერთი კიდევ სხვა კარი იყო, კედელში დატანებულ კიბეზე შესავალი ზემო სართულებში ასასვლელად. კიბეები კედლის სისქეში იყო ჩამალული.

თუ შესძლებდნენ, ამ დაბალ დარბაზში შეცვივდებოდნენ შენგრეული კედლით რესპუბლიკელები. აიღებდნენ ამ დარბაზს და მერე კომპი უნდა აეღოთ.

სუნთქვა შეუძლებელი იყო ამ ოთახში. ოცდაოთხ საათს ვერ ძლებდა იქ ადამიანი, სუნთქვა ეკვროდა და იხრჩობოდა. და ახლა კი, დანგრეული კედლის წყალობით, იქაც შეიძლებოდა სიცოცხლე.

და ამიტომ არც დახშეს კომპში მყოფებმა ეს შესავალი.

ან რა მნიშვნელობა ექნებოდა მის დახშვას? ერთი-ორი ყუმბარა და კვლავ ღია იქნებოდა კარი.

კედელში მაშხალის შანდალი შეურჭეს, ზედ მაშხალა აანთეს და გაჩაღდა დარბაზი.

მაგრამ როგორ მოეგერიებინათ მტერი?

კედლის ამოშენება ადვილი იყო, მაგრამ უსარგებლო. საფარის გაკეთება სჯობდა, სამკუთხი ბარიკადი მოხერხდებოდა ბოძებით. ამ საფარიდან სულ ნაპრალისკენ იქნებოდა მიმართული ტყვია; კომპის გარედან ნაპრალი ღია რჩებოდა, შიგ კომპში კი საფარს წააწყდებოდა ვინც შევიდოდა. საჭირო მასალა არ აკლდათ. საფარი გაიკეთეს, თოფის ლულისთვის ნახვრეტები დაატანეს. საფარის გარეკუთხე დარბაზის შუა ამართულ სვეტზე დააყრდნეს, გვერდები აქეთ-იქით კედლებს მიამაგრეს, და ეს რომ გააკეთეს, წვრილ-წვრილი ნაღმი - ფუგასები - დააწყვეს მტრის შემოსავალ გზაზე.

მარკიზის ბრძანებით კეთდებოდა ყველაფერი. ის იყო ყველას სულისჩამდგმელი, მბრძანებელი, წინამძღვარი და ბატონი, სულით და გულით საშინელი.

ლანტენაკი მეთვრამეტე საუკუნის იმ ჯურის მხედართ ეკუთვნოდა, რომლებიც ოთხმოცი წლისაც მამაცურად იბრძოდნენ და ქალაქს იცავდნენ მტრისაგან; გრაფ დ-ალბერგსა ჰყავდა, რომელმაც, ასი წლისა იყო თითქმის, პოლონეთის მეფე და იმისი ჯარი რომ გარეკა რიგიდან.

- ნუ გეშინიათ, მეგობრებო, - ამხნევებდა მარკიზი თავისებს, - ამ საუკუნის დასაწყისში, 1713 წელს, მარლ XII მოიძვდიეს ბენდერში ერთ სახლში; თან სულ სამასი ჯარისკაცი ჰყავდა და ამ ძალით ათასი ოსმალ მოიგერია.

კარგად გაამაგრეს ორი ქვემო სართული, გაამაგრეს ოთახები, წალოები და განჯინები, რომ თუ გაჭირდებოდა, იქიდან დაეწყოთ სროლა. კარებს ბოძები მიადგეს, ოღონდ კედელში დატანებული კიბის შესავალი კი ისე დასტოვეს, რადგან მარტო ამ კიბით შეიძლებოდა სხვა სართულებში ასვლა, და ის რომ დაეხშოთ, მტერს გაუჭირებდნენ კოშკის აღებას, მაგრამ გადამწყვედელივით იქნებოდნენ ქვემო სართულში. ციხის დაცვას ყოველთვის თან ახლავს ეს სუსტი მხარე.

დაულალავად ირჯებოდა მარკიზი, ყმაწვილკაცივით ღონიერი; ბოძებსა სწევდა, ქვასა ზიდავდა, მისაბამად უხდებოდა თავის ამხანაგებს, არაფერს უკადრისობდა. ბრძანებდა, ეხმარებოდა, მძურად ექცეოდა ყველას, იცინოდა, ხუმრობდა, მაგრამ ყველაფერში, თვით სიცილშიც კი რაღაც თავისებურება ემჩნეოდა, თავისებურება დიდებული ბატონისა, მედიდურისა, სალუქად მბრძანებელისა.

სიტყვის შებრუნებას ვერავინ უბედავდა, რაც უნდა ეთქვა. ხშირად ეტყოდა ხოლმე თავისებს: თუ ღმერთი გაგიწყრათ და რევოლუციისკენ გადახვედით, სანახევროდაც რომ გაიყიდოს ჩემი ძალი, ცოცხალი არავინ გადამირჩება: ჯერ მოლალატეებს ამოვხოცავ და მერე, დანარჩენი ძალით, რევოლუციონერებს. ამგვარი სიტყვა თავყვანსაცემად ჰქმნის მეთაურს.

XIV. რას აკეთებდა იმანუსი

მანამ მარკიზი კოშკის კედლის ნაპრალს ამაგრებდა, იმანუსი ხიდის გამაგრების ზრუნვაში იყო. როგორც კი დაიწყო ბრძოლა, ლანტენაკის ბრძანებით ჩამოხსნეს და იმანუსის ბრძანებით ბიბლიოთეკის დარბაზში დასდეს მოძრავი კიბე, რომელიც სახლის გარედან იყო ჩამოკიდებული ფანჯრებს ზემოთ. იქნება სწორედ ამ კიბის იმედი ჰქონდა გოვენს. პირველი სართულის, დარაჯების დარბაზის ფანჯრებს გარედან სამ რიგად ჰქონდა მიკრული რკინის მოაჯირი, კედლის ქვეშე ჩარქმული, და ფანჯრებით არც შესვლა შეიძლებოდა, არც გამოსვლა.

ბიბლიოთეკის ფანჯრებს მოაჯირი არ ეკრა, მაგრამ მეტად მაღლა იყვნენ.

სამი კაცი წაიყვანა იმანუსმა, მასავით ყველაფერში გამბედავი და ყველაფრის შემძლე. ერთი უასნარი იყო, ბრანშ-დ-ორად წოდებული, და ორი კიდევ ძმები იყვნენ, პიკ-ან-ბუა. სანათი აიღო იმანუსმა, გააღო რკინის კარი და დაწვრილებით გასინჯა ხიდზე აგებული შენობის სართულები. უასნარი ისეთივე უწყალო იყო, როგორც იმანუსი, რადგან მისი ძმა მოეკლათ რესპუბლიკელებს.

დაათვალიერა იმანუსმა ზემო სართულის ოთახი, რომელშიც თივისა და ჩალის მეტი არა იყო რა, და ქვემო სართულის დარბაზი. ამ დარბაზში შეატანინა რამდენიმე ფისით სავსე ქოთანს და ფისის კასრებს ჩაუმატა. ფიჩხის კონები ჩააწყო და ჩასჭედა კასრებს შუა, ისე რომ ფისს ეხებოდა ფიჩხი. გასინჯა, ივარგებს თუ არაო გოგირდიანი პატრუქი, რომლის ერთი წვერი ხიდში იყო და მეორე კოშკში. იატაკზე, კასრების და ფიჩხის ქვეშ ფისი დააქცია და შიგ ჩადო გოგირდიანი პატრუქის წვერი. მერე ბიბლიოთეკის დარბაზში შევიდა, რომლის ზემოდან თივით და ჩალით სავსე დარბაზი იყო, და ქვემოდან - ფისითა და ფიჩხით სავსე დარბაზი. ბიბლიოთეკის ოთახში შეატანინა სამი ბავშვის, რენე-ჟანის, გრო-ალენის და ჟორჟეტის აკვნები. ტკბილად ეძინათ სამივეს და ძალიან ფრთხილად შეიტანეს, რომ არ გაეღვიძებინათ.

სოფლური პატარა კალათები იყო ტირიფის ეს აკვნები. ძირსა სდგამდნენ ამ კალათებს, რომ ბავშვს სხვის დაუხმარებლივაც შეეძლოს აკვნიდან გადმოსვლა, და ამიტომ მეტად დაბალს აკეთებდნენ, გრძელი ხახალის მსგავს. სამივე აკვანს იმანუსის ბრძანებით თითო ჯამი შეჭამადი

მიუდგეს და თითო კოვზი ხისა. გარედან ჩამოხსნილი მოძრავი კიბე იატაკზე დასდეს, კედელთან. მეორე კედელთან სამი აკვანი გაამწკრივეს, კიბის პირდაპირ. მერე მოიაზრა იმანუსმა, რომ ზაფხულის ღამეში გრილი ნიავიც საჭირო იყო ბავშვებისათვის, და ექვსივე ფანჯარა გააღო ბიბლიოთეკისა. ზაფხულის ღამე იყო თბილი და ტკბილი.

პიკ-ან-ბუა ორივე ძმები ფანჯრების გასაღებად გაგზავნა ქვემო და ზემო სართულებში. შენიშნა, რომ შენობის აღმოსავლეთ, წინამხარეს, კედელს ერთი დიდი, უკვე გამხმარი, აბედის ფერი ფათალო ჩამოჰკიდებოდა ბანიდან მიწამდე და გარსშემოვლებოდა ფანჯრებს. - ეს ფათალო ჩვენ არაფერს გვავენებსო, - იფიქრა, ერთხელ კიდევ გადაავლო თვალი ყველაფერს, გამოვიდა სახლიდან და თავის ამხანაგებთან ერთად კოშკისკენ წავიდა. მძიმე რკინის კარი მაგრად ჩაკეტა, დაკვირვებით გასინჯა უზარმაზარი საშინელი კლიტე, თავი კმაყოფილებით დაიქნია, შემდეგ გოგირდიანი პატრუქი გასინჯა, მის მიერ გახვრეტილ კედელში გაყვანილი; ეს პატრუქილა აერთებდა ამიერიდან კოშკსა და ხიდს: მრგვალი ოთახიდან გამოყვანილი რკინის კარის ქვეშ გადიოდა, ხიდზე აგებულ შენობის ქვემო სართულში შედიოდა, გველივით იკლაკნებოდა კიბეზე და თავის წვერით შედიოდა იატაკზე დაქცეულ ფისში და ფიჩხში. იმანუსის ანგარიშით საჭირო იყო თხუთმეტი წუთი, რომ კოშკში ანთებულ პატრუქს გაჰყოლოდა ცეცხლი და ბიბლიოთეკის ქვეშ ოთახში ფისს მოჰკიდებოდა. როდესაც ყველაფერი თავის სურვილისამებრ მოაწყო და შეამოწმა, რკინის კარის გასაღები მარკიზ ლანტენაკს მიართვა და იმანაც ჯიბეში ჩაიღო.

საჭირო იყო თვალყური ედევნებინათ რესპუბლიკელების ყოველი მოძრაობისათვის. იმანუსი კოშკის ბანზე გავიდა და ფარდულიდან გასცქეროდა მტერს. ქამარზე თავისი საყვირი ეკიდა. გადასცქეროდა იქაურობას. ცალი თვალი ტყეზე ეჭირა, ცალი ფერდობზე და თან ხელებს არ აყენებდა: ფარდულის სარკმელში ქოთნით თოფის წამალი ედგა, პარკით ტყვია, გვერდზე ძველი გაზეთები და ქალაღის პატარა პარკებს ავსებდა ვაზნებად.

მზე რომ ამოვიდა, ტყეში რვა ბატალიონი იდგა საბრძოლველად გამზადებული: გალესილი ხმლით, სავსე ფალასკით, ხიშტიანი თოფით; ფერდობზე მთელი ბატარეა ზარბაზნებისა, ყუმბარით და ფინდიხით სავსე ყუთებით; კოშკში ცხრამეტი კაცი იყო გატენილი თოფებით და დამბაჩებით, და ბიბლიოთეკაში სამი აკვან-ხახალში სამი მძინარე ბავშვი.

წიგნი მესამე. წმ. ბართლომეს სახარების ფხრეწა

I

ბავშვებმა გაიღვიძეს.

ჯერ გოგონამ დააჭყიტა თვალები.

კოკობი ვარდის გამლაა ბავშვის გაღვიძება. სურნელებას აფრქვევს თავისი უმანკო სულით.

ოცი თვის ჟორჟეტმა, უმცროსმა, ძუძუს რომ სწოვდა ჯერ კიდევ მაისში, გაიღვიძა ყველაზე ადრე. წამოიწია თავის კალათში, ტიტველ ფეხებს შესცინა და ღულუნი დაიწყო.

დილის მზის სხივი სცემდა მის აკვანს. ძნელი გამოსაცნობი იქნებოდა, რას უფრო ჰქონდა ვარდის ფერი, პაწიას ფეხს თუ მზის სხივს.

ორ ბიჭს ჯერ ისევ ეძინა - ბიჭს უფრო ღრმად ეკიდება ძილი. მხიარულად იყო ჟორჟეტი, დამშვიდებული და ჭიკჭიკებდა.

რენე-ჟანი შავგვრემანი იყო, გრო-ალენი - მრეში, ჟორჟეტი - თოვლივით თეთრი. ეს ფერსხვაობა თმისა, ბავშვის ხნიერების შედეგი, შეიძლება შეიცვალოს მომავალში. რენე-ჟანი ჰერკულესივით ახოვანი იყო; პირდაღმა ეძინა, ხელები თვალებქვეშ დარჩენოდა. გრო-ალენს დასცხომოდა და ფეხები გამოეყო აკვნიდან.

დაგლეჯილი ეცვათ, რაც ეცვათ. წითელქუდა ბატალიონმა რომ ტანისამოსი მისცა თავის შვილობილებს, მთლად შემოფხრეწოდათ, და რაც ზედ ეცვათ, ნაფხრეწებილა იყო და არა

პერანგი. ბიჭები თითქმის ტიტვლები იყვნენ. ჟორჯეტიც რაღაც ნაფხრეწებში იყო გახვეული; წინათ ეს ნაფხრეწები ალბათ კაბას ეგვანებოდნენ და ახლა კი კაბისა აღარა ჰქონდათ რა. ან ვინ რას იზრუნებდა საწყალი ბავშვებისთვის? ვინ იყო იმათი პატრონი? დედა არსად იყო. ველური გლეხკაცების ამარად დარჩენილიყვნენ, ომითა და ბრძოლით მოუცლელ ვენდელებთან, და ტყიდან ტყეში გადადიოდნენ იმათთან ერთად. კიდევ კარგი, რომ შეჭამადი ყოველთვის ჰქონდათ. სხვა კი არაფერი, მომვლელი არავინ ჰყავდათ.

იმათი მზრძანებელი იყო ყველა, და მამობას კი არავინ უწევდა. მაგრამ დაფლეთილიც რომ ეცვას ბავშვს, მაინც საამო არის. და ესენიც მშვენიერები იყვნენ სამნივე.

ჟორჯეტი ტიკტიკებდა.

რასაც ბულბული გალობს, იმას ბავშვი ტიკტიკებს. იგივე საგალობელია, საგალობელი გამოურკვეველი, ნაღულუნევი, გულის სიღრმიდან ამოძახილი. ბავშვი უფრო გრძნობს, ვიდრე მგალობელი ფრინველი, მწარე ბედისწერას ადამიანისას. ამიტომ არის, რომ პატარა ბავშვის მხიარულ გალობას, ჰმუნვით ისმენს მოზრდილი. დედამიწაზე ვერას გაიგონებს კაცი იმისთანა ტკბილს და წმინდას, როგორც არის ადამიანის სულის ღიღინი ბავშვის ბაგეზე, შეუფენებელი განცდა აზრისა, რომელიც ჯერ მარტო ალლო არის, და ტკბილად შეჰღადადებს მარად სიმართლეს. იქნებ მომავალი ცხოვრების სამსალის შიში იყოს ამ გალობაში, ცხოვრებაში შესვლამდე თქმული, და მდურვა ფარული და გულსაწყლავი. ბავშვის უვიცობა შესცინის უსაზღვროს და ემდურის წუთისოფელს იმ სიმწარისთვის, რომელსაც გვიმზადებს ცხოვრება.

ბავშვის ღულუნნი უფრო მეტია და ნაკლები, ვიდრე სიტყვა. ნოტები არ არის, მაგრამ გალობა; სიტყვის მარცვლები არ არის, მაგრამ სიტყვაა. ამ ღულუნს ზეცაში ჰქონდა დასაწყისი და აღარ გაქრება ამქვეყნად; ბავშვის გაჩენამდე იყო და ბავშვით არის მისი განგრძობა. ბავშვის ტიკტიკი გამეორება არის იმისა, რასაც ამბობდა, როდესაც ანგელოზი იყო, და რასაც იტყვის, როდესაც ადამიანად გაიზრდება. აკვანს თავისი წარსული აქვს, როგორც კუბოსა აქვს თავისი მომავალი. ეს წარსული და მომავალი ბავშვის ღულუნში აერთებენ თავიანთ იმედს და შიშს. და არაფერი გვიმტკიცებს ასე კარგად ღმერთს, მარადობას, პასუხისმგებლობას, ორმაგობას ბედისწერისას, როგორც ეს საშინელი ჩრდილი ბავშვის ტკბილ ღულუნში.

ჭიკჭიკებდა ჟორჯეტი და ეტყობოდა, სამწუხარო არა იყო რა იმის ჭიკჭიკში, რადგან სიამოვნება უბრწყინავდა სახეზე, პირი უცინოდა, თვალი უცინოდა, დაბაბი უცინოდა. სულით და გულით შესცინოდა დილის ნეტარებას. სულსა სწამს სინათლე. მოწმენდილი იყო ზეცა, თბილოდა. ჯერ არა იცოდა რა ჩვილმა არსებამ, არაფერს იცნობდა, არაფერი გაეგებოდა, და მაინც რაღაცას შესტრფოდა ოცნებით, რადგან ჯერ ფიქრი არ შეეძლო. დამშვიდებული იყო პაწია ამ საამურ ბუნებაში, ამ მწვანედ დაჩრდილულ ხეებში, ამ მობიბინე მდელოში, ამ მშვიდობიან მინდორში, ამ ფრინველთ გალობაში, წყლის შხუილში, ფუტკრის ბზუილში, ფოთლების შრიალში, რომელით ზემოდან გადაშლილიყო უსაზღვრო სამფლობელო მზისა.

ჟორჯეტის შემდეგ უფროსს, რენე-ჟანს გამოედვიდა, ოთხი წლისას. წამოდგა, ვაჟკაცურად გადმოსდგა კალათიდან ფეხი, დაინახა თავისი ჯამი, სრულიად ბუნებრივად ჰპოვა ეს მოვლენა, დაჯდა იატაკზე და ჭამა დაიწყო.

ჟორჯეტის ჭიკჭიკმა ვერ გამოადვიდა გრო-ალენი, მაგრამ კოვზის ჯამში ფხაკუნნი რომ მოესმა, უცბად გადმოზრუნდა და თვალები გააჭყიტა, სამი წლის ბიჭი იყო. სტაცა ჯამს ხელი, იქვე თავის აკვანში წამოჯდა, ჯამი მუხლებზე დაიდგა და მადიანად შეუდგა კოვზის ხმარებას.

ჟორჯეტს იმათი არა ესმოდა რა და თავისას ღიღინებდა, თითქო მისი ხმის რხევას მისდევს ოცნების სიტკბოებაო. თვალი ზევით ჰქონდა მიპყრობილი და ღვთიურს უგავდა. რაც უნდა იყოს ჭერი, ან თალი, ბავშვი რომ შესცქერის, მის თვალებში მაინც ზეცა ციალებს.

რომ გაათავა რენე-ჟანმა თავის საჭმელი, კარგად მოიფხიკა კოვზით ჯამი, ამოიოხრა და წამოიძახა: - დავცალე ჯამი.

ამ სიტყვამ გამოაფხიზლა ლანდით გატაცებული ჟორჯეტი.

- მეც მინდა, - წამოიძახა გოგონამ.

და რომ დაინახა რენე-ჟანის მოტვლეპილი ჯამი, და გრო-ალენის კოვზის სრიალი, მიიწია თავისი კერძი, ჩაჰყო შიგ კოვზი და დაიწყო ჭამა, ოღონდ საძაგელი რამ იყო კოვზი და ყურებისკენ უფრო მიიწევდა, ვიდრე პირისკენ.

ხანდახან სულაც დაჰკმობდა ხოლმე ცივილიზაციას და ხელით მიირთმევდა, უკოვზოდ.

გრო-ალენმაც თავის ძმასავით გულმოდგინედ მოეხიკა ჯამი და მერე რენე-ჟანს გამოუდგა.

II

გარედან უცხად ბუკის ხმა გაისმა. ტყის პირიდან მოდიოდა იგი. ამ ხმას ზემოდან, კოშკის ბანიდან პასუხი მისცა საყვირმა.

ამჟამად ბუკი ისმოდა და საყვირი პასუხობდა.

გაისმა მეორედ ბუკის ხმა და მაშინვე მისი პასუხიც.

ტყის პირიდან შორეული, მაგრამ გარკვეული სიტყვა მოისმა ვიღაცის, რომელიც ყვიროდა: - თქვენ ეი! ყაჩაღებო, დაგვნებდით, რაღას აყოვნებთ? მზის ჩასვლამდე გელით. თუ არ დაგვმორჩილდით, დავანგრევთ აქაურობას.

ზემოდან, კოშკის ბანიდან, ვიღაცის ხმა გაისმა, თითქო დაიქუხაო: - დაანგრეთ.

ქვემოდან პირობა დაუდეს: - ვიდრე ბრძოლას აგვიტეხდეთ, ნახევარ საათით ადრე გავისვრით ერთხელ ზარბაზანს. არ დაგვნებდებით და შემოგიტევთ.

ზემოდან იგივე პასუხი მისცეს: - შემოგვიტეით!

ამ ხმებისა ვერა გაიგეს რა ბიჭებმა; მაგრამ ბუკისა და საყვირის ხმა კი უფრო შორს მიდიოდა, უფრო მაღლა იწევდა, და პატარა ჟორჯეტმა, როგორც კი შემოესმა ბუკის ხმა, ყურები სცქვიტა და ჭამას თავი დაანება. მერე, საყვირის ხმა რომ მოესმა, კოვზი ჯამში ჩადო; მეორედ რომ გაიგონა იგივე ხმა, მარჯვენა ხელის სალოკი თითი ზევით აიშვირა, და თითის ქნევით მიჰყვა საყვირის ხმის მიმდინარეობას. მერე, როდესაც ბუკიც გაჩუმდა და საყვირიც, ცოტა ხანს ჩაფიქრებული იყო, თითქო ჰაერში დარჩა გაშვერილი და ჩუმი ხმით წარმოთქვა: - ტვილი.

სტვირის თქმა უნდოდა პაწიას.

ორი ბიჭი, რენე-ჟანი და გრო-ალენი ყურადღებას არ აქცევდნენ გარედან შემოვარდნილ ხმაურობას. სულ სხვას მიექცია მათი ყურადღება: აბანოს ჭია დაენახათ ბიბლიოთეკაში.

- გიკიჭავს! - შეჰყვირა გრო-ალენმა.

რენე-ჟანი მაინც მისდევდა.

- გიკიჭავს ბიჭო!

- რომ არ გავაჯავრებ, - უპასუხა რენე-ჟანმა.

და თვალს არ აშორებდნენ ჭიას.

ამასობაში ჟორჟეტმაც დასცალა თავისი ჯამი და თვალით ძებნა დაუწყო თავის ძმებს. რენე-ჟანიც და გრო-ალენიც ფანჯარასთან ჩაცუცქულიყვნენ და აბანოს ჭიას დასცქეროდნენ. შუბლით სცემდნენ ერთმანეთს, სუნთქვა ეკვროდა, ისე იყვნენ გაკვირვებული და ხმის ამოუღებლად, უძრავად უყურებდნენ ჭიას. ის კი, თითქო ძალიან იამა ბავშვების აღტაცებაო, გაჩერებულიყო და იდგა თავისთვის მშვიდად.

„ნეტავ რა იპოვეს იქ ჩემმა ძმებმაო“ - და ჟორჟეტმაც მოინდომა მათთან მისვლა. ადვილი არ იყო ეს მოგზაურობა, მაგრამ მაინც გაბედა, მრავალი რამ ეყარა იატაკზე სახიფათო:

გადაბრუნებული ტაბურეტები, ქალაქების გროვა, ყუთები - დაცლილი და დაშლილი, კალათები, - მთელი არქიპელაგი, მეჩეჩებით სავსე. არ შეუშინდა ამას ჟორჟეტი. ჯერ თავის აკვნიდან ამოძრომა დაიწყო - პირველი ძნელი ნაბიჯი; მერე გზას გაუდგა ნივთების ხროვაში, ზოგან გვერდი აუარა საფრთხეს, ზოგან აქეთ-იქით მისწია ტაბურეტები, გამგრა ორ ყუთშუა, ქალაქის მთაზე გადაიარა. ხან მიძვრებოდა, ხან მიცოცავდა, თავის სიტყვებს არ იფარავდა და, როგორც იყო, მიაღწია სამშვიდობოს, მეზღვაურის ენით - შუაზღვას, ესე იგი საკმაოდ ფართო სივრცეს იატაკისას, სადაც აღარაფერი ეყარა და აღარც რამ სახიფათო მოიპოვებოდა. და გაჰკრა, სწრაფად გადაიარა თვალუწვდენელი მანძილი - მთელი დიამეტრი დარბაზისა. - ოღონდ ცინდალივით ოთხით დადიოდა, და მიაღწია ფანჯარას. იქ კი საშინელი რამ აიმართა მის თვალწინ, გარდაუვალი. კედელთან მიედგათ გარედან ჩამოხსნილი მოძრავი კიბე და დოლაზში შესავალს უღობავდა პაწიას: მთელი კონცხი იყო გადასავალი. გაჩერდა და ჩაფიქრდა. შინაგანი თავისი მონოლოგი რომ გაათავა, გაბედვით შეუდგა ნაფიქრალის ასრულებას: კიბის ერთ საფეხურს მოეჭიდა თავისი პატარა ვარდისფერი თითებით; კიბე ისე დაედოთ, რომ საფეხურები ვერტიკალურად დარჩენოდა და არა განივად. წამოიწია ჟორჟეტი, ადგომას ლამობდა და წაიქცა; კიდევ სცადა, მაგრამ მეორედაც უღალატეს ფეხებმა. მესამედ კი მოახერხა, და რაკი ფეხზე იდგა, ნელ-ნელა მიჰყვა კიბეს. კიბის ბოლოს რომ მიაღწია და საყრდენი აღარა ჰქონდა, წაბარბაცდა, მაგრამ კედელს მიეყრდნო. გადახედა თავის ძმებს და სიცილი დაიწყო.

III

ამ დროს წამოიწია რენე-ჟანმა და თავის დაკვირვებით კმაყოფილმა დაიძახა: - თავის შვილებთან მიდის.

ჟორჟეტი კი ისევ ისე იცინოდა. იმას რენე-ჟანი აჰყვა, იმათ კიდევ გრო-ალენი.

გადაძვრა ჟორჟეტი თავის ძმებთან და პატარა წრე შეადგინა. იატაკზე დასხდნენ.

აბანოს ჭია კი მიიმალა.

ბავშვების სიცილით ისარგებლა და იატაკის ნახვრეტში ჩაძვრა.

აბანოს ჭიას სხვა მოჰყვა.

ჯერ მერცხალი დაინახეს, იქვე მფრინავი. ალბათ ბანზე ჰქონდა ბუდე. მერე იმ ერთს სხვებიც მიემატნენ. ისინი ახლოს ფრენდნენ ფანჯარასთან, წრეს ავლებდნენ ჰაერში და რაღაცას გაიძახოდნენ ტკბილი ხმით. ეტყობოდათ, ეუცხოვათ ბავშვების ნახვა ასე ახლო თავიანთ ბუდესთან. ბავშვები მერცხლებს შესცქეროდნენ და ჭია აღარ აგონდებოდათ.

ჟორჟეტმა თითი გაიმვირა მერცხლებისკენ და დაიძახა: - გლიტი!

რენე-ჟანმა გაუსწორა: - გვრიტი კი არა, ქალბატონო, მერცხალი.

- მელქალი, - წარმოთქვა ჟორჟეტმა.

თვალს არ ამორებდნენ მერცხლებს.

მერე ერთი ფუტკარი შემოფრინდა.

არაფერი ჰგავს ისე სულს, როგორც ფუტკარი. ყვავილიდან ყვავილზე გადადის, როგორც სული ვარსკვლავიდან ვარსკვლავზე, და თავს გვიმზადებს, როგორც სული - სინათლეს.

დიდი ხმაურით შეფრინდა ფუტკარი, - ხმამაღლა ბზუოდა, თითქო უნდა ამცნოს ბავშვებს, - ვარდით დავტკბი და ახლა თქვენ სანახავად მოვედი. აქ რა გინდათ, რას აკეთებთ? ფუტკარი დიასახლისია, სულ ჯავრობს, კიდევ რომ მღეროდეს.

და მანამ აქ ტრიალებდა ფუტკარი და თავისას ბზუოდა, თვალი ვეღარ მოამორეს ბავშვებმა.

დაწვრილებით გასინჯა ფუტკარმა მთელი ბიბლიოთეკა, დაათვალიერა ყველა კუთხე, თითქო თავისას ყოფილიყოს, სკაში. ბზუილით შეამოწმა ყველა განჯინა, განჯინის შუშებს დააკვირდა, იტყოდით, - ცდილობს ნახოს, რა წიგნები ალაგია ამ განჯინაშიო.

მოვიდა, ნახა, მოიკითხა ბავშვები და გამოეთხოვა.

- შინ მიდის, - თქვა რენე-ჟანმა.
- ოთხფეხი არის, - თქვა გრო-ალენმა.
- არა, გაუსწორა რენე-ჟანმა, - ბუზია, ბუზი.
- ბუზი, - გაიმეორა ჟორჟეტმა.

ამ დროს გრო-ალენმა პატარა ბაწარი იპოვა იატაკზე. ბაწარს ბოლოზე გორგალი ება. ბაწარი დაიჭირა ხელში, გორგალი ძირს დაუშვა და გააქანა და გამოაქანა.

თავის მხრივ ჟორჟეტმაც იპოვა საყურადღებო საგანი. ისევ ოთხფეხად გამხდარიყო და იატაკზე მიცოცავდა, ბოლოს ერთ ძველ სავარძელს მიაგნო, ჩრჩილით დაჭმულ ზესაფარიანს, ცხენის ბალნით დატენილს. გაჩერდა ამ სავარძელთან, მიჰყო ხელი და ძირს გადმოიღო ბალანი.

და უცბად მაღლა აიშვირა თათი, - ყური დაუგდეთო.

ბიჭებიც გაჩერდნენ.

საზარელი ხმაური მოდიოდა შორიდან. რესპუბლიკელი ჯარები იყვნენ ტყეში და ალბათ საიერიშოდ ვარჯიშობდნენ; ისმოდა ცხენების ჭიხვინი, ნაღარის ხმა, სავაზნე ყუთების ჭრიალი, სამხედრო საყვირი, რომლითაც ზოგი ეკითხებოდა, ზოგი პასუხობდა. სხვადასხვა ხმები იყო, ირეოდა ერთმანეთში და რაღაც უცნაურ ჰარმონიას ქმნიდა.

ალტაცებული იყვნენ ბავშვები.

- ფუფალა მღერის, - თქვა რენე-ჟანმა.

IV

მიწყდა ეს ხმაურიც.

რენე-ჟანი ჩაფიქრებული დარჩა.

როგორ აღიძვრის აზრი ამ პატარა ტვინში? როგორ ერთდებიან და კვლავ იშლებიან ამ პაწიების გონებაში? რა არის ის საიდუმლო ძალა, რომელიც ქმნის ბავშვის მეხსიერებას, ჯერ კიდევ ასე სუსტს და ხანმოკლეს? უცბად მოაგონდა ფუფალა, ხელგაწვდილი ლოცვა, ტკბილი ღიმილი დედისა, რომელიც ყოველთვის უტკბობდა გულს და ახლა კი აღარა ჰყავდა, და გულის სიღრმიდან ამოხდა კვნესა: - დედა!

- დედიკო! - დაიძახა გრო-ალენმა.
- დედა! - დაიკვნესა ჟორჟეტმა.

მაგრამ დედა მალე დაავიწყდა და რენე-ჟანმა ხტუნვა დაიწყო. გრო-ალენიც მას მიჰყვა.

გრო-ალენი თავის უფროს ძმას შესცქეროდა და რენე-ჟანის ყოველ მოძრაობას იმეორებდა. ჟორჟეტი ასეთი წამბაძავი არ იყო. სამი წლისა ოთხი წლის მიმბაძავია და ოცი თვისას კი თავისი დამოუკიდებლობა აქვს.

არ აჰყვა თავის ძმებს გოგონა. იჯდა და ხანდახან თითო სიტყვას წამოიძახებდა. ჯერ წინადადებდა ვერ აერთებდა სიტყვებს. მოაზროვნე იყო და ნაკვესებით ლაპარაკობდა, ოღონდ ცალმარცვლოვანით.

მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ ძმების ხტუნვამ ისიც გაიტაცა და წამოიწია. დარბოდნენ, ხტოდნენ, ცეკვავდნენ, წაიქცეოდნენ ხოლმე ძველი მუხის მტვრიან პარკეტზე, მარმარილოს ქანდაკებების წინ, რომლებსაც შეშინებული თვალებით გადახედავდა ხოლმე ჟორჟეტი და წაიბუტბუტებდა: - ძია.

ჟორჟეტის ენით ძია იყო ყველა, რაც ადამიანს ემსგავსებოდა.

ისიც თავის ძმებს მისდევდა, მაგრამ უფრო ხშირად მტვერში ეგდო, ვიდრე ფეხზე იდგა.

დოლაბს მიუახლოვდა როგორღაც რენე-ჟანი, გარედ გაიხედა და შეშინებულმა თავი დალუნა უცბად, და იქვე კედელთან აიტუზა ისე, რომ გარედან ვეღარ დაენახათ. ვიღაც კაცი დაინახა, რომელიც ბავშვებს შემოსცქეროდა. ფერდობზე გაშლილი ჯარის სალდათი იყო, რესპუბლიკელი. ჯერჯერობით ზავი იყო დროებითი და ამით ისარგებლა. იქნება ცოტად კიდეც დაარღვია ამ ზავის წესები. ხევისპირას იდგა, საიდანაც კარგადა ჩანდა მთელი ბიბლიოთეკა და იქიდან იყურებოდა. შეშინებული რენე-ჟანი რომ დაინახა, გრო-ალენიც მიიმალა თავის ძმის გვერდით და ჟორჟეტიც უკან დაუდგა ბიჭებს. ცოტა ხანს იდგნენ ასე, გაჩუმებულნი, უძრავად; პატარა გოგოს თითო მიედო ტუჩებზე, - ხმა არ ამოიღოთო. მაგრამ დიდხანს ვერ გაუძლო რენე-ჟანმა, გაბედა და ფანჯრისაკენ წაიწია. სალდათი ისევ იქ იყო. შეეშინდა და ისევ მიიმალა. ახლა უფრო შეშინდნენ ბავშვები, სუნთქვა ეკვროდათ. კარგა ხანს იყვნენ ასე კედელთან ატუზულები. მაგრამ ვეღარ გაუძლო ამ მდგომარეობას ჟორჟეტმა, წინ წაიწია, გადაიხედა. სალდათი იქ აღარ იყო, ბავშვებმა ისევ სირბილი დაიწყეს.

გრო-ალენი ყველაფერში თავის ძმას ჰბამავდა, მართალია, მაგრამ თავისი ნიჭიც ჰქონდა. ის უთუოდ მიაგნებდა ხოლმე, სადაც რამე იყო მიჩქმალული. ახლაც, პატარა, ოთხთვლიანი სათამაშო ეტლი ეპოვა სადღაც და იმას მიაქანებდა.

დიდი ხნის დავიწყებული იყო ეს ბავშვის სათამაშო, მტვრიანი, გენიოსურ წიგნებთან და ბრძენთა ძეგლებთან მიგდებული. იქნება იმ სათამაშოთაგანი იყო, რომლითაც პატარა გოგენს ართობდნენ.

გრო-ალენი თავის ბაწარს ახლა შოლტად ხმარობდა, ატყლაშუნებდა და ძალიანაც ამაცობდა თავის ნაპოვნით და მოხერხებით. ასეა ყველა აღმომჩენი: თუ ამერიკა ვერ აღმოაჩინა, პატარა სათამაშოს მაინც აღმოაჩენს. საქმე აღმოჩენაა!

მაგრამ აღმოჩენილით სარგებლობა გასაყოფი იყო. რენე-ჟანს უნდოდა ცხენად შებმულიყო ეტლში, ჟორჟეტს შიგ ჩაბრძანება ნებავდა.

სცადეს კიდეც. რენე-ჟანი შეაბეს, გრო-ალენი მეეტლედ დანიშნეს.

მაგრამ მეეტლემ არ იცოდა თავისი ხელობა და ცხენმა ასწავლა.

- აჩუ-თქო, დამიძახე, - შეუტია რენე-ჟანმა გრო-ალენს.

- აჩუ! - დაჰყვირა გრო-ალენმა.

და გადაბრუნდა ეტლი: ჟორჟეტი გადმოვარდა. ანგელოზმაც იცის ყვირილი. ჟორჟეტმაც დაიყვირა.

მერე ტირილი მოუწდა.

- ქალბატონო, - უთხრა რენე-ჟანმა, - ძალიან დიდი ხართ.

- მე დიდი, - დაეთანხმა გოგონა.

დიდი ხარო უთხრეს, იამა და უცბად გაუქრა ტირილის სურვილი.

ფანჯრის ლავგარდანი ძალიან განიერი იყო. მინდვრიდან შემონახვერი მტვერი დასდებოდა სქლად. ზედ წვიმა დასდენოდა, მოერწყო, ქარს თესლი შემოეყარა და ლავგარდანზე მაცვალი გაზრდილიყო. მეტად გამძლეა ეს მაცვალი, ხალხისაგან მელის-თუთად წოდებული. აგვისტო იყო,

კარგად ესხა პატარა ბუჩქს და ერთი ტოტი შიგ ფანჯარაში შედიოდა, თითქმის იატაკამდე დაშვებულყო.

ჯერ ბაწარი იპოვა გრო-ალენმა, მერე ეტლი, და ახლა მაყვალს მიაგნო. დაინახა და მიუახლოვდა.

მოგლიჯა ერთი მარცვალი და პირში ჩაიდო.

მეც მინდა, - დაიძახა რენე-ჟანმა.

წამოდგომა ვეღარ მოახერხა ჟორჟეტმა და ცოცვით გაეშურა მაყვლისკენ.

მაშინვე გაკრიფეს მთელი ტოტი და შეჭამეს მაყვალი. სიხარულით აღარა ახსოვდათ რა. მთლად მოისვარეს მაყვლის წვენიტ პირი-სახე, ანგელოზები ალებად გადაიქცნენ. დანტეს რომ ენახა, იუკადრისებდა, ვირგილიუსი აღტაცებული იქნებოდა. ბავშვები კი სიხარულიტ კისკისებდნენ.

ხანდახან ჩხვლეტდა კიდეც მაყვალი, მაგრამ ნაყოფი უფრო ტკბილი იყო და ამასაც ურიგდებოდნენ. ან რა გერგება გაურჯელად?

ჟორჟეტს თითზე ერთი წვეთი სისხლი გამოსვლოდა. თითი გაუშვირა რენე-ჟანს, მერე მაყვალი ანიშნა და შესჩივლა.

- მიკიჭა!

გრო-ალენსაც შერჭობოდა ეკალი, გაჯავრებით გადახედა პატარა ბუჩქს და წარმოთქვა: - ბუაა.

- არა, - გაუსწორა რენე-ჟანმა, - ჯოხია.

- ჯოხი საძაგელია, - განმარტა გრო-ალენმა.

ერთხელ კიდეც მოუნდა ჟორჟეტს ტირილი, მაგრამ სიცილი წასკდა.

V

იქნება შური მოერია რენე-ჟანს, რომ იმდენი რამ აღმოაჩინა მისმა ძმამ. და ახლა მაინც შეადგინა თავის სასახელოდ დიდი გეგმა. რამდენი ხანია, იმ დროსაც კი, როდესაც მაყვალს შეექცეოდა და თითებს იჩხვლეტდა, ხშირად გადახედავდა ხოლმე ბიბლიოთეკის შუა, ძეგლივით ამართულ მაღალ საწიგნეს, ამ საწიგნეზე იდო სახელოვანი სახარება წმ. ბართლომესი.

მართლაც მშვენიერი, ძვირფასი და დიდტანიანი იყო ეს სახარება. წმ. ბართლომე დაბეჭდილი იყო კოლონში დაბადების სახელგანთქმული გამომცემლის ბლევის, ლათინურად ცეზიუსის მიერ, 1682 წელს. დაბეჭდილი იყო არა ჰოლანდიურ ქაღალდზე, არამედ იმ საგანგებო არაბულ ქაღალდზე, რომელიც საკვირველად მიაჩნდა ედრიზის. არაბული ქაღალდი მით არის შესანიშნავი, რომ აბრეშუმისა და ბამბისა არის და, ყოველთვის თეთრად რჩება. წიგნის ყდა შოქროვილ ტყავისა იყო და ბალთები ვერცხლისა ჰქონდა. ყდის ქვედა ფურცელი წიგნის თავში და ბოლოში იმ ეტრატისა იყო, რომლისა გამო პარიზელი მეეტრატეები ფიცსა სდებდნენ, - საეტრატო ტყავი წმ. მათურენის მონასტერში ვიყიდეთ და სხვაგან არსადაო. წიგნი სავსე იყო ხისა და ფოლადის კლიშეებით დახატული სურათებით და მრავალი მხარის გეოგრაფიული რუკებით. წიგნის შინაარს წინ უძღვოდა მესტამბეთა, მექაღალდეთა და მეწიგნეთა პროტესტი წინააღმდეგ 1635 წელს გამოცემული ბრძანებისა, რომელიც ხარჯს ადებდა „ტყავს, ლუდს, ჩლიქიან საქონელს, ზღვის თევზს და ქაღალდს“. მთავარი ფურცლის მეორე კაბადონზე მიძღვნა იყო გრიფებისადმი, რომლებიც ისეთივე სახელოვანი გამომცემლები იყვნენ ლიონში, როგორც ელზევირები ამსტერდამში. ამის გამო წმ. ბართლომეს სახარება ისეთივე იშვიათი წიგნი იყო, როგორც მოსკოვის „სამოციქულო“.

მშვენიერი იყო ეს წიგნი და ამიტომ შესცქეროდა რენე-ჟანი. წიგნი გადაშლილი იყო და დიდი სურათი ჩანდა. წმ. ბართლომე იყო დახატული თავის ტყავით ხელში. სურათი ქვემოდანაც ჩანდა და როდესაც მთლად გაკრიბეს მაყვალი, რენე-ჟანმა ახლა ამ წიგნისათვის მოიცალა. საშინელი აღტაცებით გადახედა სურათს. ჟორჟეტმა თვალი გაადევნა თავის ძმის თვალის მიმართულებას, დაინახა სურთი და შეჰყვირა: - ზიზია!

დანარჩენი ამ სიტყვის შედეგი იყო. განცვიფრებული შესცქეროდა გრო-ალენი თავის ძმას, რომელმაც საკვირველი მოხერხება გამოიჩინა.

ერთი სავარძელი იდგა მუხისა ბიბლიოთეკის კუნჭულში. იმ სავარძელს მიაფრინდა რენე-ჟანი, სტაცა ხელი და მარტოდმარტომ საწიგნმდე მიათრია. და როდესაც გვერდზე მიუყენა, ზედ ავიდა და ორივე ხელი გახსნილ სახარებას დაადო.

რაკი თავისას მიაღწია, იგრძნო, რომ ქველობის გამოჩენაც კარგი იქნებოდა. ასწია „ზიზია“ და ფრთხილად ჩამოახია ნახევარი, ზემოდან ქვევით. ახლა რა? სულ ხომ არ ამოუხევია? წმ. ბართლომეს ნახევარი, მარცხენა მხარე, იქვე დარჩა, ცალი თვალით და ცოტაოდენ წმიდანის სხივით თავზე. მოხეული ნახევარი ჟორჟეტს უთავაზა. ჩამოართვა პაწიამ წმ. ბართლომე და წამოიძახა: - ძია!

- მე? - შეჰყვირა გრო-ალენმა.

პირველი ფურცლის ამოხევა ისეთივე ძნელია, როგორც პირველი სისხლის დაღვრა. პირველს მოსდევს სისხლისღვრა.

გადაშალა რენე-ჟანმა ფურცელი. წმ. ბართლომეს სურათს განმმარტებელის პანტენის სურათი მოსდევდა. პანტენი გრო-ალენს ერგო.

ამასობაში ჟორჟეტმა შუაზე გახია თავისი წილი, მერე ეს ნახევი შუაზე გადახია და მთლად დააქუცმაცა, ისე რომ ისტორიას შეუძლია თქვას სრული სიმართლე - წმ. ბართლომე გატყავებულ იქმნა სომხეთში და შემდეგ დაგლეჯილი ბრეტანში.

VI

თავისი რომ დახია ჟორჟეტმა, ხელი გაუშვია რენე-ჟანს და სთხოვა: - მომე.

წმიდანის და პანტენის შემდეგ სხვა განმმარტებლების სურათები იყო. პირველი, თარიღის მიხედვით, გავანტისა იყო. ამოხია რენე-ჟანმა და თავის დას მისცა გავანტი.

უპირატესობაც კმარა საჩუქრის გამცემისათვის. რენე-ჟანმა თავისთვის არა გადასდო რა; გრო-ალენი და ჟორჟეტი ალტაცებით შესცქეროდნენ და ამით იყო კმაყოფილი, - ჩემი მაცურებლების ალტაცებაც მეყოფაო.

მერე ამ სიმდიდრით ულეველმა და უხვმა გრო-ალენს ფაბრიციო პინატელი მისცა და ჟორჟეტს კორნელი, გრო-ალენს ერგო ანრი ამონი, ჟორჟეტს მამა რობერტი და მისივე სამშობლო ქალაქი დუე, - იქ დაბადებულიყო 1619 წელს; გრო-ალენმა მიიღო მექაღალდეების პროტესტი, და ჟორჟეტმა გრიფებისადმი მიძღვნა. ეთიოპია მთლად გრო-ალენს ერგო და ლიკაონია - ჟორჟეტს. მერე, რაკი ისინი დააკმაყოფილა, ასწია წიგნი და ძირს გადმოაგდო.

საშინელება მოხდა. სიხარული და თან შიში მოერიათ გრო-ალენს და ჟორჟეტს, როდესაც ნახეს, როგორ შეიჭმუნხა რენე-ჟანმა წარბები, დაეჭიდა წიგნს, ძლივსძლივობით ასწია და საწიგნიდან ძირს დასცა მძიმე სახარება. ტრაგიზმს მოკლებული არ არის ძველი წიგნის დაცემა: ერთ წამს ჰაერში იყო შემკრთალი, თითქო ვერ ბედავს ძირს დაშვებასო; მერე დაეშვა და დაგლეჯილი, დაშლილი, ბალთებგახსნილი, ყდიდან გამოვარდნილი, საცოდავად დაეცა იატაკზე. კიდევ კარგი, რომ ბავშვებს არ დაეცა.

განსაცდელს გადარჩნენ, მაგრამ გამტერებული იყვნენ, ასე მშვიდობიანად არ თავდება ხანდახან გამარჯვებულის განზრახვა.

როგორც შეეფერება ყოველ დიდებას, ამ გამარჯვებამაც დიდი ხმა გაიღო და საშინელი მტვერი აშალა.

ძირს დასცა სახარება და სავარძლიდან ჩამოვიდა რენე-ჟანი.

ცოტა ხანს გაჩუმებულნი იყვნენ, შეშინებულნი. გამარჯვებამაც იცის შიში. ხელები დაუჭირეს ერთმანეთს, განზე გადგნენ და დაშლილ წიგნს შესცქეროდნენ.

მაგრამ შიშმა გაუარათ. გრო-ალენი გაბედვით მივარდა სახარებას და წიხლი ჩაჰკრა.

ესლა აკლდა! მოსრვასაც ეხსნება მადა. თავის ძმის შემდეგ რენე-ჟანმა ჩაჰკრა წიხლი, მერე ჟორჟეტმა და ისე კარგად, რომ თვითონაც ძირს დაეცა; და რაკი იქვე იყო, ამით ისარგებლა და ორივე ხელით ეცა წმ. ბართლომეს; მივარდა რენე-ჟანი, გრო-ალენი და გახარებულნი, გამარჯვებულნი, უწყალონი, თავდავიწყებით, გაფაციცებით ფხრეწდნენ სურათებს, ჭმუჭნიდნენ და ხევდნენ ფურცლებს, აძრობდნენ შიგ ჩადებულ ნიშნებს, ფხაჭნიდნენ ყდას, აძრობდნენ შეოქვრილ ტყავს და ბალთების ვერცხლის ლურსმნებს, სტეხდნენ ეტრატს; შრომობდნენ ხელებით, ფეხებით, ფრჩხილებით, კბილებით და თან იცინოდნენ ბედნიერნი და ულმოზელნი. სამი ნადავლის მოყვარე ანგელოზი შეხვდა უიარაღო ბართლომეს და ანდერძი აუგეს უბედურს.

მოსპეს სომხეთი, იუდეეთი, ბენევანი, სადაც შენახულია ნაშთი წმ. ბართლომესი, ნათანელი, რომელიც შეიძლება თვით ბართლომეც ყოფილიყოს; მოსპეს პაპი გელაზი, რომელმაც აპოკრიფად გამოაცხადა ბართლომე. დაფხრიწეს სახარება, ყველა სურათები, ყველა რუკები და ისე იყვნენ გართული ამ ძველი წიგნის ფხრეწით, რომ თავგმა გაურბინა გვერდით და ვერც კი დაინახეს.

მოსპეს ბავშვებმა წმ. ბართლომე.

დაშლა და დარღვევა ისტორიისა, ლეგენდისა, მეცნიერებისა, ნამდვილ ან ყალბი სასწაულისა, ეკლესიური ლათინურისა, ცრუმორწმუნეობისა, ფანატიზმისა, ეკლესიური საიდუმლოებებისა, თავიდან ბოლომდე აღმოფხვრა სარწმუნოებისა არის ღვაწლი სამი გმირისა, ანუ სამი ბავშვისა. დიდი ხანი მონადომეს ხევას და ფხრეწას, მაგრამ კეთილსინდისიერად აისრულეს წადილი, - აღარ დარჩა რა წმ. ბართლომესი.

როდესაც გაათავეს, როდესაც ამოხიეს უკანასკნელი ფურცელი, როდესაც ძირს დასცეს უკანასკნელი სურათი და წიგნის ყდაზე მიკრული ნაფხრეწები და დარჩა და ყდის ჩონჩხი, წამოვარდა რენე-ჟანი, წელში გაიჭიმა, თვალი გადაავლო იატაკზე მოფენილ დაფხრეწილ ფურცლებს და ტაში დაჰკრა.

გრო-ალენიც არ ჩამორჩა თავის ძმას.

ჟორჟეტმა ერთი ფურცელი აიღო იატაკიდან. წამოდგა, ფანჯარას მიეყუდა, რომელსაც ნიკაპამდე სწვდებოდა, წვრილ-წვრილად დახია და გარედ გადაყარა.

ეს რომ დაინახა, რენე-ჟანმა და გრო-ალენმა დაუწყეს ფურცლებს ხევა. მოაგროვებდნენ, დააქუცმაცებდნენ და ფანჯრიდან ჰყრიდნენ, როგორც ჟორჟეტი. და ამგვარად ფურცელი ფურცელს მიჰყვა პატარა ბეჯითი თითებით დაგლეჯილი, და თითქმის მთელი ძველი წიგნი წაიღო ქარმა. გადაჰყრიდა ჟორჟეტი წვრილ ნაფხრეწებს, გასცქეროდა ჩაფიქრებული, როგორ ტრიალებდნენ და იფანტებოდნენ ჰაერში და იძახდა: - პეპელა.

ასე დამთავრდა ფხრეწა სახარებისა.

VII

ამგვარად ხელმეორედ აწამეს წმ. ბართლომე, რომელიც ერთხელ უკვე წამებულ იქმნა 49 წელს.

ბინდდებოდა, სიცხე ერეოდა იქაურობას. დასვენებას მოითხოვდა გარჯილობა და თვალები ებლიტებოდა ჟორჟეტს. რენე-ჟანი მივიდა თავის აკვანთან, გადმოიღო თივით გატენილი პარკი - თავისი ლეიბი, ფანჯარასთან მიიტანა, გაშალა, დაწვა და თქვა: - მოდი, დავეწვით.

გრო-ალენი დაწვა და ბალიშად რენე-ჟანი იხმარა. ჟორჟეტმა თავი გრო-ალენს დაადო და ტკბილად ჩაეძინათ იმოდენა ავკაცობის შემდეგ.

გრილი სიო შედიოდა ფანჯრებიდან ბიბლიოთეკაში. ფერდობიდან და მინდვრიდან ქარით მოტაცებული ყვავილების სურნელება ერეოდა და ატკბობდა ჰაერს. დამშვიდებული იყო ბუნება და უხვად ქველი. ბრწყინავდა ყველაფერი, ერთობით და ერთმანეთის სიყვარულით გახელებული. მზე უხვად უგზავნიდა ქვეყნიერებას თავის ალერსს - სინათლეს. ქმნილებათა ყველა ფორმებიდან გამოსჭვივოდა თანხმოზა და გამტანლობა ერთმანეთისა, დედობრივობა იყო

უსაზღვროში. სასწაულია ქვეყნიერების შექმნა, ვარდით გაშლილი ქვეყნიერებისა, რომელიც სათნოებით ავსებს თავის უსაზღვროებას. რაღაც უხილავი ელანდებოდა ადამიანს, სიფრთხილით საიდუმლო ღონისძიების მიმღები, რომ ქმნილებათა უთანხმოებაში არსად ყოფილიყო მძლავრის მიერ სუსტის დაჩაგვრა. მშვენიერი იყო ქვეყანა და უსაზღვროდ ქველი. მიძინებული იყო ველ-მინდორი; ზედ ჩრდილის და სინათლის ბრძოლა ადგა და ეს უფრო ამკობდა მის მშვენიერებას. ნისლი მიიწევდა ზევით ღრუბლისკენ, როგორც ოცნება ლანდისკენ. ტურგს თავს დასტრიალებდა ფრინველთ გუნდი. მერცხლები იჭყიტებოდნენ ფანჯარაში, თითქო უნდათ, ნახონ, დაიძინეს ბავშვებმა თუ ჯერ არაო. ეძინათ ბავშვებს. ლამაზად დაწოლილიყვნენ სამივე ერთად; უძრავად იწვნენ, თითქმის ტიტვლები და ცოცხალ სურათს წარმოადგენდნენ სიყვარულისას. გულისწარმტაცნი იყვნენ თავის უმანკოებით. ცხრა წლისა არ იქნებოდა სამივე ერთად. ეძინათ, სამოთხესავით ტკბილ სიზმარს ხედავდნენ და ტკბილი ღიმილი უბრწყინავდათ ბაგეზე. იქნება რაიმეს ჩასჩურჩულებდა შიგ გულში ღმერთი, ბავშვები იყვნენ, და ბავშვებს ქვეყნიერების ყველა ენით სუსტი და კურთხეული ჰქვიათ, რადგან მარტო ბავშვები არიან უმანკონი. მიჩუმებულიყო ყველაფერი, თითქო მათი ტკბილი გულის სუნთქვა ძვირად უღირდა ქვეყნიერებას, ყურს უგდებდა და მით ტკბებოდა. ფოთოლი არსად ირხეოდა, ბალახი არ ინძრეოდა, ვარსკვლავოვან სივრცეს შეეჩერებინა თავისი სუნთქვა, რომ ძილი არ გაეფრთხო ამ პატარა ანგელოზებისთვის. და არა იქნება ისეთი წმინდა, როგორც არის სიყვარული ბუნებისა ამ პაწია ადამიანებისადმი.

მზე ჩადიოდა, თითქმის ეხებოდა ჰორიზონტს.

და უცბად, ამ ტკბილად მიძინებულ სიმშვიდეში, რაღაცამ იელვა ტყიდან და თან ჭექა მოჰყვა. ერთხელ გაისროლეს ზარბაზანი. მთას ეცა ზარბაზნის ხმა, იქიდან მეორისკენ იქნა გატყორცნილი, და საშინელი გრგვინვა მოედო იქაურობას.

გამოელვიმა ჟორჟეტს, ცოტად წამოიწია, თითი აიშვირა მაღლა, ყური მიუგდო და წამოიძახა: - ბუჰ!

მიწყდა ზარბაზნის ხმა. ისევ გამეფდა ღუმილი.

ჟორჟეტმა გრო-ალენს დაადო თავი და ჩაეძინა.

წიგნი მეოთხე. დედა

I. სიკვდილი მოდის

როგორც ყოველთვის, დღევანდელი დღეც უგზო-უკვლოდ სიარულში დაადამა მიშელ ფლეშარმა. ერთი და იგივე ყოველდღე, - მიდიოდა და მიდიოდა, არსად ჩერდებოდა. დაიღლებოდა, წაიქცეოდა, თვალს მოატყუებდა ერთ წამს და ისევ გზას გაუდგებოდა. მოშივდებოდა, შეჭამდა, საცა რასმე იპოვიდა, საჩქაროდ აკენკავდა ჩიტოვით, და ისევ გზას გაუდგებოდა. დასვენება, ძილი, საჭმელი, - აღარა ახსოვდა რა. ჭამდა, ისვენებდა და იძინებდა მხოლოდ იმდენს, რომ სიარული შესძლებოდა.

ერთ უპატრონო მინგრეულ საბძელში გაატარა გუშინდელი ღამე. სამოქალაქო ომმა იცის ამგვარი ნანგრევების გამრავლება. მიტოვებულ მამულში ნაწილობრივ დანგრეული საბძელი დაინახა, შევიდა და იქ დაედო ჩალაზე ბანანგრეულ ნანგრევში. ჩალაში თავგების წრუწუნის ისმოდა. ზემოდან ვარსკვლავები დაჰყურებდნენ. ერთი პირი ძილი წყალსაც მოერევაო, ისე მოუვიდა მასაც. და ჯერ შორს იყო გათენება, როდესაც გამოელვიმა. წამოვარდა და გაჰყვა თავის გზას. უნდოდა, რაც შეიძლება მეტი გაეელო ღამის სიგრილეში და, თუ დასვენება იყო, დღე დაესვენა, სიცხის დროს. ზაფხულში ფეხით მავალისათვის შუაღამე უფრო ხელსაყრელია, ვიდრე შუადღე.

ვანტორტელმა გლეხმა უთხრა, - დასავლეთისკენ წადიო, და ისიც, რამდენადაც შეიძლებოდა, მისდევდა მის რჩევას. ახლო რომ მიჰყოლოდა ვინმე, გააკვირვებდა უბედურის წამდაუწუმ ჩუმ ხმით წამოძახილი სიტყვა: - ტურგი. თავისი სამი შვილის სახელები იცოდა და ეს ტურგი, სხვა აღარა ახსოვდა რა.

მიდიოდა და ფიქრობდა. აგონდებოდა თავისი თავგადასავალი, თავისი ტანჯვა-წვალება და თან შეურაცხყოფა; აგონდებოდა სად ვინ შეხვდა, მათი გულქვაობა, მათი პურადმვირობა, მათი სიძუნწე და ლუკმა-პურისათვის, ან ერთი ღამის ბინისათვის ფასის თხოვა და ვაჭრობა. გზას რომ ჰკითხავდა ვისმე, ხშირად გაუგონია, - რას მომცემ, რომ გზა გასწავლო? ბედით ჩაგრული ქალი უფრო უბედურია, ვიდრე კაცი, იმიტომ რომ ქალი საშუალება არის სიამოვნებისა. საშინელი იყო მისი მდგომარეობა! მაგრამ ყურადღებას აღარას აქცევდა, აღარა სწყინდა რა, თავის შვილების მეტი აღარა აწუხებდა რა.

დღეს ჯერ არავინ შეხვედროდა და ბოლოს ერთ სოფელს მიაღდა. რიჟრაჟი იყო; ჯერ ყველაფერს ღამის სიბნელე აწვა და ფარავდა; მაგრამ აქა-იქ ზოგან კარი უკვე გაეღოთ დიდ ქუჩაზე და ფანჯრებიდან ცნობისმოყვარეებს გამოეყოთ თავი. სახლებს რაღაც არეულობა ეტყობოდა, როგორც შეშინებულ ფუტკრის სკას. შორიდან მიმდებ დატვირთული თვლების ჭრიალი ისმოდა და რკინეულის წკარუნნი.

საყდართან მოედანზე გაქვავებულივით იდგა ხალხი და ფერდობს გასცქეროდა. სოფლისკენ მიმავალ გზაზე ერთი უშველებელი ოთხთვლიანი ეტლი მოჩანდა. შიგ ხუთი ცხენი იყო ჯაჭვებით შებმული. ეტლზე გრძელი ბომბები ეწყო და ამ ბომბებზე რაღაც იდო, ჯერ უნახავი; ზემოდან დიდი სახურავი ჰქონდა სუდარასავით გადაფარებული. წინ ათი ცხენოსანი მოუძღვოდა და ათი კიდევ უკან მოსდევდა. ცხენოსნებს სამყურა ქუდი ეხურათ და მხარზე ამოღებული ხმლის წვერი უჩანდათ. მოდიოდნენ ნელი ნაბიჯით და განთიადის სინათლეში შავად მოჩანდნენ ჰორიზონტზე. ეტლი შავსა ჰგავდა, ცხენები, ცხენოსნებიც კი შავად მოჩანდნენ. უკან ფერმიხდილი დილა მოსდევდათ.

ბოლოს სოფელში შემოვიდნენ და მოედნისკენ გამოემართნენ.

ინათა მანამ სოფელს მოაღწევდნენ და უკვე შეიძლებოდა ამ უცნაური ტვირთის დანახვა. ხმის ამოუღებელი, აჩრდილივით მოასვენებდნენ ცხენოსნები რაღაც საშინელებას. ცხენოსნები ჟანდარმები იყვნენ. ხმალამოღებულნი იყვნენ მართლა ყველანი. სახურავი შავი ეფარა ტვირთს.

უბედური დედაც შევიდა თავის მხრივ სოფელში და მოედანზე მდგომ ხალხს მიუახლოვდა სწორედ იმ დროს, როდესაც ცხენოსნები შევიდნენ მოედანზე და შავი სუდარით მოსილი ტვირთი შეიტანეს. განცვიფრებული შეჰყურებდა ამ ტვირთს ხალხი. ჩუმი ჩურჩულით გაისმოდა კითხვა-პასუხი.

- ეს რა არის?
- გილიოტინა.
- საიდან მოდის?
- ფუჟერიდან.
- სად მიაქვთ?
- აბა რა ვიცი? ამბობენ პირინიესკენ მიაქვთ, იქ რაღაც ციხე-სიმაგრე არისო.
- პირინიესკენ?
- ჯანდაბისა და დოზანისკენ წაიღონ, ოღონდ აქ კი არ დარჩეს!

აჩრდილს წარმოადგენდა ეს დიდი ეტლი თავისი დასუდრული ტვირთით, მგლოვიარესავით დაღვრემილი ჟანდარმებით, ჯაჭვის ზრიალით.

გაიარა დასუდრულმა ეტლმა მოედანი, გავიდა სოფლიდან. სოფელი ორ ფერდობზე იყო გაშენებული და რამდენიმე ხნის შემდეგ მოედანზე დარჩენილმა გლეხკაცებმა, რომელთაც ჯერაც ვერ მოებრუნებინათ სული, კვლავ დაინახეს საზარელი სანახავი დასავლეთ ფერდობის აღმართზე. ავი გასავალი იყო ეს გზა და შორიდანაც კი ისმოდა თვლების ჭრიალი და ცხენების

ჯაჭვის ზრიალი. ამოღებულ ხმალსა სცემდა ამომავალი მზის შუქი და ზედ ბრწყინავდა. გზამ მიუხვია და მიმალა თავისი მგზავრი.

სწორედ ის წამი იყო, როდესაც თვალი გააჭყიტა ჟორჟეტმა ბიბლიოთეკის დარბაზში, თავის მძინარე ძმებთან მწოლარემ, და ისე ტკბილად შესცინა თავის ვარდისფერ ფეხს.

II. სიკვდილი ბრძანებს

კარგა ხანს უყურა ამ ტვირთს დედამ, მაგრამ ვერა გაიგო რა იმისა და არც ცდილა გაეგო რამე; იმას თავისი აწუხებდა და თავისი შვილების მეტი აღარა აგონდებოდა რა.

გამოვიდა სოფლიდან და ისიც იმ გზას გაჰყვა, საითაც ჟანდარმები წავიდნენ თავის ტვირთით; ცოტა დაშორებით უკან მისდევდა გილიოტინას. და უცბად მოაგონდა ეს სიტყვა, - ნეტავ, რა უნდა იყოს „გილიოტინაო“? - ფიქრობდა მიშელი. ან საიდან ეცოდინებოდა, ტყის ნადირივით მოხეტიალეს, ცხოვრებას განშორებულს? მაგრამ ალღომ აგრძნობინა და თავისდაუნებურად თავითფეხამდე აათრთოლა. საზარლად ეჩვენა იმავე გზაზე, გილიოტინის უკან სიარული და მარცხნივ შეუხვია. მიატოვა გზა და ტყეში შევიდა.

ცოტა ხანს იარა ტყეში და შორს სამრეკლო დაინახა და სახლების ბანი. შიოდა კიდეც და სოფლისაკენ წავიდა.

ეს სოფელი ერთი იმ დაბათავანი იყო, სადაც რესპუბლიკელებს სამხედრო საგუშაგო მოეწყობო.

სამამასახლისო სახლთან მივიდა, მოედანზე.

აქაც რაღაც მღელვარება იყო და შიში. სამამასახლისო შესავალს პატარა კიბე ჰქონდა, რამდენიმე საფეხურიანი, და ირგვლივ შემოხვეოდა ხალხი. კიბის თავზე ერთი კაცი იდგა, თან სალდათები ახლდნენ, და ხელში დიდი გაშლილი განცხადება ეჭირა. მის მარჯვნივ მედოლე იდგა და მარცხნივ განცხადებების გამკვერელი კოჭობით, რომელშიც მოხარული სახამებელი ჰქონდა და ფუნჯი.

აივანზე, სამამასახლისოს შესავალის ზემოდან იდგა მამასახლისი თავის გლეხკაცურ ტანისამოსით, და ზედ სამფერი სარტყელით.

განცხადება რომ ეჭირა, ის შიკრიკი იყო.

იმასაც ჰქონდა სამგზავრო ტყავის ნიშანი რესპუბლიკისა და ზედ აბგა, რაიც აღნიშნავდა, რომ სოფელ-სოფელ უნდა ევლო და შეეტყობინებინა ხალხისათვის მთავრობის ბრძანება.

იმ დროს, როდესაც მიშელ ფლეშარი მიუახლოვდა, შიკრიკს უკვე გაეშალა განცხადება და იწყებდა კითხვას.

მაღალი ხმით გასძახა ხალხს: - „რესპუბლიკა საფრანგეთისა, ერთიანი და განუყოფელი!“

მედოლემ დოღს დაჰკრა. შეინძრა ხალხი. ზოგმა ქუდი მოიხადა, ზოგმა თვალეზე ჩამოიფხატა. იმ დროს და იმ ქვეყანაში თითქმის შეუცდომლივ შეიძლებოდა ქუდით ცნობა ადამიანის პოლიტიკური მიმართულებისა: კალთიანი ქუდი მეფის მომხრეებს ეხურათ, უკალთო - რესპუბლიკელებს. ჩუმი ჩიურჩულით ლაპარაკი ხალხისა, მიწყდა. სმენად გადაიქცა ხალხი.

შიკრიკმა კითხვა დაიწყო: „...თანახმად საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტისა...“

ერთხელ კიდეც აახმაურა მედოლემ თავისი დოლი.

შიკრიკმა განაგრძო: - „თანახმად კომიტეტის მიერ ჩვენდამი მონიჭებული უფლებისა და აგრეთვე საერო კონვენტის დეკრეტის ასასრულებლად, რომლითაც კანონის გარედ არიან გამოცხადებული აჯანყებულნი, თუ დაჭერის დროს აღმოაჩნდათ იარაღი, და რომლითაც სისხლის სამართლით იქნება დასჯილი, ვინც ბინას მისცემს აჯანყებულებს, ან დაეხმარება, რომ გაიპარონ“.

ერთმა გლეხმა ჰკითხა ჩუმიად თავის მეზობელს: - სისხლის სამართალი რა არის?

მეზობელმა უპასუხა: - ღმერთმა ნუ იცის მაგათი თავი!

შიკრიკმა შეანძრია განცხადება.

- „...თანახმად ოცდაათი აპრილის კანონის მეჩვიდმეტე მუხლისა, რომელიც სრულ უფლებას ანიჭებს მივლინებულთ და მათ თანაშემწეებს აჯანყებულებთან საბრძოლველად...გამოცხადებულ არიან კანონის გარედმყოფად...“

გულიანად ამოისუნთქა და განაგრძო: - „...ქვემოდ ჩამოთვლილი თავის სახელით და მეტსახელით სამშობლოს მტერი ყაჩაღები...“

სუნთქვა ეკვროდა ხალხს.

შიკრიკის ხმამ გრგვინვა დაიწყო და დაასახელა: - „...ლანტენაკი, ქვეყნის მტერი“.

- დიდებული კაცია, - წასჩურჩულა ერთმა გლეხმა მეორეს.

და ხალხშიც გაისმა ჩუმი ხმით; - დიდებული მებატონეა.

შიკრიკმა გაიმეორა: - „...ლანტენაკი, ყოფილი მარკიზი, ხალხის მტერი. იმანუსი, ყაჩაღი“.

ერთმანეთს გადახედა ორმა გლეხმა.

- გუჟ-ლე-ბრუანი.

- ჰო, ლურჯების მკვლელს რომ ეძახიან.

შიკრიკმა განაგრძო კითხვა: - „გრან-ფრანკორი, ყაჩაღი“.

ხალხში ჩურჩული გაისმა: - მღვდელია.

- ჰო, მამა ტურმო.

- აჲ სადღაც, შაპელის ტყისკენ არის მისი სამწყსო. მღვდელია, მღვდელი.

- და თან ქვეყნის მტერი, - უთხრა ერთმა გლეხმა.

შიკრიკმა წაიკითხა: ბუანუვო, ყაჩაღი. ორი ძმა პიკ-ან-ბუა, ყაჩაღები. ჰუზარი, ყაჩაღი...“

- ეგ ბატონი კელანია, - თქვა ერთმა გლეხმა.

- „პანიე, ყაჩაღი...“

- ესე იგი ბატონი სეფერი, - თქვა გლეხმა.

- „...პლას-ნეტი, ყაჩაღი...“

- ეგ კიდევ ბატონი ჟამუა არის.

შიკრიკმა განაგრძო კითხვა, ყურადღება არ ათხოვა ამ შენიშვნებს: - „...გინუაზო, ყაჩაღი. შატნე, მეტსახელად რობი, ყაჩაღი...“

ერთმა გლეხმა აუხსნა თავის ამხანაგს: - გინუაზო იგივე ბლონდი არის და შატნე - სეტ-უენი.

- „...უასნარი, ყაჩაღი“, - განაგრძო კითხვა შიკრიკმა.

და ხალხში ხმა გაისმა: - რუილიდან არის.

- ჰო, ბრანშ დ-ორს რომ ეძახიან.

- ძმა რომ მოუკლეს პონტორსონის ბრძოლაში.

- ჰო, უასნარ-მოლონიერი.

- კოხტა ბიჭი იყო, ცხრამეტი წლისა.

- ჩუმად! - დაუყვირა შიკრიკმა, - აი, ვათავებ სიას: „...ბელვინი, ყაჩაღი. ლამუზეტი, ყაჩაღი. საბრ-ტუ, ყაჩაღი. ბრენ დამურ, ყაჩაღი“.

ერთმა ბიჭმა იდაყვში ხელი წაჰკრა გოგოს. გოგოს სიცილი მოერია.

შიკრიკმა განაგრძო: - „...შანტ-ან-ივერ, ყაჩაღი. ლემა, ყაჩაღი...“

გლეხმა წაიდუდუნა: - ეგ მულარია.

- „...ტაბუზი, ყაჩაღი...“

ახლა მეორემ თქვა: - ეგ კიდევ გოფრია.

- გოფრები ორნი არიან, - დაუმატა ერთმა დედაკაცმა.

- ორივე პატოსანი, - ჩაერია ვიღაცის ხმა.

შიკრიკმა შეანძრია განცხადება. მედოლემ დოღს დაჰკრა.

და კვლავ გაისმა შიკრიკის ხმა: - „დასახელებული ყაჩაღები, როგორც კი იქნებიან დაჭერილი და დამტკიცებული იქნება მათი ვინაობა, დაუყოვნებლივ იქნებიან სიკვდილით დასჯილი“.

მღელვარება დაეტყო ხალხს.

შიკრიკმა წაიკითხა: - „ვინც კი იმათ ბინას მისცემს, თავშესაფარს, ან უშველის, რომ გაიპარონ, სიკვდილით იქნება დასჯილი. ხელს აწერს...“

დუმდა იმოდენა ხალხი.

- „...ხელს აწერს: საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტის მიერ მოვლინებული კომისარი სიმურდენი“.

- მღვდელი, - წამოიძახა ერთმა გლეხმა.

- პერინიეში რომ იყო, - დაუმატა მეორემ.

ერთმა ბურჟუამ თავისი თქვა: - ტურმო და სიმურდენი. ერთი თეთრი მღვდელია და მეორე ლურჯი.

- ორივე შავი, - შეუსწორა მეორე ბურჟუამ.

მამასახლისი აივანზე იდგა. ქუდი მოიხადა და შეჰყვირა: - რესპუბლიკას გაუმარჯოს!

დოღის ხმა გაისმა ნიშნად იმისა, რომ შიკრიკს ჯერ არ გაეთავებინა კითხვა; და მართლაც, ხელით ანიშნა ხალხს, კიდევ მაქვს სათქმელიო: - მოისმინეთ! აი, უკანასკნელი ოთხი სტრიქონი მთავრობის ბრძანებისა, ხელმოწერილი მოწინავე ჯარის მხედართმთავარ გოვენის მიერ.

- გაჩუმდით! მოისმინეთ! - დაიძახა ხალხში.

და წაიკითხა შიკრიკმა.

- „ამ ბრძანებაში ჩამოთვლილი ცხრამეტი კაცი, სამშობლოს მოღალატეები და ხალხის მტრები, დღეს მომწყვდეული გვყავს და ამავე ბრძანების ძალით სასტიკად იქნება დასჯილი, ვინც იმათ დახმარებას გაუწევს. მომწყვდეულები გვყვანან ტურგში“.

- ტურგშიო? - გაისმა ვიღაცის ხმა.

ქალის ხმა იყო, დედის ხმა.

III. გლეხკაცების ყაყანი

ხალხში იდგა მიშელ ფლეშარი. ყურს არაფერს უგდებდა. მაგრამ მაინც გვესმის, რასაც არ ვუსმენთ. არა გაუგონია რა, მაგრამ ტურგი კი ყურში ეცა და გაცოცხლდა ადამიანი.

- რაო? ტურგია? - გაიმეორა გახარებულმა.

შემოხედეს. შეშლილსა ჰგავდა. დაფლეთილი ტანისამოსი ეცვა.

ხალხში ხმა გაისმა, - მაწანწალასა ჰგავსო.

ერთი დედაკაცი მიუახლოვდა, კალათით მჭადი ეჭირა ხელში და ჩუმიად უთხრა: - გაჩუმდი.

განცვიფრებული შეჰყურებდა ამ ხალხს მიშელ ფლეშარი. ვერა გაეგო რა. ამ სახელმა, ტურგმა, ელვასავით გაანათა წყვილიადი, მაგრამ წამიერი იყო ეს ნათელი და ისევ ჩამობნელდა ყველაფერი. ნუთუ უფლება არა ჰქონდა, კითხვით მიემართა ხალხისთვის და თავის შვილებისა გაეგო რამე? რად უყურებენ ასე უნდობლად?

ერთხელ კიდევ დაჰკრეს დოღს. შიკრიკმა იქვე მიაყარა განცხადება, მამასახლისი შინ შევიდა.

ახლა სხვა სოფლისკენ წავიდა შიკრიკი და ხალხიც დაიშალა.

პატარა ჯგუფი დარჩა განცხადებასთან. მიშელ ფლეშარც იმათში ჩაერია.

მოსმენილსა სჯიდნენ, დასახელებულებს ამართლებდნენ, ან ამტყუნებდნენ.

გლეხკაცები იყვნენ ჯგუფში, ბურჟუებიც, ესე იგი თეთრებიც და ლურჯებიც.

- ეგ არაფერია. ქვეყანა დიდია. ცხრამეტი კაცი ცხრამეტია და არა მთელი ვანდია. ჯერ ხომ არსად მოუმწყვდევიათ პრიუ, არც ბენჟამენ მულენი, არც გუპილი, ანდუილეს სამწყსოელი.

- არც მონჟანელი ლორიელი, - თქვა მეორემ.

მერე სხვებმა დაუმატეს: - არც ბრის დენი.

- არც ფრანსუა დუდუე.

- ის ხომ ლავალელია.

- არც ლონეი-ვილიელი ჰუე.

- არც გრეჟი.

- არც პილონი.

- არც ფიიელი.

- არც მენისანი.

- არც გეჰარე.

- არც სამი ძმა ლოჟრე.

- არც ბატონი ლეშანდელიე, პიერვილიელი.

- რა სულელები ხართ! - უთხრა შეტევით ერთმა ჭადარა კაცმა, - რაკი ლანტენაკი დაიჭირეს, სხვების დაჭერაც აღარ გაუჭირდებათ.

- ჯერ არ დაუჭირიათ, - წამოიძახა ერთმა ყმაწვილმა კაცმა.

მოხუცებულმა განუმარტა: - ლანტენაკის დაჭერა აჯანყების სულის ჩამდგმელის დაჭერას უდრის. ლანტენაკის მოკვლა ვანდეას სიკვდილი იქნება.

- ვინ არის ეს ლანტენაკი? - ჰკითხა ბურჟუამ.

ერთმა ბურჟუამ მისცა პასუხი: - ყოფილი დიდებული.

მეორემ დაუმატა: - ერთი იმათგანი, ვინც თოფით ახვრეტინებს ქალებს.

ეს კი გულში ეცა მიშელ ფლეშარს და დაემოწმა: - მართალია.

მობრუნდნენ, შემოხედეს.

და დაუმატა: - მეც თოფით დამხვრიტეს.

გაუგებარი იყო ეს სიტყვა. სიტყვა ცოცხლისა, რომელსაც მკვდრად მიაჩნდა თავი. დააცქერდნენ, იჭვით შეჰყურებდნენ.

და მართლაც, საზარელი სანახავი იყო საწყალი დედაკაცი. თრთოდა, კანკალებდა, რაღაც აწუხებდა და იმდენად იყო შეშინებული, რომ თვითონაც საშინელი გამხდარიყო. რაღაც სუსტი და საშინელი მოიპოვება ქალის სასოწარკვეთილებაში. თითქო ქვეყნიერების კიდურზე იყო ჩამოკიდებული ძესულიერი. მაგრამ გლახკაცობა უფრო უნდობლად უყურებს სხვის მწუხარებას და ერთმა კიდევ წაიდუღუნა სხვების გასაგონად, - ჯაშუში არ იყვეს, ვიღაც არისო.

- გაჩუმდი, ადამიანო! წადი აქედან, - ჩუმად უთხრა იმ დედაკაცმა, წელან რომ დაელაპარაკა.

- მერე ვის რას ვუშავებ? მე ჩემ შვილებს დავეძებ.

გულკეთილმა დედაკაცმა გადახედა იმ ჯგუფს, ასე უნდობლად რომ უყურებდნენ ფლეშარს, შუბლზე თითი მიიდო, თვალი მოხუჭა და თქვა: - ღვთის გლახაა ეს უბედური.

მერე ხელი დაუჭირა, იქით გაიყვანა, და ერთი მჭადი მისცა.

მადლობაც არ უთხრა მიშელ ფლეშარმა და ხარზად ჩაკბიჩა მჭადი.

- ღვთის გლახაა, ღვთის გლახა, - თქვეს გლახკაცებმა, - მხეცივით იღმურძლება.

დაიშალა ჯგუფი. აქეთ-იქით წავიდა ყველა.

როცა შეჭამა თავისი მჭადი, ისევ იმ დედაკაცს მიმართა: - ძალიან კარგი, შიმშილი მოვიკალ. ახლა ტურგი?

- აგერ, ისევ მოუარა ამ საწყალს! - შეჰყვირა დედაკაცმა.

- ტურგში უნდა მივიდე. ტურგის გზა მასწავლე.

- ღმერთმა დამიფაროს, - უპასუხა დედაკაცმა. - სიცოცხლე მოგბეზრებია, რომ ტურგში მისვლა გინდა? მე არ ვიცი ტურგის გზა. აჰა ღმერთო! შენ მართლა შემლილი ხომ არა ხარ? რა გითხრა, იცი, შე უბედურო? დაღლილ-დაქანცული ხარ და მოდი, ცოტა ხანს ჩემსას დაისვენე.

- მე დასასვენებლად არა მცალია, - უთხრა ფლეშარმა.

- დასისხლიანებული აქვს ფეხები, - დუდუნებდა დედაკაცი.

მიშელ ფლეშარსაც დაეკარგა მოთმინება: - ხომ გეუბნები, შვილები მომპარეს-მეთქი! ერთი პატარა გოგო და ორი პატარა ბიჭი. იცი, რამსიშორი ტყიდან მოვდივარ? ჩემი ამბავი, თუ გინდა, ტელმარშსა ჰკითხე, კემანს რომ ემახიან. და კიდევ იმ კაცს, მინდორში რომ შემხვდა. სიკვდილს კემანმა გადამარჩინა. მგონია, რაღაც მქონდა გატეხილი. ბევრი რამ გადამხდა. ან კიდევ ათისთავს რადუბსა ჰკითხე. ის ყველაფერს აგისხნის, იმიტომ რომ ის შეგვხვდა ტყეში. სამი პაწია ბავშვი, ჩემი სამი შვილი! ისე რომ უფროსს რენე-ჟანი ჰქვია. ამას ყველაფერს დავამტკიცებ, თუ გაჭირდა.

მეორეს გრო-ალენი ჰქვია და მესამეს კიდეც ჟორჟეტი. ქმარი მომიკვდა. მომიკლეს. მამული გვექონდა სისკუნარში. გულკეთილი ადამიანი უნდა იყვე, გეტყობა. მასწავლე ტურგის გზა. მართლა შეშლილი კი არ გეგონო, დედა ვარ, დედა! შვილები დავკარგე და იმათ დავემებ. სხვა არაფერი. დანამდვილებით არც კი ვიცი, საიდან მოვდივარ. წუხელ ერთ ანგრეულ საბძელში მეძინა. ტურგს უნდა მივიდე, ტურგს. ქურდი კი არ გეგონო. ხომ ხედავ, რომ სრულ სიმართლეს გეუბნები. ნუთუ არ მიშველი, რომ ვიპოვო ჩემი შვილები? აქაური არა ვარ, გზა არ ვიცი. ამას წინათ დამხვრიტეს, მაგრამ სად, რა სოფელში, ეგ კი არ ვიცი.

თავი დალუნა დედაკაცმა, დარიგება დაუწყო: - ფრთხილად იყავ, ქალო! რევოლუციის დროს არაფერი თქვა ისეთი, რაც არ გაგეგება, თორემ დაგიჭერენ და ვაი შენი ბრალი!

- ტურგი საით არის, ტურგი? - შეჰყვირა დედამ. - ღვთის გულისათვის, თუ გწამს ღვთისმშობელი, წმინდა, უმანკო ქალწული სამოთხისა, მითხარ, გვედრები, მითხარ, საით არის ტურგის გზა?

ბრაზი მოერია გლეხის დედაკაცს: - არ ვიცი, არა! და კიდეც რომ ვიცოდე, მაინც არ გეტყვი. სახიფათოა იქაურობა, შეუძლებელია იქ მისვლა.

- მე კი მივალ!

უთხრა ფლეშარმა და გზას გაუდგა.

უყურა, უყურა დედაკაცმა და წამოიძახა: - მშვიერი მოკვდება ეს დედამკვდარი, ესა!

გამოუდგა, დაეწია და ერთი მჭადი ჩაუდო ხელში.

- დაიჭი, სადილად გამოგადგება.

მჭადი გამოართვა მიშელ ფლეშარმა, მადლობა არ უთხრა, არც კი შეხედა გულკეთილს და გაჰყვა თავის გზას.

სოფლიდან გადიოდა გზა. უკანასკნელ სახლებთან რომ მივიდა, სამი პატარა ბავშვი შეხვდა ფეხშიშველები, დაგლეჯილი ტანისამოსით. მივიდა ბავშვებთან და თქვა: - ესენი... ორი გოგო, ერთი ბიჭი.

ბავშვები თვალთ ჭამდნენ მის მჭადს. აიღო და ისიც იმათ მისცა.

მჭადი გამოართვეს ბავშვებმა და გაიქცნენ შეშინებულნი.

მიშელი ტყეში შევიდა.

IV. შეცდომა

იმავე დღეს, ვიდრე ირიჟრაჟებდა, დაბურული ტყის გზაზე, ჟავენედან ლეკუსისკენ მიმავალზე, მოხდა შემდეგი: სამაგელი, მნელი გასავლელია ბოკაჟში გზები და მეტადრე ჟავენედან პარინესკენ ლესკუსზე მიმავალი, დათხრილი და ხევში ვიწროდ ჩაჭედილი. ამასთან საშინლად დაკლაკნილი. ღრმა ხევის ძირია უფრო, ვიდრე გზა. ეს გზა ვიტრედან მოდის და ერთხელ ღირსიქმნა და კარგა ლამაზად ანჯღრია ქალბატონ სევინიეს ეტლი. მარჯვნივ და მარცხნივ ღობესავით ტყე გასდევდა და ჩასასაფრებლად უკეთესს ვერას იპოვიდა ვანდელი.

იმ დილას, ერთი საათით უფრო ადრე, ვიდრე მიშელ ფლეშარი ტყის მეორე მხრიდან შევიდოდა სოფელში, სადაც სუდარით დაფარულ გილიოტინას მისავენებდნენ ჟანდარმები, ხალხი ირეოდა ბურქებში იმ გზის ორივე მხარეს, გენონის ხიდიდან ჟავენესკენ რომ მიდის. ხალხი ირეოდა ბურქებში და დანახვა კი არავისი შეიძლებოდა, ისე ეფარათ ზედ ხის ტოტები. გლეხკაცები იყვნენ ტყავის ტანისამოსით, როგორც იმოსებოდნენ ბრეტანის მეფეები მეთექვსმეტე საუკუნეში, და გლეხკაცები მეთვრამეტეშიც. შეიარაღებულები იყვნენ, ზოგი თოფით, ზოგი ცულით. ცულიანებს ველობზე ფიჩხი მოეგროვებინათ და ისე დაეწყოთ, რომ ცეცხლის წაკიდებადა უნდოდა. თოფიანები გზის ორივე მხარეს ჩასაფრებულები იყვნენ ვილაცის მოლოდინში. იმ ხშირ ბურქნარში რომ შესძლებოდა ვისმე მათი დანახვა, მაშინვე შენიშნავდა სასროლად გაშვერილ

თოფებს და ჩახმახზე მსროლელის თითებს. ვიღაცას ელოდნენ. თოფები ხევის ორივე მხრივ გზისკენ ჰქონდათ მიმართული, რომელიც ოდნავ მოჩანდა განთიადის სინათლეში.

და ჩუმად ბაასობდნენ.

- დარწმუნებული კი ხარ?
- მაგას რა თქმა უნდა.
- აქეთ გამოივლის?
- ამბობენ აქ არის და აქეთ გამოივლისო.
- აქ არის და აქ დარჩეს. სხვაგან ნულარ გავუშვებთ.
- დავწვათ და მაშინ წავიდეს!
- სამი სოფელია მაგისათვის წამოსული. სად წავგვივა!
- თან რომ მცველები მოსდევენ?
- თოფის ტყვია და იმათი ჯანი!
- მერე, ამ გზით კი გაივლის?
- ამბობენ, ამ გზითაო.
- თუ აგრეა, მაშ ვიტრედან მოდის?
- ეგეც შეიძლება.
- და რომ ამბობდნენ, ფუჟერიდან მოდისო?
- ფუჟერიდან მოდის თუ ვიტრედან, ეშმაკის მანქანაა და ეშმაკებთან მიდის.
- ჰოდა გავახაროთ ის ეშმაკები.
- დამტვრეულით და დამწვართ!
- ჰოდა აგრე!
- მაშ პერინიეშივე უნდა გავგზავნოთ?
- პერინიეში.
- რაღას წავა?
- არ წავა და ჩვენ გავგზავნოთ!
- ჯანი გავაგდებინოთ!
- ჩუმად!

საჭირო იყო გაჩუმება, რადგან მზე ამოდიოდა, სინათლე ეფინებოდა იქაურობას.

და უცბად სუნთქვა შეიკრეს ჩასაფრებულებმა; შორიდან თვლების ჭრიალი მოესმათ და ცხენის ფეხის ხმა. გამოიხედეს მალულად ბუჩქებიდან და შორიდან მომავალი გრძელი ეტლი დაინახეს, ზედ რაღაც ტვირთი, რომელსაც ჯერ ვერ ხედავდნენ და თან ცხენოსანი მცველები.

ეტლი ჩასაფრებულებისკენ მოდიოდა.

- აგერ, მოდის, - თქვა ერთმა, მეთაური იყო ალბათ.

- ჰო, ის არის, ის, თავის მცველებით.
- რამდენნი არიან მცველები?
- თორმეტი კაცია.
- რომ ამბობენ, ოცი კაციაო?
- თორმეტია თუ ოცი, განა ერთი არ არის? თორმეტსაც მოვკლავთ, ოცსაც.
- ჯერ კარგად მოგვიახლოვდნენ.

ცოტა ხანს უკან გამოჩნდა გზაზე ეტლი და ცხენოსანი კაცები.

- ჩვენს მეფეს გაუმარჯოს! - შეჰყვირა მეთაურმა.

და ასი თოფის ტყვია ეცა მიმავალთ.

კვამლი რომ გაიფანტა, მცველებიც გაფანტულიყვნენ; შვიდი მიწაზე ეგდო, ხუთი გაქცეულიყო. ეტლს ეცნენ გლეხები.

- აი გაგიწყრა ღმერთი! - შეჰყვირა მეთაურმა, - გილიოტინა არა ყოფილა. კიბეა, ერთი უბრალო კიბე!

და მართლაც ერთი გრძელი კიბის მეტი იქ არა იყო რა.

ორი ცხენი მიწაზე ეგდო დაჭრილი. მეეტლეს მკვდარი იყო.

- ეგ არაფერი, - თქვა მეთაურმა, - რა მცველები უნდა კიბეს, თუ აქ ავკაცობა არ არის განზრახული? პერინიეს მხრიდან მოდიოდა. ცხადია ტურგის ციხე-სიმაგრეში გადასაძრომად მოჰქონდათ.

- მაშ კიბეც დაწვავთ! - შეჰყვირეს გლეხკაცებმა.

კოცონი მზადა ჰქონდათ და კიბე დასწვეს.

რაც შეეხება სუდართ მწაფარებულ გილიოტინას, რომელსაც ისინი ჩასაფრებოდნენ, ის სულ სხვა გზით წასულიყო, და იმ სოფელში იყო უკვე, სადაც მიშელ ფლეშარმა ნახა მზის ამოსვლისას.

V. ხმა უდაბნოსა შინა

ბავშვებს რომ მჭადი მისცა ფლეშარმა, ტყეში შევიდა და თვითონაც არ იცოდა, საით მიდიოდა.

რაკი არავინ იყო ღვთისნიერი, რომ გზა ესწავლებინა, თვითონვე უნდა ცდილიყო და ეპოვა ტურგი. ძალიან დაღლილი იყო. ვედარ უძლებდა სიარულს, წამდაუწუმ დაემგებოდა ხოლმე მიწაზე. მაგრამ მალევე წამოვარდებოდა, სიარულს ცდილობდა, რომ კვლავ დამჯდარიყო ღონემიხდილი. დაღლილი იყო და დაღლა კუნთებიდან ძვლებსაც მოსდებოდა - დაღლა მონისა. და მართლაც მონა იყო, მონა თავისი დაკარგული შვილებისა და უნდა ეპოვა ისინი. ვინ იცის, რა განსაცდელს უმზადებდა პაწიებს ყოველი წუთი დედის დაგვიანებისა. ასეთი მოვალეობა რომ აწევს ადამიანს, სხვა უფლება აღარა აქვს რა. უბედური დედისთვის აკრძალული იყო დასვენება. მაგრამ მეტად დაქანცული იყო; იქამდე, რომ სიკვდილ-სიცოცხლის საკითხად უხდებოდა ყოველი ნაბიჯის გადადგმა. შესძლებდა, თუ არა? დილიდან გზაში იყო, აღარც სოფელი იყო სადმე მის გზაზე, აღარც ადამიანი. ჯერ კვალს გაჰყვა ტყეში, ტურგისკენ მიმავალს, მერე სხვაზე გადავიდა და უფრო და უფრო შორდებოდა თავის გზას. ბოლოს ეს კვალიც დაჰკარგა და გზადაკარგულად დარჩა ტყეში. სად იყო? ახლო იყო თავის მიზანთან? თუ, პირიქით, აქვე დაეცემოდა და ბოლო მოეღებოდა მის წამებას? ერთ წამს ყოვლად შეუძლებლად ეგონა ფეხის გადადგმა. მზე ჩადიოდა, ტყეში ბნელოდა. კვალი აღარსად ჩანდა ადამიანის ნავალისა, და არ იცოდა, რა მოელოდა ამ უდაბურ ტყეში. ღმერთილა ჰყავდა მფარველი. ძახილი დაიწყო, პასუხს არავინ ამღებდა.

ადგა, მიიხედა- მოიხედა და ტოტებში სინათლე შენიშნა, სინათლეს მიჰყვა და მოულოდნელად გავიდა ტყიდან.

მის წინ ვიწრო ვაკე გადაშლილიყო, რომლის ქვემოდან ქვებში პატარა მდინარე მორაკრაკებდა. წყალი რომ დაინახა, მაშინვე იგრძნო ცხარე წყურვილი. მივიდა, დაეწაფა და გულიანად დალია წყალი.

დაჩოქილი იყო, ამით ისარგებლა, იქვე წარმოსთქვა თავისი ლოცვა.

მერე წამოდგა და ეცადა მოეფიქრა, საით წასულიყო.

მდინარეზე გადავიდა, ზევით ავიდა.

იქიდან კი დიდი მინდორი იყო გადაშლილი, სადამდეც კი თვალი მიწვდებოდა, დაბალი ბუჩქებით მოფენილი. ბუჩქნარი მდინარის პირიდან ნელ-ნელა ზევით იწევდა და ჰორიზონტს ფარავდა. ტყე უკაცრიელი იყო; მინდორი - სრული უდაბნო. ტყეში ყოველი ბუჩქის უკან შეიძლებოდა შეხვედროდა ვისმე; ამ მინდორზე კი, საცა კი მიაღწევდა თვალის ხილვა, არა ჩანდა რა. ჩიტები დაფრინავდნენ ბალახებზე, სხვა არაფერი.

ასე მარტოდმარტო დარჩენილს ამ უდაბნოში მუხლი ეკეცებოდა, თავს ვეღარ იმაგრებდა, და თითქო მართლა შეიშალაო, ღონემიხდილმა დედამ საშინელი ხმით შეჰკვივლა ტყესა და მინდორს: - არავინ არის აქ მე-ხორციელი?

პასუხს ელოდა.

და პასუხიც მიიღო.

რაღაც ყრუ და ღრმა ხმა გაისმა შორიდან, ჰორიზონტის სიღრმიდან მომავალი; ჯერ ერთ ქედს ეცა, იქიდან მეორეს და მოედო იქაურობას. ეს ხმა შორეულ ქუხილს ჰგავდა, ექოთი მონაბარეს, იქნებ ზარბაზნისა იყო. ისე გაისმა, თითქოს დედის კვილს მისცეს პასუხად, - აქა ვართო.

ისევ მიდუმდა იქაურობა.

გამოცოცხლდა დედა, წამოვარდა; ადამიანი იყო იქ, სადღაც ახლო; ადამიანი იყო, რომელიც ეტყოდა რასმე, ურჩევდა რასმე. წყურვილი მოეკლა, ლოცვა უკვე ეთქვა, ყოჩაღად იყო და აჰყვა მინდორს, იმ მხრივ წავიდა, საიდანაც პასუხი მიიღო თავის კითხვაზე.

და შორს, შორს, ჰორიზონტის კიდურზე მაღალი კოშკი დაინახა. ამ კოშკის მეტი არა ჩანდა რა უდაბურში, ჩამავალი მზის სხივი სცემდა და აშუქებდა, კოშკის უკან მწვანით მოსილი ფართობი გადაშლილიყო, - ფუჟერის ტყე.

კოშკიც იმ მხრიდან ეჩვენებოდა, საიდანაც რაღაც ქუხილით მისცეს პასუხი იმის ძახილს. იქნება ეს კოშკი იყო მისი შემბრალებელი და მხსნელი?

ფერდობზე ავიდა მიშელ ფლეშარი და მის თვალწინ გაშლილ მინდორს გადახედა. კოშკისკენ წავიდა.

VI. მდგომარეობა

დადგა გადამწყვეტი წუთი.

ულმობელს ხელთ ეგდო უწყალო.

სიმურდენს მომწყვდეული ჰყავდა ლანტენაკი.

მახეში გააბეს ბებერი აჯანყებული მომხრე მეფისა. ცხადი იყო, რომ ვეღარ გაეპარებოდა და გადაწყვეტილი ჰქონდა სიმურდენს, - ლანტენაკს თავს გავაგდებინებთ თავის მამულში, მოედანზე თავის სახლთან, რომ ფეოდალურმა ციხე-სიმაგრემ და ხალხმა თავის თვალთა ნახოს

დიდებული ფეოდალის და მებატონის დასჯა და გულში ჩარჩეს ეს მაგალითი, რომ სხვამ აღარ გაბედოს რა ამგვარიო.

ამიტომ იყო, რომ ფუჟერში გაგზავნეს კაცი გილიოტინის ჩამოსატანად. ისიც ხომ ვნახეთ გზაში თავის სუდარით და ჟანდარმებით.

ლანტენაკის მოკვლა ვანდეას მოკვლა იქნებოდა, და ვანდეას მოკვლა საფრანგეთის ხსნა. სიმურდენს საბოლოოდ ჰქონდა ეს გადაწყვეტილება. თავისი საზარელი მოვალეობის ასრულებაში ყოყმანი არ იცოდა.

წასული იყო მარკიზის საქმე. ამ მხრივ დამშვიდებული იყო სიმურდენი, მაგრამ ერთი გარემოება იყო და ის უწყლავდა გულს. ბრძოლა, ცხადი იყო, საშინელი იქნებოდა. ბრძოლის მეთაურად გოვენი იქნებოდა და მეთაურობის გარდა, ვაი თუ თვითონ ჩარეულიყო; ყმაწვილის გული ერჩოდა და მხედართმთავარში ჭაბუკის და მამაც სალდათისაც ბევრი რამ ჰქონდა; შეიძლებოდა სრულიად მოულოდნელად ჩარეულიყო ხელჩართულ ბრძოლაში. მერე ვინ იცის, ცოცხალი გადარჩებოდა? გოვენი, მისი შვილი! ერთადერთი მისი სიყვარული ამქვეყნად! ბედი სწყალობდა გოვენს: აქამდე დაჭრილიც კი არსად ყოფილა; მაგრამ ბედმაც იცის დალლა. და თრთოდა სიმურდენი. ესეც ბედი! იმაში იყო სიმურდენის უბედურება, რომ ორ გოვენშუა ჩავარდნილიყო: ერთისა სიკვდილი ენატრებოდა და მეორისა სიცოცხლე.

ზარბაზანს, პატარა ჟორჟეტი რომ გამოაღვიძა თავის აკვანში, და გამოაფხიზლა სასოწარკვეთილი ფლეშარი, სხვა შედეგიც ჰქონდა. შემთხვევით იყო თუ დამიზნებლის განზრახვით, ამ სროლას უნდა ეცნობებინა კოშკში შემწყვდეულებისათვის, რომ ნახევარ საათის შემდეგ დაიწყებოდა ბრძოლა; ყუმბარა კი კოშკის მეორე სართულზე დარბაზის ფანჯრის რკინის მოაჯირს ეცა, გასტეხა და ნახევარი ააგლიჯა. კოშკში მყოფთ დრო აღარა ჰქონდათ, რომ შეეკეთებინათ ეს მოაჯირი.

ძალიან დაიკვებეს კოშკელებმა, თოფ-იარაღი და თოფისწამალი ბევრი გვაქვსო. იარაღი არა, და თოფისწამალი კი ძალიან ცოტა ჰქონდათ. მათი მდგომარეობა, ნუ დავივიწყებთ, გაცილებით უფრო ცუდი იყო, ვიდრე სიმურდენს და გოვენს ეგონათ. თოფისწამალი რომ საკმარათ ჰქონოდათ, მთლად ააფეთქებდნენ ტურგს, როგორც კი რესპუბლიკელები შევიდოდნენ კოშკში, და თვითონაც თან აჰყვებოდნენ; ეს იყო იმათი ფიქრი და ოცნება; მაგრამ თოფისწამალი არა ჰქონდათ და რაცა ჰქონდათ, ძალიან ცოტა. ოცდაათი სროლა ძლივს შეხვდებოდა თითოს. თოფები და დამბაჩები - რამდენიც გნებავთ, და ვაზნა კი - ძალიან ცოტა. სულ გასტენეს თოფი და დამბაჩა, რომ შეუწყვეტლივ შესძლებოდათ სროლა; მაგრამ დიდხანს ეყოფოდათ ეს იარაღი? საჭირო იყო გასროლილის გატენა და გასატენად კი მასალა აკლდათ. აქ იყო იმათი გაჭირვება. საბედნიეროდ, ხანდახან საშინელებაშიც ჩნდება ბედნიერება, - საბედნიეროდ ბრძოლა უმთავრესად ხელჩართული იქნება, ხმლითა და ხანჯლით, მახვილი იარაღით; ერთმანეთს ყელში სწვდებიან მებრძოლნი, აჰყუწვენ, დაახრჩობენ. და ესღა დარჩენოდათ საიმედოდ და სანუგეშოდ.

შიდა მხარე კოშკისა მიუვალსა ჰგავდა. პირველ სართულში, სადაც ზარბაზნით კედელი შეუნგრის რესპუბლიკელებმა და შესავალი კარი გაიკეთეს, კარგა მაგარი ბარიკადი იყო ლანტენაკის ხელმძღვანელობით აგებული. ბარიკადის უკან დიდი მაგიდა იდგა და ზედ ელაგა გატენილი თოფი და დამბაჩა, ხმალი, ხანჯალი და მჭრელი ცული. რადგან კოშკის აფეთქება შეუძლებელი იყო და ამ დარბაზის ქვეშ გათხრილი დილეგის გამოყენება აღარაფრით შეიძლებოდა, მარკიზმა ჩააკეტინა ქვემოთკენ მიმავალი კარი. ბარიკადიან დარბაზის ზემოთ მრგვალი დარბაზი იყო, რომელშიც ასვლა შეიძლებოდა მარტო ვიწრო, კედელში დაყოლებული კიბით. ეს ოთახიც ისევე იყო მოწყობილი, როგორც პირველი სართულის დარბაზი, - დიდი მაგიდა იდგა და ზედ ელაგა უკვე გატენილი იარაღი. დიდი დოლაბით შედიოდა ოთახში სინათლე, რომლის მოაჯირი ის იყო წაეხდინა ყუმბარას. ამ ოთახის ზემოთ, იმავე კედელში დატანებული ვიწრო კიბით შეიძლებოდა ასვლა იმ დარბაზში, რომელსაც რკინის კარი ჰქონდა, ხიდზე გამავალი. ამ ოთახს ხან რკინისკარიანს ეძახდნენ, ხან სარკიანს, რადგან მრავალი წვრილ-წვრილი სარკე ჰქონდა გაულესავი კედლის ქვეშე მიკრული ჟანგიანი ლურსმნებით, - უცნაური კაზმვა ველურობისა. ზემოსართულების ოთახების გამაგრება და დაცვა არავითარ სარგებლობას არ წარმოადგენდა და ეს სარკიანი დარბაზი წარმოადგენდა იმას, რასაც მანესონ-მალემ, ციხისა და კოშკის გამაგრების კანონმდებელმა უწოდა „უკანასკნელი წერტილი, სადაც გარემოცულნი

ჰყრიან იარაღს და მტერს ნებდებიან“. მაშასადამე საჭირო იყო, ამ ოთახამდე არ მიეშვათ რესპუბლიკელები.

მესამე სართულის დარბაზში სინათლე დოლაბებით შედიოდა; მაგრამ მაშხალაც ანთებული იყო სწორედ ისევე, როგორც ქვემო სართულში; მაშხალა იმანუსს აენტო და გვერდზე დაედო გოგირდიანი პატრუქი. კოშკში ხანძარი კარგად იყო მომზადებული.

ქვემო სართულის დარბაზის უკანა მხარეს გრძელ ხონჩაზე საჭმელ-სასმელი იყო დალაგებული, როგორც ჰომერისებურ მღვიმეში. გობებზე იყო მოხარშული ბრინჯი და ხორბალი, ხბოს ხორცი, პური, წყალში მოხარშული ხილი და დოქებით სიდრი. სვამდა და ჭამდა, ვისაც სწყუროდა ან შიოდა.

ზარბაზანი რომ გავარდა, ფეხზე წამოვარდა ყველა. ნახევარი საათის სიცოცხლედა ჰქონდათ კოშკში მყოფთ.

იმანუსი კოშკის ბანზე იყო და თვალს ადევნებდა რესპუბლიკელების მოძრაობას. ლანტენაკმა უბრძანა, - ნუ ესვრით, მანამ აქ არ შემოვლენო, და ასე განმარტა: - ოთხიათას ხუთასი კაცია, კოშკის გარეთ ბევრიც რომ დავხოცოთ, ტყუილად დავიხარჯებით. ვესროლოთ მაშინ, როდესაც კოშკში შემოვლენ. მატო კოშკში გვექნება ძალის თანასწორობა.

და დაუმატა სიცილით: - თანასწორობა და მობა-ერთობა.

შეთანხმებულნი იყვნენ: როგორც კი დაიძროდა მტერი, მაშინვე საყვირით მისცემდა ნიშანს იმანუსი.

გაჩუმებულნი იყვნენ ყველანი, ზოგი ბარიკადის უკან, ზოგი კიბის საფეხურებზე, და ელოდნენ. ერთი ხელი ჩახმახზე ედოთ, მეორით კრიალოსანი ეჭირათ.

უკვე გარკვეული იყო მდგომარეობა: რესპუბლიკელები უნდა შესულიყვნენ შენგრეული კედლით კოშკის ქვემო დარბაზში, აეღოთ ბარიკადა, აეღოთ კედელში დატანებული ორი კიბის საფეხურები, ყველა ცალ-ცალკე, რომ ზემო სართულში ასულიყვნენ და დაეძლიათ როგორმე ჩამალული ვანდელების თოფის სროლა.

ვანდელები უნდა დახოცილიყვნენ.

VII. წინასწარი მზადება

თავის მხრივ გოვენიც ემზადებოდა საბრძოლველად. უკანასკნელი განკარგულება მისცა სიმურდენს, რომელსაც, წინადაც იყო ნათქვამი, ბრძოლაში მონაწილეობა არ უნდა მიეღო, მაგრამ ფერდობი კი დაეცვა; გემანი ჯარების უმთავრესი ნაწილით ტყეშივე რჩებოდა და თვალი უნდა ედევნებინა მტრისათვის. დაადგინეს, რომ ტყეში მყოფი ზარბაზნები დაიწყებდნენ ბრძოლას, და აგრეთვე ფერდობზე დალაგებულები, მარტო იმ შემთხვევაში, თუ ვანდელები სიმაგრიდან გამოსვლას და გაქცევას ცდიდნენ. კოშკის ასაღებად დანიშნული რაზმის მეთაურობა გოვენმა ისურვა. და სწორედ ეს უწყლავდა გულს სიმურდენს.

მზე ის იყო ჩავიდა.

გაშლილ მინდორში რომ კოშკი დგას, შუა ზღვაში მავალ გემსა ჰგავს; მტერი ერთნაირად მიუდგება ერთსაც და მეორესაც; აქ კი უფრო მიახლოვებაა, ვიდრე იერიში. რა საჭიროა აქ ზარბაზანი და ამოდ სროლა? ან რას შეგძენს, კიდევ რომ დაუშინოთ ყუმბარა ამ თხუთმეტბიჯიან სისქის კედლებს? პატარა ნანგრევი არის კედელში, რომელშიც ერთნი შესვლას ცდილობენ, და მეორენი შიგნიდან შესავალს იცავენ ცულით, დანით, ხანჯლით, დამბაჩით, მუშტით და კბილით. ეს იყო იმ დღეს ტურგის კოშკი.

გოვენი კარგად ხედავდა, რომ სხვა გზა არ იყო ტურგის აღებისა: ერთადერთი დადარჩენოდა, კოშკში შევარდნოდა მტერს და ყელში წაეჭირა ხელი. გარდა ამისა კარგად იცნობდა კოშკის შინაგან საშიშროებას, რადგან იქ გაეტარებინა თავისი სიყმაწვილე.

ღრმად ჩაფიქრებული იყო გოვენი.

იქვე რამდენიმე ნაბიჯის მანძილზე იდგა მისი თანაშემწე და ჭოგრიტ გასცქეროდა პერინიეს მხარეს. და უცბად შეჰყვირა: - ძლივს!

ჩაფიქრებულ გოვენს რაღაც საიმედო მოესმა ამ სიტყვაში.

- რა იყო, გეშან?

- კიბე მოდის, კიბე.

- ჩვენ რომ დავიბარეთ?

- დიახ.

- მაშ აქამდე არ ჩამოუტანიათ? ეხლა მოაქვთ?

- არა და ძალიან მოუსვენრადაც გახლდით. ჟავენეში გაგზავნილი კაცი დაბრუნდა და კიბე კი არსად იყო.

- ვიცი, რომ დაბრუნდა.

- დიახ, მოვიდა, მითხრა, სწორედ საჭირო სიგრძის კიბე ვიშოვე სადურგლოში, რეკვიზიციის წესით გამოვართვი, ჩემთანვე დავადებინე, თორმეტი კაცი დავუნიშნე წამომყოლად და მე იქ გახლდით, რომ წამოვიდნენო. გამოვგზავნე და გამოვასწარ, წინ მოვედიო.

- მოვიდა და ეგ მოგვახსენა. ისიცა თქვა, კარგი ეტლი არის, კარგი ცხენები აბია და ორი საათი იქნებოდა, როდესაც წამოვიდა, მზის ჩასვლამდე აქ იქნებაო. ეგ ყველაფერი ვიცი. მერე?

- მერე მზე ჩავიდა და კიბე არსად იყო.

- მოდი შენა და!.. ჩვენ კი იერიშით უნდა მივიდეთ. უკვე გადის დაპირებული ნახევარი საათი, იცით, რას იფიქრებენ კოშკელები, თუ იერიში დავუგვიანეთ? ეშინიათ და უკან იწევენო.

- მე მგონია რომ შეიძლება დავიწყოთ.

- კიბეა საჭირო.

- აუცილებლად.

- ჰოდა, კიბე კი არსად არის.

- არის.

- სად ეშმაკებშია, თუ არის?

- სწორედ მაგაზე წამოვიძახე წელან, ძლივს-მეთქი, რომ ვეღარა და ვეღარ მოაღწია ჩვენამდე, ავიღე ჭოგრი, დავათვალიერე პერინიედან ტურგისკენ მომავალი და ძლივს დამიმშვიდდა გული, - აგერ გიახლებათ ფერდობზე ჩამოდის. აი, შეხედეთ.

გოვენმა გამოართვა ჭოგრი და ფერდობს აჰხედა.

- მართლა და მოდიან. აგერა, მოჩანს. ცოტად ჩამობნელდა და ძნელია ყველაფრის გარჩევა, მაგრამ ცხენოსნები კი კარგად ჩანან. ოღონდ, იცით გეშან, ეს ცხენოსნები მე უფრო მეტნი მგონია, ვიდრე თქვენ მითხარით.

- მეც აგრეთვე.

- აგერ გვიახლოვდებიან.

- ერთი თხუთმეტი წუთის შემდეგ აქ იქნება ჩვენი კიბე.

- მაშ იერიშის დაწყებაც შეიძლება.

მართლა მოდიოდა რაღაც, მაგრამ ის კი არ იყო, რაც იმათ უნდოდათ.

ამ დროს ათისთავი რადუბი მოვიდა და წინ გამოეჭიმა გოვენს მხედრული სალამით.

- რას იტყვით, რადუბ?

- მოქალაქე მეთაურო, ერთი სათხოვარი გვაქვს წითელქუდა ბატალიონის ბიჭებს.

- სახელდობრ?

- გვინდა თავი გავწიროთ.

- აჰ! - წარმოთქვა გოვენმა.

- აგვისრულებთ ამ თხოვნას?

- კი...თუ საქმემ მოითხოვა.

- საქმეც ეგ არის, და! დოლის ბრძოლის შემდეგ ისე გვიფრთხილდებით... ჯერ კიდევ თორმეტნი გახლავართ ბატალიონში.

- მერე?

- გვამცირებთ, მოქალაქე მეთაურო.

- თქვენ რეზერვში ხართ.

- ჩვენ წინა რაზმში გვინდა ბრძოლა.

- გაჭირვებისთვის მინდებხართ, რომ დაჰკრათ უკანასკნელ წამს და უზრუნველჰყოთ გამარჯვება. გაჭირვებისთვის გინახავთ.

- მეტისმეტად.

- წინა ხართ თუ უკან, სულ ერთია. თქვენც მებრძოლ რაზმში ხართ.

- დიახ, ყველაზე უკან. პარიზს უფლება აქვს, ყველაზე წინ იყვეს.

- მოვიფიქრებ, ჩემო რადუბ.

- მოიფიქრეთ, ოღონდ დღეისთვის, თუ შეიძლება. ამაზე უკეთესი შემთხვევა იქნება აღარც კი გველიროსო. ცხარე ხელჩართული მოგველის, ნამდვილი კრივი. თითებს გაილოკავს, ვინც ტურგს შეეხება დღეს და გვინდა გთხოვოთ, ჩვენც გვაგემოთ ამ კომპის სიტკბოება.

გაჩუმდა ათისთავი, ულვაში გაისწორა და განაგრძო აღელვებული ხმით: - და ეგეც რომ არ იყოს, ჩვენო მეთაურო, ჩვენი პაწიები გახლავან ამ კომპში, ჩვენი შვილები, ჩვენი ბატალიონის შვილები, სამი უსუსური ბავშვი. იქვე გახლავთ უშვერი და უჯიათი მხეცი, ლურჯის მკვლელს რომ ეძახიან, იმანუსად წოდებული ეშმაკის კერძი, და სიკვდილს უქადის ჩვენ შვილებს, ჩვენ ანგელოზებს. მიწა რომ იძრას, და ქვეყანა ინგრეოდეს, ჩვენ მაინც ვცდებით ჩვენი შვილების გადარჩენას. არ გვინდა, არა, რომ უბედურება რამე ეწიოს ბავშვებს. აი, რას გეხვეწებით! არ გვინდა! აი წელან, რაკი არ ვიბრძოდით, ზავით ვისარგებლე, ფერდობზე ავედი და ფანჯარაში დავინახე ჩვენი პაწიები. ვიდექ და შევყურებდი! დიახ, იქ გახლავან, სახლში. ხევისპირიდან დაინახავს, ვისაც უნდა, როგორც მე დავინახე წელან და ცოტად შევამინე კიდევ. დიახ, მოქალაქე, ერთი თმა, ერთადერთი თმა რომ ჩამოაგლიჯოს ვინმემ ჩვენ ანგელოზებს, ვფიცავ ათას წმინდას და უწმინდურს, შიგ წვერში ვწვდები გადაყრუებულ ღმერთს და იმის გამხმარ უტვინო ჩონჩხს! ამას მარტო მე, ათისთავი რადუბი კი არ მოგახსენებთ, ამას მოგახსენებთ და გთხოვთ მთელი ბატალიონი. სახელდობრ რას? ჩვენ გვინდა გადავარჩინოთ ბავშვები, ან არა და ჩვენც დავიხოცნოთ. დალახვროს ჩემმა მახვილმა! ნუთუ ამის უფლება არა გვაქვს?! დიახ,

გადავარჩენთ ბავშვებს, ან თუ ვერა, ყველანი დავიხოცებით, ყველანი! და ახლა, - თქვენი ბრძანება და თანხმობა.

გოვენმა ხელი ჩამოართვა რადუბს და უთხრა: - ყოჩაღები ხართ, ვაჟკაცობით აღსავსენი! თქვენ იქნებით იერიშით მიმავალი რაზმის თავში. ორად გავყოფ თქვენს ბატალიონს - ექვსი კაცი წინ გაუძღვება რაზმს, რომ წინსვლა არსად შეჩერდეს და ექვსიც წინა რაზმის ბოლოში იქნება, რომ უკან დახევა არავინ გაბედოს.

- და მაინც მე ვრჩები ორივე ნაწილის ათისთავად?

- დიახ.

- მაშ, გმადლობთ, ჩემო მეთაურო, რადგან რაზმის თავში მე გახლავართ.

სამხედრო სალამი მისცა რადუბმა და თავის ბატალიონთან მივიდა.

საათს დახედა გოვენმა, რამდენიმე სიტყვა წასჩურჩულა გეშანს და შეუდგა იერიშით მიმავალი რაზმის წყობას.

VIII. სიტყვა და ღრენა

ამ ბაასის დროს სიმურდენი გვერდზე უდგა გოვენს, ჯერ არ წასულიყო თავის დანიშნულებისამებრ ჯარისკენ. მეზუკესთან მივიდა.

- აბა, ბუკი, - უბრძანა სიმურდენმა.

ბუკს ზემოდან საყვირი მოჰყვა.

ერთხელ კიდევ გაისმა ბუკისა და მის პასუხად საყვირის ხმა.

- ეს რაღა? - ჰკითხა გოვენმა გეშანს. - რა უნდა სიმურდენს?

სიმურდენმა წინ წაიწია, კოშკისკენ. ხელში თეთრი ცხვირსახოცი ეჭირა.

და ხმის ამალღებით შესძახა: - კოშკში მყოფნო! მიცნობთ თუ არა?

პასუხი იმანუსმა მისცა, კოშკის ბანიდან: - გიცნობთ.

და შემდეგი ბაასი გაიგონა ჯარმა სიმურდენის და იმანუსისა.

- მე რესპუბლიკის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი ვარ.

- პერინიელი მღვდელი ხარ, გაკრეჭილი.

- მე მოვლინებული ვარ საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტისგან.

- მღვდელი ხარ, ღვთის უარმყოფი.

- წარმომადგენელი ვარ მთავრობისა.

- ქვეყნის მტერი ხარ და მოღალატე.

- კომისარი ვარ რევოლუციისა.

- სარწმუნოების მგმობი.

- სიმურდენი ვარ.

- ქაჯი და ეშმაკი.

- მაშ მიცნობთ?

- ჭირივით გვმუღბარ.
- კმაყოფილი იქნებით, რომ ხელში ჩაგივარდეთ?
- აქ ცხრამეტნი ვართ. ცხრამეტნივე გავწირავთ თავს, ოღონდ ხელთ ვიგდოთ შხამიანი გველი.
- ჰოდა, აი მოვედი, თქვენი ვარ.

საშინელი, მხეცური სიცილი გაისმა კოშკის ბანიდან.

- მოდი რაღა!

მიჩუმებული იყო მთელი ჯარი, ბოლოს ელოდა ამ ბაასისას.

სიმურდენმა შესძახა: - ერთი პირობით?

- რა პირობით?
- აი, მომისმინეთ.
- თქვი, თქვი!
- მაშ აგრე გეჯავრებით?
- აკი გითხარ.
- მე კი გულით მიყვარხართ, მე მამ ვარ თქვენი.

და პასუხი მიიღო ზემოდან: - დიახ, კაინი.

სიმურდენმა განაგრძო მღელვარე ხმით, რომელშიც სიმკაცრეც ისმოდა და ერთდროულად სიტკბოებაც: - მლანძღეთ, მაგრამ მომისმინეთ. მე აქ შუაკაცად გელაპარაკებით. დიახ, თქვენ ძმები ხართ ჩემი. გზადაკარგული ცხვარნი ხართ, საბრალონი. მე მეგობარი ვარ თქვენი და კეთილის მოსურნე. მე სინათლე ვარ და უვიცობას და სიბნელეს ვებრძვი. სინათლეში ყოველთვის არის ძმობა-ერთობა და ეგრეც რომ არ იყოს, განა ერთი დედის შვილნი არა ვართ ჩვენ ყველანი? ერთი სამშობლოს შვილნი? მაშ მომისმინეთ. ერთხელაც იქნება, შეიგნებთ, ან თქვენი შვილები შეიგნებენ, ან თქვენი შვილის შვილები, რომ სულ ყველა, რაც კი დღეს იცვლება და არსდება, არსდება და მყარდება ზეციური კანონების აღსასრულებლად და რევოლუციის სულის ჩამდგმელი თვით ღმერთი არის. და მანამ მოვა დრო და თქვენ ცნობიერებასაც ეღირსება სინათლის სხივი და ძირიანად აღმოიფხვრება ყოველი ცრუმორწმუნეობა, დიახ, მანამ მოვა ეს ნეტარი დრო და წყვილიაღის წილ შუქი მოეფინება ქვეყანას, ჩვენ უნდა ვეცადოთ თქვენს დახმარებას, რადგან ძმები ხართ ჩვენი, დაბრმავებულნი და მით უფრო საბრალონი. და აი, მოვიდვარ. თქვენთვის მომიძღვნია ჩემი სიცოცხლე. აი, ხელგამოწვდილი გთხოვთ, - თუ თქვენდა სახსნელად ჩემი სიკვდილი არის საჭირო, აჰა, მომკალით. მე სრული უფლებითა ვარ აღჭურვილი და კიდევაც ავასრულებ, რასაც ვამბობ. აგერ, დადგა ჟამი აღსასრულისა. მერე შეუძლებელია იქნება. თქვენ სამშობლოს შვილი გელაპარაკებთ, მოქალაქე, და ამ მოქალაქეში ღრმად ჩარჩენილა მღვდელი. მოქალაქე გებრძვით, მღვდელს ებრალეხით და თქვენს ხსნასა ცდილობს. მომისმინეთ. ბევრს თქვენთაგანს ცოლიც ეყოლება, ცხადია, და შვილებიც. თქვენი ცოლ-შვილის დახმარება მინდა, თქვენი წვრილშვილის დახმარება. თქვენს ახირებას და უჯიათობას ვებრძვი, რომ მამა შევარჩინო თქვენს შვილებს. ძმანო...

- ქადაგებს ჩვენი მღვდელი, - ჩამოსძახა სიცილით იმანუსმა.
- ძმანო, ავირიდოთ ჟამი განსაცდელისა. რად უნდა ამოვხოცოთ ერთმანეთი? ბევრი ჩვენგანი ვეღარა ნახავს ხვალ მზის ამოსვლას, ბევრი დავიღუპებით ამადამ, და თქვენ კი ყველანი, ყველანი უკლებლივ. შეიბრალებთ თქვენი ცოლ-შვილი! რად გინდათ ასე ამოდ, უსარგებლოდ ამდენი სისხლის დათხევა? რად გინდათ ამოჟლიტოთ ამდენი ხალხი, როდესაც ორიც იკმარებს?

- ორიო? - წამოიძახა იმანუსმა.
- დიახ, ორიც იკმარებს.
- ვინ და ვინ.
- ლანტენაკი და მე.

და უფრო ხმამაღლა განუმარტა სიმურდენმა: - ორი კაცი გვყავს მეტი: ჩვენთვის ლანტენაკია მეტი და თქვენთვის მე, სიმურდენი. აი, რა წინადადებას გაძლევთ. თუ გნებავთ, რომ ცოცხალნი დარჩეთ ყველანი: მოგვეცით ლანტენაკი და სამაგიეროდ სიმურდენი მიიღეთ. ლანტენაკს თავს მოჰჭრით გილიოტინით, და სიმურდენს თქვენ თქვენებურად დასჯით.

- მღვდელი, - დაიღრიალა იმანუსმა, - სულ ნელ ცეცხლზე დაგწვავდი, რომ დაგიჭერდე სადმე.
- თანახმა ვარ, - უპასუხა სიმურდენმა.

და განაგრძო: - სასიკვდილოდ განწირულნი ხართ ყველანი, ვინც მაგ კომპში ხართ, და თუ მოისურვებთ, საათი არ გავა, ცოცხალნი გამოხვალთ მანდედან ყველანი და თავისუფალნი თქვენი ხსნა მინდა. მიიღებთ ჩემ წინადადებას?

იფეთქა იმანუსმა: - არა მარტო ღვთის მტერი, გიჟიცა ყოფილა ეს ბილწი, ესა! არა, რა გინდა, რისთვის გვაწუხებ შენი ქადაგებით? ვინ გეხვეწება. მოდი და გაგვანათლეო? რაო? ჩვენ და ჩვენი ბატონი გავცეთ?! რა გინდა, რა, ჩვენგან?

- ლანტენაკის თავი. და სამაგიეროდ გაძლევთ...
- შენს ტყავს, განა? რადგან ძალსავეთ გაგაძრობთ ტყავს, მღვდელი სიმურდენ!.. ჰოდა, არ გვინდა, არა! იმის ფრჩხილადაც არა ღირს შენი ტყავი! გასწი, გაგვეცალე!
- საშინელება მოგელით. ერთხელ კიდევ, უკანასკნელად, დაფიქრდით.

ღამდებოდა ამ სამწუხარო მოლაპარაკების დროს, რომელიც კარგად ესმოდათ, როგორც კომპში მყოფთ, ისე რესპუბლიკელებს. მარკიზი ლანტენაკი გაჩუმებული იყო და არ უშლიდა, - დაე, გული მოიჯერონო. მეთაურებსა სჭირთ ეს უცნაური ეგოიზმი. ეს არის ერთი უფლებათაგანი პასუხისმგებლობისა.

ამ დროს იმანუსის ხმა გაისმა, რომელმაც დაჰფარა სიმურდენისა: - თქვენ ეი! მანდ რომ მოგროვილხართ და ამოწყვეტას გვიპირებთ! ჩვენ უკვე გაცნობეთ ჩვენი წინადადება. ჩვენი პირობები იცით და იქ შესაცვლელი არა არის რა. მიიღეთ, თორემ ვაი თქვენი ბრალი! თანახმანი ხართ? ჩვენ ეხლავე დაგიბრუნებთ სამ პატარა ბავშვს, აქ რომ არიან, ამ კომპში, და თქვენ გავგიშვებთ და თავისუფლად გაგვატარებთ ყველას.

- ყველას, - შეაწყვეტინა სიმურდენმა, - გარდა ერთისა.
- სახელდობრ?
- გარდა ლანტენაკისა.
- გავცეთ ჩვენი ბატონი?! ღმერთმა დაგვიფაროს!
- ლანტენაკი გვინდა.
- არა და არა!
- მარტო ამ პირობით შეიძლება ჩვენი მორიგება.
- მაშ ბრძოლა? დაიწყეთ რაღა!

მიჩუმდა ყველა.

იმანუსმა საყვირს ჩაჰყვირა და ძირს ჩავიდა. მარკიზმა ხმალი ამოიღო. კომპში მყოფნი ცხრამეტნივე ხმის ამოუღებელივ მოგროვდნენ ქვედა დარბაზში, ბარიკადის უკან, და დაიჩოქეს. კარგად ესმოდათ საიერიშო რაზმის ზომიერი ფეხის ხმა; ბნელში კარგად გრძნობდნენ კომპთან მის მოახლოვებას და აგერ, იქვე, თავიანთ გვერდით იგრძნეს მტერი, კედლის ნაპრალთან. დაჩოქილებმა მხარზე მიიდეს თოფები, ლულა ბარიკადის ნახვრეტებში გაჰყვეს, და ერთი იმათგანი, გრან-ფრანკორი, ტურმოელი მღვდელი, ადგა, მარჯვენა ხელში ხმალი ეჭირა, მარცხენაში ჯვარცმა და წარმოთქვა ლოცვა: - სახელითა მამისათა და ძისათა, და სულისა წმიდისათა!..

ყველამ ერთად გაისროლა თოფი. ბრძოლა დაიწყო.

IX. ბუმბერაზების და დევების ბრძოლა

საშინელება იყო ეს ბრძოლა.

ხელჩართულნი ებრძოდნენ ერთმანეთს და იმისთანა საზარელი სურათი იყო, რომ წარმოსადგენადაც კი შეუძლებელია.

ამგვარი სიმხეცის სანახავად წარსულს უნდა დავუბრუნდეთ. გავიხსენოთ ესკილეს დუელები, ან ფეოდალური დროის ჟლეტა ხალხისა, ან ძველებური „მოკლე იარაღით“ ბრძოლა, რომელმაც მეჩვიდმეტე საუკუნემდე მოაღწია. „შეიპარებოდნენ ხოლმე ციხე-სიმაგრეში და იწყებოდა ტრაგიკული ბრძოლა, - ერთი მხრივ გახურებული სროლა და მეორე მხრივ შეცვივნულები, რომლებსაც წინ თეთრი თუნუქშემოვლებული განიერი ფიცრები ეჭირათ, იარაღად გრძელი შუბი და წინ მიიწევდნენ ნელ-ნელა, ამოხოცავდნენ, განდევნიდნენ პატრონს და თავი მოჰქონდათ ვაჟკაცობით და რაინდობით“, - როგორცა სწერს ერთი ბებერი ალენტეოელი ათისთავი.

მეტად სახიფათო იყო იერიშის მისატანი ადგილი. ვიწრო ნაპრალი იყო კედელში, რომელსაც საქმის მცოდნენი „თაღიან ნაპრალს“ უწოდებდნენ, ესე იგი შენგრეული კედელი, ზემოდან ჩამონგრეული კედლის ქვებით დაფარული. ნაღმის თოფის წამალს აქ ბურღის დანიშნულება აესრულებინა. ნაღმი იმდენად მძლავრი ყოფილიყო, რომ აფეთქებით კომპის კედელი გაეხვრიტა და, გარდა ამისა, კედელიც გამსკდარიყო ნაღმის ბუღის ზემოდან, თითქმის ორმოცი ფუტის სიმაღლემდე, მაგრამ მეტად ვიწროდ, ისე რომ კომპში შესასვლელად მარტო ქვედა სართულის ნაპრალი იყო და უფრო შუბით შეჭრილსა ჰგავდა, ვიდრე ცულით გაპობილს.

ეს ნაპრალი ძირშივე არღვევდა კედელს, დაბალ შესავალს უკეთებდა, თითქო მიწაზე დაწოლილი ჭა ყოფილიყოს, გველივით დაკლავნილი, ვიწრო ნასკდომად ამაველი ზევით, თხუთმეტფუტისანი სისქის კედელში და წარმოადგენდა რაღაც უფორმო ცილინდრს, ნაღმით მოფენილ ხაფანგს, რომელშიც შემსვლელს თავში კედლის ქვა სცემდა, ფეხებში ღორღი და თვალებში წყვიდადი.

იერიშით მიმავალს ეს ხვრელი ედო წინ, ბნელი პირი ჯურღმულისა, დამტვრეული ქვების ყბებით ზევით და ქვევით, რადგან ნაღმის აფეთქებას არც ერთი ქვა არ გადარჩენოდა მთელი. კაციჭამია ზვიგენს არ ექნება იმდენი და ისე მჭრელი კბილი, რაც ამ ნაპრალსა ჰქონდა, და ამ ხვრელით უნდა შესულიყვნენ და გასულიყვნენ რესპუბლიკელები.

შევიდოდნენ და, წინ მაგრად ამართული ბარიკადი დახვდებოდათ და ბარიკადის უკანიდან თოფისა და დამბაჩის ტყვია.

მესანგრეები რომ შეხვდებიან ერთმანეთს სადმე მიწაში, ნაღმისთვის ხვრელის გათხრის დროს და იქვე, ვიწრო თხრილში იბრძვიან, ან კიდევ ზღვაზე ომში, მტერი რომ აუვარდება გემზე და ვიწრო, დაბალ გემბანებ შუა ატყდება ხმლით და ხანჯლით ბრძოლა, სწორედ ასეთივე და უფრო საშინელი მოელოდათ კომპზე მიმავალთ. ორმოში ჩავარდეს კაცი და იქ ებრძოდეს მტერს, ამაზე საშინელი არა იქნება რა. და აქ კი, ამ ორმოს, დაბალი, ქვიანი თალი აწვა თავზე.

რესპუბლიკელების რაზმის შესვლა და ბარიკადის უკანიდან სროლის ატეხა ერთი იყო და ისეთი ჭექა-ქუხილი მოედო იქაურობას, თითქო მიწა ინძრა და კომპი ინგრევაო. ასეთივე ჭექა-ქუხილით უპასუხეს რესპუბლიკელებმაც. სროლას სროლა მოჰყვა. გოვენის ბრძანება გაისმა, - დაჰკათ! - ამას ლანტენაკის ბრძანება მოჰყვა, - მაგრად იდექით! - მერე იმანუსის ყვირილი, - ჩემკენ, თანამემამულენო! და ამასთან ხმალის ცემა და ხმლის წკრიალი, თან ზედიზედ სროლა ორივე

მხრივ. კედელზე ჩამოკიდებული მაშხალა ვერც კი ანათებდა იქაურობას; შეუძლებელი იყო რისამე გარჩევა, - წითლად ჩამოხნულდა. ვინც კი შევიდოდა კოშკში, მაშინვე ყრუდებოდა და ბრმავდებოდა; ყურს უყრუებდა სროლა და ყვირილი და თვალს უბრმავებდა კვამლი და ქვარტლი. დაჭრილები იქვე ეყარნენ მიწაზე; მკვდრებზე და დაჭრილებზე დადიოდნენ, ფეხით სთელავდნენ, გულ-მკერდს უმტვრევდნენ მომაკვდავთ, და საზარელი გმინვა ერეოდა მებრძოლთა ყვირილს და სროლას. რომ ველარას ახერხებდნენ, ფეხში ჰკბენდნენ დაჭრილები მებრძოლ ამხსანაგებს. ხანდახან, ერთ წამს მიჩუმდებოდა ხოლმე ბრძოლის ყიჟინა და ეს დუმილი უფრო საზარელი იყო, ვიდრე ხმაური. მკერდით აწვებოდნენ ერთმანეთს, ერთმანეთის ნასუნთქს ყლაპავდნენ, კბილებს აკრაჭუნებდნენ, ხრიალებდნენ, ილანძვებოდნენ, იგინებოდნენ; სისხლის ღვარი გადიოდა კოშკის ნაპრალით გარეთ, მიწაზე იშლებოდა და ორთქლს უშვებდა იმ სიბნელეში.

იტყოდით, თვით კოშკსა სდის სისხლი, დაჭრილი ყოფილა ეს ბუმბერაზიო.

მაგრამ უცნაური ის იყო, რომ იქვე კოშკში წყდებოდა ეს ხმაური და გარეთ თითქმის არა ისმოდა რა. ძალიან ბნელი ღამე იყო და მინდორშიც და ტყეშიც, კოშკის გარშემო, მგლოვია რე სიმშვიდე იდგა. კოშკში ჯოჯოხეთი იყო და გარეთ აკლდამური სიჩუმე. ბნელში ხოცავდნენ ერთმანეთს; თოფის სროლა, ყვირილი, ღრიალი, ცოფი, - ყოველივე ეს იქვე, კოშკის კედლებში და თაღებში რჩებოდა; ჰაერი აკლდა ხმაურს, რომ თან გაყოლოდა, და სული ეხუთებოდა მებრძოლთ. კოშკის გარეთ თითქმის არა ისმოდა რა. პატარა ბავშვებს ტკბილად ეძინათ ამ ბრძოლის დროს.

მწვადებოდა ბრძოლა. მაგრად უდგა რესპუბლიკელებს ბარიკადი. კოშკში მყოფთ სიმრავლით აჯობებდნენ რესპუბლიკელები, მაგრამ საფარი კი მეტად მაგარი ჰქონდათ ვანდელებს. მრავალი მებრძოლი დააკლდა გოვენს. რაზმი კოშკის შესავალთან იდგა გამწკრივებული, ნელ-ნელა შედიოდა ნანგრევში და მცირდებოდა თავის სიგრძით, როგორც თავის სოროში შემავალი გველი.

ყმაწვილი კაცი იყო გოვენი, უშიშარი და ამასთან დარწმუნებული, რომ უვნებლად გადარჩებოდა ბრძოლას. ისიც იქვე იყო, ბარიკადთან მებრძოლ მოწინავე რაზმთან.

უკან მიიხედა ბრძანების მისაცემად და ამ დროს გასროლილი თოფის ალმა აქვე, მის გვერდით მდგომის სახე გაანათა.

- სიმურდენ, - შეჰყვირა განცვიფრებულმა, - აქ რა გინდათ?

მართლა სიმურდენი იყო.

- მინდა შენთან ვიყო.

- მოსაკლავი გაქვთ თავი?

- კარგი და, შენ რაღა გინდა აქ?

- მე საჭირო ვარ, თქვენ კი არა.

- მეც შენთანა ვარ.

- არა, ბატონო, არა!

- ჰო, შვილო, ჰო!

და ფეხი არ მოიცვალა სიმურდენმა.

ქვედა სართულის დარბაზს მოკლულები და დაჭრილები ავსებდნენ.

ბარიკადი ჯერ დანგრეული არ იყო, მაგრამ, ეტყობოდა, სიმრავლე სჯობნიდა სიმაგრეს. ვანდელები ბარიკადს ეფარებოდნენ, რესპუბლიკელებს არავითარი საფარი არა ჰქონდათ, მაგრამ ათი რომ წაქცეულიყო ლურჯი, ერთს მაინც დასცემდა თეთრს. და გარდა ამის, სულ

ახალთახალი მებრძოლი ემატებოდა გოვენს. რესპუბლიკელებს ემატებოდათ ძალა, ვანდელებს უმცირდებოდათ.

ვანდელები ცხრამეტივე ბარიკადის უკან იყვნენ. იერიში ბარიკადს ხვდებოდა. დაჭრილებიც იყო ვანდელებში და დახოცილებიც. სულ ბევრი რომ ვთქვათ, თხუთმეტი კაციღა იქნებოდა მებრძოლი. ერთი გამხეცებულთაგანი, შანტ-ანტივერი საზარლად იყო დამახინჯებული. ჯმუხი ბიჭი იყო, ხუჭუჭთმიანი ბრეტანელი, ტანდაბალი და მაგარი; თვალი გამოთხრილი ჰქონდა და ყბა ჩამტვრეული; მაგრამ ჯერ ფეხზე იდგა. კედელში დაყოლებულ კიბეში შეძვრა და მეორე სართულის დარბაზში ავიდა, - იქ დამშვიდებით ვილოცავ და სულს განვუტყეებო.

დოლაბთან კედელს მიეყუდა, სუნთქვა რომ შესძლებოდა.

ქვევით უფრო და უფრო მწვავდებოდა ბრძოლა. ერთ წამს შეწყდა სროლა და გაისმა სიმურდენის ძახილი: - ვანდელებო! რა საჭიროა ამოდენი სისხლის ღვრა? დაჭრილები ხართ! დაჰყარეთ იარაღი! ოთხიათას ხუთასი კაცი ვართ. იქნება გგონიათ, სულ ამოგვწყვიტოთ ცხრამეტმა? ორასი კაცი უნდა მოგვიკლას თითო თქვენგანმა. დაგვენბდით!

- კმარა ეგ აბდა-უბდა, - გამოსძახა ლანტენაკმა.

და ზედ მოაყოლა ტყვია.

ბარიკადი ჭერის თავამდე არ იყო აყვანილი, ისე რომ რესპუბლიკელები ზემოდანაც ესროდნენ, მაგრამ ასევე ისროდნენ ვანდელებიც.

- დავანგრიოთ ბარიკადი! - შეჰყვირა გოვენმა. - ვინ არის ყოჩაღი ბიჭი!

- მე გიახლებით, - უპასუხა ათისთავმა რადუბმა.

X. რადუბი

განცვიფრებული დარჩნენ რესპუბლიკელები. რადუბმა წედანვე შემოიყვანა ექვსი კაცი თავის ბატალიონისა; ოთხი უკვე დაჭრილი ჰყავდა, და ახლა, რომ დაიძახა, - მე გიახლებითო, - იმის მაგივრად რომ ბარიკადს სცემოდა, დაიკუზა, თითქმის დაეშვა მიწაზე, მებრძოლთ ფეხებში ჩაუძვრა და უკან-უკან გაჩოჩდა, კედლის ნანგრევს რომ მიაღწია, წამოვარდა, გარეთ გაექანა. ნუთუ გაექცა ბრძოლას? რადუბი და გაქცევა? რას ნიშნავდა მისი გასვლა? რას აპირებდა?

გარეთ რომ გავიდა კვამლისგან დაბრმავებული, ჯერ თვალების მოწმენდას და გახილვას ეცადა, თითქო კოშკის სიბნელის საშინელების დავიწყებას ცდილობსო; მერე, თვალი რომ გაახილა, ვარსკვლავების სინათლით ისარგებლა და გამსკდარ კედელს დააცქერდა. უყურა კარგა ხანს, გასინჯა, კმაყოფილების ნიშნად თავი დაიქნია, და წაიდუღუნა: - სწორედ ასე მეგონა.

შენიშნა რადუბს, რომ ქვედა სართულში შესავალი ნაპრალის ზემოდანაც გამსკდარი იყო კედელი მეორე სართულის დოლაბამდე, რომელსაც რესპუბლიკელების ყუმბარამ ჩამოაგლიჯა მოაჯირის ნაწილი, დანარჩენი იქვე ეკიდა, კედლიდან აყრილი, და ადამიანი ადვილად გადამვრებოდა ამ დოლაბით მეორე სართულში.

გადამრომა შეიძლებოდა, მაგრამ ამრომაც შეიძლებოდა? ამრომაც შეიძლებოდა ნაპრალით, ოღონდ თუ ადამიანი კატად იქცეოდა.

ვეფხვიც იყო და კატაც რადუბი. იმ კაცთაგანი იყო, რომელთაც პინდარი მკვირცხლ გმირებს ეძახდა. შეიძლება დიდი ხნის სალდათი იყოს კაცი და თან მკვირცხლი და ჩაუქი. რადუბი ჯარისკაცი იყო, დიდი ხნის მოსამსახურე, მაგრამ ჯერ ორმოცი წლისა არ იყო. გმირი იყო და თანაც მეტად მკვირცხლი.

თოფი მიწაზე დადო, ხიფთანი გაიხადა, ორი დამბაჩა ქამარში ჩაერჭო, ამოიღო ხმალი და პირში დაიჭირა კბილებით. დამბაჩების ტარები ამოშვერილი ჰქონდა ქამრის ზემოდან.

მოიშორა, რაც კი უსარგებლო იყო და ამძიმებდა, და იმ დროს, როდესაც გამტერებულნი შესცქეროდნენ რაზმელები, რომელნიც იქვე იდგნენ, კოშკში შესასვლელად მომზადებულნი,

შესცქეროდნენ, - ხომ არ გაგიჟდა ეს კაციო, - ავიდა ნანგრევზე და დაიწყო ნელ-ნელა კედელზე აძრომა; ფეხს კედლის ნასკდომში იმაგრებდა, როგორც საფეხურებში. ფეხშიშველი იყო და ესეც უადვილებდა ძრომას. საცა ფეხს ვერ შესტევდა, იქ ფეხის ცერს შეჰყოფდა. ხელებით ეჭიდებოდა, საცა კი ხელმოსაკიდებელი იყო რამე, მუხლებით იმაგრებდა ფეხებს, ძნელი ასაძრომი იყო ეს გამსკდარი კედელი, ისეთივე ძნელი, როგორც ხერხის კბილებზე ცოცვა. მიცოცავდა და ფიქრობდა: „კიდევ კარგი, რომ არავინ არის ზემო სართულში, თორემ რას ამიშვებდნენ ამ კედელზე!“

სულ ცოტა რომ ვთქვათ, ორმოცი ფუტის სიმაღლეზე უნდა აცოცებულიყო ამგვარად. მიიწევდა ზევით, თან მეტად აწუხებდა დამბაჩის სახელები. რაც უფრო ზევით იყო, მით უფრო და უფრო ვიწროვდებოდა ბზარი და უფრო და უფრო ძნელდებოდა კედელზე ძრომა. ამასთან შიში, - ცოცხალი ვერ გადარჩებოდა, რომ ჩამოვარდნილიყო.

ერთი ხელის მიწვდომალა რჩებოდა, რომ დოლაბში გადამძვრალიყო.

რაც საშინელება დაინახა რადუბმა თავის წინ: თვალგამოთხრილი, ყბაჩამტვრეული, თავპირდასისხლიანებული.

ნილაბი იყო სისხლისა. ერთადერთი თვალიდა შერჩენოდა ადამიანისა და ამ თვალით დაჰყურებდა რადუბს.

მაგრამ ამ ნილაბს ხელებიც ჰქონდა. და ორივე ხელით წაიწია რადუბისკენ ნილაბმა. ერთმა ხელმა უცბად ამოაცალა ორივე დამბაჩა ქამრიდან, მეორე ხელმა ხმალი გამოჰგლიჯა პირიდან.

უიარალოდ დარჩა რადუბი. ფეხი უსხლტებოდა კედელზე. ორი ხელით დასჭიდებოდა დოლაბს და ძლივს იმაგრებდა თავს. წინ ეს ნილაბი მისჩერებოდა, უკან დიდ სიმაღლიდან დაცემა და სიკვდილი ელოდა.

სისხლის ნილაბი და ორი ხელი შანტ-ან-ივერი ბრძანდებოდა.

შანტ-ან-ივერს სული ეხუთებოდა ქვედა სართულიდან ამომავალი კვამლით. მიაღწია, როგორც იყო, დოლაბამდე. ჰაერი ჩაყლაპა, ღამის სიგრილით მოსულიერდა, სისხლი შეაშრა და ცოტა ღონე მოიკრიბა. და უცბად რადუბი დაინახა დოლაბში. მივარდა. რადუბს ხელები კედელში ჰქონდა შეჭედილი და სხვა გზა არ იყო, ან ძირს უნდა ჩავარდნილიყო, ან უიარალოდ დარჩენილიყო. საშინელი იყო შანტ-ან-ივერი, საზიზღარი და თან სრულიად დამშვიდებული; ხელი სტაცა, დამბაჩები ამოართვა, მეორე ხელით ხმალი.

დაიწყო დუელი, დუელი უიარალოსი და დაჭრილისა.

ცხადი იყო, გამარჯვებული დაჭრილი დარჩებოდა. ერთი ტყვია, ერთადერთი ტყვია კმაროდა, რომ ძირს ჩავარდნილიყო რადუბი და ვეღარ ამდგარიყო.

მაგრამ სწორედ ბედი ეწია. ორი დამბაჩა ეჭირა ერთი ხელით სისხლის ნილაბს და ვერც ერთს ვერ გაისროდა. ხმალის ხმარება სცადა თავისდა უნებურად და მხარში ატაკა წვერი. დაჭრა მხარში რადუბი და მით გადაარჩინა განსაცდელს.

უიარალო რადუბმა ყურადღებაც არ მიაქცია თავის ჭრილობას, რომელმაც ძვლამდე ვერც კი ჩაატანა, გაჭირვებით გამხნეებულმა ძალი მოიკრიბა, ისკუპა და დოლაბში შევარდა.

აქ კი პირდაპირ უდგა შანტ-ან-ივერი; ხმალი გადაეგდო და დამბაჩებიდა ეჭირა ორივე ხელში.

დაჩოქილი იყო ვანდელი. შიგ გულში დაუმიზნა დამბაჩა. მაგრამ ხელი მისუსტებული ჰქონდა დაჭრილს, უკანკალებდა და ჩახმახისთვის ვერ მიეგნო.

ამ წამით ისარგებლა რადუბმა და ხარხარი დაიწყო.

- შენ, ეი! შე საზიზღარო, უშვერო! იქნება გგონია, რომ მეშინია მაგ დასისხლიანებული ღორის დინგისა! ვინ დაგამშვენა აგრე, შე უბედურო, შენა?

შანტ-ან-ივერი მაინც უმიზნებდა.

რადუბი კი თავისას არ იშლიდა: - კი ნუ მიწყენ და, ძალიან დაუჭმუჭნია ფინდიხს შენი ლამაზი ღაწვი! ჰა, რაღას უყურებ? გამოაფურთხე რაღა ჩემი დამბაჩის დორბლი!

დამბაჩა გავარდა და ნახევარი ყური მოაგლიჯა რადუბს. ვანდელმა ახლა მეორე ხელი მოიმარჯვა დამბაჩით, მაგრამ აღარ დააცალა რადუბმა: - ერთი ყურიც მეყოფა მოგლეჯილი! ორჯერ დამჭერი, არა? ახლა მე მიყურე!

მივარდა შანტ-ან-ივერს, მაღლა აუწია ხელი, ჰაერში აასროლინა დამბაჩა.

და ხელი სტაცა ჩამტვრეულ ყბას.

საზარლად დაიღრიალ ვანდელმა და გულწასული დაეშვა იატაკზე.

ის იქვე დასტოვა რადუბმა, გადაალაჯა და დარბაზში შევიდა.

- და ახლა, რაკი გაგაგებინე ჩემი ულტიმატუმი, მანდ ეგდე და აღარ გაიჩუჩუნო. მანდ ეგდე შე მყრალო, შენა! ეს ხომ იცი, რომ მე შენ მოსაკლავად თავს არ შევიწუხებ, ბაყაყეთის მოქალაქე. კარგს იზამ, თუ შენვე გაფშოკავ ფეხებს! რაც მალე, მით უკეთესი! იქნება, მაშინ მაინც დარწმუნდე, შე ყყეჩო, რომ შენი მღვდელი სისულელის და სიცრუის მეტს არას ჩაგმახოდა. აბა, წადი, შავ მიწაში სძებნე შენი საიქიო.

და კიბეზე გავიდა, ქვედა სართულში ჩასასვლელად.

- არაფერი ჩანს ამ საოხრეში, - ბუზღუნებდა რადუბი.

შანტ-ან-ივერი კი მოსულიერებულიყო, ბობღავდა და გმინავდა სულთმოზრძავი.

- ჩუმაღ! - შეჰყვირა რადუბმა, - არ შეიძლება გაჩუმდე და ამით მაინც გადამიხადო ამოდენა სიკეთე, საიქიოს მოქალაქე? მე ხომ შენ საქმეებში არ ვერევი და არ ვაჩქარებ შენს სიკვდილს. მოდი, შენც გაჩუმდი.

მოაგონდა, რომ დამბაჩები აღარა ჰქონდა და მწუხარებით თმაში წაივლო ხელი. თან შანტ-ან-ივერს უყურებდა.

- ახლა რა მეშველება? ეს ყველაფერი კარგად მოვაგვარე, მაგრამ აღარც თოფი, აღარც დამბაჩა! ორად ორი სროლა მქონდა და ისიც ამან დამიხარჯა, ამ ძაღლისგვარმა! ახლა ეს კვამლი, ბრმასავით ვარ და თვალი ვერ გამიხელია.

ხელი მოისვა ყურზე და შეჰყვირა: - ვაიმე!

მერე ისევ სიცილი წასკდა და მომაკვდავს მიმართა: - არა, რა გეგონა ჩემი ყური, შე ტყის დათვო, შენა, რომ კონფისკაცია უყავ? მაგრამ, იცი, ყურის დაკარგვა მირჩვენია რისიმე სხვის დაკარგვას. ყური მარტო დამამშვენებელია ადამიანისა და სხვა კი აუცილებელი საჭიროება. მხარიც დამიკაწრე განა? ეგეც არაფერი! ჰა, მოკვდი რაღა, თუ კვდები! შემინდვია შენი ცოდვანი.

ყური მიუგდო ქვედა სართულს. ისევ სროლა, ყვირილი, ღრიალი ისმოდა ქვევიდან. გაცხარებული ბრძოლა იყო, უფრო საზარელი, ვიდრე დასაწყისში.

- ძან-ძან კრივია ქვევით! თავისას რომ არ იშლიან! მაინც - მეფეს გაუმარჯოსო, - ღრიალებენ. ვაჟკაცურად ჩამაღლდებიან ყველანი!

არარაობას ხმალი სჯობდა. დასწვდა, აიღო თავისი ხმალი. მერე ისევ მომაკვდავს მიუბრუნდა, რომელიც უძრავად ეგდო და იქნება კიდევ მომკვდარიყო.

- გესმის, ტყის ნადირო? ჩემი განზრახვისთვის სულ ერთია, ხმალი მეჭირება თუ ქათმის ბუმბული. მაინც ავიღებ და შემოვიკრავ, რადგან დიდი ხნის ნამსახურია და ნაღვაწევი. თორემ

მე ეხლა დამბაჩის მეტი არა მიშველის რა. შეგირცხვეს ეგ დასისხლიანებული თავი, ველურო!.. რა ვქნა, რა წყალში ჩავვარდე? რის მაქნისი ვარ უიარალოდ?

წინ წაიწია ნელ-ნელა. მიდიოდა თვალმდაჭყეტილი, რომ დაენახა რამე იმ კვამლში. შუა დარბაზში ამართულ სვეტს მოუარა და უცბად ბნელში ერთ დიდ მაგიდას წააწყდა, გრძელს. მაგიდაზე რაღაც ელაგა წყობისად და ბზინავდა ფერმკრთალად. მივიდა, თათვა დაუწყო. თოფები იყო, დამბაჩები, ყოველგვარი სასროლი იარაღი. მზად იყო იარაღი და ადამიანსდა ელოდა, რომ ხელი გაეშალა, აელო დამბაჩა და ვაჟკაცურად მოეხმარა. ბრძოლის დასაბოლოვებლად მარაგად დაეწყით აქ მთელი თავისი აღჭურვილობა.

- სუფრა გაშლილია! - წამოიძახა რადუბმა.

და ეცა ამ სუფრას.

ახლა კი შიში აღარა ჰქონდა.

კიბის კარი, ქვემო სართულში ჩასავალი, ღია იყო და კარგადა ჩანდა იქვე, იარაღიან მაგიდის გვერდით. ხმალი მოიხსნა, აიტაცა ორი ორლულიანი დამბაჩა, კიბის თავში დადგა და ზედიზედ მიაყოლა კიბის ქვემო ნაწილს ოთხივე სროლა. მერე სხვა აიღო და ის დასცალა. და მიაყოლა! მერე საფინდიხო მოხვდა ხელში; თხუთმეტ ტყვიით ყოფილიყო გატენილი, და ახლა ის ესროლა. მერე სული მოიბრუნა, და რაც ძალი და ღონე ჰქონდა, შეჰყვირა: - გაუმარჯოს პარიზს!

მერე მეორე საფინდიხო აიღო, უფრო დიდი, ვიდრე პირველი, ისიც ზემოდან დაახალა დაკლავნილ კიბით ბარიკადებს და ყური მიუგდო.

აუწერელი არეულობა იყო ქვედა სართულში, ამგვარი გართულება, მოულოდნელი და გამაშტერებელი, ასუსტებდა და აწვრილმანებდა თავდაცვას.

რადუბის ნასროლი ერთი ტყვია პიკ-ან-ზუას მოხვდა, უფროს ძმას, და იქვე გაანთხევინა სული. მეორემ ჰუხარი მოჰკლა, ესე იგი ბატონი კელენი.

- ზემოდან შემოგვპარვიან! - შეჰყვირა მარკიზმა.

ამ შეყვირებამ მისცა ნიშანი ბარიკადის მიტოვებისა. შეშინებული ფრინველთ გუნდი ვერ აიშლება ისე სწრაფად, როგორც იმათ მიატოვეს თავისი სიმაგრე და კიბეს ეცნენ. ლანტენაკი ხელს უწყობდა გაქცევას.

- აბა, ჩქარა! - უყვიროდა მარკიზი. - საცა არა სჯობს, გაცლა სჯობს. მესამეში ავიდეთ და ახლა იქ დავიწყით!

ყველაზე უკან ის იყო კიბისკენ მიმავალი.

ამ ვაჟკაცობამ იხსნა სიკვდილისაგან.

რადუბი ჩასაფრებული იყო დაკლავნილი კიბის თავში და ხელში საფინდიხო ეჭირა; თითო ჩახმახზე ედო, - როდის ამოცვივდებიან შეშინებულნი. როგორც კი გამოჩნდნენ გამოქცეულები, შიგ პირში ახალა ფინდიხი და ძირს დასცა ყველანი. მარკიზი რომ იმათში ყოფილიყო სიკვდილს ვერ ასცდებოდა. და მანამ რადუბი ხელს მიაწვდიდა და სხვა იარაღს აიღებდა, ელვის სისწრაფით გაიარეს სხვებმა, მათ შორის მარკიზმაც, ოღონდ ისე სწრაფად კი არა, როგორც სხვები გარბოდნენ. მეორე სართულის დარბაზში არც კი შეუხედაიათ, რესპუბლიკელებით სავსე ეგონათ იქაურობა, და მესამეში აცვივდნენ, სარკიან დარბაზში. სწორედ ამ ოთახში იყო რკინის კარი. აქვე იყო გოგირდიანი პატრუქი. და გადაწყვეტილი ჰქონდათ, აქ დაიხოცებოდნენ, ან დანებდებოდნენ მტერს.

გოგენიც არა ნაკლებ იყო გაკვირვებული, ვიდრე გაქცეული ვანდელები. ვიღაც მშველელი გამოუჩნდა, ზურგში დაუწყო მტერს სროლა. ვერა და ვერ გაეგო, - ვინ? როგორ? როგორ აძვრა მეორე სართულში? მაგრამ რა დროს გამოძიება იყო? ისკუპა, ბარიკადზე გადახტა, თან თავისი

ბიჭები მიჰყვნენ. მისდევდა, ხმლით მიერეკებოდა ვიწრო კიბეზე ამავალთ და მეორე სართულის დარბაზში შევიდა.

იქ რადუბი დახვდა.

წინ გამოეჭიმა, მხედრული სალამი მისცა და მოახსენა: - ერთ წამს, ჩვენო მეთაურო. აქედან მე ავუტეხე სროლა. დოლის ბრძოლა მომაგონდა. მეც თქვენსავით უკან მოვექეცი მტერს და ორ ცეცხლშუა მოვიმწყვდიე.

- მოწაფეც შენისთანა უნდა, ამხანაგო, - უთხრა სიცილით გოვენმა. ცოტა ხანს რომ შეჩერდება სიბნელეში ადამიანი, თვალი ღამის ფრინველის გამჭრიახობას იჩენს და გოვენმაც დაინახა, რომ მთლინად გასისხლიანებული იყო რადუბი.

- შენ დაჭრილი ხარ, ამხანაგო!

- ნეტავი თქვენა, მაგას უყურებთ! სულ ერთი არ არის, ერთი ყურით მეტი მექნება თუ ნაკლები? აქ, მხარში მატაკეს ხმლის წვერი, მაგრამ აინუნშიც არ ვაგდებ. ვინც შუშას მუშტს დაჰკრავს, ხელსაც გაიკაწრავსო. მაგრამ ეს ხომ ჩემი სისხლი არ არის.

ცოტა ხანს შეისვენეს მეორე სართულის დარბაზში, რადუბის მიერ აღებულში. სანათი მოიტანეს. სიმურდენიც გოვენთან ავიდა. მოილაპარაკეს და კიდევ ჰქონდათ მოსაფიქრებელიც და მოსალაპარაკებელიც. რესპუბლიკელებმა არ იცოდნენ მესამე სართულში ავარდნილების საიდუმლოება, არ იცოდნენ, რომ ძალიან ცოტადა ჰქონდათ თოფის წამალი; მესამე სართული უკანასკნელი წერტილია იყო იმათი წინააღმდეგობისა; რესპუბლიკელებს კი, შეიძლება, კიბე ნაღმით გატენილი ჰგონებოდათ.

დარწმუნებით ის იცოდნენ მარტო, რომ მტერი ვეღარსად წაუვიდოდათ. ვინც ცოცხალი გადარჩენოდათ, დამწყვედეული ჰყავდათ. თავის მახეში ბრძანდებოდა მარკიზ დე ლანტენაკი.

ამ მხრივ სრულიად დარწმუნებულნი იყვნენ და შეეძლოთ ცოტა ხანს დამშვიდებით მოეფიქრებინათ, როგორ დაებოლოვებინათ უფრო უკეთ ეს ბრძოლა. მოკლულიც ბევრი ჰყავდათ, დაჭრილიც. ისე უნდა მოეგვარებინათ ეს უკანასკნელი შეტაკება, რომ რაც შეიძლება ნაკლები დაჰკლებოდათ ჯარისკაცი.

უკანასკნელი იქნებოდა ეს შეტაკება, მაგრამ უბედურებაც ის იყო, რომ მრავალ ხალხს დაუხოცავდნენ ვანდელები კიბის ზემოდან სროლით. ბჭობდნენ გოვენი და სიმურდენი. რადუბიც იქვე იდგა გაჩუმებული.

და ერთხელ კიდევ გაბედა, მხედრულად გამოეჭიმა და მოახსენა მოწიწებით: - უკაცრავად, ჩენო მეთაურო...

- რას იტყვი რადუბ?

- დავიმსახურე თუ არა ცოტა რამ ჯილდო?

- ცოტა რამ კი არა, ძალიან დიდი. შენ თქვი, რა გინდა?

- ნება მიბოძეთ, პირველი მე ავიდე ამ კიბეზე.

უარს როგორ ეტყოდნენ და კიდევ რომ აეკრძალათ, ის მაინც პირველი ავარდებოდა მესამე სართულზე.

XI. სასოწარკვეთილნი

სანამ მეორე სართულზე ეს ბჭობა იყო, მესამეზე გაფაციცებით ცდილობდნენ დარბაზის გამაგრებას: გამარჯვება აღტაცება არი და დამარცხება გაცოფება. ძვირად დაუსვამდა თავის სიკვდილს მესამე სართული, სამარის პირას მიმწყვდეული. ამას კარგად გრძნობდნენ რესპუბლიკელები, თუმცა გამარჯვებამ დათრობაც იცის. მაინც უეჭველი გამარჯვების იმედი

ჰქონდათ, რომელიც უდიდესი ძალა იქნებოდა ადამიანისა, სასოწარკვეთილება რომ არ არსებობდეს.

ზემოთ სასოწარკვეთილება ერეოდათ.

მშვიდი, გულცივი, თავგანწირული სასოწარკვეთილება.

ამ დარბაზში რომ შეცვივდნენ ვანდელები, რომლის იქით გზა აღარა ჰქონდათ, მაშინვე მის გამაგრებას მიჰყვეს ხელი. კარის დაკეტვა უსარგებლო იქნებოდა, კიბის შეკვრა ემჯობინებოდა. ამგვარ შემთხვევაში დაკეტილ კარს ისა სჯობია, ჩაჩხერილი იყოს რამე გზაზე, რომ მომავალი მტრის დანახვა შეიძლებოდეს.

მაშხალა ენთო და ანათებდა იქაურობას. იმანუსმა დაკიდა კედელზე. იქვე გოგირდიანი პატრუქი იდო ხანძრის გასაჩაღებლად.

დარბაზში ერთი უზარმაზარი მძიმე სკივრი იდგა მუხისა, რომელშიც, მანამ უჯრებიან განჯინას შემოიღებდნენ, ტანისამოსს და სარეცხს ინახავდნენ.

მოეჭიდნენ ამ სკივრს და კიბის კარში ჩადგეს. სკივრი კარგად ჩაჭედეს კედლებშუა და შეკრეს შემოსავალი გზა. სკივრის და თალის შუა პატარა თავისუფალი გადასახედი დატოვეს, ვიწრო, რომ ერთ კაცს შესძლებოდა გადმოძრომა და ამგვარად თითო-თითოდ უპირებდნენ რესპუბლიკელებს ხოცვას.

შესავალი გაამაგრეს და თავისუფლად ამოისუნთქეს.

დათვალეს თავისი ხალხი. ცხრამეტიდან შვიდიღა დარჩენოდათ და მათ შორის იმანუსი. იმანუსის და მარკიზის გარდა, ყველანი დაჭრილები იყვნენ.

დაჭრილები იყვნენ ხუთნი, მაგრამ ჯერ ყოჩაღად იყვნენ, რადგან ბრძოლის ალში, თუ მომაკვდინებელი არ არის ჭრილობა, ჯერ კიდევ მედგრად იბრძვის კაცი. დაჭრილები იყვნენ შატენე, რობის რომ ემახდენენ, გინუაზო, ჰუასნარ ბრანშ-დ-ორი, ბრენ-დ-ამური და გრან-ფრანკორი. სხვები დახოცილიყვნენ.

თოფისწამალი აღარა ჰქონდათ, აღარც ვაზნები. მაშ რაღა რჩებოდათ, რამდენი სროლა ჰქონდათ თითოს ამ შვიდთაგანს? ოთხად ოთხი.

იმ წამს მიაღწიეს, ეტყობოდათ, როდესაც ბრძოლა შეუძლებელი ხდება და ამო და სიკვდილი აუცილებელი. ცივაბო კლდის პირზე იდგნენ მიმწყვდეულნი, უძირო უფსკრულის პირზე. სამარე გათხრილი იყო და შიგ ედგათ ფეხი.

და კვლავ დაიწყო ბრძოლა, ფრთხილი, ნელი და მით უფრო საშინელი. ნელ-ნელა ამოდიოდნენ კიბეზე და თოფის კონდახსა სცემდნენ ყოველ საფეხურს, - საშიში არა იდოს რაო.

გაქცევა შეუძლებელი იყო. ბიბლიოთეკით? სწორედ ბიბლიოთეკისკენ ჰქონდა მოქცეული ლულა ექვს ზარბაზანს, ანთებული პატრუქებით გამზადებულს. ზემო სართულით? ეგ უარესი: გასავალი არსად ჰქონდა, გარდა კოშკის ბანისა და იქიდან კი, - თავდაყირა ხომ არ დაემჯობოდნენ იმ სიმაღლიდან.

ამ ეპიკურ ბრძოლას გადარჩენილნი, შვიდნივე კარგად ხედავდნენ, რომ ხსნა აღარსად ჰქონდათ; რომ ჯერ კიდევ ჰვარავდა მათ ეს სქელი კედელი, მაგრამ უკვე დამწყვდეულები იყვნენ ამ კედლებში; მტრის ხელში არ იყვნენ ჯერ, მაგრამ დაჭრილები იყვნენ და სწორედ ეს კედლები მოუღებდნენ ბოლოს.

მარკიზმა გამოთქვა საერთო ფიქრი: - გათავდა, ვეღარას გავაწყობთ, ჩემო მეგობრებო.

და ცოტაოდენი სიჩუმის შემდეგ განაგრძო: - გრან-ფრანკორი ისევ მღვდლობას გავვიწევს. აბა, მამაო ტურმო.

მუხლი მოიყარეს, ხელში კრიალოსანი ეჭირათ. რესპუბლიკელების კონდახის ცემა კიბის საფეხურებზე უფრო და უფრო უახლოვდებოდათ.

მღვდელი სისხლში იყო მოსვრილი. ტყვია მოხვედროდა თავში და თმიანი ტყავი გადაეძრო. მარჯვენა ხელით ჯვარცმა აღამაღლა. დიდად მორწმუნე არ იყო მარკიზი, მაგრამ ცალი მუხლი მაინც იატაკს დაადო.

- ყველამ ხმამაღლივ აღიაროს თავისი შეცოდებანი, - თქვა გრან-ფრანკორმა. - ბრძანეთ, ბატონო.

მარკიზმა თქვა: - კაცი მომიკლავს.

- მეც მომიკლავს, - თქვა უასნარმა.

- მეც მომიკლავს, - თქვა გინუაზომ.

- მეც მომიკლავს, - თქვა ბრენ-დ-ამურმა.

- მეც მომიკლავს, - თქვა შატენემ.

- მეც მომიკლავს, - თქვა იმანუსმა.

და კვლავ დაიწყო გრან-ფრანკორმა: - სახელითა მამისათა, და ძისათა, და სულისა წმიდისათა შემინდვია შეცოდებანი თქვენი და განისვენოს სულმა თქვენმა სასუფეველსა შინა ღვთისასა.

- შეგვიწყალე, შენ ღმერთო! - შეჰყვირეს ერთხმად.

მარკიზი ადგა.

- ახლა კი დავიხოცნეთ, - თქვა მარკიზმა.

- და დავხოცოთ! - შეჰყვირა იმანუსმა.

თოფის კონდახი უკვე სკივრსა სცემდა, კარებში რომ ჩაჩხირეს.

- ღმერთს შეევედრეთ სასუფეველისთვის, - დაუძახა მღვდელმა, - სააქაო აღარ არსებობს ჩვენთვის.

- მართალია, - თქვა ლანტენაკმა, - სამარეში ვართ ყველანი.

თავი დაღუნა ყველამ, გულზე დაიკრა ხელი. ფეხზე მარტო მარკიზი იდგა და მღვდელი. მიწას დასცქეროდნენ. მღვდელი ლოცულობდა. ლოცულობდნენ ვანდელები. მარკიზი თავის ფიქრებში იყო. უროსავით ხვდებოდა სკივრს კონდახი და ტკაცანი გაჰქონდა.

ამ დროს ხმა მოისმა სიღრმიდან, ცოცხალი და საიმედო: - აკი მოგახსენეთ, ბატონო!

უკან მიიხედა ყველამ.

კედელში კარის მსგავსი ხვრელი იყო გახსნილი.

დიდი ქვა იყო ერთი კლდისა, საგანგებოდ ჩართული შენობაში, მაგრამ გაუკირავი, რკინის ჭანჭიკებით ზემოთ და ქვემოთ. უკან შეტრიალებული იყო და გასავალი გაეღო კედელში. ღია კედლიდან ორი ხვრელი იყო გაყვანილი, ერთი მარჯვნივ, მეორე მარცხნივ, ძალიან ვიწროები, მაგრამ ადამიანის გასავლელად საკმარი. კაცის სახე მოჩანდა ამ ღია კარში.

ჰალმალო ოცნო მარკიზმა.

XII. მხსნელი

- შენა ხარ, ჰალმალო?

- მე გახლავართ. ახლაც არ დაიჯერებთ, რომ მართლა ყოფილა მოძრავი ქვეები და ამ ხვრელით შეიძლება კოშკიდან გასვლა? სწორედ დროზე გაიხელით და ახლა კი დაჩქარდით. ათი წუთის შემდეგ დაბურულ ტყეში იქნებით ყველანი.

- დიდება შენდა, ღმერთო! - წარმოთქვა მღვდელმა.

- მიბრძანდით, ბატონო! - შეჰყვირა მარკიზმა.

- ჯერ თქვენ, - უპასუხა მარკიზმა.

- პირველი თქვენ გაბრძანდით, - უთხრა მღვდელმა.

- არა, მე უკანასკნელი ვიქნები, - მოუჭრა სიტყვა მარკიზმა. და მერე სასტიკი ხმით განმარტა: - ახლა დიდსულოვნებით დამიწყებთ ქიშპობას! რა დროს ეგ არის?! დაჭრილები ხართ და მე ბრძანებას გამლევეთ, - გადით აქედან, თავს უშველეთ და იცოცხლეთ! აბა, ჩქარა! კარი ღია არის და ისარგებლეთ ამ ხვრელით. გმადლობთ, ჰალმალო.

- მაშ უნდა გავიყარნეთ, ბატონო მარკიზო? - ჰკითხა მღვდელმა.

- რომ გავალთ, უთუოდ. მარტოდ უნდა მიდიოდეს, ვისაც გაპარვა უნდა.

- მერე სად შევიყრებით, ბატონო?

- პატარა ველობია ტყეში, გოვენის-ქვა. ხომ იცით?

- ვიცით, ბატონო, ვიცით.

- იქ ვიქნები ხვალ, შუადღისას. იქ დამხვდით, ვინც შესძლებს სიარულს.

- ბატონი ბრძანდებით.

- და ხელახლად გავაჩალოთ ბრძოლა, - თქვა მარკიზმა.

ჰალმალო ამ დროს მბრუნავ ქვასთან იდგა. ზედ აწვებოდა და ემინოდა, რომ ქვა ვეღარ იძროდა. გასავალის დახურვა შეუძლებელი ხდებოდა.

- დაფუჩქართო ბატონო, თორემ ეს ქვა ვეღარ მომიტრიალებია და ვაი თუ შემოგვიცვივდნენ. გალებით გავალე და მიხურვას კი ვეღარ ვახერხებ.

ეტყობოდა მეტად დაჟანგებულიყო დიდი ხნის განმავლობაში უძრავად დარჩენილი ჭანჭიკები და შეუძლებელი იყო კარის მიხურვა.

- მინდოდა, ბატონო, გარეთ გამეხურა და ისე წავსულიყავით, რომ აქ არავინ დახვედროდათ, რესპუბლიკელები რომ შემოვიდოდნენ. ვერავის იპოვიდნენ და დარჩებოდნენ ხახამშრალი. მაგრამ რა ვქნა, რომ ვეღარ დავძარ ეს კარი? შემოვლენ, დაინახვენ, საიდან გავეპარენით და მღევარს გამოგვიყენებენ. მაშ ნულარ ვიგვიანებთ, წავიდეთ, მანამ არ ამოსულან.

იმანუსი მივიდა და მხარზე ხელი დაადო ჰალმალოს: - ამხანაგო, რამდენი ხანი დასჭირდება კაცს, რომ ხვრელი გაიაროს და სრულიად უშიშრად დაიმალოს ტყეში?

- მძიმედ დაჭრილი ხომ არავინა გყავს? - იკითხა ჰალმალომ.

- არავინ, - გაისმა პასუხი.

- მაშ ერთი თხუთმეტი წუთიც იკმარებს.

- ისე რომ, თუ მტერი აქ თხუთმეტი წუთზე ადრე ვერ შემოვიდა, საშიში არა აქვთ რა ხვრელით მიმავალთ?

- მღევარს გამოგვიყენებენ, მაგრამ დაწევით კი ვეღარ დაგვეწევა.

- ხუთი წუთიც არ გავა, რომ შემოგვიცვივდებიან, - თქვა ლანტენაკმა. - ვერა ხედავთ, როგორ ამტვრევენ სკივრს? მაგდენ ხანს ვერ შევიმაგრებთ.

- მე შევიმაგრებ, - წამოიძახა იმანუსმა.

- შენ შეიმაგრებ?

- დიას, ბატონო, მე შევაცენებ. მომისმინეთ. ექვსში ხუთნი ხართ დაჭრილნი. მე კი გაკაწრულიც არა მაქვს რა.

- არც მე, - თქვა მარკიზმა.

- თქვენ მხედართმთავარი ბრძანდებით, ბატონო, მე კი სალდათი ვარ. სად თქვენ და სად მე?

- ვიცი, სხვადასხვა არის ჩვენი ვალდებულება.

- არა, ბატონო, ერთი და იგივე ვალდებულება გვაწევს მეცა და თქვენც, - ვალდებულება მხედართმთავრის გადარჩენისა.

მერე ამხანაგებს მიუბრუნდა იმანუსი: - ამხანაგებო, საჭიროა, რაც შეიძლება მეტხანს შევაცენოთ კიბეზე მტერი, რომ შეუძლებლად გავხადოთ ჩვენი დაჭერა. მომისმინეთ. ძალ-ღონით აღსავსე ვარ, წვეთი სისხლი არ დამკარგვია ამ ბრძოლაში. და რაკი დაჭრილი არა ვარ, მე უფრო დიდხანს გავუძლებ, ვიდრე სხვა. ჰოდა, წადით. თქვენი იარაღი მე დამიტოვეთ. კარგად მოვიხმარ, ფიქრი ნუ გაქვთ. პირობას გამძლევეთ, რომ კარგ ნახევარ საათს მაინც შევაჩერებ მტერს. რამდენი დამბაჩა გაქვთ გატენილი?

- ოთხი.

- ძირს დამიწყვეთ ოთხივე.

ვანდელეები დამორჩილდნენ.

- ძალიან კარგი. მიბრძანდით. მე ვრჩები და, თუ პაექრობა ნებავთ, მობრძანდნენ, მე დავხვდები. ჩქარა! გასწით, რაღა!

ნემსის წვერზე რომ ჰკიდია ადამიანის სიკვდილ-სიცოცხლე, მადლობა აღარ აგონდება. საჩქაროდ ჩამოართვეს ხელი.

- ნახვამდის, - უთხრა მარკიზმა.

- არა, ბატონო, იმედი მაქვს, რომ არა. მე აქედან ცოცხალი ვეღარ გამოვალ.

ერთმანეთს მიჰყვნენ ყველანი იმ ვიწრო საფეხურებიან ხვრელში. წინ დაჭრილები მიდიოდნენ. და იმ დროს, როდესაც დაჭროლები რიგ-რიგით ძვრებოდნენ ხვრელში, მარკიზმა ფანქარი ამოიღო ჯიბიდან და რამდენიმე სიტყვა დაწერა უძრავად დარჩენილ ქვა-კარზე.

- წამობრძანდით, ბატონო, - შესძახა ჰალმალომ, - ყველანი გავიდნენ, თქვენლა რჩებით.

და ჰალმალოც დაეშვა ვიწრო ხვრელში.

მარკიზი უკან მისდევდა.

მარტო დარჩა იმანუსი.

XIII. ჯალათი

ოთხი დამბაჩა ფილაქანზე ეწყო, ამ დარბაზს იატაკი არა ჰქონდა. ორი აილო იმანუსმა.

ნელ-ნელა მიუახლოვდა კიბეს, სკივრი რომ ჰქონდა აფარებული.

რესპუბლიკელები, ცხადი იყო, რამე საფრთხეს ერიდებოდნენ, ერთ იმ საბოლოო აფეთქებას, რომელიც მრავლადა ჰლუპავს იერიშით მიმავალს და იმასთან ერთად თვით დამარცხებულსაც. რამდენადაც გაშმაგებული და მძაფრი იყო მეორე სართულში ამოსვლა, იმდენად ნელი და ფრთხილი იყო მესამე სართულთან ბრძოლა. ვერ შესძლეს თუ არცა ცდილან, სკივრი თავის ადგილზე იყო; კონდახებით ჩაუმტვრიეს ძირი, თოფის ხიშტებით დახვრიტეს, და ამ ნახვრეტებით ცდილობდნენ დარბაზში შეხედვას, ვიდრე თვითონ გაბედავდნენ შიგ შესვლას.

ამოსავალ კიბეს სანათით ანათებდნენ და სკივრის ნახვრეტებით შედიოდა დარბაზში სანთლის შუქი.

და სწორედ ამ სკივრის ნახვრეტში შენიშნა იმანუსმა ვილაცის თვალი. უცბად დაუმიზნა დამბაჩა და ჩამოჰკრა ჩახმახი. საშინელი ყვირილი მოჰყვა დამბაჩის სროლას. საზღვარი არა ჰქონდა იმანუსის სიხარულს. თვალში მოხვდა ტყვია ლურჯს, თავში გაუარა და პირდაღმა დასცა კიბეზე.

მაგრამ ვეღარ გაუძლო სკივრმა და ისე დაიმტვრა ორგან, რომ რესპუბლიკელებმა დოლაბად გამოყენება სცადეს. იმანუსმაც ისარგებლა ამ დოლაბით, შეჰყო შიგ ხელი და კიბეს ესროლა დამბაჩა. ეტყობოდა ასხლეტულად მიდიოდა ტყვია, რომ რამდენმე კაცის ყვირილი გაისმა ზედიზედ, თითქო სამი, ან ოთხი კაცი ყოფილიყოს დაჭრილი, და მერე ჩქარი ფეხის ხმა და არეულობა უკან დამხევი რაზმისა.

ორივე დამბაჩა დასცალა და გადაჰყარა. ახლა ორი სხვა აიღო. ორი სროლადა ჰქონდა. სკივრის ნახვრეტებით ჩაიხედა კიბეზე.

ჯერ გამარჯვებული იყო, ამას ხედავდა.

უკანვე ჩაცვივნილიყვნენ რესპუბლიკელები. სულთმობრძენი იკრუნჩხებოდნენ კიბის საფეხურებზე. კლაკნილი იყო კიბე და სამი-ოთხი საფეხურის მეტის დანახვა არ შეიძლებოდა.

იდგა და ელოდა იმანუსი.

„მგონია, გადარჩნენ ჩვენები“, - ფიქრობდა გახარებული.

მაგრამ ვილაც დაინახა კიბეზე. პირქვე დაწოლილიყო და ისე მოცოცავდა. იმავე დროს მეორე გამოჩნდა, გაბედვით მომავალი. იმანუსმა იმას დაუმიზნა დამბაჩა. ესროლა, მოარტყა, რადგან ყვირილი გაიგონა, და მარჯვენა ხელში დაიჭირა მეოთხე დამბაჩა. უკანასკნელი. გატენილი აღარც თოფი მოეპოვებოდა, აღარც დამბაჩა.

ამ დროს საშინელი ტკივილი იგრძნო და ახლა იმან დაიყვირა, დაიბღავლა დაჭრილი მხეცივით. მუცელი ჰქონდა ხმლით გაპობილი. კიბეზე რომ მოძვრებოდა გულდაღმა კაცი, სკივრის მეორე ნახვრეტში შეყო ხელი, და მანამ იმანუსი დამბაჩას გაისროდა და მეოთხეს მოიმარჯვებდა, ვილაც იყო, შიგ მუცელში ატაკა ხმალი და წელები გამოაყრევინა.

საზარელი იყო ეს ჭრილობა.

მაგრამ არ წაქცეულა იმანუსი, - მე გაჩვენებ სეირსაო, - ამბობდა კბილების კრაჭუნით.

მერე ბარბაცით მიაღწია როგორც იყო ანთებულ მაშხალამდე, რომელიც რკინის კარის გვერდით იყო კედელზე მიკრული, დამბაჩა ძირს დადო, ჩამოიღო მაშხალა, მარცხენა ხელით გადმოცვივნილი ნაწლავები დაიჭირა, მარჯვენით ძირს დასწია მაშხალა და იქვე, ძირს გაჭიმულ, გოგირდიან პატრუქს წაუკიდა ცეცხლი.

ცეცხლი მოეკიდა, პატრუქს ალი მოედო, იმანუსმა ძირს დადო მაშხალა, თავის დამბაჩას სტაცა ხელი და წაიქცა, მაგრამ გულის დასამშვიდებლად აღმოდებულ პატრუქს კიდევ წააყარა გოგირდი.

გაციალდა ალი, მთელ პატრუქს გაუარა, რკინის კარქვეშ გაძვრა, ხიდზე აგებულ შენობაში შევარდა.

და რაკი ნახა, რომ აუსრულებლად არ დარჩა თავისი ბოროტი განზრახვა, ნეტარებით აევსო გული; დიდებული კაცი იყო, დიდებული თავისი ავკაცობით და არა თავისი თავგანწირვით. და ამ კაცმა, რომელიც აქამდე გმირი იყო და ახლა კი მხეცად გამხდარიყო, სიცილი დაიწყო მომაკვდავმა და დაიძახა: - ჩემიც არ დაგავიწყდეთ, სადაც თქვენი თქვათ! სისხლი მწყუროდა თქვენი და თქვენ თუ ჩვენი მამა მოჰკალით, ჩვენი მეფე, მე თქვენ შვილებს დაგიწვავთ.

XIV. იმანუსიც გაექცა

ამ დროს რაღაც დაჰკრეს სკივრს და კარგად ჩაამტვრიეს. შესვლა უკვე შეიძლებოდა და ერთი კაცი შევარდა დარბაზში. ხელში ხმალი ეჭირა.

- მე გახლავართ, რადუბი. ვის უნდა ჩემი გაცნობა? ჰა, ჩქარათ! რა დროს ლოდინია? ძან-ძან გავბედე, მაგრამ ერთი ხომ გამოვფაშვე! ახლა თქვენ გელით, ყველას! ჰა, მალე, მანამ მარტო ვარ! გამოდით, რაღა, რამდენი ხართ!

მართლაც რადუბი იყო მარტოდმარტო. იმანუსმა რომ კიბეზე ბიჭები დახოცა, გოვენს ეჭვი შეეპარა, - იქნება ნაღმი ჩაგვიმალეს სადმეო, - უკან დაახევინა თავის რაზმს და სიმურდენტან ერთად სჯიდა საქმის მოგვარებას.

რადუბი დარბაზის შესავალში იდგა და ხმაღს ათამაშებდა. მაშხალა ჩამწვარიყო, ქრებოდა და ბნელ ოთახში არა ჩანდა რა.

ხმა რომ არავინ გასცა, რადუბმა გაიმეორა: - ჰა, გამოდით, რაღა! რამდენი ხართ?

და რაკი აქაც ხმა არავინ გასცა, წინ წაიწია ნელ-ნელა. სანთელმა იცის ჩამწვარმა, სწორედ იმ დროს, როდესაც სრულიად უნდა ჩაქრეს თავის ნამწეში, ერთხელ კიდევ გამოაშუქებს მაგრად, თითქო გაქრობას ინათებსო. ასე გაინათა უცბად თავისი გაქრობა მაშხალამ და წუთიერი შუქი მოჰფინა დარბაზს.

რადუბს თვალში ეცა კედელზე მიკრული პატარა სარკე, მივარდა, დაინახა გასისხლიანებული თავისი თავპირი, ჩამოგლეჯილი ყური და დაიძახა: - მაინც კოხტა ბიჭი ვარ!

მერე უკან მიიხედა და გაშტერებულივით დარჩა, დარბაზში რომ არავინ დახვდა.

- არავინ არის, არავინ! - შეჰყვირა გახარებულმა, - ნული ეფექტივში.

და მაშინ დაინახა ღია კარი, ხვრელი და შიგ საფეხურები.

- ახლა კი მივხვდი! მინდვრის გასაღები ჰქონიათ! ამოდით ამხანაგებო, ამოდით ყველანი. გაპარულან, გაქცეულან, გამდნარან, აორთქლებულან! აღარავინ არის, აღარავინ! კოშკი კი არა, დახვრეტილი ქვევრი ყოფილა ეს ოხერი, ესა! აი, ამ ხვრელით გაგვპარვიან ის არამზადები! მოდი შენა და პიტსა და კობურგს გაუმკლავდი, როდესაც ტყვე იმათკენ არის და ბებრუცუნა კოშკიც. არა, სწორედ ქაჯების ღმერთმა უშელა, თორემ ვერსად წაგვივიდოდნენ. მაშ არავინ არის აქ?

დამბაჩა გავარდა, მკლავთან გაუზუზუნა ტყვიამ და კედელს ეცა.

- ბიჭო! ვიღაც ყოფილა! ვინ არის აქ, რომ ასეთი ზრდილობით მამლევს სალამს!

- მე ვარ, - გაისმა იმანუსის ხმა.

რადუბმა წინ წაიწია და როგორც იყო გაარჩია ძირს დაცემული კაცი.

- ოჰო! ბევრი თუ არა, ერთი მაინც მყავს! ისინი გამექცნენ, მაგრამ შენ ვერსად გამექცევი!

- შენ გგონია? - გაიღიმა იმანუსმა.

რადუბმა წინ წაიწია და მყისვე შეჩერდა.

- ვინა ხარ, მანდ რომ ფორთხავ, მაგ ქვაზე?

- მე ისა ვარ, ვინც ფორთხავს ქვაზე და ანდერძს აუგებს ფეხზე მდგომარეს.
- რა გაქვს მარჯვენა ხელში?
- დამბაჩა.
- მარცხენაში?
- ჩემი ნაწლავები.
- მაშ გაპატიმრებ.
- აბა, სცადე!

ცეცხლოვანი კატრუქისკენ მიაბრუნა თავი იმანუსმა, ერთხელ კიდევ შეუბერა, - არ ჩამიქრესო, - და თან ამოაყოლა თავისი სულიც.

ცოტა ხანს უკან გოვენი და სიმურდენიც ავიდნენ, თან იმათი რაზმიც მოჰყვა და ყველამ ნახა მოძრავი, აწ უკვე უძრავი, ტყისკენ გამყვანი ქვა-კარი. გაჩხრიკეს იქაურობა, გასინჯეს კიბე, ხვრელი, რომელსაც ტყით მოსილ ხევში ჰქონდა გასავალი. გაქცეულიყო მტერი. იმანუსი შეანძრის, მკვდარი იყო უკვე. გოვენი სანათით ხელში გულდასმით გასინჯა მოძრავი ქვა-კარი, რომლითაც ასე მოულოდნელად გაჰქცეოდნენ კოშკში მომწყვდეულები. განა არა, გოვენსაც ხშირად გაუგონია ამ მოძრავი ქვის არსებობა, მაგრამ იმასაც ზღაპრად მიაჩნდა ეს ძველი თქმულება. და ქვა-კარს რომ სინჯავდა, რაღაც წარწერა ეცა თვალში. მიუახლოვა სანათი და ფანქრით დაწერილი სიტყვები წაიკითხა: „ნახვამდის, ბატონო ვიკონტო.“

ლანტენაკი“.

გეშანიც ამოვიდა ამ დროს. მდევარის გაგზავნა, ცხადი იყო, უსარგებლო იქნებოდა; გაქცეულები სამშვიდობოზე იქნებოდნენ უკვე და, გარდა ამისა, იმათკენ იყო ქვეყანა, იმათკენ იყო ტყე და ღრე, ჭალა და რევი, იმათკენ იყო გლეხკაცობა. კარგა შორს იქნებოდნენ წასული და ამოიქნებოდა მათი ძებნა. ფუჟერი ტყე თავით ბოლომდე საფარი იყო ვანდელებისა. გათავებულად მიაჩნდათ ბრძოლა და ახლა კი ხელახლად დასაწყებად ხდებოდა საქმე. შეწუხებულნი იყვნენ გოვენიც და სიმურდენიც. გოვენი და გეშანი ამ მარცხსა ჩიოდნენ. სიმურდენი გაჩუმებული უსმენდა.

- მართლა, გეშან, - მიმართა გოვენი, - კიბე მოიტანეს?
- არა, არ მოუტანიათ.
- და მე რომ რაღაც ეტლი დავინახე, ჟანდარმები მოსდევდნენ ცხენებით?

გეშანმა მაინც თავისი გაიმეორა: - კიბე არ მოუტანიათ.

- მაშ რა მოიტანეს?
- გილიოტინა, - უპასუხა სიმურდენმა.

XV. არ ვარგა ერთად ჯიბეში გასაღები და საათი

ისე შორს არ იყო მარკიზ დე-ლანტენაკი, როგორც იმათ ეგონათ.

მაგრამ საშიში აღარა ჰქონდა რა და ვეღარ მიაგნებდნენ, ბევრიც რომ ეძებნათ.

ჰალმალოს გაჰყა.

საფეხურებიანი ხვრელი, რომლითაც კოშკიდან გამოვიდნენ ისა და ჰალმალო, სხვა ამხანაგების შემდეგ, იქვე თავდებოდა ხევში, ხიდის სვეტებთან. ხევში გამოსავალი ბუნებრივი ღრმა ნაპრალი იყო დედამიწისა, ხევში იწყებოდა და ტყეში გადიოდა. მაგრამ ისე იყო ტყეში და ხშირ ბუჩქებში მიმალული, რომ შეუძლებელი იყო მისი პოვნაც კი, არამცთუ დანახვა. შეუძლებელი იყო იქ

ვისმე დაჭერა. რაკი ამ ნაპრალს მიაღწევდა გამოქცეული, მაშინვე მიიმალეობდა. გველივით გასრიალდებოდა და ტყეში შევიდოდა, სადაც ფარად იყო გადაქცეული ყოველი ხის ძირი.

შიში აღარა ჰქონდა მარკიზს, შეემლო წასულიყო, საითაც ინებებდა. ტანისამოსის გამოცვლა საჭირო არ იყო, რადგან რაც ბრეტანში იყო, სულ იმავე გლუხკაცური ტყავით დადიოდა, - ასე მოსილი უფრო დიდი კაცი ვარო.

ხმალი მოიხსნა. ყაბიწი გადააგდო.

ჰალმლო და ლანტენაკი რომ გამოვიდნენ ხვრელიდან, თავიანთი ამხანაგების კვალზე აღარსად იყო. წასულიყვნენ გინუაზო, ჰუასნარი, ბრანშ-დ-ამური, შატენე და მღვდელი ტურმო.

- ძალიან ფრენა სცოდნიათ, - თქვა ჰალმლომ.

- ახლა შენ გაშალე ფრთები, - უთხრა მარკიზმა.

- მარტოდ დარჩენა გნებავთ, ბატონო?

- რასაკვირველია, მარტოდ დარჩენა სჯობია. ერთხელ უკვე გითხარი, ვისაც გაპარვა უნდა, ამხანაგი არ უნდა. საცა ერთი გაივლის, ორნი ვერ გაივლიან. ერთად რომ ვართ, ყურადღებას გვაქცევს ყველა, ერთად თუ დავრჩით, შენ მე დამაჭერინებ, და მე შენ.

- გზა იცით, ბატონო?

- ვიცი.

- მაშ იქ გოვენ-ქვასთან?

- ხვალ, შუადღისას.

- იქ გახლდებით. იქ ვიქნებით ყველანი.

და სხვაც მოაგონდა ჰალმლოს: - რომ მომაგონდება, ბატონო, ჩვენი შუა ზღვაში მგზავრობა იმ პატარა ნავით; რომ მომაგონდება... რომ თქვენი მოკვლა მინდოდა, თქვენი, ჩემი ბატონის მოკვლა; რომ მომაგონდება, რომ ერთი სიტყვა კმაროდა თქვენი, თქვენი ვინაობის გამხილება, და თქვენ კი მაინც არ მითხარით... საკვირველი კაცი ყოფილხართ, ბატონო!

მარკიზი სულ სხვას ფიქრობდა და პასუხად უთხრა: - ინგლისი! ჩვენ თუ გვიხსნის რამე, მხოლოდ ინგლისი. ორი კვირის შემდეგ ინგლისის ჯარები უნდა შემოვიდნენ საფრანგეთში.

- თქვენი ბრძანება ყველა ავასრულე, ბატონო.

- მაგაზე ხვალ ვილაპარაკოთ.

- მაშ ხვალამდე, ბატონო, - მართლა! პური ხომ არ გშია?

- იქნება აგრეც იყოს. ისე მეშურებოდა აქეთ წამოსვლა, რომ აღარც კი მახსოვს, დღეს გაიხელით რამე თუ არა.

მარკიზმა ჯიბიდან შოკოლადი ამოიღო, შუაზე გადატეხა, ნახევარი ჰალმლოს მისცა და დანარჩენს ჭამა დაუწყო.

- მარჯვნივ ხევი გიდევთ, ბატონო, და მარცხნივ ტყე, - მოაგონა ჰალმლომ.

- ძალიან კარგი. შენ შენი გზით წადი.

თავი დაუკრა ჰალმლომ და მიიმალა სიბნელეში. ბუჩქის შრიალი მოესმა ერთ წამს და მერე ისიც შეწყდა. რამდენიმე წამის შემდეგ იმის კვალსაც ვეღარ იპოვიდა კაცი. ტყითა და ჭალით იყო დაფარული ბოკაჟის მხარე, გაუვალი, და იქ იმალეობდა, ვისაც შიში ჰქონდა ვისიმე. იქ რომ

შევარდებოდა, უცხად ქრებოდა და სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ რესპუბლიკის ლაშქარი დიდი შიშითა და სიფრთხილით ებრძოდა ტყეში ჩასაფრებულ ვანდელებს.

უმრავად იდგა მარკიზი. იმ კაცთაგანი იყო, რომლებიც ცდილობენ ყოველგვარ განცდას აჯობონ, მაგრამ აქ კი სისუსტე გამოიჩინა და სისხლით და კვამლით სავსე კოშკის შემდეგ უსაზღვრო ნეტარებას გრძნობდა წმინდა ჰაერზე; ის იყო, უკვე მკვდარი ეგონა თავი, თითქოს საფლავშიაო და ახლა კი ცოცხალიც იყო და თავისუფალიც; სიკვდილს გამოქცეოდა და მთელი თავისი არსებით შეჭარბოდა სიცოცხლეს. და თუმცა წინათაც ჰქონდა განსაცდელი და ბევრი რამ გადახდენია, დღევანდელი, ასე მოულოდნელი გადარჩენა ისეთი სიხარულით უვსებდა სულსა და გულს, რომ დაივიწყა ყველაფერი და დაემორჩილა ამ განცდას. აღიარა, რომ კმაყოფილი იყო.

მაგრამ მალე დაიმორჩილა ეს გრძნობა.

საათი ამოიღო და დააწვარუნა, უნდოდა გაეგო, რომელი საათი იყო.

ძალიან გაუკვირდა, რომ ათი დაჰკრა. ამოდენა ბრძოლას რომ გამოივლის კაცი, სადაც ჩალის ფასი აღარ აქვს ადამიანს, სადაც ტენის ჭიასავით სრესენ ერთმანეთს მტრები, განცვიფრებული დარჩება, რომ მოკლე წამი ყოფილა ის, რაც მას დაუბოლოვებელ ხანგრძლივობად ეჩვენებოდა. ზარბაზანი რომ გაისროლეს, - ბრძოლას ვიწყებთ ნახევარ საათის შემდეგო, - მზის ჩასვლის ცოტა ადრე იყო, და ტურგის კოშკს რომ მტერი მიადგა, დამდებოდა, რვა საათი იქნებოდა. და ამგვარად, სულ ორ საათს იყო ის საშინელი ბრძოლა, რვაზე დაიწყო და ათზე გათავდა, - ას ოცი წუთი, რომლის განმავლობაში უფრო მეტი განიცადა ყველამ, ვიდრე სხვაგან მთელ თავის სიცოცხლეში. ხანდახან ელვის სიჩქარე ერთვის მარცხს და უცნაური სისწრაფით მიიწევს საღსოვი.

რომ დაჰფიქრებოდა, პირიქით, ბრძოლის ხანგრძლივობას უფრო უნდა გაეკვირვებინა. ორ საათს იბრძოლა პატარა ჯგუფმა მრავალ ხალხთან და საკვირველი ის იყო, რომ იბრძოლა და ცხრამეტი კაცით გაუძლო ოთხიათასის შემოტევას.

მაგრამ წასვლის დრო იყო, ჰალმალო შორს იქნებოდა, და მარკიზმა იგრძნო, რომ საჭირო არ იყო აქ ასე დგომა. საათი ჯიბეში ჩაიღო, მაგრამ იქ რკინის კარის გასაღები ედო, იმანუსმა რომ მოუტანა, საათს მოხვდებოდა და მინას გატეხავდა. საათი მეორე ჯიბეში ჩაიღო და ტყეში შესვლა დააპირა.

მარცხნივ უნდა გადაეხვია და რაღაც მკრთალი სინათლე ეცა თვალში.

გაჩერდა, მობრუნდა. რაღაც იყო გაჩაღებული ხევში, იმდენად ნათელი, რომ ხისა და ხშირი ბუჩქების ფოთლებს სჯობნიდა და შუქით ანათებდა იქაურობას. ჯერ ამ სინათლისკენ წავიდა, მაგრამ იგრძნო, რომ ამას თავგანწირვა იქნებოდა ასე გამოჩენა და არავითარ საჭიროებას არ წარმოადგენდა ამ სინათლის მიზეზის გაგება. ან რა იმის საქმე იყო მიზეზების კვლევა. და იმ მიმართულებით წავიდა, რომელიც ჰალმალომ ანიშნა. რამდენიმე ნაბიჯი გადადგა ტყისკენ.

და როდესაც მთლად დამალული და ჩაფლული იყო ტყეში, საზარელი, გულსაწყლავი კვილი გაისმა ზემოდან, სწორედ ლანტენაკის ზემოდან. კვილი ხევის პირიდან ისმოდა.

მარკიზი გაჩერდა და ზევით, ხევისპირს დაუწყო ცქერა.

წიგნი მეხუთე. ქველი გულქვაში

I. იპოვა, მაგრამ ილუპებთან

მიშელ ფლემარმა რომ ჩამავალ მზის გაშუქებული კოშკი დაინახა, ერთ ეჯზე მეტი მანძილი ჰქონდა იქამდე გასავლელი. იმედმა დაავიწყა დაღლილობა, აღუდგინა ძალი და ჩქარი ნაბიჯით გაუდგა გზას. დედაკაცი სუსტია, მაგრამ დედა მეტად მძლავრია.

მზე ჩავიდა. დაბინდა. მერე სულაც ჩამოხნელდა. გაჩქარებით მიმავალს შორეული სამრეკლოდან, რომელსაც ვერა ხედავდა, საათის ხმა მოესმა, რვა; მერე კიდევ მეორედ, ცხრა. ალბათ პარინიეს სამრეკლოს საათის ხმა იყო; გზაში ხშირად გაჩერდებოდა ხოლმე, რომ ყური მიეგდო რაღაც უცნაური, ყრუ გრიალისთვის; ვერ გაეგო, რისა იყო ეს ხმაური და - ალბათ ქარი სცემს სადმე ტყესაო, ფიქრობდა.

პირდაპირ მიდიოდა, დასისხლიანებული ფეხით ამტვრევდა გამხმარ ბალახს და ეკლიან ჭინჭარს. შორეული ციხე-სიმაგრეიდან პატარა მკრთალი სინათლე სცემდა თვალში და ის უკვლევდა გზას; წამიერად მთლად განათდებოდა ხოლმე ეს შენობა, მაგრამ მაშინვე სიბნელე ერეოდა და პატარა, მკრთალი სინათლითა იბრალეზდა საწყალ დედას. რაღაც გრიალი იყო. გაისმოდა მისი ხმა, და სინათლეს დიდი იყო, მიწყდებოდა ხმაური, და ჩამოხნელდებოდა ყველაფერი.

მინდვრით მიდიოდა ფლეშარი, მუხლამდე ბალახში. სახლი კი არა, ხე არსად იყო. პატარა, შეუმჩნეველ აღმართს წარმოადგენდა ეს მინდორი, უსაზღვროდ გადაჭიმულიყო და თავისი მარჯვენა მხარით შორეულ ჰორიზონტს უერთდებოდა. აღარც დალლას გრძნობდა, აღარც ამ ბალახს, აღარც აღმართს, - შორეულ კომქსა ხედავდა და ის ამხნევებდა მისუსტებულს.

თანდათან იზრდებოდა ის კომქი.

მიყრუებული გრიალი და მისი წამიერი სინათლე კომქიდან დროგამოშვებით გამოდიოდა. იგრიალებდა რაღაც, სინათლეს მოჰვენდა იქაურობას და მიჩუმდებოდა, მიბნელდებოდა. გული უგრძობდა, რომ რაღაც საზარელ გამოცანას უმზადებდა ის კომქი და მით უფრო მეტად მიეჩქარებოდა.

და უცბად მიწყდა ყველაფერი, - აღარც სინათლე ჩანდა, აღარც რამე ხმაური ისმოდა. სრული დუმილი ჩამოვარდა, მგლოვიარე დუმილი.

სწორედ ამ დროს მოვიდა მიშელ ფლეშარი ხევისპირს.

ღრმა ხევი იყო, რომლის ძირი ღამის წყვილიაღმე იკარგებოდა. იქვე ახლოს ზარბაზანი იყო დალაგებული და ცეცხლწაკიდებული პატრუქები ჩანდა. მის წინ უშველებელი შენობა ამართულიყო, რომელიც უფრო მეტად ბნელსა ჰგავდა, ვიდრე იმ ხევის სიბნელე.

შენობა ხიდზე იყო აგებული; ხიდის სვეტები ხევში იყო ჩადგმული. მთელი ციხე-სიმაგრე იყო ამ ხიდზე; ხიდიცა და ეს შენობაც მაღალ , მრგვალ კომქს მიყრდნობოდა. იმ კომქს, რომლისკენ ასე მოისწრაფოდა დედა.

კომქის დოლაბებიდან სინათლე გამოდიოდა ხანდახან და თან დიდი ხმაური; ცხადი იყო, მრავალი ხალხი იყო კომქში, მიდი-მოდიოდა, ირეოდა; ზოგი მათგანი კიდევ ჩანდა ამ დოლაბებში.

ზარბაზნებთან ბანაკი იყო, იქვე დარაჯები. ბუჩქებში იდგა და ყველაფერს ხედავდა ფლეშარი, თვითონ კი არა ჩანდა.

ხევის პირზე იდგა, იქვე ხიდთან, იმდენად ახლო, თითქო ხელის გაწვდენა კმაროდა, რომ ზედ გადამძვრალიყო. მაგრამ ხევის სიღრმე აშინებდა. ბნელში მაინც კარგად გაარჩია, რომ შენობა ხიდზე სამსართულიანი იყო.

რამდენ ხანს იდგა ასე, თვითონაც არ იცოდა, რადგან აღარა ახსოვდა რა თავისი შვილების მეტი, რომლებიც აქ ეგულეობდა, ამ ჩამოხნელეულ შენობაში, ამ უძირო ხევის ხიდზე. რა იყო ეს შენობა? იქნება მართლაც ტურგი იყო? თავბრუს ახვევდა მოლოდინი, - ტურგის მიგნება და ბავშვების გულში ჩაკვრა. თან ეჭვი ერეოდა და - აქ რა მინდაო, - ეკითხებოდა თავის თავს.

შესცქეროდა კომქს და შენობას, სმენად იყო გადაქცეული.

და უცბად, თითქო დაბრმავდა ადამიანი, ვეღარა დაინახა.

კვამლის ფარდა გაშლილიყო მის თვალწინ და თვალს უზნელებდა. მერე რაღაც სიმწვავე იგრძნო უცხად და თვალები დახუჭა, მაგრამ დახუჭულ თვალებშიც ატანდა სინათლე და თვალები გაახილა.

ღამე აღარ იყო, მიშელს რომ ფარავდა, გათენებულიყო, მაგრამ საშინელება იყო ეს ვითომდა გათენების სინათლე, სინათლე ცეცხლისა და არა მზისა. ცეცხლი წაჰკიდებოდა სახლს. ხანძარი იწყებოდა.

გაჩაღებული შავი ბოლი ბრიალებდა შიგ. ხან მალლა, მალლა ავარდებოდა, ხან ჩაქრებოდა, თან ისე იკლავებოდა, როგორც გაცოფებული გველი.

ალი ვეშაპის ცეცხლმოდებულ ხახიდან გამოდიოდა, როგორც აღზნებული ენა. და ეს ხახა ფანჯარა იყო ხიდზე აგებული შენობის ქვემო სართულისა. გარედან რკინის მოაჯირი ჰქონდა აკრული, მთლად გავარვარებული. ეს ფანჯარა ჩანდა, სხვა არაფერი ამ შენობისა, რადგან კვამლი ფარავდა ყველაფერს, თვით მინდორსაც კი, და ფანჯარასთან ერთად ჩაშავებული ხევისპირი.

გაქვავებული იდგა მიშელ ფლეშარი და თვალს ველარ აშორებდა ამ სახლს. კვამლი იგივე ღრუბელია, და ღრუბელი იგივე ლანდი; და არ იცოდა საბრალომ, რასა ხედავდა. გაქცევა უჯობდა თუ აქ დარჩენა? სხვაგან ქროდა მისი ფიქრი და რეალურს ადარას გრძნობდა.

ქარმა დაჰბერა და გაარღვია კვამლის ფარდა, სინათლე დაჰკრა მთელ ციხე-სიმაგრეს და ნათლად დაანახვა ფლეშარს მთელი შენობა თავისი ხიდით, სართულებით, მშვენიერი და თან საშინელი, ხანძრის ალით შეოქრვილი. ახლა კი მთლად დაინახა ეს შენობა ფლეშარმა.

ხიდზე აგებული შენობის ქვედა სართულს მოსდებოდა ცეცხლი.

ზემოთ ორი კიდეც სხვა სართული ჩანდა. ჯერ იქ ცეცხლი არ იყო, მაგრამ ისე მოჩანდა მეორე და მესამე სართული, თითქო საკირები ყოფილიყო ჩაყუდებული. და ხევისპირიდან, სადაც ფლეშარი იდგა, ხანდახან, როდესაც ბოლს ალი სჯობნიდა და ანათებდა ღამეს, ოთახების შინაგანიცა ჩანდა, ფანჯრები ყველა ღია იყო.

კარგა ფართო ფანჯრები ჰქონდა მეორე სართულს და მიშელ ფლეშარი დაინახავდა ხოლმე კედლებთან მიდგმულ განჯინებს, რომლებიც წიგნებით სავსე ეჩვენებოდა, და ერთ ფანჯარასთან მირს, იატაკზე, ჩრდილში ჯგუფი ელანდებოდა ბავშვებისა, თითქო ბუდეა და შიგ სძინავთ ბარტყებსაო. ეძინათ, მართალია, მაგრამ თითქო განძრევასაც დაინახავდა ხოლმე მძინარებისას.

და თვალი ველარ მოეშორებია იმ ბუდისაგან.

რა უნდა ყოფილიყო ეს პატარა ბუდე?

ხანდახან ისე ეჩვენებოდა, თითქო ცოცხალ არსებათაგან იყო შემდგარი ეს პატარა ჯგუფი, და თრთოლა აიტანდა ხოლმე თავით ფეხამდე. სიცხე ჰქონდა. იმ დღეს, დილის შემდეგ აღარა ექამა რა, ფეხი არ მოედრიკა მთელ ღამეს, მეტად დაღლილი იყო, მთლად მოქანცული, და გრძნობდა, რომ რაღაც ელანდება და უზნელებს გონებას. მაგრამ თვალთ კი იქ იყო, იმ ფანჯარაში, იმ მიჩრდილულ პატარა ბუდეში, რომელშიც პატარა ჯგუფსა ხედავდა, უსულო საგნებს, და თან მათი მოძრაობა ელანდებოდა. არა, უძრავი საგნები იქნებოდნენ, - ვინ დააწვენდა სულიერს იმ ცეცხლით მოდებულ შენობის ზემოთა სართულში?

და უცხად ცეცხლმა, თითქო ახალ საწვავ მასალას ეძებო, ფათალოს შემოახვია თავისი ალი, მკვდარ გამხმარ ფათალოს, რომელიც მიწიდან სახლის ბანამდე ასულიყო კედელზე და ზედ მიჰკვროდა - მასალა აკლდებოდა ქვიტკირის დარბაზში და ახლა გარეთ გავარდა საწვავის საძებნელადაო, - იტყოდით. შემოეხვია ხმელ ღეროებს და ფოთლებს ალი წაეკიდა, ზევით ავარდა, თითქო თოფის წამალი დახვედროდეს გამხმარ ფათალოში, და მეორე სართულში გაანათა ფანჯარასთან, ჩრდილში, იატაკზე სამი მძინარი ბავშვი.

მომხიბლავი იყო ეს სურათი, ხელები გადაეხვიათ ერთმანეთისათვის, ტკბილად ეძინათ და ღიმილი უთამაშებდათ პირზე.

თავისი შვილები იცნო დედამ.

და საშინლად შეჰკვივლა.

ამგვარი კვილი, გამოუთქმელი მწუხარებისა, მარტო დედას შეუძლია. არა არის რა ამ კვილზე უსაშინლესი და არა არის რა ამ კვილზე გულსაწყლავი. ასე რომ შეჰკვივლებს დედაკაცი, გეგონებათ დედა მგელი ღმუისო; და დედა მგელი რომ ღმუის, გეგონებათ საცოდავი დედა დასტირის თავის შვილსაო.

დედის ღმუილი იყო მიშელ ფლეშარის კვილი. ჰეკუბმა ყეფა მორთო, ამბობს ჰომერი.

სწორედ ეს კვილი იყო, ლანტენაკმა რომ გაიგონა.

შიგ გულში ეცა მარკიზს დედის კვილი და შეაჩერა.

ჰალმალომ რომ გამოიყვანა, იმ ხერელის გამოსავალში იდგა, იქვე ხევთან.

ზემოდან შეფოთილი ტოტები აჰფარებოდა, მაგრამ მაინც დაინახა, რომ ხიდზე ხანძარი იყო, ტურგი ისე გაწითლებულიყო, რომ ვარვარი გაჰქონდა. ახლა მყვირალის დანახვას ეცადა; მისწი-მოსწია ტოტები, აიხედა ზევით და ხევისპირას, თავის პირდაპირ, ხანძრის სინათლეში ერთი უბედური ქალი დაინახა, გულგახეთქილი და საზარლად მკივანი.

ამ ქალის ხმა იყო, რომ ასე გულსაკლავად მოხვდა მარკიზს.

ხევისპირზე რომ ქალი კიოდა, მიშელ ფლეშარი კი არა, გორგონი იყო გაწბილებული, საცოდავი და საზარელი. უბედურება საშინელებადა ხდის ადამიანს. გლეხის დედაკაცი ცეცხლისმფრქვევ ეგმენიდად გარდაქმნილიყო. სოფლელ დედაკაცს, უვიცს, შეუგნებელს, რომელსაც თავის სოფლის მეტი არა ენახა რა ამ უბედურებამდე, უსაზღვრო, ეპიკური შიში მორეოდა და გაეფთრებინა. დიდი მწუხარება სულს უდგამს ადამიანს. დედობრივობის განსახიერება იყო ეს დედაკაცი. ზეადამიანური არის ყოველივე ის, რითაც მიწიერს სცილდება ადამიანი. ხევისპირზე იდგა დედა, ამ ხანძრის წინაშე, როგორც განმკითხველი და დამსჯელი. კვილი ნადირისა ჰქონდა და ხელთქნევა და ტანრხევა ღვთაებისა; პირიდან წყევლა ამოსდიოდა, სახეს ანთება ერეოდა, თვალი ცრემლით ჰქონდა სავსე და თანაც უელავდა. თვალთ მხესა სცემდა ხანძარს.

იდგა და ყურს უდებდა მარკიზი. ზედ თავზე დასდიოდა ზემოდან დედის კრულვა და მწუხარება. რაღაც გამოუთქმელი ესმოდ ზემოდან, უსიტყვო, მაგრამ გულსაწყლავი კვნესა-ვაება, ცრემლთმდუმარება უფრო, ვიდრე სიტყვები.

- ოჰ, ღმერთო! ჩემი შვილები! ისინი არიან, ისინი, ჩემი შვილები! მიშველეთ! ცეცხლი მოედო, ცეცხლი! ვინა ხართ მანდ, ადამიანები თუ გულქვა მხეცები? ნუთუ არავინ მომეშველება?! დამეწვებიან შვილები! მიშველეთ! ჟორჟეტ! შვილო გრო-ალენ! რენე-ჟან! იქ რა უნდათ ჩემს შვილებს? ვინ შესხა იქ ჩემი შვილები? სძინავთ! არა გავგოყდები! მიშველეთ! მიშველეთ!

დიდი მოძრაობა დაეტყო ტურგს და მის კარ-მიდამოს. მთელი ბანაკი გამოვარდნილიყო ხანძრის ჩასაქრობად. რესპუბლიკელებმა ის იყო გაათავეს, როგორც იყო, ბრძოლა და ახლა ხანძრის ქრობა მოუხდათ. გოვენიც იქ იყო, სიმურდენიც, გემანიც და განკარგულებას აძლევდნენ სალდათებს. მაგრამ რას იზამდნენ? ხევში ძლივს მოჟონავდა წყალი და სხვაფრივ კი ვერას გააწყობდნენ. საშინელ მწუხარებას განიცდიდა ყველა, ულონო, უსარგებლო მაცურებელი ამ უბედურებისა.

და გულხელდაკრეფილი შეჰყურებდა ამოდენა ხალხი.

მით უფრო დიდი იყო მწუხარება, რომ შველა არაფრით შეეძლოთ.

ცეცხლი კი თანდათან უფრო ძლიერდებოდა. გამხმარ ფათალოს აჰყვა და ზემო სართულს მიაღწია. იქ თივითა და შვრითთ სავსე ბელელში გადახტა და უცბად გაძლიერდა. მთლად იწვოდა მესამე სართული. ცეკვავდა ცეცხლის ალი, საშინელია სიხარულით აღტაცება ცეცხლის ალისა. ხტოდა, ფრინავდა, თითქო თან ახლავს მავნე სული და საბერველით ცდილობს მის გაძლიერებასაო. იტყოდით, აქ არის, ამ ცეცხლში ტრიალებს საზიზღარი იმანუსი; ნაპერწკლების

მზერავად გადაქცეულა და ტკბება ამ ხანძრით გამოწვეული უბედურების სურათითაო. ბიბლიოთეკაში ჯერ ცეცხლი არ შესულიყო; ჭერიც სქელი ჰქონდა, ქვითკირისა, იატაკიც და ეს იყო მიზეზი, რომ ჯერ გადარჩენოდა ცეცხლს. მაგრამ უფრო და უფრო ედებოდა მეორე სართულს ალი და შესაძლებელი იყო წიგნებშიც შევარდნილიყო. პირველი სართულის ალი ულოკავდა სქელ კედლებს, მესამე სართულისა ვერ იცლიდა იმის საალერსოდ და უფრო ზევით იწევდა, მაგრამ მაინც არ აკლებდა მომაკვდინებელ თავის კოცნას. ქვემოდან ღუმელი ჰქონდა, ცეცხლმფრქვევ მთასავით ძლიერი და ზემოდან თივით სავსე ბელელში გაჩაღებული ალი. ერთი პატარა ნახვრეტი რომ ყოფილიყო ზემო სართულის იატაკში, უცბად დაიწვებოდა მთელი ბიბლიოთეკა. ერთი პატარა ნახვრეტი რომ ყოფილიყო ბიბლიოთეკის იატაკში, იქ ამოვარდებოდა ქვემოდან ალი - და ვაი ბავშვების ბრალი! მაგრამ ჯერ კიდევ ეძინათ რენე-ჟანს, გრო-ალენს და ჟორჟეტს, ბავშვური ძილით ეძინათ, ტკბილად, ღია ფანჯარასთან. ამ ფანჯარას ხან ალი გაურბენდა, ხან კვამლი ჰვარავდა, მაგრამ მაინც მოჩანდნენ ამ ცეცხლის მღვიმეში: მშვიდად იწვნენ სამივე, უძრავდა და ბავშვური უმანკოებით ანგელოზებზე ტკბილად ეძინათ ამ ჯოჯოხეთში.

აკვნები ჩაედგათ აკლდამაში.

დედა კი ხელებს იმტვრევდა და გულს იღადრავდა: - მიშველეთ! ცეცხლი ეკიდება ჩემ პაწიებს! აი, დაგაყრუოთ ჩემმა გამჩენმა! მაშ ასე უნდა დამიწვავთ შვილები! მოდით რაღა, მოხედეთ! მაშ კაცი არავინ არის, ქუდი არა ხურავთ? რამდენი ხანია დავეძებ, დავდივარ, დავძრწი მე უბედური, ძლივს ვიპოვე და ახლა ჩემი თვალითა ვნახო ჩემი შვილების დაწვა? მიშველეთ! ბავშვები კი არა ანგელოზები არიან! ვის რას დაუშავებდნენ ეს უმანკოები? მე თოფით დამხვრიტეს და ახლა შვილების დაწვას მიპირებთ? ვინ არის, ნეტავ, რომ აღარც ქალს ინდობს და აღარც უსუსურ ბავშვს? მიეშველეთ ჩემს შვილებს! რა ვქნა, არ გეყურებათ ჩემი ვედრება? ძალი რომ ღმუოდეს ასე, იმასაც კი შეიბრალებენ! ჩემი პაწიები! სძინავთ! აჰ, ჟორჟეტ! მუცელი გადაგლეღია საძაგელს. რენე-ჟან! გრო-ალენ! ეს არის მათი სახელები. ახლა ხომ ხედავთ, დედა ვარ ამ პატარებისა. რას არ მოესწრება ადამიანი თავის სიცოცხლეში! დღესა და ღამეს ვასწორებდი, მოვდიოდი ჩემი პატარების მოსამებნად, ვიპოვე და, ხედავთ, მეღუპებიან! მიშველეთ რამე! ადამიანები არა ხართ?! უფროსი ხუთი წლისაც არ არის. პატარა გოგო ორი წლისაა, აგერ, ტიტველ ფეხსა ვხედავ ჩემი ბავშვისას. მაინც სძინავთ. დედავ ღვთისაო, ცის განგებამ მაპოვნინა ჩემო ობლები და ჯოჯოხეთი კი მაინც მიღუპავს. მერე რამდენი ვიარე ამ ბავშვებისათვის გულმკვდარმა, ამ ძუძუთი გამოკვებილი ბავშვებისათვის! რა უბედური ვიყავ! მეგონა, ვეღარ ვიპოვიდი! ვიპოვე და შემიბრალებით, მიშველეთ რამე, მომეცით ჩემი შვილები! ხომ ხედავთ, რომ ცეცხლში არიან, არ მიეშველებით? ფეხები დავიმტვრიე სიარულით! მთლად დავისისხლიანე! ადამიანი შეჰყურებდეს ჩემ საცოდაობას და არ მომეშველოს?! მაშ ადამიანი არა ყოფილა! ვინ მიწვავს შვილებს? ვინ არის ეს მხეცი, ღვთის მტერი? რა არის ეს სახლი, რომ ბავშვებსა სწვავთ შიგ? მაშ იმიტომ მომპარეთ უბედურები, რომ აქ დაეწვათ! ღმერთო ძლიერო! მომეცით ჩემი შვილები! რა წყალში ჩავარდე მე უბედური? მიშველეთ! შვილებს მიკლავენ! მიშველეთ! ოჰ, ღმერთს ჩავაძაღლებ, თუ ასე დააწვევინა ჩემი ბავშვები!

დედა რომ ასე გაჰკიოდა და მოთქვამდა, ჯარისკაცებში ყვირილი ისმოდა: - კიბე! ჩქარა კიბე!

- კიბე არსად არის!

- წყალი!

- არ არის, არა, თითქმის დამშრალია ხევი.

- კოშკში კარია ერთი, მესამე სართულის დარბაზში, იქიდან შეიძლება.

- რკინის კარი? დაკეტილია!

- შეამტვრიეთ!

- რომ არ იმტვრევა?

დედა კი ისევ ისე კიოდა გულამოსკვნილი.

- მიშველეთ! დაჩქარდით, ნუღარ აყოვნებთ! ან მეც მომკალით! ჩემი შვილები იწვიან, მიშველეთ!
ან მეც ამ ცეცხლში ჩამაგდეთ!

გაჩუმდებოდა ერთხანს უბედური და ახალ აბრიალებულ ცეცხლის ტკრციალი ისმოდა
სახლიდან.

მარკიზმა ხელი მოისვა ჯიბეზე და დარწმუნდა, რომ ჯიბეში ჰქონდა რკინის კარის გასაღები.
მერე თავი დაღუნა და შევიდა იმ ხვრელში, რომლითაც ჰალმალომ გამოიყვანა კომპიდან.

II. ქვა-კარით რკინის კარისკენ

მთელი ჯარი მოგროვილიყო იმ ცეცხლმოკიდებულ სახლთან, ოთხი ათასი კაცი შესცქეროდა
უბედურ დედას და იმის განწირულ შვილებს და გული უკვდებოდათ იმათაც, რომ შველა არ
შეეძლოთ.

მართალი იყო, კიბე არ ჰქონდათ; ჟავენედან გამოგზავნილი კიბე ჯერაც არ მოსულიყო. ცეცხლი
უფრო და უფრო ძლიერდებოდა, როგორც ცეცხლის მფრქვეველი მთის პირი. ამ ხანძრის გაქრობა
ხევში მოგროვილი წყლით შეუძლებელი იყო, რადგან ხევში მარტო გაზაფხულზე დიოდა წყალი
და ზაფხულში კი ძლივსღა ჟონავდა. ვინ იტყოდა, ერთ კოკა წყალს დავასხამ და ჩავაქრობ
ვულკანსაო?

სიმურდენი, გეშანი და რადუბი ხევში ჩავიდნენ. გოვენი კომპის მესამე სართულში ავიდა, სადაც
მომრავი ქვა-კარი იყო და ბიბლიოთეკაში გასავალი რკინის კარი. ამ დარბაზში დაალაგა
იმანუსმა პატრუქი, კომპიდან ხიდის სახლში გაიყვანა, და იქვე, ამ დარბაზში წაუკიდა მაშხალით
ცეცხლი.

გოვენს თან მეხანძრეები წამოყვანა, ორი კაცი. ერთადერთი საშუალებაა დარჩენოდათ, -
რკინის კარის გატეხა. გაღება შეუძლებელი იყო.

ცული დაჰკრეს რკინის კარს და ცული გაუტყდათ. ერთმა მესანგრემ იხუმრა: - ფოლადი მინად
ხდება ამ რკინას რომ ეხება.

მოჭედილი რკინისა იყო მართლა ეს კარი, ორმაგი დაჭანჭიკებული ფურცელი რკინისა, რომლის
სისქე სამ გოჯს უდრიდა.

მერე რკინის ლომით სცადეს მისი დამკრა. ლომიც გაუტყდათ.

- რაღა ეს და რაღა ასანთის წკირი! - წამოიძახა მესანგრემ.

დაღვრემილი შესცქეროდა გოვენი და უიმედოდ თქვა: - ყუმბარა თუ, თორემ ვერას გავაწყობთ.
მიდი ერთი და ზარბაზანი ამოათრიე ამ კიბეებზე!

- ისიც ვინ იცის? - დაუმატა მესანგრემ.

უიმედობა მოერიათ ერთ წამს. იდგნენ ისე, თავის უძღურებით შეჭმუხვნილნი, ხელები დაემვათ,
გაჩუმებულიყვნენ დამარცხებულნი და შეჰყურებდნენ ამ საშინელ, უძრავ კარს. კარის ქვემოდან
ხანძრის სინათლე შემოდოდა. ცხადი იყო, ძლიერდებოდა ცეცხლი და ბიბლიოთეკას
ემუქრებოდა.

იქვე ეგდო საზიზღარი ლეში იმანუსისა, ბოროტებით გამარჯვებული.

რამდენიმე წუთი კიდევ და იქნებ ცეცხლი წაჰკიდებოდა ბიბლიოთეკასაც.

აღარავითარი საშუალება, აღარავითარი იმედი!

სასოწარკვეთილი იდგა გოვენი, შესცქეროდა მოძრავ კარს, იქიდან გაყვანილ ვიწრო ხვრელს, და
წამოიძახა ბრაზმორეულმა: - ამ კარით გაგვექცა მარკიზ დე ლანტენაკი!

- და ამ კარითვე დაბრუნდა, - გაისმა კარის იქიდან პასუხი.

და ჭადარით მოსილი თავი გამოჩნდა მოძრავი კარის შემოსავალში.

მარკიზი დაბრუნებულიყო.

რამდენიმე წელიწადი იყო, გოვენს აღარ ენახა თავისი ბიძა. ასე მოულოდნელად რომ დაინახა, უკან დაიწია.

გამტერებულიყვნენ ყველანი, იდგნენ, თითქო გამეშებულანო და ლანტენაკს შესცქეროდნენ.

მარკიზს ერთი დიდი გასაღები ეჭირა ხელში. მედიდურად გადახედა რამდენიმე მესანგრეს, რომლებიც წინ უდგნენ, წავიდა რკინის კარისკენ, დაიხარა თაღ ქვეშ და გასაღები შესდო კლიტეში. ჭრიალი გაიღო კლიტემ. კარი რომ გაიღო, ალი დახვდა ბიბლიოთეკის დარბაზში. მარკიზი შიგ შევიდა.

მშვიდად, თავმალლად შევიდა ალში.

თვალი გააყოლეს უკან, თან ცახცახებდნენ.

რამდენიმე ნაბიჯი გაიარა და ძირს ჩაინგრა მის უკან პარკეტი: ძირიდან ცეცხლი მოსდებოდა, ზედ მარკიზის ქუსლი დააწვა და ცეცხლმორეულ უფსკრულად გაირღვა მის უკან იატაკი. მარკიზმა უკან არც კი მოიხედა. წინ მიდიოდა და მიიმალა კვამლში.

მერე ვერაფერი დაინახეს.

ნეტავ შესძლო კი ბავშვებამდე მისვლა? ან იქნებ კიდევ გაერღვა ცეცხლმოდებული იატაკი და გზა შეუკრა? თვითონაც ხომ არ დაიღუპა სხვის მისაშველებლად წასული? აღარაფერი იცოდნენ. იდგნენ და შესცქეროდნენ გულის ფანცქალით. თვალწინ კვამლისა და ალის მეტი აღარა ჰქონდათ რა. მარკიზი შიგ იყო, ცოცხალი ან მკვდარი.

III. ბავშვები იღვიძებენ

ამასობაში ბავშვებსაც გამოეღვიძათ.

ჯერ ბიბლიოთეკაში ცეცხლი არ შევარდნილიყო, მაგრამ ჭერი კი გაეშუქებინა თავისი სინათლით. ბავშვებს ჯერ არსად ენახათ ასეთი განთიადი და გაკვირვებულნი შესცქეროდნენ. ჟორჟეტი ალტაცებით შეჰხაროდა.

ბავშვების თვალწინ იშლებოდა ყოველი ბრწყინვა ხანძრისა. დაბურულ შავ კვამლში ხან ჰიდრა მოჩანდა, შვიდთავიანი გველი, ხან ბრწყინვალე დრაკონი არწივის ფრთებით, ლომის ბრჭყალებით და გველის კუდიით. გრძელი ნაპერწკალი ასდიოდა ცეცხლს, ზევით იწევდა, გარეთ გადიოდა, მიფრინავდა შორს და იქ ბრწყინავდა სიბნელეში, თითქო კუდიანი ვარსკვლავი დაშვებულიყოს ციდან მიწიერ წყვდიადის გასანათებლად. ცეცხლი განსახიერება არის ფლანგვისა, მუგუზი სალარო არის უხვი და აქეთ-იქით აბნევს, ქარს აძლევს შორს საფანტად თავის შუქისმფრქვევ განძს; უსაფუძვლო კი არ გეგონოთ ნახშირისა და ალმასის იგივეობა. მესამე სართულის კედელს ნასკდომი აღმოუჩინა ცეცხლმა და იქიდან დააყარა ხევს თავისი თვალ-მარგალიტი. ბელელში რომ თივასა და შერიას მოჰკიდებოდა ცეცხლი, ფანჯრებიდან გამოვარდნილიყო და ოქროს მტვრად დასდიოდა მიწას და თან ამეთისტად გარდაქმნილი შერიის მარცვალი მოსდევდა.

- ზიზი, - დაიღულუნა ჟორჟეტმა.

ასადგომად წამოიწიეს სამივემ.

- აჰ! - შეჰყვირა დედამ. - გაიღვიძეს ბავშვებმა!

ჯერ რენე-ჟანი ადგა, მერე გრო-ალენი, ბოლოს ჟორჟეტი.

რენე-ჟანმა ფანჯრისკენ გაიშვირა ხელები და თქვა: - მცხელა.

- ცხელა, - თქვა ჟორჟეტმა.

და ახლა ბავშვებს შეჰკვივლა დედამ: - შვილო რენე! ალენ! ჟორჟეტ!

აქეთ-იქით იხედებოდნენ ბავშვები, უნდოდათ გაეგოთ, ვინ უძახდა, საიდან? კაცს რომ შიში შეაყენებს, იქ ცნობისმოყვარეა ბავშვი. ვისაც ადვილად ერევა გაკვირვება, შიში ძნელად ერევა. ხშირად უვიცობა არის ფუზე მამაცობისა. უმანკო ბავშვებს იმდენად ნაკლებადა აქვთ შიში ჯოჯოხეთისა, რომ იმასაც კი ალტაცებით დაუწყებდა სინჯვას, რომ შეხვდებოდეს სადმე.

ერთხელ კიდევ შესძახა დედამ: - რენე! ალენ! ჟორჟეტ!

დედის ხმა მოესმა რენე-ჟანს და იქით მიიხედა. გართული იყო რაღაცით და ამ ხმამ გამოაფხიზლა. მოკლე მებსიერება აქვს ბავშვს, გუშინდელად ჰგონია მთელი წარსული, მაგრამ გახსენება მეტად სწრაფი აქვს. დედა დაინახა რენე-ჟანმა, სრულიად ბუნებრივად ჰპოვა თავისი დედის მოსვლა და რადგან უცხო ალაგს იყო, უცნაურ საგნებშუა, დედის დახმარების საჭიროებას გრძნობდა და დაუძახა: - დედიკო!

- დედიკო! - დაუძახა გრო-ალენმა.

- დედა, - გასძახა ჟორჟეტმა.

და ხელები გაუშვირა: - დედიკო, ამიკანე.

ღმუილი დაიწყო დედამ: - შვილო! თქვენ გენაცვალოთ დედა!

ამ დროს ფანჯარასთან მივიდა სამივე ბავშვი. კიდევ კარგი, რომ ამ მხარეს ჯერ არ მოსდებოდა გარედან ცეცხლი.

- მცხელა, - ჩიოდა რენე-ჟანი.

და დაუმატა: - უყურეთ, იწვის.

და თვალით კი დედას დაემებდა.

- მოდი, დედიკო, მოდი!

- აქა, დედა! აქა! - იძახდა ჟორჟეტი.

თმაგაწეწილი, გულდაღადრული, გასისხლიანებული დედა თავქვე დაეშვა, და ბუჩქიდან ბუჩქით ძირს ჩავიდა იმ სიღრმეზე ხევში. სიმურდენი და გეშანი იყვნენ იქ, ისევე უძღურნი ხევში, როგორც უძღური იყო გოვენი კოშკში. გარს სალდათები ეხვივნენ, შეწუხებულნი თავის უღონობით. აუტანელი სიცხე იდგა, მაგრამ ვერც კი გრძნობდნენ მის სიმწვავეს. შესცქეროდნენ ციცაბო კლდეზე აგებულ ხიდს, თაღების სიმაგრეს, სართულების სიმაღლეს, მიუწვდომელ ფანჯრებს და მწვავედ გრძნობდნენ რაიმე საშუალების საჭიროებას. სამი სართულის სიმაღლე. ვინ იქნებოდა, ამძვრალიყო ამ თითქო საგანგებოდ გათლილ-გაგლუვებულ კედელზე? რადუბი ბორგავდა იქვე, ხმლის წვერით მხარში დაჭრილი, ყურჩამოგლეჯილი; ოფლში და სისხლში იწურებოდა და სიხარულით მივარდა მიშელ ფლემარს: - დასწყევლა ქაჯმა შენი ღმერთი! ავი დაგხვრიტეს, ადამიანო, როგორ აღსდევ?

- ჩემი შვილები, - შეჰლაღადა დედამ.

- ჭემარტიტებაა, - უპასუხა რადუბმა, - ჯერ სადა გვცალია, რომ გამოვიძიოთ, როგორ აღსდგა მკვდრეთით დახვრეტილი.

მივარდა ხიდის სვეტს, უნდოდა აცოცებულიყო, მაგრამ ამაოდ. ფრჩხილები ჩაუყარა ქვას, რამდენიმე წამი იწია ზევით, მაგრამ ხელის მოსაჭიდი არსად იყო, გატეხილიც კი არ შეხვდა, რომ იმას ჩასჭიდებოდა, და ძირს ჩავარდა. ცეცხლი კი თავისას არ იშლიდა, პირიქით, ძლიერდებოდა. გაწითლებულ ფანჯარაში სამი პატარა ბავშვი მოჩანდა. და მაშინ მუშტი მოუქნია

ცას რადუბმა, თითქო იქ ემებს ამ უბედურების შემქმნელსაო და დაიძახა: - მაშ ეს არის შენი სიყვარული და კაცთა შორის სათნობა?

დედა ძირს ეგდო, ხიდის სვეტს ეხვეოდა და გაჰკიოდა: - შემიბრალეთ! მიშველეთ!

რადაც მიყრუებული ტკრციალი ერეოდა ცეცხლის გუგუნს. ბიბლიოთეკის განჯინების მინები სკდებოდა და წკრიალით ეცემოდა ძირს. ცხადი იყო, იშლებოდა იატაკი. აქ ვედარას გააწყობდა ადამიანი. ერთი წამიც, და ჩაინგრეოდა ბიბლიოთეკა ან ცეცხლი მოედებოდა წიგნებს. ამ საშინელებას ვერ აიცდენდა ხალხი და თან ბავშვების ხმა ისმოდა: - დედიკო! დედა!

უცბად ვიღაც მაღალი კაცი გამოჩნდა იქვე მეორე ფანჯარაში, იმის გვერდით, რომელშიც ბავშვები იდგნენ.

და ახლა იმას დააცქერდა, ვინც კი იქ იყო. ვიღაც კაცი იყო ბიბლიოთეკის დარბაზში, მაღალი, ახოვანი. ვიღაც კაცი შესულიყო ღუმელში. შავად მოჩანდა ცეცხლის ალში, მაგრამ თავი კი თეთრი თმით ჰქონდა მოსილი. დააცქერდნენ, მარკიზ დე ლანტენაკი იცნეს.

გაჰქრა ერთ წამს და ისევ გამოჩნდა.

ფანჯარასთან მოვიდა, თან მოძრავი კიბე მოათრია. ამგვარი უბედურებისაგან თავსახსნელად ჰქონდა ეს კიბე და ბიბლიოთეკის დარბაზში იდო დაკეცილი. ერთი ხელით თავი დაიჭირა კიბისა და გამირული ძალით და სიმარჯვით ჩაუშვა ფანჯრიდან ხევის ძირამდე. იქ რადუბი დახვდა. ხელები მოჰხვია და იყვირა: - რესპუბლიკას გაუმარჯოს!

მარკიზმა ზემოდან თავისი დაიძახა: - ჩვენს მეფეს გაუმარჯოს!

რადუბს არ მოეწონა და ბუზღუნით დაიწყო: - როტავს და რომავს, მაგრამ უფრო უშვერი სისულელეც რომ წამოსცდენოდა, მაინც ქველი ვაჟკაცია.

მოძრავი კიბე გაამაგრეს. გზა გახსნეს ცეცხლით მოდებული ბიბლიოთეკიდან მიწამდე. ოცი კაცი მივარდა კიბეს, ყველაზე წინ რადუბი, და თვალის დახამხამების უმალ ზედ კიბეზე გამოიჭიმნენ მიწიდან ბიბლიოთეკის ფანჯრამდე, როგორც კალატოზის მუშები, რომლებიც ქვემოდან ზევით ქვასა და აგურს აწვდიან ერთმანეთს მაღლა კალატოზისადმი გადასაცემად. მოძრავ კიბეზე საფეხურებად დამდგარიყვნენ ადამიანები. თავში, ბიბლიოთეკის ფანჯარასთან, რადუბი იდგა და ფანჯარას ეხებოდა, ცეცხლს შესცქეროდა.

ჯარისკაცები ჯგუფ-ჯგუფად იდგნენ იქვე და ამდენი საშინელებით მოქანცულნი იმედიანად შესცქეროდნენ ბიბლიოთეკის ფანჯარას და იქიდან დაშვებულ კიბეს.

ერთხელ კიდევ გაქრა მარკიზი და მაშინვე გამოჩნდა, ბავშვები მოჰყავდა ხელში აყვანილი.

სიხარულით ტაში გაისმა ყოველ მხრივ.

ჯერ პატარა გრო-ალენისთვის წაეველო ხელი.

- მემინია! - ყვიროდა გრო-ალენი.

ბავშვი რადუბს მისცა მარკიზმა; იმან მის ქვემოთ მდგომს, და მანამ შეშინებული გრო-ალენი ცოცხალი კიბის ბოლოს მიაღწევდა, ერთი წამით გამქრალი მარკიზი ხელახლად მოვიდა ფანჯარასთან და ახლა მტირალი რენე-ჟანი გადმოაწოდა რადუბს. ტიროდა პატარა ბიჭი, მეტად ეშინოდა და ცემა დაუწყო რადუბს, როცა მარკიზის ხელიდან მის ხელში გადადიოდა.

ერთხელ კიდევ შევიდა მარკიზი ალით მძვინვარ ოთახში. მარტოდ დარჩენილიყო ჟორჟეტი. რომ დაინახა მარკიზი, გაუცინა. და ამ კაცმა, ქვის გულიანმა კაცმა, უცბად სისველე იგრძნო თვალებში, და ერთი ცრემლი წასკდა, ობოლი ცრემლი.

- რა გქვია, გოგონავ?

- ოლჟეტ, - უთხრა ჟორჟეტმა.

ხელში აიყვანა ბავშვი; ის კი ისევ ისე უცინოდა. და იმ წამს, როდესაც რადუბისთვის უნდა გადაეცა გოგონაც, წმინდა უმანკოებამ იფეთქა მის მედიდურ, უხამს შეგნებაში, და გულქვა მოხუცებულმა აკოცა ბავშვს.

- კუდიანი მობრძანდება, პატარა კუდიანი! - დაიძახეს სალდათებმა, და ახლა ჟორჟეტი გადადიოდა ხელიდან ხელში. ყველას უცინოდა და ყველა იმას შეჰხაროდა. ტაშს უკრავდნენ, ფეხით მიწას სცემდნენ, ბებერი ჯარისკაცები ქვითინებდნენ, და ის კი ყველას უცინოდა.

დედაც იქვე კიბესთან იყო. კანკალებდა ამდენი მოულოდნელობით გადარეული. ჯოჯოხეთიდან უშუალოდ პირდაპირ სამოთხეში გადატყორცნილი. გადამეტებულმა სიხარულმა იცის, თავისებურად მიამკვდარუნებს გულს. ხელგაწვდილი იდგა, ჯერ გრო-ალენი მიიღო, მერე რენე-ჟანი, ბოლოს ჟორჟეტი; სამივეს ეხვეოდა, გულში იკრავდა, ჰკოცნიდა, მერე სიცილი წასკდა და გულწასული დაეშვა მიწაზე.

და გაისმა სიხარულით სავსე ხმა: - ყველანი გადარჩნენ გარდა მოხუცებულისა.

მაგრამ ეს არავის აგონდებოდა, თვითონ მასაც კი.

ცოტა ხანს ჩაფიქრებული იდგა იმ ფანჯარასთან, თითქო დროს აძლევდა ცეცხლის ალს, - საკითხი შენ გადაწყვიტეო. მაგრამ ცეცხლმა არ ისურვა მის საქმეში ჩარევა, და აუჩქარებლად, ამაყად მოცილდა ფანჯარას, კიბის თავზე გაჩერდა ერთ წამს, ზურგი შეაქცია ხანძარს და გადმოხედა სამარეს, რადგან იცოდა რომ სამარისკენ მოდიოდა. მერე ნელ-ნელა, აჩრდილის მედიდურობით ჩამოჰყვა კიბეს. ვინც ჯერ კიდევ კიბეზე იყო, საჩქაროდ ჩამოვიდა ძირს. ათრთოლდა ყველა, რაღაც შიში მოერიათ, თითქო ადამიანი კი არა, მოჩვენება რამე ყოფილიყოს ზემოდან მომავალი. ის კი მშვიდად, წყნარად მოიწევდა წყვდიადისკენ, რომელსაც ვეღარ ასცდებოდა. ხალხი უკან-უკან იხევდა, ლანტენაკი მათკენ მიიწევდა. ფერმიხდილი იყო მარმარილოსავით, მაგრამ სრულიად მშვიდი. აჩრდილისას ჰგავდა მისი თავი, მაგრამ არ ეტყობოდა არავითარი მღელვარება. ხალხისკენ მოდიოდა ნელი ნაბიჯით; უფრო ახოვანად ჩანდა კიბეზე; კიბე იზნიქებოდა და ჭრიალებდა მის ფეხქვეშ. ისეთი შიშით და თრთოლით შესცქეროდნენ ყველანი, თითქო აკლდამიდან ამომძვრალი ყოფილიყოს აკლდამისაკენვე მიმავალი.

და როდესაც მარკიზი უკვე ძირს იყო, ფეხი ჩამოდგა უკანასკნელი საფეხურიდან და მიწაზე დადგა, ხელი დაადო ვიღაცამ მხარზე. მიიხედა მარკიზმა.

- გაპატიმრებ, - უთხრა სიმურდენმა.

- გეთანხმები, - მიუგო ლანტენაკმა.

წიგნი მეექვსე. ბრძოლა გამარჯვების შემდეგ

I. ლანტენაკის ლაპატიმრება

მართლაც სამარეში ჩავიდა მარკიზი.

დაიჭირეს, წაიყვანეს.

ტურგის კომპის დილეგი გააღებინა მაშინვე სიმურდენმა და თავის ბრძანებისამებრ მოაწყობინა საკანი. პატარა სანათი დადგეს, სურით წყალი, პური, რომელსაც სალდათებისთვის აცხოვდნენ, ერთი კონა ჩალა და არ გასულა ნახევარი საათი მას შემდეგ, რაც მხარზე ხელი დაადო სიმურდენმა, ლანტენაკი შიგ დაამწყვდიეს და კარი ჩაუკეტეს.

მერე გოვენთან მივიდა სიმურდენი. ამ დროს საათის ხმა გაისმა შორეულ პარინიეს სამრეკლოდან, თერთმეტი საათი იყო.

სიმურდენი მოსალაპარაკებლად მოვიდა.

- სისხლის სასამართლო მინდა დავნიშნო. შენ არ იქნები. შენ გოვენი ხარ და ლანტენაკიც გოვენია. ძალიან ახლო ნათესავი ხარ და მსაჯულად შენი დანიშვნა შეუძლებელია. მე ჯერაც ვერ მომიწილებია ფილიპე ორლენის, თანასწორობად წოდებულის, მონაწილეობა ლუი XVI გასამართლებაში. ბიძა იყო მეფისა და მონაწილეობა არ უნდა მიეღო. სისხლის სასამართლოდ სამი მსაჯულიც იკმარებს: ერთი გეშანი იყოს, როგორც მეთაურობის წარმომადგენელი; მეორე ათისთავი რადუბი, ჯარისკაცთაგანი, და მესამე მე ვიქნები, თავმჯდომარე. შენ არ შეგეხება ეს საქმე. კონვენტის დეკრეტით ვიხელმძღვანელებთ. საქმისათვის საჭირო არ არის არავითარი გამოძიება; სრულიად საკმარისი იქნება ყოფილი მარკიზ დე ლანტენაკის პიროვნების დადგენა. ხვალ სისხლის სასამართლო და ზეგ გილიოტინა. ბოლო მოეღო ვანდეას.

გოვენმა პასუხი არა გასცა რა და, რადგან სიმურდენს კიდევ მრავალი საქმე ჰქონდა გასარიგებელი, გამოეთხოვა და წავიდა. დრო უნდა დაენიშნა ხვალინდელი სასამართლოსი და მერე გილიოტინისთვის. ჩვეულებადა ჰქონდა, როგორც ლეკინიოს გრანვილში, ტალიენს ბორდოში, შალიეს ლიონში, სენ-ჟუსტს სტრასბურგში, თვითონ დასწრებოდა ხოლმე, კეთილ მაგალითის მისაცემად, სასამართლოს მსჯავრის გილიოტინით ასრულებას; მსაჯული ცდილობდა ენახა, როგორ ასრულებდა ჯალათი მის დადგენილებას. ეს ჩვეულებად ჰქონდა უწინდელი საფრანგეთის პარლამენტს, აგრეთვე ესპანეთის ინკვიზიციას, და იმათ ბაძავდა ახლა, 1793 წ. 31 მაისიდან გამეფებული ტერორი.

გოვენსაც თავისი აწუხებდა.

ცივი ქარი ქროდა ტყიდან. ბანაკში საჭირო ბრძანებათა გასაცემად გეშანი დასტოვა და თავის კარავისკენ წავიდა, ტყის პირას. წამოსასხამი აიღო, კაპიშონი დაიხურა, წამოსასხამს მხოლოდ უბრალო ყაითანი ამშვენებდა; მაშინდელი რესპუბლიკური მოდა წინააღმდეგი იყო ძვირფასი ბრჭყვიალა სამკაულებისა და სულ უბრალო ნიშნით კმყოფილდებოდა; ეს სადა ყაითანი ნიშანი იყო მხედართმთავრისა. ველობზე დადიოდა გოვენი, საიდანაც იერიშით მივიდა წელან ტურგზე და იმოდენა სისხლისღვრა ნახა. მარტო იყო. სახლი ჯერ კიდევ იწვოდა, მაგრამ ყურადღებას არავინ აქცევდა. რადუბი ბავშვებთან და იმათ დედასთან იყო და თითქმის ისევე ბედნიერი იყო მათი ნახვით, როგორც დედა. საქმით გართული იყო ჯარი და მეტადრე მესანგრეები. ორმოებს თხრიდნენ, მკვდრებს ასაფლავებდნენ, დაჭრილებს უვლიდნენ, ბარიკადს ანგრევდნენ, კიბიდან მკვდრები ჩამოჰქონდათ, ჰგვიდნენ ბრძოლის ოთახებს. სამხედრო სიჩქარით აკეთებდნენ სალდათები დიასახლისის საქმეს, ოღონდ აქოთებულ სახლში კი არა, მკვდრებით სავსე და მათი სისხლით მორწყულ კოშკში. გოვენი ამას ვედარაფერს ხედავდა.

ხანდახან გადახედავდა ხოლმე კოშკის შემტვრეულ შესასვლელს. ამ შესასვლელთან დარაჯები იდგნენ, ერთიორად მეტი სიმურდენის ბრძანებით, ვიდრე ჩვეულებრივ აყენებდნენ.

ველობის ბოლოში იყო, კოშკიდან ორასი ნაბიჯით დაშორებული, და მაინც კარგად ხედავდა ამ შესასვლელს, თუმცა ცეცხლი ნელდებოდა და სიბნელე ძლიერდებოდა. ხედავდა ამ შავ, შენგრეულ კედლის ხვრელს. სწორედ ამ ხვრელით დაიწყო წელან იერიში, სწორედ ამ შენგრეული კედლით შევიდა გოვენი კოშკში, კოშკის ქვედა სართულში, სადაც მაგარი ბარიკადი აეგოთ ვანდელებს; სამი საათის წინათ მოხდა ეს ყველაფერი. ამ ქვედა სართულში იყო კარი, დილეგში ჩასასვლელი, სადაც დამწყვდეული ჰყავდათ მარკიზი. კოშკის შესასვლელში რომ დარაჯები იდგნენ, მარკიზს დარაჯობდნენ და იმის საპატიმროს, კოშკის ქვედა სართულის ქვემოთ ჩათხრილ ორსართულიან დილეგ-ორმოს.

თვალი სულ იმ კოშკისკენ მიიწევდა, დარაჯებით გამაგრებული შესასვლელისკენ, და ყურში ზარის წვრიალივით უდგა სიმურდენის სიტყვები: „ხვალ სისხლის სასამართლო და ზეგ გილიოტინა“.

ხანძარს მესანგრეები მიუსიეს. აგროვებდნენ ხევში წყალს, ცდილობდნენ ცეცხლის გაქრობას და ისიც ნელ-ნელა ემორჩილებოდა, თუმცა ხანდახან კიდევ აისროდა ხოლმე ალს და შუქსა ჰგუნდა დამის სიბნელეს. ჭერის ტკრციალი გაისმა; გასკდა, ჩამოინგრა და ქვემო სართულში დაჰკრა იატაკს; ისიც ჩაანგრია და თავის გამარჯვების აღსანიშნავად ნაპერწკალი შეაფრქვია, შორეულ ჰორიზონტამდე გაანათა ცა და შავად ამართული უზარმაზარი, სისხლით გაუმადლარი ტურგის კოშკი.

ნელი ნაბიჯით მიდი-მოდიოდა გოვენი ველობზე, ამ შავი კომპის და მისი შენგრეული კედლის წინ. ბოლთასა სცემდა ჩაფიქრებული. ხანდახან ორივე ხელს თავზე მოიჭერდა ხოლმე სამხედრო კაპიშონის ქვეშ. რაღაც აწუხებდა, ეტყობოდა.

II. გოვენის ფიქრი

განუზომელი იყო გოვენის ფიქრი.

საკვირველი გარდაქმნა მოხდა ადამიანისა მის თვალწინ, ძნელად წარმოსადგენი.

მარკიზ დე ლანტენაკი გარდაქმნილი ნახა გოვენმა.

გოვენი დამსწრე იყო და მოწამე ამ გარდაქმნისა.

თავის დღეში ვერ წარმოიდგენდა, რომ გარემოებათა გართულებისა გამო, რაც უნდა დიდი და მნიშვნელოვანი ყოფილიყო ეს გართულება, შესაძლებელი იქნებოდა ამგვარი შეცვლა ადამიანისა. თავის დღეში ვერ წარმოიდგენდა, ოცნებითაც კი, რომ ნახავდა რასმე ამგვარს. ქედმაღლობით არის სავსე მოულოდნელი და თავის სურვილისამებრ ათამაშებს ადამიანს. მოულოდნელი ეცა გოვენს, შეჰბოჭა და მოერია; შეუძლებელი განხორციელებულად დაუყენა წინ დასანახავად, ხელშესახებად, უეჭველად სრულ სინამდვილედ.

რას ფიქრობდა ამაზე გოვენი?

აქ მიკიბ-მოკიბვა კი არა, გარკვეული დასკვნის გამოტანა იყო საჭირო.

საკითხი ედგა წინ. პასუხი იყო საჭირო, გადაწყვეტილი პასუხი. ხომ ვერ გაექცეოდა ამ საკითხს.

მერე ვისგან იყო წამოყენებული ეს საკითხი?

გარემოებათაგან.

და არა მარტო გარემოებათაგან.

მრავალგვარი გარემოებანი რომ საკითხს დაუსვამენ ადამიანს, ულმობელი სიმართლე დაჟინებით მოითხოვს პასუხს.

ღრუბელი მოეფინება ცას, ჩრდილში გვხვევს; მაგრამ ღრუბლის უკან, მაღლა, ვარსკვლავი კაშკაშებს და სინათლესა გვცემს.

და ვერსად წაუვალთ ღრუბლის დაჩრდილვას, როგორც ვერსად წაუვალთ ვარსკვლავის ციალს.

დაკითხვაზე იყო გოვენი.

ვიღაცის წინაშე წარმდგარიყო და პასუხს აგებდა.

ვიღაც საშინელის წინაშე.

თავის სინიდისის წინაშე.

და გრძნობდა, რომ ყველაფერი ირყეოდა მის არსებაში, უმტკიცესი მისი გადაწყვეტილებანი, მისი აღთქმად დადებული მისწრაფებანი, მისი განზრახვანი, ყოველივე ეს ირყეოდა მისი სულის სიღრმეში.

საშინელია მიწისძვრა და უფრო საშინელია სულისძვრა.

და რამდენადაც მეტად უფიქრდებოდა ლანტენაკის საქციელს, იმდენად მეტად გრძნობდა თავის გულის ძრწოლას.

რესპუბლიკელი იყო გოვენი და მტკიცედ სწამდა, რომ ჭეშმარიტება ნახა, უმაღლესი ჭეშმარიტება.

რესპუბლიკური ჭეშმარიტების ზევით კიდევ სხვა არის, ჭეშმარიტება კაცობრიული.

მეტად დიდმნიშვნელოვანი იყო რაც ხდებოდა, და შეუძლებელი იყო შეუმჩნევლად მის გვერდით გავლა. თვით გოვენიც მონაწილე იყო იმისა, რაც მოხდა, შიგ ერია და შიგ მოქმედებდა. და თუმცა სიმურდენმა უთხრა, - შენ არ შეგეხება ეს საქმეო, - რაღაცას გრძნობდა ისეთს, რასაც განიცდის ხე, ფესვებს რომ სჭრიან.

რაღაც ფუძეზე დგას ადამიანი. ამ ფუძის რყევა სულით ხორცამდე აღელვებს კაცს და გოვენიც ხედავდა თავის ფუძის რყევას.

ორივე ხელით უჭერდა თავს, თითქოს ცდილობდა აღძრული საკითხის პასუხი გამოაღებინოსო. ადვილი არ იყო იმ მდგომარეობის განმარტება. მეტად ძნელია და უხერხული გამარტივება რთულისა; მსხვილ-მსხვილი რიცხვები ჰქონდა და უნდა შეეერთებინა ეს რიცხვები, მაგრამ როგორ შეაერთებდა დასასკვნელად ბედის ტრიალის მრავალგვარ შედეგს? სცადა, - იქნება მოვახერხო; ცდილობდა წყობისად დაელაგებინა თავისი ფიქრები, დაემორჩილებინა წინააღმდეგობა, რომელსაც ჯერ კიდევ გრძნობდა გულში, გადაესინჯა ყოველივე ის, რაც მოხდა, და დასკვნისთვის მიეგნო.

ფიქრით იმეორებდა და სინჯავდა ყველაფერს, რაც მოხდა.

ვინ იქნება, რომ ცხოვრების უაღრეს გაჭირვებაში დაწვრილებით არ გადაესინჯოს ყოველი წვრილმანი მდგომარეობისა და ისე არ გადაეწყვიტოს საკითხი: ძველი გზით კვლავაც? თუ ახალს მისდის?

ეს იყო, სასწაული ნახა გოვენმა.

არა მარტო მიწიურს, ზეციურ ბრძოლასაც განიცდიდა გოვენი.

ბრძოლას სიკეთისას ავის წინააღმდეგ.

დამარცხებული იყო ავით და ბიწიერებით სავსე გულქვა.

ადამიანი ნახა, ყოველგვარი ბიწიერებით და ბოროტებით სავსე, - მკაცრი, უწყალო, მედიდური, ახირებული, შეუცდომლად მგონი თავის თავისა, ამაყი, ეგოისტი, - და ამ ბოროტების გარდაქმნა ნახა გოვენმა, სასწაული ნახა.

სიკეთემ აჯობა ბოროტებას.

კაცობრიულმა აჯობა მხეცურს.

მერე როგორ? რა საშუალებით? როგორ წააქცია ეს დევი მძვინვარებისა და მძულვარების? რა იხმარა იარაღად? რა იარაღი ბრძოლისა და სისხლისღვრისა?

ბავშვის აკვანი.

რაღაც სინათლემ გადაჰკრა გოვენს. მძვინვარე ომის, სამოქალაქო ომის დროს, როდესაც ცეცხლი მოსდებოდა ყოველგვარ მტრობას და შურისძიებას, როდესაც ისე გამწვავებულიყო ბრძოლა, რომ, მხეცად აქცევდა ადამიანს; როდესაც აკვაცობა ბრწყინვალეობით იმოსებოდა და მძულვარება ვერაგობის წყვილიადით; ამ ბრძოლის დროს, როდესაც ყუმბარით წყდება ყველაფერი, და იმდენად საზარელია ხელჩართული ბრძოლა, რომ აღარა ჩანს, სად არის სიმართლე და პატიოსნება; ამ საშინელ ბრძოლის დროს, რაღაც სინათლემ გაიელვა ზევით, საიდუმლო წინამორბედმა სულისამ, გაცილებით უფრო მაღლა, ვიდრე ავი და კარგი არის ადამიანისა.

ეს იყო მარადი სხივი ქველობისა.

ბნელი დუელით იბრძოდნენ სიყალბე და ვითომ-სიმართლე, და უცბად გამობრწყინდა ჭეშმარიტება.

უსუსურობის ძალი ჩაერია ბრძოლაში.

ხომ ნახეთ პატარა ბავშვის, მართლა უსუსურის, უმანკოს, უპატრონოდ დარჩენილის, დაობლებულის, მაგრამ მხიარულად მდიმარის და მოღუღუნის გამარჯვება, მიუხედავად იმისა, რომ მის წინააღმდეგ იყო სამოქალაქო ომი, საზიზღარი ჩვეულება ხალხის შევიწროებისა, კაცის კვლა, სისხლისღვრა, ცოფიანი შურისძიება და ყოველი ბოროტება; ხომ ნახეთ მარცხი უშვერი განზრახვისა, - სახლს ცეცხლს წავუკიდებ, ბავშვებს შიგ დავუწვავ და მით მაინც ამოვიყრი ჯავრსაო; ხომ ნახეთ, როგორ გაქრა და განიავდა პატარა ბავშვის ანგელოზური ღიმილის წინაშე უწინდელი, ფეოდალურ დროინდელი მძვინვარება ბატონისა ხალხისადმი, ზიზღი, ვითომდა გამოცდილებით დამტკიცებული საჭიროება ომისა და სახელმწიფო მოსაზრებათა და ყოველგვარი სამარცხვინო საშუალებანი მომაკვდავ წარმავლისა. პატარა ბავშვებმა მოახდინეს ყოველივე ეს, ბავშვებმა, რომლებსაც ჯერ არც კი უცხოვრიათ. და ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგან, ვისაც ჯერ არ უცხოვრია, არც ავი ჩაუდენია, და ეს სიმართლე, ჭეშმარიტება, სისპეტაკე, და ანგელოზები ზეცისა აქ, ქვეყნად, უსუსურ ბავშვებში იმყოფებიან.

გამშაგებულნი იბრძოდნენ მეომრები და ერთმანეთის ამოჟლეტის მეტი აღარა აგონდებოდათ რა; ყოველგვარ ფანატურ საზიზღრობას ხმარობდნენ, ყოველგვარ ბოროტებას, რომ ცოფი ჩაერიათ თავის მტრობაში და მაშხალებით გაენათებინათ გზა სიკვდილისთვის. და უსაზღვრო ბოროტების ჩამდენთ უცბათ მოველინათ ეს ყოვლადმოღიერი უმანკოება.

და გაიმარჯვა უმანკოებამ.

და შეიძლებოდა გვეთქვა: არა, არ არსებობს ომი, არ არსებობს ბარბაროსობა, არ არსებობს მძულვარება, არ არსებობს ავკაცობა, არ არსებობს წყვიდადი; ამ საშინელებათა განსაქარვებლად საკმარისია ეს განთიადი - ბავშვის უმანკოება.

თავის დღეში არავითარ ბრძოლაში არ გამოჩენილან ასე ცხადად სატანა და მასთან თვით ღმერთიც.

ასპარეზად ამ ბრძოლას გული ჰქონდა.

გული ლანტენაკისა.

ახლა ხელმეორედ იწყებოდა ბრძოლა, შეიძლება უფრო მკაცრი და გარდამწყვეტი, ოღონდ სხვის გულში.

გოვენის გულში.

რა ბრძოლის ველია ადამიანი!

ამ ღმერთების ხელშია ადამიანი, ამ დევების ხელში, ამ ფიქრების ხელში.

ხშირად მოხდება ხოლმე, ფეხითა სთელავენ ეს მებრძოლნი ჩვენს სულს.

ფიქრებს გაეტაცა გოვენი.

დამწყვდეული იყო მარკიზ დე ლანტენაკი, მახეში გაბმული, სასიკვდილოდ განწირული, კანონ გარეთ გამოცხადებული, შებოჭილი, როგორც ნადირი ხაფანგში, როგორც ლურსმანი გაზში, ჩაკეტილი თავის საფარში, დღეს მის საპატიმროში, გაუვალ კედლებსა და ცეცხლშუა ჩაჭედილი, და მაინც გათავისუფლდა; სასწაულებრივი მოხერხება გამოიჩინა, უმნელესი ამ გამწვავებულ დროს, და გაიპარა. თავისუფლება მოიპოვა, ტყეს მიმართა, რომ იქ გამაგრებულიყო, და ხალხს მიმართავდა, რომ ბრძოლა განეახლებინა, წყვიდადს რომ თავისი გაეტანა. თავისუფლება მოიპოვა, რომ კვლავ გასულიყო ხალხში, აეშალა და აეჯანყებინა ქვეყანა, მეთაურობა გაეწია უხილავი, ტყის ძირში მოგროვილი ჯარისათვის. გოვენი გამარჯვებული იყო, მაგრამ ლანტენაკი მაინც თავისუფალი დარჩა. ამიერიდან ლანტენაკს შეეძლო ძველებურად ეწარმოებინა ბრძოლა, მოეგლო ქვეყანა და გაეჩაღებინა ომი. თავისუფალი იყო, მამასადამე, მიუწვდომელი, მიუგნებელი. მახეში იყო ლომი და მახიდან გავარდა.

გავარდა და მერე თვითონვე დაბრუნდა, ისევ მახეში შევიდა.

ლანტენაკმა თავისი ნებით, თავისი სურვილით მიატოვა ტყე, ჩრდილი, უშიშროება, თავისუფლება. არ მოერიდა განსაცდელს და თავგანწირვით შევარდა, პირველად, - ეს თავის თვალთ ნახა გოვენმა, ანთებულ საკირეში, თუმცა კარგად უნდა სცოდნოდა, რომ შეიძლებოდა თვითონაც შიგ ჩარჩენილიყო; და მეორედ ამ მოძრავ კიბეზე რომ ჩამოდიოდა; ეს კიბე მხსნელი იყო სხვებისა და დამღუპველი ლანტენაკისა, რადგან მოსისხლე მტრისაკენ მიჰყავდა მარკიზი.

და რად, რისთვის გასწირა თავი ლანტენაკმა?

სამი ბავშვის გადასარჩენად.

და ახლა რას უპირებდნენ ამ კაცს!

გილიოტინით თავის მოჭრას.

ამგვარად, სამი ბავშვისთვის გასწირა თავი. მერე ვინ იყვნენ ეს ბავშვები? მისი შვილები? არა. მისი გვარიშვილები? არა. მასავით დიდებულთაგანი? არა. ვიღაც უცნობნი, სადღაც ნაპოვნი, ღარიბ-ღატაკები, დაგლეჯილ ტანისამოსით, ფეხშიშველები. და ამ გლეხიკაცის ბავშვებისათვის თავი გასწირა დიდებულმა მებატონემ, პრინცმა, მოხუცებულმა. ის იყო განსაცდელს გადარჩა, თავისუფლება მოიპოვა, გაიმარჯვა, რადგან მტრის დილეგიდან გაქცევა იგივე გამარჯვებაა, და სამი ბავშვისთვის სიკვდილს არ მოერიდა და მედიდურად გულდამშვიდებული დაუბრუნდა მტერს. ბავშვები გადაარჩინა და თავისი თავი მიუძღვნა მტერს, თავი - აქამდე საზიზღარი და ახლა კი წმინდა.

მერე? მიიღეს ძღვენი?

მიიღეს და დაამწყვდიეს.

უნდა ამოერჩია ლანტენაკს, რა უჯობდა: სხვისი გადარჩენა და თავის განწირვა, თუ სხვისი სიკვდილი და თავის სიცოცხლე? და ამ არჩევანში მარკიზმა თავის სიკვდილი ამჯობინა.

ამჯობინა, და კიდევ თავის არჩევანისამებრ მოექცეოდნენ.

თავს მოსჭრიდნენ.

ასე აჯილდოებენ გმირს!

თავგანწირვას ადამიანისას მხეცურად დასჯიან.

როგორ არცხვენენ რევოლუციას!

როგორ ამცირებენ რევოლუციას!

და იმ დროს, როდესაც დიდებულმა მებატონემ, ბატონ-ყმობაში აღზრდილმა და ცრუმორწმუნეობით გაჟღენთილმა, იგრძნო და გამოიჩინა კაცობრიულობა, ჩვენ - განთავისუფლების და თანასწორობისათვის მებრძოლნი, სამოქალაქო ომშივე დავრჩებით და სისხლს დავაქცევთ ჩვენივე ძმისას!

ხომ არის წმინდა ღვთიური კანონი შეწყალებისა, შენდობისა, თავგანწირვისა. განა ამ კანონს ხალხის მტრები უნდა ემორჩილებოდნენ და ხალხისთვის მებრძოლნი კი არა?

როგორ? დიდსულოვნებაში კი არ უნდა ვეცილებოდეთ? ამ გაჯავრებით დავკმაყოფილდეთ და - ჩვენ გავიმარჯვეთო, - კაცის კვალიც კი არ ვიუკადრისოთ და ავყაყანოთ ქვეყანა, რომ მეფის მომხრენი სიცოცხლეს გასწირავენ ბავშვის გადასარჩენად და რესპუბლიკისთვის მებრძოლნი მოხუცებულებსაც ხოცავენო?

მაშ დიდების სიმალლეზე კი არა, ეშაფოტის საფეხურებზე აიყვანენ ამ ბრწყინვალე სალდათს, ამ ოთხმოცი წლის ძლიერ მოხუცს, ამ იარაღაყრილ მებრძოლს, თავის ნებით მოსულს და არა დაჭერილს, მოსულს იმ დროს, როდესაც ჯერ ოფლი არ ჩამოეწმინდა შუბლიდან სხვებისთვის თავგანწირულს? და მახვილის ქვეშ მოაქცევენ მის კისერს, რომ სამი ანგელოზის, მის მიერ

გადარჩენილების სული აღშფოთდეს და ზედ დასტრიალებდეს თავმოჭრილს? და ამ სამარცხვინო ჯალათებისთვის წამების დროს მწარე ღიმილს დაინახავს ხალხი წამებულის სახეზე და სირცხვილის სიწითლეს რესპუბლიკელისაზე?

და ყოველივე ეს მოხდება გოვენის თანდასწრებით, მხედართმთავრის ნებართვით?

ხომ შეუძლია წინააღმდეგობა, ნუთუ გაჩუმდება? ნუთუ სინიდის დაიმშვიდებს სიმურდენის სიტყვით, - ეს შენ არ შეგეხებაო?

ნუთუ არ ეტყვის თავის თავს, რომ განზე გადგომა ამგვარ შემთხვევაში თანხმობა და თანაზიარობაა? ნუთუ არა გრძნობს, რომ ამგვარ საქციელში ისე საძრახი არ არის ავკაცობის ჩადენა, რამდენადაც საძრახი და საზიზღარია წინააღმდეგობის შემძლე, მაგრამ მიჩუმებული, გაუბედავი, ლაჩარი?

მართალია, მაგრამ გოვენი არ იყო, რომ აღუთქვა რესპუბლიკას ლანტენაკის მოკვლა? გოვენი არ იყო, გულკეთილი და ლმობიერი, რომ გამოაცხადა, - ლანტენაკი ღირსი არ არის შებრალებისა და დავიჭერ თუ არა, მაშინვე სიმურდენს მივუყვანო?

ლანტენაკი ემართა გოვენს სიმურდენისა. ემართა და აძლევდა. მორჩა და გათავდა.

მაგრამ იმ ლანტენაკს აძლევდა, რომელიც ემართა?

აქამდე გოვენი ლანტენაკში ხედავდა ბარბაროს მებრძოლს, თავგამოდებით დამცველს მეფის და ბატონყმობისას, პატიმრების მჟღეტავს, გაცოფებულ სისხლისმსმელს, სისხლით გაუმადლარ მხეცს. ამ მხეცისა არ ემინოდა გოვენს: ამ ჯალათს ისიც ჯალათებს გადასცემდა; ამ დაუნდობელს ისიც დაუნდობლად მოეპყრობოდა; ამაზე ადვილი რა იქნებოდა? გაზა გაყვანილი იყო და მეტად ადვილი იყო ამ სამწუხარო გზით სვლა; გათვალისწინებული იყო ყველაფერი: - მოვკლავთ მას, ვინც თვითონ კლავს. სწორი გზა იყო საშინელებისა. და მოულოდნელად დაირღვა ეს წადმად მიმავალი გზა, გვერდით შეუხვია და ახალი ჰორიზონტი გაუშალა თვალწინ, გარდაქმნა გამოიწვია - სხვა ლანტენაკი გამოვიდა სცენაზე. გველუშაპი გმირად გარდაქმნილიყო. გმირზე მეტად ადამიანად გარდაქმნილიყო და ამ ადამიანს არა მარტო სული, გულიც ადამიანური დაჰყოლოდა, მგრძნობიარე და ქველი. კაცისმკვლეელი კი არა, გაჭირვებულთა დამხმარე და მფარველი უდგა დღეს თვალწინ გოვენს. ლანტენაკმა მეხი დასცა სათნოებისა.

და გარდაქმნილი ლანტენაკი გოვენს კი არ გარდაჰქმნიდა? როგორ? ამ შუქს სინათლისას ანარეკლი არ ექნებოდა? წარსულით სულდგმული წინ წავა და მომავლისთვის თავგანწირვით მებრძოლი კი უკან? ბარბაროსობის და ხალხის ჩაგვრის მოტრფიალე ფრთას გაშლის უცბად, ცას მოეწევა და ზემოდან დაუწყებს ცქერას ლაფში და ბნელში მცოცავ რესპუბლიკელს? გოვენი პირქვე ეგდება ძველ, სისხლით გაყვანილ რუში და ლანტენაკი ადამიანური გრძნობით დაიწყებს ლხენას?

მაგრამ სხვა მოსაზრებაც იყო.

შთამომავლობა!

ამ სისხლს რომ დააქცევდა, - თუ წინააღმდეგობას არ გაუწევდა და მოაკვლევინებდა ლანტენაკს, - თვითონ იქნებოდა მისი სისხლის მღვრელი, და განა თავის სისხლს არ დააქცევდა ლანტენაკის მოკვლით? პაპა მოჰკვდომოდა, მაგრამ პაპის ძმა, ბიძა ცოცხალი იყო, და ეს ბიძა მარკიზ დე ლანტენაკი იყო. არ წამოვარდებოდა განა თავისი საფლავიდან მისი პაპა, რომ არა და არ შეეშვა სამარეში თავისი ძმა? განა ანდერძად არ ჩასმახოდა თავის შვილისშვილს, - ამიერიდან პატივი ეც ამ ჭადარა თმის გვირგვინს, გვარის მადიდებელს და დამამშვენებელს? განა აქვე არ იყო, გოვენის და ლანტენაკის შუა, აღშფოთებული აჩრდილი მისი პაპისა?

განა რევოლუციას მიზნადა ჰქონდა დასახული ადამიანის გათახსირება? განა ოჯახის დასაშლელად, ადამიანური გრძნობების ჩასაქრობად იყო მოპოვებული რევოლუცია? სრულიადაც არა. სწორედ ამ დიდებულ მცნებათა დასამყარებლად და არა მათ უარსაყოფად წამოიშალა 89 წელს ხალხი. ბასტილიის ციხის დანგრევა კაცობრიულ გრძნობათა განთავისუფლება იყო, ბატონყმობის აღმოფხვრა, ოჯახის გაძლიერება. შემქმნელი უნდა იყოს, რომ მისგან

გამომდინარეობდეს ხელისუფლება და ამიტომ სხვა არავითარი ხელისუფლება არ არის, გარდა შემქმნელის უფლებისა. აქედან - სრული კანონიერება ფუტკართ დედოფლისა, რომელმაც შობა თავისი ხალხი, დედა არის მისი და, მაშასადამე, მისი დედოფალიც. აქედან - სრული უსაფუძვლობა მეფის არსებობისა, რომელიც, რადგან მამა არა არის თავის ხალხისა, არც მისი მეთაურობა შეუძლია; აქედან - მოსპობა მეფობისა და მაშასადამე - რესპუბლიკა. მაშ რა არის რესპუბლიკა? რესპუბლიკა ოჯახი არის, კაცობრიობა, რევოლუცია. რევოლუცია - აღსვლა არის ხალხისა და ხალხი - ადამიანია.

და ახლა აღიძრა კითხვა, დაუბრუნდებოდა თუ არა თავის ოჯახს გოვენი, როგორც ლანტენაკი, რომელმაც ადამიანური გრძნობა გამოიჩინა და კაცობრიობას დაუბრუნდა?

აღიძრა კითხვა, ერთად იქნებიან გოვენი და ლანტენაკი ზეციურ სასუფეველში, თუ მოხუცებულის წინსვლას უკანდახევით უპასუხებს ყმაწვილი?

გოვენის და მისი სინდისის სულიერ ბრძოლაში უკვე მარტივად იდგა კითხვა და მარტივადვე გამომდინარეობდა თვით პასუხიც: ლანტენაკის გადარჩენა.

ლანტენაკის გადარჩენა!.. მერე საფრანგეთი?

აქ კი უცბად იცვლებოდა დასკვნა ამ თავბრუდამხვევი საკითხისა.

როგორ! დაქანცული იყო საფრანგეთი, კარი ღია ჰქონდა ყოველმხრივ და სიმაგრე დანგრეული; საფარი აღარა ჰქონდა და გერმანიამ რეინი გადმოლახა; ზღუდე აღარა ჰქონდა და იტალიამ ალპის მთაზე გადმოაბიჯა, ესპანეთმა პირინეიზე. ერთადერთი სიმაგრეა რჩებოდა, უფსკრული, ოკეანე; შეიძლებოდა ზედ დაჰყრდნობოდა და ზღვისპირით გამაგრებულ დევგმირს მთელი ქვეყნის მტერი მოეგერიებინა, ასე რომ ყოფილიყო, დაუმარცხებელი იქნებოდა საფრანგეთი. მაგრამ არა! ამ უკანასკნელ სახსარსაც უსპობდნენ თავის დაცვისას. საფრანგეთისა აღარ იყო ეს ოკეანე. ინგლისი პარპაშებდა ოკეანეში. მართალია, არ იცოდა ინგლისმა, როგორ შემოსეოდა საფრანგეთს. და სწორედ ამაში ეხმარებოდა ერთი ფრანგი. ხიდს უდგამდა, ხელს უწვდიდა პიტსა, გრეგსა, კორნვალისს, დუნდას, სთხოვდა მეკობრეებს, - მობრძანდით, კარი ღია გახლავთო. ერთი ფრანგი იყო რომ სულ იმას ემუდარებოდა ინგლისს, - მოდით, საფრანგეთი დაიჭირეთო.

და ეს კაცი, ეს ფრანგი მარკიზ დე ლანტენაკი იყო.

ისევ დაიხლართა საკითხი.

ახლა კი დაჭერილი ჰყავდათ ეს კაცი. სამი თვე იყო, იმაზე ნადირობდნენ, იმას სდევდნენ გამძვინვარებით, როგორც ცოფიან ძაღლს, და ბოლოს ხელთ იგდეს როგორც იყო. რევოლუციის ხელმა დაჰკრა შეჩვენებულ მტერს ხალხისას, ორმოცდაცამეტის მძლავრი ხელი შიგ ყელში სწვდა კაცისმკვლელ მომხრეს მეფისას; რაღაც საიდუმლო წინამორბედის ძალით, რომელიც ზევიდან განაგებს ადამიანთა საქმეს, თავის საგვარეულო დილეგშივე არის დამწყვედეული ეს სამშობლოს მტერი და იქ ელის თავის სასჯელს. ფეოდალიზმის შვილი და თავყანისმცემელი ფეოდალური კოშკის ორმოში ბრძანდება დამწყვედეული; ბატონყმობის მოტრფიალეს საპატიმროდ გახდომია თავისივე სასახლის კედლები. სწორედ ის გასცა თავისმა საგვარეულო ციხე-სიმაგრემ, ვინც გაცემას უპირებდა თავის სამშობლოს. ცხადი იყო, ღვთის ბრძანებით მოხდა ყოველივე ეს და უკვე დადგა ჟამი მოღალატის დასჯისა. რევოლუციამ დაიჭირა და დააპატიმრა თავისი საზოგადოებრივი მტერი; ბრძოლა აღარ შეეძლო დაჭერილს, ვეღარ გაუძლიანდებოდა, ვეღარას ავნიებდა. ვანდეაში ქუდზე კაციც რომ ყოფილიყო აჯანყებული, ერთადერთი იყო ტვინიანი თავი, და ისიც უკვე დაპატიმრებული; რაკი ის აღარ იქნებოდა, სამოქალაქო ომიც მოისპობოდა, და ის აღარ იყო, დილეგში ჰყავდათ მოსაკლავად, - ტრაგიკული, მაგრამ სასიკეთო დაბოლოება ამოდენა უბედურებისა. ამოდენა ხალხის ქლეტას და სისხლისღვრას ამით მოეღებოდა ბოლო, - ხელთა ჰყავდათ ქვეყნის მტერი, სამშობლოს მოღალატე და ახლა მისი რიგი იყო, ახლა ის უნდა მომკვდარიყო.

ნუთუ იქნება ვინმე, რომ ქვეყნის მტრის გადარჩენა მოინდომოს?

სიმურდენს, ესე იგი ოთხმოცდაცამეტს, დაეჭირა ლანტენაკი, ესე იგი მონარქია და შეიძლება განა ყოფილიყო ვინმე, რომ რევოლუციის ძალოვანი მკლავიდან გამოეგლიჯა ეს ტკბილი ლუკმა? ლანტენაკი განხორციელება იყო იმ საშინელებისა, რომელსაც წარსული ეწოდება; მარკიზ დე ლანტენაკი უკვე სამარეში იყო. მძიმე კარი უკუნეთისა დასწოლოდა ზედ და ნუთუ აღმოჩნდება ვინმე, რომ მივიდეს და კარი გაუღოს? უკვე მკვდართა შორის ირიცხებოდა ეს ხალხის ბოროტი, ვერაგი მტერი, და მასთან ერთად მკვდარი იყო აჯანყება, სამოქალაქო ომი, მხეცური სისხლისღვრა, და ნუთუ იქნება ვინმე, რომ უკუაგდოს ყოველივე ეს და სამარიდან ამოიყვანოს?

ოჰ, რამდენს იცინებს სამარიდან ამოყვანილი!

რა ნიშნის მოგებით დაიძახებს: - მამ ცოცხალი ვარ. ახლა მე ვიცი! რა სულელები ყოფილხართ!

და როგორ შეუდგება თავისი საზიზღარი განზრახვის განხორციელებას! როგორ ჩაეშვება ბატონი მარკიზი, უღმობელი და სიხარულით აღსავსე, მძულვარების და შურისძიების სისხლის მორევში! როგორ გააჩაღებს ხვალვე ქვეყანას ხანძრით და მორწყავს სისხლით! ტყვეებზე ამოიყრის ჯავრს, დაჭრილებზე! და ქალებსაც კი დაახვერტიებს!

და ბოლოს და ბოლოს, რა გააკეთა ისეთი ლანტენაკმა, რომ ასე მოხიბლა გოვენი? ხომ არ აზვიადებდა მის საქციელს გოვენი?

სამი ბავშვი იღუპებოდა; ლანტენაკმა გადაარჩინა.

მაგრამ ვისი ბრალი იყო, რომ იღუპებოდნენ ბავშვები?

განა ლანტენაკის ბრალი არ იყო?

ვინ დააწყო ბავშვების აკვანი იმ ხანძარში?

იმანუსმა არ დააწყო?

მერე ვინ იყო ეს იმანუსი?

თანაშემწე არ იყო ლანტენაკისა?

პასუხისმგებელი უფროსი არის!

მამასადამე სახლის დამწველი და ბავშვების შიგ შემყვანი არის ლანტენაკი.

მამ რა არის საკვირველი და სათნო მის საქციელში?

ბოლომდე ვერ გაუძლო თავის ავკაცობას, სხვა არაფერი.

ჯერ საგანგებოდ მოაწყო ყველაფერი თავისი განზრახვის ასასრულებლად, მაგრამ შედრკა. თვითონვე შეეზარა თავისი ბოროტება. დედის კივილიმა გაუღვიძა გულში ჩამხრჩვალნი ძველი სიბრალული ადამიანისა, საფუძველი კაცობრიული ცხოვრებისა, რომელიც მოიპოვება ყველას გულში, მხეცის გულშიც კი. გაიგონა დედის კივილი და უკანვე დაბრუნდა. ბნელისკენ მიდიოდა და სინათლისკენ მობრუნდა. ბოროტება მოაწყო და თვითონვე დაჰგმო. განა შესაწყალბებელია შხამიანი გველი, რომელსაც ბოლომდე არ ეყო თავისი შხამი?

და მარტო იმიტომ, რომ ბოლომდე არ მიიყვანა თავისი განზრახვა, შევუნდოთ და უკანვე დავუბრუნოთ ყველაფერი? დავუბრუნოთ სიცოცხლე, თავისუფლება, ქვეყანა, ჰაერი, სინათლე? დავუბრუნოთ ტყე, რომ შიგ გაამაგროს რესპუბლიკის მტერი? დავუბრუნოთ თავისუფლება, რომ ხალხის დამონებას შეუდგეს? დავუბრუნოთ სიცოცხლე, რომ სიკვდილი გაამეფოს?

იქნება შეთანხმება შეიძლება დედს ამ დამარცხებულ მტერთან, მოლაპარაკება ამ დიდებულების სიამაყით გაბერილ მოხუცთან? იქნება შეიძლება დედს, სიკვდილს გადავარჩინოთ, დილეგიდან გავეშვათ იმ პირობით, რომ აღარავითარი მონაწილეობა არ მიიღოს რევოლუციის წინააღმდეგ აჯანყებაში და ბრძოლაში? ამაოდ ჩაგვივლის ამისთანა წინადადება, მასხრად აგვიგდებს, რადგან ჩვენი ხელითვე მივცემთ უპირატესობას. შეურაცხვეყოფს და ზედ დააფურთხებს ჩვენს

წინადადებას: - სირცხვილი თქვენთვის შეინახეთ, მე თქვენი არა მინდა რაო, შემოგვიტევეს, - მომკალით, რაღას უყურებთო?

არა, ვერას გააწყობთ ამისთანა კაცთან. ან უნდა მოჰკლათ, ან გაათავისუფლოთ. ციცაბო კლდის მწვერვალზე იყო კაცი და ყოველთვის მზად იყო ასაფრენად, ან თავის გასაწირად; ორბიც იყო თავის თავისა და დამღუპველიც. უცნაური რამ იყო.

მაშ მოჰკლან? რომ ვეღარ უძლებს გული ამ ვაებას!

გავათავისუფლო? ამ პასუხისგებას კი გაუძლებს გული?

ლანტენაკი რომ გავათავისუფლო, ხელმეორედ უნდა შევუდგეთ ვანდეას დამშვიდებას, ესე იგი დამარცხებას. როგორც გველემას ვერ მორჩები, მანამ თავის არ მოსჭრი, ისე ვანდეას, თუ მოთავე ცოცხალი დაურჩა. თვალის დახამხამების უმაღლესი, მეტეორის სრბოლის სისწრაფით მოეკიდება ქვეყანას ალი, რომელიც უკვე ჩამქრალია ამ კაცის დაჭერისთანავე. აღარ მოისვენებს ლანტენაკი, მანამ არ ასრულებს თავის გულითად სანატრელ გეგმას, - მანამ რესპუბლიკას და საფრანგეთს სამარეში არ ჩააწვენს და ზედ საფლავის ქვებს არ დაადებს, - რესპუბლიკისათვის მონარქიას ამზადებს და საფრანგეთისთვის - ინგლისს. ლანტენაკის გადარჩენა საფრანგეთის განწირვა იქნება; ლანტენაკის სიცოცხლე სიკვდილი იქნება მრავალ, სრულიად უდანაშაულო ხალხისა, - ქალისა, კაცისა, ბავშვისა, რომელთაც კვლავ დაერევათ სამოქალაქო ომი ყოველი თავისი საშინელებით; ლანტენაკის გაშვება ინგლისელების შემოსვლა იქნება საფრანგეთში, უკან დახევა რევოლუციისა, დაწვა და აფორიაქება ქალაქების, ჟლეტა ხალხისა, სისხლით მორწყვა ბრეტანისა, მგლის შეშვება ცხვარში.

ყოველი წვრილმანი თავისებურად ანათებდა, ან თავისებურად აბნელებდა საკითხს, - ხან სრული სინათლე ეფინებოდა ზედ, ხან მისი მოწინააღმდეგე ბნელი, და გრძნობდა გოვენი, რომ თანდათან ერეოდა დასკვნა, - ვეფხვის გამოშვება გალიიდან.

და მაშინვე თავისი პირვანდელი სახით აღიმდროდა მის გულში საკითხი; ქვა სიზიფისა, - თავის თავთან ბრძოლა ადამიანისა, - ძირს ჩამოგორდებოდა ხოლმე, როგორც კი მწვერვალს მიაღწევდა: განა მართლა გამხეცებული ვეფხვი იყო ლანტენაკი?

იქნება ადრე იყო, მაგრამ განა ახლაც მხეცია?

თავბრუ ეხვეოდა გოვენს; აზრს აზრი მისდევდა, წინ მიიწევდა, უკანვე ბრუნდებოდა, იხვეოდა და და მართლა გველს ამსგავსებდა ადამიანის ფიქრს. განა შეიძლებოდა დაკვირვებით საქმის განხილვის შემდეგ უარყოფა ლანტენაკის თავგანწირვისა, სტოიკურად დავიწყება თავისთავისა, და უაღრესი უანგარობა? როგორ! სამოქალაქო ომის ამოდენა შიშინაობის დროს კაცმა ადამიანური ქველობა გამოიჩინა და არ დაუფასდეს? როგორ! მიწიურ ჭეშმარიტებათა ერთმანეთთან შებრძოლებაში ზეციური ჭეშმარიტება და არ დაუფასდეს? როგორ! საქმით დაამტკიცოს, რომ სამეფოების, რევოლუციების და მიწიური საკითხების გარდა არსებობს აგრეთვე უსაზღვრო ზეციური ლმობიერება ადამიანის სულისა, რომელიც გვიბრძანებს ძლიერთაგან სუსტების მფარველობას, გაჭირვებულების, ბედისაგან დაჩაგრულების დახმარებას, მოხუცებულთაგან ბავშვებისადმი მამობრივ სიყვარულს და, თუ საჭიროა, თავგანწირვას, და არ დაუფასდეს? ცარიელი სიტყვა კი არა, საქმით დაამტკიცოს ეს ბრწყინვალე დებულება, საკუთარი სიცოცხლის უარყოფით, და არ დაუფასდეს? მხედართმთავარი იყო და უარყოფა ომიანობაც, ბრძოლაც, შურისძიებაც. მეფის და მეფობის მომხრე იყო და სასწორი აიღო ხელში; ერთ პინაზე საფრანგეთის მეფე დასვა, თხუთმეტი საუკუნის მონარქია, ძველი წესწყობილების და ძველი საზოგადოებრიობის აღდგენა; მეორე პინაზე სამი პატარა ბავშვი ვიღაც გლეხიკაცისა, და ნახო, რომ მეფე, მისი ტახტი, მისი სკიპტრა და თხუთმეტი საუკუნის მონარქია უფრო მსუბუქია, ვიდრე სამი უსუსური ბავშვი. მაშ ყოველივე ეს არაფერია მის შესანდობად? ყოველივე ამის ჩამდენი მაინც ვეფხვად რჩება და სისხლით გაუმაძღარ ვეფხვსავით უნდა მოვექცეთ? არა! არა და არა! განა შეიძლება ბოროტი იყოს ადამიანი, რომელმაც ზეციური საქციელის სინათლე მოჰგინა სამოქალაქო ომის წყვდიადს? მახვილით ჭურვილი სხივით ჭურვილად გარდაიქმნა, ჯოჯოხეთის სატანა სამოთხის ლუციფერად იქცა. თავგანწირვით მოქმედებდა მავშვების ხსნაში და მით გამოისყიდა ყველა თავისი შეცოდებანი. ხორციელად იღუპებოდა კაცი, მაგრამ ზნეობრივად კი სპეტაკდებოდა; აღიდგინა თავისი უცოდველობა; თვითონვე დაადგინა თავისი

შენდობა და პატიება. ნუთუ უარყოფთ ადამიანის უფლებას, შეუნდოს თავის თავს შეცოდებანი? ამიერიდან თაყვანსაცემად გახდა ლანტენაკი.

დიდსულოვნება, ქველობა გამოიჩინა ლანტენაკმა. ახლა გოვენის რიგი იყო ასევე მოქცეულიყო.

გოვენი ვალდებული იყო სამაგიერო მიეზღო თავისი ბიძისთვის.

ვნებათა ბრძოლა იყო გაცხარებული, ერთმანეთს ებრძოდნენ ავი და კარგი და ქაოსად ქმნიდნენ ქვეყნიერებას. ლანტენაკმა თავი დააღწია ამ ქაოსს და თავი დააღწევინა აგრეთვე კაცობრიულს. ახლა გოვენის რიგი იყო, გაეთავისუფლებინა ამ ქაოსიდან აგრეთვე ოჯახურიც.

მაშ რა გზას დასდგომოდა გოვენი?

ნუთუ არ აასრულებდა ღვთის ბრძანებას?

ერთსა და ერთს ჩასძახოდა რაღაცა ძალა: - კარი გაუღე ლანტენაკს.

მაგრამ სხვა ხმა მოესმა აღშფოთებული: - კარი გაუღეო? ძალიან კარგი! მაშ ლანტენაკთან ერთად ინგლისელებს გაუღოს კარი! უღალატოს სამშობლოს! გაიპაროს და მტერს მიუღდეს! გაათავისუფლოს ლანტენაკი და დაღუპოს საფრანგეთი.

თავით ფეხამდე თრთოდა ამ ფიქრებით მოცული.

და ცხადად წარმოუდგა ბნელში სფინქსი, ლომის ტანით და ადამიანის თავით. უყურებდა გოვენს და დაცინვით უძახდა: - ეგ ოცნება არის და არა საკითხის გადაჭრა!

საშინელ ჩიხში მომწყვდეულიყო გოვენი, სადაც შეხვედროდნენ და გააფთრებულნი შესცქეროდნენ ერთმანეთს სამი უწმინდესი მცნება ადამიანისა: კაცობრიობა, სამშობლო და ოჯახი.

რიგ-რიგობით ამბობდნენ თავისას. სამივე თავისას ამტკიცებდა და სამივე ჭეშმარიტებას ღაღადებდა. საქმე ამორჩევა იყო! სამივეს სიტყვა შეერთება იყო სიმართლის და სიბრძნისა, და ურჩევდა - ასე მოიქციო. სხვადასხვას ურჩევდნენ სამივე. გონება სხვას ურჩევდა, გრძნობა სულ სხვას; ერთმანეთს ეწინააღმდეგებოდნენ ისინიც. გონება საბუთიანობა არის, გრძნობა კი ხშირად სინიდიისა; გონება ადამიანისგან გამოიქმნების და გრძნობა კი მხოლოდ ზემოდან.

ამიტომ არის, რომ გრძნობას ნაკლებადა აქვს სიცხადე და მეტად - სიმძლავრე.

თუმცა დიდი სიმძლავრე აქვს აგრეთვე მკაცრ გონებასაც.

ყოყმანობდა გოვენი. ვერ ეპოვნა გამოსავალი.

საშინელებაა გაუბედაობა.

ორ უფსკრულის შუა იდგა, - დაელუპა მარკიზი, ან გაეთავისუფლებინა. ან ერთში უნდა ჩავარდნილიყო, ან მეორეში.

რომელში იყო, ამ უფსკრულში, გოვენის მოვალეობა?

III. მხედართმთავრის კაპიშონი

და მართლაც, აქ კითხვა მოვალეობით უნდა გადაწყვეტილიყო.

მოვალეობა დასდგომოდათ თვალწინ, სიმურდენს ბედშავი, და გოვენს - საშინელი.

სრულიად მარტივი იყო მოვალეობა პირველისა; გამოურკვეველი, რთული, ძნელად გადასაჭრელი მეორისა.

შუალამე დაჰკრა საათმა. მერე პირველი საათი ღამისა.

გოვენი თავისდა უნებურად, შეუმჩნევლად მიახლოვებოდა კოშკის შემტვრულ შესავალს.

ხანძარი ქრებოდა, ოდნავდა ანათებდა იქაურობას.

ფერდობს, კომპის მეორე მხარეს, ხანდახან დაჰკრავდა ხოლმე ცეცხლის ალი, გაანათებდა, მაგრამ ცეცხლს ბოლი ეხვეოდა და აბნელებდა. ეს წამიერი სინათლე და მერევე ისევ სიბნელე შესამჩნევად სცვლიდა საგნების ტოლფარდობას და აჩრდილად ქმნიდა ბანაკთან მავალ დარაჯებს. თავისი ფიქრებით გატაცებული გოგენი მაინც ხედავდა კვამლისა და ალის ბრძოლას, კვამლისაგან ალის დაბურვას, ალისაგან კვამლის განდევნას; ხან სინათლეს ხედავდა, ხან ბნელში რჩებოდა და გრძნობდა, რომ იგივე ბრძოლა წარმოებდა მის გულშიც: როგორც კი ამოისუნთქავდა შვებით, ახლა კი ვიცი, რა გზას დავადგეო, - კვლავ წარმოდგებოდა საწინააღმდეგო მოსაზრებანი და ისევ ბნელში რჩებოდა.

უცბად ხანძრიდან ამომავალ კვამლს აღწაკიდებული მუგუზალი ეცა, თან აჰყვა, გაანათა ფერდობი და სხივი დაჰკრა რაღაც ეტლს. დააცქერდა გოგენი. თან ცხენოსნები მოჰყვებოდნენ ჟანდარმის ქუდებით. - ის ეტლი უნდა იყვეს, გეშანმა რომ დამანახვა ჭოგრით, შორიდან მომავალი, რამდენიმე საათის წინათ, მზე რომ ჩადიოდა, - გაიფიქრა გოგენმა. ეტლზე სალდათები ასულიყვნენ, დაცლას უპირებდნენ. მეტად მძიმესა ჰგავდა ტვირთი და ხანდახან ხმას იღებდა, თითქოს რკინას მაგარი რამ დაჰკრესო. რა იყო, რა გადმოტვირთეს, - მნელი იყო შორიდან ამის დანახვა. ძელურსა ჰგავდა, რაღაც იყო. ბოლოს ერთი უზარმაზარი ყუთი გადმოიღეს და მიწაზე დადგეს; გარეგნობით ეტყობოდა, რომ ყუთში სამკუთხი საგანი უნდა ყოფილიყო. მუგუზალი გაქრა. ისევ ჩამოხნელდა. გოგენი კი, ღრმად ჩაფიქრებული, თვალს ველარ ამორებდა ბნელში უჩინარ ტვირთს.

ჩირადდანი აანთეს, სიარული დაიწყეს ფერდობზე, მაგრამ მეტად მკრთალად ჩანდა ყველაფერი და, ესეც რომ არ ყოფილიყო, ძირს იდგა გოგენი, ხევის მეორე მხარეს, და თუ ხედავდა რასმე, მარტო იმას, რაც ფერდობის პირზე იყო.

ლაპარაკი ისმოდა, მაგრამ სიტყვების გარჩევა შეუძლებელი იყო. ისმოდა ხანდახან რაკუნის ხისა, ისმოდა აგრეთვე ლითონის წკრიალი, ცელს რომ ლესავენ, იმგვარი.

ნელი ნაბიჯით წავიდა გოგენი კომპის შესასვლელისაკენ; მიდიოდა როგორღაც გაუბედავად, სამ ნაბიჯს რომ წინ გადადგამდა, ორით უკან იწევდა. მაინც მივიდა. მიუახლოვდა. დარაჯმა იმ სიბნელეშიც კარგად იცნო თავისი მეთაური, წამოსასხამზე და კაპიშონზე მოკერებულ ყაითნით და წინ გამოეჭიმა. გოგენი შევიდა კომპის ქვედა სართულში; ეს დარბაზი ახლა მოდარაჯე რაზმით იყო სავსე. ჭერზე სანათი ეკიდა; იმდენად ანათებდა დარბაზს, რომ შეიძლებოდა გამვლელს ფეხი არ დაედგა ძირს, ჩალაზე მწოლარე სალდათებისათვის. უმრავლესობას ეძინა.

ამ დარბაზში იბრძოდნენ იმ საღამოს. დაგვა ვერ მოესწოთ და ძირს მრავლად ეყარა ფინდიხის ნამტვრევი - რკინა და ტყვია; მაგრამ ისე დაქანცულიყვნენ იმ დღეს, რომ ზედ იწვნენ და ტკბილად ეძინათ, საშინელების მოწმე იყო ეს ოთახი; იქ იყო იერიში, ბარიკადი; იქ იყო ერთმანეთის ხოცვა, სროლა, ხელჩართული ბრძოლა, ყვირილი, ღრიალი, კვნესა. ბევრი ამხანაგი დააკლდათ იმ საღამოს მძინარ დარაჯებს, - მკვდრები ეყარნენ წელან სწორედ იქ, სადაც ახლა ამათ ეძინათ. ჩალაზე იწვნენ დაღლილები, თავიანთ ამხანაგების სისხლით შეღებილ ჩალაზე; გათავებული იყო ბრძოლა, სისხლი მოაშრეს, ხმალი გაწმინდეს, მკვდრები მოიშორეს და ღრმა ძილით ტკბებოდა ვინც გადარჩენილიყო. ასე იცის ომმა. და ხვალ კიდევ ბრძოლა და ტკბილი ძილი, ვინც გადარჩებოდა.

გოგენი რომ შევიდა დარბაზში, ფეხზე წამოუდგა რამდენიმე კაცი, ჯერ არ ჩასძინებოდათ, და მათ შორის დარაჯების უფროსი.

დილეგის კარზე მიუთითა გოგენმა და უბრძანა: - გამიღეთ.

ურდულეები მოხსნეს, კარი გაუღეს.

დილეგში შევიდა გოგენი.

კარი ჩაუკეტეს ზურგს უკან.

წიგნი მეშვიდე. ფეოდალიზმი და რევოლუცია

I. წინაპარი

ლორფინი ეფარა ჯურღმულის იატაკს. ზედ პატარა სანათი იდგა, სურა წყლით. სალდათური პური და ერთი კონა ჩალა. დილეგი გამოქვაბული იყო კედელში და კიდეც რომ გაბრიყვებულიყო ვინმე პატიმარი და ცეცხლი წაეკიდებინა ჩალისათვის, - გადავწვავ ჩემ საპატიმროს და გავიქცევო, - ვერას გახდებოდა: კლდეს ვერ დასწვავდა, და თვითონ კი კვამლში დაიხრჩობოდა.

მარკიზი ბოლთასა სცემდა თავის საპატიმროში, როდესაც კარი შეაღეს; გალიაში ჩამწყვდეული მხეცის წესისამებრ მიდი-მოდოდა თავდალუნული.

კარის გაღებას და მიხურვას ხმაური მოჰყვა. ამან გამოაფხიზლა პატიმარი. თავი მაღლა აიღო და გადახედა შემოსულს. სანათი ძირს იდგა, ლანტენაკის და გოვენის შუა, და კარგად ანათებდა ორივეს.

შეხედეს ერთმანეთს და გაშრნენ. თვალს ვეღარ ამორებდნენ ერთმანეთს.

სიცილი წასკდა მარკიზს და შეჰყვირა: - მობრძანდით, ბატონო, მობრძანდით! ჩემდა სამწუხაროდ, დიდი ხანია ვეღარსად გნახეთ. დიდ მაღლობას მოგახსენებთ, რომ მომიგონეთ და ჩემ სანახავად გაისარჯეთ. გმადლობთ, ვიტყვით რასმე, ვიმუსაიფებთ, დროს გავატარებთ. უნდა გამოგიტყდეთ, ცოტა არ იყოს, მოწყენილი ვიყავი. ერთი მიბრძანეთ, რა საჭიროა, პიროვნების დამტკიცება, სისხლის სასამართლოს მოწმობა? ეტყობა, ძალიან მოცლილები ყოფილან თქვენი მეგობრები. მე უფრო სწრაფად და მარტივად გავათავებდი საქმეს. მე აქ ჩემსას გახლავარ, მასპინძელი ვარ და გთხოვთ მობრძანდეთ. რას იტყვით, ბატონო ჩემო, როგორ მოგწონთ ეს ჩვენი მიღწევანი? საუცხოო რამ არის, არა? ოდესღაც იყო, ერთი მეფე იყო და ერთი დედოფალი. მეფე მეფე იყო და დედოფალი - საფრანგეთი. მეფეს თავი გააგდებინეს და დედოფალი რობესპიერს მიათხოვეს. ამ ვაჟბატონს და მის მეუღლეს ერთი შვილი ეყოლათ, და სახელად გილიოტინა დაარქვეს. და, როგორც ეტყობა, ხვალ დილით მეც გავიცნობ ამ ქალბატონს. აღტაცებული ვიქნები მისი გაცნობით, როგორც აღტაცებული ვარ თქვენი ნახვით. ამიტომ მობრძანდით, რომ ხვალინდელი მახაროთ? წარმატებას მიიღებთ? ჯალათობა ხომ არ დაიწყეთ? მაგრამ თუ ჩემ სანახავად მობრძანდით, მოსაკითხავად, დიდად გმადლობთ. ბატონო ვიკონტო, თქვენ იქნება არც კი იცოდეთ, რა არის პატიოსანი კაცი. მაშ მე გაჩვენებთ, რაკი არ იცით. აი, მე გახლავართ, და გთხოვთ მიცნობდეთ. ძალიან საინტერესო გახლავთ, მერწმუნეთ. პატიოსან კაცს, შთამომავლობით პატიოსანს, სწამს ღმერთი, სწამს ტრადიცია, სწამს ოჯახი, სწამს თავისი წინაპრები, სწამს მაგალითი თავისი მამისა, სწამს ერთგულება, კანონიერება, თავისი მეფისადმი ვალდებულება, ძველ ჩვეულებათა პატივისცემა, სათნოება, სამართლიანობა და დიდი სიამოვნებით დაგზვრიტავდათ თქვენ და თქვენ ამხანაგებს. დაბრძანდით, ბატონო, რატომ არ დაბრძანდით? ძირს უნდა დაბრძანდეთ, რა გაეწყობა? ამ დარბაზს სავარძლები არ ამშვენებენ. მაგრამ ვინც წუმპეში ცხოვრობს, ფილაქანზედაც კარგად დაჯდება. ამას იმიტომ კი არ მოგახსენებთ, რომ გაწყენინოთ, ღმერთმა დამიფაროს! მოგახსენებთ იმიტომ, რომ თქვენ ერს უწოდებთ იმას, რასაც ჩვენ წუმპეს ვეძახით. იმედი მაქვს, ძალას არ დამატანთ და არ დამამახებინებთ, - თავისუფლება, თანასწორობა, ძმობა-ერთობაო! ეს ერთი ძველისძველი ოთახია ჩემი ციხე-სიმაგრისა. ბატონყმობის დროს ამ დილეგში და მის ქვეშ ორმოში ჩავყრიდით ხოლმე ჩვენს ყმებს. დღეს დრო იცვალა, და ჩვენი ყმები ამწყვდევენ აქ თავის ბატონებს. ამ სიბრიყვეს რევოლუცი ჰქვია. როგორც ეტყობა, ამ ოცდათექვსმეტი საათის შემდეგ თავის მოჭრას მიპირებენ. კარგი და პატიოსანი, მაგრამ, ცოტა რამ ზრდილობა რომ ჰქონოდათ, ჩემი თამბაქოს ქისას ჩამომიგზავნიდნენ, ზევით დამრჩა სარკეებით მორთულ ოთახში. თქვენც ძალიან გიყვარდათ ის ოთახი, სულ იქ თამაშობდით და ორი კარგი აჩუაც გყავდათ, თუ გახსოვთ, - ჩემი მუხლები. უკაცრავად ბატონო, ცოტა რამ მინდა მოგაგონოთ: თქვენ გოვენი ბრძანდებით და, უცნაურია ღვთის წინაშე, თქვენც ის პატიოსანი სისხლი გიდულთ მარღვებში, რაც მე, და ეს დიდებული სისხლი მე პატიოსან კაცად მხდის და თქვენ კი არამზადად. პატარა განსხვავება გახლავთ, თუ დამეთანხმებით. ახლა იტყვით, ჩემი ბრალი არ არისო. არც ჩემი ბრალი გახლავთ!

ბოროტმოქმედად ხდება კაცი თავისდა შეუმჩნეველად. ეგ ჰაერის ბრალია, თქვენ რომ ჰაერსა სუნთქავთ! ჩვენს დროში ყოვლად შეუძლებელია პასუხისმგებლობა დავაკისროთ ვისმე თავისი საქციელისა, რადგან მეტად გაქნილი რამ ბრძანდება რევოლუცია და უკლებლივ ამართლებს ყველა დამნაშავეს, ოღონდ თავისი კი იყოს. რამდენი სისულელეა, ღმერთო ჩემო, ამ ქვეყნად! თუნდა თქვენით დავიწყოთ. განცვიფრებული გახლავართ, გეფიცებით! დიახ, განცვიფრებული შევყურებ ყმაწვილ კაცს, დიდებულს, წარჩინებულს, სამეფოში ფრიად პატივცემულს, დიდებულ გვარიშვილს და დიდებულ წარმატებისთვის დანიშნულს, ტურ-გოვენის ვიკონტს, ბრეტანის პრინცს, რომელსაც სრული უფლება აქვს ჰერცოგობა მიიღოს და, მემკვიდრეობით საფრანგეთის პერობა, - დამეთანხმებით, რომ ამაზე მეტს ოცნებითაც ვერ ინატრებს ამ ქვეყნად ადამიანი, თუ თავში ტვინი მოეპოვება, რასაკვირველია. დიახ, ამ ღირსებათა და უფლებათა მქონე, როგორც თქვენა ბრძანეთ, თავის ფეხითა სთელავს თავის ღირსებას, თავის ხელით ისხამს თავზე ლაფს, და ისე კარგად და მოხდენილად, რომ მტრები არამზადას უწოდებენ და მოყვრები - სულელს. მართლა, მომიკითხეთ ბატონი მღვდელი სიმურდენი.

დინჯად, მშვიდად ლაპარაკობდა მარკიზი. ხაზს არაფერს უსვამდა, თითქო სადმე მიწვეული ყოფილიყოს, სტუმრებთან ერთად; დამშვიდებული თვალით შესცქეროდა გოვენს. ხელები ილღიაში შეეყო, ცოტა ხანს გაჩუმდა, გულიანად ამოისუნთქა და განაგრძო: - არა, ვერ დაგიძლავთ, რომ ყველაფერს ვცდილობდი, რაც კი შემეძლო, თქვენ მოსაკლავად. დიახ, ბატონო, თქვენ მოსაკლავად. სამჯერ ზედიზედ დაგიმიზნეთ ზარბაზანი, პირადად მე დაგიმიზნეთ. ზრდილობის წინააღმდეგა ჩემი საქციელი, ამას ვაღიარებ; მაგრამ გიჟი იქნება ვინც იტყვის, მტრები ომში ერთმანეთის სიამოვნებას უნდა ვცდილობდეთო. და მე და თქვენ, ბატონო ჩემო, მტრები ვართ და ვებრძვით ერთმანეთს. აქ სიამოვნება კი არა, მარტო ცეცხლი და მახვილი. არა, თუკი თქვენ მეფე არ დაინდეთ!.. დიდებული რამ არის ჩვენი დრო!

გაჩუმდა ცოტა ხანს. მერე დაიწყო: - არა, ჩვენც კი დიდი სისულელე მოგვივიდა! ჩვენ რომ ვოლტერი ჩამოგვეხრჩო და რუსო, აი, ამისთანა ჯურღმულში ჩაგვეყარა სადმე, არც რევოლუცია იქნებოდა და არც მეფის მოკვლა. ოჰ, საშინელი რამ არის განვითარებული კაცი! ქვეყნის წამრყენელი და წამწყმედი! ერთი მიზრძანეთ, ბატონო, რას ემდურით ამ მონარქიას? რა დააშავა? მართალია, მამა პუსელი თავის სამწყსოში, კორბინში, რომ დააბრუნეს, ნება მისცეს თავის სურვილისამებრ აერჩია ეტლი, და გზაში გაჩერებულიყო, საცა კი მოიპრიანებდა; რაც შეეხება თქვენს ბატონ ტიტონს, რომელიც, იმედი მაქვს დამეთანხმებით, ჩხუბისთავი, საძაგელი, გარყვნილი კაცი იყო და უფრო ხშირად გოგოებთან მიდიოდა, ვიდრე ეკლესიაში, ან დიაკვან პარის სასწაულებრივ წირვა-ლოცვაზე, ისიც დასაჯეს; საკმაოდ არა, მაგრამ მაინც; სასახლიდან პიკარდიაში გაგზავნეს, საძაგელ მხარეში. ამის მეტი ხომ არა დაუშავებია რა თქვენთვის მონარქიას. და ამაში მეც გეთანხმებით: ამის გამო მეც ვემდურებოდი; მახსოვს, არც მე ვიყავი იმ დროს გაჩუმებული. მეც ისეთივე სულელი ვიყავ, როგორც თქვენა ხართ.

ჯიბეზე ხელი მოისვა, თითქო თამბაქოს ქისას ეძებსო, და განაგრძო: - მაგრამ აგრე ბოროტი კი არ ვიყავი. ვამბობდით, რომ გვეთქვა რამე, - ჩვენც ნახირ-ნახირო. კიდევ რა? კიდევ დაუსრულებელი გამოძიება და დაკითხვა... და გაჩნდნენ ბატონი ფილოსოფოსები და იმათ დაღუპეს ქვეყნა! არა, ჩვენც კი! იმის მაგივრად, რომ თვით ფილოსოფოსები დაგვეწვა, მივდექით და იმათ ნაწერებსა ვწვავდით! ახლა სასახლის მოღალატენიც ჩაერივნენ საქმეში! გამოჩნდნენ ვერაგი ტურგოები, კესნეები, მალერბები, ფიზიოკრატები და სხვადასხვა და აირია მონასტერი! სულ იმ მჯღაბნელების ბრალია და პოეტად წოდებულ მოშიარეებისა! ენციკლოპედიაო! დიდრო! დალამბერიო! უსაქმური ავციები! არა, პრუსიის მეფეც რომ გააბრიყვეს, კეთილშობილებით სავსე კაცი! ოჰ, რომ შემძლებოდა, დედაბუდიანად ამოვწყვეტდი მწერლებს! ჩვენ რომ ვსჯიდით, სამართალსაც ვიცავდით. აი, კედლებს დღევანდლამდე შერჩენია ჩვენი ჩარხის, გლების საგლეჯი ჩარხის კვალი! ჩვენ ხუმრობა არ ვიცოდით. დააშავე რამე? წასული იყო იმისი საქმე! ჰოდა, სწორედ ამ ჩარხით უნდა დაგვეტკბო ჩვენი მწერლები! რომ ხსენებაც აღარსად ყოფილიყო იმათი! საცა ვოლტერ არუე გაჩნდება, იქ მაშინვე მარატიც თავს ამოჰყოფს! საცა მწერალი გაჩნდება - ქაღალდის მჯღაბნელი, მაშინვე გაჩნდებიან ყაჩაღები და ავაზაკები. საცა მელანია, შავბედიტობაც იქ დათარეშობს. და მანამ ადამიანის ხელს არ გავარდება კალამი, არ გამოიღვეს საზიზღარ ყბედ-ლაქლაქისგან გაჩენილი საშინელებანი. ცოდვა არის წიგნი, ცოდვილი არის წიგნის დამწერი, რადგან წიგნი ჰქმნის და ამრავლებს ყოველგვარ ცოდვას და ბიწიერებას. სიტყვას „ქიმერა“ ორი მნიშვნელობა აქვს: ნიშნავს ოცნებას, ზმანებას, და აგრეთვე ურჩხულს. ნეტავ, გესმით კი, რას მიედ-მოედებით? უფლება ადამიანისა! უფლება ხალხისა! ამაზე

მეტს სისულელეს წარმოადგენს განა ადამიანი! რა იქნება ამაზე მეტად უაზრო, უშინაარსო, ცარიელი და ღრუვი? მაგრამ სიტყვის რახა-რუხია საჭირო! მე რომ ვამბობ: კონან მეორის დას, ავუაზს, მზითვად მოჰყვა ბრეტანი, ოელს რომ მიათხოვეს, გრაფს ნანტისას და კორნუალისას, რომელმაც თავისი ტახტი ალენ ფერგანს დაუტოვა, ბერტას ბიძას, და ბერტა აღენუარმა შეირთო, რომ-სურიონის მებატონემ, და შვილი ეყოლა კონან მცირე, პაპა გიისა, ანუ აწინდებურად გოვენისა, ჩვენი წინაპრისა, დიახ, მე რომ ამას ვამბობ, სრულ ჭეშმარიტებას ვამბობ, და ამ ჭეშმარიტებას უწოდებ მე ჩემს უფლებას. მაგრამ ერთი მიბრძანეთ, რას გულისხმობენ, უფლებას რომ გაიძახიან თქვენი არამზადა, გაიძვერა, ავმუცელა მოქალაქენი? ღვთის უარყოფას და მეფის მოკვლას, განა? შეარცხვინათ ღმერთმა ის არაქნია მოყაყანენი! ძალიან ვწუხვარ, ბატონო, თქვენთვისა ვწუხვარ, რადგან თქვენც ბრეტანის მებატონეთა შთამომავალი ბრძანდებით. მე და თქვენ გვარს გვიმშვენებს პაპა ჩვენი გვენ დე-ტუარი, ჩვენი წინაპარი, დიდებული ჰერცოგი მონზაზონი, საფრანგეთის პერი, მეფის მიერ ძეწვევით დაჯილდოვებული, რომელიც იერიშით მივიდა მტერზე, დაჭრილი იყო დ-არკის ბრძოლაში, მთავარ ბაზიერი იყო საფრანგეთისა და თავის სასახლეში, კუზიერში მიიცივალა ოთხმოცდა ექვსი წლისა. შემდეგ მომეგონებინა თქვენთვის ჰერცოგი ლოდუნუა, ქალბატონ გარნაშის და კლოდ დე ლორენის შვილი, ან კიდევ ანრი დე ლანკური, ან ფრანსუაზ ლავალბუადოფენი, მაგრამ - კედელს ცერცვი შეაყარაო, - მეც ისე მომივა. თქვენ, ბატონო, ძალიან გეხალისებათ რეგვენად დარჩენა და ჩემ მეჯინიბესთან სრული თანასწორობა. ჰოდა იცოდეთ, მე უკვე მოხუცებული ვიყავ, თქვენ რომ რძე არ შეგშრობოდათ პირზე. ცხვირს მე გხოცავდით, მე გივლიდით და კიდევაც მე მოგივლით. გაზრდილხარ, დავაჟკაცებულხარ და საშუალება გიპოვიათ თავის დამცირებისა. რაც ერთმანეთს დავშორდით, სულ სხვადასხვა გზით გვივლია მე და თქვენ, - მე პატიოსნებისკენ, თქვენ, პირიქით, უპატიოსნობისკენ. აჰ, არ ვიცი, რითი გათავდება ეს არეულობა, მაგრამ ის კი კარგად ვიცი, რომ თავით ფეხამდე ბინძურები და საზიზღრები არიან თქვენი უდიერი ამხანაგები. აჰ, მე თანახმა გახლავართ, საგანგებო რამ არის თქვენი პროგრესი. ჩვენ იმდენად ველურები ვიყავით, რომ ლოთობისთვის სალდათსა ვსჯიდით და სამი დღე სულ წყალს ვასმევდით. თქვენ კი მოსპეთ ეს სასჯელი! პროგრესია, მაშ რა ჯანდაბაა? თქვენვე შემოიღეთ ფასის მაქსიმუმი, რომლის ზევით ვერაფერს გაყიდის კაცი, თქვენა გყავთ კონვენტი, ეპისკოპოსი გობელი, ღვთის მაგივრად, გონების მადმერთებელი, შომეტი, და პერდუსენის რედაქტორი ჰებერტი. მოჰყოლიხართ და ანგრევთ წარსულს, მთლად წარსულს, ბასტილიის ციხიდან უბრალო კალენდრამდე; წმინდანების მაგივრად სალოცავად მწვანელი გაგიხდიათ. იყავნ ნება თქვენი, ბატონო მოქალაქენო! ბატონობა გნებავთ? იბატონეთ! მეფობა გნებავთ? იმეფეთ! ისე ბრძანდებოდეთ, როგორც თქვენ გენებოთ! ნურავის დაერიდებით, გამოიჭიმეთ და გაიტყლარჭეთ საცა გნებავდეთ, მაგრამ, იცოდეთ, თქვენი ბაქიბუქით ვერ მოსპობთ სარწმუნოებას, ვერც მეფობას, რომელიც თხუთმეტი საუკუნით ავსებს ჩვენს ისტორიას, და ვერც ძველ შთამომავლობით დიდებულებას, რომელიც, თავიც რომ მოსჭრათ, მაინც უფრო მაღალი და დიდებული იქნება, ვიდრე თქვენ ბრძანდებით. რაც შეეხება თქვენს ახირებას, - მეფეს ისტორიულადაც არა აქვს უფლება ბატონობისაო, - სასაცილოდ არა გვყოფნის ეგ თქვენი საუბრები. ჩვენც კარგად ვიცით, რომ შილპერიკი უბრალო ბერი იყო, სახელად დანიელი ერქვა; შილპერიკი რენფრუამ გამოიგონა შარლ მარცელის ჯიბრით; ეს ყველაფერი ჩვენც არა ნაკლებ ვიცით, ვიდრე თქვენ; მაგრამ საქმე ეგ არ არის. საქმე ის არის, რომ საფრანგეთი დიდებულ სამეფოდ დარჩეს, ძველ, ყველგან გამარჯვებულ სამეფოდ; დარჩეს იმ საგანგებო განწყობილების სამეფოდ, სადაც თავყანსა სცემდა, უპირველეს ყოვლისა, წმინდა პიროვნებას მეფისას, სამეფოს სრულუფლებიან ბატონისა და პატრონისას; შემდეგ თავყანსა სცემდნენ მებატონეებს; შემდეგ ქვეყნად და ზღვად მოქმედ მეფის ჯარის მეთაურებს; შემდეგ სამეფოს ფინანსების გამგებებს; შემდეგ ამისა თავყანსა სცემდნენ სამეფო უმაღლეს მართლმსაჯულებას და ყოველ მის მოთხოვნილებას, - ხარჯს, ბეგარას, ბატონის წილის გაღებას, და ბოლოს სამეფო პოლიციას თავის განყოფილებებით. აი, რა ამშვენებდა და ადიდებდა საფრანგეთს. თქვენ კი მიდექით და ქვა-ქვაზე არ დასტოვით ამ ბრწყინვალე მოწყობილობისა. პროვინციები მოსპეთ დაუფიქრებლად. ან სად შეუძლია დაფიქრება თქვენისთანა საცოდავ ხეპრეს? იცით კი, ნეტავ, რა არის პროვინცია? საფრანგეთი მით არის დიდებული, რომ სხვა სამეფოების ნიჭსა და დიდებას გაერთიანებულად წარმოადგენს თავის სამეფოში; გულწრფელობა გერმანიისა პიკარდიაში იყო; დიდსულოვნება შვეციისა - მემპანში; წარმოება ჰოლანდიისა - ბურგონდიაში; მოქმედობა პოლონეთისა - ლანგედოკში; დარბაისლობა ესპანეთისა - გასკონში; სიბრძნე იტალიისა - პროვანსში, მოხერხება საბერძნეთისა - ნორმანდიაში; ერთგულება შვეიცარიისა - დოფინეში. თქვენ ამისა არა იცით რა და ისე მოიქცით ამ საკითხში, როგორც დიდყურა ვირი, თუ ხურმა ნახა სადმე. მიდექით და

დამტვრიეთ, დაანგრეთ, დალეწეთ, მიწასთან გაასწორეთ დიდებული სამშობლო და გამარჯვებულნი ცას დასწევინართ სიხარულით. მაშ არა გნებავთ დიდებულები? ჰოდა, აღარც გეყოლებათ, დამშვიდებული ბრძანდებოდეთ! აღარც რაინდები გეყოლებათ, აღარც გმირები. მშვიდობით, ძველებურად დიდებავ! მშვიდობით სამშობლოსათვის თავგანწირულად დასსა! თქვენი თქვენი პირადის მეტი არა გწამთ რა. განდევნილია თქვენგან დიდებულება, პატიოსნება, რაინდობა. თქვენ აღარ გეყოლებათ რაინდი ფონტენუა, რომელიც ჯერ სალამს აძლევდა მტერს და მერე ჰკლავდა; აღარ გეყოლებათ აბრეშუმის წინდებით მოსილი მეომრები, როგორც მეფესა ჰყავდა, ლერიდას რომ შეესია. აღარც ის ბრწყინვალე ბრძოლა გექნებათ, სადაც რაინდები დათარეშობდნენ ბრძოლის ველზე. წასულია თქვენი საქმე! შემოგესევთ მტერი და გაგაუპატიურებთ, როგორც უპატრონო გოგოს. ერთხელ კიდევ რომ შემოგვესიოს ალარიკ მეორე, კლოვისს ვედარსად იპოვით იმასთან საბრძოლველად; აბდერანი რომ მოგვადგეს, შარლ მარტელს ვედარ იპოვით, რომ მტერი მოიგერიოს; საქსონელები რომ შემოგვიცვივდნენ, პეპინს ვედარ ნახავენ; აღარც ანდელი გეყოლებათ, როკრუა, ლანსი, სტაფარდი, ნერვინდი, შტეინკერკი, მარსაილი, როკუ, ლაუფელდი, მაონი; აღარც მარინიანი გეყოლებათ ფრანსუა პირველთან ერთად, აღარც ბუვინი, რომელმაც ტყვედ დაიჭირა ერთი ხელით რენო, გრაფი ბულონისა, და მეორე ხელით ფერანი, გრაფი ფლანდრიისა. იქნება კიდევ გქონდეთ აზენკურული ბრძოლა, მაგრამ ბატონი ბაკვილი კი აღარ გეყოლებათ, რომ დროშა შემოიხვიოს და ისე შეაკვდეს მტერს! აგრე, ბატონო, აგრე! მოსპეთ, მიწასთან გაასწორეთ თქვენი სამშობლო! ახალი კაცები გამოდით! დაკნინებული კაცები!

ერთ წამს გაჩუმდა, და განაგრძო: - დაკნინდით, დამცირდით, ჯანდაბას თქვენი თავი და ტანი, ოღონდ ჩვენ თავი დაგვანებეთ! როგორც გვიწირავს, ისე ვწირავთ. დიდებულები ვართ და დიდებულად დავიხოცებით. დახოცეთ მეფეები, დახოცეთ დიდებულები, დახოცეთ მღვდლები, დაანგრეთ, დაამსხვრიეთ, ჟლიტეთ, ფეხითა სთელეთ, ძველი ზნე-ჩვეულება ყველა დაჰგმეთ და მოსპეთ, დაამხეთ სამეფო ტახტი, გათელეთ ხატები, გასრისეთ ღმერთი, და ზედ იცეკვეთ! სხვას რომ ვერაფერს მოახერხებს! მოღალატენი ხართ ქვეყნისა და ლაჩრები! თქვენ არც ერთგულება შეგიძლიათ, არც თავგანწირვა!.. ჩემი ხომ გითხარით! ახლა უბრძანეთ, ბატონო ვიკონტო, რომ თავი მომჭრან გილიოტინით. თქვენი უმორჩილესი მონა გახლავართ.

და დაუმატა: - გული ხომ მოვიფხანე! სულ ერთია, მკვდარი ვარ!

- თავისუფალი ბრძანდებით, - უთხრა გოვენმა.

მივიდა მარკიზთან, მოიხსნა თავისი წამოსასხამი, მარკიზს წამოასხა; კაპიშონი მოახვია. ერთი ტანისა იყვნენ ორივენი.

- რას შვრები, ყმაწვილო? - ჰკითხა გაკვირვებულმა მარკიზმა.

გოვენმა დარაჯს გასძახა ხმამაღლა: - დარაჯო! კარი გამიღე.

კარი გაუღეს.

და კიდევ გასცა ბრძანება: - მაგრად დაკეტეთ, როგორც კი გავალ.

და გარეთ გააგდო განცვიფრებული ლანტენაკი.

დაბალ დარბაზს, რომელშიც ახლა დარაჯები იმყოფებოდნენ, როგორცა ვთქვით, ერთი სანათი ჰქონდა, ჰქერზე ჩამოკიდებული, და სახელი იყო მარტო სანათისა, თორემ ისე ბნელოდა, რომ გავლა ძლივს შეიძლებოდა. და ამ მიზინდულ ოთახში, ვისაც კი გამოეღვიდა ამ დროს, ერთი მაღალი ტანის კაცი დაინახეს მიმავალი, მხედართმთავრის წამოსასხამით და კაპიშონით, მხედრული სალამი მისცეს და გაატარეს.

გაიარა მარკიზმა დარბაზი, გასასვლელში რამდენჯერმე ჰკრა თავი დანგრეული კედლის ქვებს და გავიდა.

დარაჯებს გოვენი ეგონათ და სალამი მისცეს.

რომ გავიდა კომპიდან და ფეხქვეშ ბალახი იგრძნო, იქვე, ორას ნაბიჯის იქით თავისი ტყე დაინახა, თავისი მფარველი, და ნახა, რომ თავისუფალი იყო, ცოცხალი, გაჩერდა ცოტა ხანს, რადგან მოულოდნელად მოხდა ეს ყველაფერი, მოხდა ისე, რომ თვითონ მას მონაწილეობა არ მიუღია, სხვა მოქმედებდა მის მაგივრად; ის მარტო დაემორჩილა, ისარგებლა ღია კარით, და ახლა იდგა და ფიქრობდა, კარგად მოვიქეცი თუ არა, რომ უარი არ ვუთხარი და არ გავუძალიანდიო? იდგა და ფიქრობდა, არ იცოდა, წასულიყო, თუ დაბრუნებულიყო. ცოტა ხანს იდგა ასე ფიქრით მოცული, მერე აიქნია მარჯვენა ხელი, ცერს დაჰკრა შუა თითი, გაატკაცუნა, წამოიძახა: - რა გაეწყობა!

და ტყეში შევიდა.

კომპში დილეგის კარი მაგრად ჩაკეტეს. პატიმრად გოვენი დარჩა.

II. სამხედრო-საველე სამართალი

სამხედრო-საველე სასამართლოში იმ დროს თითქმის ყველაფერი თავმჯდომარეზე იყო დამოკიდებული. დიუმამ კანონმდებელ კრებას წარუდგინა დასამტკიცებლად სულ მოკლე ჩანასახი ამ სამხედრო კანონმდებლობისა; შემდეგში ტალომ წარუდგინა ხუთასთა საბჭოს იგივე, შეესებულები; მაგრამ საბოლოოდ დამუშავებული კანონები სამხედრო-საველე სამართლისა დამტკიცდა იმპერიის დროს. იმპერიის დროსვე გასცეს ბრძანება, ამ სასამართლოების თავმჯდომარეებს ხმის კრება ქვევიდან დაეწყოთ, ჯერ სალდათის აზრი მოესმინათ და მერე უფროსისა. რეგულაციის დროს ეს კანონი არ არსებობდა.

ათას შვიდას ოთხმოცდაცამეტს სამხედრო-საველე სასამართლოს თავმჯდომარე თითქმის მარტო წყვეტდა საკითხს; ის ირჩევდა სასამართლოს წევრ-მსაჯულებს, ის განაგებდა დაკითხვას, ის ადგენდა წესს ხმის მოკრებისას. მსაჯული იყო და სრული გამგე სასამართლოსი.

სიმურდენმა სასამართლოს დარბაზადაც კომპის ქვედა სართული აირჩია, სადაც ვანდელების ბარიკადი იყო და ახლა დარაჯები დაებინავებინათ. ცდილობდა ყველაფერი დაეჩქარებინა, შეემოკლებინა გზა დილეგიდან სასამართლომდე და სასამართლოდან გილიოტინამდე.

შუადღისას, თანახმად მისი ბრძანებისა, სასამართლო უკვე მორთული იყო და მოწყობილი, სამი სკამი იდგა ჩალისა, ერთი ფიჭვის მაგიდა, ზედ ორი შანდალი ანთებული სანთლებით, და მაგიდის წინ ერთი ტაბურეტი.

სკამები მსაჯულებისთვის იყო დანიშნული, ტაბურეტი ბრალდებულისთვის. მაგიდის თავსა და ბოლოში კიდევ იდგა თითო ტაბურეტი; ერთი კომისარ-მსმენელისთვის და მეორე მდივნისათვის. ამ თანამდებობის ასასრულებლად ათისთავები დაენიშნა სიმურდენს.

მაგიდაზე წითელი ლუქი იდო, სპილენძის ბეჭედი რესპუბლიკისა, ორი საწერ-კალამი, თეთრი ქაღალდი, და ორი დაბეჭდილი განცხადება, ორივე მთლად გაშლილი; ერთში დამნაშავეთა კანონგარეთობა იყო გამოცხადებული, მეორე კონვენტის დეკრეტი.

შუაში რომ სკამი იდგა, მიყუდებული იყო სამფეროვანი დროშების კონაზე. დროის შესაფერი იყო ეს მორთულობა, - სულ უბრალო მოწყობილობა, და ძალიან ცოტა ხანი იყო საჭირო, რომ დარაჯების სადგომი სასამართლოს დარბაზად გადაეკეთებინათ.

თავმჯდომარისთვის დანიშნული შუა სკამი პირდაპირ გასცქეროდა დილეგის კარს.

მსმენელ საზოგადოებად ჯარისკაცები იყვნენ.

ბრალდებულისთვის დანიშნულ ტაბურეტს აქეთ-იქით ორი ჟანდარმი უდგა.

შუა სკამზე სიმურდენი იჯდა, მარჯვნივ კაპიტანი გემანი, პირველი მსაჯული, მარცხნივ ათისთავი რადუბი, მეორე მსაჯული.

სიმურდენს თავისი სამფერად მორთული ქუდი ეხურა, ხმალი ეკიდა, ქამარში ორი დამბაჩა ჰქონდა ჩამაგრებული. ჩაწითლებული ჰქონდა ჭრილობა და საშინელ გამომეტყველებას აძლევდა მის უიმისოდაც მკაცრ სახეს.

ბოლოს რადუბიც დაჰყოლოდათ, თავზე ცხვირსახოცით შეეხვია ჭრილობა, მაგრამ ცხვირსახოცსაც ერეოდა სისხლი და ასველებდა ნელ-ნელა.

შუადღე იყო, მაგრამ სასამართლო ჯერ არ შესდგომოდა თავის საქმეს. იქვე კარებთან შიკრიკი იდგა, რომელსაც ცხენით უნდა წაეღო სიმურდენის მოხსენება.

სიმურდენი წერდა: „საზოგადოებრივი განრინების კომიტეტს.

მოქალაქენო! ლანტენაკი დაჭერილია, ხვალ დასჯილი იქნება გილიოტინით“.

თარიღი დაასვა, ხელი მოაწერა, დაკეცა, დაბეჭდა და შიკრიკს მისცა. ის მაშინვე ცხენს მოახტა.

და მაღალი ხმით ბრძანა სიმურდენმა: - გააღეთ დილეგის კარი.

ორი ჟანდარმი მივარდა კარს, აჰყარეს ურდული, გააღეს საპატიმრო კარი და შიგ შევიდნენ.

გულხელდაკრეფილი უყურებდა ამ კარს სიმურდენი და უბრძანა: - გამოიყვანეთ ბრალდებული.

ერთი კაცი გამოჩნდა ორ ჟანდარმს შუა ღია კარის თაღის ქვეშ.

გოვენი მოსდევდა ჟანდარმებს.

თრთოლა მოერია სიმურდენს.

- გოვენ! - შეჰყვირა გულგახეთქილმა.

და მერე ჟანდარმებს შეუტია: - მე პატიმარი მინდა, ბრალდებული!

- ბრალდებული მე გახლავართ, - მიუგო გოვენმა.

- შენ?

- დიახ, მე.

- ლანტენაკი?

- თავისუფალია.

- თავისუფალი?

- დიახ, თავისუფალი.

- გაიქცა?

- გაიქცა.

თავით ფეხამდე თრთოდა სიმურდენი, ძლივს წარმოსთქვა რამდენიმე სიტყვა: - იმისია ეს ციხე-სიმაგრე, დაწვრილებით იცის აქაურობის გზა და კვალი და შეიძლება საიდუმლო გასავალი ჰქონდეს ამ საპყრობილეს. ვაი, რომ სულ გადამავიწყდა ეს გარემოება! ალბათ გზა იცის და გაიპარა. სხვის შველა არ დასჭირდებოდა.

- დასჭირდა, - უთხრა გოვენმა.

- სხვაც შველოდა ვინმე, რომ გაქცეულიყო?

- შველოდა.

- ვინა? ვინა შველოდა?

- მე.

- შენ?

- მე.

- სიზმარში ხარ, მგონია.

- მე შევედი დილეგში. მარტონი ვიყავით მე და პატიმარი; მოვიხსენი ჩემი წამოსასხამი და იმას მოვახვით. თავზე ჩემი კაპიშონი ჩამოვაცვი. ჩემ მაგივრად ის გავიდა და იმის მაგივრად მე დავრჩი. აი, აქ გახლავართ.

- შენ მაგას არ იზამდი.

- მე მართალი მოგახსენეთ.

- შეუძლებელია.

- სრული სიმართლეა.

- მომიყვანეთ ლანტენაკი!

- აქ აღარ გახლავთ. სალდათებს ჩემი წამოსასხამით და კაპიშონით მოსილი თავის უფროსად ეჩვენათ და თავისუფლად გაატარეს. ბნელოდა.

- შენ შეშლილი ხარ!

- მე ჭეშმარიტებას მოგახსენებთ.

დუმილი ჩამოვარდა. მერე ძლივს წაილულულა სიმურდენმა: - შენ ღირსი ხარ...

- სიკვდილით დასჯისა, - დაუმატა გოვენმა.

ისე იყო ფერმიხდილი სიმურდენი, როგორც მოჭრილი თავი. უძრავად იჯდა სკამზე, თითქო მეხი დაეცა და სული გაანთხევინაო. ჭირის ოფლი სდიოდა შუბლზე.

მაგრამ მოიკრიბა ძალა და უბრძანა: - ჟანდარმებო, დასვით ბრალდებულები.

გოვენი დაჯდა. აქეთ-იქით ჟანდარმები ამოუდგნენ.

ისევ იმათ მიმართა სიმურდენმა: - ხმალი ამოიღეთ, ჟანდარმებო.

იმის ნიშანი იყო ეს ბრძანება, რომ ბრალდებულს სიკვდილით დასჯა მოელოდა.

ხმალი ამოიღეს ჟანდარმებმა.

სიმურდენმა მოიკრიბა ძალა და ჩვეულებრივი რიხით დაიწყო: - ბრალდებულო, ადექით.

შენობით აღარ მიმართა თავის გოვენს.

III. ხმის მოკრება

გოვენი წამოდგა.

- თქვენი გვარი? - ჰკითხა სიმურდენმა.

- გოვენი.

სიმურდენმავე განაგრძო დაკითხვა: - ვინა ხართ?

- ზღვისპირის ლაშქრის მოწინავე ჯარის მხედართმთავარი.
- ნათესავი ხომ არა ხართ, ან მოკავშირე გაპარულ მარკიზ დე ლანტენაკისა?
- მარკიზი ბიძა არის ჩემი.
- კონვენტის დეკრეტი იცით?
- თქვენ მაგიდაზე ვხედავ გაშლილს.
- გაქვთ რამე ამ დეკრეტის შესახებ სათქმელი?
- მეც ხელი მოვაწერე მაგ ბრძანებას; მეც გავეცი ბრძანება მაგ დეკრეტის სასტიკად ასრულებისა, და მე შევადგინე ის განცხადება, რომლის ქვემოთ არის ჩემი ხელმოწერი.
- ამოირჩიეთ დამცველი.
- მე დამცველი არ მინდა.
- სიტყვა თქვენია.

გაქვავებული იჯდა სიმურდენი. კითხვებს აძლევდა, მაგრამ ცხადი იყო, მოვალეობას ასრულებდა, თორემ მკვდარი იყო კაცი.

ერთი ხანი გაჩუმებული იყო გოგენი, ჩაფიქრებული.

სიმურდენმა გამოიყვანა ამ ფიქრებიდან: - რას იტყვით თქვენ გასამართლებლად?

თავი აწია ნელ-ნელა გოგენმა, თვალი მოარიდა ყველას და უპასუხა: - აი, რას მოგახსენებთ: ერთი რამ ვნახე ისეთი, რომ სხვა ყველა დამავიწყდა. ერთი კეთილი საქმე ვნახე, სულ ახლო, იმისთანა მადლიანი და ბრწყინვალე, რომ თვალეები ამიხვია და ათასი ბოროტება დამავიწყა. ერთი მხრით მოხუცებული, მეორე მხრით უსუსური ბავშვი. ისინი ჩადგნენ ჩემსა და ჩემ მოვალეობის შუა და ყველაფერი დამავიწყეს. დამავიწყეს გადამწვარი სოფლები, გათელილი ყანები, გაჟღეტილი ტყეები, დახოცილი დაჭრილები, დახვრეტილი ქალები. დამავიწყეს ინგლისისთვის დამზადებული ღია კარები საფრანგეთის დასარბევად... და თავისუფლად გავუშვი ის კაცი, რომელიც ლახვარსა სცემდა გულში ჩვენს სამშობლოს. დამნაშავე ვარ. შეიძლება იფიქროთ, თავის თავს ამტყუნებს ამ სიტყვებითაო. ეგ შეცდომა იქნება. ამ სიტყვებით მე გამართლებას ვცდილობ. დამნაშავე რომ შეიგნებს თავის დანაშაულს, ერთადერთი რაღება საზრუნავი, დაიცვას თავისი სახელი და პატიოსნება.

- სულ ეგ არის? მაგის მეტს ვერას იტყვით თქვენს დასაცავად? - ჰკითხა სიმურდენმა.
- იმას მოგახსენებთ კიდევ, რომ, თუ უფროსი ვიყავ ჯარისა, მაგალითიც ღირსეული უნდა მიმეცა; და რადგან მსაჯულები ბრძანდებით, მაგალითი თქვენც ღირსეული უნდა მისცეთ.
- რა მაგალითი უნდა მივცეთ?
- სიკვდილით დამსაჯოთ.
- სამართლიანად მიგაჩნიათ თქვენ ეგ სასჯელი?
- სამართლიანად და საჭიროდ.
- დაჯექით.

კომისარი-მსმენელი წამოდგა, ათისთავი, და წაიკითხა ხმამაღლა დადგენილება, რომლითაც ყოფილი მარკიზი დე ლანტენაკი კანონგარეთად იყო გამოცხადებული; მერე კონვენტის დეკრეტი წაიკითხა, რომელიც სიკვდილით სჯიდა, ვინც გააპარებდა აჯანყებულს, ან დაეხმარებოდა, რომ გაპარებულიყო. ბოლოს დეკრეტის ქვემოთ დაბეჭდილი რამდენიმე სტრიქონი წაიკითხა,

რომლითაც „სიკვდილით იქნებოდა დასჯილი“, ვინც რაიმე დახმარებას გაუწევდა აჯანყებულ მარკიზ ლანტენაკს, და ხელმოწერილი იყო გოვენის მიერ.

წაიკითხა ესენი ათისთავმა და დაჯდა.

სიმურდენმა გულხელი დაიკრიფა და თქვა: - ყურადღება, ბრალდებულო. საზოგადოებას ვთხოვ ყური გვიგდოს და ჩუმად იყოს. კანონები მოისმინეთ. ახლა ხმების მოკრებადა გვრჩება. სასჯელი გადაწყვეტილი იქნება ხმის უმეტესობით. სამივე მსაჯული ხმამაღლივ, რიგრიგობით, ბრალდებულის თანდასწრებით გამოთქვამს თავის მსჯავრს. სასამართლოს დასამალავი არა აქვს რა.

მერე გემანს მიმართა: - სიტყვა ეკუთვნის კაპიტან გემანს. ბრძანეთ.

ისე იყო გემანი, თითქოს არც სიმურდენს ხედავს, არც გოვენსაო. ქუთუთო დაეშვა, თვალი აღარ უჩანდა. გაშტერებით დასცქეროდა მაგიდაზე გაშლილ დეკრეტს, როგორც საშინელ მომაკვდინებელ უფსკრულს. ბოლოს წამოდგა: - კანონი ცხადადა სჯის ბრალდებულის დანაშაულს. მსაჯული უფრო მძლავრია, და უფრო სუსტიც, ვიდრე ადამიანი. უფრო სუსტია, ვიდრე ადამიანი, რადგან მსაჯულს გული არა აქვს; და უფრო მძლავრია, ვიდრე ადამიანი, რადგან ხელში უჭირავს ლახვარი. ოთხას თოთხმეტ წელს რომში მანლიუსმა თავისი შვილი მოაკვლევინა მარტო იმიტომ, რომ მამის დაუკითხავად გაბედა ბრძოლა და გაიმარჯვა კიდეც. დისციპლინის დარღვევას სამაგალითო სასჯელი უნდოდა. აქ თვითონ კანონი არის დარღვეული და კანონი გაცილებით მეტია, ვიდრე დისციპლინა. კერძო პირისადმი სიბრალულით განსაცდელს ვუშნადებთ სამშობლოს. სიბრალული აქ რევოლუციის და სამშობლოს ღალატად ხდება. მხედართმთავარმა გოვენმა გააპარა აჯანყებული ლანტენაკი. გოვენი დამნაშავე არის და სიკვდილით უნდა იქნას დასჯილი.

- ჩასწერეთ, მდივანო, - უბრძანა სიმურდენმა.

მდივანმა ჩასწერა: „კაპიტანი გემანი: - სიკვდილით იქნას დასჯილი“.

გოვენმა ითხოვა სიტყვა და გემანს მიმართა: - სრულიად მართალი ხართ, გემან, და მადლობას მოგახსენებთ.

ახლა რადუბს მიმართა სიმურდენმა: - სიტყვა ეკუთვნის მეორე მსაჯულს. აბა, ათისთავო რადუბ.

რადუბი წამოდგა, გოვენისკენ მიბრუნდა, სამხედრო სალამი მისცა და შეჰყვირა: - თუ აგრეა, მამ მე მომჭერთ თავი! გილიოტინაც ხომ აქ არის! იმიტომ რომ, დალაზვრა ჩემმა გამჩენმა, პატიოსან სიტყვით გეფიცებით, ნეტავი მე შემძლებოდა, რაც იმ მოხუცმა ჩაიდინა, და მერე კიდეც ის, რაშიც ბრალსა სდებთ ჩვენს მეთაურს. რომ დავინახე ის ბერიკაცი, ოთხმოცი წლის მოხუცი, სამი პაწია ბავშვის საშველად რომ შევარდა ანთებულ საკირეში, ვთქვი, - ძან ვაჟკაცი ყოფილხარ, ამხანაგო! - და ახლა რომ გავიგე, რომ ჩვენს მეთაურს გადაურჩენია ის მოხუცი მხეცურ გილიოტინისაგან, ცას დავეწიე სიხარულით და ვთქვი: - ჩვენო მეთაურო, თქვენ უნდა იყვეთ ჩვენი გენერალი, იმიტომ რომ ნამდვილი ადამიანი ყოფილხართ, და რომ შემემლოს, დღესვე დაგაჯილდოებდით წმ. ლუის ჯვარით, რომ კიდეც იყოს ჯვარი. კიდეც იყოს წმინდა, და კიდეც იყოს ლუი! კაცი ვარ და ქუდი მხურავს! აგრე როგორ წავხდები! განა ამისთვის ვიბრძოდით და ვიმარჯვებდით ჟემაპში, ვალმში, ფლერუსში, ვატინიში? თუ მართლა ამისთანა უდიერობისათვის ვიბრძოდით, უნდა გეთქვათ. როგორ! ოთხ თვეზე მეტია, რაც ბუკითა და ნალარით მიერეკება ჩვენი მეთაური მეფის მომხრე ძუკნა ძალებს, ხმალამოდებული იბრძვის, რომ რესპუბლიკა გადაარჩინოს, დოლში სამარცხვინოდ ამარცხებს აჯანყებულებს - ძალით კი არა! - თავის მოხერხებით და თავგანწირული გაბედულებით, - და ამისთანა კაცს თქვენ დასჯას უპირებთ? ამისთანა კაცი გყავთ და იმახით, - მოვკლათ, ნულარ გვეყოლებათ? იმის მაგივრად რომ ღირსეულად დააჯილდოვოთ და გენერლობა მისცეთ, თავის მოჭრას უპირებთ? ემაგისთანა სიტყვის გაგონებას ისა სჯობია, ახალხიდზე ავიდეს კაცი და თავდაყირა დაეშვას წყალში! და თვითონ თქვენ, მოქალაქე გოვენ, ჩემო მეთაურო, თქვენ რომ ჩემი უფროსი კი არა, ჩემი ათისთავი რომ ყოფილიყავით, მოგახსენებდით, რომ მტკნარ სისულელეს ჩმახავდით წელან. იმ მოხუცმა კარგი ჰქნა, რომ ბავშვები გადაარჩინა; თქვენც კარგი ჰქენით, რომ ის მოხუცი გადაარჩინეთ, და თუ გილიოტინა იმისთვის არის, რომ თავი გააგდებინონ ვინც კეთილს სჩადის,

ჯანდაბამდე ჰქონდეს გზა გილიოტინასაც და ამისთანა სამართალსაც! მე ამისი ვეღარა გამიგია რა! თუ აგრეა, მივყვით და სულ რჯული გავაგდებინოთ, ვინც სიკეთესა სთესავს. ახლა მინდა ერთი ლამაზად ვიჩქმიტო, რომ ვნახო, ცხადია ეს ყველაფერი, თუ სიზმარში ვარ, რომ ვეღარა გამიგია რა! მაშ რა გნებავთ? თქვენ გნებავთ, რომ ჩვენს მეთაურს თავის თვალთ ენახა, როგორ ააბრძანებდით გილიოტინაზე იმ უბედურს? ჰოდა, თუ აგრე გენატრებათ, მე მომჭერთ თავი! წარმოიდგინეთ, რომ ბავშვები დაიწვნენ! ხომ შერცხვებოდა წითელქუდა ბატალიონი! მაშ ჩვენი შერცხვენა გნებავდათ? ბარემ დავერივნეთ და ამოვჟლიტოთ ერთმანეთი. ჩვენი პოლიტიკა მეც კარგად ვიცი. არა ნაკლებ, ვიდრე თქვენ, მანდ რომ ბრძანდებით. კლუბის წევრი ვარ, შუბოსნების განყოფილებისა. ახლა რა? გამხეცებას ვაპირებთ? აი, დასკვნა ჩემი სიტყვისა. ჭირივით მეჯავრება იმისთანა საქმე, რომელიც მაბრძანებს, თვალს მიხვევს და იმისთანას ჩამადენინებს რასმეს, რისიც არც თავი გამეგება და არც ბოლო. მაშ რილასთვის ვიბრძობით? იმისთვის, რომ ჩვენი მეთაური მოგვიკლან? არა, ამხანაგებო, ეგ არ იყოს! მე ჩემი მეთაური მინდა! მინდა იმიტომ, რომ საჭიროა რესპუბლიკისთვის! მე დღეს უფრო მეტად მიყვარს, ვიდრე აქამდე. თქვენ კი გილიოტინას უმზადებთ! სასაცილოა, სავალალო რომ არ იყოს თქვენი სამართალი! არ გვინდა, არა, თქვენი სამართალი! მე მოგისმინეთ, გავიგე თქვენი განზრახვა. რაც გნებავთ, ბრძანეთ, ჩვენ კი ჩვენსას არ დავიშლით. შეუძლებელია აქ განსჯა საქმისა.

და დაჯდა. ჭირილობა გახსნოდა, თავზე მოხვეულ ცხვირსახოცში სისხლი ჟონავდა მოგლეჯილი ყურიდან და კისერზე ჩამოსდიოდა.

სიმურდენი მიუბრუნდა რადუბს: - მაშ თქვენ ხმას იძლევით, რომ გავამართლოთ ბრალდებული?

- მე ხმას ვიძლევი, - მიუგო რადუბმა, - რომ ბრალდებულს გენერლობა მიეცეს.

- მე გეკითხებით, ბრალდებულის გამართლებას აძლევთ თქვენ ხმას?

- მე იმას ვაძლევ ხმას, რომ რესპუბლიკის პირველ კაცად გამოაცხადონ.

- ათისთავო რადუბ, ხმას აძლევთ ბრალდებულის გამართლებას თუ არა?

- მე ხმას იმას ვაძლევ, რომ იმის მაგივრად მე მომჭრან თავი.

- გამართლება, - დაიმახა სიმურდენმა, - მდივანო, ჩასწერეთ.

მდივანმა ჩასწერა: „ათისთავი რადუბი:- გამართლებულ იქნას“.

მერე თქვა: - ერთი ხმით სიკვდილი აქვს მისჯილი, ერთი ხმით გამართლება. თანასწორობა ხმებისა.

სიმურდენის რიგი იყო ახლა.

წამოდგა, ქული მოიხადა და მაგიდაზე დადო.

ფერმკრთალი ან გაყვითლებული კი არა, მიწის ფერი ედო სახეზე.

სუდარაში რომ ყოფილიყვნენ გახვეული ყველანი, ვინც იქ იყო, მაშინაც არ იქნებოდა ის დუმილი, რომელიც ამ დროს ჩამოვარდა.

სული მოიკრიბა სიმურდენმა და წარმოთქვა მკაცრად, ნელი და მტკიცე ხმით: - ბრალდებულო გოვენ, სასამართლომ განიხილა საქმე. რესპუბლიკის სახელით ვაცხადებ დადგენილებას: ორი ხმის უმეტესობით ერთის წინააღმდეგ...

ხმა ჩაუწყდა. ცოტა ხანს შეჩერდა. ვერ გადაეწყვიტა, რას მიმხრობოდა: სიკვდილს? თუ სიცოცხლეს? სულგანაბული შესცქეროდა ჯარი.

და დაასრულა: - ...სიკვდილით იქნებით დასჯილი.

სახეზე ემჩნეოდა ბრძოლა ამ საშინელი გამარჯვებისა. იაკობმა რომ ბნელში ანგელოზი წააქცია და მერე თავი დაალოცვინა, ამგვარივე საზარელი ღიმილი ექნებოდა სახეზე, რაც მაშინ სიმურდენს უკრთოდა.

წამიერი იყო ეს გამომეტყველება სახისა და მყისვე გაქრა. ისევ გაქვავებულივით დაჯდა სკამზე, დაიხურა ქუდი და დაუმატა: - გოვენ, სასამართლოს დადგენილება ასრულებულ იქნება ხვალ მზის ამოსვლისას.

გოვენი წამოდგა, თავი დაუკრა და თქვა: - მადლობას მოვასხენებთ სასამართლოს.

- გაიყვანეთ დასასჯელი, - უბრძანა სიმურდენმა და დილეგის კარზე ანიშნა.

კარი გააღეს საპატიმროსი. გოვენი შევიდა და კარი ჩაუკეტეს. ორი ჟანდარმი გამოიჭიმა კართან ხმალამოდებული.

რადუბს გული წაუვიდა, ძირს დაეცა და გულწასული გაიტანეს სასამართლოდან.

IV. სიმურდენ-მსაჯულის შემდეგ სიმურდენ-მასწავლებელი

კრაზანის ბუდეა სამხედრო ბანაკი, მეტადრე რევოლუციის დროს. სალდათსაც აქვს მოქალაქური ნესტარი, უცბად გამოჩნდება ხოლმე და ურცხვად ერჭვის უფროსს, მეტადრე მტრის განდევნის შემდეგ. გამარჯვებით მოსილ ჯარში, ტურგის ციხე-სიმაგრის ამღებ ჯარში, ჯერ გოვენის წინააღმდეგ დაიწყო მითქმა-მოთქმა, როდესაც გაიგეს ლანტენაკის გაპარვა. საპატიმროდან რომ ლანტენაკის მაგივრად გოვენი გამოვიდა, თითქო ელდენი მოხვდათო, უცბად გავრცელდა ჯარში ეს ამბავი. მღელვარება დაეტყო ჯარს: გოვენს დასჯას უპირებენ? ჩვენი თვალის ასახვევად, მართალი კი არ გეგონოთ! მოდი შენა და მთანდე რამე ყოფილ დიდებულთ და თავჩაჩიან მღვდლებს! ვიკონტმა ხომ მარკიზი გააპარა, ახლა უკეთესსა ვნახავთ, ახლა მღვდელი გააპარებს დიდებულ ვიკონტს.

მაგრამ რომ გაიგო ჯარმა სასამართლოს დადგენილება, სხვა ხასიათი მიიღო ამ მღელვარებამ: - ხედავთ, რას გვიშვრებიან? სიკვდილს უპირებენ ჩვენს მეთაურს, ჩვენს გმირს, ჩვენს ჭაბუკ მამაცს! ვიკონტი არის შთამომავლობითო? მით უფრო საქებარია, რომ თავისი დიდებულება დაჰგმო და რესპუბლიკას ემსახურება, როგორ! მოკვლას უპირებენ პონტორსონის გამათავისუფლებელს, ვილდისას, პონტობისას? დოლისა და ტურგის გმირს? მოსაკლავად დაუმწყვდევათ ის, ვისი წყალობითაც ასე გამარჯვებით ვებრძვით მტერს? ასე ადვილად იმეტებენ რესპუბლიკის ბასრ ხმალს და ვანდელების აჯანყების ჩამკვლელს? ის რომ არ ყოფილიყო, ქვეყანას აიკლებდნენ შუანის ბრბოები! ის რომ არ ყოფილიყო, ვეღარავინ გამოასწორებდა ეშელის და სხვების სისულელეს. და სიმურდენი ბედავს მის განწირვას! რისთვის? რა დააშავა? იმიტომ რომ გაათავისუფლა სამი პატარა ბავშვის მხსნელი? ასე უნდა ჰხოცოს მღვდელმა ჩვენი მხედრობა?

დრტვინავდა გამარჯვებული, გულმოკლული ბანაკი. ჩუმი აღშფოთება ერეოდა სიმურდენის წინააღმდეგ. ოთხი ათასი კაცი იყო ერთის მომდურავი; კარგი ძალი უნდა ყოფილიყო ერთი შეხედვით; მაგრამ საქმით არავითარ ძალას არ წარმოადგენდა ეს რიცხვი: ოთხი ათასი კაცი ბრბო იყო, და სიმურდენი კი ტალი კლდე. ყველამ იცოდა, წარბი რომ შეეჭმუნა სიმურდენს, ხმას ჩააკმედინებდა მთელ ჯარს. საშინელი დრო იყო: საკმარისი იყო ვისმე ჩრდილი ჰქონოდა საზოგადოებრივ განრინების კომიტეტისა, რომ დიდებულად და ყოვლად ძლიერად გამხდარიყო და დრტვინვა ჩურჩულად გადაექცია და ჩურჩული სიჩუმედ. როგორც წინათ, ამ მითქმა-მოთქმის შემდეგაც სიმურდენი იყო და დარჩა გოვენის ბედის გამგებლად და იმასთან ერთად მთელი ჯარისაც. კარგად იცოდნენ, რომ ამო იქნებოდა ეთხოვათ რამე; რომ ყველაფერში თავის სინიღისისამებრ იქცეოდა, ზეკაცურ ხმას ემორჩილებოდა, რომელიც მარტო მას ესმოდა. იმაზე იყო დამოკიდებული ყველაფერი. სრულუფლებიანი წარმომადგენელი იყო მთავრობისა და უფლება ჰქონდა გაეუქმებინა, რაც სასამართლოს თავმჯდომარეობისას დაადგინა. მხოლოდ სიმურდენსა ჰქონდა უფლება, შეენდო და ეპატიებინა, ერთი სიტყვით, შეემლო გაეთავისუფლებინა გოვენი; იმის ხელთ იყო გოვენის სიკვდილ-სიცოცხლე; ის იყო მბრძანებელი გილიოტინისა. ტრაგიკულ მდგომარეობაში იყო სიმურდენი და ზენაესობა გამოიჩინა.

ჯარი ელოდა გოვენის ბედისწერას.

დადამდა.

V. დილეგი

სასამართლოს დარბაზი ისევ სადარაჯოდ გახადეს. დღესაც, როგორც გუშინ, ერთიორად მეტი იყო დარაჯები, ვიდრე წესი მოითხოვდა. საპატიმროს კარი მაგრად იყო ჩაკეტილი და კართან ორი ჟანდარმი იდგა.

შუალამისას ვიღაც შევიდა სადარაჯოში, ხელში სანათი ეჭირა. გაიარა მთელი დარბაზი, დილეგის კართან მივიდა; იცნეს ჟანდარმებმა და კარი გაუღეს.

სიმურდენი იყო.

შევიდა ბნელ ოთახში, კარი ოდნავ მიხურული დასტოვა.

ბნელი იყო საპატიმრო, მიჩუმებული. წინ წაიწია, სანათი ძირს დადგა და გაჩერდა. ნელი სუნთქვა ისმოდა სიბნელეში მძინარისა. ყური მიუგდო სიმურდენმა ამ წყნარ, მშვიდ სუნთქვას.

კედელთან იწვა გოვენი, კარის პირდაპირ, ჩალაზე ტკბილად ეძინა და მშვიდი სუნთქვა გაისმოდა ორმოში.

ფეხაკრევით მიუახლოვდა სიმურდენი, დადგა და დააცქერდა თავის მოწაფეს. ძუძუმწოვარ თავის ბავშვს მძინარს რომ დაჰყურებს დედა, იმასაც არ ექნება ასეთი ნაზი და სიყვარულით აღსავსე თვალი. ეს გრძნობა უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე სიმურდენი. თვალეზზე მიიღო ორივე მუშტი, როგორც ბავშვებმა იციან, და ცოტახანს იდგა ჩაფიქრებული. მერე დაიჩოქა, გოვენის ხელი აიღო და აკოცა.

შეინძრა გოვენი. თვალი გაახილა უცხად გაღვიძებით გაკვირვებულმა. სანათი ოდნავ ანათებდა იქაურობას. დააცქერდა, იცნო სიმურდენი.

- აჰ, ეს თქვენა ხარ?

და დაუმატა: - სიზმარში ვნახე, ხელზე მაკოცა სიკვდილმა.

ძრწოლა მოერია სიმურდენს, როგორც ყოველთვის, უცხად რომ დაჰკრავს ადამიანს ტალღა ფიქრების. ხანდახან იმდენად დიდია ეს ტალღა და იმდენად მქუხარი, რომ სულის შეხუთვა, სულის გაქრობაც კი შეუძლია. გული უკვდებოდა სიმურდენს და ერთადერთი სიტყვადა წარმოთქვა: - გოვენ!

ერთმანეთს უყურებდნენ გაჩუმებულნი. სიმურდენს ის ალი ენთო თვალეზში, ცრემლს რომა სწვავს. გოვენი ტკბილად უღიმოდა.

წამოიწია გოვენმა, იდაყვზე დაეყრდნო და თქვა: - ეგ ჭრილობა, თქვენს სახეზე რომ ვხედავ, ის არის, ჩემს მაგივრად რომ მიიღეთ ამას წინათ. გუშინაც, იმ საზარელი ბრძოლის დროს, თქვენც იქ იყავით, გვერდზე მიდექით, ჩემს მფარველად. განგებას რომ თქვენთვის არ მოენდო ჩემი აკვანი, ნეტავ, სად ვიქნებოდი დღეს? ბნელში, რაღა თქმა უნდა. თუ ადამიანი ვარ და შეგნება მაქვს ვალდებულებისა, თქვენი წყალობით მხოლოდ, დავიხრჩობოდი, რომ დავიბადე, იმისთანა ცრუმორწმუნეობის მორევში ვიყავი; ცრუმორწმუნეობა მეტხორცია სულისა და თქვენი მადლობელი უნდა ვიყო, რომ ჩამომამორეთ სულისმხუთავი და სრულ თავისუფლებაში მოაქციეთ ჩემი ზრდა და უსუსური ბავშვი შეგნებულ ადამიანად აღმზარდეთ. მეც ჩემ წინაპართ დავემსგავსებოდი, თქვენ რომ არა ყოფილიყავით და შეგნება არ შთაგენერგათ თქვენს მოწაფეში. ჩემდა შეუმჩნეველად, კნინსულოვნად გავიზრდებოდი, თქვენ რომ არა მყოლოდით, თუ ვარ რამე, თქვენითა ვარ. ძველებურ ბატონად გავიზრდებოდი, თქვენ კი ადამიანად გამზარდეთ, მოქალაქედ, სამშობლოს შეგნებულ შვილად. ხორციელად სააქაოს ადამიანად და სულიერად საიქიოსთვის მომზადებულად. ადამიანთ ცხოვრებაში შესასვლელად ნათლად დამისახეთ ჭემმარიტებანი, და მის იქით წასასვლელად ზეციური სინათლე. გმადლობთ, ჩემო სულის ჩამდგმელო! თუ ვარ რამე, თქვენი ქმნილება ვარ.

სიმურდენი გვერდზე მიუჯდა ჩალაზე და უთხრა: - ვახშმად მოვედი შენთან.

შავი პური ედო გოვენს. მოსტეხა, სიმურდენს მიართვა. ცოტა ხანს უკან პურს წყალი დაადევნა, სურა მიართვა სიმურდენს.

- ჯერ შენ მოსვი, - სთხოვა სიმურდენმა.

მოსვა გოვენმა და თავის მასწავლებელს გადააწოდა. გოვენმა ერთი ყლაპი იკმარა, სიმურდენი ხარბად დაეწაფა წყალს.

ამ ვახშმად გოვენი ჭამდა და სიმურდენი სვამდა. ცხადი ნიშანი ერთის სიმშვიდისა და მეორის მღელვარებისა.

საშინელ სიმშვიდეში იმყოფებოდნენ მოზაასენი.

ბაასი გოვენმა დაიწყო: - ბევრ რასმე აკეთებს და არიგებს რევოლუცია. ბევრი რამ არის ჩასახული, ჯერ უჩინარი, მაგრამ სასიკეთო მომავლისათვის. რევოლუციის ნაღვანევეს ზოგს თვალთ ვხედავთ, ზოგს კი ჯერ ვერა, რადგან წინ აპფარებია ხილული; დღევანდელი მალავს მომავლისას. რასაც ვხედავთ, საშინელია; მაგრამ დიდია, რასაც ვერ ვხედავთ. ამ წუთში ცხადად მიდგას თვალწინ ეს მომავალი. უცნაურია და მშვენიერი. წარსულის მასალით არის აშენებული მომავალი და ამიტომ არის ასე უშვერი ოთხმოცდაცამეტი. ბარბაროსულია ხარაჩოები, მაგრამ შენობა კი ტამარი იქნება განათლებისა.

- მართალი ხარ, - მიუგო სიმურდენმა, - ბევრი რამ არის დღეს დროებითი და დროებითიდან დასრულებული იქმნება, ესე იგი პარალელურად იქნება დამყარებული უფლება და ვალდებულება, ბეგარა ქონების შესაფერი, სამხედრო სამსახური სავალდებულო, თანასწორობა, აღარავითარი უპირატესობა და ყველას და ყველაფრის ზემოდან - სწორი ხაზი კანონიერებისა - თვითმპყრობელი რესპუბლიკა.

- მე კი იდეალურ რესპუბლიკას ვირჩევდი, - თქვა გოვენმა. ცოტა ხანს გაჩუმდა, თითქო ფიქრებს იკრებსო, და თქვა: - ძალიან კარგი, ბატონო, მაგრამ ეს მიბრძანეთ, რა მნიშვნელობას აძლევთ თქვენ თვითმპყრობელ რესპუბლიკაში ერთგულებას, თავგანწირვას, სათნოებათა დიდსულოვნებას, სიყვარულს? გათანასწორება ყველასი, ძალიან კარგი, მაგრამ უკეთესი იქნება შეთანხმება ყველასი; სასწორი კარგია, მაგრამ სასწორზე უკეთესი იქნება ჩანგივით ჰარმონიულად მცხოვრები ხალხი. თქვენი რესპუბლიკა სწონავს, ზომავს და წესს უქმნის ადამიანს; ჩემსას კი ზეცად აჰყავს ადამიანი. ეს გახლავთ განსხვავება, რომლითაც განირჩევა ორბი თეორემისაგან.

- შენ მაგ ღრუბლებში დაჰკარგავ გზას.

- თქვენ კიდევ მაგ განწესებაში და ანგარიშებში.

- ცარიელი ოცნება იქნება შენი ჰარმონია.

- ოცნება ალგებრაშიც მოიპოვება.

- მე ევკლიდისებური ადამიანი მენატრება.

- მე ჰომეროსის მიერ დახატული მირჩევნია.

მკაცრი ღიმილით მიაჩერდა სიმურდენი გოვენს. თითქო ცდილობს გზა შეუკრას მის აღმაფრენასაო.

- ჰომეროსი პოეზია არის. ნურც აგრე ენდობი პოეზიას.

- დიახ, ვიცი, ვიცნობ მაგ სიტყვას: ნუ ენდობი აზრთა ქროლვას, ნუ ენდობი ბრწყინვალე მომავლის სხივებს, ნუ ენდობი მშვენიერებას.

- მაგით კუჭს ვერ გაიძღობს კაცი.

- რა იცით? იდეაც იგივე სანოვაგა. ვინც ფიქრობს, ფიქრითა ძღება.
- კმარა ეგ განყენებანი. რესპუბლიკა - ორი და ორი ოთხია. თუ ყველას მივეცი, რაც ეკუთვნის.
- მერე ის უნდა მისცეთ, რაც არ ეკუთვნის.
- ესე იგი?
- ესე იგი ძირითადი დებულება საზოგადოებრივ ცხოვრებისა, რომ ყველა ადამიანი საზოგადოებისთვის იღვწოდეს და საზოგადოება ყოველ თავის წევრისთვის - ადამიანისთვის.
- კანონმდებლობის იქით აღარა არის რა.
- იქით არის ყველაფერი.
- მე მარტო სამართალს ვხედავ.
- მე უფრო ზევით ვიციკირები.
- მერე რას ხედავთ სამართლის ზევით?
- მართლმსაჯულებას.

ხანდახან გაჩუმდებოდნენ ხოლმე ცოტა ხნით, თითქო სხივმა დაჰკრა და აზრები გაუმუქაო.

სიმურდენმა დაიწყო ახლა: - განმიმარტე შენი აზრი.

- ინებეთ. თქვენ გნებავთ, რომ საყოველთაო სავალდებულო იყოს სამხედრო სამსახური. მე კი სულაც მოვსპობდი. მე მშვიდობა მინდა. თქვენ გნებავთ, რომ დახმარება ჰქონდეთ გაჭირვებულთ, ღარიბ-ღატაკთ. მე კი მინდა, რომ აღარც სადმე გაჭირვება იყოს და აღარც სიღარიბე. თქვენ გნებავთ, რომ ქონების მიხედვით იხდიდეს კაცი ხარჯს. მე სულ მთლად მოვსპობდი ყოველგვარ ხარჯს. რაც შეიძლება ნაკლებს უნდა ხარჯავდეს კომუნა და ამის დასაფარავად ფულს საზოგადო კუთვნილებიდან იღებდეს.

- რა საზოგადო კუთვნილებიდან?

- მომისმინეთ. პირველი, მოსპეთ პარაზიტიზმი მუქთახორა სამღვდელოებისა, პარაზიტიზმი მსაჯულებისა, პარაზიტიზმი სალდათისა. მერე, კარგად მოიხმარეთ და გამოიყენეთ თქვენი სიმდიდრე. სასუქს წყალში ჰყრით; ის არა სჯობია, რომ მინდორში გაიტანოთ? ჩვენი მამულების სამი მეოთხედი ყამირად არის მიგდებული; შეიტანეთ გუთანი და გადახანით ქვეყანა, მოსპეთ უსარგებლო საძოვრები; გაუყავით ხალხს მიწები. ისე მოაწყვეთ საქმე, რომ ყველას თავისი მიწა ჰქონდეს, და ყველა მიწას თავისი პატრონი ჰყავდეს, ერთიასად მეტი გექნებათ საზოგადოებრივი შემოსავალი. დღეს საფრანგეთში წელიწადში ოთხჯერ სჭამს გლეხიკაცი ხორცს; კარგად მოვლილი ჩვენი ქვეყანა სამას მილიონს გამოჰკვებავს, მთელ ევროპას. გამოიყენეთ ბუნება, ეს ძლიერი, მაგრამ თქვენს მიერ უარყოფილი დამხმარე ძალა ჩვენი ცხოვრებისა. თქვენდა სასარგებლოდ აამუშავეთ ქარი, მდინარის დენა და მისი ჩანჩქერი, მაგნიტური ძალა დედამიწისა. დედამიწას მთელი ქსელი აქვს ძარღვებისა თავის სიღრმეში, და ამ ქსელში იპოვით მდინარე წყალსაც, ზეთსაც, და ცეცხლსაც. გაუჭერთ ეს ძარღვები და თქვენდა სასარგებლოდ მოიხმარეთ ჭავლი წყლისა შადრევნისთვის, ზეთი სანათად და ცეცხლი სათბობად. დაუფიქრდით ზვირთის ძალას, მოქცევას და უკუქცევას ზღვის წყლისას. რა არის ოკეანე? ოკეანე არის განუსაზღვრელი, უსარგებლოდ მიტოვებული და დაკარგული ძალა. სისულელე არ არის, რომ ჯერაც არ ვსარგებლობთ ამ მუქთა ძალით?

- ისე ლაპარაკობ, თითქო ლანდს მისდევდე.

- არა, ქვეყნად გახლავართ და ქვეყნიურად ვსჯი.

მერე თვითონვე მიმართა კითხვით სიმურდენს: - ქალი? ქალს რაღას უპირებთ?

სიმურდენმა იუცხოვა ეს კითხვა: - რას უნდა ვუპირებდეთ? რაც არის, ის იქნება. - მოახლე კაცისა.

- ძალიან კარგი, ოღონდ ერთი პირობით.

- სახელდობრ?

- იმ პირობით, რომ კაციც მსახური იყოს ქალისა.

- რას ამბობ, - შეჰყვირა სიმურდენმა, - კაცი ვიყო და ქალს ვემსახურებოდე? ღმერთმა დამიფაროს! კაცი ბატონია, ოჯახი სამეფო არის და კაცი მეფობს ამ სამეფოში.

- მეფობს, ოღონდ ერთი პირობით.

- რა პირობით?

- კაცი თუ მეფეა თავის ოჯახში, ქალი დედოფალი იყოს.

- ისე რომ შენ გინდა ქალისა და კაცის...

- გათანასწორება.

- გათანასწორებაო? უფიქრდები კი შენს სიტყვას? გათანასწორება განსხვავებული აგებულების ქმნილებებისა?

- მე გათანასწორება ვთქვი, იგივეობა არ მითქვამს.

- ბავშვი? ბავშვს ვიღას აკუთვნებ?

- ჯერ მამას, რომელიც ჰქმნის, მერე დედას, რომელიც ჰშობს, მერე მასწავლებელს, რომელიც ზრდის, მერე საზოგადოებას, რომელიც ავაჟკაცებს, მერე სამშობლოს, რომელიც დედა არის მისი უმადლესი და მერე კაცობრიობას, რომელსაც ის ეკუთვნის.

- ღმერთი კი დაგავიწყდა.

- ამ წმინდა კიბის საფეხურებია მამა, დედა, მასწავლებელი, საზოგადოება, სამშობლო, კაცობრიობა, რომლითაც ღვთისადმი მიდის ადამიანი.

სიმურდენი გაჩუმებული დარჩა. გოვენმა განმარტა თავისი სიტყვა: - კიბის თავს რომ მიაღწევს ადამიანი, უკვე ღმერთთან არის. ღია არის სასუფეველი, ოღონდ შევიდეს.

ხელი გაიქნია სიმურდენმა, როგორც ყველამ ვიცით, როცა გაგვახსენდება რამე, კამათისათვის საჭირო.

- გოვენ, მოდი ძირს ჩამოვიდეთ. ჩვენ გვინდა შესაძლებელი ავასრულოთ.

- მაშასადამე, ისე მოიქცით, რომ შესაძლებელი შეუძლებლად არ გახადოთ.

- შესაძლებელი ყოველთვის სრულდება.

- ყოველთვის არა. თუ მკაცრად მოვიკიდეთ უტოპიას, იმასაც მოჰკლავთ. კვერცხისთანა უძღური არა არის რა.

- მართალია, მაგრამ უნდა დაიჭირო უტოპია, შესაძლებლობის უღელი დაადო და სინამდვილის საზღვრებში ჩააყენო. განყენებული იდეა განსახორციელებელ იდეად უნდა გარდაქმნა; რასაც მშვენიერებით დაკარგავს, სარგებლიანობით მიიმატებს; აღარც იმოდენა იქნება, რაც იყო, მაგრამ უკეთესი იქნება. უფლება უნდა შეუერთდეს კანონს; როდესაც უფლება კანონად გახდება, აბსოლუტურ ძალას შეიძენს და მეც სწორედ ამას ვგულისხმობ შესაძლებელად.

- შესაძლებელი უფრო მეტია, ვიდრე თქვენი ნაგულისხმევი.

- ეჰ! ისევ ოცნებამ გაგიტაცა.

- შესაძლებელი საიდუმლო ფრინველი გახლავთ, რომელიც ყოველთვის თავს დასტრიალებს ადამიანს.

- უნდა ხელთ ვიგდოთ ეს ფრინველი.

- ოღონდ ცოცხალი.

გოვენმა განაგრძო: - აი ჩემი ფიქრი: წინ მივისწრაფოდეთ ყოველთვის! ღმერთს რომ ადამიანისთვის უკან დახვევის ნიჭის მიცემა ნდომოდა, უკანაც თვალს გამოაბამდა, კეფაზე. ჩვენ სულ წინ უნდა ვიციქობოდეთ, განთიადისკენ, აღორძინების და დაბადებისკენ. წაქცეული ამხნევებს მომავალს. წაქცეული ბებერი ხის ჭრიალი მოწოდება არის ახალთაობისადმი. თავისას შეასრულებს ყოველი საუკუნე, დღეს საეროს, ხვალ კაცობრიულს. დღეს უფლების საკითხი გადაწყდება, ხვალ ხელფასისა. ხელფასი და უფლება ძირითადად ერთი და იგივე სიტყვა არის. იმისათვის კი არ ცხოვრობს ადამიანი, რომ შრომობდეს და ხელფას კი ვერ იღებდეს. სიცოცხლეს რომ გვანიჭებს ღმერთი, ვალს იღებს; უფლება - დაბადებითვე დაყოფილი ხელფასი არის; ხელფასი შემენილი უფლება არის.

წინასწარმეტყველის შთაგონებით ამბობდა გოვენი. სიმურდენი უსმენდა. შეცვლილიყო მათი როლები და ისე იყო ამჟამად, თითქო მოსწავლე ასწავლიდა თავის მასწავლებელს.

სიმურდენმა შენიშნა: - მეტისმეტად მიეჩქარები შენს აზროვნებაში.

- რა ვქნა, რომ მეტად მიეჩქარება? - მიუგო ღიმილით გოვენმა.

და განაგრძო: - აი, ჩემო მწვრთნელო, რით განსხვავდება ჩემი და თქვენი უტოპია: თქვენ სავალდებულო კაზარმა გნებავთ, მე კი სკოლა მინდა. თქვენ ადამიანი-სალდათი გენატრებათ, მე კი ადამიანი-მოქალაქე. თქვენ სასტიკი გინდათ ადამიანი, მე ფიქრის ადამიანი. თქვენ მახვილის რესპუბლიკას აარსებთ, მე კი...

გაჩუმდა ერთ წამს და დაათვა: - მე კი სულის რესპუბლიკას დავაარსებდი.

საპატიმროს ფილაქანს დასცქეროდა სიმურდენი და ისე ჰკითხა: - და მანამდე რაღას აპირებ?

- რაც არის.

- მაშ ამართლებ აწინდელს?

- დიახ.

- რადა?

- იმიტომ რომ ქარიშხალი გვცემს. რომ დაიძვრის ქარიშხალი, ყოველთვის იცის, რას უნდა ეცეს. ერთ მუხას წააქცევს, მაგრამ რამდენ ტევრს გაწმინდავს! ჭირი სჭირდა ცივილიზაციას და ეს ქარიშხალი განკურნავს მას. იქნება დაავადებულს ჯანსაღიც თან მიაყოლოს, - ყოველთვის კარგად ვერ არჩევდეს მოსარჩენს, - მაგრამ სად სცალია მაგისთვის? იმისთანა ვრცელი ფართობი აქვს გასაწმენდი! დამპალ წარსულის საზიზღარ მიაზმს სწორედ ეს ქარიშხალი ესაჭიროება.

და ცოტა ხანს შემდეგ დაუმატა: - ან არა და, რას მიზამს ქარიშხალი, თუ კომპასი მაქვს? რას მიზამს დღევანდელი ჩარხის ტრიალი, თუ შეგნება მაქვს?

და დაუმატა ხმის დამდაბლებით: - არის ძალა, რომლის ბრძანებისამებრ ტრიალებს ცხოვრების ჩარხი.

- რა ძალა? - ჰკითხა სიმურდენმა.

გოვენმა თითი აიშვირა ზევით. სიმურდენმა თვალი მიაყოლა მის თითის მიმართულებას, თვალთ გასჭრა ჭერი დილეგისა და ვარსკვლავებით გაკაშკაშებულ ზეცას ახედა.

კვლავ გაჩუმდნენ.

სიმურდენმა მაინც თავისი გაიმეორა: - შენ საზოგადოება უფრო ძლიერი გინდა, ვიდრე თვით ბუნება არის. აკი გეუბნები, ეგ შეუძლებელია, ოცნებაა უსაფუძვლო.

- ეგ არის მიზანი. ეგ რომ არ იყოს, საზოგადოება რაღად გინდათ? დავრჩეთ ბუნებაში და ბუნებრივად ვიცხოვროთ, ველურებად დავრჩეთ. მაშ სამოთხე ყოფილა ოტაიტში, ოღონდ ამ სამოთხეში არ იციან, რა არის ფიქრი. მაგისტანა მხეცურ სამოთხეს მე აზრიანი ჯოჯოხეთი მირჩევნია. მაგრამ არა, არ გვინდა ჯოჯოხეთი! ადამიანთა საზოგადოება შევექმნათ, უფრო დიდი და ძლიერი, ვიდრე ბუნება არის. დიახ, თუ არაფერს ჩავუმატებთ ბუნებას, რაღად უნდა გამოხვიდე ბუნებიდან? დაკმაყოფილდით თქვენი შრომით, როგორც ჭიანჭველა. და თქვენი შრომის ნაყოფით, როგორც თაფლით ფუტკარი. დარჩით რეგვენ მუშად, როდესაც შეგიძლიათ გონებით ბუნების მეფედ გახდეთ. თუ ბუნებას დაუმატებთ რასმე, მით თქვენ უფრო ძლიერი გახდებით, ვიდრე ბუნება არის. დამატება გაძლიერება არის და გაძლიერება განდიდება. საზოგადოება ბუნებაა ზენაარი. საზოგადოებისთვის მინდა მე ყოველივე ის, რაც არა აქვს სკას, რაც არა აქვს ჭიანჭველების ბუდეს, - ძეგლები, ხელოვნება, პოეზია, გმირები, გენიოსები. იმისთვის კი არა არის გაჩენილი ადამიანი, რომ თავის დღეში სულ ტვირთი ზიდოს. არა, არა და არა! აღარც პარია უნდა იყოს საზოგადოებაში, აღარც მონა, აღარც ყმა, აღარც კატორღელი და აღარც ტუსალი. მე მინდა, რომ ყოველი სიკეთე ადამიანისა მცნებად გაუხდეს ცივილიზაციას და პროგრესის წინსვლას. მე მინდა გონებრივი თავისუფლება, გულითადი თანასწორობა, სულიერი ძმობა. არა! აღარ იყოს უღელი! ადამიანის დანიშნულება ის კი არ არის, რომ ჯაჭვით შეკრული ცოცავდეს; ადამიანის დანიშნულებაა ფრთის გაშლა და აღმაფრენა! მოვსპოთ მძრომი-ადამიანი! მე მინდა ჭუპრი პეპლად გადავაქციო და მიწის მატლი ტურფა ყვავილად. მე მინდა...

გაჩუმდა. თვალი უბრწყინავდა.

ბაგე ეძროდა, მაგრამ აღარას ამბობდა.

კარი ოდნავ იყო მიხურული, რაღაც ხმაური შემოდოდა გარედან. საყვირის ხმა ისმოდა შორიდან, ალბათ ჯარს აღვიძებდნენ. მერე სადარაჯოდან თოფის კონდახის ცემა გაისმა, დარაჯებს სცვლიდნენ; იქვე კომკთან, რამდენადაც შეიძლებოდა ხმაურით მიხვედრა, რაღაც მძიმე ფიცრები მოიტანეს, ან ბოძები, და ძირს რომ დაჰყარეს, ისეთი ხმა ამოიღო, თითქო ურო დაეცა გრდემლსაო.

გაყვითლებული იყო სიმურდენი. ყურს უგდებდა.

გოვენს არაფერი ეყურებოდა.

ის თავის ფიქრებით იყო გატაცებული. შორს გაჰყოლოდა თავის ოცნებას. ისეთი თავდავიწყებით შესცქეროდა თავის ოცნების გაკაშვამებულ კამარას, რომ სუნთქვა აღარ ემჩნეოდა. ტკბილი თრთოლა მორეოდა. კაცობრიობის მომავალი განთიადის სხივი უბრწყინავდა თვალში და თანდათან ეზრდებოდა.

კარგა ხანს იყვნენ ასე.

- რაზე ფიქრობ? - ჰკითხა სიმურდენმა.

- მომავალზე, - მიუგო გოვენმა.

და ისევ თავის ფიქრებს გაჰყვა. წამოდგა სიმურდენი ჩალის კონიდან. გოვენმა ეს ვერც კი შეამჩნია. სიმურდენი ნელ-ნელა მიიწევდა კარისკენ. თვალს ვერ აშორებდა თავის ჩაფიქრებულ მოწაფეს და გავიდა. კარი ჩაკეტეს.

VI. მზის ამოსვლისას

სინათლე მოეფინა ჰორიზონტს.

იმავე დროს რაღაც უცნაური, საკვირველი, ისეთი რომ ჯერ არსად ენახათ ფრინველებს, გამოჩნდა ტურგის ფერდობზე, ფუჟერის ტყის აქედან.

ღამე დასდგეს, ალბათ, რაღაც იყო. ამართულს უფრო ჰგავდა, ვიდრე აშენებულს. შორიდან სწორი, მაგარი ხაზებით აგებული ებრაულ რამე ასოს მოგაგონებდათ, ან ეგვიპტურ იეროგლიფს, რომლითაც აჭრელებული იყო ძველი ეგვიპტური გამოცანებრივი ანბანი.

ვინც კი შეხედავდა, ყველას გაუბრუნდა ფიქრი, რომ უსარგებლო რაღაც დაუდგამთ ამ ტყის პირას, - ნეტავ რად უნდათ, რაში გამოიყენებენ? აყვავებულ ბალახში იყო ამართული ეს საზიზღრობა. თავით ფეხამდე შეაჭრყოლებდა ადამიანს. ერთგვარი ფიცარნაგი იყო, ოთხფეხიანი. ფიცარნაგის ბოლოში ორი ბოძი იდგა, მაგარი, სწორი, რომლებსაც ზემოდან კადონი აერთებდა. ამ ბოძებს მალა აეწიათ და ისე შეეყენებინათ რაღაც სამკუთხი, რომელიც შავად მოჩანდა დილის სისხამში. ფიცარნაგის მეორე მხარეს კიბე იყო. სამკუთხის ქვემოთ, ორ კოჭს შუა, პატარა ჩარჩო იყო - ორი მოძრავი ფიცარი და ერთმანეთს რომ მიეკვროდნენ, შუაში მრგვალ ამოჭრილს სტოვებდნენ, დაახლოებით ადამიანის კისრის სისქისას. ზემო ნაწილი ამ ჩარჩოსი კოლბზე ცურავდა, ისე რომ შეიძლებოდა მისი აწევა და დაწევა. ამჟამად ეს ორი ფიცარი, რომლების შეერთებისას მრგვალი ამოჭრილი რჩებოდა, განცალკევებული იყო. ორი ბოძის ძირში, რომელზეც სამკუთხი იყო დამაგრებული, ფიცარი იყო სახსრებზე გამაგრებული, რომ ტრიალი შეძლებოდა. ამ ფიცრის გვერდით გრძელი კალათი იდგა და ორ ბოძს შუა, ფიცარნაგის ბოლოში, მეორე კალათი, ოთხკუთხი. წითლად იყო ეს ყველაფერი შედებილი. ხისა იყო ყველაფერი, გარდა სამკუთხისა. სამკუთხი რკინისა იყო. ერთი შეხედვითვე ჩანდა, რომ ადამიანის გაკეთებული იყო, იმდენად საზიზღარი იყო, შესაზარი და უხამსი, და თანაც ისეთი ზარდამცემი, რომ ამ საშინელების აგების და ზიდვის ღირსეულად ცნობა ავსულის მეტს არავის შეეძლო.

ეს საზიზღარი მოწყობილობა გილიოტინა იყო.

და მის პირდაპირ, რამდენიმე ნაბიჯით დაშორებული, მეორე საშინელება მოჩანდა, ტურგის კოშკი. ქვის ურჩხულ გაჰყურებდა ხის ურჩხულს. და, ესეც ვთქვათ, ადამიანი რომ ხელს ახლებს ქვას და ხეს, ქვა და ხე ქვად და ხედ აღარ რჩება და რაღაცას იძენს ადამიანურს. შენობა - ფუძე არის ჩვენი მრწამსისა და მანქანა - იდეა.

ტურგი ნაყოფი იყო იმ საზარელი წარსულისა, რომელსაც ბასტილია ეწოდებოდა პარიზში, ლონდონის ციხე ინგლისში, შპილბერგი გერმანიაში, ესკურიალი ესპანეთში, სენტ-ანჟის ციხე-სიმაგრე რომში.

ტურგში იყო ჩამარხული ათას ხუთასი წლის წარსული, შუა საუკუნეები, ვასალები, ბატონყმობა, ფეოდალიზმი; გილიოტინაში კი ერთი წელიწადია, ათას შვიდას ოთხმოცდამეცამეტე; და თორმეტი თვე ამ ერთი წლისა ეთანასწორებოდა ტურგის თხუთმეტ საუკუნეს.

ტურგი მონარქია იყო; გილიოტინა - რევოლუცია.

ტრაგიკულია ეს შეფარდება.

ერთი მხრივ ვალი, მეორე მხრივ ვადა. ართი მხრივ გამოუვალი გოთური კვანძი - ყმა, ბატონი, მონა, პატრონი, მდაბიო ხალხი, დიდებულები, მრავალგვარი კანონმდებლობა, ადათებით და ჩვეულებებით განსხვავებული, მსაჯული და მღვდელი ხელიხელგადაბმული, აურაცხელი ვალდებულებანი, - ხარჯი სახელმწიფო, საბატონო, საეკლესიო, მარილისა, კანონი, რომლითაც საკუთარი მამულის გამგებლობას ჰკარგავდა პატრონი, პირადი გადასახადი, შეღავათები, ცრუმორწმუნეობა, ფანატიზმი, მეფის წყალობა გაკოტრებულისადმი, სკიპტრა, ტახტი, „ჩემი ნებაა“, „ღვთის ბრძანებაა“... მეორე მხრივ ეს უბრალო მოძრავი და საკვეთელი - გილიოტინა.

ერთი მხრივ, კვანძი, მეორე მხრივ ცული.

დიდი ხანი იდგა მარტოდმარტო ამ უდაბურში ტურგი. იდგა იქ თავისი დოლაბებით, საიდანაც ხშირად დიოდა ადუღებული ზეთი, აღმოკიდებული ფისი, და დამდნარი ტყვია; თავისი დილეგით, რომლის ძირი მოფენილი იყო ადამიანის ძვლებით; თავისი ჩარხით, რომლითაც ოთხადა გლეჯდნენ ცოცხალ ადამიანს. იდგა და მედიდურად, საშინელი თვალით გასცქეროდა

ამ ტყეს. თხუთმეტი საუკუნის ბატონი და პატრონი ბრძანდებოდა იქაურობისა, ერთადერთი ძლიერი მფარველი ქვეყნისა ერთადერთი პატივსაცემი და საშიში; მარტოდმარტო იდგა, მარტოდმარტო ფლობდა და მეფობდა; ერთადერთი იყო თვითმპყრობელი ბარბაროსი. და უცბად მის სამფლობელოში, მის თვალწინ, მის გვერდით, მის წინააღმდეგ რაღაც ამოძვრა, უფრო მეტი, ვიდრე „რაღაც“ იქნებოდა. რაღაც გამოიჭიმა ისეთივე საზარელი, როგორც ტურგი იყო, - გილიოტინა ეწვია.

ხანდახან ისე გვეჩვენება ქვა, თითქო მასაც თვალეზი ჰქონდეს, უცნაური თვალეზი. ძეგლი იცქირება, კოშკი გუშაგობს, შენობის ფასადი სინჯავს. ტურგი თავის მტერს იკვლევდა, გილიოტინას ათვალიერებდა.

თითქო ეკითხებოდა: - რა ხარ? ვინა ხარ? აქ რა გინდა?

და ისე ეჩვენებოდა, თითქო მიწიდან ამომძვრალიყო უცბად.

და აგრეც იყო, მართლა.

მიწიდან აღმოცენდა ეს ხე, ტანჯულთა ოფლით, ცრემლით, სისხლით გაპოხიერებული მიწიდან, რომელშიც დათხრილი იყო მრავალი ორმო, საფლავი, ჯურღმული, საფარი; იმ მიწიდან, რომელშიც მრავალი მსხვერპლი ჩააღობო ტირანიამ, ჯურღმულებით ჩათხარა, რომ შიგ ჩაეჩქმალა შედეგი თავისი ბოროტებისა და ვერაგობისა. ამ ღრმა მიწიდან აღმოცენდა დანიშნულ ვადაზე ეს ჯერ უნახავი, ჯავრის ამომყრელი, შურისმაძიებელი მანქანა, ბასრმახვილიანი, ოთხმოცდაცამეტს წარუდგა, ძველ ქვეყნიერებას და შესძახა: - ახლა მე!

სრული უფლება ჰქონდა გილიოტინას ეთქვა ტურგის კოშკისთვის: - მე ღვიძლი შვილი ვარ შენი.

და იმავე დროს კოშკიცა გრძნობდა, - დიახ, ამ საშინელ საგნებსაცა აქვთ თავისებური ბნელი სიცოცხლე, - კოშკიცა გრძნობდა, რომ გილიოტინა მკვლელი იყო მისი.

შეჰყურებდა ტურგი თავის მკვლელს და ვედარ მალავდა თავის შიშს. კლდეზე მალადა ამართული კოშკი დიდებული იყო და შერცხვენილი; იმაზე უფრო ძლიერი იყო გილიოტინას სამკუთხი მახვილი. ყოვლად შემძლებელს წარსულს შიში ერეოდა ყოვლად ძლიერი აწინდელისა. მტარვალობის ისტორია შიშით მოელოდა თავისუფლების ისტორიას. მძვინვარება წარსულისა თავის თავს ადარებდა აწინდელ მძვინვარებას. ძველებური სიმაგრე, ძველებური ბატონი, ძველებური დილეგი, საცა ასო-ასო ჰგლეჯდნენ ცოცხალ ადამიანს, ძველებური საბრძოლო და ხალხის საჟლეტი კოშკი და გალავანი, დღეს უსარგებლო და მივიწყებული, შეურაცხყოფილი, აქა-იქ მინგრეული, გვირგვინმოხდილი, უმნიშვნელო ქვის გროვა ნაცრის ფასად ქვეული, ბილწი, მკვდარი, მთლად სავსე დაკარგული მშვენიერებისა და ძლიერების მოგონებით, გულგახეთქილი შესცქეროდა მის მაგივრად გამეფებულ სიცოცხლეს. გუშინდელის თრთოლა დღევანდელის წინ. ძველი მძვინვარება განიცდიდა შიშს ახლისას. სამარეში ჩაკლული წარსული სულთმობრძავის თვალთ შეჰყურებდა ტერორს, შერცხვენილი წყვიდადი - ბრწყინვალე სინათლე.

ულმობელი არის ბუნება. რაც უნდა მოხდეს, არ დაფარავს თავის ყვავილებს, თავის მუსიკას, თავის სურნელებს და თავის სხივებს ადამიანის სისამაგლის გამო. ბუნება თვალწინ უყენებს ადამიანს ღვთიურ მშვენიერებას და საზოგადოებრივ საზიზღროებას, რომ უკეთ შეაგნებინოს ეს განსხვავება; პეპლის ფრთას არ შეაწევს, ბულბულის გალობას. და აიძულებს, სისხლისღვრით გახელებულს, შურისძიებით გაშმაგებულს, ბარბაროსებრ გამხეცებულს თვალი გაახილოს და სათნო და კეთილიც დაინახოს. ვერსად წაუვა ადამიანი იმ საყვედურს, რომელსაც აძლევს მის უკეთესობას ბუნების სიტკბოება და მშვენიერება. უმსგავსებას ადამიანის კანონებისას ცხადყოფს ბუნება თავისი მარადი ბრწყინვალეობით. ამტკრევს და ამსხვრევს ადამიანი, ხოცავს და სპობს, მაგრამ ზაფხული ზაფხულად რჩება, ვარდი ვარდად და ვარსკვლავი ვარსკვლავად.

ამ დილასაც მომხიბლავი იყო გრილი ცა, ამომავალი მზის შუქით მოფენილი. ნელი სიო არხევდა ფოთოლს, ნელა იძროდა ხეებში ღამის ნისლი, ფუჟერის ტყე, წყაროებიდან ამომავალი სიგრილით სავსე, ისე ბოლავდა მზის ამოსვლისას, როგორც ერთი დიდი საცეცხლური საკმევლით სავსე. მოწმენდილი იყო ზეცა. იაგუნდად და ზურმუხტად ამწვანებულიყო დედამიწა. მძურად ეხვეოდნენ ერთმანეთს ხეები. სუფრასავით გადაშლილიყო ბალახი და ყველას

ამშვენებდა ის წმინდა მშვიდობიანობა, რომელსაც მარად ჩასძახის ბუნება ადამიანს. ამ მშვიდობიანობასა და ერთსულოვნებაში მაღლად ამართულიყო საზარელი საზიზღრობა ადამიანისა: ერთი მხრივ ძველი კოშკი, მეორე მხრივ ახალი ეშაფოტი. ომი და წამება, ორი ნიშანი სისხლისმღვრელი წარსულისა და სისხლიანი წუთისა; ჭოტი წარსულის წყვდიადისა და ღამურა მომავლის ბინდისა. ყვაოდა ბუნება, სურნელებას აფრქვევდა მომხიბლავი ქადაგი სიყვარულისა და ამომავალი მზის სხივსა სცემდა ადამიანის მარცხვენელ ტურგს და გილიოტინას, თითქო უნდა დაუძახოს: - აბა, შენსას შეადარე ჩემი ნაღვაწი!

ასე ბრწყინვალედ ხმარობს მზე თავის სინათლეს.

საზარელი იყო ტურგ-გილიოტინა, და თავისი მაყურებელიც ჰყავდა ამ სანახაობას.

ოთხი ათასი კაცი დაეყენებინათ სამხედრო წესით კოშკის პირდაპირ; სამ მხრივ გარს ეხვეოდნენ და ქმნიდნენ ფრანგულ -ს მსგავს წყობას. ზარბაზნები დიდი ხაზის შუაზე დაედგათ. წითელი მანქანა მომწყვდეულსავით იდგა ამ თითქო საბრძოლოდ გამოყვანილ ჯარში, რომელიც კედელივით იდგა ორივე მხრივ ხევის პირამდე. მეოთხე მხარე ღია იყო, ხევის პირას, და ტურგს შესცქეროდა.

გრძელი ოთხკუთხი ფართობი იყო ხევით და სამ მხრივ ჯარით შემოზღუდული. და შუაში გილიოტინა ედგა. რაც უფრო მეტად ამოდიოდა მზე, მით უფრო მცირდებოდა გილიოტინის ბალახზე გაშლილი ჩრდილი.

ზარბაზნები მზად ჰქონდათ გატენილი; გვერდზე ანთებული მამხალეებით იდგნენ ჯარისკაცები.

ხევიდან ჯერ კიდევ ამოდიოდა კვამლი, ჯერ არ გამქრალიყო ხიდზე აგებული შენობის ხანძარი.

კვამლი ედებოდა ტურგს, თუმცა კი ვერ ჰფარავდა, და კოშკის ბანი ძველებურად ამართულიყო შორიდან დასანახად. კოშკის და გილიოტინის შუა ღრმა ხევილა იყო და ისე ახლო იყვნენ ერთმანეთთან, რომ ბაასსაც შესძლებდნენ, თუ მოისურვებდნენ.

იქვე დაედგათ სასამართლოში ნახმარი მაგიდა, სკამები, სამფერი დროშების კონით მორთული სკამი თავმჯდომარისა. ტურგის უკანიდან ამოდიოდა მზე და სხივსა სცემდა შავ შენობას, კოშკის ბანს, თავმჯდომარის სკამს და მის ზემოდან დროშებს, და ამ სკამზე მჯდომარეს - უძრავს, გაქვავებულს, გულხელდაკრეფილს.

სიმურდენი იჯდა გუშინდელივით თავის სკამზე. იგივე ტანისამოსი ეცვა, მთავრობის მიერ მოვლინებული წარმომადგენლისა, იგივე ქუდი ეხურა, მხარზე ხმალი ეკიდა და ქამარში ორი დამბაჩა ჰქონდა ჩარჭობილი.

გაჩუმებული იყო, გაჩუმებულიყვნენ ყველანი. თოფი ძირს დაეშვათ სალდათებს და მიწას დასცქეროდნენ. ახლო იდგნენ ერთმანეთთან, იდაყვით ეხებოდნენ, მაგრამ არ ლაპარაკობდნენ. ისინიც ამ ომის ფიქრში იყვნენ; მრავალი ბრძოლა გამოეცლოთ, სროლა და ხელჩართული შეტაკება გაცოფებული გლეხკაცების ბრბოებთან; მრავალი სიმაგრე აეღოთ, მრავალი გამარჯვება ენახათ და გრძნობდნენ მწუხარებით, რომ მთელი მათი გამარჯვება და დიდება სირცხვილით ბოლოვდებოდა. პირქუში მოლოდინი უწყლავდათ გულს. გილიოტინაზე ჯალათს ხედავდნენ, - მიდი-მოდიოდა, მანქანას ამზადებდა. მზის სხივი მატულობდა და ელოდებოდა ზეცას.

ხმაური მოისმა უცბად, საგლოვი კრეპით დაფარული დოლის ცემა. ნელ-ნელა უახლოვდებოდა ეს ხმა სიმურდენს და ჯარს. ჯარი გაირღვა, გამოატარა და დოლის ცემით ეშაფოტისკენ წამოვიდა პატარა ჯგუფი.

წინ შავი კრეპით დაფარული დოლებით მოდიოდნენ მედოლეები, მერე გრენადერები ძირს დაშვებული თოფებით, მერე ხმალამოდებული ჟანდარმები, მათ უკან დასასჯელი, - გოვენი.

თავისუფლად მოდიოდა გოვენი. არც ფეხები ჰქონდა შეკრული, არც ხელები. თავისი სამხედრო ტანისამოსი ეცვა, ხმალი ეკიდა.

უკანაც ჟანდარმები მოსდევდნენ.

სახეზე იგივე ტკბილი სიხარული უბრწყინავდა, რომლითაც წელან სიმურდენს მიუგო პასუხად: - მე მომავალზე ვფიქრობ. - არაფერი იქნებოდა ასე წმინდა და დაუფიქარი, როგორც იყო ეს დიდებული მომავლით გატაცებული ღიმილი.

ემაფოტთან რომ მივიდა, პირველად თავის კომპს გადაავლო თვალი. უგულვებელჰყო გილიოტინა, არც კი შეხედა.

იცოდა, რომ თავის მოვალეობად მიაჩნდა სიმურდენს აღსასრულს დასწრებოდა. ძებნა დაუწყო თვალთ და აგერ იპოვა.

მიცვალეულის ფერი ედო სიმურდენს, უკვე გაციებულის. ახლო უდგნენ ბევრნი, მაგრამ მისი სუნთქვა არავის ესმოდა.

გოვენი რომ დაინახა, არ აკანკალდა.

გოვენი კი ემაფოტისკენ მიდიოდა.

მიდიოდა და თვალს ვერ აშორებდა თავის მასწავლებელს. სიმურდენიც თვალთ მისდევდა თავის მოწაფეს, თითქო მით იმაგრებს გულს და ზედ ეყრდნობაო.

ემაფოტთან მივიდა გოვენი. ზედ ავიდა. გრენადერების მეთაურიც თან აჰყვა. ხმალი მოიხსნა გოვენმა და იმას ჩააბარა, ყელსახვევი მოიხსნა და ჯალათს მისცა.

განხორციელებულ ოცნებას ჰგავდა მშვენიერებისას. თეთრი კისერი ლამაზ ქალს მოგაგონებდათ და ლმობიერებით სავსე ვაჟკაცური თვალი, მთავარანგელოზს. ემაფოტზე იყო და მაინც თავის ოცნებას მისდევდა. ემაფოტიც მწვერვალია და მამაცად იდგა ამ მწვერვალზე დიადი, მშვიდი. მზის შუქი ეხვეოდა და დიდების სხივით მოსავდა.

საჭირო იყო შეკვრა განწირულისა. თოკით ხელში მიუახლოვდა ჯალათი.

და ამ წამს, როცა დარწმუნდა ჯარი, რომ მართლა გადაწყვეტილი იყო გოვენის მოკვლა, რომ გილიოტინით უპირებდნენ თავის მოჭრას იმათ საყვარელ მხედართმთავარს, მეტი ვერ შესძლეს სალდათებმა და უცბად გაისმა ჯარის ქვითინი, თან ყვირილი მოჰყვა: - აპატიეთ, აპატიეთ! - ზოგი დაჩოქილი იყო, ზოგს თოფი დაეგდო და სიმურდენს ხელაპყრობილი ემუდარებოდა, - შეუხდეთ, ნუ გასწირავთო. ერთმა გრენადერმა გილიოტინისკენ გაიშვირა ხელი და შეჰყვირა: - თუ მიმიღებთ მის მაგივრად, მზად გახლავართ, მოვდივარ! და მთელი ჯარი გაიძახოდა დაჟინებით; - აპატიეთ! აპატიეთ - ლომებს რომ გაეგონათ ეს ყვირილი, ისინიც კი შემინდებოდნენ და შეიბრალებდნენ, რადგან საშინელია და გულისმღობი სალდათის ცრემლი და მუდარება.

გაჩერდა ჯალათი, აღარ იცოდა, რა ექნა.

ერთი ხმა გაისმა მაშინ, - მოკლე, მკაცრი ბრძანება: - კანონის ძალით!

ყველამ იცნო უღმობელი ხმა სიმურდენისა. სიმურდენმა ბრძანა, ჯარმა ცახცახი დაიწყო.

ახლა კი გაბედა ჯალათმა, მივიდა თოკით გოვენთან.

- ერთ წამს მაცადე, - სთხოვა გოვენმა.

სიმურდენისკენ მიბრუნდა, მარჯვენა ხელით, ჯერ შეუკრავით, გამოთხოვების ნიშანი მისცა და ჯალათს დანებდა. როცა შეუკრეს ხელ-ფეხი, ერთხელ კიდევ სთხოვა ჯალათს: - უკაცრავად, ერთ წამს კიდევ.

და დაიძახა: - რესპუბლიკას გაუმარჯოს!

დააწვინეს. ორი ფიცარი მიუცურეს სამარცხვინო საყელოდ ამ მომხიბლავ თავს. ჯალათმა ფრთხილად აუწია თმა, მერე ხელი დააჭირა რესორს. დაიძრა სამკუთხი მახვილი, დაეშვა თავის

საკლავისკენ, ჯერ ნელად მიდიოდა, მერე კი უცხად აჩქარდა და დაჰკრა... საზარელი ხმა გაისმა მახვილის დაცემისა.

იმ წამს გაისმა კიდევ მეორე ხმა. მახვილის დაცემას დამბაჩამ მისცა ბანი. სწორედ იმ დროს, როდესაც გოვენის თავი კალათში ჩავარდა, სიმურდენმა იძრო დამბაჩა და შიგ გულში დაიხალა ტყვია. სისხლი წასკდა პირიდან და მკვდარი დაეშვა მიწაზე.

ერთად გაფრინდა ორივეს სული, მიწიერი ვარამით შეერთებული და ერთის წყვდიადი უერთდებოდა მეორის ბრწყინვას.

სქოლიო

[1] სანტერი, ანტუან-ჟოზეფი (1752-1809) - საფრანგეთის რევოლუციის მოღვაწე, იაკობინელი; აქტიურ მონაწილეობას იღებდა აჯანყებულ ვანდეელების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

[2] კომუნა (1793-1794) - პარიზის რევოლუციური თვითმმართველობის ორგანო, რომელიც დიდ როლს თამაშობდა იაკობინური დიქტატურის სისტემაში. კომუნას თავდაპირველად სათავეში ედგა მემარცხენე იაკობინელი შომეტი და ჰებერტი, უფრო მოგვიანებით კი რობესპიერის მომხრეები. 9 თერმიდორის კონტრრევოლუციური გადატრიალების შემდეგ კომუნა გაუქმდა.

[3] მარკიტანტკა - წვრილმანი საქონლით, უმთავრესად სურსათ-სანოვაგით მოვაჭრე, რომელიც უწინდელ დროში თან დაყვებოდა ჯარის ნაწილებს.

[4] გრაფი დ-არტუა (1757-1836) - საფრანგეთის პრინცი ბურბონთა დინასტიიდან, ლუდოვიკო XVI ძმა; 182 წელს კარლოს X სახელით ავიდა საფრანგეთის ტახტზე, მაგრამ 1830 წელს რევოლუციამ დაამხო მისი მეფობა.

[5] ტრემუილები და როჰანები - საფრანგეთის უძველესი გვარების წარმომადგენლები. როჰანები თავის ტიტულს ატარებდნენ და ბურბონთა დინასტიის მეფეებს ენათესავებოდნენ.

[6] ჰერცოგი დე-შარტრი - ლუი ფილიპი (1773-1850) - მეფე ლუდოვიკო XVI ნათესავის ჰერცოგ ფილიპ ორლენელის უფროსი შვილი. საფრანგეთის რევოლუციის პირველ წლებში პატივმოყვარე ზრახვების გამო რევოლუციას ემხრობოდა, უარყო თავისი ტიტული და მამის მსგავსად მიიღო გვარი „ეგალიტე“, ე. ი. „თანასწორობა“. მონაწილეობდა საფრანგეთის რესპუბლიკის არმიის ბრძოლებში ევროპის კოალიციის წინააღმდეგ 1793 წელს მოღალატე გენერალ დემურის კონტრრევოლუციურ შეთქმულებაში. ამ შეთქმულების გამომჟღავნების შემდეგ საზღვარგარეთ გაიქცა. 1814 წელს კვლავ ბრუნდება საფრანგეთში. 1830 წლის ივლისის რევოლუციის შემდეგ ლუი-ფილიპის სახელით იწყებს მეფობას, მაგრამ 1848 წლის თებერვლიდან რევოლუციამ დაამხო მისი მეფობა.

[7] „საზღვაო ზარბაზანი“.

[8] „ძალა და მამაცობა“.

[9] ასიგნატები - ქაღალდის ფული, რომელსაც უშვებდნენ საფრანგეთის რევოლუციის დროს.

[10] „კანონი საეჭვოთა შესახებ“ - მიღებულ იქნა კონვენტის მიერ 1793 წლის 17 სექტემბერს. იგი ხელისუფლების ორგანოებს ავალეზდა თვალყური ედევნებინათ პოლიტიკურად საეჭვო პირთათვის, დაეპატიმრებინათ ისინი და გადაეცათ რევოლუციური ტრიბუნალისათვის. ამ კანონმა, რომელიც ხალხთა მასების მოთხოვნით იყო გამოცემული, დიდი როლი ითამაშა კონტრრევოლუციური ელემენტების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

[11]პორშერონი - პატარა დაბა პარიზის განაპირას; XVIII საუკუნეში მაღალი საზოგადოების სასაქონლო და გასართობი ადგილი.

[12] მალუე, პიერ-ვიქტორი (1740-1814) - ზომიერი ლიბერალური მიმართულების ფრანგი პოლიტიკური მოღვაწე; დამფუძნებელი კრების წევრი. 1790 წელს დააარსა „პირუთვნელთა კლუბი“, რომელიც ცდილობდა შეეკავშირებინა კონტრრევოლუციონერი მონარქისტები და ამავე დროს ებრძოდა რევოლუციონერ დემოკრატებს. 1792 წლის 10 აგვისტოს აჯანყების შემდეგ ინგლისში გადასახლდა.

[13] დუბუა-კრანსე (1747-1814) - საფრანგეთის რევოლუციის მოღვაწე. დამფუძნებელი კრებისა და კონვენტის წევრი. რედაქტორობდა გაზეთ „თანხმობას“.

[14] მაქსიმუმი - კანონი მტკიცე ფასების შესახებ ყველა პროდუქტსა და ფართო მოხმარების საგნებზე, მიღებულ იქნა იაკობინელთა დიქტატურის დროს - 1793 წლის 29 სექტემბერს.

[15] მერსიე, ლუი-სებასტიანი (1740-1814) ფრანგი პუბლიცისტი და დრამატურგი, ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული მიმართულების მწერალი. რევოლუციამდე ცოტა ადრე გამოაქვეყნა „პარიზის სურათები“ (12 ტომად), სადაც ნათლად გამოხატა პარიზის საზოგადოების ყოფა-ცხოვრება და ზნე-ჩვეულებანი, მშრომელი მასების სიღატაკე.

[16] დირექტორია - საფრანგეთის რესპუბლიკის მთავრობა, რომელმაც შეცვალა კონვენტი ამ უკანასკნელის დათხოვნის შემდეგ; შედგებოდა 5 წევრისაგან (დირექტორისაგან) და იარსება 1795 წლის ნოემბრიდან 1799 წლის ნოემბრამდე; გამოხატავდა მსხვილი ბურჟუაზიის ინტერესებს. 18 ბრიუმერის სახელმწიფო გადატრიალებამ ბოლო მოუღო დირექტორიის რეჟიმს და დაამყარა ბონაპარტისტული სამხედრო დიქტატურა.

[17] ტრიმალქიონი - ძველი რომაელი მწერალი - პეტრონის სატირიკული ნაწარმოების „სატირიკონის“ მთავარი პერსონაჟი: მდიდარი და ხარბი ცინიკოსი.

[18] ბობეში - XIX საუკუნის დასაწყისის ფრანგი მომღერალი და ქუჩის მსახიობი.

[19] ნაციონალური კონვენტი - სხდომებს ატარებდა 1792 წლის 21 სექტემბრიდან 1795 წლის 26 ოქტომბრამდე. კონვენტში ხელმძღვანელი როლი თავდაპირველად ჟირონდისტებს ეჭირა. 1793 წლის 2 ივნისიდან 179 წლის 27 ივლისამდე კონვენტი წარმოადგენდა იაკობინური დიქტატურის ცენტრალურ ორგანოს. იაკობინური დიქტატურის დამხობისა და მათი მოთავეების სიკვდილით დასჯის შემდეგ კონვენტი ბურჟუაზიულ კონტრრევოლუციონერთა ორგანოდ გადაიქცა.

[20] ეპისკოპატი (ევეშელთა ორგანიზაცია) - მემარცხენე იაკობინელების ორგანიზაცია, რომელიც მჭიდრო კავშირში იყო პარიზის პლებეებთან.

[21] სენ-ჟუსტი, ლუი-ანტუან ფლორელი, (1767-1794) - საფრანგეთის რევოლუციის ერთ-ერთი გამოჩენილი მოღვაწე, კონვენტისა და საზოგადოებრივი გადარჩენის კომიტეტის წევრი; იაკობინელი, რობესპიერის მეგობარი; 9 თერმიდორის კონტრრევოლუციური გადატრიალების შემდეგ სიკვდილით იქნა დასჯილი.

[22] 1792 წლის ოქტომბრის ოცდასამს ერთმანეთი გადაკოცნა „მთამ და ჟირონდამ“ - კონვენტის სხდომაზე 1793 წლის 23 ოქტომბერს ორი მოწინააღმდეგე პარტიის „მთისა“ და ჟირონდის დეპუტატებმა განაცხადეს, რომ მზად არიან შეწყვიტონ ერთმანეთთან ბრძოლა. ამ პარტიების ზოგიერთმა წარმომადგენელმა ერთმანეთი გადაკოცნა. ეს მოხდა კონვენტის გახსნიდან ერთი თვის შემდეგ, როდესაც ჯერ კიდევ არ იყო გამწვავებული დამოკიდებულება ჟირონდისტებსა და იაკობინელებს შორის. იაკობინელები, რომლებიც კონვენტში სხდომებს იწვევდნენ, მონტანიერებად ანუ მთიელებად იწოდებოდნენ, რადგან დარბაზში მაღლა მდგომ სკამებზე ისხდნენ.

[23] შარლოტა კორდე (1768-1793) (ბარონესა დე კორდე დაარმონი) - ფრანგი აზნაური ქალი ნორმანდიიდან, რომელსაც კავშირი ჰქონდა ჟირონდისტებთან და მათ მიერ იყო გაგზავნილი პარიზში მარატის მოსაკლავად. იგი შეიპარა მარატის ბინაში და დანით განგმირა იგი. მკვლეელი რევოლუციური ტრიბუნის მიერ სიკვდილით იქნა დასჯილი.

[24] ხმამალა ფიცულობენ აჩრდილებს.

[25] პუიზე, ჟოზეფი, გრაფი, დე (1748-1827) - გრაფი ოფიცერი-მონარქისტი, ვანდეას აჯანყების ერთ-ერთი მთავარი ხელმძღვანელი. დაგვიტოვა მემუარები.

[26] დუმურიე, შარლ-ფრანსუა (1739-1823) - ფრანგი გენერალი, შვიდწლიანი ომის მონაწილე; 1792 წელს ხელმძღვანელობდა ცენტრალურ ჯარს, რომელიც კოალიციის წინააღმდეგ მოქმედებდა და მთელ რიგ გამარჯვებებს მიაღწია, მაგრამ 1793 წელს, აპრილში შეთქმულება მოაწყო მონარქიის აღდგენის მიზნით. შეთქმულება გამოაშკარავდა და დუმურიე, რომელმაც უღალატა სამშობლოს, ავსტრიაში გაიქცა, იქიდან კი ინგლისში.

[27] ნერვინდი - დაბა ბელგიაში, რომლის მახლობლად 1793 წლის 18 მარტს ავსტრიელებმა გაანადგურეს საფრანგეთის ჯარი დუმურიეს ხელმძღვანელობით. ამ დამარცხებას მძიმე შედეგი მოჰყვა რევოლუციური საფრანგეთისათვის.

[28] ჟემაპი - ქალაქი ბელგიაში. 1792 წლის 6 ნოემბერს, ჟემაპში, ფრანგი რესპუბლიკელების ჯარმა ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა ავსტრიის ჯართან ბრძოლაში და მთელი ბელგია დაიკავა.

[29] ვალმი - დაბა საფრანგეთში. 1792 წლის 20 სექტემბერს ვალმის ბრძოლაში ფრანგმა რევოლუციონერებმა უკუაგდეს ავსტრო-პრუსიის ჯარები, რომლებიც პარიზის რევოლუციის ჩასახშობად მოდიოდნენ.

[30] ბრანდერბურგის მარკგრაფი (1786-1797) - იგულისხმება პრუსიის მეფე ფრიდრიხ-ვილჰელმ II, რომელიც რევოლუციური საფრანგეთისათვის წინააღმდეგ სამხედრო ინტერვენციაში მონაწილეობდა.

[31] პრუდომი, ლუი-მარი (1752-1830) - ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული მიმართულების ფრანგი ჟურნალისტი, მრავალრიცხოვანი პოლიტიკური პამფლეტებისა და ბროშურების ავტორი, გავლენიანი გაზეთის - „პარიზის რევოლუციის“ რედაქტორი.

[32] მაისის ოცდათერთმეტი - იგულისხმება ხალხთა მასების გამოსვლა პარიზში 1783 წლის 31 მაისი-2 ივნისს, რომლებმაც ალყა შემოარტყეს კონვენტს და მოითხოვეს კონვენტიდან მინისტრებისა და დეპუტატ-ჟირონდისტების გარიცხვა და მათი დაპატიმრება. შეიარაღებული მასების დაწოლამ კონვენტი აიძულა შესაფერისი ზომები იეღო. ამის შედეგად ძალაუფლება იაკობინელების ხელში გადავიდა.

[33] თოთხმეტი ივლისი - 1789 წლის 11 ივლისი - ხალხთა აჯანყების დღე პარიზში, რომელიც ბასტილიის აღებით დამთავრდა და რომელმაც მოამზადა საფრანგეთის რევოლუცია.

[34] ოთხი აგვისტო - იგულისხმება დამფუძნებელი კრების 1789 წლის აგვისტოს სხდომა, სადაც მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება ფეოდალური ბეგარის ლიკვიდაციის შესახებ; ეს გადაწყვეტილება მიიღეს იმ მიზნით, რომ შეეჩერებინათ გლეხების აჯანყების შემდგომი გაძლიერება. სინამდვილეში გაუქმებულ იქნა გლეხების მხოლოდ პირადი ბეგარა, ხოლო ე. წ. რეალური ბეგარა, შედარებით, მძიმე, გამოსყიდვას დაუქვემდებარეს (გლეხებისათვის ძალიან არახელსაყრელი პირობებით). ფეოდალური ბეგარა სავსებით და უსასყიდლოდ გაუქმებულ იქნა იაკობინური კონვენტის მიერ (1793 წლის 17 ივლისის კანონით).

[35] აგვისტოს ათი (1792 წ.) - ხალხთა აჯანყების დღეს პარიზში, რომელმაც დაამხო მონარქია და მის ნაცვლად რესპუბლიკა გამოაცხადა.

[36] სექტემბერში რომ ხალხის მტრებს ვხოცავდით - იგულისხმება 1792 წლის სექტემბრის დასაწყისში ხალხთა მასების მიერ რამდენიმე ათასი პატიმრის სიკვდილით დასჯა კონტრრევოლუციონერთა საპატიმროებში (უმთავრესად თავადებისა და მღვდლების), იმ მიზნით, რომ ჩაეშალათ კონტრრევოლუციონერთა შეთქმულება, რომელსაც პარიზისაკენ მიმავალი ავსტრო-პრუსიის ჯარების დახმარების იმედი ჰქონდა.

[37] ოცი ივნისი - სახალხო დემონსტრაცია პარიზში 1792 წლის 20 ივნისს, რომელშიც დანტონი დიდ როლს თამაშობდა. დემონსტრაცია მოეწყო მონარქიის წინააღმდეგ და წარმოადგენდა 1792 წლის 10 აგვისტოს აჯანყების მოსამზადებელ ეტაპს.

[38] კლოტსი, ანაქარსისი (1755-1794) - საფრანგეთის რევოლუციის მოღვაწე, ფილოსოფოსი და პუბლიცისტი, წარმოშობით გერმანელი, კონვენტში ემხრობოდა იაკობინელთა მემარცხენე ფრთას. წამოაყენა ავანტურისტული გეგმა, რომელშიც მოითხოვდა ომის გაგრძელებას რესპუბლიკის პრინციპების სრულ გამარჯვებამდე მთელს ევროპაში. უცხოეთის ქვეყნების აგენტებთან კავშირის გამო რევოლუციურმა ტრიბუნალმა სიკვდილით დასაჯა.

[39] ჰებერტი, ჟაკ-რენე (1757-1794) - საფრანგეთის რევოლუციის მოღვაწე, მემარცხენე იაკობინელი; ცდილობდა რევოლუციური ტერორის გაძლიერებას და ეკლესიების დახურვას. ჰებერტისა და მათი მომხრეების წინააღმდეგ გამოვიდნენ რობესპიერი და დანტონი. 1794 წლის 24 მარტს ჰებერტი და ზოგიერთი სხვა მემარცხენე იაკობინელი, რომელთაც ბრალად ედებოდათ რევოლუციური ხელისუფლების წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილეობა, სიკვდილით დასაჯეს.

[40] ბაბეფი, გრაკხი (1763-1797) - საფრანგეთის რევოლუციის გამოჩენილი მოღვაწე. „თანასწორთა შეთქმულების“ ორგანიზატორი და თეორეტიკოსი. ბაბეფი მიზნად ისახავდა დაემხო დირექტორიის რეაქციონური მთავრობა და შეექმნა რევოლუციური მთავრობა, რომელიც განახორციელებდა ახალ საზოგადოებრივ წყობაზე - კომუნიზმზე გადასვლას. ბაბეფისა და მისი მომხრეების (ბაბეფისტების) კომუნიზმი უტოპიური იყო: ბაბეფს არ ესმოდა სოციალურ რევოლუციაში მუშათა კლასის წამყვანი როლი და მთავარ ყურადღებას უთმობდა აგრარულ საკითხს. შეთქმულებამ ვერ მიიღო ფართო მასების მხარდაჭერა და ბაბეფი სიკვდილით დასაჯეს.

[41] ვოჟუა - საფრანგეთის რევოლუციის მოღვაწე. რევოლუციური კომიტეტის წევრი. ხელმძღვანელობდა 1792 წლის 10 აგვისტოს აჯანყებას.

[42] სიმონა ევრარი - ახალგაზრდა პარიზელი მუშა-ქალი, მარატის მეგობარი, რომელიც ენერგიულად ეხმარებოდა მარატს მისი გაზეთის - „ხალხთა მეგობრის“ გამოცემასა და გავრცელებაში.

[43] სექტემბრის ოცდაერთი - 1792 წლის 21 სექტემბერს რესპუბლიკა ნაციონალურ კონვენტად გამოცხადდა.

[44] რომი, ჟიბერი (1750-1795) - ფრანგი ფილოსოფოსი- განმანათლებელი და პოლიტიკური მოღვაწე; ერთხანს რუსეთში ცხოვრობდა, ახალგაზრდა გრაფი პ. ა. სტროგანოვის აღმზრდელად. საკანონმდებლო კრებისა და კონვენტის წევრი. 1795 წლის მაისში, პარიზის ხალხთა აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ, სიკვდილი მიუსაჯეს და თავი მოიკლა.

[45] მეფის დაბრუნება ვარენიდან - ქალაქ ვარენში (საზღვრის ახლოს) დააკავეს და უკან დააბრუნეს ლუდოვიკო XVI და მისი ოჯახი, რომელიც გაიქცა პარიზიდან 1791 წლის 21 ივნისს, რათა სათავეში ჩადგომოდა კონტრრევოლუციონერთა ჯარებს და ემიგრანტების რაზმებს და წაეყვანა ისინი პარიზში რევოლუციამდელი წესწყობილების აღსადგენად. შეთქმულება ჩაშლილ იქნა.

[46] უხუცესთა საბჭო - საკანონმდებლო კორპუსის ზედა პალატა დირექტორიის დროს (1795-1799); სახელწოდება იმით აიხსნება, რომ უხუცესთა საბჭოს წევრად შეიძლებოდა ყოფილიყო მხოლოდ ორმოც წელს მიღწეული ადამიანი, ქვედა პალატას ეწოდებოდა ხუთასთა საბჭო (ხუთას წევრს ითვლიდა).

[47] ბრიუმერის თვრამეტი - იგულისხმება 18 ბრიუმერის (1799 წლის 9 ნოემბრის) სახელმწიფო გადატრიალება, რომელმაც ბოლო მოუღო დირექტორიის ბატონობას და დაამყარა ნაპოლეონის დიქტატურის სამხედრო-ბურჟუაზიული რეჟიმი. გადატრიალება მოახდინა მსხვილმა ბურჟუაზიამ, რომელიც ისწრაფოდა დაემყარებინა მყარი ხელისუფლება, და ჯარებმა, რომლებიც მონაწილეობდნენ მტაცებლურ ლაშქრობაში (იტალიაში).

[48] პერსე - XVIII საუკუნის მიწურულის ფრანგი არქიტექტორი.

[49] ლეპელეტიე სენ-ფარჟო, ლუი-მიშელი (1760-1793) - საფრანგეთის რევოლუციის მოღვაწე. დამფუძნებელი კრებისა და კონვენტის წევრი, იაკობინელი; 1793 წლის 20 იანვარს მოკლულ იქნა როიალისტი პარის მიერ იმის გამო, რომ მან ხმა მისცა მეფე ლუდოვიკო XVI სიკვდილით დასჯას.

[50] „ადამიანის უფლებათა დეკლარაცია“ - საფრანგეთის რევოლუციის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დოკუმენტი; მიღებულ იქნა დამფუძნებელ კრების მიერ 1789 წლის 27 აგვისტოს. დეკლარაცია საქვეყნოდ აცხადებდა, რომ ყოველ ადამიანს აქვს თავისუფლების, საკუთრების, უშიშროებისა და დამონების წინააღმდეგობის უფლება. დეკლარაციის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული პრინციპები დარღვეულ იქნა დამფუძნებელი კრების მიერ, რომელმაც 1791 წელს შეიმუშავა კონსტიტუცია და მოსახლეობის ფართო მასებს საარჩევნო უფლება ჩამოართვა.

[51] რუჟე დე ლილი, კლოდ ჟოზეფი (1760-1836) - ფრანგი ოფიცერი და პოეტი, რომელმაც შექმნა პატრიოტული ჰიმნი „მარსელიოზა“ (1792) და ბევრი სხვა რევოლუციური და სამხედრო სიმღერები.

[52] „პერ-დუშენი“ - ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული დემოკრატიული გაზეთი, რომელიც გამოდიოდა საფრანგეთის რევოლუციის დროს.

[53] გილიოტენი, ჟოზეფ-ინიასი (1738-1814) - ფრანგი პოლიტიკური მოღვაწე და ექიმი, დამფუძნებელი კრების და კონვენტის წევრი, იაკობინელი; გამოიგონა გილიოტინა.

[54] შენიე, ანდრე (1762-1794) - ფრანგი პოეტი და პუბლიცისტი, რევოლუციური ტრიბუნალის მიერ სიკვდილით იქნა დასჯილი კონტრრევოლუციური მოღვაწეობისათვის (მარლოტა კორდეს განდიდებისათვის).

[55] დავიდი, ჟაკ-ლუი (1748-1825) - გამოჩენილი ფრანგი მხატვარი; მოღვაწეობდა XVIII მიწურულის რევოლუციაში; ერთხანს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა იაკობინელებთან. საყოველთაოდ ცნობილია მისი სურათი - „ბაზანაში მოკლული მარატი“.

[56] ლევასერი, რენე (სარტის დეპარტამენტიდან) (1747-1834) - საფრანგეთის რევოლუციის მოღვაწე, კონვენტის წევრი, იაკობინელი. დაგვიტოვა ისტორიული მემუარები. ეს მემუარები გამოიყენა კარლ მარქსმა სტატიაში „იაკობინელების ბრძოლა ჟირონდისტების წინააღმდეგ“.

[57] „ჟირონდა“ - ბურჟუაზიული რესპუბლიკელების პარტია (საფრანგეთის რევოლუციის დროს), რომელიც გამოხატავდა მსხვილი სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზიის ინტერესებს; ამ პარტიის ყველაზე მეტად გამოჩენილი მოღვაწეები არჩეულნი იყვნენ საკანონმდებლო კრების, ხოლო შემდეგ კი კონვენტის წევრებად ჟირონდის დეპარტამენტიდან (აქედან წარმოდგა მათი სახელწოდებაც). ჟირონდისტები კონვენტში ბატონობდნენ 1793 წლის 31 მაისი-2 ივნისის სახალხო გამოსვლებამდე.

[58] შაპი - ფრანგი ინჟინერი, რომელმაც შეიმუშავა დაბმული აეროსტატების სამხედრო დაზვერვისათვის გამოყენების პროექტი.

[59] ოცდაერთი იანვარი - 1793 წლის 21 იანვარს კონვენტის გადაწყვეტილებით დალატში მხილებული მეფე ლუდოვიკო XVI სიკვდილით დასაჯეს.

[60] „მონიტორი“ - საფრანგეთის მთავრობის გაზეთი, რომელიც გამოდიოდა 1789-დან 1868 წლამდე.

[61] ორატორია - საფრანგეთის მონაზონთა ორდენი; 1792 წელს გაუქმებულ იქნა კონვენტის მიერ. ამ ორდენის ეკლესია ხალხთა კრებების ადგილი იყო.

[62] ლაკლო - იგულისხმება საფრანგეთის რევოლუციის დროინდელი ფრანგი მწერალი, პუბლიცისტი და პოლიტიკური მოღვაწე. შოდერლო დე ლაკლო (1741-1803) თავის დროზე განმაურებული რომანის - „სახიფათო კავშირის“ ავტორი (1782). რევოლუციის დროს

დაპატიმრებულ იქნა, როგორც ჰერცოგ ორლენელის ყოფილი მდივანი და მისი თანამშრომელი; 9 თერმიდორის გადატრიალების შემდეგ გაათავისუფლეს.

[63] ბუნაროტი, ფილიპი (1761-1837) - ფრანგი რევოლუციონერი, კორსიკელი; 1792 წელს გადასახლდა საფრანგეთში. იაკობინელი, ბაბეფის შეთქმულების აქტიური მონაწილე და მისი ისტორიკოსი (1828 წელს მან გამოაქვეყნა „თანასწორთა შეთქმულების ისტორია“).

[64] ზომიერები (მოდერანტისტები) - ასე ეძახდნენ საფრანგეთის რევოლუციის დროს ჟირონდისტებს და მემარჯვენეთ პარტიის სხვა წარმომადგენლებს.

[65] ტერორისტები - ასე ეძახდნენ იაკობინელებს კონტრრევოლუციონერები.

[66] მოკლერი, პიერი - ბრეტანელი ჰერცოგი, არაერთხელ ამხედრებული მეფის ხელისუფლების წინააღმდეგ, რათა შეენარჩუნებინა ბრეტანის პოლიტიკური ავტონომია, დამარცხდა და იძულებული იყო გადაეცა ბრეტანის მმართველობა თვისი შვილისათვის (1237 წ.). მონაწილეობდა ლუდოვიკო IX ჯვაროსნულ ომში და მასთან ერთად ჩავარდა ტყვედ, გარდაიცვალა 1250 წელს.

[67] რენე მეორე, ვიკონტ დე როჰანი (1550-1586) - ფრანგი არისტოკრატი, XVI საუკუნის სამოქალაქო ომის მონაწილე, ხელმძღვანელობდა ჰუგენოტების ჯარებს ლა-როშელის ციხე-სიმაგრეში.

[68] ტროგლოდიტები - ადრეულ ხალხთა და ტომთა საერთო სახელწოდება, რომლებიც კულტურის უმდაბლეს საფეხურზე იდგნენ და ცხოვრობდნენ მიწურებსა და გამოქვაბულებში.

[69] უფრო დიდი, ვიდრე სამოქალაქო ომი (ლათ.).

[70] ვესტერმანი, ფრანსუა-ჟოზეფი (1751-1794) - ფრანგი გენერალი, მონაწილეობას იღებდა 1792 წლის 10 აგვისტოს აჯანყებაში, შემდეგ კი აჯანყებული კანდეელების წინააღმდეგ ბრძოლაში, და რამდენიმე ბრწყინვალე გამარჯვება მოიპოვა. დანტონისტებთან კავშირის გამო სიკვდილით იქნა დასჯილი რევოლუციური ტრიბუნალის მიერ.

[71] როსინიოლი, ჟან-ანტუანი (1759-1802) - ფრანგი პოლიტიკური მოღვაწე და გენერალი. მონაწილეობდა ბასტილის აღებაში; მეთაურობდა კონვენტის ერთ-ერთ ჯარს ვანდეაში. 1795 წელს დააპატიმრეს, მაგრამ შემდეგ გაათავისუფლეს. მონაწილეობას ღებულობდა ბაბეფის შეთქმულებაში. ნაპოლეონზე თავდასხმის შეთქმულების მოწყობისათვის დაპატიმრებულ და გადასახლებულ იქნა, სადაც მალე გარდაიცვალა კიდევ.

[72] როსინი, შარლ-ფილიპი (1751-1794) - ფრანგი დრამატურგი, პოლიტიკური და სამხედრო მოღვაწე. მონაწილეობდა ბრძოლებში აჯანყებული ვანდეელების წინააღმდეგ. ემბრობდა მემარცხენე იაკობინელებს. რევოლუციური ტრიბუნალის მიერ სიკვდილით იქნა დასჯილი.

